ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE
SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III. TOMUL II

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1924

www.digibuc.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE

SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL II

CVLTVRA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1924

www.digibuc.ro

CUPRINSUL

Vasile Pârvan, Histria VII . . . . . pag. 1
Andrei Rădulescu, Publicitatea drepturilor reale imobiliare și registrele de proprietate . . . . . pag. 133
Teofil Sauciuc-Săveanu, Un fragment de ΑΗΚΥΘΟΣ funerar atic de marmoră . . . . . pag. 185
Silviu Dragomir, Originea coloniilor române din Istria . . . pag. 201
Ion I. Nistor, Pomenirea lui Dimitrie Cantemir Voevod . . pag. 221
C. Marinescu, Inființarea Mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova . . . . . pag. 247
Dr. Andrei Veress, Pribegia lui Grigorașcu Vodă prin Ungaria și aiurea . . . . . pag. 269
N. Iorga, Comemorația lui Jules Michelet . . . . . pag. 337
N. Iorga, Un cioban dascăl din epoca de transiție a culturii noastre . . . . . pag. 349
Teofil Sauciuc-Săveanu, Memnon, titularul decretului de onoare atenian I. G. II², 1, 356 . . . . . pag. 359
N. Iorga, Note polone . . . . . pag. 379

www.digibuc.ro

HISTRIA

DE

VASILE PÂRVAN
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

VII

INSCRIPȚII GĂSITE IN 1916, 1921 ȘI 1922

Ședința dela 30 Martie 1923

Războiul a trecut peste vechea noastră colonie milesiană cu aceeaș furie oarbă ca peste așezările contemporanilor. Năvălitorii n'au avut nici o cruțare față de ruinele singuratice. Gândul că fiece marmoră mutilată e un simbol tocmai al nimicniciei oricărei glorii sau biruințe omenești, nu i-a atins. In frumusețea melancolică a acestor memoriale rănite, ei n'au văzut decât încă o bogăție, bună de răpit și dus la ei. Acolo unde zidul ținea, încă dintru început, strâns legat între pietrele lui, monumentul antic, ei au dărâmat zidul, adică au ucis viața ruinelor, și au luat cu ei rara relicvie; când au putut s'o ia, — căci în multe locuri, piatra scrisă s'a arătat apoi a fi prea grea și profanatorii au părăsit-o neputincioși și grăbiți, alăturea de zidul sfâșiat.

Dintre inscripțiile nouă, pe care vi le voiu înfățișà azi, mai toate cele găsite în 1916 au fost în exil la Bulgari, și nu s'au întors înapoi la Cetate decât acum doi ani. Alte tovarășe ale lor, din 1916, luate fie de Germani fie de Bulgari, n'au mai fost regăsite[1]). Pot totuș să vi le comunic, pentrucă îndată

[1]) Așà cum s'au risipit fără urmă monumentele ce alcătuiau Muzeul din Tomi și cel din Callatis, cum și un mare număr din cele dela Ulmetum, Histria, Carsium, etc.

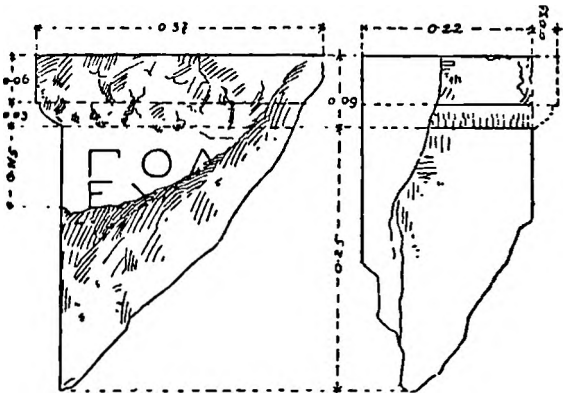
www.digibuc.ro

după descoperirea lor ele fuseseră copiate, fotografiate și estampate.

Ordinea în care urmează toate aceste monumente e, ca și în comunicarea noastră precedentă despre Histria (din Februarie 1916) — pe cât posibil — cea cronologică, și anume dela cele mai vechi înspre cele mai nouă.

1. Colțul de sus din stânga al unei stele de marmoră albă, frumos tăiată și scrisă. Găsit în ruinele curtinei *a* (vezi planul schematic al Cetății Histria, anexat la p. 704 a comunicării noastre, *Histria IV)*. Inalt, la fața scrisă, de c. 0.20 m., lat de 0.37 m., gros (e o așchie numai) de 0.22 m. Profilul stelei e vechiu grecesc (sec. V—IV). Literele, deasemenea, pot fi atribuite chiar secolului al V-lea, spre sfârșit, — în nici un caz nu sunt mai târzii ca începutul secolului al IV-lea. Inălțimea lor e de 0.035. O e numai de 0.03.

Putem ceti:

Deși nu mai avem decât trei litere din rândul 1 și două din rândul 2, înțelesul inscripției nu e îndoelnic. Avem înaintea noastră un fragment de stelă funerară, analoagă celor descoperite la Apollonia (Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, nr. 235 și urm.), de prin a. 400 a. Chr. In afară de cele două rânduri din cari avem resturi, monumentul n'a mai cuprins decât cel mult un al treilea, pentru cazul că cel pomenit ar fi fost, nu un bărbat, ci o femeie, și în care caz r. 3 a cuprins,

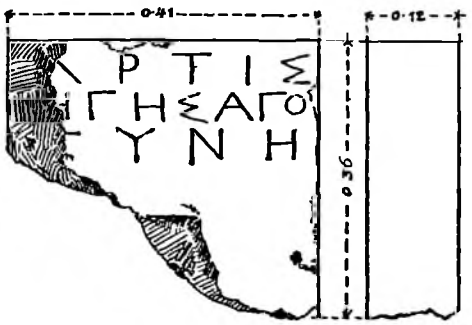
www.digibuc.ro

exclusiv, cuvântul *γυνή*. (V. și nr. 2 al comunicării de față). Literele păstrate sunt deci a se completà în două nume proprii, întâiul la nominativ, al doilea la genetiv. *Exempli gratia*:

Πολ[ύδωρος]
Εὐ[κράτους], sau: *Πολ[υδώρη]*
Εὐκ[ράτους]
[γυνή]

Profilul superior al stelei se regàsește el însuș la Apollonia (Kalinka, *o. c.*, nr. 235).

2. Partea superioară a unei stele de piatră nisipoasă, destul de ordinară, de coloare verzue. Găsită în dărâmăturile curtinei *a*. Inaltă, pe fața scrisă, de 0.36, lată de 0.41 și groasă de 0.12. Sub inscripție a fost săpată o adâncitură patrată, spre a servì, probabil, la prinderea penei care fixà stela în baza ei. Literele sunt din aceeaș epocă — sec. V—IV a. Chr. — ca și cele ale stelei de sub nr. 1, — și au înălțimea de 0.035 — 0.040 m. O, ca de obiceiu, în această vreme, e ceva mai mic. Deșì rănită pe stânga, prin ruperea muchei stelei, inscripția se cetește întreagă (vezi și planșa I, fig. 1):

Adică:

Ἄρτις
Ἡγησαγό(ρεω)
γυνή.

Dacă luăm în considerare faptul, că această inscripție e contemporană cu cele două, cu cari am început trecuta comuni-

www.digibuc.ro

care despre Histria (*Histria* IV, p. 534 și 536—538) și cari ne făceau cunoscută o serie întreagă de membri ai familiei preoților eponymi ai Histriei, nu putem evità necesitatea de a exprimà ipoteza, că am aveà aici pomenit un al optulea membru al acelei familii, și anume, pe cea dintâi femeie, față de cei șapte bărbați, cunoscuți până acum. In adevăr, nimic nu împiedecă, nici chiar modestia așà de austeră a pietrei de mormânt, ca în Hegesagores al inscripției noastre să vedem pe preotul lui Apollon Iatros, de prin a. 360 a. Chr., Hegesagores, fiul lui Theodotos și fratele mai tânăr al lui Hippolochos, căruia îi urmase în sacerdoțiul eponym al Histriei. Numele soției lui Hegesagores, e extrem de rar. Pape (*Wörterb. d. griech. Eigenn.*) nu-l cunoaște decât dela Strabo, ca vechiul nume (femenin) al orașului ionian Lebedos dela NV de Ephesos. In inscripții, el se întâlnește, precât am putut noi urmărì, acum întâia dată.

3. Bloc paralelipipedic de marmoră vânătă, calcinat, crăpat și ros, aflător în rândul cel mai de jos al placajului curtinei *k*, lângă turnul *K*, imediat deasupra soclului; scos apoi, spre a puteà fi cetit (căci inscripția se află pe partea superioară a pietrei, astupată de zid) și conservat mai bine în muzeul Cetății. Blocul e lung de 0.67, lat de 0.40 și gros de 0.34. Pe fața anterioară poartă o inscripție, în litere vechi grecești, de pe la începutul sec. IV, astăzi aproape illisibile (înălțimea lor, de 0.026 m.), iar în cele două fețe, de sus și de jos, are practicate adâncituri și jghiaburi, în care erau fixate pènele de fier ori de bronz, cu care blocul fusese legat de altele într'o construcție: fie ea simpla bază a unui monument onorific (eventual cu o statue), fie chiar o clădire mai mare.

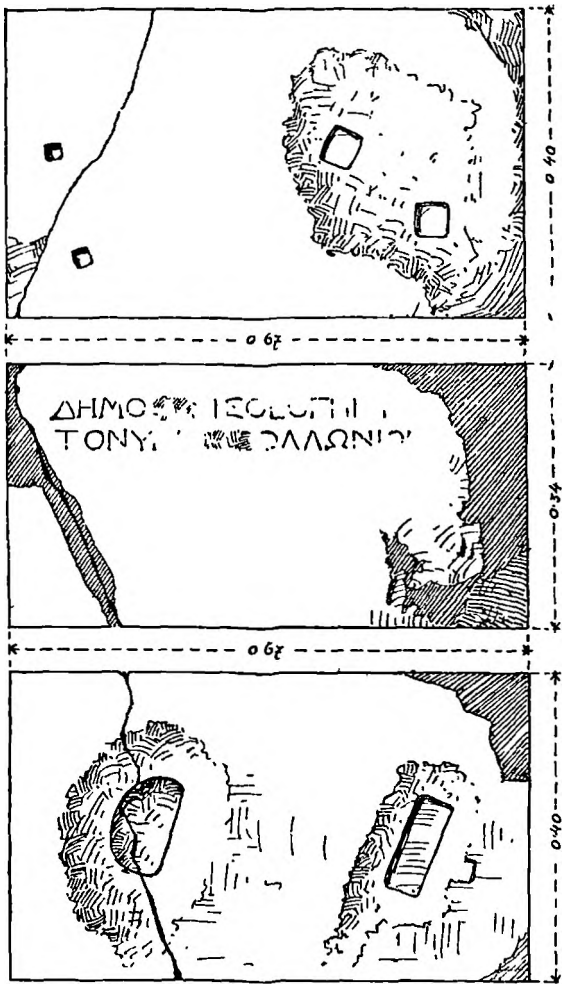
Iată cum se înfățișează cele trei laturi lucrate ale pietrei:

(Vezi desemnul pe pagina următoare).

In privința textului inscripției, avem de observat următoarele. Legenda a cuprins numai două rânduri. Aceasta e sigur. Tot sigur e, că avem pe blocul ce ni s'a păstrat începutul textului, oricât de lung ar fi fost el spre dreapta, pe alte blocuri, ce ar fi continuat construcția și totodată inscripția. In adevăr

www.digibuc.ro

literele prime ale textului încep la o bună distanță de marginea stângă a feței scrise, ceeace n'ar fi fost cazul, dacă ele ar fi continuat un text început pe un alt bloc dinspre stânga. Din rândul 1 avem perfect lizibile primele patru litere; urmează un spațiu foarte stricat pentru alte trei litere, din care ultima pare a fi fost un *H*; apoi, cu foarte mare greutate ni s'a părut că am puteà reconstituì literele *ΣΘΕΟ*; apoi un *Γ* ori un *T*, un *N* sau un *I*; în sfârșit, încă mai nesigur, eventual, un *H* sau un *M* și un *T* sau un *H*. Din rândul 2 avem iarăș perfect clare primele patru litere; apoi un spațiu pentru c. 5 litere, din care nu distingem decât bara verticală a celei dintâi; în sfârșit, destul de clare, literele *ΟΛΛΩΝ*, după care iară foarte roase, probabile, literele *ΙΟ* și, poate, un *N*.

Lectura acestei inscripții e quasi desperată. Căci dacă cu literele din rândul 2 se poate reconstituì ceva logic, — cu cele pe care credem a le cetì în r. 1, dăm de o greutate esențială în admiterea unui cuvânt ca *ΘΕΟΓΝΗΤΟΣ* ori *ΘΕΟΤΙΜΗΤΟΣ*:

δημο[ς . η]ςθεο[γνητ...(s. θεο[τιμητ...)
τονυ[ιοναπ]ολλων[ιον...

www.digibuc.ro

In adevăr, spre a le luà ca nume proprii, ceeace ar fi oarecum admisibil (cf. Pape, *o. c., s. v.)*, ar trebuì ca și cele opt litere dinainte să alcătuească tot un nume propriu, ceeace este foarte greu, căci acolo nu se poate cetì altceva decât cuvântul *δημος.ης*, ceeace nu dă un nume convenabil. Există, e drept, numele *Δημοσθᾶς*, pe care îl cetim într'o inscripție din Aezani în Phrygia (CIG. (Boeckh) III 3846 *v*, p. 1072) dar el nu ne este, pe cât am putut urmărì, nicăeri documentat în forma *Δημοσθῆς*. Și piatra ne cere un *H*, nepermițându-ne a admite un *A*.

Propunem deci ca simplă ipoteză lectura:

Δημο[σθη(?)]ς Θεο[γνήτου]
τὸν υ[ἱὸν Ἀπ]ολλώνι[ου].

O atare onorare a fiului de către tată cere ca justificare publică un act eroic al tânărului, sau o moarte prematură tot pentru binele comun, — ca de pildă cea a cavalerului atenian, mort în vârstă de abià douăzeci de ani la Corint, Dexileos al lui Lysanias (IG. II, 4, 2084 = Dittenberger, *Syll.*[3], 130).

4. Colțul de sus din stânga al unei frumoase stele de marmoră albăstrie, înalt de c. 0.32 m., lat de 0.13, gros de 0.08, iar la profil de 0.09. Găsit în dărâmăturile de dinaintea curtinei *c*; a fost întrebuințat ca material de construcție în zidul cetății, ceeace înseamnă că, încă din a. 238—250 p. Chr., fragmentul nostru tot așà erà rupt și aruncat printre ruinile cetății de curând prădate, distruse și arse de Carpi și Goți, și apoi, când actualele întărituri fură ridicate (238—250), intră și el în zid, cum au intrat atâtea din splendidele coloane și architrave de marmoră ale vechilor temple din vremea elenică și greco-romană. Literele, înalte de 1 cm., fiind foarte frumoase ar aparține după duct epocei de transiție dela sec. IV la III a. Chr., dar fiind mai ornamentate decât se cuvine pentru sec. IV, le vom datà, cred mai prudent, ca aparținând sec. III.

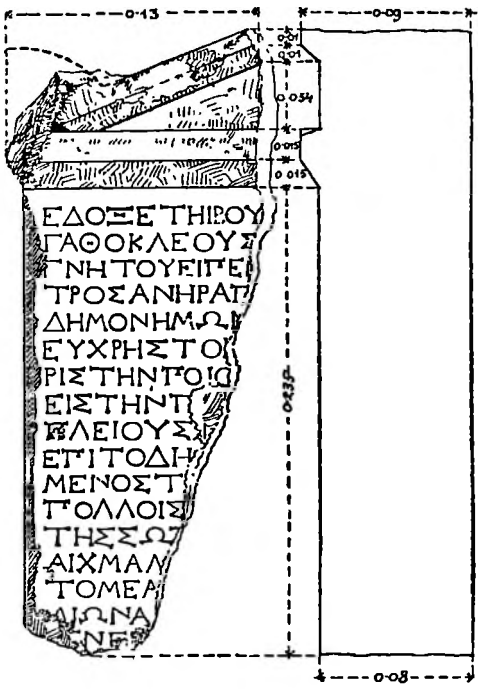
Se poate sigur cetì pe piatră, ce urmează:

(Vezi desemnul de pe pagina următoare și, la urmă, pl. I fig. 2)

Inceputurile rândurilor, pe stânga, sunt toate clare, afară

www.digibuc.ro

de r. 16, unde credem a restabili un *Δ* și r. 17, unde, poate — ca a doua literă — va fi fost un *E*. Pe dreapta avem în r. 4 probabil un *Γ*; în r. 8 probabil un *Π*; în r. 17, poate, un *E*.

Din puținul ce ni s'a păstrat putem numai înțelege cât de mult am pierdut. Căci dacă în rândurile de sus ale documentului putem, cu ajutorul formulelor tradiționale, crește la transcriere aspectul fragmentului nostru, dimpotrivă în rândurile de jos, unde erau povestite faptele precise, care au dus la onorarea respectivului cetățean, nimic nu ne poate fi de ajutor, spre a le întregi cu preciziune.

Ἔδοξε τῆι βου[λῆι καὶ τῶι δήμωι
γαθοκλέου[ς
γνήτου εἶπε[ν· ἐπειδὴ
τρος ἀνὴρ ἀγ[αθὸς
δῆμον ἡμῶ[ν

www.digibuc.ro

εὔχρηστο[ν παρεχόμενος
ρίστην ποιο[ύμενος
εἰς τὴν π[όλιν
πλείους[
ἐπὶ τὸ δημ[όσιον
μενος τ[
πολλοῖς
τῆς σω[τηρίας
αἰχμαλ[ώτων
Τομέα [
[δ]ίων α[
[ε]ν[ε

D-l Adolf Wilhelm, pornind dela exemplul numeroaselor stele cu inscripţii oficiale, cari au în mijlociu cam treizeci de litere în fiecare rând, a avut amiciţia de a se ocupà şi d-sa de documentul nostru şi de a ne propune în această ipoteză a lăţimei lui, următoarea reconstrucţie:

Ἔδοξε τῆι βου[λῆι ἐπιμηνιεύοντος Ἀ-
γαθοκλέους [τοῦ δεῖνα, ὁ δεῖνα, *d. p.* Θεο-
γνήτου εἶπε[ν· ἐπειδὴ πρότερόν τε Σώπα-
τρος ἀνὴρ ἀγ[αθὸς γενόμενος περὶ τὸν
δῆμον ἡμῶ[ν διατετέλεκεν ἑαυτὸν
εὔχρηστο[ν παρεχόμενος ἀπόδειξιν τὴν ἀ-
ρίστην ποιο[ύμενος ἐμ παντὶ καιρῶι τῆς
εἰς τὴν π[όλιν εὐνοίας, περὶ ὧν καὶ
πλείους [αὐτῶι ἀπομεμαρτυρήκασιν
ἐπὶ τὸ δη[μόσιον καὶ νῦν δὲ προαιρού-
μενος τ[ῆι πόλει χρείας παρέχεσθαι
πολλοῖς [τῶν πολιτῶν αἴτιος ἐγένετο
τῆς σω[τηρίας ἀνασώισας(?) αὐτοὺς ἐκ τῆς
αἰχμαλ[ωσίας, αἱρεθεὶς δὲ πρεσβευτὴς
Τομέα [. . . . . ἐκ τῶν ἰ-
[δ]ίων α[. . . .
ενε

Pentru *ἀπομεμαρτυρήκασιν* din r. 9, d-l Wilhelm citează OGI 117[6] şi 118[7], iar pentru *ἐπὶ τὸ δημόσιον*, propus de noi şi acceptat şi de d-sa, Euripides, *Hik.*, 1066: *οὐ μὴ μῦθον ἐπὶ πολ-λοὺς ἐρεῖς;* şi Herodot III 82: *σιγῷτο ἂν βουλεύματα ἐπὶ δυσμε-νέας ἄνδρας οὕτω μάλιστα.* In r. 13, alături de *ἀνασώισας*, d-l

www.digibuc.ro

Wilhelm mai propune λυτρωσάμενος, dar acest cuvânt creşte numărul literelor din r. 13 până la 34.

Din puţinul păstrat se înţelege — în orice caz — că e vorba de meritele pe care şi le-a câştigat un cetăţean necunoscut (din Histria, ori din Tomi) faţă de Statul Histrianilor, cu prilejul unui războiu, în care aceştia au pierdut la duşman (poate chiar Tomi), un număr de prizonieri, pentru liberarea cărora cel onorat a adus servicii destul de însemnate, spre a fi comemorate printr'un decret special al sfatului şi poporului Histriei.

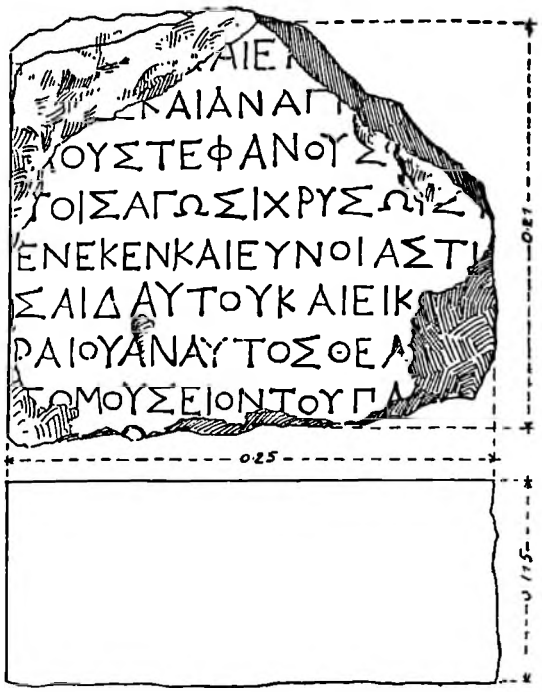
De ce războiu ar puteà fi vorba, e greu de bănuit. Căci dacă de pildă forma literelor ne împiedecă într'o mare măsură să ne gândim la războiul de libertate al Histrienilor împotriva lui Lysimachos, în a. 313 şi urm., sau chiar la războiul lui Lysimachos împotriva lui Dromichaites al Geţilor, prin a. 292 (cu care prilej vor fi rămas în mâinile Geţilor eventual şi destui prizonieri greci din oraşele Pontului Stâng, ridicate de Lisimah, ca tributare lui, împotriva Geţilor: cf. *Gerusia din Callatis*, p. 51 şi urm.), nimic nu ne stă în cale de a pune inscripţia noastră în legătură cu războiul Callatianilor aliaţi cu Histrianii, prin a. 260 şi urm., împotriva Tomitanilor, cari, cu ajutorul Byzantiilor, reuşesc totuş să scape cu bine din această încercare şi devin chiar, de aici înainte, cei mai de seamă reprezentanţi ai vieţii elenice în Pontul Stâng (cf. *Zidul cetăţii Tomi*, p. 425 şi urm.). Totuş nenumărate alte conflicte — neprecizate cronologic, dar existente istoric — cu Elenii ca şi cu barbarii, ar puteà fi deasemenea avute în vedere.

5. Fragment dintr'o stelă de marmoră albă, înalt de 0.21, lat de 0.25 şi gros de 0.115 m., găsit ca material de construcţie în zidurile byzantino-barbare ale Histriei, la apus de basilica creştină de pe zidul de SE al cetăţii. Literele, tot de prin a. 320—250 a. Chr., au o înălţime de 0.012—0.015 şi, prin caracterul lor, ne îndeamnă să atribuim documentul mai de grabă epocei Diadochilor decât, cumva, secolului al III-lea târziu. Se poate cetì ce urmează:

(Vezi desemnul pe pagina următoare şi planşa I, fig. 3).

www.digibuc.ro

La începp. r. 2 e mai probabil un *Σ* și un *K*, decât un *EK*; la sfârșit un *Γ*, după care partea de jos a unei bare tot verticale (*Γ*, *K*, *N*, etc.). La începutul rândului 7 pare sigur un *P*, la

sfârșit urme încurcate și sgârieturi, care permit totuș descifrarea unui *Λ* îndată după *E*. La începutul rândului 8, sigur bara orizontală a unui *T*, la sfârșit *ΠΑ*.

. . . . . ? σ]αιε[ι? . . .
. . . . . ? ς] καὶ ἀναγ[γ. . . . . .
. . . . . μ]ου στεφανοῦσ[θαι . . .
. . . . . ἐν]τοῖς ἀγῶσι χρυσῶ[ι] σ[τεφάνωι . .
5 . . . . ἀρετῆς] ἕνεκεν καὶ εὐνοίας τ[ῆς εἰς. . .
. . . . ἀναστῆ]σαι δ' αὐτοῦ καὶ εἰκ[όνα χαλκέαν. .
. . . ἐν τῆι ἀγορ]ᾶι, οὗ ἂν αὐτὸς θέλ[ηι . . . . .
. . . . . τ]ὸ Μουσεῖον τὸ ὑπ' α[. . . . . .
. . . . . ο . . . . . .

D-l Wilhelm crede că și această stelă onorifică a trebuit să aibă cam 32—35 litere în fiecare rând și propune pentru r.

www.digibuc.ro

3—6 o întregire pe întreaga lăţime a plăcii, precum urmează:

τοῦ δήμ]ου? στεφανοῦσ[θαι δὲ αὐτὸν διὰ βίου
ἐν πᾶσι] τοῖς ἀγῶσι χρυσῶ[ι στεφάνωι φιλο-
τιμίας] ἕνεκεν καὶ εὐνοίας τ[ῆς εἰς τὸν δῆ-
μον· στῆ]σαι δ' αὐτοῦ καὶ εἰκ[όνα χαλκῆν ἐν

La sfârşitul r. 8, d-l Wilhelm propune, cu semn de întrebare: *τὸ ὑπ' α[ὐτοῦ?*

Deşi total mutilat, fragmentul nostru de decret onorific e de cel mai mare preţ pentru istoria culturii greceşti în Pontul Stâng. Nu insistăm nici asupra documentării *agonelor*, cu încoronările ce se făceau atunci, cu coroane de aur, ale cetăţenilor cari binemeritase dela patrie — lucru aşteptat şi firesc în orice oraş elen, — nici asupra citării încă a unei statui (probabil de bronz), care împodobise piaţa publică a Histriei — lucru iarăş obicinuit, — ci ne oprim asupra informaţiei absolut noui, ce ne dăruieşte acest fragment: *τὸ Μουσεῖον τὸ ὑπ' α[...* (?)] din Histria. In afară de colina Muselor: *τὸ Μουσεῖον*, dela Atena (v. inscripţiile din a. 280 a. Chr., privitoare la luptele ce s'au dat pentru acest punct strategic, la Dittenberger, *Syll.*[3], 386, 14 şi 385, 12), r. de *Μουσεῖον*-ul lui Theophrastos, şi de *Μουσεῖον*-ul dela Thespiae (pe Helicon), ori de cunoscutul *Μουσεῖον* din Alexandria, inscripţiile şi autorii antici nu vorbesc decât rar de *Μουσεῖα* în oraşele greceşti: la Stageiros, la Tarent [1]), la Lindos (IG. XII 1, 859) ori la Thera (IG. XII 3, 330). Insfârşit mai putem cită şi pe Procopius *(de aed.* IV 4 ed. Haury, p. 118, 52), care cunoaşte un castel în Macedonia numit *Μουσεῖον*, de sigur după vreun vechiu templu al Muselor, rămas cunoscut în acel loc. De altă parte atât inscripţiile agonale, privitoare la întrecerile teatrale şi muzicale dela Thespiae (Ditt., *Syll.*[3] 457), cât şi inscripţiile şcolare dela Milet (*ibid.*, 577: foarte importantă) şi dela Teos *(ibid.*, 578), şi nu mai puţin inscripţiile colegiale, ca aceea dela Thespiae *(ibid.*, 1117), ne arată că în timpurile elenistice cultul Muselor, în legătură cu arta şi educaţia, luase un avânt excepţional.

[1]) Cf. Michon, art. *Museum*, la Daremberg-Saglio, III 2, s. v.

www.digibuc.ro

Ori, dacă știm, în general, că, pe vremile elenistice, un *Μουσεῖον* poate fi, în afară de templu al Muselor, cu cultul și preotul respectiv, încă și o universitate și academie, în sensul actual al acestor cuvinte, inscripțiile nu ne spun mai nimic cu privire la organizarea și funcționarea acestor *γυμνάσια* ale minții, în vreme ce pentru respectivele *μουσεῖα* ale trupului, care sunt acestea din urmă, avem amănunte nenumărate. Chiar inscripția dela Thera (IG. XII 3, 330) de prin a. 200 a. Chr., unde vedem legătura dintre cultul morților, îngrijit de colegii de *συγγενεῖς*, și un *Μουσεῖον*-templu, nu ne lămurește mai de aproape, cè fel de *διδασκαλεῖα* erau aceste *Μουσεῖα* (cf. Aeschines, *Timarch.*, 9 sqq.). Cum însă în inscripția noastră dela Histria e vorba de răsplătirea cu statui și coroane la *agone* a unui cetățean viu, nu mort, căci documentul spune că singur își va alege locul din piață unde să i se așeze statua, suntem înclinați a crede, că pomenirea templului Muselor nu puteà fi făcută decât tot în sensul unei așezări acolo a unei statui ori comemorări pentru cel onorat. Dar în acest caz e evident că meritele lui erau de caracter spiritual, și *τὸ Μουσεῖον* centrul intelectual al Histriei, — căci altfel, și pomenirea și locul de întâlnire al celor ce se ocupau cu artele gymnice și sănătatea trupului erà *gymnasiul* din Histria, de a cărui existență acolo avem știre — e drept, mai târzie — încă dintr'o precedentă campanie de săpături (*Histria* IV, 691)[1]. Singurul lucru ciudat în inscripția actuală e determinarea mai de aproape a Museului, ca «de sub A[...]» (fie un loc, fie o persoană),—ceeace ar indicà atunci — eventual — existența încă și a unui al doilea *Μουσεῖον*. In acest caz strălucirea Histriei prin anii 320—260 a. Chr. s'ar dovedì a fi încă mai neașteptată decât tot ce ne puteam noi gândì până acum despre acest centru elen pierdut în Nordul thracic. Și totuș două monumente sculpturale, dintre cele găsite până acum la Histria, ne îndeamnă a admite cele mai favorabile ipoteze cu privire la civilizația histriană în vremea elenistică: deoparte

[1]) Caracteristică pentru zeii cari prezidau la educația fizică și morală a tineretului elen, e inscripția din Teos, din sec. II a. Chr., cuprinzând o lege asupra întrebuințării unei sume destinate la educația copiilor din Teos (Ditrenb., *Syll.*[3] 578 și Michel, *Recueil*, 498: r. 57:... *ἱερὸν Ἑρμοῦ καὶ Ἡρακλέους καὶ Μουσῶν*): Hermes, Heracles și Muzele.

www.digibuc.ro

e capul de marmoră al unui *Helios* colosal, de c. 4 m. înălțime, puternică lucrare de influență rhodiană (v. *Incep. vieții rom. la gurile Dunării*, p. 187, fig. 89), document de bogăție și splendoare a vieții și artei din Histria, — de alta relieful apollinic, așà de fin modelat și de adânc simțit (pentru întâia dată avem într'un astfel de relief reprezentarea rugăciunii în genunchi a adorantului), document hotărîtor pentru însemnătatea *agonelor* muzicale la Histria[1]), și care, acum când știm că Histrienii aveau și un *Μουσεῖον*, va fi luat, poate, loc mai de grabă aici, decât în templul lui *Apollon* (care, la Histria, erà înainte de toate *Iatros*, iar acum, în vremea elenistică, erà *Helios*).

6. Fragment dintr'o placă de marmoră albă de cea mai bună calitate, înalt de c. 0.11 și lat la bază de c. 0.15 m., găsit în acelaș loc ca și nr. 5. Litere frumoase, de pe la jumătatea sec. III a. Chr., înalte de 0.008—0.015 m. Fragmentul e complet jos, având dedesubt însăș fața lucrată pe care placa odihneà în legătura ei cu restul monumentului. De altă parte, și sus, avem păstrat chiar primul rând al epigrafei, căci se vede

loc mult liber deasupra. Deci avem o inscripție commemorativă de o formă foarte prelungită în direcția orizontală, având în înălțime numai cinci rânduri de text. Architectonic ni se impune deci admiterea unui epistyl, sau, eventual, al unui relief, pe cari, inscripția luà loc în lățimea lor. Posibilă, deasemenea, o origine pe placajul peretelui din fund al unui porticus ori stoa. (Vezi și planșa II, fig. 1).

[1]) Publicat de mine în 1915 în *Jahrb. d. deutsch. arch. Inst., Arch. Anz.*, 1915, p. 268.

www.digibuc.ro

Pentru interpretare nu ne e permis a adăugà nimic, dacă nu vrem să cădem în ipoteze gratuite:

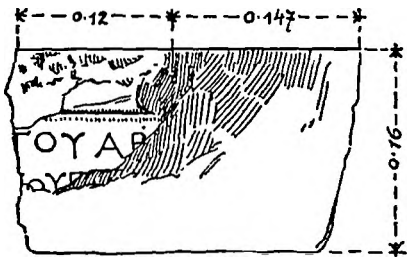
. . . ο]ιστατω[. . .
. . .]οι καὶ συγγ[ενεῖς . . .
. . . ?ὑπ]άρχουσαν[. . ,
. . .]τοῖς προτέρο[ις . . .
5. . . . τε τῶι δήμ[ωι . . .

Din r. 2 se înțelege că e vorba de niște cetățeni eleni de același neam cu Histrienii *(συγγενεῖς)*, cari vor fi fost, eventual, onorați, în totalitatea lor, ca Stat (d-l Wilhelm ne sugerează la începp. r. 2 *οἰκεῖ]οι*, iar în r. 3 crede că alăturea de *ὑπ]άρχουσαν* ne-am puteà gândì și la un *προυπάρχουσαν*: cf. mai jos, nr. 15, r. 11). Cf. d. p. ce zic Magneții de Epidamnii: *ἐπειδὴ Μάγνητες οἱ ἐπὶ Μαιάνδρου, συγγενεῖς ὄντες καὶ φίλοι τῶν Ἐπιδαμνίων...* (Dittenb., *Syll.*[3] 560,3), — ori de Macedoneni: Magneții dela Meandru, *οἱ συγγενεῖς ὄντες Μακεδόνων ἠξίουσαν τὸν ἀγῶνα... (ibid.*, 561, 4), sau Lampsacenii despre Romani: *ὄντων ἡμῶν συγγενῶν τῶν Ῥωμαίων (ibid.*, 591, 22), ori Theraeii despre Cnidieni: *ὁ δὲ κομίζων τὸ ψάφισμα τὸ παρ' ἁμῶν παρακαλείτω Κνιδίους συγγενεῖς ὄντας καὶ φίλους...* (IG. XII 3, 322), etc.— R. 4 va fi vorbit de relațiile excelente și în vremea mai veche: *τοῖς προτέροις χρόνοις*. — Insfârșit r. 5 va fi conținut hotărîrea luată de sfatul și poporul Histrienilor, de a pune această pomenire: *δεδόχθαι τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι*.— Totuș de fiecare cuvânt păstrat se mai pot face încă o sumă de alte completări, așà încât orice insistare e zădarnică. *Nil liquet.*

7. Fragment de epistyl de marmoră albă, de foarte bună calitate, înalt de 0.16, lat la fața scrisă de 0.12 m., în spate de 0.26, și gros de 0.40 m., găsit în dărâmăturile curtinei *a*. E îndoelnic dacă avem a atribuì fragmentul acesta unei construcții architectonice deschise, sau numai unei simple substrucții de *ex-voto*: statue, relief, tripod, etc. Atât după caracterul literelor, cât și după profilul fin al epistylului, ne aflăm încă în sec. III a. Chr. Inălțimea literelor, deosebit de elegante, ca și la nr. ce urmează îndată, e de 2 cm. (*O* numai de

www.digibuc.ro

0.015, spaţiul dintre rânduri la fel). Faţa superioară a epistylului e perfect lustruită, cea de jos e lucrată numai din cuiu. — Cetim:

La începutul rândului 1 avem sigur un *T*, iar la sfârşitul rândului 2 un *Π* sau un *Γ*. (Vezi şi planşa II, fig. 2).

Am avea deci în r. 1: *τοῦ ἀρ[...]*. Dar cu *αρ* încep mai multe cuvinte care să se potrivească la această inscripţie de monument public; înainte de toate putem avea: [un nume propriu, (fiul) lui:] *τοῦ Ἀρ[ισταγόρου, Ἀρ[ιστοκλέους*, etc., etc.; apoi, poate fi vorba de un *ἄρ[χων*; în sfârşit putem avea în *του* finalul unui nume la genetiv (*Θεογνήτου*, etc.), în *αρ* începutul altui nume tot la genetiv (vezi mai sus), iar totul servind ca datare: fiind preot al lui Apollon Iatros, cutare, — etc., etc. — Cu r. 2 nu se poate începe nimic.

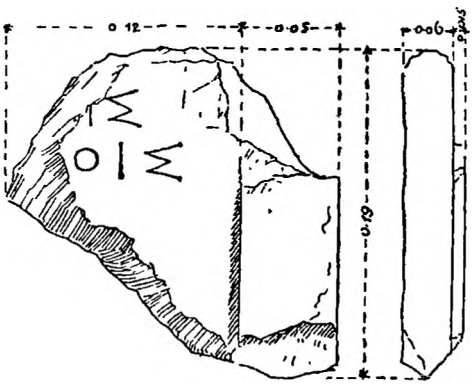
8. Fragment din partea dreaptă a unei stele de marmoră albă, fină, înalt de 0.19, lat de 0.17, gros de 0.08 m., găsit în dărâmăturile din afară ale curtinei *d*. Profilul stelei, înalt de numai 0.015, e sobru, în maniera clasică: un simplu brâu neted. Literele, înalte de c. 0.02 m. (*O* numai de 0.012) sunt de o rară eleganţă. Ele aparţin primei epoce a sec. III. După spaţiul liber, rămas sub ultimele litere, înţelegem că avem aici, sau sfârşitul unui alineat (cap de inscripţie), sau chiar sfârşitul inscripţiei. Cetim:

(Vezi desemnul pe pagina următoare şi planşa II, fig. 3).

Par a fi două dative plurale (onorifice, ori dedicatorii): *e. g.*, *τοῖς ἐφήβοις, τοῖς νέοις*, — *Θεοῖς*, etc., etc. — Ceeace trebuie să reţinem ca fapt pozitiv e, nu atât amănuntul, aici indesci-

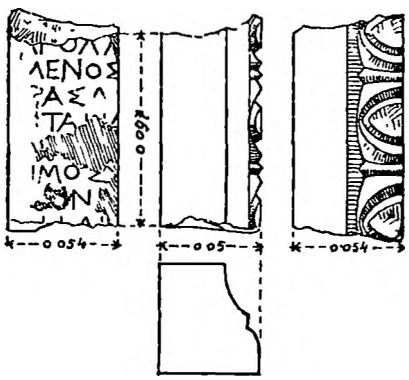
www.digibuc.ro

frabil, cât genericul, culturalul: cu fiecare fragment *databil* în plus cunoștințele noastre cresc; și cu fiecare fragment

elenic și elenistic în plus strălucirea și bogăția civilizației Histrienilor ne apare într'o lumină mai nouă și favorabilă.

9. Din marmora scrisă, care, prin sec. III a. Chr., fusese un monument și care apoi, în vremea de sărăcie, fusese tăiată în bucăți și făcută cornișă de placaj a unei camere, alcătuind linia ornamentală imediat sub plafond, am publicat în 1916

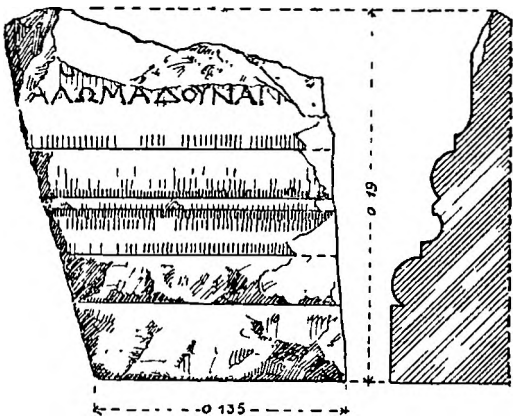

un fragment *(Histria* IV, p. 552, nr. 11). Astăzi vin cu un al doilea, lung de 0.097 și găsit cu totul în alt loc, pe laturea *a* a cetății. Singurul lucru nou, pe care-l aduce acest fragment, în care deasemenea inscripția e, firește, total mutilată, e ve-

www.digibuc.ro

chimea mult mai bine asigurată a documentului originar, întrucât acum avem pe *A*, pe *N*, pe *Σ*, caracteristice secol. III a. Chr., astfel în cât putem corectà afirmarea noastră din 1916, că ar fi vorba de un document din sec. II—I, în sensul că trebuie să ne gândim tot la splendidul secol III, din care apoi epigonii s'au hrănit chiar material, folosind până și vechile monumente, pe care le-au distrus, ca să-și împodobească viața lor. (V. și pl. II, fig. 4).

10. Așchie din profilul de bază al unui frumos altar de marmoră albă, găsită în dărâmăturile băilor romane, în partea de S a camerei lungi de SE. Fragmentul e înalt de 0.19, lat de c. 0.15, și are litere înalte de 0.008, după forma lor, probabil încă tot din sec. III a. Chr.

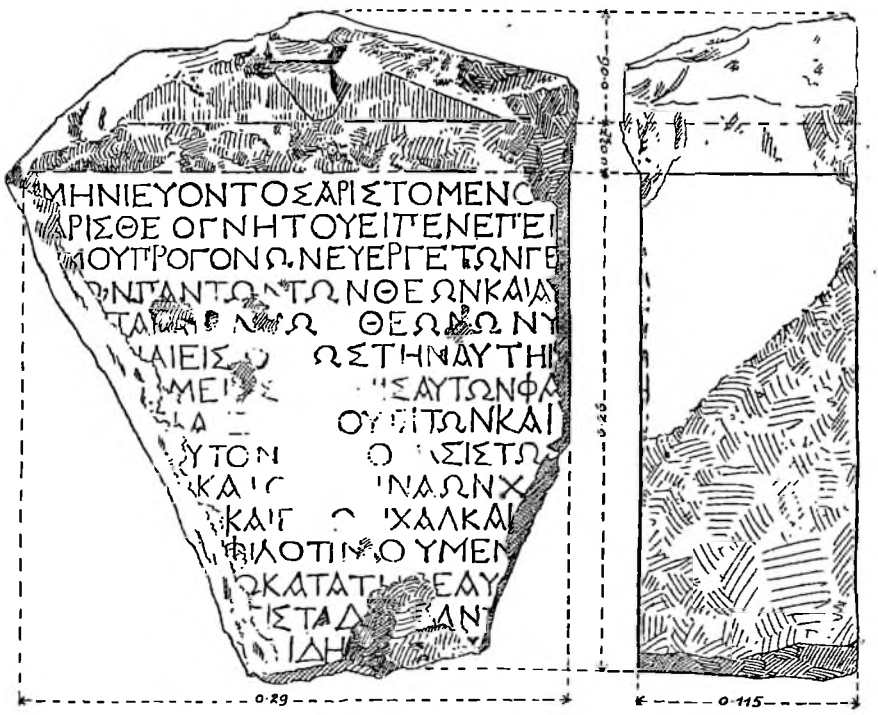

Cele câteva litere păstrate ne arată că este vorba de un monument onorific ori comemorativ, ridicat pe cheltuiala Statului histrian (*e. g.*): ... *τὸ δὲ γενόμενον ἀν]άλωμα δοῦναι τ[ὸν ταμίαν ἀπὸ τῶν προσόδων*... ca în inscripția Delienilor pentru Philocles regele Sidonului (Michel, *Recueil*, nr. 387, c. a. 280 a. Chr.; la Dittenb., *Syll.*[3] nr. 391), etc.

11. Colțul de sus din dreapta al unei stele de marmoră, după litere, de prin sec. II a. Chr., găsit într'un zid byzantino-

www.digibuc.ro

barbar dela NE basilicei byzantine de pe laturea de SE a Cetății, pe partea stângă a străzii, care urcà spre acropole, pe lângă basilică. Fragmentul e înalt de c. 0.35 (fața scrisă de 0.26), lat de 0.29 și gros de 0.12. Literele, înalte de 0.012, sunt foarte citețe, dar grăbit săpate și neelegante. In câmpul frontonului nu se vede a fi fost nici un relief, afară poate de mijloc, unde va fi fost stema Histriei. Fragmentul e ciocănit și ros așà de rău, încât nici măcar aceea ce avem salvat din stelă nu putem cetì complet. Se descifrează (vezi și planșa III, fig. 1):

La începutul r. 2, urme dintr'un *A*. La încep. r. 3, urme de *M*. Incep. r. 4 un Ω. Cu r. 5 începe partea mutilată a inscripției: orice analiză în amănunte a textului păstrat e de prisos, — după ce am dat în desemn copia cât mai exactă a epigrafei. Singurul lucru pe care ținem să-l mai notăm acum, e că în r. 11 lectura *XAAKAI* e sigură; deci nu putem completà înainte

www.digibuc.ro

EIKONI, ci numai *EIKOΣI*. Din inscripția originală lipsește așà de mult, încât — pentru a nu umpleà zadarnic pagina cu puncte — voiu da pe dreapta, la sfârșitul fiecărui rând, completările strict necesare, care ar fi trebuit să alcătuească începutul rândurilor inscripției pe partea stângă:

. . .ἐπι]μηνιεύοντος Ἀριστομένο[υς]| . . .
. . . ?χα]ρις Θεογνήτου εἶπεν· ἐπει|[δὴ . . .
ὁ δεῖνα . . ?δή]μου προγόνων εὐεργετῶν γε/[γονότων . .
. . καὶ ἱερημέν]ων πάντων τῶν θεῶν καὶ α[ὐ]|[τὸς . .
. . .]πά[ντων τ]ῶ[ν] θεῶν ὧν ὐ|[. . .
. . .]αιεις [. .] ως τὴν αὐτὴ[ν] | . . .
. . .]μεν . . . αὐτῶν φα | . . .
. . . ..]ια . . .των καὶ| . . .
. . . α]ὐτὸ[ν ἀπροφα]σίστω[ς]| . . .
. . .]κα[. . .]ναων χ[ρυ]|[σ . . .
. . .] καὶ [εἰκόσι] χαλκαῖ[ς]| . . .
. . . φ]ιλοτ[ιμ]ούμεν[ος] | [. . .
. . .]ω κατὰ τ[ὴν] ἐαυ[τοῦ]|[δύναμιν ? . . .
. . .]ιστιδ[. . π]αν[τ . . .]| . . .
. . .]ιδη [. . .]| . .

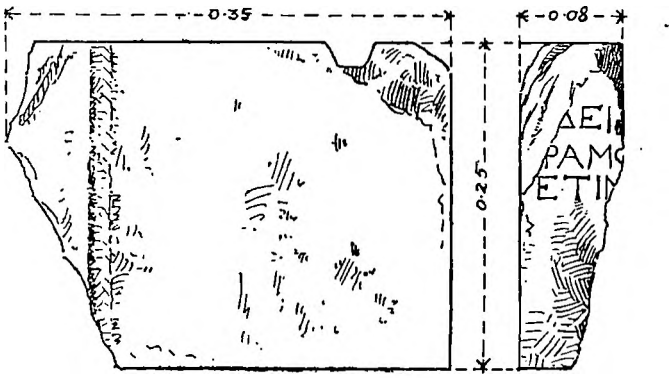
Intregirile date de noi mai sus primelor patru rânduri sunt acceptate și de d-l Wilhelm, care pentru r. 2 s'a gândit la un nume ca ?*Εὔχα]ρις*, iar în r. 3 a observat cu dreptate, că am puteà aveà și un nume sfârșind cu *νύ]μου*. Deasemenea ne-a sugerat d-l Wilhelm și pe *[ἀπροφα]σίστως* din r. 9. Osteneala ce și-a dat însă și d-sa de a obține ceva mai mult decât ce am dat noi mai sus, astfel încât să putem împreună oferì încă dela prima publicare un text ceva mai bogat, s'a lovit de starea lamentabilă a pietrei, care nu ne permite de a face decât ipoteze absolut nesigure.

Cu toate că documentul e așà de rău mutilat, sensul lui general ne e perfect clar. Avem un decret onorific, în felul celuia, vestit, al lui Aristagoras al lui Apaturios, dat de sfatul și poporul Histrianilor *([Ἔδοξε τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι])* sub președenția de adunare *(ἐπιμηνιεύοντος*, subînțeles: *τῆς ἐκκλησίας)* a lui Aristomenes și după propunerea unui fiu al lui Theognetos. Cel onorat se trăgeà dintr'un neam de cel mai bun nume, de binefăcători ai Cetății. Se pare chiar că, printre alte

www.digibuc.ro

demnități, înaintașii săi ocupaseră pe rând, ca și Aristagoras, marile preoții ale tuturor zeilor Histriei *(ἱερημένων πάντων τῶν θεῶν)*. El însuș se arată deasemenea a fi contribuit cu râvna și averea sa înainte de toate la strălucirea cultului zeilor — care se știe că cereà enorme jertfe celor antici, pentru prânzurile în comun, sărbătorile și jocurile, cu întreceri de tot felul, orânduite pe cheltuiala particularilor, cari ocupau demnitățile onorifice de înalți magistrați ori mari preoți. Răsplata sa a fost, ca de obiceiu în lumea greacă, încoronarea cu o coroană de aur (așà pare a rezultà din r. 10 al inscripției) la sărbătorile cele mari anuale, cu agone, și onorarea cu, cel puțin, două (inscripția zice: *εἰκόσι χαλκαῖς*, nu *εἰκόνι χαλκῇ*) statui de aramă, care i-au fost puse în locurile ce și le va fi ales singur, potrivit cu obicinuitul privilegiu acordat de antici, în această privință (v. și mai sus nr. 5).

12. Așchie dintr'un bloc de marmoră (înalt de 0.25 și gros — în adâncimea zidului — de 0.35), lată de numai 0.08 și nici atâta complet peste toată fața scrisă, găsită în zidul byzantino-barbar dintre curtina *e* și șanțul cu apă, la adăpostul turnului E și al turnurilor porții. Litere înalte de 0.03 m., din sec. III—II a. Chr. Cetim (v. și planșa V, fig. 4):

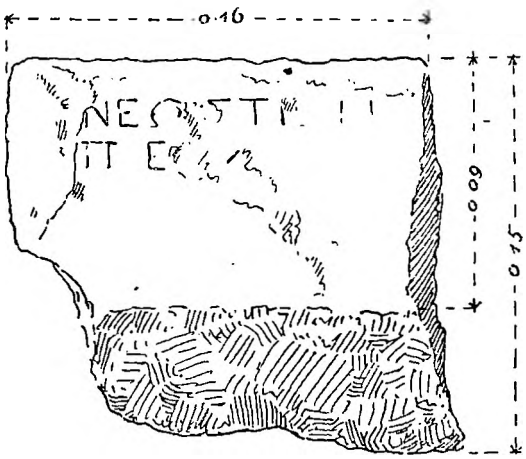

Nu se poate face nici-o ipoteză convenabilă asupra cuprinsului.

13. Fragment dintr'o stelă de marmoră albă, înalt de 0.15, lat de 0.16, gros de 0.08, găsit printre dărâmăturile dela basilica

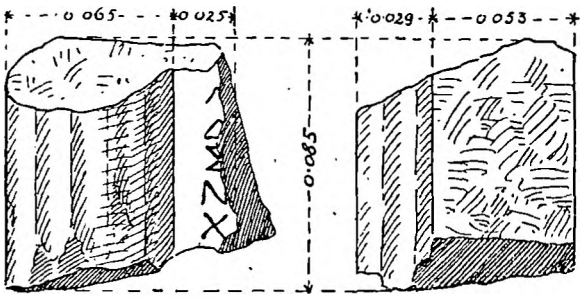
www.digibuc.ro

byzantină, la SE cetății. Litere destul de frumoase, înalte de o.011, aparținând după caracter secolului I a. Chr. (Cf. pl. II, f. 5).

Firește, nici cu aceste câteva litere nu se poate încercà nimic serios. Caracteristică e însă vorba *νεωστ[εἰ]*, care a trebuit să aparțină unei povestiri istorice (politice ori militare) mai lungi, în genul celeia pe care o găsim la Dionysopolis despre Byrebista regele Dacilor (Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, nr. 95).

14. Fragment din partea stângă a aceleiaș stele de marmoră, din care am mai publicat, în *Histria* IV, p. 553, nr. 13, o altă bucată, găsit tot în dărâmăturile din fața contrafortului drept

extern al porții celei mari a cetății. Noul fragment e înalt de 0.085, lat de 0.090 și gros, la profil, de c. 0.085. Literele

www.digibuc.ro

înalte de c. 0.01, din sec. I a. Chr. — sec. I p. Chr. Nu avem din cele cinci rânduri cari începeau pe bucata noastră nici măcar câte o literă întreagă.

15. Fragment din partea dreaptă a unei stele de marmoră, găsit într'un zid byzantino-barbar la N basilicei byzantine de pe laturea de SE a cetăţii. Inalt şi lat de c. 0.20 m., gros de 0.075. Literele, de prin sec. I a. Chr., au obicinuita înălţime din decretele greceşti ale acestei vremi, de 0.01 m.

Se poate ceti ce urmează (cf. şi pl. III, fig. 2):

In r. 1 sigure *MEN*. In r. 2, la început un minuscul fragment de bară, poate dela un *A*, — la sfârşit, se pare, un *E*. La încep. r. 3 sigur un *N*. La începutul r. 5, vizibil *OI*; a fost poate *OY*, precum e înclinat a crede d-l Wilhelm. La sfârşitul r. 6, după *O* un *I*. Litera dela începutul r. 11, înainte de *O*, se arată a fi fost un *X* şi d-l Wilhelm a completat cu ea cuvântul *προϋπαρ]χουσι*. R. 12 e foarte stricat aşà că s'au strecurat în desemn câteva linii greşite, pe care, la revizuirea finală după original, le corectăm precum urmează: credem a recunoaşte

www.digibuc.ro

părţile de sus ale literelor: *A* sau *Λ* (nù *O*), apoi *ΣΙΤΟΙΣΤΑΥΒ* (sau *P*, sau *Ω*), *T*.

D-l Wilhelm s'a ocupat foarte de aproape şi de această inscripţie, al cărei formular permite o reconstituire aproape sigură a rândurilor 6—11, iar pentru r. 3—5 d-l Wilhelm — plecând dela completarea ce am dat r. 3 şi 4 din inscripţia nr. 11 de mai sus, acceptată şi de d-sa — a propus completări cari, deşi nesigure, sunt foarte suggestive.

. . . μεν . . .
. . . πά]ππων [εὐεργετῶν ?
καὶ ἱερημένω]ν πάντων τῶν θεῶν
καὶ αὐτὸς ἱερή]μενος καὶ ὢν εὐεργέ-
τ]ης τοῦ δήμο]υ πρότερόν τε πολ-
λὰς καὶ μεγάλ]ας ἐπιδόσεις πεπο[ι]-
ηται τοῖς πο]λίταις, ἀνθ' ὧν αὐτὸ[ν]
ὁ δῆμος ἐτ]ίμησεν εἰκόσι τε χαλ-
καῖς καὶ στε]φάνοις ἀϊδίοις· θέλων
δὲ καὶ νῦν ἀ]κόλουθος φαίνεσθαι
τῆι προϋπαρχ]ούσηι πρὸς πάντας
εὐνοίαι . . .]σι τ[οιστ . . . υ . . .]

E, iarăş, un decret onorific, pentru un cetăţean care şi-a împlinit în chip exemplar îndatoririle sale faţă de Statul Histrianilor, aducând pe cheltuiala lui jertfe zeilor, pe cât se vede chiar ca preot (r. 4), făcând apoi şi multe şi mari binefaceri precum şi tot felul de dărnicii concetăţenilor săi (r. 5—7), pentru care, toate, poporul l-a onorat cu statui de bronz (r. 7—8) şi cu coroane vecinice (r. 9). Ca urmare la aceste semne de recunoştinţă, acel binefăcător a voit mai departe să arate că e consecvent cu sine însuş, adăogând încă şi alte fapte de bine... (r. 9—12).

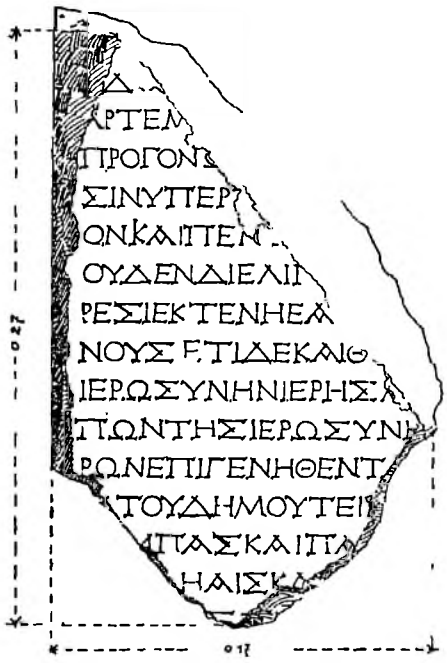
16. Fragment din partea stângă a unei frumoase stele de marmoră, găsit în dărâmăturile dinaintea curtinei *e*. Inalt de 0.27, lat de 0.17, gros de 0.15 m. Litere asemănătoare celor de pe stela lui Aristagoras al lui Apaturios, — de prin a. 50 a. Chr., înalte de 0.01 m.

Se cetește ce urmează:

(Vezi desemnul pe pagina următoare şi planşa V, fig. 1).

www.digibuc.ro

In r. 1 clar Δ0. In r. 3 la urmă Ω. La sfârșitul r. 4, se pare, un fragm. din bara de sus a unui *T*. La sfârșitul r. 5

un *N*. La începutul r. 12 resturi dintr'un *A*, iar la sfârșit dintr'un *M*. Incep. r. 13, un *M* și incep. r. 14 un *H*.

```
        ////////
        [.]δο[ . . .
        [Ἄ]ρτεμ[ιδωρ . . .
        προγόνω[ν εὐεργετῶν. . . . ἴχνε-
        σιν ὑπερ[ . . .
   5    ον καὶ πε[ν . . .
        οὐδὲν διέλι[πεν . . .
        ρεσι ἐκτενῆ ἑα[υτὸν . . . μό-
        νους, ἔτι δὲ καὶ θ[ . . .
        ἱερωσύνην ἱερησ[άμενος . . . τῶν λοι-
   10   πῶν τῆς ἱερωσύνη[ς . . . καιρῶν ἐπιγενηθέντ[ων δυσκόλων?
        [.α] τοῦ δήμου τει[μ . . .
```

www.digibuc.ro

[. . . μ]πας καὶ πα[. . .
[. . . . .]ήαις κ[. . .
. . . . σ . . .

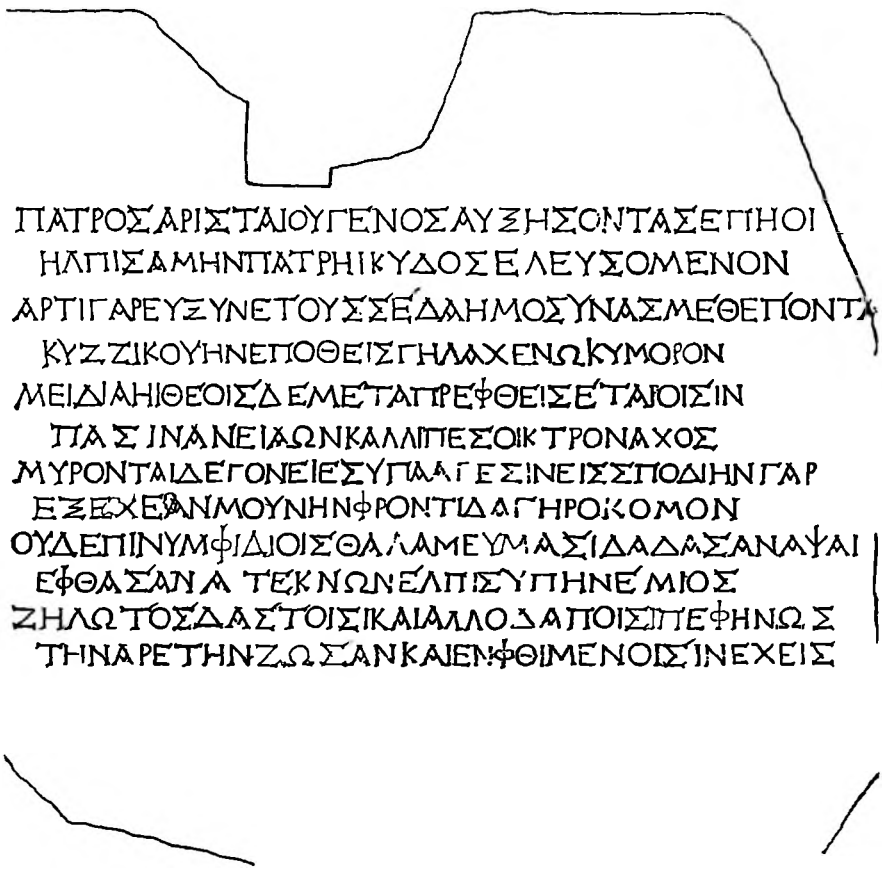
In r. 1 ne-am puteà gândì la *Ἔ]δο[ξε*, începutul obicinuit al decretelor; totuș, după urmele de pe piatră, e posibil să fi mai fost încă cel puțin un rând înaintea celor păstrate și deci literele *δο* au făcut parte din alt cuvânt. Pentru începutul r. 4 d-l Wilhelm crede că ne-am puteà gândì la o expresie ca *τοῖς ἐκείνων ἴχνε]σιν* din inscripția lui Aristagoras (*Syll.*³ 708,6), iar pentru *ὑπερ-* din același rând, ca început de cuvânt, d-sa citează ale sale *Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde*, IV, Wien 1915, p. 59: *ὑπερ[τιθέμενος, ὑπερ[έθετο*. In r. 7 *ἑα[υτὸν* s'ar legà firește cu un cuvânt ca *παρεχόμενος*, iar în r. 8 *νους* dela început poate fi un sfârșit dela *-μό]νους*, ori altceva similar. Pentru *πων* dela încep. r. 10, d-l Wilhelm propune *τῶν λοι]πῶν*; cf. pentru o expresie analoagă r. 40 din citata inscripție a lui Aristagoras. Din aceeași inscripție, r. 31, ne putem inspirà pentru încep. r. 11: *καιρ]ῶν*, după care d-l Wilhelm completează cu semn de întrebare *ἐπιγενηθέντ[ων δυσκόλων*, după exemplul din *Syll.*³ 409, 33: *περιστάντων τεῖ πόλει καιρῶν δυσκόλων*, ori 434,15: *καιρῶν καθειληφότων ὁμοίων τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν*. In r. 14 am aveà *ήαις* în loc de *είαις*, potrivit uzului constant și în inscripția lui Aristagoras.

Sensul documentului e limpede. Avem iarăș un decret onorific pentru unul din cetățenii Istriei, cari în vremile grele din sec. I a. Chr., și-a luat asupra sa, întocmai ca Aristagoras al lui Apaturios (Dittenberger, *Syll.*³ 708), grija foarte apăsătoare pentru cultul zeilor. In adevăr, cum se vede amănunțit din decretul pentru Aristagoras, nimeni nu mai voia acum să ocupe sarcina onorifică de preot, în special eponym al lui Apollon, din cauza cheltuelilor mari ce erau legate de o atare demnitate (sacrificii, ospețe, împodobiri cu flori, danii de tot felul), așà încât erà o mare jertfă din partea cuiva să facă aceea ce și acest Artemidoros (ori fiu al lui Artemidoros) se arată a fi făcut la Histria: a îngrijit probabil de cultul lui Apollon Iatros și în general de toate cele sacre ale Statului histrian (r. 9—11). Onorarea lui Artemidor a fost de sigur cea obicinuită: coroane

www.digibuc.ro

de aur și statui de bronz: câte una, sau — cum e obiceiul în vremile acestea mai târzii — chiar mai multe.

17. Stâlp frumos de marmoră albăstrie găsit în vara anului 1916 în dărâmăturile curtinei *a*. Furat de Germano-Bulgari în 1917—1918. La întoarcerea din Bulgaria a antichităților dobrogene luate de vecinii noștri în vremea războiului, acest mo-

ΠΑΤΡΟΣΑΡΙΣΤΑΙΟΥΓΕΝΟΣΑΥΞΗΣΟΝΤΑΣΕΠΗΟΙ
ΗΛΠΙΣΑΜΗΝΠΑΤΡΗΙΚΥΔΟΣΕΛΕΥΣΟΜΕΝΟΝ
ΑΡΤΙΓΑΡΕΥΞΥΝΕΤΟΥΣΣΕΔΑΗΜΟΣΥΝΑΣΜΕΘΕΠΟΝΤΑ
ΚΥΖΙΚΟΥΗΝΕΠΟΘΕΙΣΓΗΛΑΧΕΝΩΚΥΜΟΡΟΝ
ΜΕΙΔΑΗΙΘΕΟΙΣΔΕΜΕΤΑΠΡΕΦΘΕΙΣΕΤΑΙΟΙΣΙΝ
ΠΑΣΙΝΑΝΕΙΑΩΝΚΑΛΛΙΠΕΣΟΙΚΤΡΟΝΑΧΟΣ
ΜΥΡΟΝΤΑΙΔΕΓΟΝΕΙΕΣΥΠΑΛΓΕΣΙΝΕΙΣΣΠΟΔΙΗΝΓΑΡ
ΕΞΕΧΕΦΑΝΜΟΥΝΗΝΦΡΟΝΤΙΔΑΓΗΡΟΚΟΜΟΝ
ΟΥΔΕΠΙΝΥΜΦΙΔΙΟΙΣΘΑΛΛΑΜΕΥΜΑΣΙΔΑΔΑΣΑΝΑΨΑΙ
ΕΦΘΑΣΑΝΑΤΕΚΝΩΝΕΛΠΙΣΥΠΗΝΕΜΙΟΣ
ΖΗΛΩΤΟΣΔΑΣΤΟΙΣΙΚΑΙΑΛΛΟΔΑΠΟΙΣΠΕΦΗΝΩΣ
ΤΗΝΑΡΕΤΗΝΖΩΣΑΝΚΑΙΕΝΦΘΙΜΕΝΟΙΣΙΝΕΧΕΙΣ

nument n'a fost regăsit. Ca și capul zeului Helios, operă originală greacă de pe la 300 a. Chr., monumentul de care vom vorbi acum fiind foarte rar, un cunoscător l-a pus bine în Germania ori Bulgaria, dacă nu cumva s'a întâmplat altceva:

www.digibuc.ro

un bun burghez din aceleași națiuni va fi luat marmora ca simplu material prețios și a întrebuințat-o ori vândut-o ca atare, documentul istoric fiind distrus. Cum noi luasem însă îndată după descoperire o bună estampă după inscripția de pe acest stâlp, suntem totuș în măsură de a o comunicà acum. Literele înalte de 0.010—0.012, se arată a fi de pe la sfârșitul sec. I a. Chr., credem din vremea de reînflorire a Histriei sub protecția regilor daci: după împăcarea cu Burebista, resp. din timpul lui Augustus. Forma nedibace a lui Ξ (vezi desemnul), alăturea de formele elegante ale celorlalte litere, ne dovedește că noua modă de a face aceasta literă (după cele cursive) erà încă proaspătă la Histria, deci nu e nevoie pentru această singură literă să datăm inscripția mai târziu de cum am făcut-o.

Deșì piatra a fost puțin tocită către mijlocul feței scrise, inscripția este în întregime perfect clară (v. și planșa IV):

Πατρὸς Ἀρισταίου γένος αὐξήσοντα σ' ἐπ' ἠοῖ
ἠλπισάμην πάτρηι κῦδος ἐλευσόμενον·
ἄρτι γὰρ εὐξυνέτους σὲ δαημοσύνας μεθέποντα
Κυζζίκου ἣν ἐπόθεις γῆ λάχεν ὠκύμορον
Μείδια ἠϋθέοις δὲ μεταπρεφθεὶς ἑτά[ρ]οισιν
πᾶσιν ἀνειάων κάλλιπες (κατέλιπες) οἰκτρὸν ἄχος.
Μύρονται δὲ γονεῖες ὑπ' ἄ[λγ]εσιν· εἰς ἀποδιὴν γὰρ
ἐξέχεαν μούνην φροντίδα [γ]ηροκόμον
οὐδ' ἐπὶ νυμφιδίοις θαλαμεύμασι(ν) δᾷδας ἀνάψαι
ἔφθασαν — ἃ τέκνων ἐλπὶς ὑπηνέμιος —
ζηλωτὸς δ' ἀστοῖσι καὶ ἀλλοδαποῖσι πεφηνὼς
τὴν ἀρετὴν ζῶσαν καὶ ἐν φθιμένοισιν ἔχεις.

In privința textului avem de observat următoarele. La sfârșitul r. 1 literele *ΣΕΠΗΟΙ* trebuiesc transcrise, după cum ne-a suggerat d-l Wilhelm cu *σ' ἐπ' ἠοῖ*, înțelegând cuvântul *ἠώς* ca «lumină a vieții», resp. «viață», așà cum se găsește la Quintus Smyrnaeus X 431. R. 5, *μεταπρεφθείς*, dela *μεταπρέπω* (d-l Wilhelm compară *ἐτρέφθην* dela *τρέπω*). In r. 6 *κάλλιπες* e în loc de *κατέλιπες*. In r. 7 literele șterse dela mijlocul rândului trebuesc întregite spre a da, cum citește și d-l Wilhelm, *ὑπ' ἄ[λγ]εσιν*, — iar la sfârșitul r. 8 *[γ]ηροκόμον*. In r. 10 noi cetisem *ἀτέκνων*, dela binecunoscutul *ἄτεκνος*, care aici mergeà și ca sens foarte bine. D-l Wilhelm însă ne-a propus

www.digibuc.ro

lectura — pe care o credem foarte fericită, şi în stilul acestei elegii funebre — *ἆ, τέκνων ἐλπὶς ὑπηνέμιος*, ca o intercalare cu interjecţia *ἆ* la început, în mijlocul reflexiilor triste ce compun epigramma.

Nu este aici locul de a analiză în amănunte, prin comparaţia cu diferitele epitafe în versuri, foarte numeroase, strânse de Georg Kaibel, în colecţia sa de *Epigrammata Graeca*, Berlin 1878, sau în *Anthologia Graeca* (epigr. funer.), inspiraţia diferitelor înfloriturі de stil, pe care le conţine poema noastră. Destul să notăm că e una din cele mai bune din câte s'au găsit până acum la noi (Tocilescu-Gomperz, AEM. VI, p. 6 şi urm.), adică în Tomi, Callatis şi Dionysopolis. La Histria este cea dintâi în genul ei. Firește, epigrama noastră e, ca adâncime de gândire, mai slabă ca de pildă cea găsită la Constanţa şi publicată de Tocilescu şi Gomperz în AEM. VI p. 30, n. 60; de altă parte însă ea e plină de sentiment simplu şi firesc şi emoţionează tocmai prin această lipsă de erudiţie filosofică ori de pretenţie stilistică.

Din cuprinsul inscripţiei se vede că Aristaios îşi trimisese pe fiul său Meidias la studii la Cyzic, şi că abiă începuse acesta a se distinge acolo la învăţătură şi moartea îl răpise. Părinţii îşi plâng soarta nenorocită, care îi lasă şi pe ei sărmani şi le stinge şi tot neamul, fiul lor murind înainte de a se fi căsătorit.

Rolul Cyzicului — marele emporiu al negoţului de scrumbii — faţă de Histria celălalt mare târg pescăresc, ca oraş, în aceeaş vreme, de cultură superioară, academică, unde tinerii din Nordul pontic mergeau să capete *εὐξυνέτους δαημοσύνας* «învăţături temeinice», nu e decât foarte firesc, dacă ne gândim la însemnătatea cu totul excepţională a acestei străvechi colonii milesiene în Propontis, întemeiată încă din prima jumătate a sec. al VIII-lea şi care, în special pe vremea lui Herodot, jucă rolul de escală importantă pentru cei ce călătoreau din Sud spre Pont, ori din Pont spre Meazăzi (Herod. IV 14 şi 76). Herodot atribuie chiar nenorocirea lui Anacharsis de a fi fost ucis de Scythii săi, pentru întroducerea de obiceiuri şi credinţe greceşti în ţara lui, impresiei puternice pe care i-o făcuseră la Cyzic sărbătorile splendide ale Grecilor de aici pentru Mama Zeilor: «el a făcut juruire zânei, că, de s'o întoarce întreg şi

www.digibuc.ro

sănătos în patrie, îi va aduce jertfe cu aceleași rituri și ceremonii, ca acelea pe care le văzuse împlinite de Cyziceni și-i va întemeià o sărbătoare de noapte» (IV 76). Intreaga lume grecească fusese plină, înainte de Filip și Alexandru, de staterii de electron cyziceni. Strălucirea portului și cetății erà absolut excepțională încă în vremea romană și byzantină[1]). Pentru raporturile orașelor elene din Pont cu Sudul grecesc inscripția noastră e cu atât mai însemnată, cu cât ea confirmă într'un mod mult mai precis, legăturile dintre Cyzic și Istria, cari ne erau cunoscute și mai înainte, dar numai indirect, prin inscripții ca aceea a lui Theocles, feciorul lui Satyros, onorat la Olbia de cele optsprezece cetăți elene, care făceau comerț aici: Nicomedia, Nicaea, Heraclea Pontica, Byzanțul, Amastris, Tiana, Prusa, Odessus, Tomis, *Istria*, Callatis, Miletul, *Cyzicul*, Apameia, Chersonesul, Bosporul, Tyra și Sinope (Latyschev IOSPE. I 22, la Minns, *Scythians and Greeks*, p. 644).

Pentru comparația cu împrejurările culturale din Apusul peninsulei balcanice, nu va fi fără interes să cităm acum, în întregime, epigrama funerară latină pusă pe sarcofagul tânărului *Principius* dela Scardona în Dalmația (CIL. III 6414), mort la Roma, ca Meidias al nostru la Cyzic, pe când își făceà studiile acolo. Deși mult mai târzie decât inscripția noastră dela Histria, poema dalmatină merită a fi pusă alături de cea histriană, chiar din punctul de vedere al formei artistice:

Conditus infelix in ista sede perenni
Principius habitat. Huic vit(a)e finis in ipsis
ter senis misero et quattuor paene peractis
annis acerva fuit. Nam studiis iam Rom(a)e laetantem
invida fortuna repenti funere mersit.
Cuiusque reversum crudeli funere corpus
exequitur genitor iniquo cum honore sepulcri.
Iam securi suo [g]audete munere, Manes
Elysios per campos et dulcia prata vagantes.

*

Inainte de a trece acum la inscripțiile din epoca romană a Histriei, să examinăm, în cadrul cronologic elenic și elenistic,

[1]) Pentru istoria Cyzicului vezi monografia lui Hasluck, *Cyzicus*, 1910.

www.digibuc.ro

în care am urmărit inscripțiile lapidare, inscripțiile ceramice, adică *graffiti*-i de pe vasele importate, mai ales vase attice din sec. VI—IV, iar apoi stampilele de pe amforele aduse aici cu vin din Meazăzi.

18. Duplu *graffito* pe un ciob de vas attic, probabil cu figuri negre, găsit în stratul arhaic de sub basilica byzantină de SE; un fund de oenochoe, olpe sau lekythos. Pe partea de jos a peretelui vasului erà o inscripție, iar pe fund alta. Dacă inscripțiile au fost sgâriate pe vasul încă întreg, ori pe un ostrakon, nu putem fixà. Cetim, în litere din sec. VI—V, ce se vede în desemn (fig. A, *a*).

Fig. A.

Dacă în literele *AIMH* de pe fund avem a căutà, scrisă deandoasele o însemnare de proprietar ca: ἠμὶ Ἀ... (cf. Walters, *Ancient Pottery*, II 241), e greu de hotărît.

19. Fund de oenochoe, attică, probabil din sec. V, găsit ca și nr. 18, sub basilica byzantină de SE. Pe fundul vasului, sgâriat alfabetul, dela *A* la *E* (fig. A, *b*).

Cazurile cu astfel de graffiti sunt prea numeroase, spre a

www.digibuc.ro

trimite la altceva, decât la exemplele şi bibliografia din Minns, *Scythians and Greeks*, p. 361.

20. Fund de hydria attică, din sec. V (marfă ordinară, provincială), găsită ca şi nr. preced. (v. fig. A, *c:* mai sus, p. 30).
E cu neputinţă de hotărît, dacă în literele *ΔH* avem începutul unui nume de persoană, *Δημήτριος*, ori începutul numelui zeiţei *Δημήτηρ* (cf. şi Minns, *l. c.*).

21. Fund de lekythos, kantharos ori de kylix attic (de formă mai târzie), găsit ca şi nr. prec. Dintr'o vreme mai recentă ca nr. 20, dar probabil tot sec. V. Aceeaş inscripţie, dar cu o literă în plus (v. fig. A, *d:* mai sus, p. 30).
Aceeaş interpretare ca la nr. 20.

22. Fund de oenochoe attică, din aceeaş epocă şi găsită în acelaş loc ca nr. prec. Inscripţie pe dos (v. fig. A, *e:* mai sus, p. 30).
Aceeaş nedumerire ca mai sus: e *Ἄρτεμις* zeiţa, sau e un *Ἀρτεμίδωρος* oarecare?

23. Fund de pinax attic din sec. V, găsit ca şi nr. preced. (v. fig. A, *f:* mai sus, p. 30).
Cu *TI* se încep sute de nume proprii greceşti. E de prisos deci a încercà vreo ipoteză asupra cuvântului ce a fost înţeles cu aceste două litere.

24. Fund de oenochoe attică din sec. V, găsit ca şi nr. preced. (v. fig. A, *g:* mai sus, p. 30).
Cred că de data aceasta nu avem a ne gândì la un nume, ci la un pronume, ţinând loc de inscripţie de proprietar, în formă glumeaţă: în loc de a spune chiar numele, autorul graffitului zice «(îmi aparţine) mie»: *μοί! (ἡ ὑπάρχουσά μοι οἰνοχόη!)*.

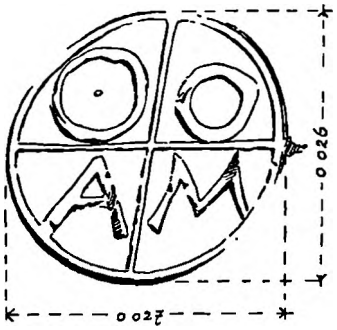
Aceşti *graffiti*, descrişi mai sus, sunt în cea mai mare parte documente pedagogic-culturale: ei sunt, fie exerciţii de copìi care învaţă a scrie, fie, în general, documente de răspândire a

www.digibuc.ro

scrisului și cetitului în cetățile grecești ale secolului VI și V a. Chr.

Dimpotrivă toate mănușile de amfore ce urmează acum, sunt exclusiv documente comerciale. Ele ne confirmă importul de vin de Thasos, Rhodos și Cnidos la Histria, în sec. IV—I a. Chr.

25. Mănușă disproporționat de lată; pastă rău frământată, pământ cu bobul mare, multe așchioare de mică, — după ardere foarte roșu. Deci (cf. Dumont, *Inscriptions céramiques de Grèce*, p. 17), indiferent de inscripție, Thasos.

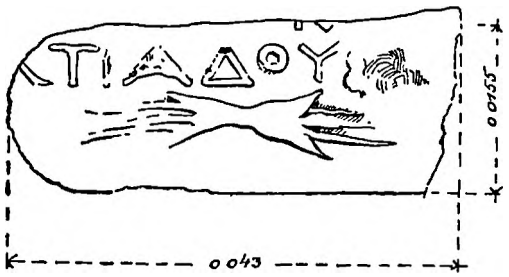
Stampilă rotundă cu două bare încrucișate (v. un exemplu similar dela Thasos la Dumont, pl. V, fig. 27). In cele patru sectoare câte o literă.

Sigur e, că inițiala Θ e de completat *Θ(ασίων)*. Celelalte litere sunt probabil inițiale de nume proprii (cf. Dumont, p. 15, n. 3). După litere, poate fi și din sec. IV.

26. Mănușă de culoare brună, negligent modelată. Poate fi nu numai din Thasos, ci și din Cnidos (Dumont, p. 9 și urm.). Ar militâ însă pentru Thasos atributul de sub legendă, analog celuia, bine cunoscut, reprodus și de Walters, *History of ancient pottery*, I p. 158. De altă parte, cum știm că Cnidos intră în concurență cu Thasos și Rhodos mai ales de prin sec. I a. Chr. (cf. Walters, I p. 159), iar literele legendei noastre sunt destul

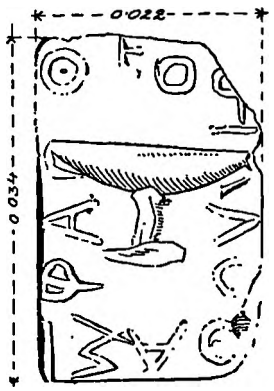
www.digibuc.ro

de îngrijite, aș fi înclinat să atribui această mănușă de amforă Thasienilor și anume pentru secolul III—II:

Cred că putem completà cu oarecare siguranță *[Μιλ]τιάδου*, — ca nume de magistrat.

27. Mănușă de tip clasic thasian. Inscripția e veche, poate fi chiar din sec. IV—III. Se știe că atributele de pe stampilele ce-

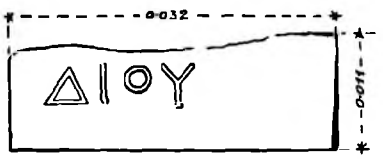
ramice din Thasos sunt nenumărate: aproape fiecare amforă are un atribut deosebit (Dumont, p. 60); aici, unul rar: o *kylix*.

Θεόφιλο(ς)
ΦΑ
Θασί(ων)

www.digibuc.ro

Theophilos, de sigur nume de magistrat (archonte). Literele *ΦA*, pentru prezența cărora vezi numeroase analogii la Dumont, *o. c.* (p. 61, nr. 9; 65, nr. 32; 66, nr. 36; 68, nr. 43, etc.) sunt poate inițialele altui sau altor nume, de negustori.

28. Mănușă rhodiană: tipul bine cunoscut de pastă fină roză albicioasă (Dumont, p. 8):

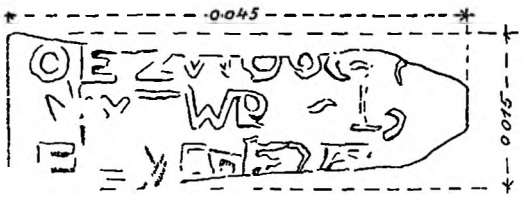

Un exemplar identic cu al nostru s'a găsit la Atena și e publicat de Dumont, *o. c.*, p. 91, nr. 107:

Δίου

Poate fi chiar din sec. IV—III.

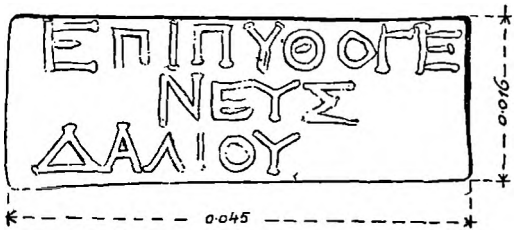
29. Stampilă rhodiană, foarte turtită, se pare chiar dela origine, pe lutul încă ud al amforei. Putem distinge numai atât:

R. 1 pare a fi de cetit *ΘE[ΣM]O[Φ]O[PIOY];* din r. 2 și 3 nu se poate scoate nimic. Punerea lunei, *Θεσμοφορίου* (Octomvrie al Rhodienilor), înaintea numelui propriu (de obiceiu al preotului Soarelui) e destul de comună pe stampilele rhodiene (v. d. p. Dumont, *o. c.*, p. 76 și urm.). Sec. III ori poate chiar II a. Chr. Greu de hotărît precis data din cauza turtirei literelor.

www.digibuc.ro

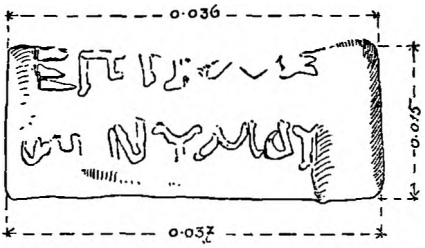
30. Mănuşă rhodiană cu o frumoasă stampilă din sec. III—II a. Chr.

Ἐπὶ Πυθογέ/νευς / Δαλίου

Fiind preot al Soarelui *Πυθογένης*, în luna *Δάλιος* (Noemvrie). O stampilă identică s'a găsit la Syracusae şi e publicată în CIG. (Boeckh) III 5383. Stampile cu acelaş eponym, dar din luni deosebite, a cetit Dumont la Atena (*o. c.*, p. 108, nr. 234, din *Βαδρόμιος* (Iunie), cu citatele de acolo pentru alte luni).

31. Stampilă rhodiană de prin sec. II—I a. Chr.

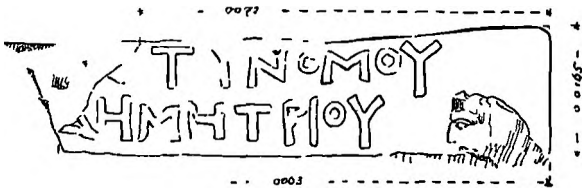

Ἐπὶ Κλε/ωνύμου

O stampilă identică s'a găsit la Atena: publicată de Dumont, *o. c.*, p. 99, nr. 169. Pentru alte stampile rhodiene analoage, fără numele lunei, cf. Dumont, p. 77 şi urm., nr. 4, 5, 10, 12, 13, 24, 25, etc.

32. Stampilă cnidiană de prin sec. III—II a. Chr., cu atribut: un cap, spre stânga.

www.digibuc.ro

[ἀσ]τυνόμου / [Δ]ημητρίου

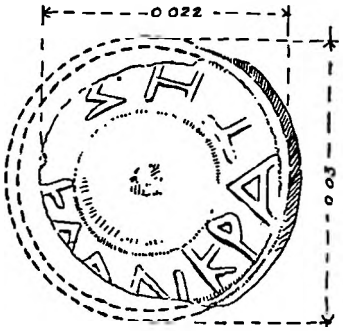
De obiceiu stampilele din Cnidos au indicația *Κνιδίον*, — totuș legende de felul celei găsite la Histria nu sunt necunoscute; v. d. p. cea de pe stampila găsită la Atena: Dumont, *o. c.*, p. 141, nr. 1. Cât privește legendele fără *Κνιδίον*, dar cu simpla indicație a magistraturei și numelui magistratului, ele sunt foarte multe, însă nu cu *ἀστυνόμοι*, ci cu *πρύταρχοι* (v. șirul de exemple la Dumont, p. 126—138).

33. Mănușă subțire și destul de rustică dela o amforă, după felul pastei, poate cnidiană. Nu cetim decât:

Probabil sec. I a. Chr. Exemple de astfel de stampile cnidiene cu un singur nume propriu, fără nici o altă indicație, v. la Dumont, *o. c.*

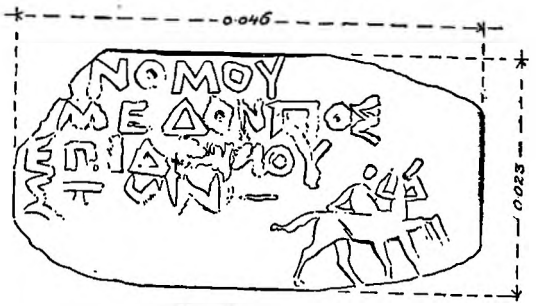
34. Mănușă subțire cu o stampilă circulară, rău imprimată.

www.digibuc.ro

Se cetește clar *Καλλικράτης*. Atât forma circulară a peceții cât și numele izolat se întâmpină la Cnidos, curent. Pentru nume, cf. mănușa dela Atena, la Dumont, p. 318, nr. 133.

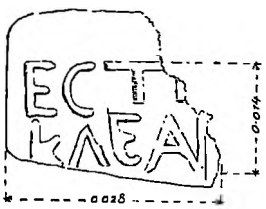
35. Mănușă cnidiană, rău imprimată. Atribut: erou în luptă cu un centaur.

[Εὐ]νόμου
Μέδοντος
ἐπὶ Δ[ι]ψίου
[ἀ]στ[υ]ν(όμου)

Διψίας ar fi un nume nou; cunoscut e numai *Διψάς*, ca nume feminin (Pape, *o. c.*) și *Διψίδιος* (IG. XIV 779: Neapole). Arătarea întâiu a negustorului și pe urmă a magistratului e destul de comună la Cnidos (cf. Dumont, p. 251 și urm.). Cum inscripțiile cu *ἀστυνόμοι* în formula din stampila noastră par a fi cu totul rare (noi nu cunoaștem încă până acum una identică), exemplarul nostru devine foarte prețios. După forma literelor avem mai probabil sec. II decât I a. Chr.

36. Mănușă de culoare galbenă; pastă poroasă, cu bobul mare. Poate cnidiană. Litere târzii, probabil din epoca romană

(sec. I p. Chr., mai de grabă ca I a. Chr.). Ruptă la mijlocul legendei.

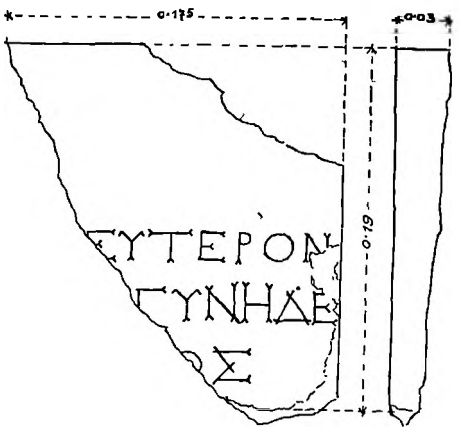
www.digibuc.ro

Ἐστ[ιαίου], sau *Ἐστ[ράτου]*, etc.
Κλεαι[νέτου], sau *Κλεά[ρχου]*, etc.

Fiind prea multe posibilităţi de completare, am dat pe cele de mai sus numai *exempli gratia*. Pentru r. 1 *Ἐστ[ράτου]*, foarte rar, dar constatat la Cnidos, v. Dumont, *o. c.*, p. 313, nr. 96

Trecem acum la inscripţiile din era creştină.

37. Fragment din partea dreaptă de sus a unei plăci subţiri de marmoră albă, înalt de 0.19, lat de c. 0.18, gros de c. 0.03 m., găsit în dărâmăturile dinaintea curtinei *d*. Litere foarte ornamentate de prin sec. I p. Chr., înalte de 0.015—0.020 m. Rândurile păstrate pe această placă sunt probabil o continuare, după un spaţiu liber, a unei serii de astfel de inscripţii scurte, de câte două-trei rânduri, căci deasupra epigrafei se cunoaşte perfect liniatura anticipat pregătită pentru rândurile ce au trebuit să fie mai sus de cele conservate. Cetim foarte limpede:

Adică, foarte probabil (vezi şi planşa V, fig. 2):

. . . . . *(ἀπ)ελ]εύτερον*
. . . . . *.]γυνὴ δὲ*
. . . *.]ος*

www.digibuc.ro

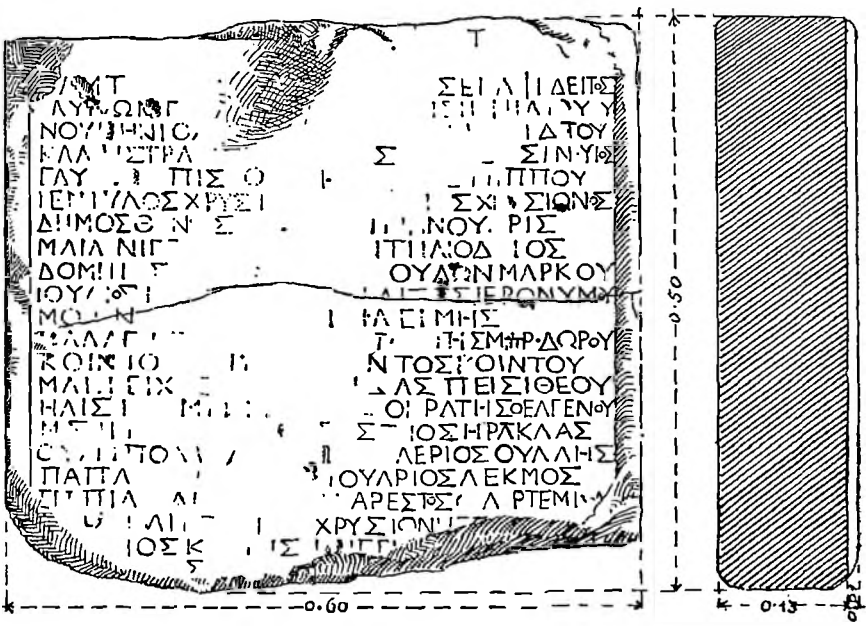
Credem că nu ne înșelăm atribuind fragmentul nostru largei categorii de documente manumissionale eleno-romane. In special trimitem la analogiile ce ne sunt oferite, chiar ca text, de inscripțiile de acest gen din templul lui Apollon din Calymna (la Dittenberger, *Syll.*[2] 864—869; *Syll.*[3], 1209—1211): cf. d. p. inscr. din Calymna la Ditt[2]. nr. 864 = Ditt[3]. 1210 = Michel, 1425, r. 10 și urm.: (data, în cele mai mici amănunte), cutari proprietari ἀνεκήρυξαν ἐλεύθερον pe cutare κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς νόμους; iar, adăugăm noi acum pentru cazul nostru dela Histria, cutare... γυνὴ δὲ... a lui, va avea situația cutare (cf. d. p. inscripțiile dela Calymna la Ditt.[2], s. n. 868).

In ce privește reconstituirea nexului monumental, în care avem de înțeles fragmentul nostru, e destul să notăm că grosimea plăcii de marmoră e de c. 0.03 m., adică grosimea clasică pentru tablele de placaj, cu care se căptușiau intern, resp. în portice, pereții de piatră brută, ori cărămidă, ai clădirilor greco-romane. In special, se știe că pridvoarele templelor cu pereții *cellae*-lor erau, de obiceiu, adevăratele arhive ale cetăților grecești ca și romane, păstrând săpate pe placajele lor frumoase de marmoră, în originale ori în copii, diferitele acte, decrete, legi, etc., date, fie de popor, fie, mai târziu, de suveranii elenistico-romani. Astfel dară și la Histria trebuie să admitem că în pridvorul unui templu, ori al altei clădiri publice de caracter sacru, au fost gravate și actele de liberare din sclavie a diferiților robi, cari erau apoi treptat primiți în comunitatea cetățenilor.

38. Fragment din partea de mijloc a unei mari stele de marmoră albă, lată de 0.60 și groasă de 0.13, păstrată pe numai 0.50 m. din înălțimea totală ce o va fi avut. Găsit în piațeta din fața basilicei byzantine de SE, ca simplu pavaj de stradă, așezat, din nenorocire, cu fața scrisă în sus, astfel că inscripția a fost aproape total roasă și numai cu mare greutate am putut cetì ceeace urmează; litere destul de îngrijite de prin anii 100 p. Chr. sau cei următori (înalte de 0.015 m. afară de O care e pe alocurea foarte mic, ca un simplu ornament).

www.digibuc.ro

Renunţăm de a mai face ipoteze asupra diferitelor litere dubioase şi trecem deadreptul la descifrarea textului, redând nu-

mai cuvintele care ni s'au părut a reeşì destul de evident din urmele păstrate:

. λ . ιτ . . . . . σ . . . 'Α[φρό]δειτος
[Γ]λύκω[ν] Γ . . . . . .
Νου[μ]ή[ν]ιο[ς . . . . . δ[ό]του
Καλ[λί]στρα[τος . . . . . σιν? δ]υίὸς
5 Γλύ[κων] Πίσ[τ]ο[υ . . . . . ἱππου
Γέ[νν]υλ[ο]ς Χρυσί[ωνος ? . . ς Χ[ρυ]σίωνος
Δημοσ[θέ]ν[η]ς[. . . . . νου . . ρις
Μ. Αἰλ. Νιγ[ρῖνος ? . . [? ? Ἡλιόδωρος (?)]
Δομίτι[ος . . . . .]ουλ[ω]ν Μάρκου
10 Ἰούλιος [. . . . .] Ἱερ[ω]νύμου
Μο[. . . . . μης
. . . αλ . . . . . ης Μητρ[ο]δώρου
Κόιν[τος? . . . . . Κόι]ντος Κοΐντου
Μα . . . . . ?Ἡρακλ]ᾶς Πεισιθέου
15 Ἥλισ . . . . .]οκράτης Θεαγένου (sic!)
. . . . .]ιος Ἡρακλᾶς
Οὐλπ(ιος) Πολ[. .] Π. [Οὐα]λέριος Οὐάλης

www.digibuc.ro

Παπᾶ[ς . . . . . .Οὐάριος Δέκμος
. . πτι . . (!sic) Ἕου]άρεστος. Α . ρτεμι[δώρου]
. . . . . λι . . . . . Χρυσίων . . . . . .
. . . . . ιος Κ . . . . . σ . . . . .
. . . . . σ . . . . . .

Mulțimea numelor din prezenta listă (numai pe fragmentul nostru au fost patruzeci și patru) și mai ales mulțimea cetățenilor romani cari fac parte din colegiul al cărui *album* îl avem înaintea noastră, ne face, în chip firesc, să ne gândim la singurul colegiu, în adevăr important, ce ne este până acum cunoscut din Histria în vremea imperială, și anume la *gerusia* (γερουσία) din Histria. In adevăr lista «senatorilor» Histriei din anul 138, găsită de noi în poarta cetății încă din a. 1914 și publicată în *Histria* IV, p. 596 și urm., spuneă lămurit că nu cuprinde decât pe gerusiaștii de «după a doua întemeiere» a ei: *Γερουσίας φιλότειμοι οἱ μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν*, care, arătam atunci, a trebuit să aibă loc cam între a. 124 și 138 (*Histria* IV, p. 602). Ori, lista acum descoperită pare a fi ceva mai veche, și, în afară de două nume — eventual imperiale — pe care le vom discută numaidecât, ea ar puteà să fie chiar din ultimele decenii ale secolului I d. Chr. Dar în acest caz ea ar fi cu atât mai de preț, cu cât, în afară de știrile însemnate ce ni le dă asupra alcătuirii populației Histriei prin a. 100 p. Chr., ea ne-ar procurà, măcar în parte, și lista *primei* gerusii a Histriei, înainte de reforma și revizuirea cadrelor ei, făcută de Hadrian.

Din cele 44 de nume de pe fragmentul nostru de *album*, am putut descifrà în parte ori în întregime 32. Două dintre aceste nume prezintă în compoziția lor gentiliciile *Ulpius* (ar fi, după Traian: col. I, r. 17) și *Aelius* (ar fi, după Hadrian: col. I, r. 8). Totuș, cum cetățeanul cu numele *Aelius* se arată roman de origine, iar nu grec, *M. Aelius Nig[rinus?]*, el erà venit în Histria din altă parte, și, în acest caz, el nu a trebuit să aștepte pe Hadrian, să-i dea numele, ci puteà să-l aibă cu mult înainte, *Aelius* fiind un *nomen gentile* foarte vechiu și răspândit în imperiul roman. Cât privește pe cetățeanul cu numele *Ulpius*, nefiindu-ne posibil a-i descifrà și cognumele complet, rămâne posibilitatea ca el să-și fi luat numele său abià din grația lui

www.digibuc.ro

Traian. Chiar în acest caz însă documentul nostru nu se depărtează de anul 100, de când avem la Histria conferirea de către Traian a acelei *magna charta* de drepturi și privilegii, descoperită de noi în 1914, și cu ocazia căreia o sumă de cetățeni ai Histriei vor fi fost distinși de împărat cu cetățenia romană.

Să examinăm acum compoziția listei noastre din punct de vedere etnografic-cultural.

Din cele 32 de nume cetite, avem, ca sigure și complete romane, numai 4, — ca nume de cetățeni greci distinși cu cetățenia romană, probabile, vreo 8, — apoi, poate un thrac, — și în fine, restul de 19, nume de simpli cetățeni greci, adică membri ai «republicei» histriene, — precum urmează:

I. *Romani*

1. M. Ael(ius) Nig[rinus ?](I 8)
2. Domitius (I 9)
3. P. Valerius Vale(n)s (II 17)
4. Varius Dec(i)mus (II 18)

II. *Greci (cetățeni) romani*

1. Iulius [. . ?] (I 10)
2. Quintus [. . ?] (I 13)
3. Ulpius Pol[. . ?] (I 17)
4. . . . .ius K[. . .] (I 21)
   (poate fi și grec)
5. . . . .ulo *Μάρκου* (II 9)
6. Quintus *Κοΐντου* (II 13)
7. . . . .ius *Ἡρακλᾶς* (II 16)
   (poate fi și grec)
8. . . . *νου* . . . ϱις
   (poate Ianuaris?) (II 7)

III. *Greci*

1. *Γλύκων* (I 2)
2. *Νουμήνιος* (I 3)

www.digibuc.ro

3. *Καλλίστρατος* (I 4)
4. *Γλύκων Πίστου* (I 5)
5. *Δημοσθένης* (I 7)
6. *Ἥλισ...* (I 15)
7. *Παπᾶ[ς . . .]* (I 18)
8. *Ἀφρόδειτος* (II 1)
9. . . . *δότου* (II 3)
10. . . ὁ . *υἱὸς* (II 4)
11. . . . *ἵππου* (II 5)
12. . . ς *Χρυσίωνος* (II 6)
13. *[Ἡλιόδωρος]* (II 8)
14. . . . *Ἱερωνύμου* (II 10)
15. . . . *Μητροδώρου* (II 12)
16. *?Ἡρακλ]ᾶς Πεισιθέου* (II 14)
17. . . . *]οκράτης Θεαγένου(!)* (II 15)
18. (sic) *Ἐυ]άρεστος . Α . ρτεμι[δώρου]* (II 19)
19. *Χρυσίων* . . . (II 20)

In plus, poate (IV), un *thrac*
1. *Γέ[νν]υλος Χρυσί[ωνος?]* (I 6)

Acest tablou cere câteva lămuriri. Primele trei nume din lista a II-a ar fi putut la rigoare să fie trecute în lista I, cele trei nume gentile fiind vechi și bune romane și Grecii dela Histria purtând de obiceiu gentilicii mai târzii, imperiale (cf. d. p. și *Histria* IV, p. 604). Dar exemplul cu *Κόιντος Κοΐντου,* care nu s'ar fi numit astfel, cu nominativul și genitivul unui aceluiaș *praenomen*, servind de cognomen, dacă erà roman de baștină, ne arată că e mai prudent să trecem cele trei nume pomenite în lista II. Al patrulea și al șaptelea nume din lista II pot fi și grecești pure, dacă admitem în *-ιος* finala unor nume ca *Ἀπολλώνιος*, etc. Tot așà al cincilea, terminat în *-ουλων* ar puteà fi, eventual, și un nume barbar. Al optulea nume din lista II, într'o eventuală ortografie *Ianuaris* (în loc de *Ianuarius*) nu e necunoscut în părțile noastre (v. d. p. lista de veterani ai leg. V Macedonica, liberați la Troesmis prin a. 134: CIL. III 6178, 2, 10: *Val(erius) Ianuaris*, ca de altfel şi ortografia *Vales* p. *Valens*, în acelaș loc, r. 9 și 11, întocmai ca în lista noastră, *P. Valerius Vales*: II 17) și anume chiar la

www.digibuc.ro

Histria, unde mai întâlnim și pe un *Titinius Iamuaris* (sic !) (*Histria* IV 676 și 677).

Dintre numele grecești sunt de notat numai două: genetivul *Θεαγένου* în loc de *Θεαγένους*, dela un *Θεαγένης*, cunoscut (cf. Dittenberger, *Syll.*[2] III p. 53 II), dar mult mai rar ca obicinuitul *Θεογένης* (*ibid.*, p. 54 I-II), — și *Ἐουάρεστος*, scris astfel, fonetic, în loc de *Εὐάρεστος*.

Ceva mai mult trebuie să ne oprim la numele pe care-l bănuim ca thrac, *Γέ[νν]υλος Χρυσί[ωνος ?]*. In adevăr în lista senatorilor histrieni din a. 138, descoperită în 1914, din 157 de *γερουσιασταί* n'am putut identificà nici pe unul — cu siguranță [1]) — ca thrac, deși, cum am arătat amănunțit în atâtea studii precedente [2]), și vom demonstrà încăodată mai jos, la inscripțiile din *vicus Quintionis*, ținutul e plin de Thraci, până la porțile orașului însuș. Cu toate că piatra e așà de stricată, lectura e sigură: avem doi *N* în ligatură de numai trei bare verticale, iar la urmă, după controlul repetat ce l-am făcut pe piatră, un *O* iar nu un *A*, deci *Γέννυλος* iar nu *Γεννύλας*, așà cum ne-am așteptà la acest nume, în forma lui thracă, și anume, bessică.

Este clar că atât dublul N cât și sufixul romano-grec, *-lus* = *-λος* sunt o adaptare analoagă celeia întâmpinate tot la Histria, în numele bessice *Mucatra* și *Seuthes*, romanizate ca *Mucatrio*, *-onis* și *Seutho*, *-onis* (v. *Histria* IV, p. 685 și urm.), sau în numele *Βενίλος* dela Procopius (*b. Got.* IV 9) pentru *Venula* (Tomaschek, *Die alten Thraker*, II 2, 11), sau în forma *Τάρουλος*, *Τάλουλος*, în loc de *Ταρούλας* (*ibid.* II 2, 37), sau în *Σάμυλος* din răd. *sam-*, *sam-u* (ibid. 41).

Thracic, numele a trebuit să sune *Gen-u-la*, dela răd. *γεν-* (întrebarea, dacă această rădăcină e identică cu cea întâlnită la gurile Dunării în numele cetății lui Zyraxes, regele Dacilor, *Genucla*, formată ca *Brucla* [cf. Tomaschek, *o. c.*, II 2, p. 63], cred că trebuie resolvată negativ). Nume thrace, și în special bessice, de felul lui *Gen-u-la* ne sunt cunoscute chiar dela Histria: *Cut-i-la* (elenizat ionic în *Κουτίλης*: cf. *Histria* IV,

[1]) *Histria* IV, p. 603, cu discuția asupra numelui *Apullus*.

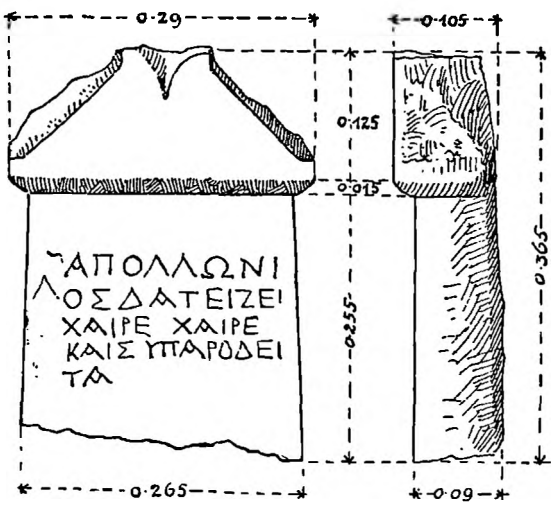
[2]) Vezi acum, în special, *Inceputurile vieții romane la Gurile Dunării*, București 1923, tabla numelor.

www.digibuc.ro

p. 595 și urm.), dar în număr mai mare din Dacia și Thracia: *Art-i-la* (Tomaschek, II, 2, 7), *Epta-la (ibid.*, 8), *Ven-u-la* (grecizat *Venilos*: Tomaschek, *l. c.*, 11), *Per-u-la (ibid.*, 20), *Pol-u-la (ibid.)*, *Rheb-u-la* (p. 28), *Reg-u-la (ibid.)*, *Len-u-la* (p. 29), *Dans-a-la (Dens-o-la* fem., p. 30), *Der-u-lo (ibid.)*, *Diz-a-la* (p. 32), *Did-i-la* (p. 33), *Taru-la (= Tarulos*, grecizat: p. 37), *Zanti-a-la* (p. 39), *Sad-a-la* (p. 41), *Sam-y-los (ibid.)*, *Scerulo*, *Scorulo*, *Coryllus* (p. 45), *Cerz-u-la* (47 și urm.), *Cus-a-la* (49), *Koth-e-la*, *Gud-i-la*, *Kut-i-la*, *Kot-e-la*, *Cuti-u-la* (50—51). Toate aceste nume thrace sunt diminutive dela rădăcinile respective.

Credem dară a fi câștigat încă un nume thrac, și anume bessic, *Genn-u-la*, grecizat *Γέννυλος*, ca *Τάρουλος*, *Σάμυλος*, *Βενίλος*. — Tatăl lui *Gennula* poartă numele grecesc de *Χρυσίων*, dar aceasta nu ne poate înșelà asupra superficialității elenizării acestor *Bessi* (cf. cazuri analoage de romanizare superficială, prin care străbate din nou la suprafață thracismul, în cartea mea, *Incep. vieții rom. la gurile Dunării*, p. 202 și urm.).

39. Fragment de stelă funerară de marmoră albă, găsită în dărâmăturile dinaintea curtinei *e*; fusese întrebuințată în zidul

cetății ca simplu material de construcție. Subt actuala inscrip-

www.digibuc.ro

ție a fost o alta (tot funerară, mai veche grecească), din care se păstrează câte-o urmă de literă la începutul rândurilor 1 și 2 (a doua clar un A, prima nesigură). Dimensiunile fragmentului sunt: înălțimea c. 0.37 lățimea la fronton 0.29, iar jos c. 0.27; grosimea 0.09—0.105 m. Literele, neîngrijite, de prin anii 100 d. Hr., sunt înalte de 0.015—0.020 m. Cetim:

Ἀπολλώνι/ος Δατείζει / χαῖρε, χαῖρε / καὶ σὺ παροδεῖ/τα.

Iarăș o familie de Thraci, cu un nume până acum necunoscut. Să cercăm a-l fixà înlăuntrul onomasticei thrace. Natural, nominativul e *Δατείζης* (ca *Πόσσης, Πόσσεις, Πόσις*, gen. *Πόσσει*, etc.). Dar vocalizarea *-zes, -zis*, e secundară, — cea primară, thracică e *-zas*, adică *-za*: ca în *Tata-za* (Tomaschek, II, 2, 36: răd. *tata-)*, *Κάρτ-ου-ξα* (II, 2, 46: răd. *q'ert*), *Πήδι-ξα* (II, 2, 19: răd. *pêd-*). Spre deosebire de numele proprii thrace, formate — ca și cele grecești — din două noțiuni concrete, luate din viața de toate zilele: *Αὐλου-κράμις*, ca *Ἱππο-βάτης*, — *Aulu-centus*, ca *Ἱππό-φιλος*,— *Aulu-renus*, ca *Ἱππο-χάρμης*, etc. (Tomaschek, II, 2, p. 5 și urm.), — sau de numele terminate în *-la*, de cari am vorbit mai înainte, și care sunt diminutive,— suntem de părere, că numele formate cu *-za* derivă dela nume de localități, indicând originea, ca cele formate cu *-ιος* în grecește, cu *-nus* în latinește, cu *-kiĭ* în slave, etc. In adevăr, *Itha-zis* dela Ulmetum *(Ulmetum* I, p. 565) e format din *Ita-* și *-zis*: *Ἰτα-βερίες, Ἰτα-δέβα*, localități în Dacia Mediterranea (Tomaschek, II, 2, 56); *Tata-zos, Tata-za* (ibid., II, 2, 36) vine dela *Τατα-*, sau *Τάττα-* (*Τατακηνή*, nume iranian de țară, *Τάττα*, nume phrygian de lac: Pape, *Wörterb. d. gr. Eigenn.*, II, 1494), iar nu cumva, cum crede Tomaschek, dela *tata* «tătucul»!; *Dura-zis* (Tomaschek, II, 2, 35), r. *Durze* și *Dorses (ibid.*, p. 34 și 35), dela prea bine cunoscuta rădăcină *δουρ-ο, δουρ-ι*, dela care derivă și alte nume ca dacicul *Δούρας (ibid.*, p. 73 cu 35); tot așà *Dria-zis* (cf. *Dri(l)gisa)* (p. 35) cu *Δρά-διζα* (p. 73); *Πηδί-ξας* (p. 19) cu *Παδι-σάρα* (p. 64), *Potazis* (și *Ποτάσιος*: p. 20), cu *Potela, Παυταλία* (p. 63), dar nu cu *Potula* ori *Potaissa* (p. 65); *Ῥόση-ξις* (p. 29), cu *Rusi-dava*

www.digibuc.ro

(p. 69); *Dardi-sa* (p. 30), cu *Δαρδα-πάρα* (p. 70); *Κάρτου-ζα* (p. 46)[1]), cu *Κρατι-σκάρα* (răd. *kert-*, p. 87); *Βρινκά-ζεις* (trei persoane cu acest nume la Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, nr. 34, I 56, II 68 și I 55), cu *Brunga* (Tomaschek, II, 2, 63); *Ζουρά-ζεις*[2]) (Kalinka, nr. 34, I 26), cu *Ζουρο-βάρα, Κουρτου-ζοῦρα*, etc. (Tomaschek, II, 2, 78).

Credem dară, a derivà cu dreptate numele *Δατεί-ζης (-ζεις)* din inscripția noastră, dela numele de localitate *Δάτος, Δάτον*, aflător în celălalt ținut bessic, al minelor de aur de lângă Philippi (Tomaschek, II, 2, 71), unde găsim și tribul edonic *Δατό-λεπτοι* (*id.*, I, 38 și II, 2, 54), care tocmai erà proprietarul minelor dela *Datos*.

Incă o legătură între Bessii din Scythia Minor și cei din Rhodope e astfel stabilită prin istoria numelui întâlnit în inscripția noastră funerară dela Histria.

40. Aşchie din față scrisă a unui stâlp de calcar fin, găsită în ruinele din colțul de N al cetății, la Răsărit de poarta lui Anastasius (pe dinlăuntrul curtinei *a*), lată de 0.125 și înaltă de 0.103 m. Litere — înalte de c. 0.015 — identice cu cele de pe stâlpii publicați în *Histria* IV, nr. 15 și 16, conținând granițele și privilegiile Histrienilor, reconfirmate la 25 Octomvrie anul 100 de Impăratul Traian, prin guvernatorul său în Moesia de Jos, Marius Laberius Maximus. Piatra a fost scrisă de acelaș meșter ca și cele două mai sus citate și la prima vedere am socotit chiar că avem înaintea noastră numai un fragment din vreunul din celelalte două exemplare, care, ambele, sunt mutilate. Din fericire textul păstrat e la un punct hotărîtor al documentului: trecerea dela expunerea latină la cea greacă; iar această trecere fiind total diferită de cele din exemplarele precedente ale privilegiilor Histrienilor, evident avem înaintea noastră un al treilea text; din nenorocire acest nou text e doar o biată ruină de simple 28 de litere, din cari

[1]) Numele de localitate *Κάττουζα* la Tomaschek II, 2, 84 și apelativul *κάττουζοι* cred că trebuie interpretate în sensul nostru, *Κάττουζα* fiind nume primitiv de persoană.

[2]) Credem că numele regelui dacic dela *Genucla*, *Ζυράξης* (Tomaschek, II, 2, 41) e de fapt tot un *Ζουράζεις* sud-thracic.

www.digibuc.ro

nu putem trage decât doară concluzia melancolică a marei pierderi ce o suferim prin distrugerea acestui monument.

Cetim:

Prima literă din r. 1 pare mai de grabă un H decât un A, a doua poate un I, deşi nimic nu împiedică să fie un T. Prima literă din r. 2 un poate fi decât un S. In ce priveşte litera dela urma rândului, păstrată numai în prima ei bară verticală, cum ea nu arată să fi avut nici-o legătură jos şi la mijlocul ei spre dreapta, ea nu poate fi nici un E nici un F; natural ar fi să ne gândim la un I un M sau un N; deasemenea pentru cazul, întâlnit pe stâlpii cu privilegiile Histrienilor, că R şi P nu au atingere a arcurilor de pe dreapta cu bara verticală la mijlocul ei, am puteà, ca ultimă posibilitate, să ne gândim şi la un P sau R. La începutul r. 4 e un B, iar la începutul rândului 5 un O.

. . . . .] (?) *his[t?* . . .
. . .]*slael[i?*
Ἀρουν]τίῳ Φλά[μμᾳ[1])
. .] *βουλη δημ[*. . .
?σπ]ουδὴν [. . . .

[1]) Cf. Adolf Wilhelm în *Anzeiger d. phil. hist. Kl. d. Wiener Akad. d. Wissensch.*, 1922, XV—XVIII, p. 37.

www.digibuc.ro

Dacă în r. 1 e vorba de *[fines] His[trianorum]*, e greu de hotărît. Ce nume propriu avem a căutà în r. 2, și deci cum avem a despărți literele de acolo:. . . *]s Lael[i*, ori . . . *s L. Ael[i*, ori . . . *s L. Ael. M*. . . (r. *N*, r. *I*, r. *P*, r. *R?*)? Tot așà nu știm, dacă în r. 4 avem *βουλὴ δῆμ[ος*, ori *βουλῇ δήμ[ῳ*, căci în textele privilegiilor histriene *ι* adscris nu se pune. In sfârșit r. 5 e mai mult *exempli gratia* gândit, ca având o expresie analoagă cu *σπουδὴν ἔχειν*, *σπουδὴν ποιεῖσθαι*, *ὅπως*.

Singurul lucru sigur și care dă tot prețul acestei biete așchii de piatră e numele din r. 3, care poate fi, cu multă probabilitate, reconstituit complet și ne aduce din nou în discuție pe *Aruntius Flamma* (cetit întâiu de mine *Flavianus)*, cunoscut nouă din exemplarele precedente ale privilegiilor Histrienilor, ca *praefectus orae maritimae*, și anume, precum am stabilit atunci, în anul 49, ultimul petrecut de Flavius Sabinus, guvernatorul Moesiei și binefăcătorul Histrienilor, aici la gurile Dunării (v. *Histria* IV, p. 563, 567, 571 și urm., 573 și urm., și cf. pentru lectura documentului Wilhelm, *l. c.* mai sus, p. 48, n. 1).

Scrisoarea de atunci a lui Sabinus către Histrieni ziceà: (salutarea, apoi:) *τὸ περὶ Πεύκην ὑμεῖν δίκαιο[ν ὅπως] ἀκέραιον διατηρηθῇ, ἔσται ἐπιμελὲς Ἀρουντίῳ Φλά[μμᾳ] τῷ ἐπάρχῳ· οὕτως γὰρ αὐτῷ ἐπέστειλα*, adică «pentru ca dreptul vostru asupra Peucei să vă fie păstrat neatins, va aveà grijă Aruntius Fla[mma], prefectul: căci așà i-am poruncit» (*Histria*, IV, p. 563 cu Wilhelm, *l. c.)*.

In ambele exemplare mai vechi ultimul rând latin nu cuprindeà nimic ce să poată fi redat prin literele din noul exemplar SLAELI. Și de asemenea ambele exemplare aveau numele lui *Aruntius Fla[mma]* abià în r. 4 al textului grecesc, iar nu în r. 1, imediat sub textul latin. In sfârșit nimic în textele cele două mai vechi nu admite prezența cuvintelor *βουλὴ δῆμος* în r. imediat următor celui pomenind pe prefectul Aruntius, precum iară nimica nu indicà în textele precedente putința grupei de litere din r. 5, restaurând ipotetic cuvântul *σπ]ουδήν*. Avem deci, indubitabil, o redacție absolut deosebită de cele două precedente și cari erau quasi-identice, doar că nr. 15 nu conținea la urmă textul latin al scrisorii lui Marius Laberius Maximus din a. 100. Ce a putut cuprinde redacția aceasta nou descoperită?

www.digibuc.ro

«Porunca» de care vorbește Flavius Sabinus în scrisoarea sa din a. 49 către Histrieni, că ar fi dat-o lui Aruntius Fla[mma], în sensul ca drepturile Histrienilor să fie menținute intacte, trebuie să fi conținut, în obicinuita formă de scrisoare, a lui Sabinus către Flamma, o serie de indicații și instrucții precise, al căror text le erà Histrienilor încă și mai prețios decât formulele generale cu care guvernatorii le tot reconfirmau mereu drepturile lor (v. textele în *Histria*, IV, p. 563 și urm). Adevărata ὁροθεσία, după care se va fi făcut și cea din a. 100, a lui Laberius Maximus, trebuie să fi fost conținută în aceà scrisoare amănunțită a guvernatorului Sabinus către prefectul Aruntius Fla[mma]. E firesc dară, ca atunci când cetățenii Histriei au pus să transcrie pe mai mulți stâlpi în a. 100 drepturile lor străvechi, reconfirmate de împăratul Traian, actul prețios, pe care-l constituià în dosarul Cetății scrisoarea lui Sabinus către Fla[mma], să fi avut eventual onoarea unei transcrieri speciale, ca piesă explicativă la șirul de scrisori — mai mult vagi — ale guvernatorilor Moesiei către Histrieni.

N'ar fi dară o ipoteză gratuită să admitem, în sensul celor de mai sus, următoarea restaurare — firește numai paradigmatică — a cuprinsului stâlpului scris al lui Aruntius Fla[mma].

R. 1: *[fines H]is[trianorum]*, ca și în exemplarele mai vechi ale privilegiilor.

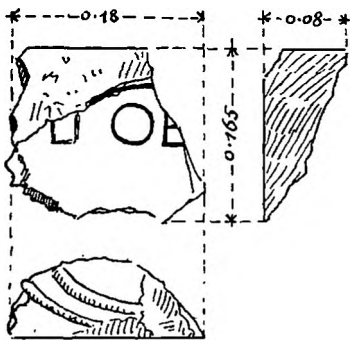
R. 2. *[ex commentarii]s L. Ael[...*, adică indicația izvorului autorității de pe vremea lui Traian (eventual un *procurator*, ori un *legatus legionis*, ori măcar un *tribunus* sau *praefectus*, *L. Ael...)*, după indicațiile căreia, în urma ordinului dat de guvernatorul *Marius Laberius Maximus*, se făcuse grănițuirea ținutului, peste care se întindeau drepturile și privilegiile Histrienilor. Firesc lucru, este absolut zadarnic să încercăm a propune vreo identificare pentru necunoscutul *L. Ael...*, ori, cine știe, poate chiar *[....]s Laeli[anus]*, ori cum se va fi chemat. Destul că la o operă de grănițuire a unui teritoriu erau ocupate foarte multe persoane oficiale, care apoi erau trecute în documentul scris pe piatră: d. p. la grănițuirea cetății *Ausdecensilor* avem citate pe nume următoarele fețe: un *actor civitatis*, *Vexarus*, după indicațiile căruia se pun stâlpii de hotar; așezarea lor solemnă se face de un *M. Salvius P[...]ror*;

www.digibuc.ro

porunca a fost dată de *Helvius Pertinax*, guvernatorul Moesiei, iar executarea s'a făcut subt privegherea lui *Anternius Antoninus, tribunus cohortis* (CIL. III, 14437[2], cu lămuririle ce am dat în *Cetatea Tropaeum*, p. 25 și urm.).

R. 3. Incepe, ca și în stâlpii cei doi, cu celălalt dosar, înșirarea pieselor justificative. Prima, îndată după titulatura latină a epigrafei, ar fi scrisoarea lui Sabinus către Fla[mma]: *[Φλάβιος Σαβεῖνος πρεσβευτὴς (καὶ ἀντιστράτηγος Τιβ(ερίου) Κλαυδίου Καίσαρος Σεβ(αστοῦ) Γερμανικοῦ)*[1]*) Ἀρουν]τίῳ Φλά[μμᾳ τῷ ἐπάρχῳ χαίρειν]*. — R. 4 și 5, făceau în acest caz parte din însăș scrisoarea lui Sabinus către Flamma.

41. *a-b. a.* Aschie dintr'un ornament architectonic, găsită în dărâmăturile dinaintea porții celei mari, înaltă de 0.18, lată de c. 0.17, purtând pe ea două litere de 0.04 m. din vremea bună a imperiului (sec. II).

Firește nu se poate face nici-o presupunere asupra textului din care au făcut parte.

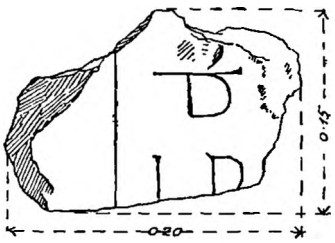
b. Fragment dintr'o stelă, probabil funerară, de piatră de nisip, înalt de c. 0.15, lat de c. 0.20, găsit în acelaș loc ca și cel precedent, și conținând numai trei litere, de c. 0.08 m. înălțime, dintre cari una, B în legătură cu F. Se pare, încă sec. II.

(Vezi desemnul pe pagina următoare).

[1]) Cuvintele cuprinse între parentezele rotunde nu credem că puteau aveà loc toate în r. 1, înainte de numele lui Flamma, deci presupunem că Sabinus a luat forma cea scurtă.

www.digibuc.ro

B legat cu F e, firește, *beneficiarius*. Ce căutà el la Histria, știm din piatra lui *Aelius Victor*, celălalt *beneficiarius*, pe care-l mai cunoaștem aici. Histria aveà o mare *statio* a poștei imperiale,

condusă de *beneficiarii consularis*, detașați de pe la legiunile Moesiei: *I Italica*, *XI Claudia*, ori *V Macedonica*. Micul nostru fragment, fără a ne da indicații mai precise asupra numelui, originei, legiunei noului șef de stație, constitue totuș încă o mărturie pentru seria de fapte de care am vorbit mai pe larg în *Histria* IV, p. 669 și urm.

42. Fragment de marmoră albă, calcinată, găsit în dărâmăturile dinaintea curtinei *e*. Inalt de c. 0.15, lat de 0.12; grosimea de 0.15 m. e necompletă, fragmentul fiind o așchie. Litere îngrijite, înalte de 0.015 m., din secolul II p. Chr.

Cetim (vezi și planșa V, fig. 5):

In r. 1, desigur un *H*. Primele două litere din r. 2 ar puteà fi un *I* și un *T*. Fragmentul de literă dela începp. r. 7 e oblic, deci dela un *X* ori *Y*. In ultimul rând nu se mai distinge decât un *T*.

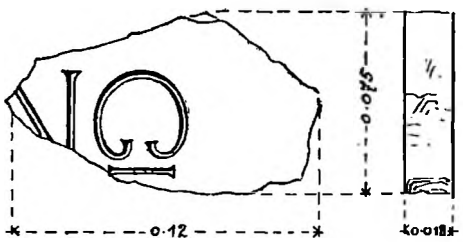
www.digibuc.ro

[Ἀγαθ]ῇ [Τύχῃ]
. . . αις . . . . . .
[Πο]λύφημ[ος . . . . .
[Δι]ονύσι[ος . . . . . .
5 [Ξε]νοκλῆς Ο[. . . . .
[Ἑκα]ταῖος Α[. . . . .
[Αἰσχ]ρίων Α[. . . . .
. . . . οσε . . . . .
. . . . τ . . . . . .

Restaurările de nume din r. 3—7 sunt sigure. Dimpotrivă e numai ipotetică restaurarea primului rând, deși nu e neprobabilă. Dacă în r. 2 avem a ne gândi la un cuvânt în dativ plural ca *θιασίταις*[1]), e greu de hotărît, deși după sens o atare completare e foarte posibilă.

Incă una din numeroasele liste, pe care le găsim în arhiva oricărui colegiu antic. Diferitele *θίασοι* își revizuiau mereu listele de membri, pe care le săpau de obiceiu pe stele de marmoră ori de piatră, și le așezau în clădirea clubului respectiv (*λέσχη, schola)*, ori dacă nu o aveau, în incinta sacră a templului, sau în sălile de adunare ale gymnasiilor, unde erau admiși să-și țină întrunirile. *Album* găsit acum nu prezintă decât nume vechi grecești, bine cunoscute la Histria, din listele și documentele de tot felul ce am descoperit până acum (în special vezi *Histria* IV, nr. 15—16, nr. 20 și nr. 55). Firesc într'un oraș milesian, dar încă neîntâlnit, era până acum Ἑκαταῖος.

43. Fragment dintr'o placă de marmoră de numai 2 cm.

grosime, deci foastă placaj de zid înlăuntrul unei clădiri, —

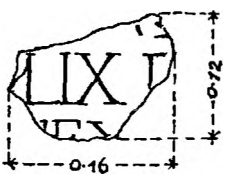
[1]) Deși mai rară ca forma *θιασῶται*, forma *θιασῖται* se întâmpină totuș destul de frecvent în inscripții (cf. Dittenberger, *Syll.*[3] 1108, 1, 12, 14).

www.digibuc.ro

înalt de 0.075, lat de 0.12, și mai păstrând doară două litere (de 0.035 m. înălțime) dela sfârșitul unui rând. Găsit în dărâmăturile dinaintea porții celei mari; sec. II p. Chr. (vezi planșa V, fig. 3).

Dativul unei dedicații: după stilul literelor, pentru un *Antoninus* mai vechiu (Pius ori Marcus): *[Ἀντωνεί]νῳ.*

44. Fragment dintr'o placă de marmoră de c. 0.025 m. grosime, care a servit ca placaj, găsit în ruinele zwinger-ului porții celei mari. Inalt de 0.12, lat de 0.16 m. Sec. II, mai de grabă prima decât a doua jumătate. Cetim:

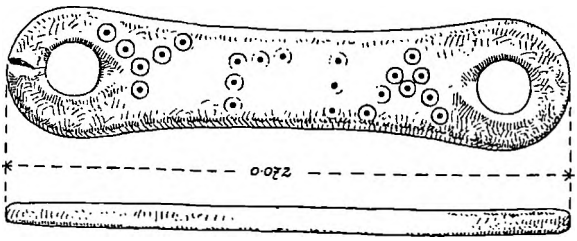
Din r. 1 nu se mai distinge nimic. In r. 2 avem evident un număr, LIX, iar apoi un fragment neprecis de literă. In r. 3 de sigur un E și un X. Un cuvânt care se oferă dela sine e, pentru aceste litere, însăș prepoziția *ex*, în expresii ca *ex decurione*, *ex beneficiario*, etc. Totuș nu putem afirmà nimic, putând fi și cuvinte ca *vexillatio*, ori perfecte cu finalul în *-exi*, care pot deasemenea luà loc aici.

Inscripția pare a fi fost — după material și stil — mai de grabă de caracter monumental public decât utilitar privat.

45. Placă subțire de os, lungă de 0.072, lucrată ca o plăsea de cuțit și prevăzută la cele două capete cu două găuri largi, spre a fi prinsă sau atârnată, cu o sfoară mai groasă. Pe una din fețe, placa are o inscripție alcătuită ornamental din cercuțe cu câte un punct la mijloc, grupate astfel încât alcătuesc litere foarte corecte și bine stilizate. Obiectul a fost găsit în săpăturile dela băile romane, în sala cea mare *(tepidarium)*.

www.digibuc.ro

După stil e cam secolul al II-lea, deşi astfel de lucruri sunt prea conservativ lucrate, spre a varià mult dela un secol la altul:

Chiar fără invocarea zeiţei sănătăţii, Ὑγία (e ortografia obişnuită în epoca imperială, alături de Ὑγεία, în loc de Ὑγίεια), numai după cerculeţele cu care e împodobită această placă, am fi bănuit că ea e un amulet, purtat la gât, sub tunică, spre a apără de duhurile rele, care aduc boalele. Astfel de obiecte de os, fie în forma de piramidă cu patru laturi (*Ulmetum*, I, p. 574, cu pl. XXIV, 2, nr. 11), fie chiar în formă absolut asemenea celei dela Histria (*Ulmetum*, II, 1, p. 314, cu pl. XXXII, 1, nr. 19; cf. şi nr. 16, reproduse şi în *Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării*, p. 163, fig. 79), împodobite cu cerculeţele concentrice de caracter apotropaeic, am găsit şi în săpăturile dela Ulmetum. Ornamentarea aceasta e curentă în aşezările romane de pretutindeni (v. literatura dată în *Ulmetum*, I, p. 574, n. 1 şi 2), atât pe amulete, cât şi la obiectele de întrebuinţare zilnică.

46. Altar de calcar compact, înalt de 1.13, lat (la profile) de 0.535 (sus)—0.565 (jos), gros (la profile) de 0.38 (sus)—0.415 (jos), găsit în dărâmăturile exterioare ale curtinei *a*, în care a servit ca piatră de placaj. Lucrat exact în acelaş stil ca piatra comemorativă pentru *auditorium* din *vicus Quintionis*, publicată în *Histria*, IV, p. 617 şi urm. şi scris se pare de acelaş meşter. Literele de pe attica profilului superior sunt înalte de 0.055—0.060, iar cele de pe trunchiul altarului de 0.030—0.040 m. Uşoare neglijenţe ale lapicidului nu turbură cu nimic sensul documentului.

www.digibuc.ro

Cetim (v. și planșa VI, fig. 1):

QVINIS este absolut clar. Nu există nicio ligatură, care să dovedească intenția lapicidului de a transcrie mai bogat acest cuvânt.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) sac(rum) pro salute Imp(eratoris) Caes(aris) Titi Ael(i) Antonini Had(r)ian(i) (!) Aug(usti) Pii et Aureli Veri Caes(aris), vet(erani) et c(ives) R(omani) et Bessi consistentes vico Quinis (sic !, — pentru *Quintionis) cura agentibus mag(istris) Cla(udio) Gaius(!) et Durisse Bithi, idibus Iunis, Orfito et Prisco co(n)s(ulibus), et quaestore Servilio Primigenio.*

Consulii după cari se datează, ne indică anul 149.

Interesantă e greșala făcută în citarea numelui lui Antoninus Pius: ea este la fel și în dedicația pusă de sătenii din *vicus*

www.digibuc.ro

Quintionis pentru pomenirea reparării primăriei lor *(auditorium)*, prin îngrijirea tehnică a aceluiaș meșter, dar într'alt an, căci avem primari *(magistrati!)* și perceptor *(quaestor)* pe alți trei cetățeni decât cei din inscripția de față *(Histria* IV, p. 617). Deșl, prin urmare, sătenii din *vicus Quintionis* puteau vedeà, când veneau la târg la *Histria*, pe atâtea monumente de aici scris exact numele împăratului (vezi în *Histria* IV, p. 611 și urm., nr. 21, nr. 22 și nr. 23, iar în comunicarea de față nr. 47), ei totuș lăsau pe lapicidul lor nù odată, ci ani la rând să scrie pe monumentele lor *Antoninus Hadrianus*, iar nu, cum trebuià, *Hadrianus Antoninus*. Aceasta înseamnă că autoritatea centrală, civilă, din Histria, ori militară, dela Dunăre, nu se amestecà în viața interioară a satelor thraco-romane, spre a controlà activitatea lor publică, ci le lăsà deplină libertate de manifestare.

Altarul e pus, cum vom găsl mai jos încă patru tot din acest sat, fără nici-o altă motivare, la idele lui Iunie, adică în ziua de 13 Iunie. Am arătat în repetate rânduri [1]) că închinările făcute părintelui zeilor și oamenilor între sfârșitul lui Maiu și mijlocul lui Iunie în satele Sciției Mici, sunt toate în legătură cu sărbătoarea cea mare a verii, în cinstea morților și pentru buna sporire a roadelor celor nouă ale câmpului, la *Rosalia*. Sătenii din *vicus Quintionis* aleseseră, cum se vede din cele nu mai puțin de cinci altare ce publicăm acum—toate puse cu acelaș gând — ca *zi* a marelui praznic al viilor cu morții, ziua idelor lui Iunie, a *13-a* după calendarul solar al lui Iulius Caesar.

Populația satului lui *Quintio* (asupra numelui satului, v. *Histria* IV, p. 618) e alcătuită din veterani și cetățeni romani de o parte și Bessi de alta. Unul dintre *magistri* e totdeauna un bess, iar cât privește pe *quaestor*-ul satului el e, când roman, când bess (vezi mai jos, celelalte inscripții din *vicus Quintionis)*. Transcrierea numelui satului în forma *vico Quinis* nu are nici un sens mai adânc; e un simplu capriciu ori o negligență de lapi-

[1]) Vezi acum în special cartea mea, *Incep. vieții rom. la gur. Dunării*, p. 98—102 și 174—177.

www.digibuc.ro

cid. Nici pe de parte nu trebuie să ne gândim la o pronunțare reală *Quinis*, ori cumva la alt nume de sat, deosebit de *Quintionis*; avem într'un alt document de mai târziu scris numele complet, deci așà cum se ziceà real, —iar identitatea monumentului de față, în ce privește originea lui, cu celelalte din *vicus Quintionis*, se demonstrează până și prin identitatea scrisului și greșelilor ortografice ale lapicidului și, indirect, ale fruntașilor cari-l controlau, în cele două documente diferite ca dată, din *Histria* IV, 617 și din comunicarea de față.

La *cura agentibus* n'am completat *cura(m)*, de oarece cazurile în latina rustică nu mai sunt decât un pur lux, de care oamenii se dispensează cu multă plăcere. Dovada iat-o imediat chiar aici:

Având ablativul *cura agentibus magistris*, ar trebuì ca cele două nume ce urmează să fie în ablativ; ori, *Cla. Gaius*, cetit de noi *Claudius Gaius* și pus la ablativ în prima jumătate a numelui, *Claudio*, nu poate fi, cu toată bunăvoința, în a doua parte, *Gaius*, decât un nominativ, care firește, gramatical, e o absurditate între celelalte ablative, care urmează, aproximativ consecvent, până la sfârșitul inscripției: *et quaestore Servilio Primigenio*.

Cât privește numele așà de original, *Claudius Gaius*, primul praenomen-nomen, al doilea cognomen (!), onomastica provincială a Illyricului ne oferă exemple numeroase, unde *Gaius* e folosit drept *cognomen* (CIL. III, p. 2393, col. I). E drept că originea servilă a respectivilor cetățeni transpare adesea mai mult decât ar fi convenabil pentru vanitatea urmașilor lor. Dar în secolul al II-lea lumea romană, mai ales la țară și alăturea cu barbarii, cari joacă roluri egale, a devenit foarte puțin susceptibilă la astfel de zădărnicii, ca originea ingenuă a cuiva.

Dar să examinăm numele mult mai interesant și absolut nou al primarului bess din satul lui *Quintio*. Din DVRIS·SEBITHI cu un punct pus de lapicid, de sigur, din greșeală, între cei doi S, ca mai sus în r. 5, între cei doi S dela BES·SI, s'ar fi putut eventual scoate numele *Duris* și *Sebithus*; cum însă *Sebithus* ar fi fost ceva cu totul ex-

www.digibuc.ro

cepţional [1]) ca onomastică thracă, iar *Duris* ar fi rămas deasemenea cu totul izolat (cf. cel mult dacicul *Δούρας*), am desfăcut întâiu pe arhicunoscutul *Bithus*, numele cel mai banal thracic [2]), rămânând să căutăm o lămurire pentru restul *Durisse*, socotit ca fiind la ablativ. Ori, e limpede, în *Durisse*, al cărui nominativ ar fi *Durisses* (ori ev. *Durissis)* avem rădăcina bine cunoscută *dur-o* (dela *dū-*, os. *dor*, *dur* «piatră»), comună multor nume de localităţi (v. Tomaschek, II 2, 73) şi, dela acestea (v. mai sus, p. 46), numelor de persoane, ca *Δούρας*, *Durazis*, *Durze* (Tomaschek, II 2, 35), şi, zicem noi (v. şi p. 46), şi *Dorses*. Dar iată, în ultimul nume regăsim şi sufixul *-ses* din noul nume bessic dela Histria. Că între *Durisses* şi *Dorses* e acelaş raport strâns ca d. p. între *Δερσίζενις* şi *Derzenus* (v. *Histria*, IV, p. 620), cred că nu are nevoie de prea lungă demonstrare: e un *i* căzut prin mutarea accentului de pe silaba a doua pe întâia, şi într'un caz şi într'altul. Nu mai discutăm acum, dacă *Durisses-Dorses* propriu zis nu e decât cunoscutul *Dura-zis* (v. şi mai sus, p. 46), ceeace ar familiariză încă mai mult cu prezenţa lui în părţile Dunării de Jos. Destul, că apariţia sa în legătură cu *Bithus* ne mai e documentată şi prin inscripţia funerară dela Roma, din care cunoaştem pe thracul *Dorses*: doi camarazi şi compatrioţi *T. Aur(elius) Dorses* şi *T. Aur(elius) Vitus*, poate chiar fraţi [3]), pun prietenului lor *T. Aur(elius) Longinus* piatra de mormânt (CIL. VI 3209: vezi în inscripţiile vecine o sumă de alţi Thraci, Daci, Mysi şi alţi provinciali indigeni, recrutaţi în cavaleria gărzii imperiale din Roma). Dar *Dorses* si *Vitus* dela Roma, ne impun, oarecum, lectura: *Durisses* al lui *Bithus*, la Histria.

In ce priveşte numele perceptorului *(quaestor)* ales în acest an, 149, de sătenii din *vicus Quintionis*, vedem că e de origină

---

[1]) Am fi avut doară cel mult pe *Sua-vithus* ori *Trai-bithus* de luat ca analogii la o atare compunere, destul de grea de explicat. Căci nu cunoaştem nici o rădăcină thracică *Se-*, pur şi simplu.

[2]) Vezi Tomaschek, *o. c.*, II 2, p. 13 sq. şi Kalinka, *o. c.*, ind., precum şi Dumont, *Mélanges*, culese de Homolle, Paris, 1892, p. 540.

[3]) Nu după *T. Aurelius* zicem aşà, căci aceste nume romane au fost date, cum se vede din inscripţii, cu grămada la fel nouilor recruţi înscrişi în liste deodată cu cei doi Thraci, la Roma.

www.digibuc.ro

bună romană, atât în nomen gentile cât și în cognomen: *Servilius Primigenius*.

47. Printre monumentele epigrafice încastrate în zidurile Histriei și lăsate de noi acolo, ca într'un muzeu de aer liber, se aflau și niște mari monolite cu inscripții dedicatorii foarte frumos săpate — publicate de noi în *Histria* IV — și pe cari vecinii noștri bulgari în vremea războiului celui mare voiau să le ducă în țara lor, deși pretindeau că și Dobrogea erà tot țara lor, și ar fi putut ca atare să nu le mai turbure din liniștea lor străveche. Ca oameni de gust ce sunt, simpaticii noștri vecini au dărâmat frumusețea de zid a cetății în locurile unde erau prinse monumentele, și le-au scos din placaj. Dar când să le care, fie greutatea respectabilă a pietrelor (monolitul pe care-l vom descrie acum, are 3.40 m. lungime, pe 0.58 lățime și 0.43 grosime), fie alte accidente de neputință, au renunțat. Cu rapacitatea lor naivă ne-au făcut însă și un serviciu: monolitul din curtina *f*, cu inscripția publicată în *Histria* IV, nr. 21, p. 611 și urm., aveà pe partea opusă celei cu inscripția latină — cunoscută — o altă inscripție, greacă — ascunsă în zid — fără putința de a fi cetită, decât dacă ar fi fost dărâmate trei rânduri de blocuri mari de placaj, care se ridicau deasupra (vezi pag. 38, fig. 19 din cartea noastră, *Inceputurile vieții rom.)*, ceeace tocmai au făcut prietenii bulgari, — deși, țin să adaug, nu pentru a descoperì o nouă inscripție, ci pentru a fură una veche, descoperită de alții.

Noua inscripție e numai un dublet pe grecește al celei vechi, latinești. Literele, înalte ca și la cea latinească de 0.060 — 0.070 m., sunt foarte îngrijit și ornamental săpate. Cuvintele sunt despărțite prin palmete, iar bubele pietrei sunt sărite, chiar cu primejdia de a lăsà spații foarte mari goale înlăuntrul aceluiaș cuvânt. (Vezi desemnul de pe pag. 61).

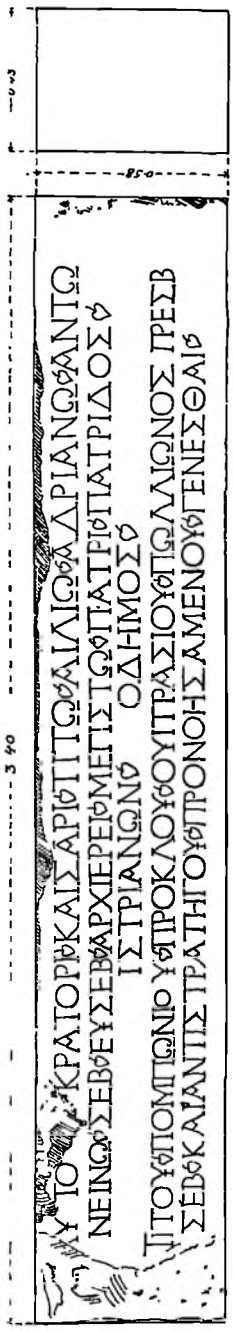
Cetim:

Αὐτοκράτορι Καίσαρι Τίτῳ Αἰλίῳ Ἀδριανῷ Ἀντωνείνῳ Σεβ(αστῷ) Εὐσεβ(εῖ), ἀρχιερεῖ μεγίστῳ, πατρὶ πατρίδος, Ἰστριανῶν ὁ δῆμος, Τίτου Πομπωνίου Πρόκλου Οὐιτρασίου Πωλλίωνος, πρεσβ(ευτοῦ) Σεβ(αστοῦ) καὶ ἀντιστρατήγου, προνοησαμένου γενέσθαι.

www.digibuc.ro

Afară de paralela interesantă între titlul latin, *Histrianorum civitas*, și cel grec Ἱστριανῶν ὁ δῆμος, al republicei histriene, singurul lucru nou, ce ne oferă redacția greacă a dedicației Histrienilor către Antoninus Pius, e (v. *Histria* IV, p. 612) ceva mai multă lumină asupra clădirei din care piatra noastră a făcut parte. Fiind scrisă pe ambele fețe este limpede că ea trebuià să fie suspendată liber, ca epistyl, pe niște coloane. Ea puteà fi cetită de trecători de ambele părți. Deci nu puteà să fie cu o față la întuneric, ci ambele trebuiau să fie la lumină. Firesc ni se oferă ideea suspendării ei transversal pe o stradă: susținută de cele două margini ale străzii de coloane, piatra noastră, cu o alta sau altele deasupra, va fi alcătuit în această ipoteză un portic deschis în felul unui mic arc de triumf: cu legendele pe attica lui, repetate la fel de ambele părți ale trecerei pe subt el, întrucât ambele fațade aveau o însemnătate egală.

Ca elemente de datare, nimic nou. Deci tot c. 139—151 d. Hr.

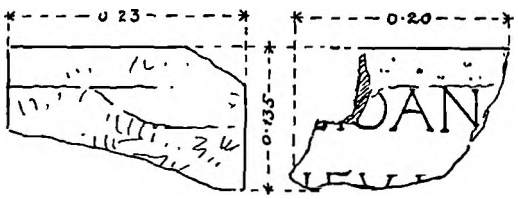

48. Fragment de marmoră albă, bună, înegrită tare de foc, găsit în dărâmăturile dinaintea curtinei *e*. E o bucată de epistyl de 0.23 grosime complet păstrată, cu fața de sus bine netezită, spre a prinde exact alte blocuri deasupra. Partea de jos, care nu știm la ce înălțime totală ridică architravul, e ruptă. Ce ni s'a păstrat din fața scrisă, o biată aschie de 0.135 m. înălțime și 0.20 lățime, nu conține decât două litere și jumătate, cu încă șapte frânturi aproape disparente din alte șase litere. Înălțimea literelor e de 0.04 m. Ductul lor e foarte îngrijit, în acord

www.digibuc.ro

cu scumpetea materialului și cu îngrijirea prelucrării lui. A făcut de sigur parte dintr'o frumoasă clădire, nu tocmai mare, dar foarte luxoasă, a secolului al II-lea.

Cetim (v. și planșa VI, fig. 2):

Cu toată mutilarea quasi-desperată a acestui epistyl, se poate totuș reconstitui destul din inscripția ce a purtat pe el, ca să ne dăm seama de rostul monumentului din care a făcut parte. E clar că OAN reprezintă sfârșitul unui cuvânt, cu O, și începutul unuia cu AN. Dar având un epistyl, avem o dedicație: ori, înainte de O e capătul de jos al unei bare verticale și încă mai departe o parte din bara îngustă orizontală a uneia din singurele două litere ce o presupun: E sau L. Deci EIO sau LIOAN. Nu mai insist: avem *...lio An...* Dar cum *Ae]lio An[tonino* nu se poate admite pe un monument așà de îngrijit, ridicat chiar în Histria (v. cele observate mai sus, p. 57, asupra greșelii făcute de cei din *vicus Quintionis* cu numele lui *Antoninus Pius*, greșală exclusă în oraș), rămâne să ne gândim la cealaltă, singură posibilitate *Aure]lio An[tonino*. Care însă dintre cei trei *Aurelii Antonini*, dela Marcu Aureliu înainte, până la Heliogabal? Credem că stilul sobru al literelor indică mai de grabă pe Marcu Aureliu însuș, decât pe Caracalla, spre a nu mai vorbì de fel de cel de al treilea Aurelius Antoninus, Elagabal.

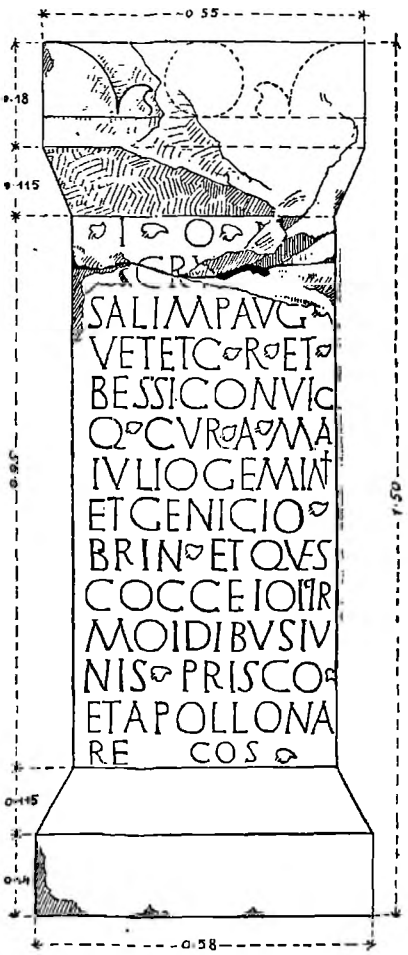
Din frânturile rândului al doilea nu îndrăsnim a reface nimic, posibilitățile fiind prea numeroase și nesigure.

Rămâne dar câștigată cunoștința despre o construcție în marmoră, ridicată de Histriani între a. 161 și 180 în onoarea împăratului celui prea înțelept, și biruitor împotriva barbarilor germani dela granița de Meazănoapte, *Marcus Aurelius Antoninus*.

49. Altar de calcar compact, găsit în ruinile curtinei *a*, unde

www.digibuc.ro

fusese întrebuințat ca material în placajul zidului; rupt încă din antichitate în două bucăți: prima, partea de sus, mai mică, arsă de foc, — a doua, trunchiul altarului, căzută încă de atunci

în apa mării, care înconjură de jur împrejur cetatea Histriei. E permis să ne gândim la ultimul asalt barbar asupra Histriei, și care a dărâmat aproape în întregime curtinele de N ale cetății? In acest caz partea de sus a altarului, rămasă sus în zid, ar fi fost și arsă de foc, în vreme ce partea de jos, căzută, ar fi

www.digibuc.ro

rămas neatinsă de flacări. Căci în ce privește acțiunea Mării, ea a fost încă mai radicală ca a barbarilor, dar nu pe această latură; ea a desființat fundamental zidul de NE și E al Histriei.

Oricum ar fi, altarul e relativ bine păstrat și inscripția lui dedicatorie se poate cetì întreagă, aşchia care lipsește între cele două fragmente fiind ușor restaurabilă. Înălțimea acestei *ara*, îngrijit profilată, în special la coronament, unde cele patru colțuri sunt elegant stilizate în formă de acroterii, e de 1.50 m.; lățimea la profile e de 0.55—0.58, la trunchiu de 0.44—0.46; grosimea la profile de c. 0.50. Litere clare, deși cam rustice în ductul lor, înalte de 0.050—0.055 m., afară de rândul ultim, unde sunt de numai 0.040—0.045 m. (Cf. pl. VI, fig. 3).

Prescurtările foarte arbitrare ale cuvintelor ne pun în oare care încurcătură la lectura numelor proprii din r. 7 și 9. Ligatura dela finele rândului 7 nu poate fi normal cetită decât ca NI: s'a sfârșit însă numele astfel, adică în forma greacă a indicării filiației, ori avem cumva a mai subînțelege încă și un O, nescris? Tot așà în r. 9, avem a admite un nume simplu, BRIN, ori trebuie să ne gândim la o prescurtare cu totul ciudată a cunoscutului nume thracic BRINCAZERES?

I(ovi) O(ptimo) [M(aximo) sa]cr[um pro] sal(ute) Imp-(eratoris) Aug(usti), vet(erani) et c(ives) R(omani) et Bessi con(sistentes) vic(o) Q(uintionis) cur(am) a(gentibus) ma(gistris) Iulio Gemini et Genicio Brin(i) et qu(a)es(tore) Cocceio Firmo, idibus Iunis, Prisco et Apollonare (sic) *co(n)-s(ulibus).*

Deci, 13 Iunie 169 p. Chr.

Prescurtarea până la simpla inițială, a numelui satului lui *Quintio*, nu poate să mire, atunci când ne gândim, că, în fiecare an, un nou altar erà consacrat la idele lui Iunie (vezi mai jos cele trei altare din trei ani consecutivi 175, 176 și 177 d. Hr.) și deci pomenirea numelui satului nu mai erà o necesitate de determinare locală, devenită arhi-banală, ci numai un simplu atribut de drept civil, pe lângă titlul de *consistentes*, pe care-l

www.digibuc.ro

luau, deopotrivă, și cetățenii Romani și Bessii, *colonizați* de autoritățile romane în satele cu drept de comune rurale, în nucleu, *vici*-i, cu *magistri*, *quaestor* și *ordo (decurionum)*.

Am transcris în r. 6 *CVR ✻ A ✻* tot prin două cuvinte, ca și în inscr. din a. 149 (mai sus, p. 56), *curam agentibus*, iar nu prin unul singur, *curagentibus*, pentru că interpuncția făcută prin palmete ne cerea această separare.

Numele primarului *(magister)*, care reprezentă pe Romani, *Iulius Gemini*, trebuie de sigur cetit astfel, după maniera greacă, așà ca d. p. la Ulmetum *Aemilius Postumini (Ulmetum* I, p. 544), iar nu, cumva, *Iulio Gemini(o)*. In adevăr *Geminius* nu se întâlnește — afară de un caz cu totul dubios — niciodată în tot CIL. III, altfel decât ca *nomen gentile*. Cognumele respectiv e, totdeauna, *Geminus*. Deci ori ar trebui să avem *Iulio Gemino*, ceeace piatra refuză, — ori *Iulio, Gemini(filio)*, adică așà cum e pe piatră. Reținem deci acest grecism înlăuntrul romanismului din *vicus Quintionis*.

Cât privește acum numele primarului *(magister)*, care reprezentà pe Bessi, el e încă mai ciudat. In adevăr numele său personal, spre deosebire de al tatălui său, e bun și comun roman: *Genicius*. E drept, vocalizarea cu *i* e mai rară în inscripții: *Genicius* (neconstatat încă la Dunăre) în loc de obicinuitul *Genucius* (în Illyricum o mulțime: v. CIL. III, ind.), dar ea nu e de fel streină tendințelor latinei vulgare, care schimbă bucuros pe *u* cu *i*, ca d. p. în *contibernalis* în loc de *contubernalis*, *monimentum* în loc de *monumentum* (extrem de des), *reciperandum* în loc de *recuperandum*, etc. (v. CIL. III, p. 2572, I), — și numele se întâlnește astfel pronunțat chiar în Italia: un *Genicius* la Nuceria Alfaterna (CIL. X, 1084) și două *Geniciae* la Ostia (CIL. XIV, 1090) [1]). Dimpotrivă, numele tatălui lui *Genicius* e absolut neașteptat: *Brin*. Dacă e o prescurtare — ceeace ar fi neconsecvent, căci e singura la cele trei nume proprii din inscripția noastră, și cu atât mai supărătoare, cu cât ar fi la un nume greu, dacă nu chiar imposibil, de completat — atunci avem încurcătura alegerei între:

[1]) Un *Genicius*, zice editorul Zangemeister, dubios, găsim și la Pompeii, CIL. IV, 2072.

www.digibuc.ro

Βρινκα-ξέρης (Tomaschek, II, 2, 17 și Dumont, *Mélanges*, p. 352), *Βρινκάζερις* (opt: la Kalinka, *o. c.*, nr. 34 I, 70; II, 29, 47, 67; III, 28, 51; IV, 94 și nr. 161), *Brinursius* (Tomaschek, II, 2, 17), *Brincasus* (CIL. III, 11111, Carnuntum) și *Βρινκάζεις* (trei: la Kalinka, *o. c.*, nr. 34 I, 56; II, 68 și I, 55)[1]). Dacă nù e o prescurtare, și numele a fost scris în adevăr întreg pe piatra noastră, atunci el e total nou și excepțional. Singurele rădăcini thracice cunoscute, din cari l-am puteà derivà, ar fi: I⁰ *brea*, *brî*, «burg», «cetate», «sat» (cf. Tomaschek, *o. c.*, II, 2, p. 101 cu 62 și 63 și II, 1, p. 6, glossa VII) și II⁰ *bhri*, «a tunde», «a rade» (*id.*, *ibid.*, II, 1, p. 7, glossa 6, — din această rădăcină derivă Tomaschek numele thracic *Brilo*, — cf. II, 2, 17): am aveà și într'un caz și în celălalt un *Bri-n*, în formă latină *Bri-nus*, deci în inscripția noastră: *Genicius Brin(i)*, adică de completat o simplă ligatură ca la primul nume, *Iulius Gemini*, uitată ori neglijată de lapicid.

Cum e greu de admis că nume așà de lungi, ca acelea citate mai sus împreună cu *Βρινκαξέρης*, ar fi fost prescurtate așà de arbitrar, într'un simplu *Brin*, atunci când alături toate celelalte nume sunt scrise complet, credem că a doua explicație ce am dat acestui nume nou, trebuie să fie cea adevărată.

Cât privește numele casierului comunal *(quaestor)*, el e un roman deplin, *Cocceius Firmus*. Numele *Cocceius* e comun în Scythia Minor (cf. *Incep. vieții rom. la gurile Dunării*, p. 103, 125—126, 159, 161) și chiar la Histria (*ibid.*, p. 103 și 125) și în însăș satul lui *Quintio (Histria* IV, 617). Cognumele *Firmus* mai e folosit chiar în *vicus Quintionis*, cum vom vedeà mai jos, pe altarul din a. 176, tot de un roman adevărat, *Tiberius Firmus*, primarul din acel an.

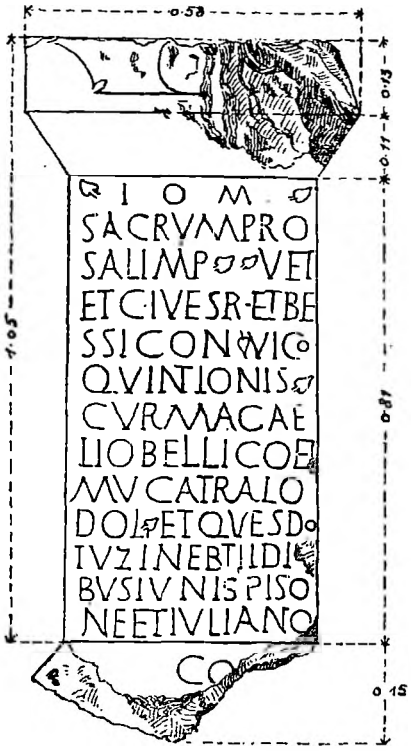
O ultimă observare: *Apollonare* în loc de *Apollinare*, în penultimul rând al inscripției, e o interesantă elenizare a cognumelui roman, occidental, în imediatul contact cu o cetate greacă așà de însemnată ca *Histria*, unde *Apollon* erà zeul eponym al republicei. In tot CIL. III nu se întâmpinase încă această

[1]) *Brincasus* și *Βρινκάζεις* sunt numai transcrieri diferite ale aceluiaș nume: *Brincazis*.

www.digibuc.ro

formă grecizantă a cognumelui roman. Şi din acest punct de vedere inscripţia noastră aduce dar ceva nou.

50. Altar de calcar compact, găsit în ruinele curtinei *a*, cu baza aproape cu totul ruptă şi de asemenea cu lipsuri însemnate la profilul superior. Inalt, atât cât e păstrat, de 1.15 m., lat de 0.615 la profilul superior şi de 0.465 m. la trunchiu, —

gros de 0.58 la profilul superior şi de 0.44 la trunchiu. Ca de obiceiu, coronamentul e stilizat la cele patru colţuri în formă de acroterii. Inscripţia e gravată pe faţa îngustă (a grosimei) altarului. Literele, clare, dar rustice şi ca forme şi ca gravare, sunt înalte în primul rând de 0.035—0.040, iar în toate celelalte de 0.045—0.050 m. Ligaturi şi prescurtări naive. (Vezi planşa VII, fig. 1).

www.digibuc.ro

Litera dela începutul r. 11 este, după comparația cu toate celelalte ale inscripției, sigur un T. Cât privește semnul de sub palmetă, în r. 10, el pare a fi un I, adăogat după ce inscripția era gata, din motivele ce vom arătà mai jos.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) sacrum pro sal(ute) Imp(eratoris), vet(erani) et cives R(omani) et Bessi con(sistentes) vico Quintionis cur(agentibus) mag(istris) Aelio Bellico e[t] Mucatralo Doli et qu(a)es(tore) Dotu Zinebti, idibus Iunis, Pisone et Iuliano co(n)[s(ulibus)].

Deci iarăș ziua consacrată de 13 Iunie, a anului 175.

La această dată Marcu Aureliu era de fapt singur, ca împărat, deci *Imperator* la singular e în ordine.

Numele primarului roman, *Aelius Bellicus*, e comun (cf. ind. la CIL. III); în special cognumele *Bellicus* e destul de frecvent chiar ca nume de sclavi (CIL. III, p. 2383).

Tot așà numele primarului bess, *Mucatralus Doli* e comun thracic. Asupra formei *Mucatralus* trebuie însă să insistăm, căci constitue un fenomen de latinizare, interesant, și în acest aspect numele nu era mai înainte cunoscut, ci regulat în forma *Mucatralis*, atât pe grecește, cât și pe latinește (Tomaschek, Dumont, Kalinka, CIL. III). In ținutul rural al Histriei acest proces de latinizare a numelor thrace e, se pare, general: am examinat altădată pe *Mucatrio* și pe *Seuto* (*Histria* IV, p. 686 și urm.); am cercetat în inscripția precedentă pe *Brinus*; vom analizà numaidecât pe *Dolus* și pe *Zinebtus*, — toate forme specific romanizate, întru cât desinențele greco-thrace sunt fundamental schimbate.

Numele tatălui lui *Mucatralus*, e *Dolus*, iar nu, cum ne-am așteptà, *Doles* (Δόλης, gen. Δολῆους, ori, eventual, *Dolentis*, cum îl vom găsì — în afară de exemplele mai vechi — încă și mai la vale, într'o inscripție funerară, probabil tot din *vicus Quintionis*). Rădăcina *dol-* e foarte bogată în formații onomastice (cf. Tomaschek, *o. c.*, II, 2, p. 34; Dumont, p. 541; Kalinka, p. 419) și formele latine ale numelor thrace compuse cu dânsa trebuiesc acum crescute cu încă una: *Dolus*, *-i*, alături de *Doles*, *-entis* și de *Doleus*, *-ei*,—pentru a nu vorbì aici decât de formele scurte, iar nu și de cele lungi, ca *Dolanus*.

www.digibuc.ro

Precât de clar şi uşor de explicat e *Mucatralus Doli*, pe atâta de încurcat e numele DOTVZINEBTI, pe care noi l-am despărţit în *Dotu* şi *Zinebti*.

La prima vedere, mai ales prin suggestia latinizantă de a înţelege unul din nume ca o poreclă, se poate avea tentaţia de a despărţi *Dotuz* şi *Inebti*. In acest caz, evident, *Inebtus*, fiind latinul *ineptus*, e destul să reflectăm un moment numai asupra sensului injurios, pe care-l conţine, spre a-l respinge numaidecât. De altă parte thracic, *Inebtus* nu-şi poate găsi nici-o explicare, cel puţin precât suntem până acum înarmaţi în chestiuni de onomastică thracă.

Dimpotrivă, etimologic thracic suntem oarecum obligaţi să despărţim cele două nume, aşà cum am făcut-o: *Dotu*, fiul, şi *Zinebtus*, tatăl. Să le cercetăm pe rând.

Numele *Dotu*, se comportă — credem — în thracică întocmai ca şi *Cotu*, *Cosu*, *Dolu*: când sunt simple, păstrează pe *o* în prima silabă, când se compun cu alte rădăcini ori particule, schimbă, potrivit legii binecunoscute de vocalism thracic, pe *o* în *u* (cf. Kretschmer, *Einl. in d. Gesch. d. griech. Sprache*, p. 221, 223, 225 şi 226): astfel *Κότυς* dă *Κοντίλας*, *Κόσων (xōsun)* dă *Cusala*, *Δόλης (Δόλων)* dă *Δουλήζελμις* (pentru toate v. exemple la Tomaschek, *o. c.*, *s. v.*); tot aşà *Dotu* dă *Δούτιον* (Dumont-Homolle, *Mélanges*, p. 553), *Δυτούπορις*, *Δυτούτραλις* (Kalinka, p. 420). Dacă această observaţie a noastră e justă, numele casierului comunal din *vicus Quintionis* nu numai că ne procură un radical interesant şi nou pentru o întreagă serie de nume thrace, dar el se prezintă, ca şi în cazul numelui *Δατείζης*, ca vechiu şi conservativ bessic, poate chiar încă nedeclinabil pe latineşte. Căci finalul *-u*, în *Dotu*, e mult mai natural un ablativ thracic, decât eventual unul latin de declinarea a IV-a, absolut neadmisibil, în cazul unei romanizări a numelui, care, firesc, ar fi întrebuinţat ori declinarea a II-a, *Dotus*, *-i*, ca mai sus, *Brinus*, *-i*, *Dolus*, *-i*, sau pe a treia, *Doto*, *-onis*. In adevăr, finale de nume thracice în *-u* mai cunoaştem încă satisfăcător de multe: *Sicus (Sicu)* (Tomaschek, II, 2, p. 49 şi 43), *Sucu* (p. 30 şi 44), *Sisus*, gen. *Sisu* (p. 43), *Sulu* (p. 44), *Susu* (p. 44), *Rescu-* (*Ῥαισκου-*) în nenumărate compuse (p. 27 şi urm.), *Muscus* (p. 27), *Aulu-* (*Αὔλου-*) în foarte multe com-

www.digibuc.ro

puse (p. 3—6), *Ucus* (p. 11), *Vitu* (*Vitu-paus*) (*ibid.*), *Bitus* (*Βῖθυς*, *Βεῖθυς* — simplu sau în compuse: p. 13 și urm.), *Burus* (v. și compusele, p. 16 și urm), *Pistus*, *Pistu* (p. 20), *Mau-* (*Maupus*, cf. însăș *Paus*, *Pus*: p. 22 cu 18, cu 25), *Renus* (p. 28), *Ῥηβου-*, *Regu-* (p. 28), *Dentu-* (p. 30), *Dinus* (p. 33), *Tiatus* (p. 36) și *Θιαθιοῦς* (ibid.), *Taru-* (p. 37), *Samus* (p. 41).

In ce privește numele tatălui lui *Dotu*, credem că *Zinebtus* are a fi desfăcut în: răd. *zin-*, destul de cunoscută în thracică, și răd. *-ebt-* (dublet la *-ept-*), deasemenea constatabilă în forme numeroase și sigure.

Rădăcina *zin-* o mai cunoaștem din *Zinama* (*Zinima*) (Tomaschek, II, 2, 40), *Zinenis* (Kalinka, nr. 160, cu CIL. III, 7470, 14210), *Zina* (fată: CIL. III, D. CVIII), *Ζεῖνης* (Kalinka, nr. 306), poate și în *Ζῆνις*, genit. *Ζῆνι* (*ibid.* nr. 298) și în acest caz toate formațiile cu *-zenus* (cf. Tomaschek, II, 2, p. 39) ori *Zeni-* (cf. Dumont, *o. c.*, p. 542). Dacă Tomaschek nu greșește, când explică thracicul *Ζήν-δης* cu armen. *cin-* «nativitas» și *-di* «ponens», deci, «genus s. vitam praebens» (*l. c.*, p. 39), atunci am avea și în *Zin-ama Zin-enis*, *Zin-ebtus*, sensuri analoage, în legătură cu ideea de naștere, origine, viață. Asupra terminației *-enis* vom reveni la cercetarea numelor din inscripțiile imediat următoare, din anii 176 și 177.

Să ne oprim acum asupra cuvântului *ebtus*, desigur identic cu *eptus* și latinizat din *eptis*, *epte*. Acest cuvânt ne este de o parte cunoscut din numele de localități *Βουρδ-έπτω*, *Burd-ipta* (Tomaschek, II, 2, 61) *Tilez-ypta* (Pârvan, *Bull. de l'Inst. p. l'Europe s. o.*, 1914, p. 127 și urm.), în cari partea a doua, ar fi eventual în legătură cu răd. *ap-*, *ip-* «a luà, a câștigà»: Tomaschek (II 2, p. 61), cf. grec. *ἅπτω*, «a legà, a alcătuì», *ἁπτός* «pipăibil» (în acest caz numele *Zineptus*, «legat cu viața», ar fi echivalentul thrac al grecescului *Μακρόβιος*), — de altă parte însă avem bogata serie a numelor thrace formate cu *Epta*, *Epte*, *Ἔπτη*, *Ἔπται*, *Ἔπτει* (Tomaschek, II, 2, p. 8 și urm., fără însă etymologia thracicului *eptâ* din scr. sápti «Gespann, Zugross», adică echipaj, pereche de cai înhămați la carul de luptă, care mi se pare mai puțin convingătoare decât prima).

Astfel dară *Zin-epte* (*Zin-ebte*), latinizat popular *Zinebtus*, reiese ca un foarte corect și firesc nume thrac, alcătuit după

www.digibuc.ro

modelul obicinuit al numelor duple thrace: *Epte-centes*, *Aulu-tralis*, *Aulu-zenis*, etc., din numele *Zin-i*, *Zin-a* şi numele *Ept-e*, *Ept-a*.

Incă o observaţie, de caracter epigrafic: am completat în r. 7 *cur(agentibus)*, iar nu *cur(antibus)*, pentrucă toate celelalte cinci monumente din *vicus Quintionis* ne confirmau prima formulă, indiferent de prescurtare.

51. Altar de calcar bun, dar calcinat şi apoi putrezit în apă, găsit în ruinele curtinei *a*, la o mare adâncime sub dărâmături, zăcând întreg subt nivelul apei Mării, care-l acoperea complet. La ridicarea lui s'a constatat că era aproape cu totul sfărâmat. Cu mare greutate s'au putut adună din apa murdară, de caracteristicul nomol negru al lagunelor mării, multele fragmente în care se risipise acest monument. Rezultatul a fost foarte mulţumitor, căci deşi îi mai lipsesc ici şi colo bucăţi din faţa scrisă, lectura inscripţiei a putut fi totuş perfect asigurată. E înalt, în reconstituire, de c. 1.40 m., lat la profile de 0.55, iar la trunchiu de 0.44 m. Litere clare, dar rustic trasate şi gravate, înalte de 0.045—0.055 m., afară de ultimul rând, unde sunt numai de 0.035 m. La sfârşitul r. 5 şi 10 câte un N şi O foarte mici, iar la sfârşitul r. 11 un I foarte lung. F are o formă caracteristică imitată după cursiv. Ligaturi: E cu T şi V cu A.

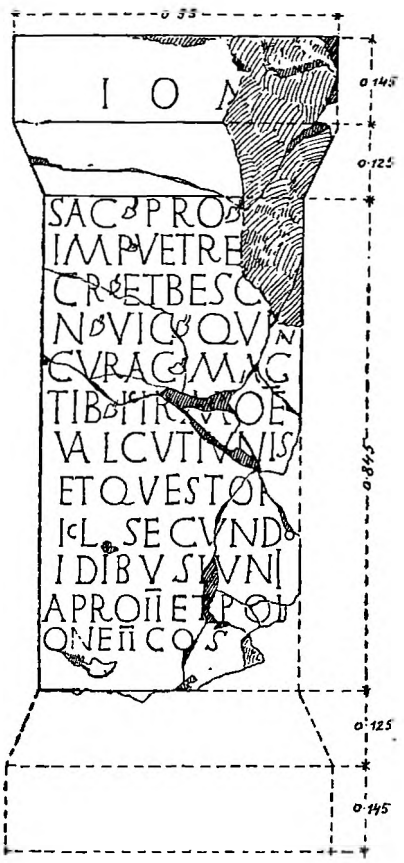
(Vezi desemnul pe pagina următoare şi planşa VII, fig. 2).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) sac(rum), pro [sal(ute)] Imp(eratoris), vet(e)r(ani) e[t] c(ives) R(omani) et Bes(si) c[o]n(sistentes) vic(o) Quin(tionis), curag(entibus) mag(istris) Tib(erio) Firmo et Val(erio) Cutiunis et qu(a)esto[re] Fl(avio) Secundo, idibus Iuni(s) Apro II et Po(l)l[i]one II co(n)s(ulibus).

Deci, iară şi iară, 13 Iunie, acum al anului 176. Numele consulului *Pollio* pare de fapt a fi fost scris cu un singur *l*, pe piatră nefiind loc în spărtură decât pentru o literă, — afară, evident, de cazul că I ar fi fost subtilizat până la dimensiunile ce le are pe altarul din a. 175, mai sus examinat, în numele *Doli*.

www.digibuc.ro

Unul din primari și perceptorul au nume romane foarte obicinuite: *Tiberius Firmus* și *Flavius Secundus*. Afară doar de faptul, că găsim cognumele *Firmus* și pe altarul din a. 169, nu cred oportun a mai observà cevà asupra acestor nume.

Dimpotrivă numele primarului bess merità o mai de aproape cercetare, întrucât iar mai facem cunoștință cu un nume thrac încă necunoscut până la noi.

Inainte de toate o mică încurcătură: *Valerius Cutiunis* reprezintă o persoană, sau două? Căci având numele gentil *Valerius* ar trebuì să continuăm cu cognumele *Cutiunis* de dat aceluiaș Valerius, spre a-i completà numele roman. Totuș cred

www.digibuc.ro

că am greșì total, de am face așà. *Valerius* aici e cognomen, al unui bess, care, în loc să fie numit de părinți cu un nume thracic, a fost chemat cu acest nume roman, foarte iubit de barbari, ca și *Valens*, *Valerianus*, etc., ca fiind de bun augur (v. p. *Valerius*, cognomen, în Illyricum și Orient, CIL. III, ind., *s. v.*). *Valerius* e deci un nume barbar, ca și *Cutiunis*. Iar *Cutiunis* e numele tatălui lui *Valerius*, care, firește, își scrie numele după maniera greco-thracică: N., fiul lui N. — *Valerius Cutiunis* cetățean roman, numit, el singur, cu ambele nume, după maniera romană, nici nu ar fi putut să fie ales ca primar din partea Bessilor, — așà încât chestiunea se pune cu totul simplu: ori e barbar și e primar, ori e roman și nu e primar.

Numele *Cutiunis* e un dublet la *Cutiula*, nume bessic cunoscut (Tomaschek, II, 2, 51). Alături de aceste două forme mai avem *Cuta* și *Cutie* (gen. *Cuties*, fem.), *Κούθειν*, — și, natural, *Κουτίλας* (v. mai sus p. 69 cele observate cu privire la *Cotu*, *Κότυς*, *Κουτίλας* și cf. Tomaschek, p. 51 cu CIL. VI, 2353). Știm că sufixul *-la* e un diminutiv thracic. Ce rost are sufixul *-nis*?

Mai găsim: *Bu[rt]sitsinis* (dela *Burzi-tzi-nis*: v. mai departe nr. 52); *Βρούζενις* (și *Βρουνθένης* ?), dela *Βροῦζος* (Dumont-Homolle, *Mélanges*, p. 551), *Zinenis* (CIL. III, 14210) alături de *Zines*, *Zina* (Kalinka, nr. 306 și CIL. III, D. CVIII și vezi mai sus, p. 70 și urm.), *Eptenis* dela *Epte*, *Epta* (Kalinka, nr. 34 I, 35 și I, 38), *Ἀλκενίς* (fem.) [dela *Ἄλκης*: *Ῥοιμητάλκης*, etc.] (Dumont-Homolle, p. 325 și 558). E un sufix destul de rar (Dumont-Homolle nu l-au observat: *Mélanges*, p. 559), dar foarte caracteristic și, ceeace e mai interesant, de constatat chiar în paralelă cu *-ipta*, *-epta*, d. p. la toponimicul *Burdipta*, alăturea de care găsim *Burdenis*, pe Hebrus, la 24 m. p. de Hadrianopolis (Tomaschek, II, 2, p. 61). (Pentru *-na* în loc de *-nis* (cf. *Dizala* alături de *Dizana*): Dumont-Homolle, *Mélanges*, p. 552).

Filologic comparativ el corespunde sufixului general indo-germanic *-nus*, *-νος*, cu o vocalizare specifică, thracică: *-nis* *Δερζίζενις* = Derzenus (*-πορις* = -porus, etc.), care preferă în finală pe *i* lui *o* sau *u*.

www.digibuc.ro

Reținem deci — prin inscripția noastră — un nou nume și stabilim încă un sufix thracic.

52. Altar de calcar compact, spart în două, diagonal pe fața scrisă, găsit în ruinele curtinei *a*. Aşchia desfăcută din piatră între cele două bucăți nu s'a putut găsi în dărâmături, cu toate ostenelile noastre. Din această cauză s'a pierdut cam câte o literă din fiecare rând, dela 1—10. Regretabilă e pierderea mai ales în r. 9, unde este iar un nume thracic cu totul neașteptat, și, tocmai aici fiind stricate două litere, restaurarea cuvântului nou thracic rămâne, pentru aceste două litere, discutabilă. Inălțimea altarului e de 1.35 m., lățimea la profile de 0.46 r. 0.50, la trunchiu de 0.40—0.41; grosimea la fel. Literele clare, dar rustice, înalte în primele două rânduri de 0.035, iar în restul inscripției de 0.045—0.050 m. Corectură după sfârșitul săpării, în r. 7, unde un L uitat în cuv. FLORO a fost adăogat, mic de tot, între F și O. Alte litere mici, pentru câștigare de spațiu, în r. 4, 8 și 14. M ornat. Ligatură doar în r. 9, N cu T. Tradiționala împodobire cu acroterii și rozete a profilului superior e, în parte, martelată.

(Vezi desemnul pe pagina următoare și planșa VII, fig. 3).

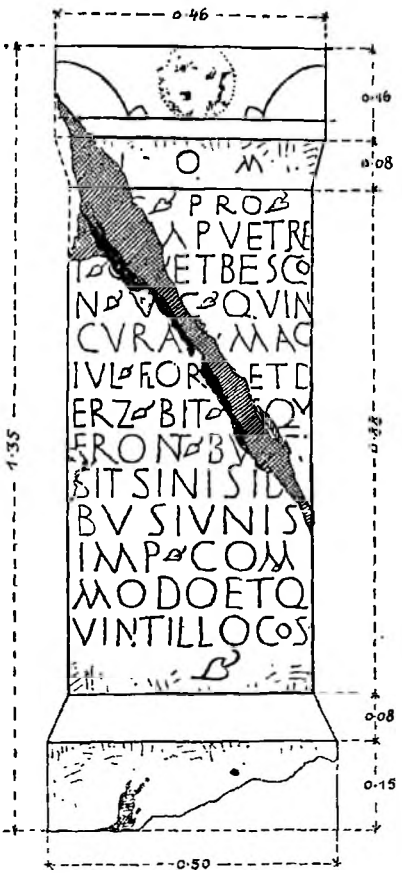
In r. 2 la început SA; în r. 3, cam strâns, SAL și I, apoi M, care e aproape tot păstrat. In r. 4 C·R. In. r. 6 nu putem hotărî de a fost în spărtură un G, pentru CVRAG, ori un A, pentru CVRA·A. In r. 7 sigur un O și în r. 8 ET. In r. 9 la urmă pare să fi fost un T. In spărtură a avut loc o singură literă: ce anume, vom propune mai jos, la examinarea numelui nou, thrac, ce ni-l aduce această inscripție. Restul, limpede.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) [sa]c(rum) pro [sal(ute) I]mp(eratoris), vet(e)r(ani) et [c(ives) R(omani)] et Bes(si) con(sistentes) v[i]c(o) Quin(tionis) cura[g(entibus)] mag(istris) Iul(io) Flor[o] et Derz(eno) Bit(i) [et] qu(aestore) Front(one) Bu[r ?t]sitsinis, id[i]bus Iunis Imp(eratore) Commodo et Quintillo co(n)s(ulibus).

Deci, iarăș 13 Iunie, anul 177.

www.digibuc.ro

Prescurtările sunt făcute identic ca în inscripţia din a. 176 (nr. prec.); de aceea, în r. 6 am admis, fără semn de întrebare, *curag(entibus)*, iar nu *cura(m) a(gentibus)*. Doar la urmă *Iunis* întreg, în loc de *Iuni(s)*.

Transcrierea VETR, atât aici cât şi pe monumentul precedent, ar da de bănuit că se şi citeà *vetr(ani)*, iar nu *vet(e)r(ani)*. Totuş poate fi şi simplă abreviatură capricioasă de lapicid dela ţară.

Interesant, că deşi erau doi *Imperatores Augusti*, redactorul inscripţiei nu a pus IMPP AVGG, cum se obicinueşte mai

www.digibuc.ro

târziu, când lumea se deprinde a cunoaște mai *mulți* împărați în *unul* și același imperiu roman *indivizibil*, ci a lăsat să se înțeleagă, prin indicarea unui singur împărat, că fiul lui Marcus joacă numai un rol secundar, oarecum de simplu *Caesar*, în felul cum, pe vremea lui Antoninus Pius, provincialii romani pomeniseră toată vremea în dedicațiile lor și pe «Cesarul» Marcu Aureliu, deși, evident, nu-l confundaseră ca autoritate cu tatăl său, adoptiv, augustul Pius, care era *singurul* împărat al lumii romane. Inovația lui Marcu Aureliu, de a împărți sarcinele domniei *unice* între *doi* împărați egal îndreptățiți, era prea metafizică spre a fi înțeleasă de popor. Intâi lumea s'a luptat, cât a crezut că împărăția poate fi ținută indivizibilă, pentru restabilirea și a unui *singur* împărat: până la Constantin, Iulian, Teodosiu. Când s'au convins apoi Mediteraneenii romanizați, că totuș Orientul e o lume diferită de Occident, au recunoscut *doi* împărați, dar și în *două* împărății. Și de-atunci cele *două* împărății se luptă să refacă pe cea *unică*, prin cucerirea *celeilalte*! Adică, așà cum fusese până la Alexandru cel Mare, și cum a fost, după uciderea gândului lui de slăbănogii cari voiau să-l imite, până la cel care-a putut iar să învieze, vechia unitate mediteraneană, Octavianus Augustus.

Chestiunea atinsă aici în privința unității împărăției romane, se pune, de altfel, și la inscripția ce urmează, din *vicus Celeris*: formula de loaialitate rămâne: *pro salute Imperatoris*, chiar dacă sunt *doi* împărați. Cf. de altfel și cele ce vom observà mai jos, la nr. 53.

Numele celor doi primari din acest an, 177, sunt deopotrivă comune: *Iulius Florus*, ca și femininul *Iulia Flora*, sunt bine cunoscute în Illyricum (v. CIL. III, ind. *s. v.*); iar *Derzenus Biti* e, iarăș, un fel de «Ionescu» ori «Popescu» thracic. Chiar aici, în *vicus Quintionis* am mai întâlnit un primar *Derzenus* (acela însă feciorul unui *Auluporus*: *Histria* IV, p. 617 și în special p. 620, unde se face analiza numelui), iar tatăl primarului *Durisses* din a. 149, mai sus cercetat (p. 59) se cheamă tot *Bithus*, ca și tatăl primarului de acum, din a. 177.

Nou și caracteristic e numele casierului comunal: personal, purtând, ca și primarul *Genicius Brini* din a. 169, ori primarul

www.digibuc.ro

Valerius Cutiunis din a. 176, un nume roman, el ne dă însă, ca și ceilalți doi, prin numele tatălui său, ocazia de a cunoaște un nume nou thracic.

Numele roman al acestui primar thrac, cetit de noi *Front(o)*, ar puteà, eventual, să fie și *Front(inus)*. Credem totuș, că față de frecvența enormă în cercurile de jos (servi, barbari, soldați, liberți: cf. d. p., numai pentru Illyricum și Orient, CIL. III, ind. p. 2392 IV, și 2632 III), de unde se inspirau indigenii în imitarea obiceiurilor nouă, romane, e mai mult ca probabil, că numele primarului nostru e *Fronto*, și de aceea la descifrare nici nu i-am mai pus obicinuitul semn dubitativ între parențeze.

Să analizăm acum numele thracic *Bu[r?t]sitsinis*. Intâiu de toate, pentru ce restaurăm în spărtură literele R și T? Procedând etimologic, observăm, dela sfârșitul spre începutul numelui, întâiu sufixul binecunoscut *-nis* (v. și mai sus, p. 72 și urm.); recunoaștem apoi grupa *-tsi-* care, evident, nu poate fi alta decât rădăcina *tzi-*, cunoscută nouă din numele thrace *Tzi-ta*, resp. *Tzi-n-ta*, cu nazalizarea asianică (bithyno-phrygică: *Saga-ris*, *Sanga-ris*!): Tomaschek, II, 2, p. 39.

Să ne întoarcem la începutul numelui. Rădăcini thracice (fie în onomastică, fie în toponimie) începând cu *Bu-* avem în primul rând, sau grupa celor cu *Bur-* (Tomaschek, II, 2, 16 și 61 urm.), sau grupa celor cu *Buz-* (*id.*, *ibid.*, 16 și 17, 61 și 95). Apoi, un *But-* (p. 16 și 62), un *Bul-* (p. 61) și, cu greu, un *Bug-* (p. 62). Deci: *Bu[r.]si*, *Bu[z.]si*, *Bu[t.]si*, *Bu[l.]si* sau ev. *Bu[g.]si*. Prezența sigură a lui *s* imediat după lacună și necesitatea încă a unei litere între *s* și cele trei dela început, exclud, thracic vorbind, toate combinațiile citate afară de prima: *Bu[r.]si*. Dintre diferitele rădăcini începând cu *Bur-* nu avem decât una singură conținând pe *si*, *Βουρζιάων*, *Burziavo*, cetate getică de pe lângă Șumla (Tomaschek, p. 62). Dar piatra pare ea însăș a indicà în urma de literă conservată încă la finele r. 9, un T. Am aveà deci *Bu[rt]si-* pentru *Burzi-*. Această egalizare de sunete ne este permisă pe baza: *Tsierna* = *Zerna* (CIL. III, p. 2546 și 2547) cu ortografiarea în plus *Dierna* (p. 2533) și *Cerna* (în *Iupiter Cernenus*, divinitate dacică dela *Alburnus* [Abrud: CIL. III, p. 924—927], cu numele

www.digibuc.ro

alcătuit din toponimicul *Cerna*, după exemplul binecunoscut al numelor de divinităţi thrace, locale [Pârvan, *Gând. d. lume şi viaţă la Gr.-Rom. din P. S.*, p. 9]: greşit explicat de Steuding la Roscher, *Myth. Lex.*, I, p. 866, ca zeu celtic): iarăş vre-un sunet specific thracic, ğ, č, c', sau care va fi fost. — Dacă această reconstituire a noastră se admite, atunci avem iarăş un nume compus, după felul obicinuit thracic, din două rădăcini: *Burzi-*, *Burtsi-*, dela «burz», «bereza» («înălţime», «deal») şi *-tzi-*, *-tsi-*, dela «gvi», «ği-» («a trăi») (cf. Tomaschek, p. 62 cu 39). Deci *Burtsi-tsi-nis* (Burzi-tzi-nis), «cel care trăeşte pe înălţime», «Munteanul».

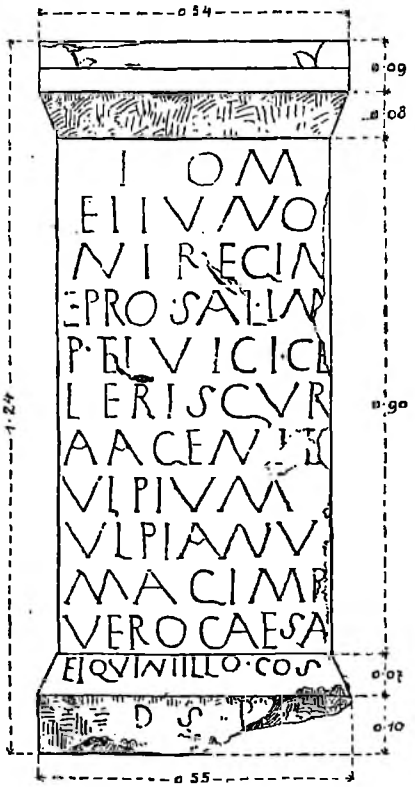
Să examinăm însfârşit succesiunea quaestorilor în *vicus Quintionis* în cele cinci documente nouă pe care le comunicăm acum. In a. 149 e un roman, *Servilius Primigenius*; în a. 169 e tot un roman *Cocceius Firmus*; în a. 175 e un thrac *Dotu Zinebti*; în a. 176 e un roman *Flavius Secundus*; în a. 177 e iarăş un thrac *Fronto Bu[rt]sitsinis*. In ultimii trei ani alternarea e strictă: odată un thrac, odată un roman. Dar, în general, se pare că n'a fost aşà de consecventă. D. p. în a. 169, socotind înapoi dela 177 încolo, ar fi trebuit să găsim *quaestor* pe un thrac, şi totuş găsim un roman. Precât posibil, se pare însă că se ţineà seamă de această dorinţă de egalitate, ca, acolo unde nu există colegialitate, ca la *magistri*, demnitatea respectivă să treacă pe rând dela Romani la Bessi şi înapoi.—Când vedem însă că fie primarii, fie perceptorii din *vicus Quintionis*, chiar când sunt bessi, încep, din ce în ce mai des, să poarte nume romane, *Genicius*, *Valerius*, *Fronto*, înţelegem că nu e departe timpul, când Romani şi Bessi, toţi vor fi o apă, şi greu se va mai puteà distinge romanul de origine vestică de romanul de origine indigenă (cf. d. p. cazul *dacului* Valerius Marcus dela Durostorum în *Incep. vieţii rom. la gur. Dunării*, p. 202 şi urm.).

53. Altar de calcar alb, destul de bine conservat, găsit în dărâmăturile curtinei *a*. Inalt de 1.24, lat de 0.54—0.55 (la profile) şi de 0.47 la trunchiu, gros de 0.45—0.50 la profile şi de 0.42—0.46 m. la trunchiu. Lucrare destul de nedibace. Literele foarte mari, de 0.055—0.065, afară de ultimele două rânduri, unde au numai 0.035—0.040, sunt desemnate şi să-

www.digibuc.ro

pate foarte stângaciu. Deşi pus în acelaş an cu altarul de sub nr. 52, totul diferă aici de monumentele din *vicus Quintionis*, material, lucru, meşteşug, obiceiuri şi cunoştinţe — cum vom arătà în amănunte la analiza conţinutului acestui document. N şi S sunt regulat culcate spre dreapta. A e cu bara orizontală frântă. G e prelungit în formă cursivă. T aproape nu se deosebeşte de I. O singură ligatură, în r. 5: E cu T, după care, încă odată făcut degeaba un T!! Literele dela sfârşitul rândului 7, deşi ciocănite, sunt perfect lisibile.

Cetim (vezi şi planşa VIII, fig. 1):

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Iunoni Regin(a)e, pro sa-l(ute) Imp(eratoris) et vici Celeris, cura(m) agente Ulpium Ulpianu(m) mag(istro), Imp(eratore) Vero Caesa(re) et Quintillo co(n)s(ulibus); d(e) s(uo) p(osuit).

www.digibuc.ro

Altă lume decât în *vicus Quintionis*. Un singur primar, nici un perceptor; numai Romani şi totuş limba plină de greşeli ori negligenţe; dedicaţia făcută nu numai lui *Iupiter*, ci şi tovarăşei lui divine *Iuno Regina*; în sfârşit perfectă ignoranţă în trebile politice: lui *Commodus*, luat de Marcu Aureliu ca tovarăş de domnie dela 27 Noemvrie 176, sătenii din *vicus Celeris* îi zic încă în 177, *Verus*,—după numele fratelui lui Marcus, mort încă din a. 169. Să analizăm pe rând toate aceste particularităţi ale inscripţiei noastre.

Majoritatea dedicaţiilor oficiale făcute prin satele Sciţiei Mici e către zeii uniţi Iupiter şi Iunona (cf. *Incep. v. rom. la gur. Dunării*, p. 190—193), iar nu către Iupiter singur. Primarul *Ulpianus* e deci în acest punct de acord cu tradiţia romană locală. Inchinarea sa «pentru sănătatea Impăratului», iar nu a «Impăraţilor», corespunde iarăş obiceiului pe care l-am constatat şi mai sus, în *vicus Quintionis*, iar unirea satului cu împăratul într'o singură dorinţă de sănătate nu e nici ea afară din obiceiu; v. d. p. la *Ulmetum (Ulmetum*, II, 2, p. 366): închinare făcută lui Iupiter şi Iunonei, de cetăţenii Romani şi Bessii aşezaţi în Ulmetum, *pro salutem* (!) *Marci Aureli Veri et Lucii Veri Augusti et sua*, în ziua de 25 Iunie 163; tot la Ulmetum, dedicaţie lui Iupiter şi Silvan, la 5 Iunie 191, *pro salute Imperatoris et salute consacranorum (Ulmetum*, II, 2, p. 375), etc.

In ce priveşte numele satului, precum se poate vedeà şi din fotografie (v. planşa VIII, fig. 1), nu e nici-o îndoială, că trebuie cetit *vicus Celeris*. Aceasta e important, pentrucă astfel se corectează şi lectura greşită a inscripţiei găsite de Tocilescu la Karaharman şi în care lapicidul ţăran uitase o literă, scriind numai CEERIS, ceeace făcuse pe Tocilescu să cetească *Ce(r)eris*, lucru admis apoi şi de editorii Corpului dela Berlin [1]), în CIL. III, 7526 şi de noi toţi, până la găsirea documentului sigur de acum. Numirea satului după un om, iar nu după un zeu, e cu atât mai mult în ordine, cu cât azi suntem în măsură de a mai aveà,

[1]) Cari de altfel au mai făcut o greşală ce le aparţine complet: atât *vicus Cereris* (sic) cât şi *vicus Clementinus* (sic), *vicus turris Muca*, *vicus Sc....ia*, sunt socotite ca *vici intramurani*, primul în Histria, celelalte în Tomi(!!), iar *vicus Vero[b]rittianus* e mutat în Bithynia: ind. la CIL. III, p. 2547.

www.digibuc.ro

numai din ținutul Histriei și Tomilor încă patru exemple, de sate numite la fel, numiri descoperite la scurtă vreme una după alta, în ultimele noastre săpături: *vicus Quintionis* (cu cele șease inscripții dela Histria), *vicus Casianus* (două: *Descop. nouă în Scythia Minor*, p. 534 și urm.), *vicus Secundini* (mai jos, nr. 61) și *vicus Narcisianus (Incep. vieții rom. la gurile Dunării*, p. 147), iar din alte părți încă: *vicus Clementianus*, între Caramurat și Pantelimon *(Ulmetum*, II, 2, p. 370), și *vicus Vero[b]rittianus* lângă Hârșova (CIL. III, 12479).

Am arătat în repetate rânduri (v. în special expunerea din *Incep. vieții rom. la gurile Dunării*, p. 142—148) rolul hotărîtor al singuratecilor pionieri romani în întemeierea de așezări romane la Dunărea de jos, și, prin aceasta, în romanizarea indigenilor de aici. Voiu adăogà, cu prilejul descoperirei încă a unui colonizator de aceștia, *Celer* din inscripția noastră, numai următoarele considerațiuni.

Orice sat nou, cu nume după un roman, înseamnă o biruință a civilizației romane împotriva tenacității indigene. In adevăr, așezările romane de pretutindeni în Imperiu se fac în, și lângă, satele indigene: indigenii sunt acasă la ei, iar Romanii venetici. Acolo însă, unde, în câmp deschis și până atunci nelocuit, romanul cumpărând un *praedium* înființează o *villa*, cu clădirile, gospodăria, oamenii de corvadă, ai lui, romani, toți cei cari mai vin să se așeze, alcătuind dintr'un conac singuratec, un sat întreg, se așează pe pământ roman, în forme romane. Mulțimea *vici*-lor din Scythia Minor, cu nume luate după diferiți pionieri romani, e încă o dovadă de seriozitatea și trăinicia operei de colonizare cu Romani, a ținutului daco-thracic dela Dunărea-de-jos.

Numele primarului din *vicus Celeris* e cam suspect din punctul de vedere al ingenuității personagiului: ne vine să credem, că el e fostul sclav, thrac ori oriental, al unui *Ulpius* veritabil, și de aceea nu îi e nici urechea rănită de ablativul absolut pe care și-l construește... cu acuzativul! Potrivit obiceiului consacrat, primărul plătește, când satul vrea să cinstească pe zei ori pe împărat, — deci și aici, *de suo posuit.*

Datarea e dublu greșită: 1⁰ că e pus *Verus* în loc de *Commodus*, și 2⁰ pentrucă e *Verus Caesar*, numele de principe

www.digibuc.ro

moștenitor al lui Marcus Aurelius (care n'a primit ca *Caesar* și numele de *Imperator)*, iar nu *Verus Augustus*, spre a fi Verus și cum s'ar fi cerut chiar și numai prin *Imperator*, care îl precedă (nume care fusèse de fapt primit de *Commodus* încă dela 27 Noemvrie 176). Noroc de *Quintillus*, cel de-al doilea consul, al cărui nume s'a păstrat pe piatră, — că altfel trebuià să construim o mulțime de ipoteze asupra adevăratei date a acestei inscripții: pentru a. 161, ori pentru a. 167, care amândouă ar fi fost false.

54. Șase fragmente dintr'o placă de marmoră albă, groasă de 0.025 m., găsite ca simple pietricele de *mortar*, sfărmate încă din antichitate și aruncate ca umplutură în temeliile porții celei mari a Histriei, subt contrafortul interior drept, de unde au fost scoase unul câte unul, cu prilejul curățirei terenului și scoaterei, spre conservare în Muzeu, a coloanelor dorice de marmoră albă, cari erau puse ca niște bușteni culcați la temelia zidului. Literele înalte de 0.05 m., foarte îngrijit săpate, indică, în stilul lor monumental, a doua jumătate a secolului II, sau prima jumătate a secolului al III-lea.

Cetim (vezi și planșa IX, fig. 1):

La încep. r. 1, partea de jos a unui I, iar la sfârșit IO sau IC. La încep. r. 2 un X, la sfârșit un V, ceeace e foarte important,

www.digibuc.ro

căci împreună cu X fixează cazul în care avem a pune întregul nume şi titlu din primele trei rânduri ale inscripţiei. La încep. r. 4, fragment din bara orizontală de jos a unui E. La sfârşit un L, un E, sau un B, căci bara dela mijloc pare mai mult o spărtură întâmplătoare decât o gravare a lapicidului. In r. 6, şi apoi r. 7, tot ce a mai fost ca text, a fost martelat încă din antichitate, înainte de a se fi aruncat placa spartă în zeci de bucăţi în betonul zidurilor Histriei. Am avea deci:

..Pius Felix] Invic[tus Augustus....
...pontife]x maximu[s...
(Imp. sau*) trib. pot.] III, cos. [...*
...be]llum ul[tra...
5. *...]absum[psit ?..*
...a]vit. ////
/////////

Inscripţia fiind gravată pe o placă de marmoră, aceasta a servit de sigur ca placaj la un zid sau monument, pe care, potrivit obiceiului, a fost eternizată pomenirea sărbătorească a evenimentului sau persoanei. Aici, se pare că le avem pe amândouă. Persoana e un împărat care foloseşte supranumele de *Invictus*, deci nu poate fi mai vechiu decât Caracalla,—căci Septimius Severus şi Commodus nu poartă acest atribut decât cu totul întâmplător şi în afară de regulă. Evenimentul pare a fi o mare biruinţă împotriva barbarilor de peste graniţă: *[be]llum ul[tra]* şi *absum[psit]* sunt resturi din formula de celebrare a victoriei. După *tribunicia potestas III* şi un singur consulat (căci pe piatră nu pare a fi urmat o cifră pentru consulat) inscripţia s'ar potrivi atât pentru Severus Alexander cât şi pentru Maximinus. Totuş, având în vedere războaele de care e vorba în inscripţie, Maximinus ar fi mai indicat. In acest caz însă inscripţia ar mai puteà fi completată pe socoteala lui Maximinus şi altfel, cu *imperator III*, înainte de *cos.*, după CIL. III, 10649.

Imp. Caesar C. Iul. Verus Maximinus
Pius Felix] invic[tus Augustus
pontife]x maximu[s trib. pot.
II, imp.]III, cos. [procos. p. p.

www.digibuc.ro

5. . . . *be]llum ul[tra* . . .
. . .] *absum[psit?* . . .
. . . *a]vit* . .

adică din a. 236 d. Chr.

Totuș, cum foarte bine se poate, ca în r. 3 (4), după *cos.*, să mai fi urmat și o cifră, atunci inscripția (păstrând tot *imp(erator) III)* se potrivește și lui Caracalla, ori, cu diferite alte posibilități și excepții *(Invictus)*, chiar lui Septimius Severus (de data aceasta putând avea cifra III, fie pe lângă *trib. pot.*, fie pe lângă *imp.)*.

De aceea am cercetat acest monument comemorativ încă de acum, înainte de a fi trecut cu totul la inscripțiile secolului al III-lea d. Hr.

55. Fragment dintr'un altar ori stelă de piatră ordinară, nisipoasă, găsit în dărâmăturile dinaintea curtinei *e*. Inalt de 0.30 lat de 0.40, gros de numai 0.125 m. (e o așchie); litere din vreme încă bună, poate chiar dinainte de vremea lui Severus, dar rustic săpate, înalte de 0.055—0.060 m.

Cetim (vezi și planșa VIII, fig. 2):

In primul rând, spre sfârșit, se pare, resturi din LLO sau ELO sau LEO. La sfârșitul r. 2 și 3 câte un S, iar la sfârșitul r. 4 un N sau un M.

. . . *[l l o]* . . .
d i a n o s[. . . .
m a g i s[. . . . .
c o n[. . . . . .

www.digibuc.ro

Avem, probabil, în r. 1, 2 și 4 nume proprii, d. p.: *Clau]diano*, iar în r. 3, se pare, cuvântul *magis[tratis]* la abl., ca în inscripția din *vicus Quintionis*, *Histria* IV, p. 617: *curagentibus Sulpicio Narcisso et Derzeno Aulupori magistratis et Cocceio Phoebo quaestore*. Completez în r. 3 *magistratis*, iar nu *magistris*, pentru că *magister* nu se abreviază — în aproape totalitatea cazurilor — cu mai mult de trei litere: MAG, adesea numai MA: vezi mai sus, cele șase altare din *vicus Quintionis* și *vicus Celeris*.

Potrivit acestor premize, fragmentul nostru a făcut deci parte dintr'o *ara*, închinată de *vicani*-i dintr'un sat dimprejurul Histriei, de sigur la Rosalia, *Iovi Optimo Maximo*, eventual și *Iunoni Reginae*, pentru sănătatea unuia din împărații celei de a doua jumătăți a secolului al II-lea, sau, tot așà de posibil, din primele decenii ale sec. III-lea.

56. Altar de piatră de nisip, foarte friabilă, prins ca material de construcție în contrafortul interior stâng al turnului celui mare, G, cu inscripția la aer, pe fața contrafortului de către intrarea în turn. Inalt de 0.90, lat la profile de 0.44, iar la trunchiu de 0.40, gros (la bază: singura care se poate măsurà formând cu fața scrisă colț de zid) de c. 0.30. Litere destul de regulate, dar cu tendința de înclinare spre dreapta, înalte de 0.045—0.050 m. Sec. II—III. Cetim:

(Vezi desemnul pe pagina următoare și pl. X, fig. 3).

Lectura e quasi desperată. La începutul r. 1 sigur un H în ligatură cu E. Apoi un R foarte aplecat spre dreapta. Apoi lacună mare. La sfârșit un S, ori, poate, un O. Către începutul r. 2, cam a doua literă, un O; spre sfârșit, clare CLID. In r. 3, dela jumătate înainte, pare, ONIS. — R. 4—6 sunt clare.

Her[culi sau *Her[oni Sancto]*
. o... aclid
g... ioni[s]
arcinam
[e]x vot[o]
p(osuit)

www.digibuc.ro

Sensul general al inscripției e limpede: o dedicație făcută de un particular, fie lui *Hercules* (cum mai avem d. p. și închinarea din *vicus Quintionis*: *Histria* IV, p. 617), fie lui *Heros*, zeul thracic bine cunoscut (așà cum avem destule din Scythia Minor și mai ales în ținutul Tomilor: cf. în special pe cea mai caracteristică în CIL. III, 7532; v. și 7530, 7531, etc.; ind. p. 2512).

Lucrul nou și în aceeaș vreme foarte greu de lămurit, e termenul *arcina*, cu care e designat obiectul pus *ex voto*.

Thesaurus linguae Latinae nu cunoaște acest cuvânt. In textele medievale (v. Du Cange, *Glossarium med. et inf. lat.)* îl găsim, dar târziu, așà că ne lipsește legătura cu limba clasică;

www.digibuc.ro

trebuie deci să căutăm o explicare pur antică, lăsând cuvântul medieval să vie abia în urmă, numai ca o confirmare.

Fiind un *ex voto* pentru un zeu, trebuie, înainte de toate, să excludem orice sens funerar: *arca* în sens de sarcofag (foarte des în inscripții) e exclus. Totuș derivatul *arcina* nu poate veni decât dela o *arca* având sens religios. De altă parte dedicația privește un obiect concret. Deci *arca* va trebui înțeleasă în sensul ei primar: «ladă», «dulap», «cufăr», iar nu în cel secundar: «sarcofag», ori în cel simbolic: «casierie». Ori singurul loc în care găsim pomenită *arca* în inscripțiile din Illyricum și Răsărit, la *Antiochia Pisidiae* (CIL. III, 6839 și 6840), privește o *arca sanctuaria*, în sensul de «casierie» a unui templu: e vorba de un *curator* al acestei *arca*.

Dar *arca* în sensul propriu poate fi și cassa de bani însăș; darul necunoscutului dela Histria (poate un *[Her]aclid[es]*) ar avea perfect rost să fie tocmai o danie *ex voto* a unei «*lădițe*», pentru uzul, nu al zeului însuș, ci al unui *collegium funeraticium* având ca patron pe *Heros Sanctus* (mai de grabă decât pe Hercules, deșì, în sensul syncretistic de zeu salvator, și *Hercules* poate foarte bine patronà o societate de asigurare pentru caz de moarte) și al cărui *magister*, respective *quaestor*, ori chiar *arcarius*, să aibă în ce să-și închidă banii, pe cari membrii colegiului i-i dàu drept cotizații, — adică în ce să-și «țină cassa».

Totuș *arcina*, ca derivat dela *arca*, rămâne încă nedocumentat: aici credem că trebuie să intervină textele medievale. Du Cange cunoaște sub termenul *arcina*, resp. *arsina*, între altele (*arsina*,-2) un fel de mobilă, pe care în actele sinodului dela Nîmes din a. 1284, la cap. *de veneratione Ecclesiae*, o găsim indicată, destul de vag, precum urmează: *Quia quidam clerici ecclesias sic exponunt supellectilibus, et arsinis ipsius, et etiam alienis ut potius domus laicorum, quam Dei basilicae videantur: idcirco firmiter prohibemus, ne eiusmodi supellectilia seu arsinae in ecclesiis admittantur, nisi propter bellum, aut incendia repentina, seu alias necessitates urgentes...*

Dacă prin aceste *arcinae* (sau *arsinae*) din sec. XIII sunt de înțeles cassele de bani particulare, așà cum ne reieșeà din considerațiile noastre de mai sus pentru *arcina* dela Histria, e o întrebare. Fapt e, că un *arcarius collegii* e

www.digibuc.ro

lucrul cel mai firesc (vezi un atare demnitar collegial în CIL. III, 7437 r. 6, din Nicopolis ad Istrum), iar un *arcarius* are, evident, nevoie de o *arca*, sau fie și numai de o *arcina*.

57. In rândul de jos al marilor blocuri, cu care e placată curtina *g*, în apropierea turnului *G*, îndată deasupra soclului, se află o mare bază de calcar compact, cu toate profilele ciocănite. Cum piatra n'o puteam scoate fără a dărâmà zidul, ne-am cercat norocul cu mici sondagii la fețele ei de sus și de jos. Fortuna a fost binevoitoare. Inscripția se află pe fața de jos. Am lărgit sondajul astfel ca la lumină artificială să putem cetì tot,

fără a stricà pietrele înconjurătoare și am putut descifrà întreaga inscripție. Baza e înaltă de c. 2 m., lată de 0.69 și groasă de 0.63. Inscripția a fost gravată pe grosimea iar nu pe lățimea pietrei. Litere îngrijite, înalte, în primul rând de 0.037, iar în celelalte de 0.040—0.045 m. Colțul de sus din dreapta, al bazei, a fost rupt, probabil la așezarea în zid; partea care lipsește din inscripție, e însă foarte ușor de completat. De asemenea sfârșitul inscripției este ciocănit. Il putem însă reconstitul cu ajutorul celorlalte inscripții de acest fel, destul de numeroase la Histria.

www.digibuc.ro

Τὸν θειό[τατον] Αὐτοκράτορ[α Καί]σαρα Λ. Σεπτίμ[ιον] Σεουῆρον Εὐσεβῆ Περτίναξα Ἄγου[σ]τον [Ἀρα]βικὸν Ἀδ[ιαβηνικὸν], βουλ[ὴ δῆμος Ἰστριηνῶν].

Septimius Severus poartă numele de *Pius*, *Adiabenicus* și *Arabicus*, dar încă nu pe acela de *Parthicus*. Deci inscripția e de după a. 195, când a luat el cele două nume triumfale și dinnainte de a. 198, când a acceptat și pe cel de *Parthicus*, oferit încă din a. 195, dar refuzat de împărat (Schiller, *Gesch. der röm. Kaiserz.*, I, 712, 5 și 720, 2; cf. Liebenam, *Fasti*, p. 110).

De obiceiu dedicațiile făcute de provinciali împăraților încep cu *Ἀγαθῇ Τύχῃ* (cf. și *Histria* IV, p. 638 — 658), — deșì sunt și cazuri, când inscripția începe direct cu numele împăratului onorat (cf. Cagnat, IGARRP. I, 683, 697, 713, 788), dar destul de rare. Pe piatra noastră, inscripția începând imediat subt profil, se pare că invocarea Bunului Noroc a lipsit.

Așezarea numelor împăratului e, ca de obiceiu, arbitrară. Dar și bieții provinciali au dreptate. In fiecare an numele împăratului mai crește cu câte un atribut: nu mai știau nici ei, unde să le așeze. Aici *Pertinax* este pus după *Pius*, care e luat mai târziu (194 sau 195: Liebenam, *o. c.*, p. 110).

Caracteristic și nu prea des (cf. Cagnat, IGARRP. I, 750, 697, 689) e numele latinesc *Ἄγουστος* (p. împărătese *Ἀγοῦστα*) întrebuințat în mijlocul celorlalte nume imperiale pe grecește, în locul obicinuitului *Σεβαστός* (r. *Σεβαστή*).

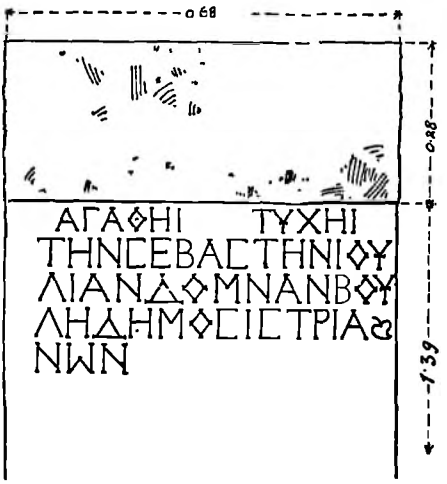
Am completat în r. 7 și 8: *βουλὴ δῆμος Ἰστριηνῶν* (nu *Ἰστριανῶν*) potrivit uzului constatat în multele dedicații analoage, găsite în anii trecuți la Histria (*Histria* IV, nr. 33, 35, 36, 37, 39) și, de altă parte, nu am pus complet numele solemn al Histriei: *ἡ λαμπροτάτη Ἰστριηνῶν πόλις*, pentrucă nu l'am găsit până acum comun decât abià dela Caracalla înainte (cf. *Histria* IV, nr. 34 și urm. p. 645 și urm.).

58. Bază constatată în rândul de jos al pietrelor de placaj din curtina *i*, în apropierea turnului I, îndată deasupra soclului. Cercetată și desemnată *in situ*, fără a strică zidul, printr'un sondaj modest și cu lumină artificială. Acelaș noroc ca la nr.

www.digibuc.ro

precedent: inscripția pe partea de jos a pietrei, iar nu, cumva, la perete (opusă feței dela aer), ceeace ar fi zădărnicit orice cunoaștere și publicare a ei, afară de cazul dărâmărei zidului. Înălțimea bazei — care are toate profilele stricate — e de c. 2 m., lățimea (pe care e și inscripția) de 0.68, iar grosimea de 0.58. Litere îngrijite, înalte de 0.04 în r. 1 și de 0.05 în celelalte. Nici-o lacună.

Cetim:

Ἀγαθῇι Τύχηι. Τὴν Σεβαστὴν Ἰουλίαν Δόμναν, βουλὴ δῆμος Ἰστριανῶν.

Inscripție de o conciziune caracteristică, pe care aș fi înclinat să o cred deaproape înrudită cu cea a inscripției precedente, într'un sens încă mai strict, făcându-le chiar contemporane. Dimensiunile, ca și identice, ale celor două baze, grafia identică, conciziunea asemănătoare ar militâ în favoarea acestei datări. Am avea adică iarăș, c. a. 195—198.

Dela Histria mai avem încă o bază pentru *Iulia Domna*, dar dintr'o epocă mai târzie (*Histria* IV, p. 645 sq.): a. 212—217, și prezentând fenomene caracteristice din punctul de vedere al cultului imperial în imperiul roman, în special în ce privește syncretismul dintre cultul pentru divinitățile tutelare ale dife-

www.digibuc.ro

ritelor *πόλεις* și cultul pentru împărătesele efectiv domnitoare, ca acestea orientale, dela Iulia Domna înainte (cf. *Histria* IV, p. 646 și 654).

Forma *Ἰστριανῶν* după *κοινή*, iar nu *Ἰστριηνῶν*, după tradiția ionică a Histriei, se mai întâlnește în inscripții analoage (*Histria* IV, nr. 32 și 34), dar e mai puțin simpatizată ca aceà de-a doua. Cf. mai sus, sub nr. 57.

59. Placă de marmoră albă, foarte fină, luată dela vreun placaj de lux și utilizată prin sec. III (poate și sfârșit II) ca material de scris, pentru a face lista unui *θίασος*. Înaltă de c. 0.29, lată de c. 0.26, groasă de 0.02, placa e complet păstrată pe trei părți și e ruptă numai pe dreapta. Literele nu sunt săpate, ci zgâriate, aproape cursiv, cu un cuiu. Nu poate fi vorba de o înălțime fixă a literelor, ele fiind foarte neregulat aruncate din fuga... cuiului: în mijlocie sunt de c. 0.015—0.020 m.

Cetim:

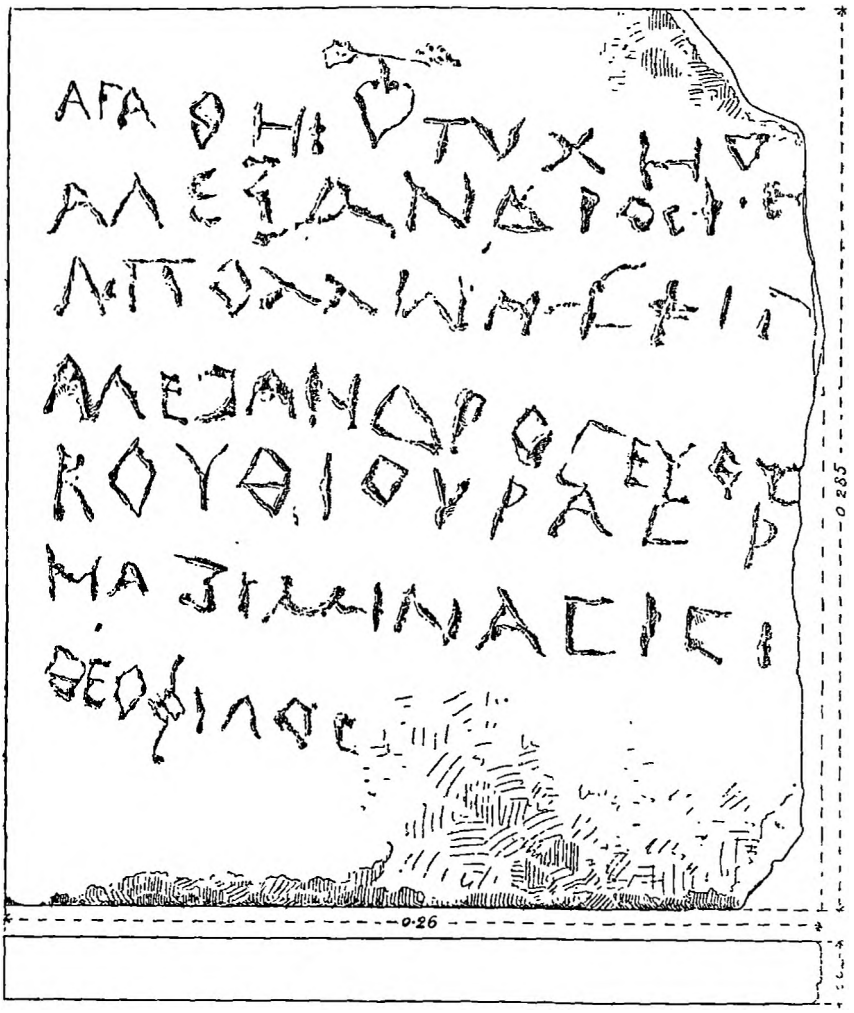
(Vezi desemnul de pe pagina următoare și pl. IX, fig. 2).

La sfârșitul r. 1 lipsește *I* adscris. Litera dela sfârșitul r. 2 este, precis, un *E*. In r. 3 o încurcătură de linii la sfârșitul numelui, pe care trebuie s'o înțelegem ca o abreviare paleografică *sui generis*. Litera dela sfârșitul r. 5 pare a fi un *Φ*. După locul pe care-l ocupă invocația către Bunul Noroc, tabla n'a continuat mult pe dreapta, ci e aproape completă. Ideea de a fi conținut o a doua coloană de nume pe dreapta, este absolut exclusă.

Ἀγαθῇι (palmetă) *Τύχη(ι)* (palmetă)
Ἀλέξανδρος ἰε[ρ(εύς)]
Ἀπολλών(ιο)ς φιλ(ότειμος)
Ἀλέξανδρος εὔθυ(νος)
Κουθιούρας φ(ιλότειμος)
Μαξιμίνα Σίσι
Θεόφιλος

www.digibuc.ro

De sigur, un *album collegii*. Foarte ciudat e numărul restrâns, de numai șase, pe care după lista noastră, l'ar fi cuprins acel θίασος. Cu atât mai puțin e de admis acest lucru[1]), cu cât

primii patru membri sunt, toți, demnitari ai colegiului, și nu rămân atunci decât doi simpli membri: o femeie și un bărbat.

[1]) La un θίασος de sclavi ai unei singure familii bogate din Histria (cf. pentru vremea imperiului Grupp, *Kulturg. d. röm. Kaiserzeit*, I, p. 289 și 309 urm.), cred că nu ne putem gândi în cazul de față.

www.digibuc.ro

Explicația credem să fie următoarea: toți membrii colegiului nu poartă decât un singur nume: deci, ei sunt, toți, foarte probabil, sclavi; primitivitatea plăcii capătă și ea astfel lămurire deplină. Ca atare au fost, de sigur, trecuți în *album*, numai conducătorii și, eventual, donatorii. In chiliuța săracă unde se vor fi adunat pentru scopurile lor de asigurare a unei înmormântări omenești, și pentru rugăciunile și petrecerile la zilele de sărbătoare ale patronului divin al colegiului (a fost probabil tot *Heros Domnus)* sau la *Rosalia*, ei au așezat această placă, eventual subt însăș icoana Eroului Domn, ori pe vreun alt *ex-voto*, făcut cu cheltuiala fruntașilor colegiului funeraticiu, însemnați fiecare cu funcțiunea ce o aveà în θίασος.

Pentru lămurirea documentului nostru cel mai prețios text e dedicația unui θίασος analog, dar mult mai numeros și mai bogat, de cetățeni, nu de sclavi, și cu mult mai multe funcțiuni colegiale, din Tomi *(Arch.-epigr. Mitt. aus Oest.-Ung.* VI, 19, 39: Tocilescu-Löwy). In collegiul dela Tomi găsim în loc de ἱερεύς, o ἱέρεα [1]), și în loc de εὔθυνος un ἔκδικος (ca potrivire de atribuții numai aproximativă, căci la Tomi mai e, deosebit, și un νομοφύλαξ, precum și un γραμματεύς și un ἱεροκῆρυξ, în afară de o sumă de φιλότειμοι și de însăși președinții: συναγωγοί [cf. la γερουσία din Histria συναγωγεῖς ca președinți: *Histria*, IV, p. 602 sq.], cari împreună, ori prin delegație, vor fi exercitat și activitatea de εὔθυνοι, adică de censori, cari să revizuiască socotelile colegiului).

Titlul de φιλ(ότειμος) acordat unui sclav nu e nimic excepțional (cf. și AEM. VI, 25, 50), și nu e nici deosebit de prețios, atunci când, în colegiile religioase, sclavii pot ocupà chiar demnitățile mai înalte, de preoți, președinți, ori cassieri ai colegiilor.

In ce privește numele de persoane din lista noastră, avem patru grecești, două thracice și unul roman: am puteà spune, un adevărat simbol statistic, pentru populația din orașul Histria (la țară, firește, proporția e alta). La numele gre-

[1]) Vezi însă în collegiul bacchic din Nicopolis ad. Istrum (a. 227) un *sacerdos* (CIL. III, 7437, r. 5).

www.digibuc.ro

cești nu avem nimic de observat. La cel roman și la cele thrace însă da.

Μαξιμίνα Σίσι e fiica, sau soția, de nume roman, a thracului *Σίσης*, pe latinește *Sisus* (cf. Tomaschek, II, 2, p. 43). Intregul nume e în ortografia latină, scris însă cu litere grecești. Aceasta e important pentru caracterul roman al civilizării Thracilor în Scythia Minor: chiar atunci când sunt împreună cu Grecii, în collegii grecești, ei își păstrează deprinderile și aspectul roman.

In ce privește pe «onorabilul» *Κουθιούρας*, el ne procură a treia formă, originală, a numelor thrace derivate dela rădăcina *Cutiu-*; la *Cutiula* (dinainte cunoscut: Tomaschek, II, 2, 51), am adăugat mai sus pe *Cutiunis* (p. 73), iar acum pe *Cuthiuras* (p. forma cu *θ* în loc de *τ*, cf. *Κούθειν* și *-κύθης* la Tomaschek, p. 51). Sufixul onomastic *-ras* nu e necunoscut. Mai avem pe *Βιούρας* (probabil din *Βιθυ-ρας*): Tomaschek II, 2,15; *Πάταρος*, (dela pat-, adi. pataro-) cu vocalizarea greacă a sufixului: *ibid.*, 19; *Δείσορος (δειδ-?):* 30; dar mai ales, hotărîtor, *Τάλουρος*, *Ταλούρα*, în loc de *Τάλουλος* (dela *Τάρουλος*), (ibid. p. 37), unde *-ρος, -ρα* nu e decât o variație a lui *λος, -λα*, întocmai ca în cazul nostru: *Cutiula* și *Cutiura*.

60. Altar de piatră ordinară nisipoasă, găsit în dărâmăturile curtinei *a*, subt nivelul apei, aproape putrezit de umezeală și gata-gata să se desfacă întreg în așchii, care să se risipească în praf. Scos cu prudență și uscat, monumentul a scăpat nedistrus și în special partea scrisă e intactă. Inalt de 1.23 m., lat (la profile) de 0.59—0.61 și (la trunchiu) de 0.45—0.48 m., gros (la profile) de 0.56—0.57 și (la trunchiu) de 0.42—0.44. Literele sunt înalte de 0.052, afară de primul rând și de literele O și I, pe alocurea foarte mărunte, variind între 0.025 și 0.040 m. (probabil din primele decenii ale sec. III). Literele sunt mai mult sgâriate decât săpate. T și I se confundă unul cu altul. In general barele orizontale sunt aproape desființate: la A din r. 2 lipsește chiar cu totul. Ligaturi frecvente: A cu N, E cu N, V cu A, în fine N cu T (r. 3). Foarte caracteristică e forma lui L, ca *λ* în cuvântul *SAλVIA*, deși alăturea e peste tot L obicinuit.

www.digibuc.ro

Cetim (v. și planșa VIII, fig. 3):

D(is) M(anibus). Antonius Dolentis vixit ann(os) XVIII. Salvia Anicii filio bene m(erenti) pos(uit) et Val(erius) Crescens.

Antonius Dolentis e un thrac. *Dolens* e forma latină a thracicului *Δόλης*, genit. *Δολήους* (Tomaschek, II, 2, p. 34; Dumont-Homolle, p. 553; Kalinka, p. 419, II; CIL. III, 6255: Potaissa; 8745: Salonae; 14507 *ant. a.* 26 și *b.* 45: doi, de origine din Ratiaria), pe care noi într'o inscripție din *vicus Quintionis* (mai sus, p. 68) l'am întâlnit și în forma latinizată *Dolus*, *-i*. Pentru cei necunoscători, țin să notez că *Dolens* (sau chiar *Dolanus*: Tomaschek, II, 2, 34) nu are nimic de-aface cu *Dalenus* (CIL. III, 13743), pe care-l găsim în *vicus Amlaidina*,

www.digibuc.ro

și care trebuie pus în legătură cu rădăcina total deosebită *dale-* și *dala-* (Tomaschek, II, 2, p. 30).

Numele mamei lui *Dolens* e perfect roman, însă exprimat după felul grecesc, cu genitivul: *Salvia Anicii. Salvia* e un cognomen bine cunoscut în Illyricum și Răsărit (CIL. III, ind.). Dimpotrivă *Anicius* apare frecvent numai ca *nomen*, în vreme ce printre *cognomina* e extrem de rar: un *Aur(elius) Anici[us]* într'o listă de soldați romani, dela *Potaissa* (CIL. III 7688). Cu tot numele ei roman, după genitivul numelui tatălui ei, Salvia poate să fi fost și ea thracă ori greacă. Sigur e, că tatăl răposatului *Antonius* a fost thracul-bess *Dolens.*

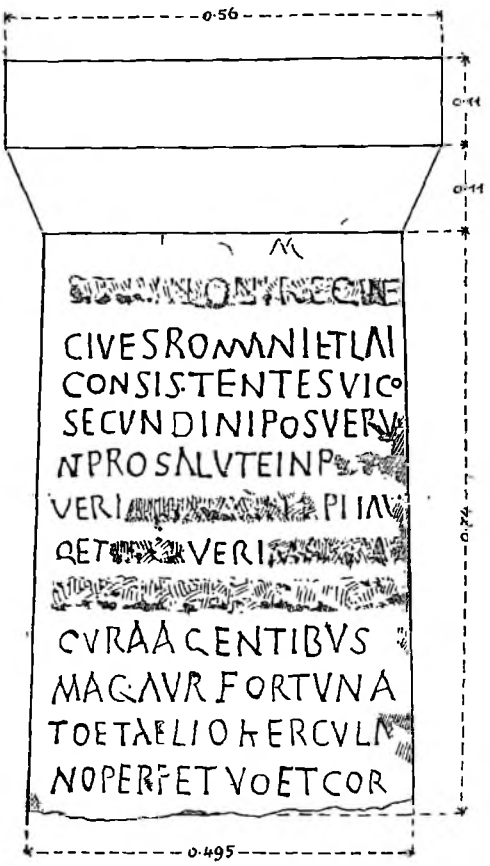
In ce privește pe *Valerius Crescens*, cu numele sale comun romane și provinciale, nu putem presupune nimic plausibil nici asupra originei sale naționale, nici asupra înrudirei în care se află cu *Antonius Dolentis* ori cu *Salvia Anicii.*

Altarul funerar al lui Antonius fiind găsit în zidul Histriei la un loc cu toate cele cinci altare votive din *vicus Quintionis*, satul Bessilor, iar Antonius fiind el însuș un bess, se poate exprimà ipoteza că Antonius ar fi fost, și el, din *vicus Quintionis.*

61. Altar de calcar bun, cu profilul inferior rupt, împreună cu o parte chiar din inscripție, găsit în valul de dinaintea porții celei mari dela Histria: părăsit de sigur aici de oamenii de prin satele actuale, cari, înainte de a luà noi în cercetare Histria și de a pune gardieni acolo, veneau de furau piatră și cărămidă dela cetate. Probabil altarul a fost, ca atâtea alte monumente, întrebuințat în placajul turnurilor porții principale (cf. *Histria* IV, planul dela pag. 623). Partea păstrată e înaltă 0.96, lată la profilul superior de 0.56, iar la trunchiu de 0.50 și groasă la profilul superior de 0.52 (pe fața posterioară nu există profil, altarul fiind aplicat la zid), iar la trunchiu de 0.46. Litere înalte de 0.03—0.04, afară de O, care e de diferite mărimi, dar mai ales de 0.02 m. A e făcut în primele rânduri ca un *A* grecesc, fără bară la mijloc. Dedicația către zei și numele împăratului, resp. al moștenitorului său, sunt martelate. Forma literelor e destul de rustică. Afară de r. 2 și 6, nu e nici o ligatură. La urmă nu pare a lipsì decât un rând, cel mult două (vezi explicațiile mai jos).

www.digibuc.ro

Cetim (vezi și planșa 10, fig. 2):

Urmele din primul rând și literele foarte clar descifrabile în martelarea r. 2, mai ales spre sfârșit, ne permit a restabili complet textul dedicației. Martelarea din r. 7 a fost, deasemenea, puțin adâncă, așà că putem distinge mai multe litere din cuvântul MAXIMINI; tot așà din cuvântul MAXIMI în r. 8. Dimpotrivă r. 9 a fost total distrus și nu putem descifrà absolut nimic. Ultimul rând conservat, cuprinzând numele consulilor din a. 237, ne permite a restaurà și rândul următor distrus.

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)]
[et Iunoni Regin(a)e]

www.digibuc.ro

cives Romani et Lai
consistentes vico
Secundini posueru-
nt pro salute Inp(eratoris) [C. Iul(i)]
Veri [Maximini] Pii Au-
g(usti) et [C. Iul(i)] Veri [Maxini]
[nobilissimi Caesaris],
cura agentibus
mag(istris) Aur(elio) Fortuna-
to et Aelio Hercula-
no, Perpetuo et Cor-
[neliano co(n)s(ulibus)].

Având precis indicată și data de an: 237, iar primarii fiind doi provinciali cu nume indiferente romane, n'am avea nimic special de comentat la această inscripție, în afară doar de notarea cu mulțămire a încă unui nume de sat, dat după un ins singuratec. Și am adăogà că rolul acestui pionier va fi fost — ca de obiceiu — de a pune prima piatră, prin întemeerea unei *villa* acolo. Numele lui de roman bun, *Secundinus*, a devenit și numele satului.

Cum însă în r. 3 al inscripției avem alăturea de *cives Romani* o nație ciudată, cu un nume necunoscut, suntem datori să încercăm explicarea prezenței ei aici, după Caracalla. Căci dreptul de cetățenie a fost așà de extins de acest împărat, încât contemporanii au avut impresia că toți locuitorii imperiului au devenit cetățeni Romani. Ce națiune erà dar aceasta, care, firește, nu ar mai puteà aveà nimic comun cu Bessii, obicinuiții *consistentes* împreună cu *veterani et cives Romani*, prin satele Scythiei Minore, deveniți acum, toți, cetățeni romani?

In anul 1882 Tocilescu a publicat în AEM. VI, p. 11, nr. 19, un altar găsit la Anadolchioi lângă Constanța și care, comentat în aceleași AEM. de Alfred von Domaszewski, revăzut și publicat tot de acesta în CIL. III, 7533, se prezintă de fapt ca un simplu duplicat la altarul nostru din *vicus Secundini*: *[I. O. M. e]t Iunone(!) Reg(inae) [ci]ves Roman[i e]t Lae consi[st]-entes vico [T?]urre Muca posuerunt [pro] salutem (!) [Im]-perator(um)*...martelat... *ii Au[g(ustorum) p]er magistro[s*

www.digibuc.ro

.]umianum e[t] Herculan[um... (urmau cel puțin încă două rânduri: datarea, cu numele consulilor! v. planșa X, fig. 1). Așà de aproape înrudită e această inscripție de lângă Tomi cu a noastră, încât până și A în formă de *Λ* e la fel în amândouă. Ceeace însă mi se pare absolut ciudat e că și Tocilescu și Domaszewski ziceau în 1882: «sehr schlechte Schrift des dritten Jahrhunderts» și Domaszewski repetà încă odată în CIL. III, p. 1359, «litteris saeculi tertii exeuntis», după ce declarà: «contuli ad lapidem et ad ectypum». Nimic mai fals. Literele inscripției dela Anadolchioi sunt foarte îngrijite, — mult mai elegante ca acelea din *vicus Secundini* și inscripția se potrivește perfect cu epoca lui Maximinus. Tocilescu cetise în r. 10 al inscripției dela Anadolchioi[1]), în razură, un GI la început: ceeace îl făceà pe Domaszewski în AEM. VI, p. 12 să se gândească la *G. I[ulius Verus Maximinus]*; în CIL. III, Domaszewski declară că GI cetit de Tocilescu «non est in lapide». De fapt, nu se mai poate distinge azi nimic clar pe piatră.

Ce sunt dară LAE ori LAI din cele două inscripții? In *Zidul cetății Tomi*, p. 432 și urm., am încercat să-i explic în sensul că ar fi un neam thracic *Lae[ssi]* sau *Lae[pti]*. Cred azi că am greșit și că pentru ambele inscripții — și cea veche și cea nouă — deopotrivă (deși una are LAE alta LAI) explicația trebuie căutată cu totul în altă direcție.

In adevăr azi, când avem în ajutorul nostru o dublă ortografie a cuvântului, nu ne mai este așà de greu să ghicim de ce e vorba: este cuvântul grec *ΛΑΟΙ*, care puteà fi deopotrivă de bine transcris pe latinește și cu LAE și cu LAI. Dar *λαοί* e pentru noi, în istoria colonatului roman, un cuvânt cu o rezonanță imensă (vezi mai ales Rostowzew, *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*, Leipzig 1910, passim: cp. ind. p. 413). Regii elenistici încercaseră atât în Egipt, cât și în Siria și Asia Mică, să-și creeze o stare socială de muncitori cu palmele (fie că aveau și mica lor proprietate într'un sat, fie că erau cu totul lipsiți de pământ), de *βασιλικοὶ γεωργοί*, pentru exploatarea intensivă a domeniilor regale

[1]) Evit de a zice: «din *vicus Turris Muca*», pentrucă încep să cred că e mai degrabă de completat un nume propriu thracic *[D]urremuca*, ori așà ceva: cum însă momentan acest lucru nu interesează, lăsăm discuțiunea pentru altă dată.

www.digibuc.ro

(*γῆ βασιλική*), direct dependentă de rege și, ca atare, privilegiată. Dar acești țărani regali, *βασιλικοὶ λαοί*, mici arendași ai domeniilor coroanei și cari erau, în marea lor majoritate, străveche populație indigenă de țărani lipsiți de pământ, nu pot rezistà grelelor dări și împilărilor funcționarilor. Ei încep să fugă de pe pământurile pe care fuseseră așezați, așà încât, pentru a nu lăsà domeniile nelucrate, regii sunt nevoiți să le aplice acel principiu așà de fatal pentru viața social-economică a antichității, de *ἰδία*, pe care și Romanii îl vor adoptà complet în aceea ce ei au numit *origo*. Legați, ca șerbi, de pământul lor, acești *Λαοί* devin din ce în ce mai nenorociți și mai inutili din punctul de vedere fiscal. Principiul arendării în mare, atât a pământurilor cât și a dărilor, și favorizarea marilor proprietari-funcționari, responsabili în chip palpabil față de Stat cu averea lor, duce la crearea latifundiilor și a șerbiei. Romanii, cari, la rândul lor, după cucerirea întregii Mediterane, încearcă să apere mica proprietate, și, pe domeniile imperiale, caută să alcătuească o clasă de *coloni* liberi, repetă aceeaș înfrângere, pe care o suferiseră monarchii elenistici. Când Caracalla dădù dreptul de cetățenie «tuturor» locuitorilor imperiului, el excluse pe bieții *ὁμόλογοι* ai Egiptului, cari nu mai erau numai acei *λαοί*, cunoscuți nouă ca *δημόσιοι γεωργοί*, «țărani de Stat, legați de pământul lor», ci aproape întreaga populație contribuabilă a Egiptului. Respectivii *ὁμόλογοι* fură tratați ca *dediticii*, adică necetățeni (cf. Gaius I 14 și, în general, izvoarele și expunerea lui Rostowzew, *o. c.*, p. 222 și urm.). Codicele theodosian, vorbind de *coloni homologi*, îi determină astfel: *ii sane, qui vicis quibus adscribti sunt derelictis, et qui homologi more gentilicio nuncupantur*,... (XI 24, 6, 3— cu interpretarea nouă a lui Rostowzew, *o. c.*, p. 223).

Dar dacă noi cunoșteam *λαοί* în tot Răsăritul elenistic, niciodată acest termen nu apăruse până la inscripțiile noastre în partea europeană a imperiului roman. Mai mult decât atât: Thracia și provinciile dunărene nu au acceptat ușor sistemul colonatului egiptean și oriental; aici avem de-a face cu o proprietate mică și mijlocie, foarte prosperă, care a rezistat cu succes atât sistemului latifundiilor africane, cât și

www.digibuc.ro

sistemului arendării forțate la țărani legați de pământ. Precum vom arătà într'un studiu special, Scythia Minor este o țară clasică a proprietății libere: țărani și moșieri, deopotrivă independenți de instituția arendării forțate și a controlului central în viața lor economică.

Ce caută însă atunci sistemul de *βασιλικοὶ λαοί* în Scythia, Minor? Răspunsul e simplu: diferiții *dediticii*, Barbari așezați în Imperiu, sunt organizați ca *lucrători de Stat ai domeniilor pe cari erau colonizați*. Sunt acei *gentiles* din provinciile răsăritene, *laeti* din provinciile apusene, cari începând dela sfârșitul veacului al III-lea, Germani și Galli în Apus, — Sarmați și Taifali la Dunărea-de-Jos, sunt colonizați în Imperiu, fiind legați ca plugari și soldați de pământul pe care-l lucrează [1]). Textele de legi din *Codex Theodosianus*, prin anii 400 ne dau numeroase indicații despre situația din acest timp a Laetilor și Gentililor și a pământurilor caracterizate cu termenul tehnic de *terrae laeticae*.

La 5 Aprilie 399 Arcadius și Honorius scriu lui Messala, *praefectus praetorio*: *Quoniam ex multis gentibus sequentes Romanam felicitatem se ad nostrum imperium contulerunt, quibus terrae laeticae administrandae sunt, nullus ex his agris aliquid nisi ex nostra adnotatione mereatur. Et quoniam aliquanti aut amplius quam meruerant occuparunt aut conludio principalium vel defensorum vel subrepticiis rescribtis maiorem, quam ratio poscebat, terrarum modum sunt consecuti, inspector idoneus dirigatur, qui ea revocet, quae aut male sunt tradita aut inprobe ab aliquibus occupata* [2]).

Nu s'ar puteà exprimà mai limpede și mai concis procesul de infiltrare a barbarilor în imperiu. Nu prin năvăliri turbate, ci prin insinuări pacifice, cu concursul localnicilor, cu ceva bacșișuri și corupție quasi-contemporană, ei se furișau în imperiu, căpătau pământ de lucru și se adaptau la datinele locale, căutând să ocupe moșii cât mai întinse.

---

[1]) Vezi Schiller, *röm. Kaiserz.*, II, p. 89, 441 și 439 urm.; E. Kuhn, *Die städtische und bürgerliche Verfassung des röm. Reiches* I, p. 260 și urm. (excelent), și Robert Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, 1920 (foarte serioasă).

[2]) *Cod. Theodosianus*, ed. Mommsen-Meyer, XIII, 11, 10.

www.digibuc.ro

Justificarea pentru admiterea în imperiu a acestor cete de barbari și-o găsiau guvernatorii și comandanții provinciilor de granițe în reforma militară începută de Septimius Severus și completată de Severus Alexander, cari prefăcuseră trupele dela hotar în corpuri de grăniceri teritoriali, lăsându-i să se însoare și dându-le pământ și unelte de muncă. La rândul lor, acești grăniceri trebuiau, obligator, să-și deà copiii tot la grăniceri. Astfel deci, diferiții *duces limitanei* erau siliți să se îngrijească de a aveà acum mulți plugari așezați și legați de pământul lor, pentru a aveà — *eo ipso* — și garnizoanele fixe de apărare a graniței [1]). Dar de unde să ia acești noui colonișți decât din regiunea de dincolo de graniță?

Iată un document autentic, din 29 Aprilie 409, care descrie împrejurările cele vechi, din secolele precedente, iarăș într'un chip absolut clar: Honorius și Theodosius scriu lui Gaudentius, *vicarius Africae*: *Terrarum spatia, quae gentilibus propter curam munitionemque limitis atque fossati antiquorum humana fuerant provisione concessa, quoniam conperimus aliquos retinere, si eorum cupiditate vel desiderio retinentur, circa curam fossati tuitionemque limitis studio vel labore noverint serviendum u t i l l i, q u o s h u i c o p e r i a n t i q u i t a s d e p u t a r a t. Alioquin sciant haec spatia vel ad gentiles, si potuerint inveniri, vel certe ad veteranos esse non inmerito transferenda, ut hac provisione servata fossati limitisque nulla in parte timoris esse possit suspicio.* (*Cod. Theod.*, ed. Mommsen-Meyer, VII, 15, 1; cf. și VII, 15, 2).

Grosse, *o. c.*, p. 207 sqq., rezumând stadiul actual al chestiunii, zice: «Este cunoscut cât de puternic erau pătrunse de coloniști germani țările de Vest ale Mediteranei. Imensa lor majoritate erau așezați ca inquilini într'o situație juridică analoagă celeia a colonilor romani. Erau însă și excepții, când ei erau așezați în formă de corporații fixe. Dela Dioclețian (cea mai veche pomenire, a. 296), găsim mai ales în Gallia, dar și în Italia, un șir de colonii militare barbare, *laeti*-i și *gentiles*. Organizarea lor ne amintește în multe puncte pe *milites limitanei*, grănicerii sedentari, și putem admite cu si-

[1]) Vezi literatura până la 1906 la mine în *Salsovia*, pag. 16 și urm., iar acum cartea lui Robert Grosse, citată mai sus, p. 101, n. 1.

www.digibuc.ro

guranță, că și *laeti*-i și *gentiles* au fost orânduiți după această analogie. *Laeti*-i erau așezări compacte de Germani de peste Rin, care de sigur fuseseră alcătuite pe urma primelor biruințe romane asupra Francilor. Ei stăteau destul de neatârnați, dar fără libertate de mișcare, cu constituție corporativă și probabil drept indigen, pe moșiile statului, acele *terrae laeticae*, ereditare și inalienabile. Aceste pământuri le-au fost date prin *annotatio* imperială... De posesiunea lor era legată datoria personală a serviciului militar. Fiecare așezare stătea subt un *praefectus* sau *praepositus;* totalitatea lor sub *magister militum*. Ca atare «ei fură calificați cu denumirea de *dediticii*, care exprimă pe lângă supușenia lor, încă și lipsa lor de organizație comunală» (Mommsen). Erau douăsprezece prefecturi *laeti*-ce (...le înșiră, după *Not. Dign. Occ.)*... Cuvântul *laeti* este germanic (leto, lito, let, laet, lat); înseamnă [la Germanii de Vest], «așezați pe pământ strein», deci «*Hörige*», «semi-liberi»; la Germanii de Sus și de Est cuvântul nu e acasă la el...». In ce privește pe *gentiles*, îi cunoaștem mai puțin. *Notitia* înșiră 22 de prefecturi sarmatice în Gallia și Italia. «Sunt dară popoare dela Dunăre, la care numele de *laeti* nu era familiar. Situația lor juridică e nesigură. Pentrucă în *Notitia* sunt mereu în locul al doilea, erau mai jos în rang ca *laeti*-i. Sunt pomeniți abia în anul 400 și cu greu au fost organizați cu mult mai înainte, pentrucă Ammian nu-i pomenește niciodată»...

Inscripția noastră ne arată însă, că sub numele de *Λαοί* diferiții *gentiles* așezați în Imperiu au fost totuș organizați și clasificați, și anume ca *dediticii* liberi.

Aceasta ne dovedește că împărații romani căută mereu, și în sec. III, să susțină și să întărească aceă clasă de *țărani de Stat*, privilegiați, pe care ei o opuneau marilor arendași și latifundiari, liberă pe pământul ei, iar nu redusă în șerbie, și că se luptă să dea *coloni*-lor acestora o ocrotire cât mai eficace împotriva abuzurilor fiscale și funcționărești (cp. pentru toate acestea și Rostowzew, *o. c.*, p. 396 și urm.). Credem că chiar termenul de *Λαοί*, pe care-l întâlnim la 237 în ținutul Histriei, trădează această intenție de a considera pe *gentiles* ca pe niște *coloni* în sensul elenistic: țărani

www.digibuc.ro

liberi lucrând pe domeniile imperiale deavalma cu cetățenii Romani, mici proprietari, cari arendau și ei, bucuros, ca și azi, și câte o bucată din moșiile Statului.

In adevăr prețioasa descoperire dela Histria ne întroduce în mijlocul însuș al procesului de așezare pacifică de barbari în provinciile de graniță. Așà cum înainte de Caracalla erau *cives Romani et Bessi consistentes* prin satele Scythiei Mici, cu drepturi și datorii egale, mărturisind egal o concepție și forme religios politice și culturale romane, exact la fel, vedem pe *cives Romani et Lai (Lae) consistentes* în satele aceluiaș ținut, în prima jumătate a secolului al III-lea, mărturisind egal o concepție și forme religios-politice, culturale și administrative, pur romane.

Intreg Illyricul nu ne mai procură decât un singur loc, unde să găsim barbari așezați (*Gentiles consistentes)* în mijlocul Romanilor și deși diferiți de aceștia, ducând o viață profund romană: e *Virunum* în Noricum (CIL. III, 4779, cu 4777 și 4778): adânc în Imperiu, aproape de granița Italiei, vedem aici *gentiles qui consistunt (in Manlia)* făcând dedicații *Genio Augusti iuventutis Manliensium* și contribuind cu bani la ridicarea de monumente, împreună cu această *iuventus Manliensium*, constituită în *collegium* (care mai închină și zeiței illyrice *Epona*, ori *Fortunae Augusti*, monumente), tocmai în calitatea de apărători comuni ai Imperiului: pe piatră, de cele două părți ale epigrafei, avem aceste două reprezentări simbolice: în stânga o femeie cu coif ținând un scut sau poate o lance, iar alăturea pe stânga, pe cât se pare, o pasăre pe un tripod; în dreapta o femeie sacrificând pe altar.

Deși inscripțiile dela Virunum nu au nici o indicație în ce privește epoca (bunul obiceiu de a spune ceva asupra caracterului literelor e foarte rar aplicat în CIL.), după conținutul lor ele nu par a fi mai târzii de secolul al III-lea, adică de vremea inscripțiilor noastre din Scythia Minor. Ca și acestea de aici pentru *Lai*, documentele din Virunum arată pentru *Gentiles*, o situație liberă, egal îndreptățită cu a Romanilor, cum era de altfel și firesc, atunci când ei, prin recruții ce-i dădeau armatei romane, erau de fapt cetățeni tot așà de buni și prețioși ca și cei vechi romani.

www.digibuc.ro

In adevăr nici nu se puteà să fie altfel, când ne gândim că procesul de colonizare al barbarilor în Imperiu începe încă dela Augustus și Nero (Kuhn, *o. c.*, I, p. 260), și când de pildă la noi, în *Dacia Superior*, ori în *Moesia Superior*, avem *Mauri Gentiles* făcând de pază în cutare castru din Ardeal ori din Serbia și apoi, după liberarea ca veterani, cultivând pământul dacic, în Ardeal, ori la Răcari în Oltenia, ei, fiii Africei berbere (CIL. III, dipl. LXVII, din a. 158 și Pârvan, *Arch. Anzeiger, Jahrb. d. deutsch. arch. Inst.*, 1913, p. 373 și urm.), și când Dacia lui Traian (ca și Moesiile și Pannoniile) e continuu colonizată cu barbari: Daci, Carpi, Sarmați, Germani, etc., cari toți evident în primele timpuri, *când încă nu există obiceiul de a legà pe colon de pământul pe care-l lucrează*, erau populație liberă, amestecată dela egal la egal cu cea romană și repede romanizată de aceasta, *pe calea pe care ne-o arată inscripția din vicus Secundini* și cea dela Anadolchioi.

Credem dară, pe baza examinării amănunțite de mai sus a chestiunii *laeti*-lor, că *Lai*, ori *Lae*, din Scythia Minor nu ar puteà fi înțeleși ca *laeti* în sensul germanic, adoptat apoi și de Romani, de *Liten* (vezi mai sus, p. 103), ci în sensul de *gentes* libere, cu dreptul de *civitas* proprie, așà cum întâlnim d. p. pe acei *cives Cotini*, pretoriani la Roma, în a. 223 (Seeck, *Untergang der antiken Welt*, I Anh. 380, 33 și cp. Schulten, *Die peregrinen Gaugemeinden des röm. Reichs*, în *Rhein. Mus.* N. F., 50 (1895), p. 543 și urm.; cf. Grosse, *o. c.* ind. s. v. *gentes, gentiles, laeti*, etc.).

Dar noi avem în Scythia Minor cel puțin un exemplu de *gens barbara* așezată într'un *vicus* al ei, cu organizație după modelul roman, ca înainte vreme diferiții *vici* de *Bessi*: e *vicus Carporum* (Amm. Marc. XXVII, 5). Nu mai vorbim de Sarmații și Goții, cari în sec. III și IV se infiltrează pretutindeni în Scythia, lucru asupra căruia am insistat cu amănunte altă dată.—De ce neam vor fi fost *Lai* din *vicus Secundini* și *Lae* de lângă *Tomi*, e greu de hotărît. Pe la a. 237 însă barbarii cari făceau cel mai mare necaz Romanilor la gurile Dunării, erau tocmai Carpii și Goții, cari au distrus și Histria în a. 238 (S. H. A., XXI *(vita Maximi et Balb.)*, 16, 3).

In cazul că vor fi fost *Carpi*, cari erau Daci din Moldova

www.digibuc.ro

de Meazănoapte, coborîți treptat în Basarabia de Meazăzi, atunci a fost și în Dobrogea, ca și în Ardeal, la năvălirile Dacilor liberi, o situație foarte ciudată: năvălitorii se puteau înțelege în limba lor cu frații încă necomplet romanizați, pe cari-i găsiau în Dacia și în Moesia (Scythia Minor), astfel că înțelegerea, și, în cazul conlocuirei, ca *Lai consistentes*, împărțirea și lucrarea ogoarelor, ca și apărarea graniței împotriva altor barbari proaspeți, se făceà într'un spirit nu numai amical, ci chiar frățesc.

Astfel un punct foarte important din istoria începuturilor evului mediu (chestiunea infiltrărilor barbare în imperiu și originea nouei lumi romane) capătă o neașteptată lumină din descoperirea pietrei Lailor dela Histria, iar procesul absorbirei atâtor barbari de populația romană a Imperiului se clarifică prin două exemple aproape clasice asupra metodei de *romanizare a barbarilor de peste granițe, aduși în imperiu spre colonizare a ținuturilor limitanee*.

Dar chestiunea *Lai*-lor dela Histria este prea vastă și complicată, pentru a putea fi adâncită aici, într'un simplu comentar de caracter epigrafic. De aceea în curând vom revenì asupra ei într'un studiu special, cu toate izvoarele antice și literatura modernă necesare lămurirei ei.

www.digibuc.ro

RÉSUMÉ

Histria VII. Inscriptions trouvées en 1916, 1921 et 1922

Le mur d'enceinte ainsi que les petites constructions de basse époque de la ville d'Histria ont continué à nous fournir de nombreux documents épigraphiques d'un intérêt remarquable, aussi bien pour l'époque hellénique et hellénistique, que pour les temps romains de la cité.

Comme pour le passé (v. *Histria* IV, p. 707 et suiv.) nous ne décrivons dans ce résumé que les inscriptions dont le texte présente une plus grande importance; pour les fragments de moindre valeur nous renvoyons aux dessins et descriptions données ci-dessus. L'ordre — autant que possible — chronologique de l'exposition du matériel nous a paru être toujours le meilleur.

Pour la restitution des documents nos. 4, 5, 6, 11, 15, 16, et 17 nous avons eu la faveur de jouir des savants conseils de M. Adolf Wilhelm, ce dont nous lui exprimons encore ici notre gratitude.

1. Fragment de stèle funéraire en marbre blanc, trouvé dans les ruines de la courtine *a* (voir le plan donné à la page 704 de notre précédente communication, *Histria* IV), haut de 0.20, large de 0.37, épais (c'est un éclat) de 0.22. Hauteur des lettres, 0.035. Les profils de la stèle et les lettres conviennent même au V-e s. av. J.-Chr., en tout cas ne pourraient dépasser le commencement du IV-e. Il n'y a pas eu, comme texte, que deux noms propres (v. ci-dessus, p. 3 et cp. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, no. 235 et suiv.).

2. Partie supérieure d'une stèle funéraire en grès verdâtre, trouvée dans les ruines de la courtine *a*. Hauteur, 0.36, largeur 0.41, épaisseur 0.12. Lettres hautes de 0.035—0.040 m., de la même époque que le no. 1. L'inscription est complète: *Ἄρτις | Ἡγησαγό(ρεω) | γυνή*. (V. planche I, fig. 1 et le dessin ci-dessus, p. 3). — Si nous prenons en considération le fait que cette inscription est contemporaine avec les deux autres qui faisaient le commencement de notre *Histria* IV (p. 534, 536—538 et 707 sq.) et qui nous renseignaient sur toute une

www.digibuc.ro

série de membres de la famille des prêtres éponymes d'Istria, nous ne pouvons pas éviter la nécessité d'exprimer l'hypothèse, que nous aurions ici la mention d'un huitième membre de cette famille, voire la première femme, après les sept hommes jusqu'à présent connus. En effet, rien ne s'oppose, pas même la modestie si austère de la stèle, à ce que Hegesagores de notre inscription soit le fils de Theodotos et le frère cadet d'Hippolochos et en même temps le successeur de ce dernier comme prêtre éponyme d'Apollon Iatros vers 360 av. J.-Chr. (voir *Histria* IV, p. 708). Le nom de la femme d'Hegesagores paraît être extrêmement rare. Nous ne le connaissons que par Strabon (*ap.* Pape, *Wörterbuch d. griech. Eigenn.)*, comme ancien nom (féminin) de la ville ionienne de Lébédos, au NO d'Éphèse.

3. Bloc parallélépipédique de marbre bleuâtre, calciné et brisé, le côté écrit presque effacé, retrouvé dans le parement de la courtine *k*, près de la tour *K*; détaché et remplacé par un bloc de pierre quelconque, pour être conservé dans le Musée des Fouilles. Longueur de 0.67, largeur de 0.40, épaisseur de 0.34. Lettres du commencement du IV-e s. av. J.-Chr., hautes de 0.026 m. La face antérieure a porté l'épigraphe. Les faces supérieure et inférieure sont travaillées en creux pour être puissamment reliées par des tenons en métal aux autres blocs avec lesquels le notre avait constitué soit toute une construction, soit la base d'un monument honorifique (v. le dessin ci-dessus, p. 5). — La lecture de l'inscription est presque désespérée; j'en ai toutefois donné ci-dessus, p. 6, à titre d'hypothèse, la reconstitution: *Δημο[σθῆ(?)]ς Θεο[γνήτου]...|τὸν υ[ἱὸν Ἀπ]ολλώνι[ον]....* Il n'y a de sûr que le fait d'avoir sur la gauche le commencement même de l'épigraphe et, poursuivies à même la pierre, les traces que j'ai soigneusement relevées dans mon dessin, ci-dessus, p. 5. Pour la dédicace d'une statue, élevée par un père à son fils, cp. aussi l'inscr. d'Olbie publiée par von Stern dans les *Zapiski* d'Odessa, XXIII 1901, p. 6: *[Ἀρι-στόδη]μος Διονυσίου γυμνασιαρχήσας |[τὸν υ]ἱὸν Διονύσιον Ἑρμεῖ καὶ Ἡρακλεῖ*: probablement à l'occasion d'une victoire aux jeux.

4. Fragment de la partie supérieure gauche d'une belle stèle en marbre, haut de 0.32, large de 0.13, épais de 0.08—0.09, trouvé dans les décombres de la courtine *c*. Lettres plutôt du III-e que du IV-e s. av. J.-Chr., hautes de 0.01 m. (voir ci-dessus, p. 7, le dessin, et plus loin, pl. I, fig. 2, la photographie du fragment). La lecture de la partie conservée de ce document est assez aisée (v. ci-dessus p. 7—8): du peu qui nous en est parvenu nous voyons combien grande est la perte du reste. Dès que les formules traditionelles cessent et que l'on arrive à l'argument propre à ce décret des Istriens, tout essai de reconstruction devient vain. Dans l'hypothèse que la stèle — comme tant d'autres, analogues — n'aurait contenu dans chaque ligne que c. 30 lettres, M. Wilhelm propose la restitution que l'on voit ci-dessus, p. 8. Pour *ἀπομεμαρτυρήκασιν* de la l. 9, M. W. cite OGI 117[6] et 118[7]. Pour *ἐπὶ τὸ δημόσιον*, proposé par nous et accepté

www.digibuc.ro

par M. W. aussi, M. W. cite Eurip. *Hik.*, 1066 et Hérod. III 82 (cp. ci-dessus, p. 8). Dans la ligne 13, outre *ἀνασώισας*, M. W. proposè encore *λυτρωσάμενος*, mais cette parole accroît le nombre des lettres de cette ligne jusqu'à 34. — L'information nouvelle et précieuse dont ce décret honorifique devait accroître nos connaissances sur les villes grecques du Pont Thrace commence à peine vers la fin du fragment: de quelle guerre et de quels prisonniers se traite-t-il? Sera-ce celle entre les Istriens alliés aux Callatiens et les Tomitains alliés aux Byzantins, vers l'an 260, et dont nous parle Memnon? Nous n'en savons rien. (Cp. ci-dessus, p. 9).

5. Fragment d'une stèle en marbre, haut de 0.21, large de 0.25, épais de 0.115 m., trouvé comme matériel de construction dans l'un des murs byzantino-barbares à l'O de la basilique chrétienne du côté SE de la ville d'Istria. Lettres de l'époque 320—250 av. J.-Chr., hautes de 0.012—0.015 m., plaçant par leur caractère notre document plutôt au temps des Diadoques que dans la seconde moitié du III-e s. (voir le dessin et notre transcription ci-dessus p. 10 et la planche I, fig. 3). Des lignes 1 et 2 nous ne pouvons pas tirer grand parti. Pour les lignes 3—6, M. Wilhelm propose, dans l'hypothèse que cette stèle aussi n'aurait eu que 32—35 lettres dans chaque ligne, la reconstitution que l'on voit ci-dessus, p. 11. Pour la ligne 7 nous n'avons pas de doute sur l'*ἐν τῇι ἀγορᾶι*, parce que les restes d'un *P* au commencement de cette ligne sont sûrs. Ni M. Wilhelm ni nous-même n'avons pu trouver quelque chose de satisfaisant pour la fin de la ligne 8: sera-ce *τὸ ὑπ'α[ὐτοῦ*, et qu'est-ce que ça voudrait dire? — Les renseignements que les inscriptions et les auteurs anciens nous fournissent sur les *Μουσεῖα* des villes grecques ne sont pas excessivement nombreux (v. ci-dessus, p. 11); les fouilles de l'hiéron des Muses de l'Hélicon, faites par l'École française d'Athènes, sont les seules qui constituent jusqu'à présent une base plus large pour la connaissance des rapports existants entre le culte des Muses et l'éducation de la jeunesse grecque (cp. dernièrement BCH., XLVI, 1922, p. 217 et suiv.). Pour la vie grecque dans le Nord thrace notre nouvelle inscription d'Histria est de la plus grande importance, parce que c'est la *première* qui nous parlât jusqu'à présent d'un *Μουσεῖον* dans ces parages. Et ce n'est pas par pur hasard que cette preuve de civilisation intense hellénique nous vient tout d'abord d'Istrie, quoique, malgré les fouilles, le nombre des inscriptions de cette ville soit encore inférieur à celui des inscriptions trouvées à Tomi. En effet, le nombre et la qualité des vestiges architectoniques et glyptiques de l'époque hellénique et hellénistique retrouvés jusqu'à présent à Histria, sont convainquants pour l'excellence de la civilisation grecque de cette ville. Toujours vers 300 av. J.-Chr. s'élevait p. e. à Istrie le grand temple d'Hélios, dont nous avons retrouvé, outre des fragments architectoniques, aussi la tête en marbre, de grandeur colossale, de la statue du Dieu (v. notre livre roum. sur les *Origines de la vie romaine aux bouches du Da-*

www.digibuc.ro

nube, p. 187 et fig. 89 et notre mémoire français sur la *Pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube* dans le *Bulletin* (français) *de la Section historique* de l'*Acad. Roum.*, tome X, p. 31). De la même époque (III-e siècle) est aussi le beau relief agonal appollinien, que nous avons publié dans le *Jahrb. d. D. arch. Inst.*, *Arch. Anz.*, 1915, p. 268, — et tant d'autres vestiges qui sont maintenant à l'étude et paraîtront dans notre *Histria* III.

6. Fragment d'une plaque en marbre blanc, très beau, haut de 0.11, large de 0.15, trouvé à la même place que le no. préc. Lettres du III-e s. av. J.-Chr., hautes de 0.008—0.015 (voir le dessin ci-dessus p. 13 et la planche II, fig. 1). En haut et en bas l'épigraphe est complet. À droite et à gauche il a dû s'étendre sur un espace très large, sur quelque épistyle, ou base d'un monument dédicatoire. Tout essai de reconstitution du texte est vain, la partie conservée étant trop insuffisante. M. Wilhelm nous suggère au commencement de la deuxième ligne *οἰκεῖ]οι* et croit dans la troisième à côté d'*ὑπ]άρχουσαν* très possible aussi un *προϋπάρχουσαν* (v. ci-dessous, no. 15, l. 11). Nous soupçonnons, du *συγγ[ενεῖς* de la deuxième ligne, qu'il a dû s'agir dans notre inscription aussi, de quelque cité hellénique apparentée à Istrie et dont les citoyens étaient proclamés solennellement comme *συγγενεῖς*, de même que les Théréens à Cnide, les Romains à Lampsaque, etc. (v. ci-dessus, p. 14).

7—10. Fragments de monuments en marbre, toujours du III-e s. av. J.-Chr., trop mutilés pour nous fournir quelque renseignement plus précis sur leur contenu (en v. ci-dessus, p. 15—17 la description et les dessins, et cp. la planche II, fig. 2, 3 et 4).

11. Fragment de la partie supérieure droite d'une stèle en marbre, d'après les lettres, du II-e s. av. J.-Chr., trouvé dans un mur de très basse époque au NE de la basilique chrétienne du côté SE de la ville. Hauteur de 0.35, largeur de 0.29, épaisseur de 0.12 m. Lettres peu élégantes, hautes de 0.012 m. Très mal conservé (v. le dessin ci-dessus, p. 18 et pl. III, fig. 1). La restauration que nous avons donnée du texte (ci-dessus p. 19), est partagée par M. Wilhelm aussi, qui pense, dans la l. 2, à un nom comme *Εὔχα]ρις* et remarque, dans la 3-ième, avec raison, que nous pourrions avoir au commencement de la fracture quelque nom finissant aussi par *νό]μον*. Nous devons aussi à M. Wilhelm l'*ἀπροφα]σίστω[ς* de la 9-ième ligne, et d'utiles suggestions pour la 12-e et 13-e ligne. — Quoique le document soit si mutilé, son sens général nous est clair. Il s'agit d'un décret honorifique analogue à celui, célèbre, d'Aristagoras, le fils d'Apatourios, donné par le conseil et le peuple d'Istrie, sous la présidence d'assemblée (*ἐπιμηνιεύοντος*, sous entendu: *τῆς ἐκκλησίας*) d'Aristomenes, et d'après la proposition faite par un fils de Theognetos. Le citoyen honoré descendait d'une illustre famille de bienfaiteurs de la cité. Il paraît même que, parmi d'autres dignités, ses antécesseurs avaient occupé tour à tour les grands sacerdoces de tous les dieux d'Istrie

www.digibuc.ro

(*ἱερημένων πάντων τῶν θεῶν*). Lui-même, il a continué la tradition patriotique et pieuse de sa famille, ce qui lui a apporté en échange des couronnes d'or et des statues d'airain.

12—14. Trois fragments de monuments en marbre, trop mutilés pour rendre encore quelque service au point de vue historique. Voir leur description et les dessins ci-dessus, p. 20—22 et cp. la planche II fig. 5 et pl. V fig. 4.

15. Fragment de la partie droite d'une stèle en marbre, trouvé dans un mur délabré de très basse époque au N de la basilique chrétienne du côté SE de la ville. Haut et large de 0.20, épais de 0.075 m. Lettres du premier siècle av. J.-Chr., hautes de 0.01 m. En ce qui concerne le texte, la dernière ligne est très difficile à déchiffrer. Le dessin que j'ai donné ci-dessus p. 22, revu — sur les épreuves — encore une fois, d'après l'original, m'a donné quelques petites variations de lecture qui complètent ainsi la dernière ligne: *A* ou *Λ* (et non O, comme dans le dessin), puis après *ΣΙΤΟΙΣΤΑΥΒ* (ou *P*, ou *Ω*) enfin un *T* (essayer de controler tout ça sur la pl. III fig. 2, où le monument se trouve reproduit en photographie). Au commencement de la 2-e ligne un minuscule fragment de bare oblique, peut-être d'un *A*, — à la fin, paraît-il, un *E*. Au commencement de la 5-e ligne, à ce qu'il semble (voir aussi pl. III fig. 2) *ΟΥ*, avec quoi M. Wilhelm a restitué *δήμο]υ*. La première lettre de la 11-e ligne est un *X*, avec lequel M. Wilhelm a restitué le mot *προϋπαρ]χούσηι*. La restitution que M. Wilhelm et moi avons donné de ce document s'est inspirée du texte que j'avais ci-dessus proposé pour le monument no. 11 (p. 19); les compléments des lignes 2, 4, 5 et 11 sont dûs en entier à M. Wilhelm. — Le sens du document est très clair: un bienfaiteur de la cité, lequel, comme Aristagoras et l'inconnu du no. 11, a été prêtre de tous les dieux d'Istrie et de ses propres moyens a eu soin de tout ce qui était nécessaire pour conserver au culte des dieux tout son éclat et sa magnificence, se montrant toujours un vrai philanthrope pour ses concitoyens, est honoré par ceux-ci *εἰκόσι τε χαλκαῖς καὶ στεφάνοις ἀϊδίοις*, — ce qui stimule encore plus son zèle et le fait accroître le nombre de ses bienfaits . . . (l. 9—12).

16. Fragment de la partie gauche d'une belle stèle en marbre, trouvé dans les décombres de la courtine *e*. Haut de 0.27, large de 0.17, épais de 0.15 m. Lettres semblables à celle de la stèle d'Aristagoras, le fils d'Apatourios, hautes de 0.01. Vers 50 av. J.-Chr. Voir le dessin ci-dessus, p. 24 et pl. V fig. 1. En ce qui concerne le texte, nous pourrions penser, dans la première ligne à un *ἔ]δο[ξε*, le commencement habituel des décrets; il y a toutefois quelque trace d'écriture au-dessus de cette ligne, ce qui nous contraint à attribuer les lettres *δο* à un autre mot. Pour le commencement de la 4-e ligne M. Wilhelm croit que nous pourrions prendre en considération quelque expression comme p. e. *τοῖς ἐκείνων ἴχνε]σιν* de l'inscription d'Aristagoras (*Syll.*[3] 708[6]) et pour l'*ὑπερ-* de la même ligne, M. W. cite ses

www.digibuc.ro

Neue Beiträge zur griech. Inschriftenkunde IV, Vienne 1915, p. 59: *ὑπερ[τιθέμενος*, *ὑπερ[έθετο*. Pour *τῶν λοι]πῶν* proposé par M. W. dans la 10-e ligne, cp. l. 40 de l'inscription d'Aristagoras. Voir de même pour *και]ρῶν* de notre ligne 11, l. 31 de la-dite inscription. M. Wilhelm complète *και]ρῶν* par *ἐπιγενηθέντ[ων δυσκόλων* d'après *Syll.*[3] 409[38], ou 434[15]. Dans la 14-e ligne *ἡαις* pour *εἰαις*, comme dans l'inscription d'Aristagoras. — Quant au sens du document, toujours le même dévouement d'un riche bienfaiteur pour le culte des dieux d'Istrie, récompensé par de beaux décrets honorifiques, des statues d'airain et ainsi de suite.

17. Beau cippe en marbre bleuâtre, disparu pendant l'invasion des armées des Centraux en Dobrogea, en 1917—1918. Ces messieurs d'Allemagne qui venaient de découvrir une seconde fois Istria et publiaient des textes découverts et en partie déjà publiés par moi, n'ont pas eu la bonne inspiration de mettre aussi un frein à la destruction et au pillage, auquel se sont adonnés tous les réservistes dilettantes en archéologie, accourus ici d'Allemagne et de Bulgarie, pour faire de nouvelles fouilles à leur propre compte, mais volant aussi les choses découvertes par nous-mêmes, comme p. e. la tête d'Hélios dont je parlais ci-dessus, aussi bien que tel épistyle à frise hellénistique, et tant d'autres choses encore, parmi lesquelles le cippe dont nous allons parler maintenant. — Une bonne estampe que nous avions prise en 1916 tout de suite après la découverte du monument, nous a servi après la guerre pour faire faire la photographie que nous reproduisons ici dans la planche IV. Lettres hautes de 0.010—0.012 de la fin du I s. av. J.-Chr. Le texte est parfaitement clair (voir ci-dessus p. 26 et 27 le dessin et la transcription du document). Les lettres *ΣΕΠΗΟΙ* de la fin de la première ligne doivent être lues comme *σ'ἐπ' ἠοῖ, ἠώς*, ayant ici, comme chez Quintus Smyrnaeus X 431 le sens de «lumière de la vie», resp. «vie» (W.). Ligne 6: *κάλλιπες*, pour *κατέλιπες* (P.). Ligne 7: *ὑπ'ἄ[λγ]εσιν* (W.). Dans la 10-e ligne nous avions lu *ἀτέκνων*, ce qui allait assez bien. M. Wilhelm nous a proposé, toutefois, de séparer le *α* du reste, en lisant *ἄ, τέκνων ἐλπὶς ὑπηνέμιος*, comme une triste réflexion au milieu de l'exposition mélancolique qui constitue le texte de l'épigramme, ce qui nous a paru encore mieux. — Nous voyons du contenu de cette élégie funèbre le rôle de métropole littéraire et artistique, joué par Cyzique, à l'égard des villes grecques du Pont Euxin. C'est une situation qui était vieille d'au moins cinq siècles, si nous considérons les récits d'Hérodote (IV 14 et 76) sur l'hellénisation des Scythes des alentours d'Olbia, leur famille royale à la tête. Pour l'orientation différente des deux côtes opposés de la Péninsule des Balkans à ce temps-là, le côté O vers Rome, le côté E vers Cyzique, Athènes, etc., j'ai cité ci-dessus p. 29 en entier le touchant poème funèbre du jeune étudiant Principius de Scardona en Dalmatie (CIL. III 6414), comme pendant parfait à notre poème d'Istrie.

18—24. *Graffiti* sur des tessons de vases attiques de l'époque classique (VI—V-e siècles), retrouvés presque tous dans les alentours de

www.digibuc.ro

la basilique chrétienne du côté SE de la ville, à une profondeur de 2—4 m., là où la couche de civilisation purement hellénique nous a fourni aussi de beaux fragments de vases peints attiques, du VI-e et V-e s. av. J.-Chr. Pour les *graffiti* analogues trouvés dans la Russie Méridionale cp. l'oeuvre de Minns, *Scythians and Greeks*, p. 361. (V. le dessin ci-dessus, p. 30 et les descriptions détaillées, p. 30 et 31).

25—36. Sceaux d'anses thasiennes, rhodiennes et cnidiennes. Le nombre des anses d'amphores grecques qu'on trouve en territoire gète, non seulement sur les bords du Pont, mais aussi très loin en Moldavie et en Valachie, dans la vallée du Danube et de ses affluents, est très grand et témoigne de l'intensité du commerce des vins que les Grecs faisaient ici à commencer déjà du IV-e s. av. J.-Chr. (Voir mon mémoire ci-dessus cité sur la *Pénétr. hell. et hellénist.)*. Et chaque jour le nombre de ces restes s'accroît de nouvelles trouvailles, de manière que, par exemple pour Istria elle-même, un nombre d'inédits aussi grand que celui des sceaux que je communique à présent, est venu au jour seulement dans les six mois depuis que ce mémoire attend son tour de paraître. — Je ne répéterai ici, inutilement, la description détaillée que j'ai donné ci-dessus, p. 32—38, de chaque sceau; en voir là-haut les dessins et les transcriptions.

37. Fragment de la partie supérieure droite d'une plaque de marbre, haut de 0.19, large de 0.18, épais de 0.03 m., trouvé dans les décombres de la courtine *d*. Lettres très ornementées du I s. apr. J.-Chr., hautes de 0.015—0.020 m. Les lignes conservées sur la plaque constituent — à ce qu'il paraît — une continuation, après un espace libre, d'une série de petites inscriptions très courtes, de deux à trois lignes, car on reconnaît au-dessus de l'épigraphe conservée la linéature gravée d'avance pour les textes qui ont dû être transcrits au-dessus du notre. Voir la planche V, fig. 2, et le dessin avec la transcription ci-dessus, p. 38. — Nous sommes d'avis que notre fragment appartient à la riche série des documents gréco-romains de manumission. Nous renvoyons spécialement aux analogies que nous offrent, même comme rédaction, les inscriptions de ce genre retrouvées dans le temple d'Apollon à Calymne (Dittenb. *Syll.*[2] 864—869; *Syll.*[3] 1209—1211): cp. p. e. l'inscr. de Calymne chez Ditt.[2] no. 864 = Ditt.[3] 1210 = Michel, *Recueil*, 1425, l. 10 et suiv.: (la date, très circonstanciée), tels propriétaires *ἀνεκήρυξαν ἐλεύθερον* un tel *κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς νόμους*; en ce qui concerne une telle . . . *γυνὴ δὲ* . . ., elle aura telle situation (cp. p. e. les inscriptions de Calymne chez Dittenb.[2] no. 868). Le fait que notre document est gravé sur une plaque de l'épaisseur presque classique des parements en marbre des parois intérieures et aussi extérieures des édifices gréco-romains, nous inspire l'hypothèse que, de même qu'ailleurs, à Istrie aussi, les inscriptions manumissionales auraient été gravées sur les parois de la *cella* de quelque temple.

www.digibuc.ro

38. Fragment de la partie centrale d'une grande stèle en marbre, épaisse de 0.13, large de 0.60 et conservée sur une hauteur d'à peine 0.50 m. Trouvé dans la petite place libre au devant de la basilique chrétienne du côté SE de la ville, en fonction de pavement de la rue, la face écrite en haut: l'épigraphe était donc presque totalement effacée et ce n'est qu'à grande peine que nous avons pu déchiffrer ce que l'on voit ci-dessus, p. 40, dans le dessin et la transcription. Lettres hautes de 0.015 m., indiquant la fin du I ou le commencement du II s. apr. J.-Chr. Nous avons devant nous la liste très longue des membres d'un thiase: on voit sur notre fragment seul quarantequatre noms; or, d'après les dimensions que la stèle complète a dû avoir, elle devait en contenir au moins trois fois autant. Il est donc très logique que nous pensions tout d'abord — pour cette époque — à la *γερουσία* d'Istrie. En effet la liste des «sénateurs» d'Istria de l'année 138, publiée dans notre *Histria* IV, p. 596 et suiv., énonçait expressément qu'elle ne contient que les *γερουσίας φιλότειμοι οἱ μετὰ τὴν δευτέραν κτίσιν*, c'est-à-dire, comme nous avons essayé alors de le démontrer (p. 602) les membres reçus entre 124 et 138. La liste nouvellement découverte paraît être plus ancienne et à l'exception de deux noms qui pourraient être impériaux, elle pourrait remonter aux dernières années mêmes de Domitien. Dans ce cas elle gagnerait encore en importance, car elle nous livrerait l'*album* de la *première* gérusie d'Istria, avant la réforme de ces cadres faite par Hadrien. — Des 44 noms de notre fragment nous avons pu déchiffrer partiellement ou en entier 32. Deux de ces noms présentent dans leur composition les gentilices *Ulpius* (ce serait d'après Trajan: col. I, l. 17) et *Aelius* (d'après Hadrien, col. I, l. 8). L'*Aelius* se trouvant être un citoyen romain de vieille souche, *M. Aelius Nig[rinus?]*, et non pas un grec ou un oriental, il est très probable qu'il n'a pas dû attendre Hadrien pour acquérir son bon vieux nom romain d'*Aelius*. Quant à l'*Ulpius* nous ne pouvons rien avancer contre sa parenté avec la série des «filleuls» de Trajan, mais même dans ce cas nous n'avons pas besoin de dater notre document à une date postérieure à l'an 100, duquel nous possédons à Istrie la *magna charta* des droits et privilèges de la ville (publiée dans notre *Histria* IV) et à l'occasion de l'octroyement de laquelle bon nombre de citoyens grecs d'Istrie auront obtenu aussi le droit de cité romain. — Des 32 noms lus sur notre fragment, nous pouvons classer comme romains authentiques seulement 4; ensuite, très probables, quelques 8 grecs distingués avec la cité romaine; aussi très probable, un thrace, — enfin le reste, 19 noms de simples citoyens histriotes. (Voir ci-dessus, p. 42 et suiv. les quatre séries de noms). Je passe outre l'examen en détail des noms les plus caractéristiques, fait ci-dessus p. 43—44, et je m'arrête seulement au nom *Γέ[νν]υλος Χρυσί[ωνος?]* que je considère dans sa première partie comme thrace. — Les traces bien visibles sur le marbre (cp. notre dessin, ci-dessus, p. 40) indiquent après le *ΓΕ* (la bare horizontale

www.digibuc.ro

du *Γ* n'est plus conservée que sous forme de tache linéaire presque imperceptible) deux N en ligature; le reste, *ΥΛΟΣ* est clair. Nous avons donc la forme gréco-romanisée *Γέννυλος* au lieu de la forme thrace *Γεννύλας*, comme *Τάρουλος* au lieu de *Ταρούλας* (Tomaschek, *Die alten Thraker*, II 2, 37), ou *Βενίλος* (chez Procope, *b. Got.* IV, 9) au lieu de *Venula* (Tomaschek, II 2, 11). À Istria cette adaptation n'est d'ailleurs que très naturelle: n'avons nous pas ici même un *Mucatrio, -onis*, au lieu de *Mucatra* et un *Seuto, -onis* au lieu de *Seuthes*? Le nom *Genn-u-la* (dont les diminutifs analogues thraces en *-la* sont légion: cp. la liste ci-dessus, p. 44—45) est, en espèce, besse. Or les Besses étaient très nombreux dans le territoire d'Istrie. Voir ci-dessous les nombreux monuments votifs du *vicus Quintionis*. Le père de *Gennula* porte le nom grec de *Χρυσίων*, mais ce fait ne peut pas nous induire en erreur sur la superficialité de l'hellénisation de ces Besses (cp. des cas analogues de romanisation superficielle dans mes *Primordî della civiltà Romana alle foci del Danubio*, «Ausonia», tome X, p. 204).

39. Partie supérieure d'une stèle funèbre en marbre, trouvée dans les décombres de la courtine *e*. L'actuelle inscription a pris la place d'une autre plus ancienne, dont il nous reste quelque trace au commencement de la 1-ère et de la 2-ème ligne (v. le dessin ci-dessus p. 45). Les dimensions du fragment: hauteur 0.37; largeur 0.29, r. 0.27; épaisseur 0.09—0.105. Lettres rustiques du commencement du II-e s. apr. J.-Chr., hautes de 0.015—0.020. — De nouveau une famille thrace. Le père s'appelait *Δατείζης* (comme *Πόσσης*, *Πόσσεις*, *Πόσις*, gén. *Πόσσει*). Mais la vocalisation *-zes*, *-zis*, est secondaire; en thrace elle était *-zas*, c'est-à-dire *-za*, comme dans *Tata-za*, *Κάρτ-ου-ζα*, *Πήδι-ζα*. Nous sommes d'avis que ces noms thraces en *-za* sont dérivés des noms de localités, et qu'ils indiquent l'origine du personnage, comme les noms grecs en *-ιος*, les noms latins en *-nus*, ou les noms slaves en *-kiï*. En effet: *Itha-zis* (notre *Ulmetum*, I, p. 565) vient de *Ita-*, que nous retrouvons dans les noms de localités *Ἴτα-βεριες* et *Ἴτα-δέβα* de la Dacie Méditerranée (Tomaschek II 2, 56); *Tata-zos*, *Tata-za* (*ibid.* II 2, 36) vient de *Τατα-*, ou *Τάττα-* (cp. *Τατακηνή* nom iranien d'un pays, —*Τάττα*, nom phrygien d'un lac: Pape, *Wörterb. d. gr. Eigenn.*, II 1494) et non de *tata* «petit-père», comme Tomaschek est enclin à le croire; *Dura-zis*, r. *Durze*, *Dorses*, de *δουρ-ο*, *δουρ-ι* (v. *Duro-storum*, etc.), comme d'ailleurs le dace *Δούρας* aussi; cp. de même: *Dria-zis* avec *Δρά-διζα*, —*Πηδι-ζας* avec *Παδι-σάρα*,— *Pota-zis* avec *Potela*, *Παυταλία*,—*Ῥόση-ζις* avec *Rusi-dava*,—*Dardi-sa* avec *Δαρδα-πάρα*; *Κάρτου-ζα* avec *Κρατι-σκάρα* (racine *kert-*),—*Βρινκά-ξεις* avec *Brunga*, *Ζουρά-ξεις* avec *Ζουρο-βάρα* et *Κουρτου-ζοῦρα*, etc. (v. ci-dessus, p. 46, 47 et les notes). Nous nous croyons donc en droit de dériver *Δατεί-ζης* de notre inscription du nom de localité *Δάτος*, *Δάτον*, du pays besse des mines d'or dans le voisinage de Philippes, où nous retrouvons encore le tribe édonien des *Δατύ-λεπτοι*, qui était

www.digibuc.ro

le propriétaire des mines de *Datos*. Voici donc encore un lien entre les Besses de Scythie Mineure et le pays du Rhodope, leur ancienne patrie.

40. Éclat de la face gravée d'un cippe en pierre calcaire très fine, trouvé dans les ruines du coin N de la ville, à l'E de la porte de l'empereur Anastase (v. *Histria*, IV, p. 732) à l'intérieur de la courtine *a*, haut de 0.103 et large de 0.125 m. Lettres — hautes de 0.015 m. — identiques à celles des deux cippes publiées dans notre *Histria* IV, no. 15 et 16, contenant les frontières et les privilèges des Istriens, reconfirmés par Trajan le 25 octobre de l'an 100, par la lettre adressée à son gouverneur de la Mésie Inférieure, Marius Laberius Maximus. L'identité de l'écriture de notre fragment et des deux cippes de l'an 100 nous a fait croire, au premier moment, que nous n'aurions retrouvé que quelque reste du cippe no. 16 ou, aussi bien, du no. 15 de notre *Histria* IV, qui nous sont parvenus tous les deux assez endommagés. Mais l'examen du texte nous en a tout de suite dissuadés: nous y voyons la fin d'un texte latin et le commencement d'un text grec, qui n'ont aucune ressemblance avec la teneur des deux cippes déjà connus. (Voir ci-dessus, p. 48, le dessin et la transcription de l'épigraphe). Les lignes 1, 2, 4 et 5 ne donnent aucune lecture suffisamment suggestive. Mais nous trouvons dans la 3-e ligne un nom, qui peut être reconstitué en entier et qui acquiert une valeur exceptionnelle à notre fragment: *Ἀρουν]τίῳ Φλά[μμᾳ*. C'est le *praefectus orae maritimae*, *Aruntius Flamma* (j'avais d'abord lu *Flavianus)*, bien connu par les deux exemplaires précédents des privilèges d'Istrie, lequel recevait en 49, la dernière année d'activité dans cette région de Flavius Sabinus, le gouverneur de la Mésie et le bienfaiteur des Histriens, l'ordre de celui-ci de veiller sur les intérêts de cette cité protégée: comme disait Sabinus aux Histriens: *τὸ περὶ Πεύκην ὑμεῖν δίκαιο[ν ὅπως] ἀκέραιον διατηρηθῇ, ἔσται ἐπιμελὲς Ἀρουντίῳ Φλά[μμᾳ] τῷ ἐπάρχῳ· οὕτως γὰρ αὐτῷ ἐπέστειλα* (voir mon *Histria* IV, p. 563, 567, 571 suiv., 573 suiv. et 710 suiv., pour le texte et son interprétation historique, et cp. Adolf Wilhelm dans l'*Anzeiger d. phil.-hist. Kl. d. Wiener Akad. d. Wiss.*, 1922, XV—XVIII, p. 37, pour les émendations apportées à la lecture du document). Il s'agit donc, dans notre fragment aussi des mêmes faits que dans les deux dossiers découverts en 1914 et 1915, — mais d'une autre manière. Car rien dans le texte latin des deux anciens documents ne laissait prévoir dans la dernière ligne les lettres SLAELI du nouvel exemplaire. Et de même, le nom d'*Aruntius Flamma* n'apparaissait qu'à peine dans la 4-e ligne du texte grec, et non pas déjà dans la première. Enfin le contexte des exemplaires précédents n'admet pas la présence des mots *βουλὴ δῆμος* déjà dans la ligne qui suit immédiatement à celle où le nom d'Aruntius apparaît et le groupe des lettres de notre ligne 5, *? σπ]ουδήν*, est introuvable dans les deux autres textes. Nous avons donc, indubitablement, devant nous, une nouvelle rédaction des droits des

www.digibuc.ro

Histriens. Quelle en a été la teneur? L'«ordre» dont parle Flavius Sabinus dans sa lettre aux Histriens de l'an 49, ci-dessus citée, a dû contenir, dans la forme habituelle d'une lettre de Sabinus à Flamma, une série d'indications et d'instructions précises, dont le texte était aux Histriens encore plus précieux que les formules assez vagues, dont les gouverneurs se servaient pour leur reconfirmer les droits, chaque fois qu'un nouveau représentant de l'empereur prenait les rênes du gouvernement de la Mésie (v. les textes dans mon *Histria* IV, p. 563 et suiv.). La première ὁροθεσία, d'après laquelle aura été calquée celle de l'an 100 aussi, paraît avoir été celle-ci, de l'an 49, ou, plus prudemment exprimé, l'ὁροθεσία contenue dans une lettre de Sabinus à Flamma. Dans cette hypothèse nous nous imaginons notre fragment restauré — *exempli gratia* — de la manière suivante. Dans la première ligne, comme dans les deux autres textes de l'an 100: *[fines H]is[trianorum];* dans la deuxième ligne *[ex commentarii]s L. Ael[...*, c'est-à-dire l'indication de l'autorité qui, d'après l'ordre de Marius Laberius Maximus, avait fait la délimitation sur le terrain; dans la troisième ligne: *[Φλάβιος Σαβεῖνος πρεσβευτὴς Ἀρουν]τίῳ Φλά[μμᾳ τῷ ἐπάρχῳ χαίρειν]*. Les lignes 4 et 5 faisaient partie de la lettre même de Sabinus à Flamma.

41. *a* et *b*. Petits fragments sans importance, dont le deuxième paraît avoir fait partie de la stèle funéraire d'un *beneficiarius consularis*. Nous connaissions déjà la *statio* de Histria par le monument d'un autre *beneficiarius*, *Aelius Victor*, détaché ici de la *legio I Italica* de Novae: *Histria* IV, p. 729. (Voir les dessins ci-dessus p. 51 et 52).

42. Fragment d'une stèle en marbre, très calciné, trouvé dans les décombres de la courtine *e*. H. de 0.15, l. de 0.12, é. (incomplète) de 0.15 m. Lettres soignées du II-e s. apr. J.-Chr., hautes de 0.015 m. (voir le dessin ci-dessus p. 52 et pl. V, fig. 5). *Album* d'un θίασος, contenant exclusivement des noms grecs, parmi lesquels un Ἑκαταῖος, très naturel dans une colonie milésienne, mais pas encore rencontré jusqu'à la trouvaille de ce fragment. (Voir le texte reconstitué, ci-dessus p. 53).

43. Fragment d'une plaque de marbre épaisse de 0.02 m. (ayant donc appartenu au parement d'un édifice), haut de 0.075, large de 0.12 et conservant encore deux seules lettres de la fin d'une ligne, hautes de 0.035 m. Trouvé dans les décombres au devant de la grande porte de la ville. II-e s. apr. J.-Chr. (Voir le dessin ci-dessus p. 53 et pl. V, fig. 3). Datif d'un nom dans la formule d'une dédicace: *[Ἀντωνεί]νῳ*. D'après le style des lettres c'est d'Antonin le Pieux ou de Marc-Aurèle qu'il s'agit, plutôt que d'un Antonin plus récent.

44. Autre fragment de parement en marbre. Rien de précis. Voir le dessin et la description ci-dessus p. 54.

45. Plaque mince en os, longue de 0.072, ayant servi comme amulette, trouvée dans le *tepidarium* des thermes romains d'Histria. Apparemment du II-e s. apr. J.-Chr. Voir le dessin ci-dessus, p. 55. En lettres

www.digibuc.ro

formées par le groupement de petits cercles avec un point au milieu, du caractère bien connu apotropéïque, le nom de la déesse *Ὑγία* (c'est l'ortographe de l'époque impériale, à côté de *Ὑγεία*, au lieu du classique *Ὑγίεια*). D'amulettes semblables nous avons trouvées encore à Ulmetum, de la même époque (cp. ci-dessus, p. 55).

46. Autel votif en pierre calcaire de l'an 149, haut de 1.13, large de 0.535—0.565, épais de 0.380—0.415, trouvé dans les décombres de la courtine *a*, dont il avait fait partie comme pierre de parement. Travaillé et gravé dans la même manière, peut-être aussi par le même lapicide, qui a fait la plaque commémorative pour l'*auditorium* du *vicus Quintionis (Histria* IV, p. 617 suiv. et 722 suiv.): il y a même des fautes de rédaction qui sont identiques dans les deux inscriptions. Lettres hautes de 0.030—0.040, sauf sur l'attique du profil supérieur, où elles ont une hauteur de 0.055—0.060 m. (V. le dessin ci-dessus p. 56 et pl. VI, fig. 1, à côté du dessin p. 617 et pl. VI, de notre *Histria* IV). Sur le texte nous ayons à noter ce qui suit (en voir la transcription ci-dessus, p. 56). Le nom d'Antonin le Pieux est cité également mal dans ce document et dans celui pour l'*auditorium* comme *Antoninus Hadrianus* au lieu de *Hadrianus Antoninus*: d'où la supposition que c'est le même lapicide qui les a gravés. Le jour de la dédicace est le 13 Juin: *idibus Iunis*: ce sera toujours le même, plus loin aussi, dans les quatre autres nouvelles inscriptions votives du *vicus Quintionis*. Il faut en tirer la conclusion que c'était à ce jour que la grande fête rurale des *Rosalia* — à l'occasion de laquelle on érigeait partout dans les villages de Scythie Mineure des autels au Père des Dieux — était célébrée le 13 juin dans ce village. Sur le nom du village (transcrit ici négligeamment *Quinis* au lieu de *Quintionis)* j'ai déjà parlé dans *Histria* IV p. 618. Sa population est formée par des vétérans et des civils romains d'une part, par des Besses, de l'autre. L'un des deux *magistri* est toujours un Besse. Quant au *quaestor*, qui n'a pas de collègue, il semble qu'on essayait de les faire élire chaque année à tour de rôle, Romain ou Besse (voir ci-dessous, les autres inscriptions du *vicus Quintionis)*. Sur les fautes de grammaire *cura agentibus* (car il ne faut pas compléter *curam) mag(istris) Cla(udio) Gaius (!)*, je n'insiste pas. *Gaius* comme *cognomen* est très connu (CIL. III, p. 2393, col. I). C'est juste que l'origine servile des citoyens respectifs transparaît très souvent beaucoup plus qu'il ne le serait désirable pour la vanité des descendants. Mais au II-e siècle le monde romain qui, spécialement à la campagne, est tout pénétré par les intrus barbares, dont le rôle social est égal au leur, est devenu assez peu susceptible à de telles bagatelles, comme l'origine ingénue de quelq'un. — Très intéressant est le nom du maire besse de notre village. Il s'appelle à l'ablatif *Durisse Bithi*. Le nom du père, *Bithus*, est banal. Le nom personnel du fils, *Durisses* (possible aussi *Durissis)* est au contraire nouveau. Non pas comme racine, qui est bien connue *dur-o* (commune à plusieurs noms de localité — et, par ceux-ci, à des noms de personnes: cp. ci-dessus p. 46, 59 et 115), — mais comme désinence:

www.digibuc.ro

i-sses. Nous sommes toutefois d'avis que le nom *Durisses* n'est autre que le nom *Dorses*, déjà connu (CIL. VI, 3209): il se comporte comme Δερσίζενις vis-à-vis de *Derzenus* (cp. *Histria* IV, p. 620): dans les deux cas l'*i* a été perdu par suite de la mutation de l'accent tonique sur la première syllabe. Mais *Durisses-Dorses* à son tour doit être le même nom que *Dura-zis*, c'est-à-dire, en thrace *Dur-a-za* (cp. ci-dessus, p. 46 et 115).

47. Parmi les monuments épigraphiques encastrés dans le mur d'enceinte de la ville, l'inscription à l'air, et comme tels laissés dans la même situation, comme dans un musée hypéthral, il y avait aussi un grand monolithe, long de 3.40 m., haut de 0.58 et épais de 0.43, portant une dédicace des Istriens pour Antonin le Pieux, publiée dans notre *Histria* IV, no. 21, p. 611 et suiv. Pendant la grande guerre nos amis les Bulgares, en hommes prudents, qui n'étaient pas trop sûrs de leurs droits sur la Dobrogea, ont pillé tous les petits musées que nous avions organisés auprès de nos chantiers de fouilles: à *Ulmetum*, à *Tomi*, à *Callatis*, à *Histria*, à *Tropaeum*, et ont porté le matériel historique à Varna, dans la Bulgarie propre. A cette occasion ils ont démoli aussi d'importantes parties du mur d'enceinte d'Histria pour en tirer les monuments que nous avions laissé à leur place. Soit le grand poids de quelques blocs très grands, soit quelque autre accident d'impuissance, tel monument tiré du mur est resté sur place, près du mur maltraité[1]), jusqu'à notre retour. Notre monolithe a été parmi eux. Nous avons constaté alors qu'il avait une autre épigraphe en grec sur la face opposée à celle déjà publiée, qui est en latin. Le texte grec (en voir ci-dessus p. 61 et 60 le dessin et la transcription) n'est que le double du texte latin. Nous n'avons donc rien à ajouter à notre commentaire d'*Histria* IV, p. 612, sauf le détail, sur la destination du monolithe, qu'il a dû faire part d'un portique, comme épistyle, également à l'air libre sur les deux faces, et comme tel chevauchant peut-être quelque *bivium* ou *quadrivium* d'Istrie.

48. Fragment d'un épistyle en marbre blanc de très bonne qualité, noirci par le feu, trouvé dans les décombres de la courtine *e*. La hauteur totale de l'épistyle reste inconnue, le fragment n'étant qu'un éclat, haut de 0.135 et large de 0.20; l'épaisseur de l'épistyle est complète: 0.23 m. Lettres hautes de 0.04, encore de bonne époque. D'après le soin avec lequel le marbre a été travaillé et la valeur même du matériel, le fragment a dû appartenir à un monument pas trop grand, mais assez luxueux et beau, du II-e siècle. Je n'insiste pas ici sur les détails de la lecture que je rétablis, pour la première ligne, par *Aure]lio An[tonino*, attribuant le monument à l'époque de Marc-Aurèle plutôt qu'à celle de Caracalla ou d'Héliogabale. La deuxième ligne ne nous a suggéré

[1]) Nous avons publié dans notre livre roumain, *Inceputurile vieții romane la Gurile Dunării*, p. 38, fig. 19, une photographie montrant l'aspect du mur d'enceinte à cette place, antérieurement à la dévastation bulgare.

www.digibuc.ro

rien de satisfaisant. (Voir ci-dessus, p. 62 le dessin et la description et cp. planche VI, fig. 2).

49. Autel en pierre calcaire, trouvé dans les ruines de la courtine *a*, où il avait été encastré dans le parement du mur, haut de 1.50, large de 0.55—0.58 r. de 0.44—0.46, épais de c. 0.50 m. Lettres, un peu rustiques, hautes de 0.050—0.055, sauf dans la dernière ligne, où elles n'ont qu'une hauteur de 0.040—0.045 m. L'autel a été brisé en deux morceaux déjà depuis la dernière catastrophe de la ville (probablement au VII-e siècle apr. J.-Chr.): la partie supérieure est restée dans le mur, où elle a été calcinée par l'incendie qui détruisait la ville; le tronc est tombé dans la mer qui battait les murs même d'Istrie et n'a pas été touché par le feu. Deux abbréviations assez intempestives, dans la 7-ème et la 9-ème ligne, nous causent quelques difficultés pour la lecture des noms propres; toutefois elles ne sont pas insurmontables. (Voir ci-dessus p. 63 et 64 le dessin et la transcription du texte et cp. pl. VI, fig. 3). — Toujours le 13 juin (voir ci-desus p. 118), cette fois de l'an 169. — Le nom du village est noté par la simple initiale, Q. Le nom du maire qui représentait les Romains du village ne peut être lu qu'à la grecque: *Iulius Gemini*: N en ligature avec I (comme à Ulmetum, *Aemilius Postumini*: notre *Ulmetum* I, p. 544), et non *Gemini(o)* qui n'est pas employé comme cognomen, ou *Gemino* qui est refusé par l'épigraphe. Quant au maire qui représentait les Besses, son propre nom est romain: *Genicius* (comme en Italie: CIL. X 1084; XIV 1090: cp. ci-dessus, p. 65, — et non *Genucius* comme en Illyricum: CIL. III, ind.), mais le nom de son père est thrace. L'abbréviation *Brin* nous laisserait d'abord croire que nous avons affaire à un des noms bien connus: *Βριναζέρης*, *Βρινάζερις*, *Brinursius*, *Brincasus* ou *Βρινάζεις* (les deux derniers, transcriptions variées d'un même nom, *Brincazis)*: v. ci-dessus, p. 66. Toutefois rien dans la manière du lapicide d'abbréviер les mots et rien dans la manière d'écrire les noms dans les inscriptions du *vicus Quintionis* ne nous permet d'accepter l'abbréviation de noms si longs par les quatre seules lettres de leur commencement. Au contraire, comme il y a aussi des noms très courts comme *Brilo* (cp. ci-dessus, p. 66) dérivés des racines *brea*, *brî* (bourg, village) ou *bhri* (tondre, raser), il n'est que très naturel de penser ici aussi tout simplement à un nom comme *Bri-n*, latinisé (comme c'est la coutume dans le village de *Quintio*: voir ci-dessous les *Mucatralus*, *Dolus*, *Zinebtus)* en *Bri-nus*, voire, dans notre texte: *Genicius Brin(i)*, où la lettre I aura été oubliée par le lapicide qui avait eu l'intention de la graver en ligature avec N, tout comme dans le nom de la ligne 7, *Gemini*. Le nom du caissier communal *(quaestor)*, *Cocceius Firmus* est commun en Scythie Mineure, et même à *Histria* et dans le *vicus Quintionis* (ci-dessus, p. 66). — *Apollonare* au lieu d'*Apollinare*, dans la 13-e ligne, est un grécisme très naturel à Istrie, la ville d'Apollon Iatros.

50. Autel en pierre calcaire trouvé toujours dans les décombres de la courtine *a*, où il avait été primitivement encastré dans le pare-

www.digibuc.ro

ment. Assez endommagé à la base et au profil supérieur. Haut de 1.15 m., large de 0.615 r. 0.465 m., épais de 0.58 r. 0.44. L'inscription est gravée sur l'une des faces de l'épaisseur. Lettres assez rustiques, hautes de 0.045—0.050, sauf dans la première ligne où elles n'ont que 0.035—0.040 m. Au commencement de la ligne 11 nous avons un T. Quant au signe au-dessous de la palmette de la ligne 10, c'est un minuscule I ajouté après coup par le lapicide, qui s'est resaisi et n'a pas voulu nous laisser dans le doute comme dans le cas de *Brinus* du no. précédent. (Voir le dessin et la transcription ci-dessus, p. 67 et suiv. et cp. pl. VII, fig. 1). — L'autel a été dédié la 13 juin de l'an- 175. Le nom du maire romain est commun: *Aelius Bellicus* (le cognomen, très fréquent comme nom d'esclaves). Le nom du maire besse *Mucatralus Doli* n'est pas non plus inconnu. Caractéristique est seulement la latinisation: *Mucatralus* et *Dolus* ; mais à Istrie ce phénomène est presque la règle générale (cp. *Histria* IV, p. 686 et suiv. pour *Mucatrio* et *Seuto)*. Nous avons déjà connu le sire *Brinus*; nous connaîtrons encore messire *Zinebtus*. Si toutefois *Mucatralus* au lieu de *Mucatralis* ne présente pas une transformation trop importante, *Dolus* est de beaucoup plus intéressant. Nous devrions rencontrer soit un *Dole(n)s*, gén. *-entis* (comme ci-dessous no. 60, cp. le commentaire p. 95), soit un *Doleus*, gén. *-ei* (au lieu de *Δόλης*, gén. *Δολήους*: cp. ci-dessus, p. 68). Voici donc une *troisième* forme latine, et la plus simple: *Dolus*, *-i*, comme *Brinus*, *-i*. — Mais ce qui fait l'importance de notre inscription, est le nom du caissier: *Dotu Zinebti*. Le nom *Dotu* se comporte en thrace comme *Cotu*, *Cosu*, *Dolu*: lorsqu'ils sont simples, ils gardent leur *o* dans la première syllabe, lorsqu'ils sont composés avec d'autre racines ou désinences, ils changent, conformément à la loi de vocalisme thrace bien connue (cp. Kretschmer, *Einl.*, p. 221, 223, 225 et 226) leur *o* en *u*. C'est ainsi que *Κότυς* donne *Κουτίλας*, *Κόσων* donne *Cusala*, *Δόλης (Δόλων)* donne *Δουλήξελμις* et notre *Dotu* donne *Δούτιον* (Dumont-Homolle, *Mélanges*, p. 553), *Δυτούπορις*, *Δυτούτραλις* (Kalinka, p. 420). Si notre remarque est juste, le nom du caissier du *vicus Quintionis* non seulement nous fournit une racine intéressante et nouvelle pour toute une série de noms thraces, mais, comme dans le cas du nom *Δατείζης* (ci-dessus, p. 115), nous rend une forme besse très vieille et authentique, encore indéclinable en latin. En effet la désinence *-u* dans *Dotu* paraît être tout simplement un ablatif thrace (possible aussi un datif — pour le datif absolu — comme dans le slave), et non un ablatif latin de la IV-e déclinaison: car un *Dotu*, latinisé, serait devenu ou bien *Dotus*, *-i*, comme *Dolus*, *-i*, *Brinus*, *-i*, ou encore *Doto*, *-onis*, comme *Seuto*, *Mucatrio*. La désinence *u* dans les noms thraces est d'ailleurs assez fréquente: j'en ai donné une liste ci-dessus, p. 69 et suiv., que je ne répète plus ici. — En ce qui concerne le nom du père de *Dotu*, le besse *Zinebtus*, nous sommes d'avis qu'il doit être considéré comme un composé très correcte et naturel de *Zin-i*, *Zin-a* et d'*Ept-e*, *Ept-a*,

www.digibuc.ro

formé d'après le modèle habituel des noms thraces: *Epte-centes*, *Aulutralis*, *Aulu-zenis*. Je ne reprend plus ici la liste des noms dérivés des racines *zin-* et *ept-e* que l'on peut contrôler ci-dessus, p. 70; je voudrais seulement insister sur le sens du nom *Zinebtus*. Si Tomaschek ne se trompe pas, lorsqu'il explique le thrace *Ζήν-δης* par l'armén. *cin-* «nativitas» et *-di* «ponens», c'est-à-dire «genus s. vitam praebens» et si, d'autre part, la racine thrace *ap-*, *ip-* n'est pas différente du grec *ἅπτω* «lier», *ἁπτός* «palpable», alors *Zineptus* voudrait dire «lié à la vie», ou bien, en grec, *Μακρόβιος*.

51. Autel en pierre calcaire, calciné d'abord et puis presque émietté dans l'eau de la mer, où il s'était écroulé déjà depuis le dernier sac de la ville au VII-e siècle. Trouvé dans les ruines de la courtine *a*, à une grande profondeur sous les décombres. Ce n'est qu'à grande peine que nous avons pu recueillir dans l'eau noirâtre de la lagune les nombreux fragments qui le composaient. Nous avons retrouvé presque tout et le texte de l'épigraphe a été parfaitement assuré. Haut (dans la reconstitution) de c. 1.40 et large de 0.55 r. 0.44. Lettres rustiques, hautes de 0.045—0.055, sauf dans la dernière ligne, où elles sont plus petites: 0.035 m. (Voir le dessin et la transcription ci-dessus, p. 71 et suiv. et cp. pl. VII, fig. 2). Les deux noms, du maire romain et du caissier, *Tiberius Firmus* et *Flavius Secundus*, sont communs. Au contraire le nom du maire besse est de nouveau très intéressant: *Valerius Cutiunis*. Le fils est déjà romanisé, mais le père s'appelle d'un bon vieux nom besse, *Cutiunis*. (Ce serait une grande erreur de voir dans Valerius un *nomen gentile* et dans Cutiunis un *cognomen* du même personnage: nous avons ici affaire à un barbare, qui, naturellement, épelle son nom à la grecque: un tel, fils d'un tel; cp. d'ailleurs la manière de s'appeler de tous les besses de Histria: *Histria* IV et le présent mémoire). — Le nom *Cutiunis* est un pendant à *Cutiula*: tous les deux sont dérivé de *Cotu* (cp. ci-dessus, p. 121). Nous savons que le suffixe *-la* est diminutif; mais quelle est la nature du suffixe *-nis*, qui est assez rare et auquel Dumont-Homolle, *Mélanges*, p. 559, n'ont accordé aucune attention? Nous le retrouvons dans *Βρουζενις* de *Βροῦζος*, *Zinenis* de *Zines (Zina)*, *Eptenis* de *Epte (Epta)*, *Burzi-tzi-nis* (v. ci-dessous, no. 52, et cp. aussi *Burdenis* à côté de *Burdipta*, comme noms de localités). Nous sommes d'avis d'après l'exemple de *Δερείζενις (Δέρζε-νις*, cp. *Δερζε-λάτης*: le nom du «grand Dieu» thraco-hellène d'Odessos: Kalinka, no. 114) = *Derzenus* (*-πορις* = *-porus*, etc.), que le suffixe thrace *-νις* correspond aux suffixes gréco-latins *-νος*, *-nus*, avec une vocalisation spécifique, thrace, qui préfère le *i* à l'*o* et à l'*u*.

52. Autel en pierre calcaire, brisé en trois morceaux, en diagonale (voir pl. VII, fig. 3), trouvé parmi les décombres de la courtine *a*. L'éclat de pierre entre les deux gros fragments du monument n'a pas pu être retrouvé, ce qui nous donne beaucoup d'ennui dans la ligne 9 de l'épigraphe, où nous retrouvons un nouveau nom thrace, assez

www.digibuc.ro

inattendu et dont la restitution est très délicate. La perte de cet éclat nous fait regretter 1—2 lettres dans chaque ligne depuis la première jusqu'à la dixième. La lecture de l'épigraphe est toutefois parfaitement assurée. Hauteur de l'autel, 1.35 m., largeur 0.46 et 0.50, r. 0.40—0.41; épaisseur identique à la largeur. Lettres rustiques hautes de 0.045—0.050, sauf dans les deux premières lignes, où elles n'ont que 0.035 m. Dans la 7-ème ligne le lapicide avait oublié un L; il l'a gravé, très petit, après coup. Voir le dessin et la transcription ci-dessus, p. 74 et 75. Le monument a été dédié le 13 juin de l'an 177. Les abbréviations sont les mêmes que dans l'inscription précédente de l'an 176: nous avons donc transcrit, sans plus, *curag(entibus)* et non *cura(m) a(gentibus)*. En ce qui concerne le mot *vetr(ani)*, nous avons transcrit *vet(e)r(ani)*; mais nous sommes enclins à croire que sa répétition en 176 et 177 pourrait bien indiquer une prononciation réelle *vetr(ani)*: l'ancienneté du mot roumain *bĕtrân* serait alors reculée dans cette région jusqu'en 176. Intéressante est aussi la dédicace pour un seul *Imp(erator)*, quoiqu'il y en avait deux: IMPP AVGG; c'est d'ailleurs une résistance à l'innovation introduite par Marc-Aurèle, qui est générale et que nous retrouverons aussi dans le village voisin de *Celer* (ci-dessous, no. 53); le monde méditerranéen n'a pas voulu reconnaître une pluralité de l'idée impériale; même lorsqu'on a définitivement partagé l'empire entre plusieurs empereurs, les différents empires ont continuellement lutté (comme les grands états hellénistiques) pour se réintégrer dans l'empire unique et indivisible; d'ailleurs la lutte dure encore, même ajourd'hui, lorsque *tous* les empires sont tombés. — Les noms des deux *magistri* de l'an 177 sont également communs: car *Derzenus Biti* chez les Thraces n'est pas plus rare que *Iulius Florus* chez les Romains. — Tout-à-fait nouveau est au contraire le nom du *quaestor*. Portant personnellement un nom romain, *Front(o)* (et non *Front(inus)*, qui est plus rare), comme le maire *Genicius Brini* de l'an 169, ou le maire *Valerius Cutiunis* de l'an 176, il nous révèle dans le nom de son père un nom thrace encore inconnu: *Bu(r?t)sitsinis*. Justifions d'abord, pourquoi nous lisons dans la lacune les lettres R et T. Nous avons procédé étymologiquement, partant de la fin du mot vers son commencement: il y a d'abord le suffixe *-nis*, bien connu (v. ci-dessus, p. 73 et 122); nous reconnaissons ensuite le groupe *-tsi-*, qui ne peut être différent de la racine thrace *tzi-*, connue par des noms comme *Tzi-ta*, *Tzi-n-ta* (cp. *Saga-ris* et *Sangaris*). Reste donc à compléter: *Bu??si*. Parmi les racines thraces qui commencent par un *Bu-* nous distinguons d'abord celles qui contiennent un *r*: *Bur-*, ou un *z*: *Buz*. Ensuite, *But-*, *Bul-* et, difficilement, *Bug-*. Nous aurions donc: *Bur?si*, *Buz?si*, *But?si*, *Bul?si*, enfin ev. *Bug?si*. La présence bien sûre d'un *s* après la lacune et la nécessité de la sixième lettre entre les trois du commencement et les deux de la fin, n'admettent, du point de vue thrace, que la combinaison *Bur?si*. Parmi les racines thraces qui commencent par *Bur-*, nous ne connais-

www.digibuc.ro

sons que le seul nom *Βουρζιάων*, *Burziavo*, de forteresse gète, près de Shoumla, contenant aussi le groupe *-si-*. Mais notre monument paraît indiquer lui-même dans les traces de lettre à la fin de la 9-ème ligne, un T. Nous aurions donc un *Bu[rt]si-* pour *Burzi-*. Or, cette équivalence nous est directement recommandée par l'autre, bien connue, *Tsierna* = *Zerna*, avec, en plus, l'orthographe *Dierna* et *Cerna* (le dernier dans le nom de *Iupiter Cernenus*[1]), divinité épichorique d'*Alburnus* dans la Dacie, et dont le nom est formé d'après la manière très connue de donner aux dieux thraces locaux le nom de la localité en forme adjectivale: *Aularcenus*, *Cadrenus*, *Rhaniscelenus*, *Sicerenus*, etc.: cp. Kalinka, ind. p. 409 et Pârvan, *Gânduri despre lume şi viaţă*, etc., p. 9; Steuding *ap.* Roscher, *Myth. Lex.*, I, p. 866, explique *Cernenus* comme un dieu celtique, mais sans en donner des raisons suffisantes). — Si notre restitution est admise, nous pouvons compter avec un nouveau nom thrace composé, d'après la coutume thrace bien connue, de deux mots ayant un sens concret: *Burzi-*, *Burtsi*, de «burz», «bereza» («hauteur», «colline») et *-tzi-*, *-tsi-*, de «gvi», «ği-» («vivre») (cp. Tomaschek, p. 62 et 39). Par conséquent *Burtsi-tsi-nis* (*Burzi-tzi-nis*) «celui qui vit sur les collines», «le Montagnard». — Examinons enfin du point de vue ethnique la succession des questeurs du *vicus Quintionis*, dans les cinq documents nouveaux que nous présentons maintenant au public. Le questeur de l'an 149 est un romain, *Servilius Primigenius*; de même celui de l'an 169: *Cocceius Firmus*; en 175 nous trouvons un thrace *Dotu Zinebti*; en 176 de nouveau un romain: *Flavius Secundus*; en 177 de nouveau un thrace *Fronto Bu[rt]sitsinis*. Dans les dernières trois années l'alternation est strictement appliquée. Mais il paraît qu'en général elle n'ait pas été si exactement suivie. Remontant l'alternation des années 175—177 jusqu'en 169, l'année 169 aurait dû, p. e., nous faire connaître un thrace, ce qui n'est pas le cas. Il semble, toutefois, que sous tel nom romain se cache très souvent un thrace: en effet, les fils des *Genicius*, *Valerius*, *Fronto*, qui étaient, comme nous l'avons constaté, des Besses, ont dû paraître, si eux aussi ont été appelés par leurs pères par des noms romains, des romains authentiques, comme ce *Valerius Marcus* de Durostorum (CIL. III 7477), dont nous savons qu'il a été un dace, seulement par le hasard qui nous a transmis les noms de ses enfants et qui sont daces.

53. Autel en pierre calcaire, bien conservé, trouvé dans les ruines de la courtine *a*. Haut de 1.24, large de 0.54—0.55, r. 0.47, épais de 0.45—0.50, r. 0.42—0.46 m. Travail rural. Lettres très grandes, hautes de 0.055—0.065, sauf dans les deux dernières lignes (0.035—0.040) tracées et gravées assez maladroitement (voir la pl. VIII, fig. 1 et le dessin avec la transcription ci-dessus, p. 79). Quoique dédié la même

[1]) Depuis longtemps *c* suivi d'un *e* ou *i* n'était plus prononcé en latin comme *k*, mais, soit comme *ts*, soit comme *tch*.

www.digibuc.ro

année, 177, que le dernier autel du *vicus Quintionis*, ce monument du *vicus Celeris* nous fait connaître un tout autre milieu: un seul maire; pas de caissier communal; pas de Besses *consistentes*, seulement des Romains et toutefois un latin très approximatif; dédicace faite aussi a *Iuno Regina* et non seulement à Jupiter; enfin l'ignorance la plus parfaite des choses politiques: Commode s'appelle chez ces villageois *Verus Caesar!* Le nom du village est parfaitement sûr: *vicus Celeris* (voir pl. VIII, fig. 1). Ceci nous permet de corriger la lecture de l'inscription trouvée par Tocilesco à Karaharman dans le territoire rural d'Istria, portant seulement CEERIS et complétée par *Ce(r)eris*, chose admise ensuite par les éditeurs du CIL. aussi[1]): III 7526. L'appellation du village d'après un homme et non d'après un dieu nous paraît aujourd'hui d'autant plus naturelle, que nous sommes en mesure de donner seulement des deux territoires voisins, d'Istrie et de Tomes, encore quatre autres exemples de villages dénominés d'après la même habitude: *vicus Quintionis* (six inscriptions: ci-dessus et *Histria* IV, p. 722), *vicus Casianus* (deux: nos *Nouv. découv. en Scythie Mineure*, p. 534 et suiv.), *vicus Secundini* (ci-dessous, no. 61) et *vicus Narcisianus* (nos *Incep. vieţii rom. la gur. Dunării*, p. 147), et deux autres exemples des régions voisines: *vicus Clementianus*, près d'*Ulmetum* (notre *Ulmetum*, II 2, p. 370) et *vicus Vero[b]rittianus* près de *Carsium* (CIL. III 12479). — Nous avons déjà maintes fois insisté (cp. *Incep. vieţii rom. la gur. Dunării*, p. 142—148) sur le rôle décisif des pioniers romains solitaires dans la fondation des établissements romains au Bas-Danube et, par suite, dans la romanisation des indigènes. Il suffit à présent d'ajouter seulement les considérations suivantes. Tout village nouveau portant un nom romain signifie une victoire de la civilisation romaine contre la ténacité allogène. En effet les colonies romaines de l'Empire sont instituées dans la plupart des cas soit auprès, soit dans un village indigène, dont elles prennent le nom: les indigènes sont chez eux, les romains des intrus. Là au contraire, où, en pleine solitude le romain achetant un *praedium* fonde une *villa*, avec les bâtiments, les outils, les serfs, à lui, romains, tous ceux qui viennent s'aggréger à ce premier noyau, transformant la ferme solitaire en tout un village, s'établissent en terre déjà romaine, dans des formes romaines: la *villa* devient un *vicus* à organisation quasi-municipale romaine. La multitude des *vici* de la Scythie Mineure, portant des noms de pioniers romains est une preuve de plus pour la sériosité et la vivacité de l'oeuvre colonisatrice romaine dans le territoire daco-thrace du Bas-Danube. — Le nom du maire du *vicus Celeris*, *Ulpius Ulpianus* est assez suspecte au point

[1]) Lesquels ont commis d'ailleurs d'autres erreurs aussi: *vicus Cereris* (sic) aussi bien que *vicus Clementinus* (sic), *vicus turris Muca*, *vicus Sc.. ia* sont considérés dans le CIL. III, p. 2547, comme des *vici intramurani*, le premier d'Istrie, les autres de Tomes (!),—quant au *vicus Vero[b]rittianus*, il est localisé en Bithynie (!).

www.digibuc.ro

de vue de l'ingénuité du personnage: nous sommes enclins à le prendre pour un ancien esclave thrace ou oriental d'un *Ulpius* véritable; raison suffisante aussi pour la construction de l'ablatif absolu de sa dédicace, avec ... l'accusatif.

54. Six fragments d'une plaque en marbre blanc, épaisse de 0.025 m., trouvés comme matériel de construction dans le mortier qui remplissait les gros interstices entre les fûts des colonnes en marbre, jetés de travers sur la direction du mur dans les fondements de la grande porte d'Istrie. A l'occasion du sondage fait pour déterminer et ensuite dégager les belles colonnes doriques (remplacées ensuite par du matériel de moindre qualité), nous avons découvert les-dits fragments aussi. Lettres hautes de 0.05 m., de la fin du II-e, ou du commencement du III-e s. apr. J.-Chr. (Voir pl. IX, fig. 1 et le dessin avec la transcription ci-dessus, p. 82 et 83). Inscription commémorative en l'honneur d'un empereur qui portait déjà le surnom d'*Invictus*, c'est-à-dire pas plus ancienne que le temps de Caracalla (chez Septime Sévère et Commode ce nom n'est que tout-à-fait exceptionnel). L'évènement célébré paraît avoir été une victoire contre les *Transdanuviani*: *[be]llum ul[tra limitem* ou *fines]*. D'après la *tribunicia potestas* III et un seul consulat (car le texte ne paraît pas avoir contenu un nombre d'ordre pour le consulat) l'inscription conviendrait encore à Sévère Alexandre et à Maximin. Tenant compte des guerres de Maximin au Bas-Danube, nous pourrions reconstituer l'épigraphe sur le nom de cet empereur, comme nous l'avons fait ci-dessus p. 83 et suiv. Ce n'est toutefois qu'une simple hypothèse, que nous proposons par cette reconstruction aussi.

55. Fragment d'un autel ou d'une stèle en pierre calcaire, trouvé dans les décombres de la courtine *e*. Haut de 0.30, large de 0.40, épais de 0.125 m. (c'est un éclat); lettres rustiques d'époque encore assez bonne (fin du II-e s.), hautes de 0.055—0.060 m. (Voir pl. VIII, fig. 2 et le dessin avec la transcription ci-dessus, p. 84). Il s'agit, très probablement, d'une *ara* dédiée à Jupiter par les *vicani* de quelque village des alentours d'Istrie. Dans la deuxième ligne c'est la fin d'un nom propre, tel *Clau]diano*, et dans la troisième la fonction: *magis-[tratis]*, comme dans l'inscription de *vicus Quintionis (Histria* IV, p. 617): *curagentibus Sulpicio Narcisso et Derzeno Aulupori magistratis*. Nous restituons *magistratis* et non *magistris*, parce que *magister* s'abbrévie, dans la presque totalité des cas, par *mag.*, ou même *ma.*, et non par *magis...*

56. Autel en pierre calcaire, très friable, fixé dans le parement du contrefort intérieur gauche de la grande tour *G*, l'inscription à l'air, sur la face du contrefort qui regarde l'entrée de la tour. Haut de 0.90, large de 0.44, r. 0.40. Lettres assez soignées du II—III s. (Voir pl. X, fig. 3 et le dessin avec la transcription, ci-dessus, p. 85 et 86). Lecture quasi désespérée. Le sens général de l'épigraphe, très clair: dédicace à Hercule ou à *Heros Sanctus*. Les trois dernières

www.digibuc.ro

lignes, parfaitement lisibles: *arcinam [e]x vot[o] p(osuit)*. Le mot *arcina* était jusqu'à présent inconnu: le *Thesaurus l. L.* ne le connaît pas. Dans le *Glossarium med. et inf. Lat.* de Du Cange nous le rencontrons sous la forme de *arsina* à côté d'*arcina*, mais dans des textes très tards, du XIII-e s. Et même chez Du Cange le sens du mot n'est pas trop clair. Nous sommes d'avis qu'il faut penser dans notre document à un diminutif d'*arca*: en effet, comme il s'agit d'un *collegium funeraticium*, dont l'*arcarius*, qui gardait les contributions des membres, avait besoin d'une caisse, d'une petite *arca*, rien de plus naturel que la dédicace d'un tel objet (cp. pour la fonction d'*arcarius collegii* CIL. III 7437, l. 6, de Nicopolis ad Istrum).

57. Base en pierre calcaire constatée dans la rangée inférieure des blocs de parement de la courtine *g*, près de la tour *G*, immédiatement au-dessus des fondations. L'inscription se trouve sur la face d'en bas. Nous avons décrit le monument et lu l'épigraphe sans rien détruire du mur, à l'aide d'un petit sondage pratiqué entre les blocs du parement et à la lumière artificielle. Les profils et une partie de la face gravée sont martelés. L'angle supérieur droit de la base a été brisé, probablement à l'occasion de la mise en place de ce bloc du parement. Hauteur du monument, 2 m., largeur 0.69, épaisseur 0.63. L'inscription, gravée sur une des faces étroites du cippe. Lettres soignées, hautes de 0.040—0.045. (Voir le dessin et la transcription ci-dessus, p. 88 et 89). D'après les surnoms que porte ici Septime Sévère, l'inscription a été dédiée entre 195 et 198. Il paraît que l'invocation de l'*Ἀγαθὴ Τύχη* n'a pas été employée à cette occasion: voir d'autres exemples chez Cagnat IGR. I 683, 697, 713, 788. L'ordre des noms de l'empereur est, comme d'habitude, assez arbitraire: *Pius* avant *Pertinax*. Intéressant l'*Αὔγουστος* au lieu de *Σεβαστός*. Pour les restitutions des deux dernières lignes cp. *Histria* IV, nos. 33, 35, 36, 37, 39.

58. Base en pierre calcaire constatée dans la rangée inférieure des blocs du parement de la courtine *i* près la tour *I*, immédiatement au-dessus des fondations. L'inscription sur la face d'en bas. Monument décrit et lu comme le précédent. Dimensions presque identiques à celles du no. précédent. Hauteur 2 m., largeur 0.68, épaisseur 0.58. Profils détruits. Lettres soignées, hautes de 0.04 dans la première et de 0.05 m. dans les autres lignes. Pas de lacune. (Voir le dessin et la transcription ci-dessus, p. 90). La même concision du texte de l'épigraphe qu'au no. précédent. Ce fait et l'identité des dimensions nous fait croire que les deux bases, pour Sévère et Domna, ont été dédiées en même temps: 195—198. Nous possédons d'Istrie une autre base encore pour *Iulia Domna (Histria* IV, p. 645 et suiv.), mais du temps de Caracalla: c. a. 212—217.

59. Plaque en marbre blanc, très fin, enlevée à quelque parement de luxe, détérioré à la suite d'une de ces vicissitudes dramatiques, dont la vie des cités du Pont Gauche fut remplie à partir du II-e siècle, et utilisée vers la fin du II-e ou dans la première moitié du III-e s.,

www.digibuc.ro

comme table dédicatoire pour l'*album* d'un très pauvre *θίασος*. Haute de 0.29, large de 0.26, épaisse de 0.02, la plaque est complète sur trois côtés et n'est que peu endommagée sur le côté droit. Les lettres ne sont pas gravées, mais grattées, très irrégulièrement, et presque cursivement, avec un clou. (Voir la pl. IX, fig. 2 et le dessin avec la transcription ci-dessus, p. 91 et 92). — L'inscription est complète. Le nombre très restreint des membres du *θίασος*, six seulement, dont quatre occupent des dignités dans le *collegium*, est curieux, mais non inexplicable. En effet, nous voyons que les membres du thiase ne portent qu'un seul nom: ils sont, très probablement, des esclaves. Pour économiser l'espace et le matériel on n'a inscrit que les chefs et les donateurs. Dans la petite chambre où l'on se réunissait, l'*album* a dû être placé près de l'image de *Heros Domnus* ou de tel autre dieu des petites gens, comme Hercule, Cybèle, les Cabires ou Mithras. Outre l'*ἱερεύς* et l'*εὔθυνος* du thiase, il y avait encore deux *φιλότειμοι*, que nous devons interpréter comme des présidents ou secrétaires du collège (des *συναγωγεῖς*, comme ils s'appellaient à Istrie). Le titre de *φιλότειμος* donné à un esclave ne peut pas nous surprendre: cp. encore AEM. VI 25, 50. — En ce qui concerne les noms de notre liste, quatre sont grecs, deux thraces et un seul romain: presque un symbole statistique pour la composition ethnique de la ville d'Istrie (à la campagne la proportion était, naturellement, différente). Les noms grecs sont communs et ne nous disent rien de particulier. Le nom romain et les noms thraces méritent au contraire d'être considérés de plus près. *Μαξιμίνα Σίσι* est la fille ou l'épouse, de nom romain, du thrace *Σίσης* en latin *Sisus*: quoique écrit en grec, le nom est prononcé à la romaine: par conséquent un exemple de plus pour la profonde romanisation des Thraces du territoire histrien (cp. ci-dessus, p. 120—121). Quant à l'«honorable» *Κουθιούρας*, il nous fournit la troisième forme, originale, des noms thraces dérivés de la racine *Cutiu*; à *Cutiula* (déjà chez Tomaschek II 2, 51), nous avons ajouté ci-dessus, p. 122 et 121, la forme *Cutiunis* et à présent la forme *Cuthiuras* (pour la forme avec *ϑ* au lieu de *τ*, cp. *Κούθειν* et *-κύθης* chez Tomaschek p. 51). Le suffixe onomastique *-ras* est déjà connu. Nous connaissons encore *Βισούρας* (probablement le même que *Βιθύ-ρας*), *Πάταρος* et *Δείσορος* (à désinence grécisée) et, avant tout, *Τάλουρος*, *Ταλούρα*, au lieu de *Τάλουλος* (de *Τάρουλος*), où *-ρος*, *-ρα* n'est qu'une variante pour *-λος*, *-λα*, exactement comme dans notre cas: *Cutiula* et *Cutiura* (cp. ci-dessus, p. 94).

60. Autel en pierre calcaire, trouvé sous les décombres de la courtine *a*, haut de 1.23, large de 0.59—0.61, r. 0.45—0.48, épais de 0.56—0.57, r. 0.42—0.44. Lettres très rustiques, hautes de 0.052 sauf le D et le M de la première ligne et quelques O et I dans les lignes suivantes. Première moitié du III-e siècle. Un L comme le *λ* grec, dans le mot SAλVIA. (Voir pl. VIII, fig. 3 et le dessin avec la transcription, ci-dessus, p. 95). — *Antonius Dolentis* est un thrace. *Dolens* est la forme latine du thrace *Δόλης*, génit. *Δολῆους* (voir ci-dessus,

www.digibuc.ro

p. 95 toutes les références), que nous avons rencontré dans le *vicus Quintionis* aussi, mais dans l'autre forme latinisée *Dolus*, *-i* (v. ci-dessus, p. 121). — Le nom de la mère de *Dolens* est romain, mais exprimé à la grecque, avec le génitif: *Salvia Anicii*. *Salvia* est un *cognomen* assez répandu en Illyricum et en Orient (CIL. III ind.). *Anicius* est au contraire extrêmement rare dans cette fonction (à peine un exemple, de Potaissa: CIL. III 7688, un *Aur(elius) Anici[us]*, dans une liste de soldats). Malgré son nom romain, Salvia a pu très bien être d'origine thrace ou grecque, vu que la coutume grecque de s'appeler apparaît aussi dans la composition de son nom. — L'autel funéraire d'Antonius a été trouvé à la même place que les cinq autels votifs du *vicus Quintionis*, le village des Besses (ci-dessus, nos. 46, 49, 50, 51 et 52). Comme Antonius aussi se trouve être un besse, on peut exprimer l'hypothèse qu'il a été originaire de ce village.

61. Autel en pierre calcaire ayant perdu sa base avec une partie du tronc même, trouvé devant la grande porte d'Istria. A fait probablement partie du parement de l'une des tours du *Zwinger* (cp. *Histria* IV, le plan de la page 623). La partie conservée est haute de 0.96, large de 0.56, r. 0.50 et épaisse de 0.52, r. 0.46. Lettres hautes de 0.03—0.04 sauf l'O qui varie. A sans bare horizontale, comme un *Λ* grec, mais seulement dans les premières lignes. La dédicace aux dieux et les noms de l'empereur et de son corégent sont martelés. Lettres assez laides. — On peut restituer tout le texte sans aucune lacune. (Voir pl. X, fig. 2 et le dessin avec la transcription ci-dessus, p. 97 et suiv.). Dédicace à Jupiter et Junone faite en 237 par les *cives Romani et Lai* du *vicus Secundini* (nouveau), par les soins des deux *magistri* du village, *Aurelius Fortunatus* et *Aelius Herculanus*. Sauf le nom de la population qui cohabite avec les Romains, rien d'exceptionnel. Qui étaient donc les *Lai*? On connaissait déjà depuis 1882 une autre inscription d'un village voisin, du territoire rural de Tomes, «*vico [?T]urre Muca*» (AEM. VI 11, 19 = CIL. III 7533), où l'on avait également rencontré des *[ci]ves Roman[i e]t Lae consi-[st]entes*. Mais personne n'avait pu donner une explication de ce nom. — Examinée de plus près cette dernière inscription se trouve être un parfait pendant à la notre, aussi comme époque (v. pl. X, fig. 1): nous avons même une graphie analogue de l'A comme *Λ*; la date «fin du III-e siècle» que Domaszewski lui avait assignée, se trouve reculée de plus d'un demi siècle par l'exemplaire daté de notre nouvelle inscription. — Voici donc à côté des LAE de Tomes les LAI d'Istrie. Il n'est pas trop difficile, à l'aide de ce double orthographe de deviner de quoi il s'agit: c'est le mot grec *ΛΑΟΙ* qui pouvait être également bien transcrit en latin avec LAE et avec LAI. Mais *Λαοί* est un terme qui a eu dans l'histoire du colonat romain un immense écho (cp. surtout Rostowzew, *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*, Leipzig 1910). Les rois hellénistiques ont essayé, en Égypte comme en Syrie et en Asie Mineure, de créer une clase sociale-éco-

www.digibuc.ro

nomique d'ouvriers agricoles (petits propriétaires on non) directement dépendants du roi et auxquels étaient affermés par petits lots les grands domaines du roi et de l'état: ces *βασιλικοὶ γεωργοὶ* ou *λαοί*, petits fermiers, privilégiés et défendus par tous les moyens contre les abus des grands fonctionnaires fiscaux et des grands propriétaires ou fermiers, étaient pour la plupart des indigènes, des «fellachs», et non des colons étrangers. Toutefois ils commencent très tôt à s'enfuir des terres qui leur avaient été assignées ne pouvant pas supporter ni les lourds impôts ni les innombrables prestations en main d'oeuvre et autres travaux forcés. C'est alors qu'on leur applique le principe de l'*ἰδία* (adopté aussi par les Romains sous le nom de *origo*), en les liant à leur lopin de terre: ils deviennent donc presque des serfs et leur état du servage. Les empereurs romains reprennent l'essai des rois hellénistiques, mais sans plus de succès. Caracalla se voit donc obligé d'exclure du droit de cité romain tous les *ὁμόλογοι* de l'Égypte, en les considérant sur le même pied que les *dediticii* (cp. Rostowzew, *o. c.*, p. 222 et suiv.). À cette époque les *λαοί* et les *coloni homologi* (*«qui homologi more gentilicio nuncupantur»: Cod. Theod.*, XI 24, 6, 3) sont pratiquement une et la même chose. Mais si nous connaissions jusqu'à présent des *λαοί* dans tout l'Orient hellénistique, établis en toutes sortes de terres publiques, même des cités autonomes, les inscriptions des provinces européennes et latines de l'Empire n'avaient nulle part documenté ce terme. En ce qui concerne la Thrace et surtout les provinces danubiennes, le régime agraire qu'on recontre ici, est celui de la moyenne et petite propriété appartenant à des citoyens et vétérans romains ou à des indigènes, tous libres, et organisés par communes rurales très florissantes. Le système du fermage forcé paraît y être presque inconnu jusqu'à l'époque qui nous préoccupe, le III-e siècle. Mais qu'est-ce que vont alors chercher ces *βασιλικοὶ λαοί* en Scythie Mineure? Nous sommes d'avis qu'il n'y a qu'une seule réponse: les divers *dediticii*, Barbares reçus dans l'Empire, sont organisés comme ouvriers agricoles officiels sur les domaines de l'État. Ils sont ces *gentiles* des provinces latines orientales, ou *laeti* des provinces latines occidentales, qui à partir de la fin du III-e siècle deviennent les colons *κατ'ἐξοχήν* des *terrae laeticae*. (Voir ci-dessus p. 101 et suiv. les textes et la littérature de la question). Toutefois on ne connaissait pas, même chez Ammien, aucune organisation des *gentiles* en Orient jusqu'à la fin du IV-e siècle, tandisque notre inscription du *vicus Secundini* nous montre que sous le nom de *Λαοί* les divers *gentiles* ont été organisés déjà en 237 comme des colons libres et que, malgré leur qualité de *dediticii*, ils sont plutôt assimilés aux *gentes* libres de l'empire, vivant dans une presque égalité de droit privé avec les *cives Romani*, dont ils deviennent le complément agraire dans les *vici* de la *Romania* danubienne. En effet, le document d'Istrie nous introduit au milieu même du procès d'infiltration pacifique et de romanisation des barbares qui habitaient aux confins

www.digibuc.ro

de l'Empire. De même qu'avant Caracalla nous retrouvons si souvent dans les villages de la Scythie Mineure des *cives Romani et Bessi consistentes*, également pourvus de droits civiques, mais vivant d'une vie uniquement romaine, de la même manière voyons nous après Caracalla apparaître les *Lai (Lae)* dans ces mêmes villages comme habitants de langue, de moeurs et d'organisation romaine, quoique du point de vue purement ethnique on tient encore à affirmer leur personnalité différente. De tout l'Illyricum nous ne possédons qu'un seul autre exemple de *Gentiles consistentes* au milieu des Romains et, quoique différents de ces derniers, menant une vie profondément romaine: à *Virunum* en Norique (CIL. III 4779 avec 4777 et 4778), près de la frontière italienne, nous rencontrons les *gentiles qui consistunt (in Manlia)* faisant des dédicaces *Genio Augusti iuventutis Manliensium*, et contribuant de leur argent à l'érection des monuments, ensemble avec cette *iuventus Manliensium*, constituée en *collegium* (qui dédie encore des monuments à la déesse illyre *Epona* ou à *Fortuna Augusti)*, très probablement en camarades d'armes, également obligés de veiller à la garde du *limes* impérial contre les barbares et par suite bénéficiant d'un traitement civil absolument égal. Quoique les inscriptions de Virunum ne soient pourvues d'aucune indication éditoriale à propos de l'époque d'où elles datent (notre proteste contre la mauvaise habitude de publier des inscriptions en simples caractères typographiques, sans aucun détail sur l'époque à laquelle elles appartiennent, n'a pu provoquer dans la commission des Compléments du CIL et des IG, près l'*Union Académique Internationale*, en avril, c. a., qu'un voeu officiel assez incomplet) nous sommes enclins, d'après leur contenu, à les attribuer toujours au III-e siècle, c'est-à-dire à la même époque, dont relèvent nos documents d'Istrie et de Tomes. L'égalité de situation civile, religieuse et sociale des *cives Romani* et des *gentes* apparaît comme indubitable dans ces trois cas et implique une évolution contemporaine. — En effet, si nous réfléchissons au fait que le procès de colonisation des barbares dans l'Empire commence déjà sous Auguste et Néron et que par exemple, chez nous dans la Dacie Supérieure ou dans la Mésie Supérieure, nous retrouvons même des *Mauri Gentiles* qui vers le milieu du II-e siècle cultivent la terre comme vétérans en Transylvanie ou dans la Petite Valachie (CIL. III, d. LXVII a. 158 et Pârvan, *Arch. Anzeiger*, 1913, p. 373 et suiv.), tandis que la Dacie de Trajan (d'ailleurs comme les deux Mésies et les deux Pannonies) est continuellement colonisée avec des barbares immigrés: Daces libres, Carpes, Sarmates, Germains, etc., — il est évident que toutes ces *gentes*, analogues aux nations libres comprises dans l'Empire même, étaient mélangées d'égal à égal aux provinciaux romanisés, et, vu que la coutume de lier les colons à la terre qu'ils travaillaient, n'était pas encore la règle, ces barbares étaient très vite romanisés, par la voie que les dédicaces romaines des territoires ruraux d'Istrie, de Tomes, ou de Virunum nous illus-

www.digibuc.ro

trent d'une manière si suggestive. Nous croyons donc, partant de l'examen de ces faits, que les *Lai (Lae)* de Scythie Mineure ne peuvent pas être des *laeti* dans le sens germanique du mot, adopté par la suite aussi chez les Romains, de *Liten*, mais comme des *gentes* libres, à propre *civitas*, comme p. e. ces *cives Cotini*, que nous rencontrons en 223 à Rome dans la garde prétorienne. Il n'est donc pas nécessaire d'admettre déjà du temps de Maximin des *laeti* en Scythie Mineure, mais seulement des *Lai [Λαοί]*, *Lae (Laoe*, de *Λαοί*, *Gentes)*; les *cives Romani et Lai consistentes vico Secundini* sont tout simplement des Romains et des Pérégrins qui vivent ensemble, à la Romaine, exactement comme quelques dizaines d'années auparavant les *cives Romani et Bessi*. — Nous savons que beaucoup de Daces libres (Costoboques, Carpes), de Sarmates et de Goths s'infiltrent en Scythie au cours du II-e, III-e et IV-e siècle. À quelles nations auront appartenu les *Lai (Lae)* des territoires d'Istrie et de Tomes, c'est très difficile de préciser. Mais vers 237 les barbares qui battaient avec le plus de violence dans cette région aux portes de l'empire, c'étaient les Carpes et les Goths qui détruisirent Istrie aussi, en 238 *(vita Max. et Balb.* 16, 3). — Il suffit, en tout cas, d'attirer maintenant l'attention sur la situation extrêmement intéressante qui a dû se créer dans le cas où les *gentes* du *vicus Secundini* ont été d'origine dace: des Daces libres (Costoboques et Carpes), descendus des collines de la Moldavie Septentrionale et Orientale, absolument de la même manière dont les Daces libres du Nord de la Transylvanie descendaient dans la Dacie de Trajan au II-e et au III-e siècle. Ces immigrants s'infiltraient dans le territoire daco-romain de la Scythie Mineure, où, dans les diverses *davae* daces (cp. le *vicus Buteridavensis* constaté dans le territoire même d'Istrie: *Histria* IV, p. 725), ils retrouvaient des frères dans l'acception la plus littérale du mot: vers 237 il était encore très possible de rencontrer ici de vieilles gens qui parlaient toujours l'ancien patois et constituaient ainsi le trait d'union entre les nouveaux venus et les anciens colons, presque totalement romanisés. (Cp. maintenant pour les Daces de la Scythie Mineure notre livre roumain sur les *Origines de la vie romaine aux Bouches du Danube*, Bucarest 1923, ou bien notre mémoire italien, *I primordî della civiltà romana alle foci del Danubio*, dans l'*Ausonia* X, Rome, 1921).

Mais la question des *Lai* et des *Laeti* et *Gentiles* dans l'Empire romain est trop vaste et compliquée pour pouvoir être même effleurée ici, dans un simple commentaire épigraphique. Il nous faudra donc revenir sur tous ces problèmes dans une étude à part.

www.digibuc.ro

ERRATA

La p. 6 (no. 3) trebue adăogată inscr. dela Olbia, citată la p. 108, no. 3.

La p. 107—132 s'au strecurat în rezumatul francez, alăturea de diferite asperităţi de limbă, de care ne dăm bine seama, fără însă a le puteà întotdeauna evità, încă şi următoarele greşeli de tipar, pe care o grabă independentă de voinţa noastră ne-a făcut să le comitem:

P. 109, r. 6 de jos: *convainquants*, în loc de *convaincants*.
P. 111, r. 2: *apporté*, în loc de *rapporté*.
P. 111, r. 16: *controler*, în loc de *contrôler*.
P. 111, r. 18: *bare*, în loc de *barre*.
P. 113, r. 17 de jos: *notre*, în loc de *nôtre*.
P. 114, r. 1 de jos: *bare*, în loc de *barre*.
P. 115, r. 1 de jos: *le tribe ëdonien*, în loc de *la tribu ëdonienne*.
P. 116, r. 18: *text*, în loc de *texte*.
P. 116, r. 4 de jos: *à* trebue suprimat.
P. 118, r. 18 de jos: *les*, în loc de *le*.
P. 118, r. 6 de jos: *quelq'un*, în loc de *quelqu'un*.
P. 121, r. 1 de jos: *correcte*, în loc de *correct*.
P. 125, r. 16: *dénominés*, în loc de *dénommés*.
P. 125, r. 1 de jos: *suspecte*, în loc de *suspect*.
P. 129, r. 1 de jos: *clase*, în loc de *classe*.
P. 131, r. 21: *proteste*, în loc de *protestation*.

www.digibuc.ro

Fig. 1.
Inscripție funerară din sec. V—IV a. Chr. (Vezi mai sus, p. 3).
Stèle funéraire du V—IV s. av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 107, no. 2).

Fig. 2.
Decret onorific din sec. III a. Chr. (Vezi mai sus, p. 7).
Décret honorifique du III-e s. av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 108, no. 4).

Fig. 3.
Decret onorific din sec. III a. Chr. vorbind de un *Μουσεῖον* la Histria (Vezi mai sus, p. 10).
Décret honorifique du III-e s. av. J.-Chr. mentionnant le *Μουσεῖον* d'Istrie (Ci-dessus, p. 109).

www.digibuc.ro

Fig. 1.
Fragment de decret din sec. III a. Chr. (Vezi mai sus. p. 13).
Fragment d'un décret du III-e s. av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 110, no. 6).

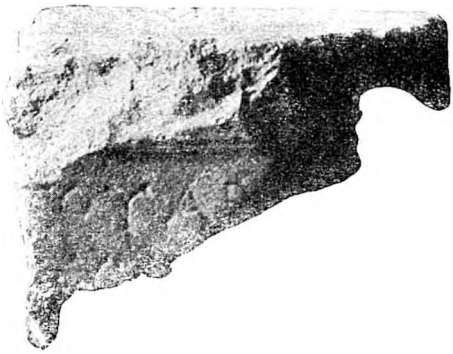

Fig. 2.
Fragment de epistil din sec. III a. Chr. (Vezi mai sus, p. 15).
Fragment d'épistyle du III-e s. av. J.-Chr. (Ci-dessus. p. 15).

Fig. 3.
Fragment de stelă din sec. III a. Chr. (Vezi mai sus, p. 16).
Fragment d'une stèle du III-e s. av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 16).

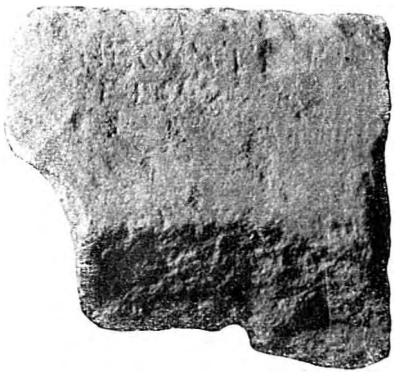

Fig. 5.
Fragment dintr'o stelă din sec. I a. Chr. (Vezi mai sus, p. 21).
Fragment d'une stèle en marbre du I-er s. av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 21).

Fig. 4.
Fragment de inscr. din sec. III a. Chr. (Vezi mai sus, p. 16).
Fragment d'inscription du III-e s. av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 16).

www.digibuc.ro

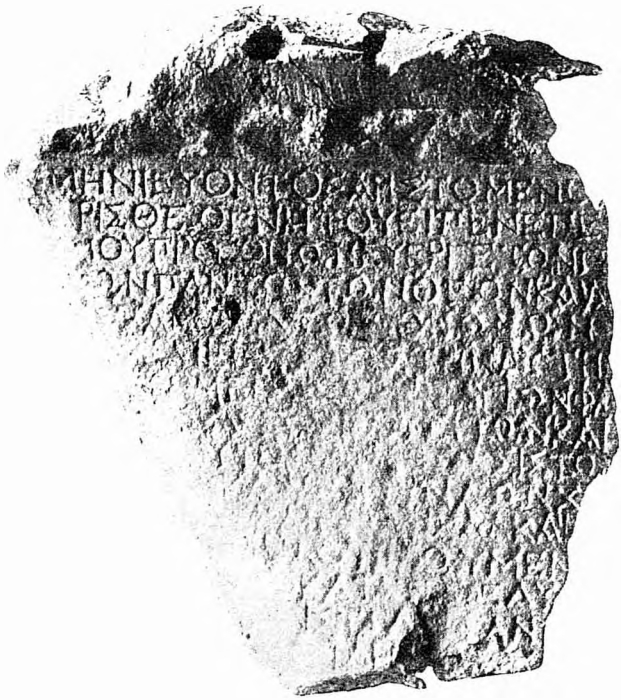
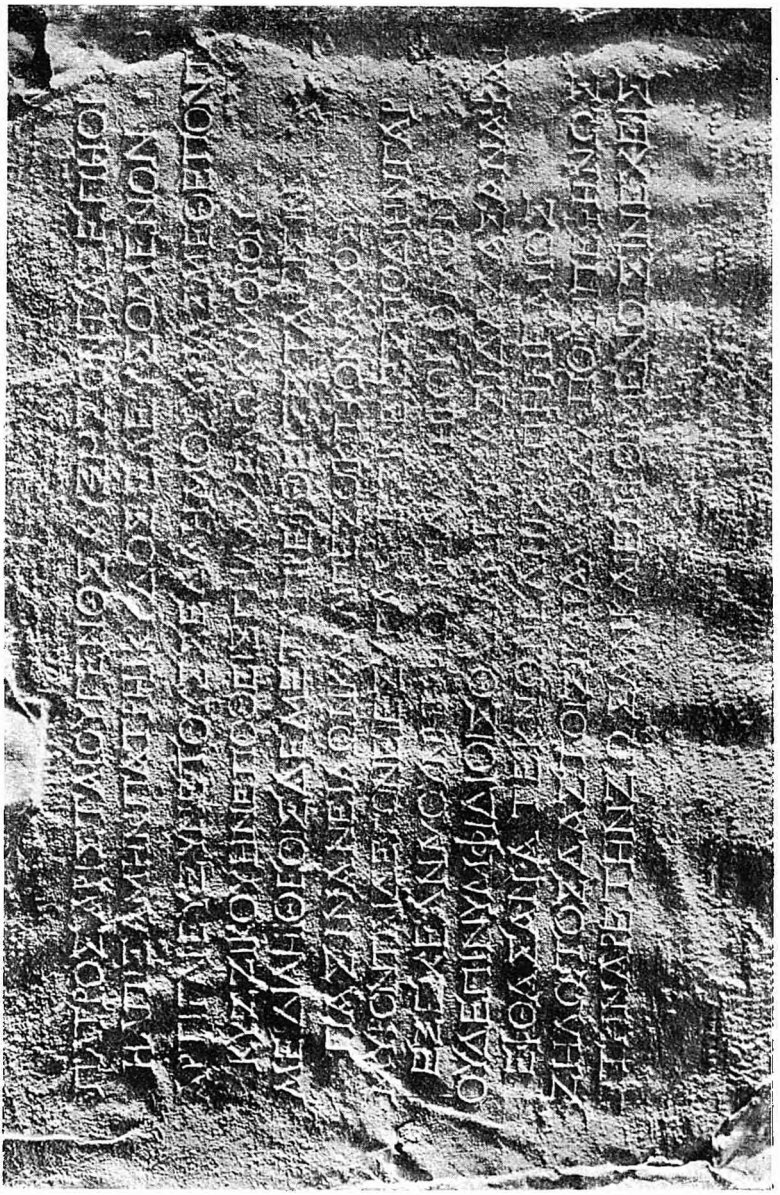

Fig. 1.
Fragment de decret onorific din sec. II a. Chr. (Vezi mai sus, p. 18).
Fragment d'un décret honorifique du II-e s. av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 110, no. 11).

Fig. 2.
Fragment de decret onorific din sec. I a. Chr. (Vezi mai sus, p. 22)
Fragment d'un décret honorifique du I-er s. av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 111, no. 15).

www.digibuc.ro

Poemă funebră greacă din vremea lui Augustus în amintirea unui student din Histria mort la Cyzic. (Vezi mai sus, p. 26).

Épigramme funèbre en l'honneur d'un étudiant grec d'Istrie mort à Cyzique vers la fin du I-er s. av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 112, no. 17).

www.digibuc.ro

Fig. 1.
Fragment de decret onorific de pe la 50 a. Chr. (Vezi mai sus, p. 24).
Fragment d'un décret honorifique, de la moitié du I-er siècle av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 111 no. 16).

Fig. 2.
Fragment de inscripție manumisională din sec. I p. Chr. (V. mai sus, p. 38).
Fragment d'un document manumissional du I-er s. apr. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 113, no. 37).

Fig. 3.
Fragment de inscripție dedicatorie din vremea Antoninilor. (V. mai sus, p. 53).
Fragment d'une dédicace du temps des Antonins. (Ci-dessus, p. 117, no. 43).

Fig. 4.
Fragment de inscr. gr. din sec. III—II a. Chr. (Mai sus, p. 20).
Fragment d'inscr. gr. du III—II s. av. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 20).

Fig. 5.
Rest dintr'o listă de membri ai unui colegiu: sec. II p. Chr. (Mai sus, p. 52).
Fragment de l'*album* d'un θίασος du II-e s. apr. J.-Chr. (Ci-dessus, p. 117, no. 42).

www.digibuc.ro

Fig. 1.
Altar votiv pus la 13 Iunie 149 de sătenii din *vicus Quintionis*. (Mai sus, p. 56).
Autel votif dédié le 13 juin 149 par les Romains et les Besses du *vicus Quintionis*. (Ci-dessus p. 118).

Fig. 2.
Fragment de epistil cu o dedicație unui Anton:n..(Mai sus, p. 62).
Fragment d'un épistyle en marbre d'un édifice dédié à un empereur de la famille des Antonins. (Ci-dessus, p. 119, no. 48).

Fig. 3.
Altar votiv pus la 13 Iunie 169 de sătenii din *vicus Quintionis*. (Mai sus, p. 63).
Autel votif dédié le 13 juin 169 par les Romains et les Besses du *vicus Quintionis*. (Ci-dessus, p. 120).

www.digibuc.ro

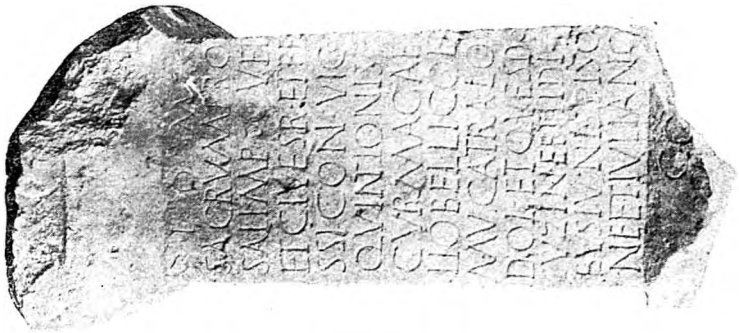

Fig. 1.
Altar votiv pus la 13 Iunie 175 de sătenii din *vicus Quintionis*. (Mai sus, p. 67).
Autel votif dédié le 13 juin 175 par les Romains et les Besses du *vicus Quintionis*. (Ci-dessus, p. 121).

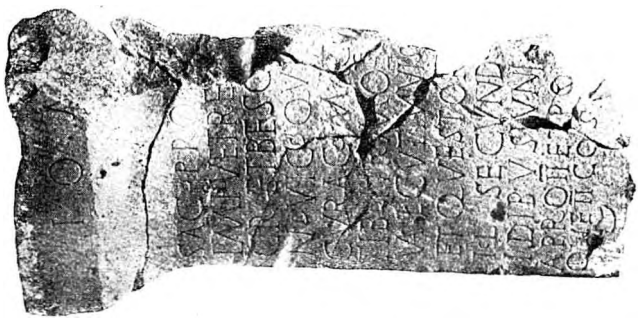

Fig. 2.
Idem, dela 13 Iunie 176 (mai sus, p. 71).
Idem, du 13 juin 176 (ci-dessus, p. 122).

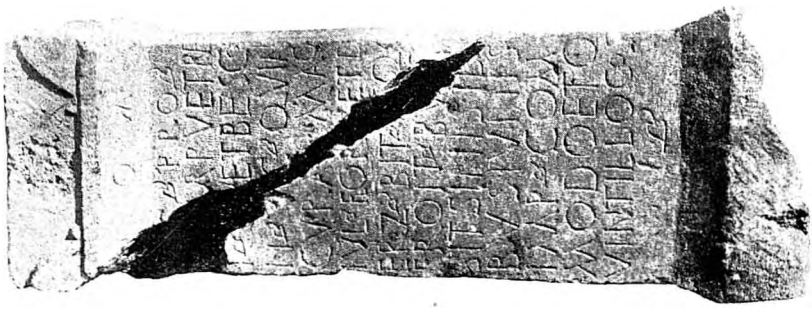

Fig. 3.
Idem, dela 13 Iunie 177 (mai sus, p. 74).
Idem, du 13 juin 177 (ci-dessus, no. 52, p. 122 et suiv.).

www.digibuc.ro

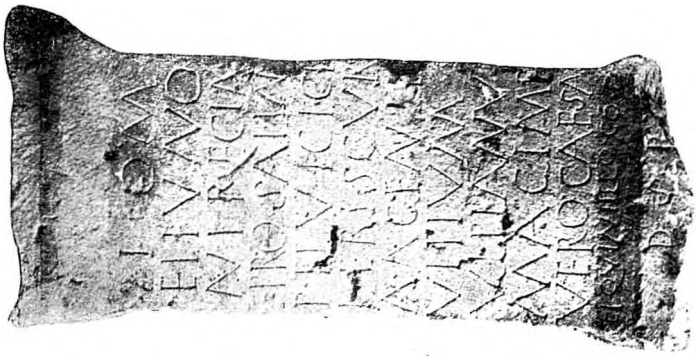

Fig. 1.
Altar votiv pus în anul 177 de primarul din *vicus Celeris*. (Mai sus, p. 79).
Aute votif dédié en 177 par le maire du *vicus Celeris*. (Ci-dessus, no. 53, p, 124 et suiv.).

Fig. 2.
Fragment de altar votiv rural din sec. II—III (mai sus, p. 84).
Fragment d'un autel votif paysan du II—III s. (Ci-dessus, p. 126, no. 55).

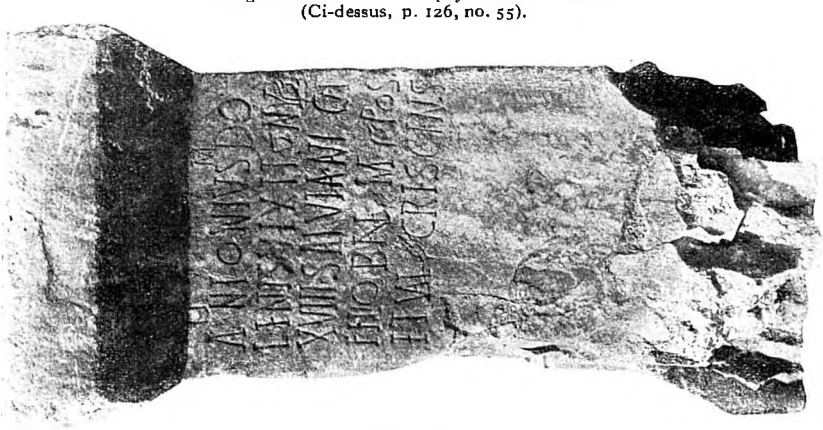

Fig. 3.
Monument funerar al unui bess romanizat, (Mai sus, p. 95)
Monument funéraire d'un besse romanisé. (Ci-dessus, p. 128, no. 60).

www.digibuc.ro

Fig. 1.
Fragment de inscripție comemorativă, poate dela împăratul Maximinus. (Mai sus, p. 82).
Fragment d'inscription commémorative, dédiée, ev., par l'empereur Maximin. (Ci-dessus, p. 126, no. 54).

Fig. 2.
Lista membrilor unui colegiu funeraticiu dela Histria. (Mai sus, p. 91 și urm.).
Album d'un thiase d'Istrie. (Ci-dessus, p. 128).

www.digibuc.ro

Fig. 1.
Altar votiv pus de Romanii şi de LAE *(ΛΑΟΙ)* dintr'un sat de lângă *Tomi*. (Mai sus, p. 98—99).

Autel votif dédié par les *c. R.* et les LAE *(ΛΑΟΙ)* d'un village du territoire de Tomes. Ci-dessus, p. 129).

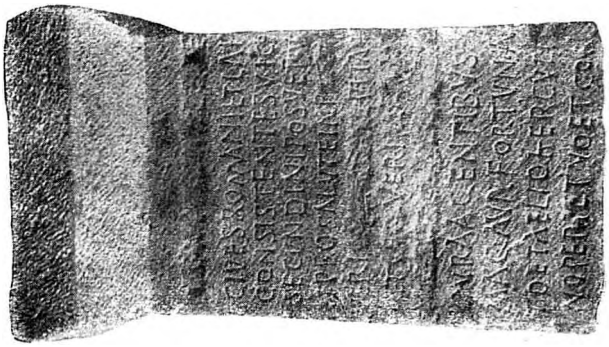

Fig. 2.
Altar votiv pus în anul 237 de Romanii şi de LAI *(ΛΑΟΙ)* din satul lui *Secundinus* de lângă Histria. (Mai sus, p. 97 şi urm.).

Autel votif dédié en 237 par les *c. R.* et les LAI *(ΛΑΟΙ)* du *vicus Secundini*. (Ci-dessus, p. 129 et suiv.).

Fig. 3.
Inscripţie votivă pusă pentru un colegiu funeraticiu. (Mai sus, p. 85 şi urm.).

Dédicace d'une *arcina* (!) à l'usage d'un collège funératice. (Ci-dessus, p. 126, no. 56).

www.digibuc.ro

PUBLICITATEA DREPTURILOR REALE IMOBILIARE ŞI REGISTRELE DE PROPRIETATE

COMUNICARE

DE

ANDREI RĂDULESCU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 22 Iunie 1923

Incerc să vă înfăţişez o problemă de natură juridică, care însă este de interes general şi are o însemnătate deosebită pentru vieaţa economică.

Faţă de complexitatea acestei probleme comunicarea de azi nu este decât o restrânsă contribuţiune pentru luminarea şi rezolvarea ei, menită să atragă şi atenţia celor cari nu sunt specialişti.

I

Este ştiut că drepturile reale, al căror tip este dreptul de proprietate, sunt, prin natura lor, opozabile erga omnes. Ca să poată fi opuse persoanelor streine de actul juridic, din care derivă asemenea drepturi, s'a simţit nevoia să fie aduse la cunoştinţa lor. Aducerea la cunoştinţa acelor persoane, denumite cu expresia: cei de al treilea, s'a făcut fie prin îndeplinirea unor formalităţi solemne, fie printr'o anumită publicitate. Nevoia s'a simţit în special pentru drepturile reale asupra imobilelor.

In *dreptul roman*, unde vânzarea creà numai obligaţiuni, strămutarea proprietăţii aveà loc, chiar pentru părţile contractante, prin mancipaţiune, săvârşită faţă de martori, prin cessio

www.digibuc.ro

in jure, în prezența magistratului, formalități dispărute în dreptul lui Iustinian, sau prin predarea lucrului, prin tradițiune[1]).

S'a întâmplat uneori că nici acest mijloc de publicitate să nu mai existe când formele tradițiunii erau prea simple sau când nu mai erà necesară, de pildă în caz de constitut posesor.

In decursul vremii s'au întrebuințat și alte mijloace de publicitate. Se anunțà de mai multe ori la anumite zile, de obiceiu la zile de târg, încheierea actului juridic pentru ca acei, cari se credeau loviți să-și formuleze pretențiile, sub sancțiunea de a nu le mai puteà invocà; sau se treceau asemenea acte în registrele publice[2]).

Pentru a se înlătură neajunsurile isvorîte din lipsa de publicitate sau dintr'o publicitate rea și a se da mai multă siguranță transmisiunilor imobiliare și constituirilor de ipoteci, în Franța, — a cărei legislație ne interesează în deosebi — în timpul marei revoluțiuni, prin *legea din 11 Brumar anul VII* (1 Noemvrie 1798), care aveà de scop să organizeze regimul ipotecar, s'a introdus transcripțiunea tuturor actelor de transmiterea proprietății.

Principiul acestei legi erà că numai prin transcriere se transmite proprietatea nemișcătoarelor, față de cei de al treilea. Până în momentul transcripțiunii, față de aceștia, rămâne proprietar tot vânzătorul.

Lipsa transcrierii o puteà invocà oricine a contractat cu proprietarul; deci și creditorii hirografari.

Când s'a întocmit *Codul Napoleon* nu s'a mai păstrat acest principiu, cu toate că s'au înscris unele texte, în cari se vorbește de transcripție. S'a pus principiul, contrar dreptului roman și la care se ajunsese printr'o evoluție îndelungată, că proprietatea se transmite numai prin efectul consimțimântului părților. In ce privește transcripția însă, deși a prevăzut-o pentru donațiuni, s'a hotărît ca rezolvarea chestiunii în general să aibă loc la vânzare și apoi la ipoteci dar acolo s'a înlăturat, astfel că s'a revenit la vechiul drept francez când nu se cereà

[1]) Cod. De pactis. cart. II tit. 3 l. 20.
[2]) Planiol. Droit civil I, No. 2603 și urm.

www.digibuc.ro

transcripția. O vânzare dar — sub regimul codului Napoleon — era valabilă față de cei de al treilea, fără această formalitate; destul ca actul să fi avut dată certă. Cei de al treilea, însă, nu puteau ști de existența vânzării fiindcă actul — cu toată data lui certă — era în mâinile părților. Vânzătorul puteà vinde altuia, puteà ipotecà altuia, puteà face diverse acte juridice asupra imobilului său fără ca terții să știe de asemenea acte, întrucât nu există vreo formă de publicitate.

Se părăsise asfel bunul sistem din timpul revoluției și se reînviase trecutul cu nesiguranța lui.

N'a trecut prea mult timp și văzându-se neajunsurile s'a căutat să se îndrepte răul. In parte s'a ajuns la aceasta, după multe amânări, deabià prin *legea din 23 Martie 1855*, prin care s'a restabilit transcripția.

Și această lege are destule defecte. După ea sunt supuse transcripțiunii actele, prin cari se produce o transmitere între vii, renunțările la drepturile câștigate asupra imobilelor, hotărîrile prin cari se constată convențiunile verbale de transmiterea proprietății sau cari pronunță o adjudecare. Nu se transcriu transmiterile prin moarte; nu se transcriu nici hotărîrile, prin cari se admite rezoluția, nulitatea sau resciziunea unui act transcris, dar despre acestea se face mențiune pe marginea registrului unde e transcris actul în chestiune. Nu se transcriu, deasemenea, actele declarative, prin cari se confirmă nulitatea relativă a unui act translativ și nici renunțările înainte de acceptare.

Pentru ca o persoană să poată invocà lipsa transcripției, trebuie să aibă asupra imobilului un drept, fie real, fie personal, care să fie supus publicității și pe care să-l fi conservat conform legii.

Sunt dar excluși, aproape totdeauna, creditorii hirografari și locatarii cu termen mai scurt de 18 ani.

Cu câțiva ani mai înainte de legea franceză din 1855, s'a făcut o îmbunătățire mai mare *în Belgia*, guvernată tot de codul civil francez. Prin *legea din 16 Decemvrie 1851*, prin care s'a modificat codul Napoleon cu privire la ipoteci și privilegii, s'a reglementat și publicitatea transmiterilor de proprietate și a drepturilor reale.

www.digibuc.ro

Prin aceà lege s'a stabilit, între altele, că trebuiesc transcrise în întregime toate actele între vii, cu titlu gratuit sau oneros, translative sau declarative, de drepturi reale imobiliare. Deasemenea sunt supuse transcrierii : hotărîrile definitive, cari țin loc de convenţiuni sau de titluri pentru transmiterea unor astfel de drepturi, actele de renunțare la ele și locaţiunile mai mari de 9 ani sau cari cuprind chitanță pentru cel puțin 3 ani de chirie sau arendă.

Până la transcriere aceste drepturi nu pot fi opuse celor de al treilea, care ar fi contractat cu fraudă.

Transcrierea se poate face în bază de hotărîri, acte autentice și acte sub semnătură privată dar acestea din urmă trebuiesc recunoscute în justiție sau înaintea notarului.

Tot pentru publicitate s'a prevăzut că orice cerere de anulare sau revocare a drepturilor, care rezultă din actele supuse transcripției nu va fi primită înaintea instanțelor decât după ce a fost înscrisă în marginea transcripției. După ce s'a pronunțat hotărîrea se înscrie și ea, mai exact se face mențiune, tot pe marginea registrului în urma mențiunei făcută despre acțiune astfel că terțiul află care a fost soarta acestei acțiuni. Sancțiunea este că asemenea acțiuni și hotărîri dacă nu sunt înscrise, n'au nici-un efect față de cei de al treilea.

Pentru privilegii și ipoteci s'a păstrat formalitatea inscripțiunii din dreptul francez, afară de unele excepții, dar s'a introdus, ca regulă generală, publicitatea și specialitatea, desființându-se astfel așà de criticatele ipoteci oculte și generale.

S'a prevăzut că subrogările și cesiunile de creanțe privilegiate și ipotecare nu pot fi opuse terțiilor dacă nu sunt făcute prin aceleași feluri de acte, admise pentru transcripțiune și dacă nu se face mențiune pe marginea inscripției.

Din punctul de vedere al opozabilității legea belgiană este mai largă decât cea franceză. Lipsa de publicitate poate fi invocată nu numai de anumite persoane, ca la francezi, ci de oricine ar fi contractat fără fraudă; deci și de creditorii hirografari și de locatari pentru orice timp.

* * *

Alcătuitorii *codului nostru civil și de procedură civilă* au

www.digibuc.ro

cunoscut și utilizat aceste izvoare. Ei au găsit oarecare începuturi de publicitate și în *dreptul nostru* anterior și s'au inspirat de unele din rânduelile lui.

In *dreptul vechiu românesc*, independent de întărirea domnească, proprietatea nu se transmiteà numai prin consimțimânt, ca în sistemul codului Napoleon, ci potrivit dreptului roman, prin tradiție, prin predarea lucrului; când existau și titluri, acte, sineturi trebuiau predate și acestea. Posesiunea sineturilor aveà o mare importanță; ea serveà ca dovadă a proprietății, chiar când se pierduse posesiunea lucrului. Așà se explică grija mare, pe care o aveau de a nu pierde zapisele de moșie; așà se explică încercările de a răpì pământul prin răpirea ori distrugerea actelor; așà se explică desele plângeri contra cotropitorilor de moșii, învinuiți că ei, uneori și oamenii stăpânirii chemați să cerceteze, «le-au spart sineturile».

Mai târziu s'a început a se trece sineturile în condici; mulți boieri, multe mânăstiri își scriau zapisele moșiilor în condicile lor. Pare-se că prin sec. XVIII au existat pe la unele târguri și isprăvnicii unele condici, pentru trecerea sineturilor de vânzări și alte acte, de sigur sub influența țărilor vecine dinspre Apus.

In epoca *Reg. organice* s'a instituit în amândouă Principatele un fel de publicitate pentru zălogirile de lucruri nemișcătoare și foile de zestre, pentru cari s'au instituit 2 condici, pecetluite cu pecetea domnească.

Locuitorii din București trebuiau să se adreseze Marelui Logofăt iar cei din județe la judecătoria județului, unde părțile locuiau sau unde se află zălogul nemișcător ori dat de zestre.

Trecerea în condică se făceà în urma prezentării părților și după o cercetare a Marelui Logofăt, cu privire la vârsta legiuită a părților și dacă nu erà vreo pravilnică împiedicare pentru încheierea împrumutării. Afară de aceasta Marele Logofăt porunceà judecătoriei locului, unde se află zălogul, să cerceteze, sub răspunderea ei, dacă lucrul este cu adevărat al datornicului și să înștiințeze despre aceasta.

După aceste cercetări se treceà în condică numele și porecla părților, termenul de plată, suma împrumutată, felul zà-

www.digibuc.ro

logului și zapisul întocmit. Părțile semnau foaia respectivă din condică. Urmà apoi acolo adeverirea de către Marele Logofăt, care întăreà și zapisul și-l dădeà împrumutătorului.

Aceeaș procedură se întrebuințà de judecătoriile dela județe pentru actele de competința lor. Ele erau însă datoare să trimeață în termen de 3 zile, la Logofeția cea mare, copie adeverită a oricărei foi de zestre sau zălogire trecută în condicile cancelariei lor spre a fi trecute și în condicile dela Logofeția mare. Această îndatorire o aveà și Logofeția față de judecătorii pentru toate actele de zălogire sau de zestre a nemișcătoarelor aflate în județe[1]).

Cu chipul acesta se puteà ști din condicele Logofeției zălogirile de nemișcătoare și înzestrările cu asemenea bunuri din întreaga țară.

In Moldova erau aproape aceleași dispozițiuni. Locuitorii din Capitală trebuiau să se adreseze Divanului de apelație iar cei de prin ținuturi tribunalelor ținuturilor. Instanța competentă, pe lângă celelalte formalități arătate, făceà și «dreapta prețeluire» a nemișcătorului, pe care o treceà și în condică. Trebuiau apoi trecute toate alcătuirile de zestre cari treceau peste 1.000 lei[2]).

Sancțiunea neînscrierii în condici erà că actul nu se țineà în seamă, n'aveà tărie.

Regulele acestea de publicitate nu erau impuse locuitorilor de prin sate, pe motiv că asemenea îngrijiri nu numai că le sunt de prisos «pentru acum» ci le pot fi și sarcină, îngreuiere și-i strâmtorează în tocmelile lor.

Sistemul, introdus de Reg. organice, a fost îmbunătățit, treptat, treptat, pe cale de circulări și ofise și merită a fi cercetat mai cu amănuntime.

In el predomină ideea că judecătorul, care ordonă trecerea în condică nu este un organ de înregistrare ci este îndreptățit să constate și temeinicia dreptului, ce se cere a fi înscris.

Legiuitorul dela 1864 n'a fost, în această materie, un simplu

[1]) Reg. Organic al Țărei-Românești, art. 332 și urm.

[2]) Reg. Organic. Anexa litera T. Aici se prevăd dispoziții și pentru adeverirea altor acte și a còpiilor.

www.digibuc.ro

reproducător al legei franceză și belgiană ci a încercat să creeze ceva deosebit, măcar în parte.

Mai întâiu, părăsind dreptul anterior, a înscris principiul că proprietatea se transmite prin simplul efect al consimțimântului (971 c. civ.). In al doilea rând a introdus transcripția nu numai la donații, cum erà și la francezi, (art. 818—819 c. civ.) ci, în regulă generală, înscriind un aliniat nou în art. 1295 prin care prevede că, în materie de vânzare de imobile, drepturile care rezultă pentru părți nu pot fi opuse, înainte de transcripțiune, unei a treia persoană, care ar aveà și ar fi conservat, după lege, oarecare drepturi asupra imobilului vândut. A înscris apoi un nou articol 1802 și a dat art. 1803 altă redacție decât a textului francez, așà că la noi, nu mai poate fi discuția care a existat în Franța până la legea din 1855, de oarece chiar codul civil a introdus transcrierea ca necesară pentru a face opozabilă terțiilor strămutarea proprietății.

Tot atunci a prevăzut acelaș principiu și în procedura civilă, unde a reglementat aplicarea lui.

Pentru publicitatea ipotecilor și privilegiilor a admis sistemul inscripției dar pentru luarea ei s'a inspirat și din dreptul anterior. Creditorul și debitorul trebuie să se adreseze președintelui tribunalului, care observă dacă actul e învestit cu toate formele cerute de lege, dispune să se cerceteze dacă există și alte sarcini sau drepturi asupra imobilului și examinează titlurile de proprietate sau posesiunea liniștită asupra acestuia.

Spre a se puteà îndeplini aceste formalități de publicitate s'a instituit la fiecare tribunal de județ registre pentru transcripțiuni și inscripțiuni.

In baza textelor din *procedura dela 1864* trebuiau transcrise toate actele de înstreinarea proprietății sau a drepturilor reale, ce se pot ipotecà, toate actele prin cari se renunță la ele, toate actele prin cari se constitue o antihreză, un drept de uzufruct, de uz sau de abitațiune precum și toate actele prin cari se renunță la aceste drepturi. Se mai transcriu, în extract, contractele de arendare și închiriere pe timp mai lung de 3 ani. Erau supuse publicității și convențiunile matrimoniale.

In ce privește opozabilitatea legiuitorul nostru se vede că

www.digibuc.ro

n'a avut o normă bine stabilită; redacţia textelor se resimte de diversitatea izvoarelor.

Pentru donaţiuni, păstrând textul francez, netranscrierea poate fi opusă, ca şi acolo, de orice persoană, care are interes, exceptându-se numai persoanele, cari sunt obligate să stăruiască a se face transcrierea sau reprezentanţii lor precum şi donatorul.

Când a introdus transcrierea în alin. II al art. 1295 a prescris că actul netranscris nu este opozabil celor de al treilea, cari ar aveà şi ar fi conservat după lege oarecari drepturi asupra imobilului vândut, deci a urmat sistemul legii franceze din 1855, aşà că sunt excluşi creditorii hirografari.

Mai departe în art. 1802 vorbeşte de cei de al treilea, fără de a se mai adăugà altă condiţiune; ceva analog, dar, cu regula dela donaţiuni şi mai larg şi decât textul belgian; oricine, prin urmare, poate invocà netranscrierea.

In procedura civilă s'a înscris alt text (723), în care se dă dreptul de a invocà netranscrierea nu, pur şi simplu, celor de al treilea, ci acelora care au drepturi asupra imobilului. După acest text, deci, creditorii hirografari, nu pot invocà lipsa de transcriere.

Jurisprudenţa a dat precădere mai ales acestui text din procedură, care cuprinde sediul materiei.

Sistemul de publicitate, întocmit la 1864, influenţat de legea belgiană, deşi superior celui francez, erà totuş — cum se vede uşor — destul de imperfect.

La 1900, când s'a modificat procedura civilă s'a modificat, în parte, şi textele referitoare la transcripţiuni şi inscripţiuni.

In textele, în vigoare astăzi, s'a păstrat sistemul dela 1864, îmbunătăţindu-se prin mărirea numărului actelor cari trebuiesc transcrise, fie în întregime, fie în extract. S'a adăugat, astfel, transacţiile asupra drepturilor reale, ordonanţele de adjudecare, declaraţiile relative la drepturile copiilor asupra averii părinţilor, în caz de divorţ prin consimţimânt mutual, hotărîrile date în materie de expropriere pentru utilitate publică, ceziunile de venituri pe timp mai mare de 2 ani; iar în extract pe lângă contractele de închiriere mai lungi de 3 ani, comandamentele şi urmăririle de venituri. S'a mai introdus tran-

www.digibuc.ro

scrierea în extract pentru actele cari sunt autentificate la tribunalul județului, unde trebuie să se facă transcrierea.

Pentru inscripțiuni nu se mai cere decât căutarea sarcinilor nu și a titlurilor de proprietate ori a posesiunii liniștite.

Cu privire la opozabilitatea față de terții s'a păstrat dispozițiile dela 1864. Pot invocà, dar, lipsa de transcripție numai cei ce au drepturi asupra imobilului, cu adăugire că se pot folosì de netranscriere chiar dacă au cunoștință de existența actului netranscris, exceptându-se dela această favoare numai cei care s'ar găsì în cazuri de viclenie.

Mai târziu, *în 1904*, au fost supuse publicității, printr'o transcriere specială, în extract, concesiunile petrolifere, din care legea a făcut drepturi reale mobiliare.

In 1906 modificându-se Codul civil în privința divorțului pentru cauză determinată, prin art. 285 s'a dispus să se transcrie și drepturile copiilor asupra treimei ce li se cuvine în imobilele părinților după prevederile acelui articol.

In legătură cu publicitatea, de care ne ocupăm, trebuie menționată și legea *judecătoriilor de ocoale din 1907*, care a hotărît să se țină la fiecare judecătorie *un registru al proprietății*. Art. 48 prevede să se facă mențiuni cât mai precise pentru orice trecere de proprietate precum și pentru orice constituire de drept real asupra pământului, prin hotărîri judecătorești, acte autentificate, legalizate sau numai înfățișate spre executare judecătorului de ocol.

Scopul acestui registru nu este însă, ca al transcrierii dela tribunal, să facă opozabile terțiilor astfel de acte ci numai de a individualizà, pe cât e cu putință, pământul, care a format obiectul actului, până când se vor găsì mijloace îndestulătoare să se facă și pe harta topografică a comunei sau a județului [1]).

Acest registru se ține, ca și cel de transcripțiuni, tot pe nume de persoane, iar nu pe imobile. Se pare, dealtfel, că n'au fost ținute în mod regulat și continuu.

Prin toate mijloacele arătate s'a îmbunătățit într'o măsură apreciabilă sistemul nostru de publicitate. El este, în multe privințe, cu mult mai bun decât cel francez, dar a rămas

[1]) Expunerea de motive.

www.digibuc.ro

tot inferior celui belgian. Şi e de neînţeles de ce, măcar la 1900, legiuitorul n'a introdus în totul sistemul belgian.

* * *

Sistemul nostru de azi prezintă încă multe defecte pe cari încerc să le enumăr.

Nu se transcriu toate actele translative de drepturi reale între vii; de ex. uzufructul legal, cu excepţia din art. 285 c. civ. Las de o parte dobândirile prin prescripţiune, ocupaţiune, etc., cari totuş reprezintă strămutări sau constituiri de drepturi.

Nu se transcriu actele translative prin moarte. Nu se transcriu testamentele cu toate că textul art. 722 pr. civilă vorbeşte în genere de înstreinări[1]).

Nu se trece, în registrele generale de transcriere, nimic cu privire la succesiunile netestamentare. Nu se face nici o menţiune, în aceste registre despre acceptarea succesiunilor sau despre renunţarea la ele. Acceptările sub beneficiu de inventar şi renunţările au o oarecare formă de publicitate prin trecerea într'un registru dar acela e un registru special; şi aceste operaţiuni au loc numai la tribunalul domiciliului succesiunei nu la fiecare imobil al succesiunei.

Poţi moşteni, dar, imobile sau drepturi reale imobiliare şi, netrecându-se nimic în registre, terţii nu pot şti de această transmitere. Este adevărat că transcrierea n'ar aveà nici un efect pentru moştenitorii sezinari, cari dobândesc şi proprietatea şi posesiunea, fără a fi nevoie de vreo formalitate dar o astfel de dobândire are loc în ce priveşte proprietatea şi la transmiterea prin convenţiune şi totuş transcrierea este necesară pentru a încunoştiinţà pe terţii. Se ştie apoi că la noi nu toţi erezii sunt sezinari; afară de descendenţi şi ascendenţi ceilalţi trebuie să ceară posesiunea dela justiţie; aceştia mai ales au nevoie să fie cunoscută starea lor de către terţii. Interesul cel mare, însă, este în special pentru aceştia care contractează cu moştenitorii. Ei nu pot şti dacă pretinşii moştenitori sunt sau nu moştenitori reali ori numai aparenţi şi câţi sunt. Aceasta a contribuit ca jurisprudenţa să recu-

[1]) Cpr. Alexandresco D., Dr. civil român, ed. II, tom. III, partea I, pag. 406—409.

www.digibuc.ro

noască valabilitatea înstreinărilor făcute de eredele aparent fiindcă persoana, care a contractat cu el n'a avut posibilitatea să știe cine este moștenitor.

De altă parte, nefăcându-se nici măcar o mențiune în registre despre moștenitori, nu poți ști pe numele cui să cauți registrele, după ce ai aflat c'a murit proprietarul unui imobil. Trebuie să te duci la domiciliul succesiunei, să întrebi în toate părțile, să afli moștenitorii, să descoperi câți sunt, drepturile fiecăruia, etc. și totuș să fii în mare îndoială dacă ai căpătat informațiuni exacte ori ai căzut victimă a vreunui interesat.

Nu se transcriu toate actele declarative de drepturi. S'a introdus la 1900 transcrierea pentru transacțiunile asupra drepturilor reale dar au rămas toate celelalte acte declarative nesupuse transcrierii. Astfel nu se transcriu *hotărîrile judecătorești*, privitoare la imobile pe motiv că prin ele, nu se atribuie un drept ci numai se constată. Această considerațiune este temeinică când reclamantul a pierdut procesul și imobilul a rămas tot pârîtului, care-l aveà transcris. Ea nu mai este exactă când s'a admis acțiunea reclamantului și a fost obligat pârîtul să-i lase imobilul. Hotărîrea a constatat dreptul reclamantului, l-a declarat dar cei de al treilea n'au știut de acest lucru. In registru este și rămâne trecut ca proprietar tot pârîtul. Acesta poate greva imobilul, poate dispune de el; actele lui, dacă respectă normele de publicitate sunt opozabile și reclamantului, care a câștigat și care se vede redus la posesia hotărîrii.

Acelaș lucru se va petrece cu hotărîrile, prin cari se constată că s'a vândut un imobil sau s'a constituit un drept real. In lipsa unui text formal ca la Belgieni se pot găsì instanțe, cari să refuze transcrierea pentrucă se va zice că hotărîrile sunt numai declarative, deșì în fond, în aceste cazuri, coprind o transmitere de drepturi.

Acì intră și *împărțelile*, fie voluntare, fie judecătorești, cari, în dreptul nostru, printr'o ficțiune, nu sunt translative ci declarative. Chiar dacă aș ști cine sunt moștenitorii cuiva tot nu știu, registrele n'o spun, dacă și cum s'au împărțit așà ca să aflù drepturile fiecăruia.

www.digibuc.ro

Se va transcrie împărţeala făcută de ascendenţi prin acte între vii pentrucă transmite drepturi.

S'ar puteà discutà, însă, dacă trebuie să se transcrie actul, prin care un copărtaş dobândind drepturile celorlalţi fie în chip gratuit, fie oneros, face să înceteze starea de indiviziune, operaţiune socotită în dreptul civil tot ca împărţeală spre deosebire de legea timbrului, care o socoteşte ca translativă pentru părţile celorlalţi.

In cazurile de împărţeală se zice că terţiul n'are decât să ceară actul respectiv spre a aflà drepturile aceluia cu care tratează. Dar dacă va pretinde că este singur moştenitor sau că nu s'au împărţit? Cum vei aflà? Legea dă creditorului dreptul să intervie într'un partaj însă dacă s'a terminat nu-l mai poate atacà decât pe calea acţiunei pauliane. Cum să uzeze de aceste drepturi când nu i se dă mijlocul de publicitate spre a aflà?

In practică, se transcriu deseori actele de împărţeală şi bine fac cei ce admit transcrierea; dar din moment ce legea nu o prevede terţii nu-s obligaţi să cerceteze registrele.

Chiar cu privire la transcrierea actelor translative legea noastră n'a întrebuinţat cea mai bună redacţie. In loc de a prevedeà transcrierea pentru toate drepturile reale în general a vorbit de drepturile reale, care se pot ipotecà şi a făcut o enumerare; din această cauză s'ar puteà ivì discuţie dacă şi emfiteoza trebuie transcrisă. Sunt apoi şi alte acte tot cu caracter translativ, care totuş nu sunt supuse transcrierii; de pildă: retractul litigios, trimiterea în posesia bunurilor unui absent, redobândirea unui drept în baza pactului de răscumpărare.

Nu s'a urmat în totul, în privinţa inscripţiunii privilegiilor şi ipotecilor, dispoziţiunile legii belgiene; de exemplu cu privire la privilegiul copărtaşului, al coschimbistului, al separaţiei de patrimonii sau cu privire la creanţele din art. 1729, cari se pot exercità şi asupra imobilelor.

Nu există, afară de o redusă excepţiune, nici o publicitate în registre pentru acţiunile introduse, cum e acţiunea în revendicare acţiunea pentru cauzele de nulitate, rezoluţiune, revocare, reducţiune, pentru viţii ale actului rezultând dintr'o stare de incapacitate a persoanelor contractante: minoritate, interdicţie, consiliu judiciar, faliment sau pentru atingeri eventuale ale

www.digibuc.ro

dreptului, de ex. expropriere eventuală sau cel puțin cea hotărîtă de autoritatea în drept.

Afară de publicitatea acțiunii în revocare pentru ingratitudine și de rezoluțiune a vânzării pentru neplata prețului, care este strâns legată de conservarea privilegiului, nu se mai prevede nimic.

Și ce este mai grav, aceste acțiuni, odată câștigate, operează cu efect retroactiv; ca atare pier drepturile tuturor cari au contractat cu pârîtul asupra imobilului. Și totuș terțiul n'a putut ști.

La noi nu este nici îndatorirea de a se face, ca la Belgieni, mențiune despre introducerea acțiunei și despre hotărîre.

Se poate întâmplà dar să te judeci cu privire la proprietatea unui imobil și deținătorul, simțind că va pierde, înstreinează imobilul; când vei procedà la executare cumpărătorul va susține că hotărîrea nu-i e opozabilă. După unii i-se va admite susținerea și va trebuì să începi un nou proces; și ce-l oprește să facă și acesta e o înstreinare și așà mai departe. Chiar după părerea cea mai favorabilă reclamantului i-se va admite susținerea dacă este de bună credință. Și cum vei dovedì reaua credință când — cu drept cuvânt — va arătà că n'a găsit în registre — izvorul legal de informații — nici urmă de vreo acțiune.

In această ipoteză reclamantul tot mai are mijlocul de a aflà de înstreinare, din registrul de transcripții deși va fi foarte greu să le cerceteze mereu spre a-și dirijà procesul.

Este însă mai grea situația celui care dobândește un asemenea imobil în litigiu. A cercetat registrele, a văzut că nu-i nicio sarcină, n'aveà mijloc legal să afle altceva despre situația lui și a cumpărat. Se pomenește peste câtva timp chemat în procesul, care există cu autorul său, ori amenințat cu executarea. Și nu i-se poate reproșà nimic, fiindcă a luat toate precauțiunile, pe care i le pune legea la dispoziție spre a aflà situația imobilului. Nu i se puteà pretinde să cerceteze toate dosarele instanțelor judecătorești de unde se află imobilul. Și chiar de ar fi vrut s'o facă, pe câți ani? Fiindcă s'a putut să fie un proces foarte vechiu, rămas în suspensie și a cărui peri-

www.digibuc.ro

mare nu se ceruse; sau — din cauza convenţiei părţilor — să fi fost la alte instanţe[1]).

Asemenea situaţii de sigur că prejudiciază mult şi nu sunt îndemnuri pentru diverse transacţii.

Legea noastră nu prevede nici o formalitate de publicitate pentru *ceziunile şi subrogările în materie ipotecară*. Este întrebuinţat în practică sistemul menţiunilor pe marginea registrelor dar acesta nu este prevăzut de lege ci este o creaţie introdusă în grefe de cei care ştiau sistemul belgian şi i-au înţeles necesitatea.

Afară de acestea la noi este *admisă transcrierea şi pe baza actelor sub semnătură privată*. Ori, asemenea acte se pot plăsmui uşor şi, cu jertfa plăţii taxelor, se poate ajunge la transcriere. Titularul dreptului va trebui să pornească un proces, lung şi costisitor, pentru a se desfiinţă transcrierea; iar până atunci, nu va puteà dispune de imobil fiindcă faţă de terţii proprietar e cel care a transcris. Şi acesta, îndrăzneţ, s'ar puteà să nu se mulţumească cu atât ci să-l vânză altuia, de perfectă bună credinţă, care nu ştie nimic despre toate acestea şi nici de procesul pornit. Pedeapsa închisorii la care se expune falsificatorul nu mulţumeşte pe cel păgubit, care mai totdeauna nu va aveà de unde să-şi repare prejudiciul încercat.

Cu privire la *opozabilitatea faţă de terţii*, sistemul legei noastre este cum am văzut deasemenea imperfect. Lipsa de transcriere nu poate fi opusă de oricine ci numai de aceea care au drepturi asupra imobilului.

In dreptul nostru *transcrierea nu este obligatorie*. Din acesta i se face legii o critică întrucât nu toţi se grăbesc să transcrie, fie din neglijenţă, fie din ignorarea legei, aşà că rămân necunoscute chiar multe din actele, pentru cari este înfiinţată transcrierea. Este adevărat că poţi să nu transcrii, fiindcă nici un text nu ordonă transcrierea dar din moment ce se prevede că dreptul nu e opozabil faţă de cei de al treilea, pentru a-ţi valorificà acel drept trebuie să satisfaci prevederea legii şi să transcrii. In chip indirect eşti astfel obligat să te supui re-

[1]) Numai din necunoaşterea sistemului nostru de publicitate unele tribunale au cerut pentru liberarea titlurilor de rentă proprietarilor să probeze că nu există asupra terenului expropriat nici o acţiune.

www.digibuc.ro

gulei de transcriere. Nu este dar pericol că din neglijenţă ar rămâne foarte multe acte netranscrise. Din practică se poate spune că foarte puţine nu sunt transcrise, mai ales că aproape totalitatea actelor supuse acestei formalităţi se autentifică la judecătorii şi tribunale şi sunt făcute de juriști.

Un mare neajuns al sistemului nostru de publicitate este, însă, că *nu garantează legalitatea, validitatea, tăria dreptului publicat.* Ce reprezintă transcrierea în special? O trecere în registru ordonată de grefier, la cererea oricui are interes. Nu constată nimeni, cât de sumar, că persoana care a obţinut transcrierea este titularul legal al dreptului. Cu toată publicitatea transcrierii ori înscrierii cel de al treilea, cel interesat, trebuie să cerceteze prin alte mijloace soliditatea dreptului.

Un alt defect, de sigur cel mai mare, este că registrele sunt ţinute pe *nume de persoane*, nu pe imobile; *avem dar o publicitate personală.* Ca să afli situaţia unui bun imobiliar trebuie să ştii întâiu cine posedă acum şi dacă numele acestuia este trecut în registru. După aceasta trebuie să ştii dela cine-l are; în urmă trebuie să afli pe autorul aceluia şi aşà mai departe până ajunge să însumeze o trecere de timp, care de obiceiu este 30 de ani.

Şi trebuie să ştii, cu toată exactitatea, numele şi pronumele diferiţilor proprietari, căci o greşeală cât de mică poate să fie dezastroasă. De exemplu ai căutat pe numele: Georgescu Dumitru şi în realitate trebuià căutat pe numele Georgescu I. D-tru. Sau ai căutat pe numele Christescu când trebuià să cauţi pe numele Hristescu, scris astfel fiindcă aşà semnează partea sau pentrucă aşà l-a trecut funcţionarul în registru. Sau unul din foştii proprietari ai imobilului a murit şi nu ştii cine sunt moştenitori; ori o femeie dintre ei s'a căsătorit şi nu ştii numele bărbatului.

Cercetarea registrelor se face, de obiceiu, pe 30 de ani, termenul celei mai lungi prescripţii, crezându-se că peste acest termen nu mai pot fi motive de îngrijorare. Dacă însă, în acest timp, unul dintre acei cari aveau sau care pretinde a fi avut drepturi asupra imobilului a fost minor, interzis şi s'a suspendat astfel prescripţia sau a introdus vreo acţiune, care a întrerupt-o, ce valoare mai are mărginirea cercetării registrelor numai la

www.digibuc.ro

30 de ani? Şi de unde poţi află toate acestea când nu se face nicio publicitate?

Se crede, de mulţi, că odată ce ai *certificat* dela grefier despre sarcini eşti la adăpost de orice risc. Se înşeală amarnic, pentrucă grefa face cercetările pe numele şi timpul ce-i arăţi; şi când nu vrei să dai sau nu ştii un nume, grefierul nu este ţinut să se ocupe de el ori să ţi-l caute. De altă parte, dacă sunt sarcini deşi nu-s trecute în acest certificat ele nu dispar ci rămân şi sunt în totul opozabile celor de al treilea. Cel care s'a încrezut în certificatul grefierului, are acţiune şi contra acestuia, dar acţiunea nu totdeauna-i va fi folositoare (art. 1817—1818 C. civ.) pentru repararea pagubelor.

Trebuie reamintit apoi că *nu oricine poate cercetà registrele* şi nu se pot cercetà decât cu multă pierdere de vreme. Aproape toţi au nevoie de un om priceput la această operaţiune; şi pentru a aveà mai multă siguranţă este nevoie nu numai de un funcţionar, care să răsfoiască repertoriile mult timp, ci de un om de legi, care să cerceteze şi actele în sine. *Or, o bună publicitate cere ca să fie posibil oricărui cetăţean să vază starea imobilului în cel mai scurt timp spre a-şi puteà încheià afacerile repede.*

La tribunale există un *registru repertoriu*, în care se fac cercetările. Puţini ştiu că un asemenea registru nu intră în sistemul Codului civil şi al procedurii. Inscrierile şi menţiunile din el n'au putere legală ci servesc numai pentru a înlesnì cercetările în registrele de transcripţiuni şi inscripţiuni. Pentru a află situaţia legală a imobilului trebuie să nu te mulţumeşti numai cu cele ce găseşti în repertoriu ci să cauţi registrele arătate. O lipsă, o greşeală din registrul-repertoriu nu te pune la adăpost de consecinţele legale.

Pe lângă toate aceste defecte nu trebuie uitat faptul că în multe părţi registrele sunt ţinute foarte rău; sunt rupte, rău legate, rău scrise. Şi această stare a devenit şi mai rea din cauza războiului, în care multe au fost distruse.

Din cele arătate se vede cu uşurinţă cât de defectuos este sistemul nostru. Dacă părţile, cari tratează o afacere privitoare la un imobil, nu trăesc în localitate, nu cunosc pe cine stăpâneşte acum, neamurile, moştenirile, procesele, etc., aproape n'au curaj

www.digibuc.ro

să cumpere, să dea cu împrumut, etc., chiar când apelează la un jurist; iar dacă fac o asemenea operaţiune au totdeauna mult risc.

In aceste condiţiuni se înţelege uşor cât suferă creditul şi viaţa economică în genere.

Dacă *creditul este aşa de scump* în ţară la noi, asta se datoreşte, de sigur, în bună parte şi puţinei siguranţe, pe care o oferă sistemul de publicitate. Cel ce dă cu împrumut nu ştie totdeauna de pe registre, care este realitatea din punct de vedere juridic asupra imobilului debitorului. Cu ipotecă, fără ipotecă este aproape aceeaş nesiguranţă, care nu îndeamnă la asemenea afaceri sau indriteşte cereri de procente mari pentru eventuale riscuri. Proprietarii cari aveau moşii, şi în genere, imobile la Creditele funciare se bucură de mai mult şi mai eftin credit tocmai fiindcă se ştie că acolo s'a studiat foarte serios starea imobilului şi s'a găsit — atât cât se poate află în sistemul nostru — că este o proprietate, un drept sigur. Toţi se bucură să dea cu împrumut după Credit şi părinţii ţin să înscrie mai totdeauna în actele dotale clauza plasării fondurilor numai în urma Creditului.

Această stare de nesiguranţă a drepturilor reale a ieşit la iveală mai mult ca oriunde în *afacerile de petrol.* Se concedă terenul de către un individ pe care-l socoteai proprietar în baza posesiei şi uneori a registrului de transcripţii. Peste câtva timp se iveà altul, care pretindeà că el este proprietar, că a făcut de mult o acţiune în revendicare; ori că este frate, soră a concedentului şi nu s'au împărţit; ori mama, ori tatăl cari susţineau şi dovedeau că ei sunt proprietari şi că fiul lor, care a concedat, erà numai tolerat. Concesionarul, care investise capital enorm, erà silit să plece ori să satisfacă toate cererile. Şi, cine-i garantà că în curând nu se ivesc alţii?

Pentru a se îndreptà lucrurile şi a se da mai multă siguranţă capitalului s'a *creiat procedura consolidării.* Justiţia erà chemată, în urma cercetărilor şi judecăţei urmate, să întărească dreptul concesionarului rămânând ca adevăraţii proprietari să-şi valorifice în urmă drepturile.

Consolidarea, dobândită uneori cu multe dificultăţi, nu însemnà mare garanţie. Concedentul puteà concedà acelaş teren altei persoane, micşorând ori mărind suprafaţa, schimbând

www.digibuc.ro

denumirea punctului unde erà situat, ceeace nu erà greu față de diversele denumiri date la țară, schimbà vecinii, ori întrebuințà alte mijloace. In baza nouei concesiuni se puteà obține o nouă consolidare, de care primul concesionar puteà să nu știe. Și acest lucru se puteà repetà de cel dintâiu concedent. Cu atât mai lesne se puteà face noui concesiuni de către alții, cari aveau pretenții asupra terenului. Se rezolvă pe cale judecătorească astfel de conflicte între hotărîri dar ceeace ne interesează acì este că s'au putut ivì asemenea situații, că sunt terenuri, cari au fost consolidate de mai multe ori. Justiția țării întărise concesiunea; concesionarul, mai ales strein, încrezător în această hotărîre se credeà definitiv stăpân al terenului, adusese capital foarte mare, când se pomenește într'o zi că altul erà proprietarul îndreptățit să concesioneze, altul consolidase înaintea sa, în fine cu o sumă de dificultăți de acest fel. Și cu drept cuvânt se puteà întrebà: ce mai este sigur din toate aceste operațiuni și cum se mai pot învestì capitaluri în asemenea împrejurări, în care aleatorul are așà de mare parte? Această nesiguranță, face rău țării, încrederei ce trebuie să inspire justiția ei și descurajează pe întreprinzători.

Din cauza sistemului de publicitate se ivesc în genere și *multe procese*. Dar ceeace face și mai mare acest număr este în special lipsa unei individualizări mai exacte a terenurilor în registre și planuri.

Posesia și proprietatea trebuie s'o dovedești mai totdeauna cu martori sau cu alte mijloace nesigure. Fiecare trebuie să aibă mereu grijà de a-și manifestà posesia și de a-și păzì hotarele. Se știe ce înseamnă această nesiguranță la sate, unde parcelele de pământ sunt foarte numeroase și mici. Răul se observă mai ales în regiunile de deal și munte, în regiunile moșnenești, unde drepturile sunt așà de contestate și unde turburările de posesie sunt veșnice. Asta a și desvoltat atât de mult și întreține pofta de judecată în aceste regiuni.

După 1864 răul s'a întins și la clăcașii improprietăriți cărora li s'a dat pământ fără măsurători exacte, fără hotare bine determinate, fără înscrieri în registre, în cari să se arate precis parcela fiecăruia.

De sigur că această stare se va întinde foarte curând și mai

www.digibuc.ro

mult în urma împroprietăririi, dacă nu se vor luà măsurile potrivite. Acum au început să se certe și să se bată satele pe parcele mai mari; în curând vor începe indivizii pe bucăți mai mici, pe răzoare, pentru o brazdă, pentru un pom. Și numărul proceselor va crește și starea de nesiguranță va fi probabil și mai mare pentrucă în locul câtorva mii de proprietari, care aveau planuri, acte, hotare păzite, acum sunt sute de mii de țărani ale căror tranzacțiuni, neînțelegeri, judecăți, nu se vor puteà comparà ca număr cu ale foștilor proprietari.

* * *

In fața sistemului publicității personale, pe care le-am cercetat avem *sistemul publicității reale*.

In acest sistem baza publicității nu este persoana ci imobilul. Cercetătorul găsește de o parte situația topografică a imobilului, arătată într'un plan, întocmit cu toată exactitatea, suprafața, vecinătățile și alte indicațiuni, care ajută pentru individualizarea deplină iar de altă parte situația juridică, numele proprietarului, transmiterile, desmembrările, sarcinile, într'un cuvânt un fel de stare civilă a imobilului. Inscrierea în registre se face numai după ce actele au fost cercetate de un funcționar pregătit pentru aceasta. Ea servește nu numai pentru a aduce la cunoștința terțiilor situația imobilului ci și pentru a dovedì tăria dreptului celui înscris. Cine este înscris în registre este și titular al dreptului față de oricine. In genere înscrierea are nu numai caracterul probator ci și atributiv de drepturi.

Intrebuințarea registrelor pentru dobândirea proprietății prin înscriere o găsim pentru prima dată în Moravia și Bohemia, încă de acum câteva secole. In sec. XIV se vorbeà de ea ca de un obiceiu care există din timpuri imemoriale.

Astăzi sistemul este întrebuințat în foarte multe țări — mai numeroase decât se crede — și prezintă variații numai asupra unor puncte. Dintre acestea merită să fie menționate cele principale, în jurul cărora pot fi grupate celelalte.

In primul rând trebuie semnalat *sistemul german*, coprins în forma cea mai bună, în legea din 1897, modificată la 1905

www.digibuc.ro

și inspirată mai ales de legea prusiană din 1872. Publicitatea este pur reală și se întemeiază pe cadastru. In principiu fiecare parcelă are o foae în registru; totuș mai multe parcele, situate în circumscripția aceluiaș birou funciar și aparținând aceluiaș proprietar pot fi reunite într'o foae comună.

Caracterele esențiale ale sistemului sunt:

1. Obligativitatea înscrierii pentru toate drepturile reale spre a fi consolidate nu numai față de terții ci și față de părțile contractante. Proprietatea nu se transmite, ca în dreptul nostru, nici între părți prin simplul efect al consimțimântului acestora ci numai prin inscripția în registre. Inscripția, dar, nu este necesară numai pentru înștiințarea terțiilor ci și pentru a da viață dreptului și a-l face valabil. Fără ea dreptul nu există.

2. Legalitatea. Inainte de înscriere trebuie să se cerceteze de către judecător drepturile celui care cere înscrierea și numai dacă se dovedesc legale i se admite cererea.

3. Puterea probantă a registrelor, validitatea drepturilor înscrise. Odată ce dreptul a fost înscris nu mai poate fi discutată tăria lui. Poți aveà alte căi pentru repararea prejudiciului dar ce este înscris acolo nu mai poate fi atacat oricum.

4. Specialitatea. Fiecare parcelă trebuie să aibă o foae distinctă, cu excepția arătată mai sus.

Acest sistem, cu oarecari deosebiri, se găsește și în alte țări; în multe a fost întocmit sub influența lui. Astfel îl găsim în Austria, în Dalmația, Polonia, Rusia, Suedia, Portugalia, Ungaria[1]).

Alt sistem este *sistemul australian numit Torrens*. Mai înainte, coloniile engleze din Australia păstrau regimul din Anglia. Proprietatea funciară se întemeià pe așà zisele *deeds*, acte de transfert, cari se treceau într'un registru fără a da însă multă siguranță. Față de această stare Robert Richard Torrens concepù un nou sistem, care a fost primit mai întâiu în Australia de sud la 1858, apoi mai târziu în toată Australia, iar în urmă și în alte colonii.

Ceeace caracterizează sistemul este tot *înscrierea*, înmatricu-

[1]) Em. Besson. Les livres fonciers et la réforme hypothécaire, p. 248 și urm.

www.digibuc.ro

larea în registre. La început, autorul reformei, pentru a învinge unele rezistenţe, s'a mulţumit ca înmatricularea să fie facultativă. Cine voià se folosià de noua rânduială, cine nu, rămâneà cu imobilele sale sub regimul dreptului comun.

După introducerea reformei s'a prevăzut însă că pentru imobilele dobândite dela Coroană, concesionate de Stat, înmatricularea va fi obligatorie şi se va face din oficiu, astfel că de atunci înainte pentru o bună parte din imobile sistemul e obligatoriu. Tendinţa este să devină obligatoriu pentru toate imobilele. Sub influenţa rezultatelor reforma a fost introdusă şi cu caracter obligatoriu în coloniile engleze din Malaca, Singapur şi altele.

Inmatricularea nu se obţine cu uşurinţă ci numai după cercetări foarte riguroase. Acel care cere înscrierea trebuie să-şi depună toate actele, alăturând când e nevoie şi o schiţă de plan făcută de un inginer brevetat. Se verifică situaţia pe teren de către un geometru oficial, în special spre a se vedeà dacă nu sunt încălcări. Urmează apoi o verificare triplă a situaţiei juridice sub conducerea unui magistrat. Dacă cererea părţii este admisibilă se fac publicaţiuni, prin înştiinţări individuale pentru vecini şi prin gazetă pentru oricine spre a-şi arătà pretenţiile.

Dacă nu se iveşte nicio opoziţie sau sunt respinse, magistratul, *registrar general*, constatând aceasta dispune să se opereze înmatricularea. In acest scop el alcătueşte un certificat în dublu exemplar, în care se cuprinde situaţia pe teren a imobilului, figurată într'un plan, împreună cu situaţia juridică. Un exemplar se liberează proprietarului, altul rămâne la biroul funciar, înserat în registru unde formează o foaie. Deacì înainte titlul definitiv al dreptului este ceeace se prevede în acest certificat; aceasta este dovada definitivă a proprietăţii; deacì înainte orice transferare şi orice act juridic referitor la drepturile reale asupra imobilului nu e valabilă dacă nu e înscrisă în certificat.

Un caracter special al sistemului şi care-l deosebeşte şi de sistemul german este că acest certificat, constatator al dreptului de proprietate este absolut inatacabil şi irevocabil, faţă şi de părţile contractante şi faţă de toată lumea, afară de câ-

www.digibuc.ro

teva excepţiuni prevăzute de lege şi nici în acest caz dacă a fost bună credinţă. Cine contractează de bună credinţă în baza unui asemenea certificat este absolut sigur că nimeni nu-l va puteà evinge.

Se pot întâmplà uneori greşeli. Cel lezat are o acţiune în daune, pe care le plăteşte administraţia dintr'un fond de asigurare general.

In acest sistem s'a ajuns şi la *mobilizarea solului.* Transmiterile de drepturi nu se mai fac prin noui acte. Vânzătorul, de pildă, ia dela biroul respectiv un formular tipărit pe care-l completează iar cumpărătorul se prezintă cu acest formular şi cu certificatul dat de vânzător la birou, unde se face menţiune în ambele exemplare ale certificatului despre vânzarea făcută şi astfel se stabileşte în chip definitiv dreptul cumpărătorului[1]).

Un sistem, inspirat în mare parte de sistemul australian, este cel *din Tunisia,* introdus prin legea din 1 Iulie 1885. Inscrierea în registre este facultativă. Cel care vrea să-şi înscrie proprietatea în registre trebuie să prezinte o cerere, depunând şi taxele pentru cheltuelile necesare. Se face măsurarea terenului apoi publicaţiuni destul de întinse. Cercetarea opoziţiunilor se face de un tribunal mixt, după care se procedează la înmatriculare de către conservatorul registrelor. Inmatricularea are putere probatorie faţă de toţi. Spre deosebire de sistemul Torrens drepturile între părţi se dobândesc, nu prin inscripţie, ci prin singurul efect al consimţimântului. Inscripţia este absolut necesară dar numai pentru a face opozabil dreptul faţă de terţii. Cei lezaţi pot fi despăgubiţi dintr'un fond de asigurare. Ceeace este interesant în acest sistem este că s'a căutat a se combinà *sistemul australian cu principiile codului civil francez*[2]).

In ultimul timp s'a întocmit *sistemul din Elveţia.*

Codul civil elveţian a pus numai principiile pentru registrele funciare şi a lăsat Consiliului federal dreptul de a re-

[1]) Em. Besson, o. cit. p. 339 şi urm. M. W. E. Maxwell. Exposé théorique et pratique du système Torrens. Tradus din englezeşte de Tersant.

[2]) Besson, o. c. p. 379 şi urm. Le système Torrens et son applicaton en Tunisie et en Algérie. Raport de A. Dain. Marcel Nast.: L'act Torrens et son application en Tunisie în Bulletin mensuel de la Société de législation comparée. No. 4, 5 şi 6 din 1923.

www.digibuc.ro

glementă pe cale de ordonanțe aplicarea, ceeace s'a și făcut, între altele prin ordonanța din 22 Februarie 1910.

Acì s'a adoptat în mare parte principiile germane. La bază stă cadastrul. Registrul este ținut tot pe imobile nu pe proprietari. El este format din mai multe părți: *a)* Cartea mare, registrul propriu zis; *b)* documentele de completare, adică planuri sau acte, în cari se arată situația și limitele imobilului și cari înlocuesc planurile când nu este făcută măsurătoarea; *c)* actele justificative: vânzări, donațiuni, gajuri, etc.; *d)* starea descriptivă, în care se dă explicațiuni asupra stării imobilului; *e)* jurnalul, în care se trece în ordine cronologică cererile de înscrieri.

In regulă generală nu se înmatriculează decât imobilele, cari sunt proprietate privată. In mod excepțional sunt înmatriculate și acelea cari nu sunt proprietate privată, dacă există față de ele drepturi reale, cari trebuiesc înmatriculate sau dacă înmatricularea este prevăzută de legea cantonală.

Registrele servesc nu numai pentru înscrierea drepturilor reale ci și pentru unele drepturi personale sau pentru a face cunoscute contestațiile relative la imobile.

Efectele inscripțiunii sunt următoarele: Un drept real nu există dacă nu este înscris. Nu înseamnă însă că există numai pentru că este înscris, ceeace reprezintă o diferență față de dreptul german. Dreptul real trebuie să existe valabil în temeiul altui act juridic, vânzare, schimb, etc. El poate să aibă ființă și totuș să nu existe față de terții, dacă s'a neglijat înscrierea; deci din acest punct de vedere se apropie întrucâtva de dreptul francez.

Inscripția servește dar nu numai pentru înștiințarea terțiilor ci este o condiție esențială pentru existența dreptului real.

Odată ce este înscris dreptul este opozabil față de toată lumea. Oricine se poate încrede, în mod absolut, în conținutul registrelor fiindcă nu i-se pot opune alte drepturi decât cele înscrise, afară de cazul de rea credință.

Pentru greșelile făcute în ținerea registrelor răspunde cantonul, cu drept de recurs contra funcționarilor[1]).

* * *

[1]) V. Rossel et F. Mentha. Droit civil suisse tom. II p. 361 și urm. L. Bordeaux. Les nouvelles législations immobilières et hypothécaires.

www.digibuc.ro

Interesant pentru noi este faptul că *sistemul registrelor funciare există în provinciile desrobite*. O expunere sumară a stării de drept de acolo se impune.

In *Bucovina avem sistemul austriac*. Acesta a fost stabilit prin legea din 1872. In această lege au fost puse principiile generale iar amănuntele au fost lăsate pe seama dietelor provinciale sau a Reichsratului. Sunt înființate 3 registre: *Grundbuch* în care figurează toate imobilele din comerț, excluzându-se bunurile de domeniu public; *Eisenbahnbuch*, afectate inscripțiunii imobilelor dependinte de căile ferate; *Bergbuch*, registru pentru mine. Există apoi un registru de documente.

Toate proprietățile sunt trecute în ordinea cadastrului. Imobilele aceluiaș proprietar, aflate în aceeaș circumscripție pot fi trecute la un loc. Partea destinată fiecărei proprietăți, denumită fascicol, este formată din 3 secțiuni:

1. Foaia de descriere, în care se arată starea materială a imobilului, numele, întinderea, compunerea, numărul de cadastru, creșterile, scăderile.

2. Foaia proprietății. Acì se află lista proprietarilor succesivi, drepturile lor, timpul când au fost înscriși, mărginirile la cari e supusă persoana unui proprietar pentru administrația averii lui.

3. Foaia sarcinilor de tot felul: ipoteci, servituți, uzufruct, rente, drept de preemțiune, pact de răscumpărare, închirieri, restricțiuni la dreptul de a dispune.

Pentru înscrierea în registru este o instanță specială, Grundbuchsgericht, nu un singur judecător ca în Prusia. Cererea trebuie depusă la grefă, unde este imediat înscrisă în jurnal. Tribunalul verifică dacă părțile sunt capabile, dacă titlurile sunt autentice și dacă drepturile sunt valabile și bine stabilite. Dacă cererea este respinsă se face totuș o prenotație, un fel de înscriere condițională.

In ceeace privește efectul inscripției și legea austriacă a prevăzut că proprietatea nu se dobândește, în chip valabil, decât prin inscripție dar e mai puțin încrezătoare în perfecțiunea registrelor. Inscripția poate fi atacată într'un anumit termen înaintea tribunalului special și, în caz de a fi anulată, efectul se resfrânge și asupra terțiilor cari contractaseră în acest timp. Ea mai poate fi atacată și pe cale de acțiune principală, care

www.digibuc.ro

uneori poate fi exercitată în tot timpul prescripțiunii ordinare. Titlul dar nu este valabil decât dacă a trecut termenul de atac.

Cu toată inscripția legea austriacă păstrează și prescripția achizitivă, uzucapiunea, însă cu 2 condițiuni: *a)* cel ce dobândește prin acest mod trebuie să se înscrie în registru, *b)* prescripția dobândită contra celui înscris nu vatămă pe terții de bună credință, cari au dobândit imobilul cu titlu oneros.

In Bucovina sistemul austriac a fost introdus prin legea din 8 Martie 1873, modificată în parte în 1906 și unele completări în 1916. La înființarea registrelor, operațiunile au fost date în sarcina judecătoriei de ocol afară de cele referitoare la bunurile domeniale și cele situate în raza orașului Cernăuți, cari au fost date Tribunalului din Cernăuți. Judecătoriile lucrau, însă, sub supravegherea unei comisiuni provinciale înființată la Trib. din Cernăuți[1]).

In Basarabia avem sistemul rusesc, mai incomplet dar totuș întrucâtva mai bun decât cel din vechiul regat.

Aici nu există cadastru; există însă registre pentru daraveri de imobile. Inscrierea nu este obligatorie pentru toate imobilele ci numai pentru acelea, cari fac obiectul unei transacțiuni. Registrele sunt ținute de primul notar sau de instanțele pe lângă cari există secție de întărituri. Aceste organe judecătorești fac înscrierea după verificarea titlurilor și o pot respinge dacă nu se stabilește dreptul.

Pentru fiecare imobil este rezervată o parte din registru, care este împărțită în 4 secții. In prima se trec informațiuni cari sunt menite să individualizeze proprietatea, arătând strada, numărul, ori comuna, valea, sau observațiuni dela agrimensor, etc. In a doua secție sunt arătate: profesiunea, cinul, numele, familia, modul de dobândirea proprietății, prețul, starea de insolvabilitate. Dacă trece imobilul la altă persoană se face mențiune despre noul proprietar. Acì se menționează și când a fost pus în stăpânire.

A treia secție cuprinde: mărginirile dreptului de proprie-

[1]) Legile traduse în românește de Aureliu Căpățână, Consilier la Curtea de Apel din Cernăuți, și publicate de Ministerul de Justiție sub titlul: Legi de organizare.

www.digibuc.ro

tate, cedarea folosinței pe viață, rente, servituți, arendări, popriri în caz de reclamațiuni privitoare la dreptul asupra imobilului, de contestații contra testamentului și în caz de împărțeli înaintea justiției.

A patra secțiune este rezervată zălogirilor și popririlor pentru diversele feluri de pretențiuni bănești.

Fiecare secțiune cuprinde 3 coloane: întâia pentru numerele curente, a doua pentru însemnările secției, a treia pentru note.

Anulările sau desființările de drepturi se menționează pe marginea registrului[1]).

In Ardeal și în toate ținuturile desrobite de stăpânirea ungurească există deasemenea sistemul publicității reale, întemeiat pe registre numite *cărți funduare*.

Inceputuri de asemenea registre au existat mai de mult dar primele rândueli legale sunt dela 1840. Prin diferite ordonanțe și legi și în special prin ordonanța din 1855 s'a reglementat materia în chip amănunțit.

Pentru introducerea acestor registre s'a făcut întâiu așà zisa «localizare» care erà fixarea situației de fapt. Pe baza localizării s'au întocmit protocoalele provizorii ale cărților funduare și deabià mai târziu coalele definitive ale acestor cărți.

Introducerea lor nu s'a făcut dintr'odată ci treptat. Până la desrobire nu se ajunsese încă să existe în tot Ardealul cărți funduare definitive. In unele părți nici n'a fost începută redactarea coalelor definitive.

Este de observat că nu există o lege simplă privitoare la această materie ci o sumă de legi, regulamente, ordonanțe, instrucțiuni, alcătuite într'o formă greoae, complicată, așà că nu pot fi înțelese ușor. Socot că nu le putem extinde în această formă în tot cuprinsul țării.

După părerea cunoscătorilor s'au făcut multe greșeli cu prilejul localizării; iar cadastrul ar lăsà de dorit în unele locuri. Nu se poate, apoi, afirmà că sunt ținute foarte regulat.

---

[1]) Legea notarilor tradusă de I. Nădejde publicată de Ministerul de Justiție p. 327 și urm.

www.digibuc.ro

Şi aici registrele sunt întocmite pe parcele. Pentru fiecare este în registru o foaie de posesie, unde se indică starea de fapt, o foaie de proprietate, unde se trece numele proprietarilor, transmiterile, etc. şi o foaie de sarcini. Sunt apoi prenotări şi notări. Cărţile funduare sunt ţinute la judecătorii de un magistrat.

Principiile fundamentale ale acestor registre sunt aproape aceleaşi ca în Austria şi Germania: veracitate, legalitate, specialitate, prioritate, publicitate[1]).

Din cele expuse până acì se vede superioritatea publicităţii reale asupra celei personale. Publicitatea reală dă siguranţă dreptului, înlesneşte transacţiunile şi desvoltarea creditului. Titularul dreptului ştie că nu poate fi atacat oricum şi nu e ţinut să-şi apere şi să-şi afirme în tot momentul acest drept. Terţii ştiu că tratând cu cel înscris în registre tratează cu adevăratul titular al dreptului.

Prin acest sistem de publicitate se împiedică, se previn desele şi nesfârşitele conflicte de drept şi se înlesneşte rezolvarea lor. El face cât mai uşoară cercetarea stărei unui imobil. In 20—30 minute oricine poate află această stare şi fără ajutorul neapărat al unui om de legi; este fără îndoială o înlesnire pentru cei nepricepuţi cu asemenea cercetări, este, cum s'a zis, o măsură democratică.

Cu toate astea nu trebuie nici să exagerăm calităţile sistemului, cum se face uneori, de admiratorii lui. Nu trebuie să credem că este absolut cu neputinţă vreo eroare, vreo îndoială, vreun abuz sau că tot ce este scris în registre este exactitatea matematică, perfecţiunea.

Ca orice lucru omenesc este susceptibil de greşeli. Valoarea registrelor depinde de baza tehnică a alcătuirii lor, de priceperea şi cinstea funcţionarilor, de regula cu care sunt ţinute şi de modul cum sunt păstrate. Intemeiate pe măsurători greşite, ţinute neregulat şi cu forme prea complicate, lăsate în seama unor funcţionari nu destul de pricepuţi, registrele vor fi departe de a da roadele aşteptate.

[1]) Papp şi Balaşiu: Cartea funduară. 1922. Cluj.
Dr. Avramescu: Sistemul cărţilor funduare. 1922. Bucureşti.
Şt. Laday: Despre cărţile funduare în *Ardealul juridic* an. I şi II.

www.digibuc.ro

II

Să căutăm, acum, ce măsuri trebuiesc luate la noi și cari anume pot fi realizate. Răspunsul desigur că nu poate fi decât să introducem sistemul registrelor funciare. Cum vom vedea, însă, aceasta nu se poate așà de repede. Ce se poate face, până atunci, pentru îmbunătățirea sistemului actual? In primul rând *va trebui să se ia măsuri pentru a îndreptà starea materială a registrelor*, legându-le, completându-le, refăcându-le. Lăsate în starea de azi vor fi peste puțin timp de neîntrebuințat, în foarte multe părți. Orice sacrificii nu sunt de prisos; la nevoie se pot înființà taxe pentru cercetarea lor sau pentru certificate. Cei interesați vor plătì bucuros căci înțeleg însemnătatea unor registre bine ținute.

Este necesar, apoi, să se formeze anumiți funcționari pentru aceste registre, pentru cercetarea cărora se cere anumită pregătire și îndemânare.

Ca mijloc de îmbunătățire s'a propus ca în loc de înscrierea în registre să se întocmească *fișe* pe nume de proprietar, ținute în ordine alfabetică în dulapuri speciale. In loc de a răsfoì atâtea registre-repertorii pe 30 de ani și mai mult, cercetătorul, având numele proprietarului, caută la litera respectivă unde va găsì mult mai repede nu numai fișa imobilului în chestiune ci ale tuturor imobilelor, asupra căror proprietarul a făcut acte juridice supuse publicității. In urmă, de simte nevoie, va cercetà registrele de inscripțiuni și transcripțiuni.

Mijlocul este, fără îndoială, mai lesnicios decât cel de astăzi. Are însă marele neajuns că fișele fiind de carton, foarte ușor se poate sustrage una fără să i-se poată observà dispariția; și atunci ce siguranță pentru cercetări mai prezintă fișele? Se pot rupe și azi foi din repertorii dar se observă mult mai ușor și se iau măsuri de reconstituire.

Aceste lucrări de refacerea ori de îmbunătățirea registrelor nu sunt fără folos chiar dacă s'ar introduce cât de curând registrele funciare pentrucă ele vor servì pentru întocmirea acestora.

In al doilea rând trebuiesc *îmbunătățiri legislative.*

Trebuie să fie supuse transcrierii toate actele translative și

www.digibuc.ro

declarative, cu titlu oneros sau gratuit, fie între vii, fie prin moarte, cari au de obiect drepturi reale imobiliare. Măsura va fi, deci, absolut generală.

Vor fi transcrise — între altele — *testamentele,* în cari se cuprind și drepturi reale imobiliare. Legatarii nu vor puteà opune celor de al treilea drepturile lor decât din momentul transcrierii. *Testamentele autentice și mistice,* oferind destulă încredere — până ce vor fi desființate prin judecată — pot fi transcrise în urma cererii celor interesați.

Pentru testamentele olografe chestiunea este mai delicată. E posibil să se făurească ușor asemenea testamente, cari transcrise ar lovì grav în drepturile adevăraților moștenitori până ce vor izbutì, prin judecată, să dovedească falșitatea și să înlăture efectele transcripției. Este adevărat că, în sistemul de azi, acest pericol există și pentru alte acte, întrucât este admisă transcrierea și în baza actelor sub semnătură privată. Totuș pericolul e mai mic decât la testamente, pentrucă la alte acte, pretinsul semnatar al actului este în vieață, poate protestà, verificările se fac mai ușor.

Deaceea pentru testamentele olografe se poate admite transcrierea numai după ce s'a dispus de instanța judecătorească punerea în posesie.

Se va face în registre mențiuni despre *succesiunile netestamentare.* Cum se va procedà? Dacă va intervenì împărțeală voluntară sau judecătorească, se va transcrì actul sau hotărîrea respectivă. Până atunci însă, și acest timp este deseori lung, averea succesorală este stăpânită, înstrăinată, etc., fără a se ști ceva de către cei de al treilea. Publicitatea se poate face menționându-se pe marginea registrelor, unde sunt trecute imobilele, cine sunt moștenitori. Calitatea acestora — cel puțin a celor care n'au sezina — se va stabilì înaintea instanței, unde s'a deschis succesiunea. In baza jurnalului, care ar stabilì aceasta, se va puteà face mențiunea. Pentru sezinari ar puteà fi suficientă cercetarea sumară a calității lor, în baza actelor de stare civilă, de către Președintele Tribunalului unde e transcris imobilul.

Până la efectuarea transcrierii sau facerea mențiunii, succesorii nu vor puteà opune terțiilor drepturile lor.

www.digibuc.ro

Transcrierea poate fi făcută obligatorie pentru toate actele supuse acestei formalităţi dar am arătat că nu este absolut necesară obligativitatea expresă din momentul ce publicitatea este indispensabilă pentru ca aceste acte să fie opuse terţiilor.

A o declarà obligatorie, cum s'a propus în Franţa[1]), pentru ca actele să aibă fiinţă chiar între părţile contractante ar însemnà să modificăm pe această cale un principiu fundamental de drept civil, şi poate că nu este bine să facem acum această inovaţiune, asupra căreia se pot ivì numeroase discuţii.

O dispoziţie care poate fi introdusă este să se ceară pentru transcriere acte autentice sau, în tot cazul, acte a căror semnătură să fie cel puţin legalizată. S'ar înlăturà astfel multe contestaţii.

In privinţa publicităţii privilegiilor şi ipotecilor trebuie în primul rând să se introducă, în regulă generală, principiul specialităţii, nerespectat uneori de ex. la privilegiul copărtaşilor[2]).

Să se prevadă transcrierea, ca mijloc de conservare şi pentru privilegiile: donatorului, coschimbistului, copărtaşului.

Să se reglementeze mai bine dreptul creditorilor decurgând din separaţia de patrimonii.

Inscripţiunea — în genere — să nu aibă efect retroactiv.

Să se introducă publicitatea oricărei creanţe privilegiate, care se exercită asupra imobilelor.

Să se prevadă, ca în Belgia, în chip expres dispoziţiuni pentru publicitatea ceziunilor şi subrogărilor de drepturi ipotecare.

Se impune, apoi, în chip neapărat să se introducă sistemul de a se menţionà pe marginea registrelor diversele acţiuni, referitoare la imobile, fără de cari menţiuni hotărîrile să n'aibă efect faţă de terţii. Deasemenea să se menţioneze şi hotărîrile. Este adevărat că, pentru a lovì în proprietar sau în titularul unui alt drept transcris, cineva de rea credinţă poate formulà o acţiune, cu totul nefondată, care menţionată în registru lo-

[1]) Fr. Roger: Réforme des régistres fonciers en France. Dare de seamă de Capitant în Revue trim. 1922, No. 4, pag. 848 şi urm.

[2]) Andrei Rădulescu: Studii de Dr. civil, vol. II, No. 25.

www.digibuc.ro

veşte în creditul celui înscris acolo şi-l împiedică sau îi îngreunează exerciţiul dreptului. Totuş nu-i mai puţin gravă situaţia terţiului, care nu ştie nimic de asemenea procese şi tratează în aceste condiţiuni, rămânând expus la pagube mari sau la un proces la care nu s'aşteptă. Pentru siguranţa creditului şi a transacţiunilor este neapărată nevoie să protejăm pe cei din urmă.

Pentru a apărà, atât cât este posibil, şi pe cel dintâiu s'ar puteà prevede ca facerea menţiunilor despre astfel de acţiuni să fie admisă numai de Prezidentul Tribunalului, care, după aprecierea sa, întemeiată pe actele ce i-s'ar înfăţişà, să aibă dreptul de a obligà pe reclamant să depună o cauţiune, menită a despăgubì pe cel prejudiciat printr'o asemenea menţiune.

De mare folos ar fi să se menţioneze anumite evenimente, cari ating capacitatea titularului unui drept transcris ori înscris ca: interdicţia, punerea sub consiliu judiciar, declararea în stare de faliment, etc. In baza hotărîrilor definitive s'ar face menţiune pe marginea registrelor, unde sunt transcrierile sau inscripţiile. Asemenea menţiuni s'ar puteà face şi pentru minoritate, ceeace n'ar fi prea greu, dacă se introduce menţiunea pentru succesiuni; cu aceà ocazie s'ar puteà arătà şi cari moştenitori sunt minori. Dificultăţile ar fi prea mici faţă de foloasele aduse.

In privinţa opozabilităţii trebuie să se introducă dispoziţia că lipsa de publicitate poate fi invocată de oricine are interes fără de a se mai face vreo distincţie, fie că a contractat cu părţile, fie că are vreun drept asupra imobilului.

* * *

Aceste îmbunătăţiri vor fi de mare folos. Ele, însă, tot nu vor alcătuì sistemul cel mai bun; ele vor fi un fel de provizorat şi un pas înainte spre ceva şi mai bun. *Acest sistem este al registrelor funciare.*

Nevoia lor devine din ce în ce mai simţită pe măsură ce vieaţa economică şi transformările proprietăţii imobiliare iau o desvoltare tot mai mare. Registrele vor înlăturà aproape toate neajunsurile publicităţii de azi. Cu ajutorul lor vei puteà aveà icoana fidelă a situaţiei unui imobil, atât din punct de

www.digibuc.ro

vedere material cât și juridic. Va fi destul să știi unde se află situat imobilul ca să-l poți găsi în registru și, în timp foarte scurt, să poți vedeà care este starea de fapt, cine este proprietar, de unde are dreptul său, ce restricțiuni are acest drept, ce desmembrări, sarcini, ce procese există asupra lui.

Sistemul registrelor, întemeiat pe cadastru, va contribui mult la siguranța transacțiunilor și la reducerea numărului proceselor într'o măsură neobișnuită.

El va înlesni, fără îndoială, creditul proprietarilor de imobile. Din acest punct de vedere *problema capătă azi la noi o deosebită importanță.* Până acum proprietatea rurală aparținea în cea mai mare parte unui număr redus de proprietari, cari aveau Creditul Rural. Astăzi aproape toată această proprietate aparține sătenilor, fie că sunt împroprietăriți, fie că sunt moșneni. Sătenii, pe lângă imensul folos ce-l vor aveà din împuținarea proceselor și certurilor, au și vor aveà nevoie de credit pentru îmbunătățiri, pentru a face o cultură mai sistematică și în genere pentru desvoltarea lor economică.

Și nevoile lor vor fi satisfăcute nu printr'un credit cămătăresc ci printr'un credit pe termen lung, cu dobânzi mici, cu posibilitate de amortizare. Cine le va procurà acest credit? Băncile mari nu se vor grăbì; pare că nici nu vor să audă de plasamente într'o proprietate fărămițată și așà de nesigură, necum de plasamente pe termene lungi și cu dobânzi mici ca la Creditul Rural. Nici băncile populare, cu toate că sunt mai în contact cu sătenii nu vor puteà satisface nevoile țărănimei cât timp starea proprietății și a sarcinelor rezervă totdeauna surprize periculoase.

Trebuie dar introdus noul sistem al cadastrului și registrelor, care va înlesnì foarte mult creditul micilor proprietari rurali, contribuind astfel la un real progres al țărănimei. Fără putința unui astfel de credit să nu ne facem iluzii de o grabnică înaintare a acestei pături, pentru care s'a făcut atâta în timpul din urmă. Trebuie să desăvârșim cât mai curând reforma agrară prin asigurarea mijloacelor necesare țăranului pentru a-și cultivà intens bucata de pământ, a-i face îmbunătățirile trebuincioase, a o pune în adevărata valoare.

Reforma va contribuì și la rezolvarea unor dificultăți ce

www.digibuc.ro

se pot ivì la exploatarea subsolului. Dacă subsolul aparţine Statului de acum înainte, proprietarii de suprafeţe au anumite drepturi pentru stricăciunile aduse suprafeţei ori pentru redevenţa ce li se va stabilì. Cât timp nu se ştie precis cine sunt acei proprietari se vor ivì numeroase dificultăţi, certuri, scandaluri, consemnare de redevenţă, etc. Este, dar, şi în interesul Statului să aibă cât mai puţine discuţii, în această privinţă.

Afară de acestea introducerea registrelor funciare se impune la noi şi pentru motivul că acest sistem există în provinciile desrobite. Pentru unificarea dreptului nu putem introduce acolo sistemul nostru defectuos ci din contră să aducem şi aici sistemul de acolo, bine înţeles îmbunătăţindu-l şi făcându-l cât mai potrivit dreptului nostru.

Pentru toate aceste consideraţiuni trebuie să ne gândim foarte serios să introducem sistemul publicităţii reale.

Se obiectează — *obiecţiuni* dealtfel se găsesc destule când mai ales nu există încredere în ceva — se obiectează că acest sistem va reclamà cheltueli foarte mari, în special cadastrul pe care mulţi îl socotesc irealizabil, că necesită timp foarte îndelungat, că n'avem destul personal pregătit, etc.

Fără îndoială că lucrurile nu vor merge uşor dar greutăţile nu sunt din acelea, cari nu pot fi învinse[1]). Să ne gândim că în toate ţările, în care se află această organizare au fost asemenea dificultăţi, poate chiar mai mari din cauza mijloacelor de măsurare, de comunicaţie, de constatare; şi totuş încetul cu încetul au fost înlăturate. Oricâte piedici vom întâmpinà ele pot fi biruite dacă ne convingem pe deplin de însemnătatea reformei, de absoluta ei necesitate şi urgenţă, dacă se va fixà limpede ţinta de urmărit şi se va lucrà în chip metodic.

Trebuie să înţelegem că este o reformă, asupra realizării căreia nu mai încape multă discuţie; să pricepem că trebuie îndeplinită, cu orice preţ, chiar dacă vom întâmpinà greutăţi, cari ne împiedică de a o înfăptuì aşà de uşor şi aşà de repede cum am dorì. *Orice întârziere nu face decât să agraveze dificultăţile.*

Dealtminteri dacă nu ne-am fi speriat mereu de dificultăţi — prilej veşnic de inacţiune — dacă ne-am fi gândit din

[1]) Vezi în Franţa. Guillouard: Livre du centenaire du code civil I, p. 428.

www.digibuc.ro

vreme s'ar fi putut înfăptui unele lucruri, cari astăzi ne-ar fi ușurat mult sarcina. Nu mai vorbesc de ceeace nu s'a făcut la 1864. Am avut însă în anii din urmă ocazia să facem o parte din lucrarea de care vorbim, în regiunile petrolifere. S'a măsurat o însemnată parte a unor județe, s'a cercetat situația materială și juridică a parcelelor, justiția s'a ocupat deseori de ele și a dat hotărîri. Ce era mai simplu decât să fi profitat de această împrejurare și să fi început a organizà cadastru și registre? Și lucrul ar fi fost posibil, fără prea multe greutăți și cheltueli pentru Stat.

Indată ce începeau concesiunile într'o comună Statul puteà rândul măsurarea întregei proprietăți din aceà localitate. Măsurarea și ridicarea în plan erà să se facă cu toată exactitatea, nu cum s'a făcut de atâtea ori, în această materie a concesiunilor petrolifere, de oameni nepregătiți ori interesați. In planuri s'ar fi trecut acei cari erau găsiți în posesia terenurilor; această operație aveà să se efectueze sub controlul unei comisiuni, din care făceà parte judecătorul de ocol. Planul, cuprinzând astfel situația topografică a terenului și un registru, în care se treceà numele stăpânitorilor de fapt, alcătuite în câte 2 exemplare erau depuse: unul la primăria comunei, altul la tribunal. Când o persoană cereà consolidarea erà să fie obligat să alăture copie de pe planul oficial, plătind o taxă, pe care de sigur ar fi plătit-o bucuros fiindcă nu erà să fie mai mare decât ceeace cheltuiește de obiceiu cu măsurările făcute pe socoteala lor. După ce se terminà consolidarea trebuià să se menționeze acest lucru și în registre și pe planuri. Cu chipul acesta s'ar fi știut de oricine care este situația terenurilor. Dacă, în urmă, ar fi vrut cineva — îndemnat de numeroși samsari, care mișunau în toate părțile — să ia în concesiune un teren în aceà localitate, n'aveà nevoie să întrebe în dreapta și în stânga, să meargă la fața locului, unde mare lucru nu puteà aflà, mai ales când căzuse în mrejele unora de rea credință, ci să se ducă la tribunal sau la primăria comunei, să arunce o privire asupra planului și registrului, să vadă care e terenul, al cui este și dacă este ori nu consolidat. Se mai puteau ivì pretenții din partea proprietarilor adevărați, dar legea consolidărilor a reglementat dreptul lor. Sistemul

www.digibuc.ro

nu erà, de sigur, perfect dar erà superior sistemului de azi și s'ar fi îmbunătățit treptat, treptat. In tot cazul nu s'ar mai fi întâmplat ca acelaș teren să fie nu numai concesionat ci chiar consolidat de 2—3 ori.

Increderea ar fi crescut, hotărîrile justiției noastre ar fi fost garanția cea mai bună pentru întreprinderi, creditul țării ar fi prosperat.

Și cheltuelile făcute n'ar fi căzut în sarcina Statului ci în a concesionarilor cari aveau nevoie de planuri. Din taxele percepute pentru acestea și pentru consolidări Statul și-ar fi putut acoperì toate cheltuelile, de sigur fără protestarea cuiva și spre mulțumirea și a concesionarilor.

In modul acesta, schițat acì în treacăt, ne-am fi găsit la un moment dat dacă nu cu registre complete dar cu început foarte serios de aplicare a sistemului și cu o parte însemnată din suprafața țării, măsurată și ridicată în planuri exacte, fără mare cheltuială.

Dacă nu s'a făcut nimic până acum în această direcție, astăzi ar fi de neiertat a mai continuà să stăm pe loc, mai ales că *trecem prin împrejurări, cari impun categoric să începem a lucrà.*

Astăzi, din cauza expropriérii se măsoară toată marea proprietate rurală. Se vor măsurà și aproape toate pădurile; se va măsurà ceeace mai au sătenii spre a ști cât trebuie să li se mai dea pentru completare; se va măsurà și ceeace au aceia pe care-i vor moștenì; se va măsurà lotul ce se dă fiecăruia. Se va mai măsurà câtva timp și terenurile petrolifere în vederea consolidării concesiunilor făcute; se va măsurà, uneori și după ce Statul va începe el exploatările pentru diferite neînțelegeri între proprietari. Se va măsurà, iarăș uneori, și proprietățile moșnenești. Se va măsurà în unele părți și cursul apelor în vederea utilizării lor ori pentru scăderi la expropriere; se măsoară locurile expropriate pentru căi ferate sau alte motive; se măsoară locurile din orașe.

Aproape tot pământul României mari va fi măsurat. In baza acestor măsurători se vor întocmì planuri cu indicațiuni mai mult sau mai puțin amănunțite.

De altă parte operațiuni însemnate vor fi făcute și în registre. Toate împroprietăririle vor fi transcrise în registrele din

www.digibuc.ro

vechiul regat sau trecute în registrele funciare acolo unde există. Puțini s'au gândit la marele număr al acestor operațiuni, la proporțiile ce vor luà registrele, la munca ce trebuie depusă.

Se petrece dar, în timpul de față, o transformare radicală în fapt și în drept a proprietății imobiliare.

Trebuie să profităm de această situație și să începem cu stăruință alcătuirea cadastrului și a registrelor funciare. Toate obiecțiunile și piedicile n'au nici o valoare în fața oamenilor, cari știu ce vor și sunt hotărîți să lucreze. Nu trebuie, sub nici un motiv, să pierdem acest prilej, pentru a face o întocmire sănătoasă, solidă, pentru a tăià sau cel puțin micșorà șirul nesfârșit de procese, pentru a împiedicà populația satelor de a-și pierde zilele pe drumuri și pe sălile tribunalelor, pentru a da neamului o instituție juridică bună. Dacă cei de până acum n'au făcut nimic în această direcție, deși se gândiau la ea încă de mult, cei de astăzi nu vor puteà invocà nici o scuză, pierzând și acest moment favorabil și de sigur că, față de noi, judecata posterității va fi foarte severă.

* * *

Cum trebuie să procedăm pentru îndeplinirea acestei reforme? Trebuie arătat dela început că nu se poate da acì toate amănuntele ci *numai principiile generale.* La timp se va alcătuì legea, care ea însăș nu va puteà cuprinde toate detaliile. Trebuie să se lase multă libertate de a se fixà prin regulamente și chiar prin decizii ministeriale modalitățile de aplicare, după împrejurările și nevoile ce se vor ivì. Așà s'a procedat aproape în toate țările pentrucă nu se pot cunoaște în amănunt dela început toate greutățile de aplicare.

Nu trebuie să se creadă că această reformă se poate realizà în grabă și în chip desăvârșit. Ea cere timp, destul de lung, cere observațiune, experiență, îndreptări treptat, treptat pe măsură ce neajunsurile se ivesc. Chiar unde găsim acest sistem sub forma cea mai bună, nu s'a ajuns acì decât încetul cu încetul și după lungi încercări. Opera ce ni se prezintă așà cum este în Germania nu este a unui om nici a unei epoci ci produsul mai multor secole[1]).

[1]) Besson, o. c. p. 248.

www.digibuc.ro

Din acest punct de vedere nu trebuie să credem că se impune să introducem cel mai bun sistem strein sau să primim în totul sistemul din nouile provincii. Trebuieşte cercetată legislaţia a cât mai multor ţări, dar înainte de orice trebuiesc cunoscute stările dela noi, dreptul în vigoare şi luate dispoziţiuni cari să se potrivească cu acestea, chiar dacă, pentru moment, nu s'ar realizà cel mai bun sistem.

Ceeace trebuie să ne preocupe, mai ales, este introducerea acestui sistem în Vechiul Regat şi în Basarabia, rămânând ca apoi să se aplice un sistem unitar în toată ţara.

De sigur că ar fi de dorit să putem înfăptuì dela început normele cele mai bune în tot cuprinsul ţării. Trebuie însă să fim şi oameni practici; juriştii mai ales au această datorie. Nu cele mai desăvârşite rânduieli peste nu ştiu cât timp, ci acelea, cari sunt mai potrivite şi care se pot înfăptuì acum. Trebuie să vedem ce se poate şi cum se poate, în situaţia noastră de azi. Deaceea, în cele ce urmează, mă voiu ocupà în special *de modul cum trebuiesc întocmite la început registrele, cum să se facă introducerea lor.*

Din acest punct de vedere s'ar puteà propune ca *înscrierea în registre să nu fie obligatorie.* Cine vrea să ceară înscrierea, cine nu, să rămână sub regimul de azi.

S'ar mai puteà propune ca înscrierea să fie obligatorie numai pentru imobilele, cari fac obiectul unei tranzacţii, cum este în Basarabia.

S'a văzut însă, că proprietarii nu se prea grăbesc să recurgă la procedura înscrierii. In Tunis, unde s'a întrebuinţat această normă, s'au înscris foarte puţini. Dela 1885—1890, s'au înmatriculat deabià 119 proprietăţi. In Australia chiar, s'a admis numai la început aceste caracter făcându-se o concesiune. S'a constatat — apoi — că cheltuielile cari se fac pentru măsurare, înscriere, sunt de 4—5 ori mai mari decât dacă s'ar aplicà la toate imobilele[1]).

Sistemul acesta are un alt mare defect. Când unele parcele vor fi trecute în registre iar altele nu, cercetătorul nu va şti cari sunt din prima şi care din a doua categorie. Pentru a-l

[1]) Guillouard: Livre du centenaire. I. 429.

www.digibuc.ro

înștiință va trebui să faci alt registru, în care să se arate acest lucru, ceeace înseamnă o complicație a cercetărilor, o agravare a stării de azi.

Deci, *dacă urmărim o reformă bună trebuie să fie introdusă cu caracter obligator.*

Trebuie legată reforma de existența cadastrului? De sigur că s'ar puteà întocmì registre și fără cadastru, individualizându-se imobilele prin arătarea localității, punctului unde e situat, prin arătarea vecinilor, etc., când n'ai și planul lor, ceva cum este în Basarabia. Oricâte indicațiuni se vor trece, însă, în registre pentru individualizare ele tot nu vor înlătură greșelile, confuziile între imobile, ele nu vor da imaginea fidelă a situației terenului, așà de necesară sistemului registrelor. Pentru o bună reformă este absolut necesar cadastrul.

Dar atunci se pune altă întrebare: *Este cu putință să avem cadastru?* Mulți spun — și mai ales s'a spus — că nu este posibil; și în tot cazul cadastrul va fi întocmit foarte încet și în mod incomplet.

Am arătat că, de voie de nevoie, am ajuns să măsurăm tot pământul — cel puțin al Vechiului Regat și al Basarabiei — și să revedem și aproape toate măsurătorile din restul țării. Măsurătoarea — după câte știu — nu va durà zeci de ani și, grație metoadelor de lucru, va fi foarte precisă. Dealtfel terminarea ei depinde de mijloacele, ce vom pune la dispoziție celor însărcinați, de dragostea ce avem pentru efectuarea ei.

In Savoia, la începutul sec. XVIII s'a măsurat, cu mijloacele de atunci tot teritoriul în 5 ani, ceeace erà destul de repede[1]).

Și la noi, în ultimii ani, s'a măsurat de către Direcțiunea Cadastrului suprafețe foarte mari. La începutul campaniei anului 1923 erau măsurate, în Vechiul Regat, 2.218 moșii cu o suprafață de 2.150.000 hectare. Din acestea se măsurase ca loturi la țărani aproape 140.000 hectare. In Basarabia se măsurase, până la aceeaș epocă, 350.000 hectare din cari pentru loturile sătenilor 20.000 hectare[2]). Aproape pentru toate aceste suprafețe erau terminate și planurile.

[1]) Bordeaux o. cit., p. 116 și urm., No. 399—400.
[2]) Cifre procurate de d-l A. Nasta, dir. general al cadastrului.

www.digibuc.ro

Ceeace treceà în fața predecesorilor noștri ca o imposibilitate începe a devenì posibilitate. Dacă se va înțelege însemnătatea Cadastrului și se vor face toate sforțările pentru o organizație cât mai mare dându-se fondurile necesare lucrarea s'ar puteà terminà mai repede decât bănuim.

Nu trebuie să pretindem ca dela început Cadastrul să ne procure toate foloasele, pe cari le poate da o asemenea lucrare și pentru alte materii ci trebuie să avem în vedere, în primul rând, numai ceeace este absolut de trebuință pentru alcătuirea registrelor de proprietate; rămâne ca mai pe urmă să se completeze și cu alte date, cari ar servì din punct de vedere fiscal sau din oricare altul.

Nu este nevoie — cum se crede de obiceiu — ca lucrările cadastrului să fie terminate în toată țara și deabià atunci să fie introduse registrele funciare. Dacă se pune această condițiune este puțin probabil că se va introduce noul sistem de publicitate vreodată fiindcă este știut că înainte chiar de a fi terminate lucrările cadastrale în întreaga țară, ele vor trebuì refăcute, îndreptate în multe părți.

Pentru problema noastră se poate mărginì alcătuirea cadastrului și întocmirea registrelor numai la o regiune, la un județ, la o plasă, la o comună chiar. Pe măsură ce cadastrul va fi terminat și în altele sistemul registrelor va fi întins și la aceste noui ținuturi.

Se va obiectà că acest fel de a lucrà va produce aceleași neajunsuri ca și când sistemul ar fi facultativ; unele imobile vor fi înscrise, altele nu; unele vor fi supuse noului regim, altele celui vechiu așà că nu va fi unitate de legislație.

Obiecțiunea nu este în totul fondată. Intr'un sistem facultativ, în aceeaș comună, unii cetățeni înscriu, alții nu, iar cercetătorul registrelor nu poate știi, care-i felul de publicitate al fiecărui imobil, decât răsfoind un alt registru foarte mare, dacă s'ar puteà ține. Când însă registrele sunt alcătuite chiar numai pentru anumite comune, cercetătorul poate să le utilizeze ușor. El știe că în anumite comune sunt trecute toate parcelele în registre și va cercetà numai cari sunt acele comune. Aceasta i se va puteà arătà foarte lesne la instanța unde se păstrează registrele, fie prin afișare, fie prin trecerea într'un

www.digibuc.ro

registru. Cum numărul comunelor, din circumscripția unei instanțe este neasemănat de mic față de al parcelelor chiar numai dintr'o comună se vede numai decât că nu poate fi nici o greutate să afli cari sunt comunele supuse sistemului registrelor.

Cu atât mai ușor va fi când sistemul s'ar introduce într'o întreagă plasă ori într'un județ sau mai multe.

Dealtminteri procedând astfel se va face și experiența necesară spre a vedeà foloasele și defectele noului sistem.

Este drept, că nu va fi o legislație unitară, că o parte a țării va rămâne, o bucată de vreme, sub sistemul vechiu al publicității personale.

Este însă o imposibilitate — cum am arătat — ca să avem cadastrul terminat în scurt timp în toată țara și să introducem dintr'odată noul sistem în tot cuprinsul ei. Și în fața acestei împrejurări cred că tot mai bine este să încerci a aplicà, chiar numai parțial, un sistem mai bun decât cel de azi; tot mai bine este să faci ceva, în măsura posibilă, decât să nu faci nimic pentrucă nu poți realizà perfecțiunea.

La noi s'ar puteà începe cu județele unde a fost mai multă proprietate mare, care acum s'a îmbucătățit și măsurat prin expropriere.

Se va mai obiectà — ca și în alte părți — că nu se poate înfăptuì reforma din cauza incertitudinei proprietății la noi, așà că rareori se va ști — fără lungi procese — pe cine înscrim; apoi că stăpânirea, posesie ori proprietate, este așà de mărunță, sunt așà de multe parcele, încât ar trebuì să se formeze niște registre, peste măsură de voluminoase, cari cu greu s'ar întreține și în cari mai cu greu s'ar conduce cercetătorul.

La aceste obiecțiuni răspundem că — după cum se va vedeà mai jos — se poate luà pentru înscriere — cel puțin la început — și alt criteriu decât proprietatea. Față de numărul și micimea parcelelor se va întrebuințà reunirea pe aceeaș foaie a parcelelor unui proprietar din aceeaș comună, adică foi colective; iar cu vremea, dacă nu de acum, ne vom puteà gândì la micșorarea circumscripțiunilor pentru cari se țin registrele.

www.digibuc.ro

In legătură cu aceste chestiuni trebuie să amintim că tot în vederea scopului urmărit prin înfiinţarea registrelor dar mai ales în interesul unei bune exploatări se simte şi la noi nevoia să se facă, ceeace s'a şi făcut în alte părţi, *comasarea* parcelelor.

Se va spune că ar fi bine să se amâne introducerea sistemului registrelor până se va face şi comasarea. De sigur că ar fi nemerit să se facă întâiu comasarea şi în urmă să se înscrie în registre, ceeace a rămas definitiv stabilit prin acea lucrare. Dar comasarea reclamă şi mai mult timp fiindcă va trebui nu numai să se constate starea de fapt şi de drept, ci să se stabilească valoarea terenurilor, să se facă schimburi, operaţiuni cari vor provocà procese şi vor durà. E adevărat că ar fi trebuit ca această operaţie să se facă neapărat acum când se împart pământurile la săteni; nu s'a făcut însă şi cine ştie când se va mai puteà face şi cu ce greutăţi.

Nu putem dar subordonà instituirea registrelor funciare comasării. Cu atât mai bine dacă comasarea va puteà fi făcută odată cu întocmirea registrelor, ceeace n'ar fi prea greu mai ales dacă acestea vor fi alcătuite treptat, treptat, după normele ce arătăm mai jos. Nu trebuie, însă, să pierdem ocazia de a începe formarea registrelor din cauza unei eventuale comasări. Deocamdată vom întocmì registrele după starea de azi a proprietăţii şi dacă se va face cândva comasarea se vor aduce modificările necesare.

* * *

Odată ce vom aveà cadastrul terenurilor unde voim să introducem noul sistem *ce registre vor trebuì ţinute?* Cu alte vorbe *din ce se vor compune registrele de proprietate?*

Socotesc că alcătuirea lor trebuie să cuprindă:

1. Registrul de proprietate, propriu zis, în care să fie trecute, în ordinea cadastrului, fiecare imobil, individualizat prin numărul din planuri, vecinătăţi, alte indicaţii; se va trece apoi numele proprietarului, origina dreptului său şi transmisiunile, restricţiunile, servituţile, sarcinile, diferite menţiuni.

2. Un dosar, în care să se păstreze actele justificative. Dacă actele sunt autentificate de instanţa, unde este registrul, ar

www.digibuc.ro

fi suficient să se facă numai o trimitere la locul respectiv. Dacă este autentificat altundeva, să fie păstrat în acest dosar în copie legalizată — și mai bine — poate că ar trebuì să fie și transcrise într'un registru.

3. Registru în care să se treacă zilnic cererile de înscriere. Data înscrierii va stabilì prioritatea.

4. Pe lângă acestea va trebuì să se mai ție un registru în care să se treacă proprietarii, în ordine alfabetică și în dreptul fiecăruia să se arate ce imobile are și numerile, la cari sunt înscrise în registrul de proprietate. Acest registru va servì pentru ușurarea cercetărilor pentrucă poți aflà foarte lesne ce proprietăți are cineva și în urmă vei cercetà registrele respective. Cu chipul acesta vom aveà pe lângă publicitatea reală cu toate avantagiile ei și o publicitate personală, care va fi de mult folos.

Ce operațiuni se vor face în registre? Afară de inscripțiuni, înscrieri — termen mai potrivit decât intabulări — cari vor formà partea principală a registrelor, se vor mai face adnotări și mențiuni.

Inscripțiunile vor fi obligatorii pentru toate drepturile reale, cari au de obiect imobile. *Vor fi înscrise, dar, toate imobilele* cu toate drepturile reale existente asupra lor. Vor fi înscrise și minele și bunurile căilor ferate, fie în acelaș registru, fie mai bine în registre separate. Nu vor fi înscrise imobilele de domeniu public.

Se vor face *adnotări* pentru unele drepturi personale, cari se referă la imobil, cum este cazul cu locațiunile, sau dreptul de preemțiune, de răscumpărare, pentru urmăriri asupra imobilului sau altele similare.

Se vor *menționà* apoi acțiunile intentate cu privire la acest imobil și hotărîrile pronunțate. Deasemenea evenimentele cari modifică starea civilă: minoritatea, interdicția, consiliu judiciar, dotalitate, faliment, etc., precum și stări speciale ca eventuala expropriere sau orice alte fapte, cari ar schimbà întruceva situația de fapt ori de drept a imobilului.

Ce trebuie să se ia ca bază pentru înscrierea în registre? Fără îndoială că este de dorit să se ia dreptul de proprietate și cu vremea de sigur că nu se va luà în considerare decât acest

www.digibuc.ro

drept. Pentru a fi înscris în registru, va trebui să dovedești că ești proprietar sau titularul dreptului de înscris.

A cere însă, acum, la introducerea registrelor ca să se dovedească de fiecare stăpânitor de teren dreptul său de proprietate, înseamnă a condamnà reforma în chip aproape definitiv. In majoritatea cazurilor este foarte greu să se facă dovada proprietății; sau stăpânitorul nu mai posedă actele, sau actele sunt contestate, sau, de cele mai multe ori, n'au avut niciodată acte și au stăpânit astfel din neam în neam. Pentru marea proprietate se mai găsesc acte, dar este proprietatea moșnenească, care ocupă un loc așà de însemnat, și la care sau nu mai sunt acte sau sunt acte pentru întreaga moșie, cari nu ajută pentru stabilirea dreptului fiecăruia. Sunt proprietari fiindcă așà au pomenit. Și dacă alții nu pot contestà stăpânirea cetei, ei între ei, se ceartă și se judecă mereu și rareori ar puteà stabilì că pe bucățile lor sunt proprietari deplini. A le pretinde să facă dovada drepturilor lor, după regulele codurilor în vigoare, înseamnă aproape a le tăgăduì dreptul. Dealtfel chiar astăzi la țară, de atâtea ori se stabilesc și se urmează stăpâniri, fără a face acte. Tatăl dă în folosința copiilor fără acte de danie ori act dotal, moștenitorii se împart fără acte, intervin schimburi, constituiri de servituți, etc., fără multe forme. Dovedirea lor, după principiile codului, este aproape imposibilă. Trebuie dar să se ia alt criteriu pentru înscrierea în registre. Acest criteriu este *posesiunea*, care de foarte multe ori corespunde cu proprietatea, și care nu e așà de greu de dovedit. In dreptul nostru avem o noțiune, care s'a întemeiat tocmai pe starea de lucruri dela noi; avem noțiunea proprietarului aparent, care constă în a socotì proprietar pe acel care posedă și dă astfel toate aparențele că este proprietar. Noțiunea a fost întrebuințată în materia consolidărilor tocmai pentru a da siguranță întreprinderilor. Nu ne preocupăm de cine este adevăratul proprietar pentrucă e greu a se stabilì aceasta ci de cine este stăpânul de fapt, posesorul, cine trece, în fața lumei, de proprietar; întărim concesiunea făcută de acesta, rezervându-i proprietarului real putința să-și reclame mai târziu drepturile și să și le valorifice într'o redevență din producție.

Dealtminteri posesiunea a fost luată ca bază și pentru căr-

www.digibuc.ro

ţile funduare din Ardeal[1]) şi Bucovina[2]); deasemenea în Alsacia şi în ţările renane. Aşà s'a propus şi în Franţa[3]) şi de sigur că aşà s'a procedat peste tot la început.

Va trebuì, dar, să înscrim în registru pe acela care posedă în momentul întocmirii cadastrului, luând toate măsurile să se stabilească în faţa unei comisii cât mai exact această posesie. Cu vremea dreptul celor înscrişi va puteà fi socotit drept de proprietate.

Practic, lucrurile se vor petrece cam în chipul următor: Când se va face cadastrul, se va trece în el starea de fapt a stăpânirii terenului. Planurile întocmite vor fi depuse, la primăria comunii, un timp anumit în care cei nemulţumiţi pot adresà toate întâmpinările organelor instituite pentru a constatà această stare de fapt, un fel de comisiuni de localizare din Ardeal. După expirarea acelui termen sau după rezolvarea contestaţiunilor în chip definitiv vor fi socotiţi ca posesori cei găsiţi ca atare, pentru terenurile trecute în plan. Pe baza acestor constatări de posesie se va procedà la înscriere în registrul de proprietate. După această înscriere se va lăsà un termen de atac, înaintea unei instanţe, tribunal de exemplu. După trecerea termenului sau după judecarea contestaţiunilor, înscrierea este definitivă. Se poate rezervà şi o cale de atac după dreptul comun dar ea nu va puteà atinge drepturile terţiilor, anterioare menţiunei unei astfel de acţiuni.

In chipul arătat se va ajunge la înscrierea în registre pe baza posesiunii.

Pentru a consolidà, însă, proprietatea, pentru ca registrele să dea toate foloasele şi să nu se tot iveascà veşnice discuţii asupra proprietăţii se va fixà un termen de câţiva ani până când acei cari se pretind proprietari ai parcelelor înscrise sau titulari ai drepturilor să şi le valorifice în justiţie.

Termenul nu trebuie să fie prea scurt fiindcă n'ar puteà, mai ales sătenii, luà cunoştinţă aşà de iute de conţinutul re-

[1]) Papp şi Balaşiu: Cartea funduară, p. 7 şi 12.
[2]) Legea pentru înfiinţarea registrelor fonciare în Bucovina.
[3]) Besson, o. c., p. 225 şi urm.
Rapport général par Massigli în lucrările comisiunii extraparlamentare a Cadastrului în Franţa. Fasc. 9, p. 82—83.

www.digibuc.ro

gistrelor și, de altă parte, ar fi pericol să fie înăbușite instanțele judecătorești de procesele numeroase, cari s'ar provocà pentru reclamarea drepturilor.

Nu trebuie să fie însă nici prea lung căci se îndepărtează realizarea efectului reformei.

Termenul de 5 ani cred că ar fi potrivit; poate și mai mic, de 2 ani de pildă, dacă registrele s'ar institui la început pe un număr mic de comune. Chiar dacă s'ar fixà un termen mai mare de 5 ani tot ar reprezentà un pas înainte față de starea de azi.

Sancțiunea nearătării pretențiilor în acest termen să fie decăderea din orice drept. De acì înainte proprietarii imobilelor vor fi numai cei definitiv înscriși în registru.

Astfel am izbutì să avem registre unde drepturile sunt definitiv stabilite.

Este cert că vor fi regiuni, unde procese se vor ivì din belșug; în frunte vor fi regiunile moșnenești. Cu procedura de mai sus nici drepturile nu vor fi primejduite, nici alcătuirea registrelor împiedicată. Dacă, în special moșnenii, se vor mulțumì cu înscrierea făcută în temeiul posesiunii, care după trecerea termenului fixat pentru atac va fi socotită ca proprietate, se va ajunge în realitate la împărțeala lor, la ieșirea din indiviziune, printr'un mijloc mult mai simplu decât dacă s'ar judecà după dreptul actual, după care este extrem de greu a se terminà o împărțeală între o ceată de moșneni.

Dacă ei ar manifestà pretenții contra înscrierii întemeiată pe posesiune, atunci se vor judecà, mult e adevărat, nu se va puteà stabilì proprietatea prin aceà trecere de timp, dar registrul tot va fi întocmit și va cuprinde pe acela dintre ei care stăpânește de fapt, iar terții vor puteà aflà cine este posesorul.

Presupunând o ipoteză și mai rea, dacă va fi discuție între ei chiar pentru posesie, va fi înscrisă pentru parcelele în chestiune, ceata ori grupul și terții vor aveà posibilitatea să cunoască realitatea și să știe cum pot tratà.

In orice ipoteză s'ar luà, tot vom izbutì să avem o icoană a stării de fapt și de drept, ceeace reprezintă un mare progres față de starea actuală.

* * *

www.digibuc.ro

Registrele alcătuite astfel vor aveà la început *putere probatorie*. Ele vor aduce la cunoștința generală cine sunt posesorii imobilelor, iar după termenul ce s'ar prevede, cine sunt proprietarii. Deatunci ele vor *puteà fi și constitutive de drepturi*. Pentru a devenì proprietar sau titular al unui drept real imobiliar, ar trebuì să fie înscris în registru. Nu însă orice înscriere va constituì dreptul, ci numai aceea ordonată în baza unui act valabil.

Dar și între părțile contractante, proprietatea se va transmite numai prin înscriere, ca în dreptul german, sau între ele numai prin consimțimânt? Inclin a crede că este mai bine să nu ne depărtăm de sistemul codului nostru, cel puțin până se va unificà legislația civilă. Dealtfel, întrucât publicitatea interesează pe terții și față de ei transmiterea proprietății se operează numai prin înscriere, nu se vede de ce între părțile contractante această transmitere nu s'ar face prin simplu consimțimânt, cum admite și noul cod elvețian, mai ales că acest mod de transmitere are anumite foloase.

Intre altele se va împiedicà transmițătorul de a creià dificultăți dobânditorului din cine știe ce motive, după ce conveniseră definitiv și încheiaseră contractul. Deșì te-ai învoit, nu va venì la autentificare sau după aceasta, nu va merge la înscriere. Și azi se întâmplă așà ceva la unele acte, de ipotecă mai ales; dar când va fi regulă generală, ce va fi cu oamenii necorecți?

In tot cazul cred că trebuie să se admită cererea înscrierii făcută numai de dobânditor spre a nu-l lăsà la discreția celeilalte părți, odată ce ambele au format un act autentic.

In legătură cu acest efect al inscripțiunii trebuie să menționez că prescripția, uzucapiunea, n'ar trebuì desființată, așà cum s'a făcut în codul german. Ea poate fi încă utilă, mai ales până se va consolidà cât mai bine noul sistem; de exemplu când s'au pierdut registrele, când nu s'au ținut în regulă, ceeace ar trebuì să se dovedească, întocmai ca la registrele de stare civilă, înainte de a se admite dovedirea prescripției; sau când nu s'ar fi trecut anumite imobile în registre, ceeace se va întâmplà mai ales la început. Dealtminteri afară de leg. austriacă și Elveții au menținut prescripția, cu toate că au

www.digibuc.ro

sistemul registrelor. Faţă însă de împrejurările de azi vor trebui micşorate termenele din codul civil ca fiind prea lungi; poate că termenul de 10 ani ar-fi suficient pentru cea mai lungă prescripţie.

Afară de aceste consideraţiuni, registrele vor avea aceleaşi caractere ca şi în alte ţări: publicitate, legalitate, stabilită de magistratul sau instanţa care va ordonà înscrierea, prioritatea stabilită prin registrul în care se înscriu cererile, specialitatea, fiecare imobil având foaia lui, afară de excepţiuni, cerute de proprietar sau impuse de alte împrejurări.

In baza *căror acte se va admite înscrierea*?

In unele ţări, în Germania de exemplu, se poate şi în baza unui act sub semnătură privată, legalizat de judecătorie. In altele se cere act autentic.

La noi chiar acum nu se poate aduce la cunoştinţa terţiilor unele acte decât în formă autentică, cum sunt ipotecile.

Faţă de efectul ce au înscrierile în noul sistem şi pentru a înlătură cât mai mult eventuale discuţii, ar fi bine să nu se admită la înscrieri decât acte autentice.

Adevărat este că astăzi la noi se pot transcrì şi actele sub semnătură privată; deseori operaţiuni importante sunt constatate prin asemenea acte. Adevărat este că prin autentificare se întârziază multe afaceri şi oamenii sunt siliţi să străbată distanţe până la judecătorie.

Este ştiut însă că majoritatea populaţiunii când încheie contracte de transmiterea proprietăţii sau pentru constituirea de drepturi reale face aproape totdeauna acte autentice deoarece are mai multă încredere în ele. De altă parte pentru transcrierea de azi tot merge cel puţin una din părţi până la capitala judeţului. Afară de acestea părţile se vor puteà mulţumì şi cu act sub semnătură privată, până la autentificare; în baza unui asemenea act se va puteà face o menţiune pe registru aşà că întrucâtva dreptul părţii tot ar fi apărat ; cine vrea însă toate foloasele unei inscripţii trebuie să ia osteneala de a autentificà. Greutatea de a aveà act autentic nu este aşà de mare fiindcă judecătoriile nu sunt ca altădată foarte rare; se mai pot înmulţi sau poate se va reintroduce sistemul de a merge în comună.

www.digibuc.ro

Totul dar pledează în favoarea actelor autentice, mai cu seamă dacă avem în vedere însemnatele efecte ale registrelor pentru existența drepturilor.

Este bine înțeles că vor fi primite nu numai actele autentice propriu zise, ci orice act, hotărîre, constatare, declarație, care a fost făcută înaintea instanței judecătorești.

Inscrierea în baza testamentelor olografe se va admite numai după trimiterea în posesie; până atunci se poate încuviința o mențiune în baza lui.

In cazul succesiunilor netestamentare se va admite înscrierea numai în baza unei constatări judecătorești a calității moștenitorilor și a drepturilor lor; până atunci deasemenea se vor puteà face mențiuni. Moștenitorii nu vor puteà dispune în chip valabil sau, mai exact, actele lor de dispoziție nu vor puteà aduce vreo modificare în starea inscripției autorului lor până nu-și vor stabilì drepturile. Este o modificare a sistemului codului civil dar e impusă în interesul nouei forme de publicitate; e o stânjenire dar e cerută de interesul general.

Mențiuni și adnotări se pot admite și în baza actelor sub semnătură privată.

Cine va hotărî asupra operațiunilor de făcut în registre?

Astăzi la noi transcrierea în regulă generală, afară de excepția în materie de regim dotal, se cere grefierului tribunalului, care o efectuează prin funcționari anume însărcinați. In Franța și Belgia această operațiune aparține conservatorului de ipoteci. In alte țări unui magistrat; așà este și în Ardeal și Bucovina unde un magistrat, judecător de ocol, hotărăște asupra acestor chestiuni; în Basarabia, primul notar.

In ce privește inscripțiunile de privilegii și ipoteci, în sistemul nostru actual, nu mai sunt lăsate grefierului ci sunt date prezidentului tribunalului sau judecătorului, care-i ține locul. Dispoziția e luată din Reg. Organic și este foarte bună pentrucă magistratul este mai indicat pentru a cercetà valabilitatea actului de ipotecă.

Radierile se fac cu mai multă solemnitate fiind ordonate de tribunal, nu de un singur magistrat.

In sistemul de care ne ocupăm, pentrucă se acordă așà de mare efect înscrierii în registru și întrucât, spre a admite în-

www.digibuc.ro

scrierea, trebuie a se cercetà valabilitatea actelor, întrucât se face o adevărată judecată asupra actelor, care servesc de temeiu inscripției, fără îndoeală că trebuie dată această atribuțiune numai magistraților; cel puțin până când și toți grefierii vor fi titrați și cu toată experiența necesară unei însărcinări așà de delicate.

Dealtfel această măsură este în legătură și cu trecutul nostru, la care ne gândim rar de tot, precum și cu concepția poporului despre valoarea unor acte. In treacăt, am arătat că magistratul, care înscrià sineturile sau care le adevereà, cercetà valoarea lor, titlurile de proprietate; și asta se vede chiar până târziu, până la legea autentificării actelor. De altă parte poporul are convingerea că odată ce un act a fost înfățișat pentru întărire judecătorului sau a fost trecut în condicile tribunalului, el este cu adevărat tare, nimic nu-l poate stricà; mulțimea crede că magistratul îl controlează, judecă și nu știe că, după dreptul în vigoare, are o putere mult mai mică.

Dispoziția ca actele, supuse înscrierii, să fie cercetate și înscrise numai în urma hotărîrii magistraților întăreşte, deci o idee a poporului nostru și este foarte bună. Dealtminteri contra greșelilor vor fi căi de atac și o responsabilitate.

Cine va răspunde de greșeli? *Care va fi garanția părților?*

Azi avem oarecare garanție dar nu este suficientă. In Australia am văzut că există un fel de garanție mutuală, formându-se un fond de asigurare din care se despăgubesc cei lezați. In Elveția există răspunderea funcționarului și a cantonului.

La noi va trebuì să răspundă Statul, cu drept de recurs contra funcționarului vinovat de culpă mare sau dol. Dar pentru a nù vătămà prea mult Statul s'ar puteà introduce și o garanție mutuală. Din taxele percepute dela cei înscriși, nu prea mari dealtfel, să se alcătuiască un fond de asigurare, din care să se acorde despăgubiri și numai în caz de insuficiență să completeze Statul.

Unde să se țină registrele? In unele țări sunt ținute la judecătorii, cum este și în nouile teritorii; în altele la tribunale.

Fără îndoială că. ar puteà fi ținute și la judecătoriile de ocoale; ar fi chiar o mare înlesnire pentru cei din ocol, căci n'ar mai merge până la tribunal pentru aceste chestiuni. Noi

www.digibuc.ro

n'avem — apoi — a ne îngriji — cum făceau în Franța [1]), că judecătorii de ocol n'ar fi pregătiți. Aceștia la noi sunt recrutați după aceleași norme ca și cei dela tribunale, au același grad — uneori superior — aceeaș pregătire și s'a dovedit că, în genere, sunt la înălțimea misiunii; unii au fost o adevărată binefacere pentru ocol.

In starea de azi însă n'avem la judecătorii personalul inferior destul de pregătit, n'avem localuri potrivite, n'avem paza necesară; nu pot fi lăsate registrele în orice local și la discreția oricărui răufăcător.

De altă parte azi transcrierile se fac la tribunal, lumea e deprinsă cu această rânduială și nu s'ar puteà plânge dacă se continuă sistemul.

Se mai poate obiectà că dacă s'ar ține registrele la judecătorie ar fi grea cercetarea lor în cazul unui proprietar, care ar aveà mai multe imobile în diverse circumscripții. In această situație nu sunt prea mulți și nu de cei puțini ne vom ocupà.

Se mai zice contra păstrării la tribunale că se vor grămădì prea multe registre acolo și cercetările vor fi făcute cu mare greutate. Și cu sistemul de azi sunt destule registre; și vor fi și mai multe prin transcrierea loturilor de împroprietărire.

Obiecțiunile dar nu sunt temeinice.

Deaceea aș fi de părere ca registrele să fie ținute la tribunale, unde sunt mai multe garanții de bună întocmire și conservare. In orice caz, până ce se va alcătuì același regim în toată țara, este bine să se păstreze la tribunale. Mai târziu, poate, când și judecătoriile vor fi și mai bine organizate, vor puteà fi repartizate acolo spre a fi aceeaș regulă ca și în Ardeal și Bucovina, sau se vor aduce și în acele regiuni tot la tribunale.

Pentru ușurința cercetărilor și pentru a înlăturà neajunsurile unei distrugeri, cred că ar fi bine ca registrele să fie întocmite în 3 exemplare: câte unul la tribunal, judecătorie și comună, sau cel puțin 2: la tribunal și comună. Va fi o cheltuială mai mare, dar foloasele vor fi și mai mari. Dintre aceste exemplare acel care va aveà precădere, care va stabilì drep-

[1]) Massigli în Raportul citat.

www.digibuc.ro

turile va fi cel dela tribunal. După ce se va operà o înscriere în el, grefierul va înștiință de urgență pe notarul comunei și pe judecătorul de ocol — dacă va fi și acolo un exemplar — să înscrie operația și în registrul de acolo. Vor fi unele operații neînscrise în aceste 2 exemplare de registre între data înscrierii la tribunal și a înscrierii în acestea din urmă, dar diferențele nu vor fi mari. Aceste exemplare vor fi, în tot cazul de un folos incalculabil când cel dela tribunal s'ar distruge.

O chestiune, care se pune, este dacă trebuie să mergem, odată registrele înființate, până la mobilizarea subsolului ca în Australia. Nu de asta se simte nevoie acum, ci de siguranța proprietății. Nici nu trebuie să înlesnim proprietarilor posibilitatea de a dispune cu atâta ușurință de imobilele lor. Pământul este cea mai bună legătură și noi nu trebuie s'o slăbim când nimeni nu cere, când masele țărănești acum se leagă, prin împrorpietărire, mai mult ca oricând de moșie și de țară.

Lăsând multe chestiuni pentru a fi desvoltate — poate — altădată, am arătat, în chip sumar, cum cred că s'ar puteà introduce și la noi *registrele*, pe care le-aș numì *de proprietate* — dacă nu chiar: *cărți de moșie* — expresie discutabilă dar care mi se pare mai potrivită decât: cărți funduare, tabulare și chiar decât registre funciare.

Avem împrejurări prielnice, avem material în legislațiunile streine, acum și în cuprinsul țării; trebuie să avem dorința, curajul și energia pentru a începe înfăptuirea.

Reforma va fi de un neprețuit folos pentru unificarea legislației, pentru liniștea satelor, spre a a împiedicà certurile pentru hotare și drepturi, spre a înfrânà pornirile la judecăți, pentru a da siguranța necesară tranzacțiunilor, pentru a asigurà cât mai mult desvoltarea creditului, propășirea economică a țării și puterea dreptului.

---

www.digibuc.ro

UN FRAGMENT DE ΛΗΚΥΘΟΣ FUNERAR ATIC DE MARMORĂ

DE

TEOFIL SAUCIUC-SĂVEANU

Prezentat în Şedinţa dela 5 Octomvrie 1923, de d-l V. Pârvan, M. A. R.

In proprietate particulară se află la Cernăuţi un fragment de vas funerar în formă de λήκυθος de 26 cm. înălţime, de marmoră albă, compusă din boabe mijlocii de mărimea 0.5—1 mm., probabil marmoră de Pentelicon din partea răsăriteană a Aticei[1]). Acest monument funerar, care a fost cumpărat în anul 1912 la un negustor de antichităţi din strada Pandrosos din Atena, e împodobit pe partea din faţă cu un baso-relief şi cu o inscripţie grecească deasupra figurilor din relief. Pe partea opusă a fragmentului se vede o dungă de muscovit de 10 cm. lungime şi 3 cm. lărgime. Partea de jos a vasului funerar lipseşte. Frântura de pe partea de dinainte a fragmentului ajunge la dreapta ceva peste linia, unde începe relieful, fără ca acesta să fi suferit din cauza ei. Pe partea de dinapoi frântura merge oblic dela mijlocul vasului spre capătul fragmentului, care s'a păstrat mai mult la stânga de pe partea de dinainte a fragmentului. Circumferenţa trunchiului de vas e în partea de sus de 45 cm., de unde reese că nu s'a pierdut mult din înălţimea completă pe care a avut-o la început. Piciorul vasului funerar lipseşte cu totul[2]). (Vezi fig. 1 şi planşa).

Faţa frântă de pe partea dinapoi are, înafară de o dungă de 3 cm. lărgime la capătul de jos, aceeaşi coloare ca şi cealaltă

[1]) Lepsius, Griechische Marmorstudien. Abhandlungen der Berl. Akad. der Wiss. 1891 şi Geologie von Attika, Berlin 1893, p. 151 sq.; Rinne, Gesteinskunde, ed. 6 şi 7, 1921, p. 299.

[2]) Raportul măsurilor ce-l au între ele părţile unui vas funerar numit lecythos, se poate bine constată la Reinach, Répertoire des reliefs Grecs et Romains, II, 409 no. 1.

www.digibuc.ro

parte de dinapoi a fragmentului, coloare care ne face să bănuim o acțiune a focului.

Monumentul acesta, despre care anticarul atenian nu a știut să spună nici unde, nici cum s'a aflat, a stat în pământ multă vreme, cu o parte a reversului în sus la aer liber, cum dovedesc urmele de licheni constatați pe partea dinapoi a fragmentului[1]), până a fi descoperit, nu tocmai mult înainte de 1912, ceeace s'ar puteà conchide din rămășițele lichenului negru. Fiind partea de dinapoi a fragmentului de lecythos expusă influenței atmosferice și altor împrejurări, s'ar puteà crede că e dinadins netezită sau neglijent cioplită. Partea cea mai mare a vasului a zăcut în pământ, de unde și are pe partea aceasta o coloare brună roșietică. Această coloare iese la iveală mai bine în dunga de 5 cm. lărgime la dreapta și de 3 cm. la stânga de coloarea întunecată a lichenilor de pe partea de dinapoi a fragmentului de marmoră, dar mai ales în dunga amintită mai sus de 3 cm. de pe fața frânturii de dinapoi. Din partea de sus a vasului ni s'a păstrat trecerea dela trunchiu la grumaz și numai o parte minimală a începutului de grumaz și ureche a vasului, care are în partea de dinapoi tot atât de puțin ca și întreaga parte de dinapoi a monumentului cioplitura și netezișul original.

Până la constatarea urmelor vegetale de pe partea de dinapoi a fragmentului, urme cari au stabilit definitiv felul cum a zăcut monumentul acesta în pământ până a fi descoperit, se puteà crede că partea de dinapoi prea puțin sau neglijent cioplită ar da de bănuit, că monumentul acesta funerar neînsemnat nu erà să stee liber, pentru sine, pe mormânt, ci răzimat cu partea de dinapoi de alt monument mai măreț și că din cauza aceasta nu e lucrat pe partea de dinapoi cu aceeaș solicitudine ca și pe partea de dinainte. Acum, după constatarea lichenilor, e fără îndoială că felul cum ni s'a păstrat partea de dinapoi e de pus pe seama acțiunii atmosferice și altor factori externi.

Relieful de pe partea de dinainte a vasului funerar ni s'a păs-

[1]) D-nul prof. Guşuleac a avut amabilitatea să constate, că pe partea dinapoi a vasului funerar se află trei feluri de licheni: 1) Speța cea gălbie e Placodium; 2) sp. cea surie cu puncte negre e Pertusaria; 3) sp. cea neagră, fiind foarte tânără, nu se poate determinà cu certitudine.

www.digibuc.ro

trat în întregime, dar a pierdut mult din înălțimea sa, mai întâi, probabil încă înainte de a veni cu partea reliefată în pământ, din cauza tulburărilor atmosferice, și apoi în pământ, mai ales pe partea dreaptă, unde figura omenească e foarte roasă, iar inscripția deasupra ei abia se mai deslușește. La 7.5 cm. dela capătul de jos al fragmentului de lecythos se cunoaște pe partea dinainte o linie ridicată de 12 mm. și lungă de 10 cm., pe care se desfășoară scena ce ni s'a păstrat în basorelief.

La dreapta vedem în profil o persoană femenină, care șade pe un scaun, asemenea celor din saloanele noastre, cu picioare încovoiate puțin în afară într'o curbă elegantă, cu o pernă destul de înaltă pe el, și cu speteaza dreaptă [1]). Femeia din relieful nostru șade maiestos și ușor totodată, cu picioarele încrucișate, cel drept

[1]) Despre astfel de scaune *κλιντήρ*, *κλισμός* sau *κλισίη* vezi Guhl-Kohner, Das Leben der Griechen und Römer, ed. 5, Berlin 1882, p. 169 și urm. unde se aseamănă mult fig. 187 f cu scaunul reliefului nostru, numai că spetează scaunului de pe relieful nostru nu e încovoiată în formă de semicerc, ci e drept.

www.digibuc.ro

peste cel stâng, întoarsă spre stânga, lăsând să spânzure mâna dreaptă peste spetează scaunului[1]). Părul ei bogat e gătit într'o coafură plină[2]), cu cocul caracteristic grecesc pe partea de dinapoi a capului și cu o panglică pe cap. Ea e îmbrăcată într'o haină lungă, încinsă. Mâna ei dreaptă stă în mâna dreaptă a unui bărbat de statură mijlocie, cu barbă, care se află în fața ei. Bărbatul ni se prezintă în profil și e îmbrăcat într'un hiton, afară de partea dreaptă până spre șold, care e goală; hitonul e lung și ajunge până la glezne. El stă înaintea femeii de pe scaun, cu piciorul stâng pus înaintea celui drept, îndreptat întrucâtva spre spectator[3]). Cu mâna stângă, care se desprinde de trup, bărbatul ține strânsă mantaua al cărei capăt cade peste umărul stâng și al cărei fald ne apare ca un baston sau o lance pe care s'ar sprijini el[4]).

La stânga de figura bărbătească, care e de 8.9 cm. înălțime, se remarcă o ridicătură de 10 cm. lungime, care e sus de 2 cm. lățime și se îngustează spre căpătul de jos. Am aștepta la spatele figurii bărbătești pe planul al doilea o persoană cum se află adese pe reliefuri sepulcrale, sau alt fond neutral, am aștepta să fie indicată vreo stâncă sau ceva similar, ceva ce se ține de mormânt și de cel răposat, o stelă sau mormântul însuș (τύμβος)[5]).

---

[1]) Vezi femeia de pe vasul (lecythos) de argilă colorat din Atena la Studniczka, Die griech. Kunst an Kriegergräbern, Neue Jahrbücher 1915, XXXV, tab. XI, n. 19. Ea șade pe un scaun ce se aseamănă cu al nostru, ținând mâna dreaptă peste speteaza scaunului.

[2]) Vezi Steininger, la Pauly-Wissowa-Kroll, R. E. s.v. Haartracht u. Haarschmuck, VII, 2127, unde e vorba de «Melonenfrisur».

[3]) Despre felul încălțămintelor bărbatului și ale femeii nu putem zice nimic, partea aceasta a reliefului fiind foarte roasă. Probabil era sandala obișnuită. Vezi disertația de doctor a lui Erbacher, Griechisches Schuhwerk. Eine antiq. Untersuchung, Würzburg 1914.

[4]) Dacă privim figurile de pe vase, vedem că lancea întrece mărimea de om, e aproape de 2 m. de lungă. Vezi și Delbrück, Geschichte der Kriegskunst, I, ed. 3, p. 171. In cazul nostru lancea nu se vede peste capul bărbatului de statură mijlocie. Despre motivul și originea purtătorilor de lance, eventual de baston, în ronde-bosse și în relief, vezi Wenz, Studien zu attischen Kriegergräbern. Dissert. Münster 1913, p. 68 și urm. Vezi și lancea, care în vremea de mai târziu e singurul semn al echipamentului cavaleresc, de pe stela lui Aristion, reconstruită după Luckenbach, Abbildungen zur alten Geschichte 4, fig. 147, la Studniczka, l. c. Neue Jahrb. XXXV, 291, fig. 3. Despre aceasta vezi și Smith, Dict. of Gr. and rom. antiq., ed. 2, p. 587 și urm.

[5]) Cf. Wolters, Eine Darstellung des athen. Staatsfriedhofes, Sitzungsberichte der k. bayer. Akad. d. Wiss. philos.-philol. u. histor. Kl., 1913, 5, pag. 11.

www.digibuc.ro

A pune ridicătura aceasta în legătură cu linia de jos pe care se ridică relieful, pentru a o interpretà ca o parte a cadrului, care ar înconjurà scena reprezentată, este exclus, fiindcă lipseşte orice urmă de asemenea ridicătură pe partea dreaptă la spatele figurii femenine care şeade, precum şi orice urmă de încadrare pe partea de sus. Lipsa acestor urme nu se poate explicà prin influenţe atmosferice, oricât de mult am aprecià înrâurinţa lor asupra marmorei acestui monument. Oricât am dorì să vedem încadrată scena reprezentată pe marmoră, pentru a o pătrunde sufleteşte şi a ne transpune mai bine[1]), chestiunea interpretării obiectului care se află la spatele figurii bărbăteşti rămâne deocamdată deschisă[2]).

Monumentele arheologice militează pentru sec. 4 a. Chr. căruia îi aparţine relieful acestui monument sepulcral. In secolul acesta s'au şi făcut cele mai numeroase[3]) monumente sepulcrale din cele păstrate.La finea sec. 4 a. Chr. plastica sepulcrală cu formele ei variate şi splendoarea admirabilă încetează însă dintr'odată şi anume din ordinul tiranului atenian Demetrios din Faleron, care voià să pună stavilă luxului particular şi cheltuelelor enorme ce se făceau cu sumptuoasele monumente sepulcrale. Ordonanţa lui Demetrios din Faleron tăie şi pentru lecythos orice posibilitate de desvoltare[4]).

Deasupra capătului de sus al obiectului enigmatic dindărătul figurii bărbăteşti începe inscripţia ale cărei 3 litere dela început se par a fi gravate la un nivel mai adânc decât celelalte litere[5]). Literele au forme neregulate şi mărimea lor va-

[1]) Un naiscos e, prin faptul că e încadrat, închis, cadrul arhitectonic cel mai potrivit pentru indicarea unei scene intime, pline de sentiment şi se va fi format poate mai degrabă din reliefuri încadrate.

[2]) Am puteà să ne gândim şi la o hermă, la Hermes Psihopompos. Cf. lecythos-ul Mirinei la Sal. Reinach, Répertoire des reliefs gr. et Rom., II, 407, n. 3. Pe pietre sepulcrale se află în relief herme, şi se întrebuinţează hermele chiar ca stele sepulcrale. Acest obicei îl aflăm în Tesalia. Vezi Loch, De titulis graecis sepulcralibus. Dis. Königsberg 1890, p. 60. Chiar dacă am puteà constatà că se află ceva similar pe piatra noastră, încă nu putem stabilì patria tesalică a celor numiţi pe monumentul acesta. Dacă nu se afă ceva la fel şi în Atica, nu pot constatà, lipsindu-mi materialul iconografic necesar.

[3]) Monumentele descrise de Conze, Attische Grabreliefs, aparţin în partea cea mai mare sec. IV a. Chr.

[4]) Cicero, De legibus, c. 64—66; Ferguson, Hellenistic Athens, 1911, p. 42.

[5]) S'ar puteà crede, că cele trei litere dela începutul inscripţiei s'ar află într'o razură şi că ductul neregulat al literelor, atât ale numelui bărbătesc cât şi ale celui

www.digibuc.ro

riază. Pe lângă forma curioasă a unui M cu 5 liniuțe, care nu poate să fie decât o sgârietură accidentală sau din greșala lapicidului[1]), pe lângă litera E, de 11 mm. înălțime, se află forma mică a lui Ω (5 mm.) caracteristică pentru sec. 4 a. Chr. Înălțimea celorlalte litere variază între 9—11 mm.

Judecând după forma literei Ω inscripția aceasta este din secolul 4 a. Chr. dintr'o vreme înainte de a fi apărut ordonanța lui Demetrios din Faleron. Literele din dreapta marmorei fiind aproape șterse, fac impresia a fi săpate cu mai puțină îngrijire. Inscripția cuprinde 2 nume, unul bărbătesc și altul femeiesc, care se găsesc deasupra figurii bărbătești și femeiești și care arată că relieful e proprietatea comună a bărbatului și a femeii. Amândouă numele avându-și rostul în legătură cu figurile sculptate, au forma care prevalează din jumătatea întâia a secolului 5 a. Chr., încoace chiar la simpli tituli sepulcrales, forma nominativală, ceeace nu se află la tituli sepulcrales din epoca mai veche arhaică, unde găsim numele în genetiv. Forma nominativului se menține apoi până în epoca romană, când reapare numele în genetiv[2]).

Noi cetim numele bărbatului Menon și al femeii Meneia, numai numelelorsimplu[3]), fără orice altă indicațiune de stare și origine, dacă-s Atenieni sau străini, fără patronymicon.

---

femeiesc, s'ar explică prin săparea ulterioară, fugitivă, a literelor, deci că monumentul nostru a purtat mai întâiu altă inscripție, care a fost ștearsă și înlocuită prin cea prezentă. Dar nivelul mai adâncit al celor 3 litere dela începutul inscripției e după mine numai aparent, din cauza nivelului mai înalt al obiectului enigmatic discutat mai sus. Urme sigure de o inscripție anterioară nu se pot stabili, oricât de seducătoare ar fi la prima vedere sgârieturile de pe suprafața marmorei.

[1]) Litera M, care mai întâiu era compusă din 5 hastae, se simplifică și rămase cu 4 hastae. Larfeld, Handbuch der griech. Epigraphik, I, 355 și urm., 401. Dar linia a 5 oblică dela M nu pot să o consider decât ca o greșală a lapicidului, căci M cu 5 liniuțe nu se află în inscripții grecești nici în epoca arhaică, nici în cea arhaistică.

[2]) Gutscher Hans, Die attischen Grabschriften, I, Jahresbericht des Landesobergymnasiums zu Leoben, 1889, p. 4, 11 și ibidem II, 1890, p. 8. Larfeld, Handbuch der griech. Epigraphik, I, 1907, 550 și urm. Pentru explicarea genetivului vezi Ed. Loch, De titulis graecis sepulcralibus. Dis. Königsberg, 1890, p. 7 și urm.; despre nominativ ibidem, p. 25.

[3]) Dacă ne uităm la acele monumente sepulcrale din IG II 3, cari au forma de lecythos, vedem că cele mai multe lecytoi (31) poartă numai un singur nume, un nume de bărbat, 21 au 2 nume de bărbați, 21 un nume de bărbat și unul de femeie, 16 au numai un nume de femeie, 11 au 2 nume de femeie, tot atâtea au 1 nume de femeie și 2 de bărbați; 5 lecytoi au 1 nume de bărbat și 2 de femei; 3 au 3 nume de bărbați, 3 au 1 nume de femeie și 3 de bărbați, 2 au 3 nume de femei, 2 au 2

www.digibuc.ro

Ţinându-se numele Menon şi Meneia de relief, în care ni se prezintă cu simplitate, dar totodată cu solemnitate şi oarecare maiestate, bărbatul în mantaua sa lungă civică şi femeia în hitonul său lung, nu avem nici un motiv de a ne rosti în contra dreptului de cetăţeni al acestor soţi, cari, cunoscuţi în patria lor, nu aveau trebuinţă de a adăuga pe lângă numele lor şi vreo altă indicaţiune.

Menon e un nume uzitat în Grecia[1]), în Atica aproape comun[2]). Numele femeiesc Meneia şi numele participial al bărbatului Menon sunt formate dela rădăcina din care derivă cuvintele *μένος* resp. *μένω* [3]), numele femeiesc prin legarea sufixului femenin-*εια* de *μενες*.

Numele Meneia nu se află tocmai des in Grecia[4]).

Ne surprinde numărul mare al acelor nume de pe felul acesta de monumente[5]), cari stau fără patronymicon, fără demoticon[6]).

---

nume de bărbaţi şi 2 de femei, şi 1 lechytos are un nume de bărbat şi 3 de femei. In nici un caz nu avem mai mult de 4 nume pe vasul numit lecythos şi niciodată nu avem numai 4 nume de bărbaţi sau numai 4 de femei.

[1]) Pape-Benseler, Wörterbuch der griech. Eigennamen, ed. 3, p. 902; Poralla, Prosopographie der Lakedaimonier bis auf die Zeit Alexander des Grossen, Breslau 1913, p. 93; Fr. Bechtel, Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit, Halle a. S., 1917, p. 312.

[2]) Kirchner, Prosopographia Attica II, n. 10064—10085; IG. II 2442, Kaibel 75; Sundwall, Nachträge zur Prosopographia Attica, p. 127.

[3]) Bechtel-Fick, Die griech. Personennamen nach ihrer Bildung erklärt und systematisch geordnet, ed. 2, Göttingen 1894, n. 31 şi urm., 202 şi urm, 400; Debrunner, Griech. Wortbildungslehre (Indogerm. Bibl. 2 Abt., tom VIII), Heidelberg, 1917, 82. Bechtel, Die attischen Frauennamen nach ihrem System dargestellt, Göttingen, 1902, p. 26.

[4]) La nume pline cu -*μένεια* aflăm la Bechtel, l. c., numele Meneia reprodus din 2 inscripţiuni atice IG II 837, l. 22 şi IG II 3659. Problematică e Meneia care se află la Pape-Benseler, Wörterbuch d. griech. Eigennamen, ed. 3, p. 902 dintr'o inscripţie din Hermione. In Hermione IG IV 1, 728 se află numele Meneia fără patronymicon la finea unei liste de 28 de nume de bărbaţi şi 10 de femei. Dacă numele celor fără patronymicon este de sclavi sau liberţi, nu se poate stabili.

[5]) Evident este că vasele, fie de argilă sau de marmoră, au un raport oarecare cu cultul morţilor. La fiecare dintre tituli sepulcrales ai secol. IV a. Chr. cari se află în număr mare în IG II_3, ni se indică forma purtătorului de inscripţie şi vasul pe care se află inscripţia e numit de regulă (120 ori) hydria şi anume mai mult «marmoris Pentelici», în IG II_5 de 18 ori, de două ori IG II_3 2130 şi 4130 este notat pe monumentul sepulcral relieful unei hydrii, odată IG II_3 2459 aflăm calificativul «vas de marmoră», de 2 ori 3611, 3998 «vas sepulcral», odată 1944 «vas atticum» şi odată 1850 amforă sepulcrală, în IG II_5, 3652 b se află pe stela sepulcrală o amforă în relief. Numai de 4 ori (IG II_3 3438, 3524, 3761, 4156) se află calificativul de lecythos. Forma vasului pe care Kumanudis, *Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι* o numeşte *ὑδρίαι ἢ κάλπαι στερεαί* este identică cu cea de lecythos, după Loch, De titul. sepulcr. graec., 49. A pus oare editorul inscripţiunilor din IG totdeauna cuvântul hydria în loc de lecytos?

[6]) Dacă frunzărim IG II_3 şi II_5 constatăm, că numai 47 de tituli sepulcrales cu

www.digibuc.ro

Fragmentul acesta de lecythos ne prezintă unul din acele monumente sepulcrale mici, cari împodobite cu un baso relief ni s'au păstrat în număr destul de mare. Aceste lecythoi se fabricau cu duzinile, erau executate de profesioniști modești, fără pretenție, astfel că puteau fi cumpărate și de cei mai puțin avuți și mai puțin nobili, cari voiau să transmită contemporanilor și posterității, odată cu numele lor, și știrea despre intimitatea, căldura, armonia unui traiu conjugal și de familie.

In relieful descris mai sus avem motivul foarte răspândit în Atica: Așezarea într'un grup a unei persoane, care șade, și a alteia, care stă în picioare înaintea celeilalte.

Relieful de pe lecythos-ul sepulcral ne arată o scenă, care erà agreată pentru lecythoi de argilă colorate și apoi pentru plastica sepulcrală profesională de Atenienii secolului 5 și 4 a. Chr., o scenă care, deși persoanele reprezentate nu trădează nici un semn de durere aprinsă, totuș îți inspiră sentimente de o duioșie nespusă: Starea sufletească a celor 2 persoane reprezentate prin relief, fără îndoeală soț și soție, se revelează în mod cumpătat, dar hotărît prin strângerea de mână a celor două persoane, prin așà zisa dexiosis în forma ei caracteristică pentru această clasă de monumente și pentru vremea căreia îi aparține acest relief. Liniștea și fermitatea ce respiră din atitudinea acestor persoane este în conformitate cu concepția grecească despre heimarmene, este explicabilă și naturală din partea Grecilor cari se pleacă fără șovăire sau rezistență în fața Moirei, este evidentă la soți, cari, uniți fiind prin sentimente trainice de prietenie, dragoste și credință reciprocă, nu se sperie de nimic, ci, în convingerea lor fermă de neputința chiar a nemiloasei morți de a desface legăturile, de a disolvà comunitatea lor, știu să-și păstreze întotdeauna calmul.

Atmosfera, ce domnește în scena aceasta, e apăsată, grea și

forma de lecythos sau alt vas relevează cetățenia atică a celor răposați. Numai 5 hydrii poartă nume de peregrini (IG II 3124 numește doi cetățeni din Cos, 3141 unul din Locrida, 3239 din Naucratis, 3278 din Proconesos și IG II_8 3109 b din Chizicos). IG II_8 are 86 de lecythoi cu tituli sepulcrales hominum incertae originis; IG II_5 are 13 între 19. Ar fi interesantă de a cercetà din punct de vedere arheologic numărul cel mare de tituli sepulcrales hominum incertae originis. Poate că s'ar reduce numărul lor în folosul cetățenilor din Atica. Despre inscripțiuni sepulcrale de ale celor răposați incertae originis, fără privire la felul monumentului sepulcral, vezi Larfeld, Handbuch der griech. Epigraphik, II_1, p. 236 și urm.

www.digibuc.ro

prin dexiosis[1]) se face să ne gândim la implorarea și confirmarea, la reînoirea armoniei sufletești trainice[2]) a ambilor soți în momentul cel mai hotărîtor al vieții, să ni se sugereze idea unei despărțiri, luarea unui rămas bun, prin care se eternizează pentru posteritate amintirea celor uniți în dragoste nestrămutată.

Furtwängler[3]) nu admite interpretarea strângerii de mână ca semn al luării de rămas bun, ci vede în dexiozis un semn de acord intim și inviolabil al membrilor unei familii[4]); dar el nu poate să nu conceadă că umbra morții se manifestează în unele gesturi pline de melancolie și tristeță cari s'ar constată, deși numai la figurile din planul al doilea, din fund. Interpretarea aceasta a acordului, a intimității, a întâlnirii armonioase a membrilor familiei este o formulă care nu soluționează decât un număr mic de scene de dexiosis, și aceasta nu fără mari dificultăți și nu fără ca să apară și umbra morții, dacă nu în primul rând, atunci cel puțin pe planul al doilea. Insă formula aceasta nu se atinge de mult discutata chestiune dacă scenele se petrec în lumea aceasta sau în cealaltă. Rezolvirea chestiunilor ce se leagă de interpretarea unei așà zise scene de rămas bun, de adio, chestiuni ca: cine este cel ce ia rămas bun, cine rămâne, cine este cel răposat, cine este cel rămas în vieață, dacă cel ce șade[5]) sau cel ce stă în picioare ș. a., e foarte dificilă și in-

[1]) Studniczka, Die griech. Kunst an Kriegergräbern, Neue Jahrb. f. d. klass. Altertum, 1915, XXXV, p. 296, face observarea că strângerea de mână însamnă pentru locuitorii țărilor de sud o căldură de sentimente diferită de cea dela noi. La această aserțiune avem numai de obiectat că ori și unde, în părțile nordice sau sudice, depinde căldura strângerii de mână de situația, de împrejurările cari o cauzează și condiționează.

[2]) Foarte justă e observarea lui Furtwängler (și Ulrichs), Denkmäler der griech. u. röm. Skulptur, Handausgabe, München, 1898, p. 90, că arta sepulcrală nu reproduce nici când numai un singur moment întâmplător din vieața omenească, ci ne aduce imaginea unei stări, care caracterizează mai bine natura sa generală. E vorba doar de un mnema, o reținere a aducerii aminte. Despre sema și mnema în inscripțiile grecești mai vechi, vezi Fritz Eichler, Athen. Mitteil. XXXIX, 138 și urm.

[3]) Furtwängler și Ulrichs, Denkmäler der griech. u. röm. Skulptur, Handausgabe, München, 1898, p. 94.

[4]) La fel și Weisshäupl, Die Grabgedichte der griech. Anthologie, Abhandlungen des arch. epigr. Seminars, Wien, VII, 1889, p. 100.

[5]) Cf. disertația de doctorat (în manuscris) a lui Hans Moebius, Die Darstellung des sitzenden Menschen in der antiken Kunst, I, bis zum Ende der archaischen Kunst, Marburg 1921. (Referent Prof. Dr. Jacobsthal), despre care suntem informați din Archaelog. Anzeiger, Beiblatt zum Jahrbuch des archaeolog. Inst. 1921, XXXVI, ½ p. 266 și urm. Se pune întrebarea: în cari cazuri se prezintă omul șezând în arta

www.digibuc.ro

scripţiile de nume suprapuse figurilor nu numai că nu contribue cum am dorì la rezolvirea chestiunilor şi amănuntelor lor, ci îmmulţesc greutăţile punând alte chestiuni pe tapet fără să le rezolve, ca d. p. chestiunea: care este ordinea cronologică în care au trecut din vieaţă acei ale căror nume se află puse pe un monument sau altul ş. a.[1]).

Şi cu toată mulţimea mare de greutăţi cu privire la interpretarea detaliilor din scene de felul acesta, rămâne nealterată impresia generală ce provoacă în aceste scene strângerea de mână numită dexiosis, impresia intimităţii şi solidarităţii din vieaţa conjugală, familiară, asupra căreia se revarsă o undă de duioşie şi melancolie, caracteristică scenelor de adio, mai ales acelor, în cari se văd soţul şi soţia pătrunşi de adânci sentimente, ca în altorrelieful din Berlin, Antike Denkmäler des archaeolog. Inst. II, tab. 36[2]).

Dacă reliefurile ateniene reproduc scene din vieaţa zilnică, de aici, în care ni se prezintă cei morţi cu un aer mai luminos, cu trăsături mai ideale, dacă reliefurile ateniene reproduc vizita celor răposaţi la cei rămaşi în vieaţă dintre ai lor sau vizita celor rămaşi în vieaţă la mormântul unui mort, nu se poate stabili şi afirmà cu una, cu două. Cu astfel de reliefuri, cu astfel de scene ne găsim pe linia îngustă, care separă vieaţa de aici de vieaţa de dincolo. E o linie de trecere necontrolabilă în aceste reliefuri şi ne găsim aici şi pe limita între animism şi

antică? Răspunsul la întrebarea aceasta ocupându-se de epoca clasică şi cea de apoi ar puteà să ne aducă lămuriri importante cu privire la reliefurile vaselor numite lecythos şi chestiunile amintite sus. Lucrarea dactilografiată a lui Wrede, Kriegers Abschied und Heimkehr in der griech. Kunst, I, nu am putut-o găsì.

[1]) Despre raportul între inscripţie şi relief resp. cei răposaţi, vezi expunerile lui Seb. Wenz, Studien zu attischen Kriegergräbern, Diss. Münster 1913, p. 97 şi urm. şi A. Brückner, Der Friedhof am Eridanos, p. 70 şi urm.

[2]) Intrucâtva se gândeşte la rămas bun la astfel de reliefuri şi Pervanoglu, Die Grabsteine der alten Griechen nach den in Athen erhaltenen Resten derselben besonders untersucht, Leipzig 1863, care accentuează totodată cordialitatea. intimitatea, ce se remarcă în cercul familiar al acestor scene. Loch, De tit, graec. sepulcr. Diss. Königsberg, 1890, p. 54 şi urm. aprobă părerea, care ar mijlocì între cele două extreme şi pe care o reprezintă A. Brückner, Von den griech. Grabreliefs, Sitzberichte Kais. Akad. Wiss. Wien, 1888, CXVI, 523 şi urm. şi 531. Brückner vede în dexiosis întâmpinarea şi salutarea membrilor unei familii în infern. Vezi însă şi părerea aceluiaş Brückner exprimată în studiile care se ocupă de Cerameicos, în Athen. Mitt. din anul 1910, p. 183 şi urm., cu privire la scopul reprezentaţiilor din reliefurile ateniene. Vezi şi Seb. Wenz, Studien zu attischen Kriegergräbern Diss. Münster 1913, p. 104 şi Studniczka, Die griech. Kunst an Kriegergräbern, Neue Jahrbücher 1915, XXXV, p. 295 nota 4.

www.digibuc.ro

preanimism[1]), — cel puţin o reminiscenţă de preanimism va fi acì — şi deaceea e larg deschisă calea pentru posibilităţi de interpretări cari se vor reînnoì mereu.

Un fapt ne pare a fi incontestabil, că în aceste scene de dexiosis ni se arată momentele caracteristice pentru o despărţire, că domneşte o atmosferă de rămas bun[2]).

Ca rămas bun interpretează Studniczka[3]) scenele în cari se vede un ostaş în faţa unei persoane care şade. Ostaşul ar fi fără îndoeală cel răposat. Scenele acestea ar însemnà ceeace ne indică în Laconia cuvintele: *ὁ δεῖνα ἐν πολέμῳ*[4]).

Erà un obiceiu la Greci de a da mortului la îmmormântare pe lângă alte obiecte votive, obiecte cari i-au fost scumpe şi dragi în vieaţă, şi flacoane drăgălaşe de argilă, colorate în diferite colori pe fondul alb[5]), cu scene cari reprezentau mai întâi scene de toaletă, scene din vieaţa zilnică, apoi pe la 460 a. Chr., cu scene sepulcrale cari se ţineau de mort şi de cultul morţilor[6]).

---

[1]) Vezi Finsler, Homer[1], p. 473

[2]) Unii se feresc de a interpretà grupul intim de soţi şi copii ca scene simple din vieaţa celor răposaţi şi recurg la expedientul de a vedeà în astfel de scene o vizită a celor rămaşi în vieaţă la mormântul celor răposaţi, cari ne par idealizaţi, cari ni se prezintă în arta atică mai întâiu mai puţin flexibili, aşezaţi ţeapăn şi solemn pe tron, mai târziu însă pierd rigiditatea şi intră ca oameni simpli în relaţiuni cu cei rămaşi în vieaţă, ba se contopesc în cercul familiilor. Dară nici cu acest expedient nu pot ei să nu afirme că cei rămaşi în vieaţă ar fi cuprinşi de sentimente melancolice, ştiind că văd pentru ultima dată pe cel mort sau pe cea moartă, nu pot să nu se gândească la luarea de rămas bun de pe scenele acestea. Vezi Archaeolog. Anzeiger, Beiblatt zum Jahrbuch des k. deutschen archaeologischen Instituts 1914, 4, p. 513—514.

[3]) Die griech. Kunst an Kriegergräbern, Neue Jahrb. 1915, XXXV, 296.

[4]) Nu aprobă această părere Seb. Wenz, Studien zu attischen Kriegergräbern, Diss. Münster 1913, p. 94. Ostaşii din reliefurile atice cu cetăţeni sunt adunaţi la Wenz, l. c., p. 90 şi urm.

Regret de a nu puteà utilizà lucrarea lui Walter Wrede, premiată de facultatea de filozofie din Marburg: Kriegers-Abschied und Heimkehr in der griechischen Kunst, I, lucrare care a fost după informaţiile ce le am din Archaeol. Anzeiger, Beiblatt zum Jahrbuch des archaeol. Instit. 1921, p. 265, aprobată de prof. Jacobstahl ca disertaţie de doctorat (în manuscris, 170 pagini text şi 74 pag. note) în 1921. Aici atinge Wrede şi scenele cu dexiosis.

[5]) Despre lecythoi cu fondul alb din Atena vezi Fairbanks, Athenian white Lekythoi 1907 şi W. Riezler, Weissgrundige attische Lekythen, 1914.

[6]) Vezi Alfred Brückner, Athen Mitt. 1907, p. 102 şi urm. şi Kerameikosstudien, Athen Mitt. 1910, p. 183 şi urm. p. 200 şi urm. De altă părere este Seb. Wenz, Studien zu attischen Kriegergräbern, Diss. Münster 1913, p. 109. Cf. Hermann Schneider, Untersuchungen über die Staatsbegräbnisse und den Aufbau der öffentlichen Leichenreden bei den Athenern in der klassischen Zeit. Diss. Bern, 1912, p. 1 şi urm.

www.digibuc.ro

Aceste flacoane, în cari se puneà mai întâiu și cu predilecție uleiu, apoi parfum și altele de felul acesta, se așezau în zile aniversare, de importanță din vieața răposaților pe mormântul lor, unde-și aveau rostul determinat prin cult. Din aceste datine va fi izvorît timpuriu [1]) tendința, de a întrebuința aceste vase de uleiu, fiole de parfum cunoscute chiar lui Homer [2]) sub numele de lecythoi [3]) și agreate de publicul atic din cauza formei lor grațioase, ca epitemata și monumente sepulcrale. Luându-se deci marmora de coloare albă lucitoare în locul argilei, și împodobindu-se cu ornamente de sculptură, care nu mă îndoesc că erau decorate cu diferite colori [4]), se creă un monument sepulcral mai puțin costisitor pe care și-l puteau comandà și oameni fără de avere mare. Astfel de monumente s'au ținut destul de multă vreme și ni s'au păstrat din cauza aceasta în număr mare. Dar odată cu naiscoi cei variați și impozanți, odată cu reliefurile multe și măreție ale bogaților dispărù în Atica în urma ordonanței lui Demetrios din Faleron, tiranul Atenei din 317—307 a. Chr., și monumentul sepulcral în formă de lecythos, spre a face loc celor 3 feluri de mo-

---

[1]) După W. Loch, De titulis graec. sepulcralibus. Diss. Königsberg 1890, p. 49 la finele secol. V a. Chr. Vezi Rud. Weisshäupl, Die Anfänge der attischen Grablekythos, Festschrift für Benndorf zu seinem 60. Geburtstag 1898, p. 89 și urm., care opinează pentru trecerea scenelor de toaletă de pe lecythoi cu fond alb la cele sepulcrale pentru vremea între 460—450 a chr.

[2]) Pottier la Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes, III_2, p. 1023 și urm.

[3]) Cu privire la cuvântul lecythos avem în timpul din urmă două etimologii remarcabile: E. Boisarque, Dictionnaire éthymologique de la langue grecque, 1916, p. 577, pune lecythos în legătură cu indoeurop. * ($\bar{o}$) l$\breve{e}\breve{e}$q- «ployer» și ne îndreaptă spre cuvinte ca *ἠλακάτη* p. 318 și urm. *λάξ, λεκάνη, λοξός* etc.

După Wahrmann la Streitberg-Walde, Indogermanisches Jahrbuch, tom. VI, 1918, p. 94 și urm. produce M. Kuzmič, Etymologica (serb.-croat.), Nastavni Vjesnik, 24, 1915—1916, p. 241—257, 320—339, 400—418 sub n. 75 pentru lecythos etimologia de * lē — qudho —, explicând * *λe* prin * elē, * elēi *(ἔλαιον)* și * qudho prin * sqeu — dh — din *κεύθω*. Această etimologie e foarte seducătoare, dacă nu preferim să considerăm cuvântul care exprimă vasul de formă obișnuită pentru lichide ca uleiu și parfum de origine neelină. Cf. observările generale ale lui Theander, în contribuția sa lingvistică-analitică la istoria culturii egeo-eline, din Eranos, XXI, 1921.

[4]) Coloarea dădeà vieață și vioiciune plasticei antice. Despre pictura monumentelor sepulcrale vezi Rudolf Pagenstecher, Unteritalische Grabdenkmäler, Strassburg 1912 (Zur Kunstgeschichte des Auslandes, fasc. 94) p. 79 și urm. Despre policromia epocei clasice eline și colorile pline de vieață de pe un fragment de relief votiv din Eleusis vezi G. Rodenwaldt, Jahrbuch des deutschen archaeol. Instituts, XXXVI, 1921, p. 4 și urm.

www.digibuc.ro

numente impuse Atenienilor de acel tiran [1]), şi a se ţine cu mare greutate şi într'o stare destul de mizeră, faţă de epoca de înflorire la care ajunsese în Atica în deceniul penultim al secolului 4 a. Chr., în apusul extrem al lumii greceşti [2]).

Fragmentul nostru de lecythos este de importanţă, fiindcă nu cunoaştem un număr mare de lecythoi sepulcrale de mărimea lui [3]). Inscripţia lui numeşte apoi 2 soţi ale căror nume se deosebesc numai prin sufixele care exprimă cele 2 genuri diferite.

Monumentul de faţă aşteaptă să fie încorporat muzeului naţional din Cernăuţi, a cărui înfiinţare se impune ca o necesitate imperioasă: E vreme să se adune într'un muzeu naţional al Bucovinei toate obiectele de importanţă pentru trecutul şi istoria acestui colţ al Moldovei de Nord, începând cu rămăşiţele preistorice descoperite în Şipenitul Bucovinei, cu resturile vechiului muzeu industrial din Cernăuţi, obiectele antice bisericeşti strânse fără sistem şi catalog în muzeul arhidiecezan de acl, adăugându-se orice obiecte de însemnătate ştiinţifică aflate în Bucovina. Acest muzeu să fie pus sub conducerea competentă a unui specialist de valoare.

Cernăuţi, August 1922.

---

[1]) Cicero, De legibus, II, 64—66; Ferguson, Hellenistic Athens, an historical essay, London 1911, p. 41 şi urm.; cf. şi Kunst, Griech. Bestattungsbräuche, Wiener Blätter für die Freunde der Antike, I, 4—5, p. 37 şi urm.

[2]) Despre asemănarea mare, care ajunge un grad oarecare chiar de identitate, între arta sepulcrală din Atica şi cea din Italia de jos, ne informează R. Pagenstecher, Unteritalische Grabdenkmäler, Strassburg 1912 (Zur Kunstgeschichte des Auslandes fasc. 94), p. 42, 77 şi mai ales 95 şi urm. Despre lecythoi de marmoră aşezate pe baze de piatră în Italia de jos, unde aveau vasele mai mult forme indigene, vezi Pagenstecher, l. c. p. 31.

[3]) Lecythos-ul de marmoră a lui Timanax are o mărime de 0.32 m. Vezi Studniczka, Die griech. Kunst an Kriegergräbern, Neue Jahrbb. 1915, XXXV, p. 300, fig. 5. Regret de a nu putea servì şi cu alte exemple. Dar acl nu avem nici măcar colecţia de reliefuri sepulcrale a lui Conze, indispensabilă pentru apreciarea reliefului nostru şi pe care am putut-o utilizà indirect prin d-nul Dr. Praschniker din Viena, care a binevoit a-mi trimite unele informaţii scoase din colecţia lui Conze şi căruí mă grăbesc de a-i mulţumì acl pentru gestul său colegial.

www.digibuc.ro

RÉSUMÉ

Im Privatbesitz befindet sich in Cernăuți ein bei einem Antikenhändler in der Pandrososstrasse in Athen im Jahre 1912 erstandenes, 0,26 m hohes Fragment einer attischen Grablekythos mit Relief und Inschrift, aus weissem Marmor. Der untere Teil der Lekythos ist abgebrochen; vom Fuss fehlt jedwede Spur; vom oberen Teil der Lekythos ist nur ein ganz geringer Teil des Hals- und Henkelansatzes erhalten. Die Lekythos, über deren Fundort und Fundumstände der Antikenhändler nichts anzugeben wusste, hat, nach den auf der Rückseite festgestellten Lichenesresten zu schliessen, mit einem Teil der Rückseite nach oben frei gelegen und hat auf dieser Seite unter den Witterungseinflüssen und anderen in Betracht kommenden Umständen derart gelitten, dass sie auf der Rückseite abgeplattet, wie nachlässig behauen erscheint.

Das Relief der Vorderseite ist vollständig erhalten, hat aber einiges von der Höhe, besonders auf der rechten Seite eingebüsst, so dass die Figur rechts stark, die darüber befindliche Inschrift fast bis zur Unkenntlichkeit abgerieben ist.

Auf einer Länge von 10 cm sieht man auf der Vorderseite eine Erhöhung, die den Boden für die in sehr flachem Relief erhaltene Szene abgibt.

Wir sehen rechts in Seitenansicht eine weibliche Person, die mit voller Frisur, im langen gegürteten Gewand würdevoll und zugleich gelassen, mit übergeschlagenen Beinen auf einem Sessel, mit über die Sessellehne herabhängender linker Hand sitzt. Ihre rechte Hand ruht in der Rechten eines gegenüberstehenden bärtigen Mannes, der, die rechte Seite bis auf die Hüfte unbedeckt, mit einem umgeschlagenen, bis auf die Knöchel reichenden Chiton bekleidet ist. Hinter der männlichen Figur bemerkt man eine Erhöhung, deren Deutung vorläufig offen bleiben muss. Die archäologischen Momente der Lekythos sprechen für das vierte Jahrhundert v. Chr., dem auch die Mehrzahl der attischen Grabdenkmäler angehört.

Oberhalb der männlichen Figur ist der Name des Mannes Menon, oberhalb der weiblichen Figur, ein wenig schief nach unten, lässt sich mit einigen Schwierigkeiten der Name Meneia feststellen. Nach der Form des Ω in Menon zu schliessen, gehört die Inschrift in das vierte Jahrhundert v. Chr. Die Namen Menon und Meneia gehören als Bei-bzw. Ueberschriften zu dem Relief, in dem schlicht und doch mit einer gewissen Feierlichkeit und Würde der Mann im langen Bürgermantel und die Frau im langen gegürteten Chiton dargestellt sind. Die beiden Eheleute bedurften als athenische Bürger auf ihrem Grabdenkmal keiner näheren Bezeichnung. Menon ist ein in Griechen-

www.digibuc.ro

land häufiger, in Attika sehr geläufiger Name, und auch Meneia ist in Attika und Griechenland bekannt.

Wir haben in dem vorliegenden Lekythosfragment eines jener vielen kleinen Grabdenkmäler mit flachem Relief, die als Dutzendarbeit, in ihrer Ausführung handwerklich bescheiden, sich selbst die wenig Vermögenden und die wenig Vornehmen leisten konnten, um durch sie ausser ihrem Namen auch die Wärme eines glücklichen Ehe- und Familienlebens der Mit- und Nachwelt mitzuteilen.

Wir haben in dem Relief des vorliegenden Lekythosfragmentes das in Attika häufigste Motiv, die Vereinigung einer sitzenden und stehenden Person in einer Gruppe, eine Szene, in der sich der seelische Zustand der beiden dargestellten Personen, Mann und Frau, massvoll aber entschieden in der für die Zeit, der das Relief angehört, geläufigen Form des Handschlages, in der Dexiosis ausdrückt. Bei der Stimmung, die die Dexiosis-Szenen durchweht, wird der Gedanke an das im entscheidendsten Augenblick des Lebens erfolgende Beschwören und Besiegeln der dauernden seelischen Harmonie der beiden Gatten, der Gedanke an den Abschied sehr nahegelegt und dadurch für die Nachwelt das Gedächtnis an die in Liebe innig verbundenen festgehalten. Wie auch immer wir es versuchten, dem Gedanken an den Abschied können wir doch nicht aus dem Wege gehen.

Mit solchen Darstellungen sind wir an der engen Grenze zwischen Jen- und Diesseits, dazu auch zwischen Animismus und Präanimismus und daher der weite Raum für unaufhörliche Interpretationsmöglichkeiten.

Aus dem Brauch, die auf weissem Grund buntbemalten Oelflaschen aus Ton mit auf den Toten wie auch auf den Totenkult bezüglichen Darstellungen dem Toten nebst anderen Weihgaben beim Begräbnis mitzugeben und an Gedenktagen aufs Grab zu stellen, wird sich frühzeitig das Bestreben gebildet haben, die schon bei Homer bekannten Oelbehälter ihrer anmutigen Form wegen als Grabdenkmäler zu verwenden. Und indem man an Stelle des Tons den glänzendweissen Marmor, an Stelle der bunten Malerei das Relief setzte, das ohne Zweifel auch mit Farbschmuck versehen war, hatte man ein weniger kostspieliges, für die breite Masse des Volkes leicht zu erstehendes Grabdenkmal, das sich deswegen auch in grosser Zahl und genug lange erhalten hat, bis es durch die Bestimmungen des Demetrios von Phaleron (317—307 v. Chr.) aus Athen und Attika gebannt wurde, um nur noch im äussersten Westen der Griechenwelt ein kümmerliches Dasein zu fristen.

www.digibuc.ro

Sauciuc-Săveanu, *Fragment de ΛΗΚΥΘΟΣ*

www.digibuc.ro

ORIGINEA COLONIILOR ROMÂNE DIN ISTRIA

DE

SILVIU DRAGOMIR

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 7 Decemvrie 1923

Originea coloniilor române din Istria preocupă știința noastră abia de câteva decenii. Acest vlăstar îndepărtat, care s'a rupt din puternicul trunchiu al românismului balcanic, nu-l cunoaștem tocmai de mult și deaceea explicațiunile, ce s'au dat, cu privire la originea sa, sunt, de o parte greșite, iar de altă parte, lipsite de informație istorică suficientă. Căci cercetările mai noui ne silesc să abandonăm cu desăvârșire părerea unor învățați de ai noștri, cari credeau odinioară, că Românii din Istria sunt autohtoni în Valdarsa și sub Monte Maggiore. Dar deasemenea trebuie să corectăm și concluziile, pe cari le-au pus câțiva savanți italieni cu privire la Românii din Istria, deoarece acești frați ai noștri mutați în cete mai mari, de pe litoralul croato-dalmatin, în cursul sec. XVI, nu erau băștinași nici în Dalmația și nici în Croația, unde au stăruit totuș câteva veacuri.

Materialul istoric pe care îl avem la îndemână din surse bosniace, croate, dalmatine și venețiene, studiat cu deamăruntul ne lămurește atât epoca, în care s'au stabilit Românii în Istria, cât și drumul, pe care l-au făcut aceste colonii, dela obârșia lor până pe malul Mării Adriatice.

Jireček arătase într'o lucrare scrisă în tinerețea sa (Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Raguza, Sitzber. der k. böhm. Akad. 1879) cât de răspândit erà elementul românesc în Montenegro, în hinterlandul Raguzei și în Herțegovina, începând cu sec. XIII și până prin

www.digibuc.ro

sec. XVI. Dar, în această epocă, erà deja plin de Vlahi și în spre Nord de apa Narentei, în Bosnia și în Croația, unde joacă un rol cu mult mai însemnat, decât păstorii, chirigiii și mercenarii vlahi atât de bine cunoscuți republicii raguzane.

Deja în convenția, pe care o încheiă Raguza cu Ștefan Uroș, în anul 1357, pentru a asigurà vânzarea și a organizà transportul sării în lăuntrul peninsulei, se pomenesc și Vlahii din Bosnia [1]). In anul 1336 Consilium Rogatorum înștiință [2]) pe trimișii săi de pe lângă Banul Bosniei că Vlahii, cari vor să vină la Raguza, pot venì și se pot întoarce de tot sigur. In 1344 deasemenea se menționează un Vlah din Bosnia (ex relatione unius Vlachi de terra Bossine) [3]). In 1361 Vlahii și oamenii banului din Bosnia fură îndrumați să vină prin Slano, un port între Stagno și Malfi, pentru a luà sare [4]). In anul 1376 aduc plumb la Raguza [5]) «Vlachi et Bosgnani». In 1378 regele Tvrtko al Bosniei oferă Raguzei un ajutor de 300 soldați și tot atâția Morovlahi [6]). La 1406 solii republicei raguzane Mihael de Resti și Aloise de Gozze au plecat la voevodul Sandalj din Bosnia pentru a-l rugà să revoace ordinul, ce-l dase Vlahilor săi de a duce pe negustorii raguzani spre Serbia nu pe drumul muntos peste Nikšić (Onogost), ci pe șoseaua obișnuită prin Gacko și Prepolje [7]). Intr'o scrisoare a Raguzanilor, tot din anul 1406, către Regele Bosniei se pomenește, cum au îngăduit, la intervenția regelui, Vlahilor din *Kujavići* și celorlalți Vlahi din Bosnia, să ierneze în acel an pe teritoriu raguzan. Vlahii însă au făcut mari pagube Raguzanilor și au omorît un om, din care cauză orășenii nu le-au mai permis să ierneze pe teritorul lor [8]). Frontiera Bosniei, în această vreme, pornià spre Sudest de Srebrenica și traversând văile Drinei, precum și Zagorje

[1]) Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium (Mon. Sl. Mer.) XIII, p. 184.
[2]) Mon. Sl. Mer. XIII, p. 366.
[3]) Mon. Sl. Mer. X, p. 158.
[4]) Mon. Sl. Mer. XXVII, p. 102.
[5]) O. c. XXVIII, p. 150—151.
[6]) Jireček, Die Wlachen und Maurowlachen..., p. 123.
[7]) O. c. p. 122. Cfr. Iorga N., Notes et extraits... II, p. 111.
[8]) Novaković, Selo, p. 38.

www.digibuc.ro

atingeà marea în dreptul Raguzei, de unde ocoleà apoi orașul și se apropià din nou de mare, ceva mai spre Nord de Stagno [1]).

Deci Vlahii pomeniți în Bosnia vor fi fost așezați în partea sudică, în vecinătatea Raguzei, unde va trebui să plasăm și pe Vlahii *Kičurići*, supușii regelui Tvrtko Tvrtković, cari au invadat teritoriul republicii, în anul 1407, făcând mari pagube [2]). Dar de sigur satele de Vlahi *Voihnići*, *Pribinovići* și *Hardomilići* menționate într'un hrisov al voevodului Iuraj (1434) erau situate mai spre Nordul Bosniei [3]). Deaceea un document al Consiliului Mic din Raguza numește această parte a Bosniei: *partes Vlachie* în 1397 [4]) și deaceea, cu un secol mai târziu, i se dă [5]) și lui Nicolae de Ujlak (Ilok) titlul de «rege al Bosniei și Valahiei». Insuș regele Matia amintește de acești Vlahi într'o scrisoare către Papa (1480) [6]): superuenerunt ad nos plures Volachi e diversis partibus et provinciis regno Bozne finitimis et fluvio Narende contiguis... Firește, că efemerul regat ungaro-bosniac, nu mai aveà decât o mică parte din teritoriul de odinioară al Bosniei, pe care îl cuceriseră deja Turcii.

Din Bosnia populația vlahă se răspândì și în vechea Croație și în spatele orașelor dalmatine, unde urme sigure despre existența lor apar cu mult înainte de documentele, cari vorbesc despre vieața lor. Astfel *Negulus* dela Zara Vecchia e cunoscut din anul 1070, iar *Draculus*, *Dedulus* și *Chudulus* se menționează într'un document din anul 1080, lângă Spalato. In sec. XIII cunoaștem pe un *Vitule* Iadrensis (1289) și pe un *Domincul* (1289) din împrejurimile Zarei, unde apare și un Pervosclavus *Draguli* (1277) [1]). Dar documentar sunt menționați Vlahii din Croația abià în sec. XIV, în cronica lui Miha Madii de Barbazanis, cu prilejul luptelor, ce s'au dat împotriva puternicului Ban Mladen Šubić de Bribir. Acest magnat rebel fu ajutat să lupte în contra

[1]) St. Stanojević, Istorija Bosne i Hercegovine, Belgrad 1909, p. 42—3.
[2]) Mon. Sl. Mer. XXIII, p. 85.
[3]) Novaković, Zakonski Spomenici, p. 338
[4]) Iorga, Notes et extraits II, p. 69.
[5]) Iorga, Notes et extraits II, p. 114.
[6]) Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters I, p. 38—41.

www.digibuc.ro

regelui ungar mai ales de către Vlahii din valea Cetinei, cari totuș suferiră o înfrângere considerabilă: item Ioannes Banus Babonić cum suis sequacibus persecutus est Mladenum usque Bliscam, ibi pugnam fecit magnam cum Vlacis, non modicam quantitatem bestialium hominum et jumentorum accipiens... [1]). Se pare, că inamicul cucerise dela banul Mladen tocmai teritoriul de baștină al Vlahilor. Și într'adevăr valea Cetinei, dela izvoarele acestui râu și până în munții Mosor, erà locuită de o numeroasă populație vlahă. Deaceea îi găsim de atâtea ori în documentele familiei Nelipić, care a luat în posesiune acest teritoriu după înfrângerea banului Mladen[2]). Ei se numesc aici mai ales *Vlahi* în documentele latine, sau *Vlasi* în cele croate, dar se întrebuințează pentru ei și termenul cancelariei angevine *Olahi*, sau câteodată și denumirea *Morlaci*. Un rol deosebit joacă Vlahii din Cetina pe vremea Banului Ivaniš Nelipič și a ginerelui său Hanž Frankapan, în jumătatea primă a sec. XV. Vlahii fură credincioși și de astădată Banului croat și când Frankapanul ridică armele împotriva regelui pentru a-și apărà moșia, Vlahii îi deteră ajutor. De sigur, că împotrivirea Vlahilor fu victorioasă, căci noul Ban, Ivan Talovac, nu izbuti să cucerească valea Cetinei, decât după moartea subită și misterioasă a lui Hanž Frankapan [3]). Grație acestor împrejurări ni s'a păstrat unul din cele mai importante documente privitoare la Românii din Croația: hrisovul prin care Hanž Frankapan confirmă (1435) vechile privilegii ale Vlahilor din valea Cetinei. Iată în traducere românească textul complet al acestui interesant document:

«In numele tatălui și fiului și al sfântului duh, amin. Noi cnezul Hanž Frankapan, cnez al Vegliei și Modrușei, al Cetinei și Clissei, etc. ban al Dalmației și Croaților dăm de știre, prin acest hrisov deschis al nostru, fiecărui om, căruia i-se cuvine, că au venit în fața noastră, cinstiții și bunii băr-

[1]) Schwandtner, Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum veteres et genuini III (Viena, 1748), p. 647—8.

[2]) Smičiklas, Codex Diplomaticus XI, p. 249—52 și XIII, p. 441. Cfr. Mon. Hung. Hist. 35, p. 201—2, 250—51, 254, 255—56.

[3]) Klaić Vjekoslav, Krčki knezovi Frankapani I (Zagreb, 1901) p. 224 și urm. Cfr. Turul (1907), p. 80—84 și Mon. hist. jur. Sl. Mer V, p. 3 și urm.

www.digibuc.ro

baţi, foşti supuşi credincioşi şi drepţi ai banului Ivaniş Ivanovici, toţi Vlahi buni: Vigan Dubravčić, Ninoe Sankvić, Tomaş Rodjević, Matiaş Vukčić, Milić Ostojić, Dragić Prodanović, Blaž Kočić, Hrela Goleševič, Vukat Vojnović, Ivaniş Grobačić, Budan Grubšić, Bilosav Draževič, Elovac Draživojević, Radivoj Vitković, Bulat Kustražić, Ivan Poznanović, şi toţi ceilalţi Vlahi buni, rugându-se şi cerând dela noi bunele şi cinstitele lor legi obişnuite pe cari le-au avut supt fostul lor domn, banul Ivaniş Ivanović şi supt tatăl acestuia, cnezul Ivan. Iar noi cumpănind şi văzând dreapta şi cuviincioasa lor rugare şi cerere, am primit pe bunii bărbaţi mai sus amintiţi, foştii supuşi credincioşi ai banului Ivaniş, de supuşi pentru noi şi erezii noştri şi le făcurăm, deterăm şi confirmarăm obişnuitele lor legi cinstite şi bune şi drepte, cari le-au avut prea drepte şi prea bune supt fostul lor domn, banul Ivaniş şi supt tatăl acestuia cnezul Ivan şi supt cari legi s'au servit ei şi bătrânii lor. Iată şi acelea bune legi:

«1. Mai întâiu să nu fie peste ei vreun cnez cu forţa. Dacă vreun cnez le-ar fi urît, au să se sfătuiască cu noi, să aibe voie a-l schimbà.

«2. Care Vlah are sat să slujească cu uncia, iar care n'are sat (să servească) călare cu scut şi cu sabie ori cu săgeţi şi cu sabie.

«3. Cine poruncindu-i-se (?) nu merge la războiu, are să plătească şase libre, din çari a zecea parte se cuvine voevodului vlah...

«4. Calul ostăşesc să nu i-se ia în zălog pentru nici o vină.

«5. Să nu se bată în răstimpul dela Sân-Ştefan, până la Sân-Mărtin.

«6. Iar când pleacă la războiu două părţi să fie soldaţi, iar a treia parte să se îngrijească de făină şi iepe.

«7. Şi să nu fie peste ei voevod nici un Croat, ci unul dintre ei să le fie voevod, care le va porunci şi se va sfătui cu cnezul nostru.

«8. Şi judecata să le fie sub Sinj şi la judecata lor să nu şadă nici un Croat, ci cnezul şi juzii lor.

«9. Şi cnezul şi juzii lor să aibă a descinde de două ori pe an între Vlahi, între toţi cei înşiraţi mai sus câte unul.

www.digibuc.ro

«10. Şi să nu fie între ei pedepsiţi cu forţa, ci pe fiecare să-l judece cu judecată dreaptă.

«11. Şi din fiecare gloabă să le rămână o treime, iar juzilor li se dă a zecea parte de gloabe, iar din venitul nostru a zecea parte de gloabe cnezului.

«12. Iar dacă ar cădeà asupra cuiva gloabă, să i-se ia o oaie pentru o libră şi o vacă pentru şase libre. Şi să i-se dea termin până în ziua a douăzecea, iar dacă n'o răscumpără până atunci, să o piardă.

«13. Fiecare casă are să dea la Sfântu Gheorghe un berbece sau o oaie şi un ţap (ovan prihodnik) şi un caş, iar cine-i aşà de sărac că nu are caş, o să dea un veronez, apoi un galben după fum [1]) după legea lor 74 de bolantia, cine are cai şi treizeci de oi, iar cine-i... să dea şi doi galbeni sau imbri.

«14. Toamna de ziua Sf.-Mărtin să aibă a da după legea lor, câte un dinar de fiecare cal, în afară de cătunari şi dvornici.

«15. Iar în Cetina să nu dea tergovină nicăeri.

«16. Şi să nu fie spânzurat nimeni dintre ei pentru nici o vină.

«17. Şi mai sus amintiţii bărbaţi toţi buni cătunari, să-şi reţină pentru sine jumătate din venitul de galbeni dela oamenii lor, cum a fost sub fostul lor domn banul Ivaniş.

«18. Şi să nu fie silit Vlahul, care însuş nu are o sută de libre a-i da altui Vlah o sută de libre.

«19. Şi să nu fie dator a da domnului slugi năimite nici slugi de cai.

20. «Şi Sârbul să nu fie dator a da Vlahului, nici Vlahul Sârbului.

21. «Şi să nu fie între ei (aici textul e deteriorat), nici martor nici jurător şi nimeni dintre ei să nu fie oficial, nici să nu fie jurat în afară de 4 bolantia.

«22. Şi să nu dea ierbărit la munte, nici în iernatice, nici aiurea, unde n'au dat nici pe vremea banului Ivaniş.

«23. Şi Croaţii să nu ţină Vlahi în afară de un păstor.

[1]) In textul lui Jagić, care are altă interpuncţie, pasajul acesta s'ar traduce astfel: «apoi un galben după fum, 70 după legea lor şi patru bolantia cine are cai şi 30 de oi, iar cine e în Božica şi doi ducaţi sau un imbri, toamna, de Sân-Mărtin». Evident transcrierea lui Iagić cu interpuncţia greşită, schimbă înţelesul textului.

www.digibuc.ro

«După aceasta cnezul vlah și toți bunii bărbați scrișì mai sus, toți cătunarii, s'au rugat de noi și s'au legat cu credința și sufletul lor, că ne vor servì credincios nouă și urmașilor noștri, iar noi ne-am făgăduit și am dat la aceasta cuvântul nostru domnesc, că vrem să îi confirmăm în toate legile lor mai sus scrise și să le ținem legile în vecii vecilor, pe ei și rămășița lor, până când ne slujesc drept și credincios. Drept ceeace am dat acest hrisov deschis al nostru, căci toți acești mai sus scrișì bărbați buni, cătunari, cu frații și cătunele și comunele lor s'au făgăduit, au primit și s'au legat, cu credința și cu sufletele lor, că ne vor slujì, ei și urmașii lor, pe noi și rămășițele noastre, drept și credincios cu capetele, cu averea și cu toată puterea lor și nu ne vor părăsì pe noi și pe urmașii noștri, împotriva nici unui om. Scris în Clissa, luna Martie 18 în anul dela nașterea lui Cristos 1436. Și la toate cele zise mai sus ne-am legat tare pentru ca să fie cu sfatul și cu buna lor voie» [1]).

Importanța acestui act consistă nu numai în faptul, că ne-a păstrat o veche «lege» a Vlahilor din Croația împreună cu organizația lor, ci mai alesì împrejurarea, că ne desvelește modul, în care au luptat aceste resturi de populație românească, pentru a-și menține naționalitatea. Acești «Vlahi buni», viteji în războaie și supuși credincioși ai magnaților croați se știau îngrădì în chip cuminte, pentru a se apărà, în dosul autonomiei lor. In anul 1476 confirmă [2]) și banul Lacko de Talovac pe «cnezul vlah al ținutului vlah după legea vlahă, în așà chip cum l-au ales Vlahii, așà îl confirmăm și l-am confirmat, cât va trăì că vrem să-l ținem și nu-l vom coborî la mai puțin în vieața sa», asigură apoi pe noul cnez, că nu va primì nici o pâră împotriva sa, care nu i s'ar spune în față și nu s'ar găsì cu dreptate «și că-l primim și l-am primit de dreaptă și credincioasă slugă a noastră, pentru a ne servì drept și credincios după legea vlahă». Iată de ce, la începutul sec. XVI dieta croată vorbind despre Vlahii din Cetina spuneà: Wolahi de Cetina... inter ceteros hy sunt

[1]) Mon. hist. jur. Sl. Mer. V_1, pp. 8—11.
[2]) O. c. pp. 11—12.

www.digibuc.ro

insigniores [1]), și de fapt, ei erau mai de seamă, deoarece dispuneau de mai multe drepturi și scutinți, decât ceilalți Vlahi din Croația. In fruntea celor 15 cătunari steteà atunci, în jumătatea primă a sec. XV, *Vigan Dubravčić*, care împreună cu fratele său Grigorie și cu nepotul său Miclăuș, fură răsplătiți de către banul Hanž, pentru serviciile lor, și cu o donație specială. Ei obținură o moșie, în Cetina, sub cetatea Sinj, în satul Sochača și încă una tot sub Sinj, cu tot pământul, viile, grădinile și fânațele, ce le aparțin [2]). Se pare, că după moartea banului Hanž Vlahii serviră bine și pe urmașii săi, căci în 1443 Vigan Dubravčić și nepotul său obținură și dela banul Petru de Talovac o donațiune, pentru serviciile lor credincioase și anume iernaticul Koprivno, un munte Prvedrina și o câmpie Ščirna [3]). In 1471 regele Matia dărui Vlahului său (Walacho nostro) Martin Dehonijević din Koprivno și neamului său întreg siliștea Lovazići din jupania Cetinei [4]).

Astfel, în cursul sec. XV Vlahii din Cetina se estind tot mai mult și aici și vedem, că prin vrednicia fruntașilor proprietățile lor sporesc neîncetat și în afară de cele 16 cătune, câte aveau pe vremea banului Ivaniš Nelipić. Ceeace regretăm e că aceste cătune nu se menționează cu numele, ci numai după cătunarii, cari steteau în fruntea lor.

Cam în aceeaș vreme, jumătatea primă a sec. XIV, se amintesc și Vlahii din «banatul» croat al Kninului (Tinnin). Dar această cetate de reședință împreună cu celelalte cetăți, ce-i aparțineau, nu formau o posesiune particulară, ci erau ale regelui, care exercità asupra lor jurisdicțiune prin banul croat. Deaceea se numesc Vlahii de acì: volahi regni nostri Croatie, olahus regalis, kraljevski Vlasi. Pentru prima dată i-am găsit menționați cu prilejul luptelor, pe cari le-a avut regele Ludovic cu Veneția și orașele dalmatine. Vlahii, cari se numesc și Morlaci, se făcuseră iarăș vinovați de rebeliune

[1]) Mon. Sl. Mer. 38, p. 43.
[2]) Mon. hist. jur. Sl. Mer. VI_1, p. 138.
[3]) O. c. p. 156.
[4]) O. c. V_1, p. 3.

www.digibuc.ro

împotriva regelui ungar și se refugiaseră apoi sub protecțiunea orașului Traù [1]) (1348).

Dar, deși în cuprinsul banatului de Knin Vlahii dispuneau iarăș de multe privilegii și de o organizație proprie, ceeace se vede și din împrejurarea că li se da un loc de frunte în banderiul condus de către banul croat, totuș ei nu puteau să-și aleagă singuri pe cnezul lor. De regulă vicebanul croat, care erà și comite de Knin, purtà titlul de *cnez al Vlahilor* (comes Volachorum) și tot el descindeà împreună cu juzii vlahi, pentru a ține obișnuitul scaun de judecată. Deaceea se intitulà Petar Martić, în anul 1376 *comes Tininii et Hotachorum* [2]). Totuș cătunarii vlahi joacă și aici un rol însemnat. Banul Matko Talovac se adresează în 1436: universis et singulis catonariis sceu capitaneis Volacorum imperialium et regalium in dicto regno Croacie existentium et eisdem Volachis presentem noticiam habituris salutem cum dilectione, când îi înștiințează, că s'a încheiat armistițiu între regele Sigismund și republica Veneției, învitându-i să respecteze strict acest armistițiu [3]). In fine tot către ei se îndreaptă și scrisoarea regelui Matia din 18 Octomvrie 1468: Dalmatie et Croatie banis et necnon katunariis et comitibus valahorum [4]), din care apare limpede importanța elementului vlah.

Intre Valahii regali cunoaștem pe Ioan Tranicich, care împreună cu cătunul său fu atacat de către Brayk Merucich (1399), iarăș un Vlah al comitelui din Krbava [5]). Neamul Vlahilor *Tulić* e menționat în anul 1463 în preajma cetății Vrhrika [6]), iar istoria unei familii distinse de Vlahi, fii lui Silan: Priban, Ratko, Dudan, Vojihna și Mladen, așezați între Kegal și Zrmanja (1365), în satul Vidčeselo, se poate urmări foarte exact din cele 19 documente, cari ni s'au păstrat în arhiva conților de Keglevich, vecini și dușmani cu ei [7]).

In fine, o listă, în care s'au consemnat niște dări în Croația

[1]) Smičiklas, Codex Diplomaticus XI, p. 442.
[2]) Thallóczy, Illyr. Alb. Forschungen I, p. 497.
[3]) Mon. Sl. Mer. XXI, p. 89.
[4]) Mon Hung Hist. 38, p. XXX.
[5]) Mon. Sl. Mer. 42, pp. 109—111.
[6]) Mon. hist. jur. Sl. Mer. V_1, p. 3.
[7]) Mon. Sl. Mer. 42, p. 3 și urm.

www.digibuc.ro

la începutul sec. XVI ne arată, că în *Knin* Vlahii numărau patru sute de fumuri, în *Obrovac* 311 fumuri, apoi la *frontieră* (in finibus) aveau 16 fumuri, iar în cetatea *Nychak* 40 de fumuri [1]).

Dar și pe proprietățile magnaților croați din Krbava și Lika se găsiau Vlahi. Pe cei din Krbava îi cunoaștem nu numai din documentul pomenit adineaori, ci mai ales din desele reclamațiuni, pe cari le făceau orașele maritime la conții din Krbava, ai căror Vlahi, foarte violenți, încălcau necontenit hotarul acestor orașe. Vlahii din Lika se menționează în cursul sec. XV într'o serie întreagă de documente și anume lângă cetatea *Ostrovica*, unde ei erau așezați pe posesiunile familiei Mogorovich. Intr'un document din anul 1420 se amintesc Vlahii numiți *Sugari*, ce stau în locul «Igrischya» (et wolachos sugari nuncupatos in loco Igrischya commorantes) [2]). Observăm că un Șugari mai există și azi lângă Karlobag, iar câte un *Sugari* în Istria și Veglia. Numele de familie *Sugarci* l-am găsit în Margance, un sat în Sârbia, într'un teritor, pe care, în evul mediu, sigur că au existat Vlahi [3]).

Vlahii din Lika aveau și ei organizația lor, care aici se numește *opščina*, *strana*, dar aveau, în fruntea lor cnezi și voievozi, iar în scaunul de judecată tot juzi și pristavi de ai lor, cum apare aceasta dintr'un document, prin care acești Vlahi fac o donațiune bisericii Sf. Ioan din munții Velebitului, aproape de Medak (1433) [4]).

Ținutul situat spre Vest de Velebit și numit *Podgorje* era în sec. XV «plin de Vlahi» cum spune Lopašić. Dela acești Vlahi numiți de Venețieni și Morlaci derivă în sec. XVI pentru ținutul Velebitului denumirea de *Morlacca*, iar pentru sânul mării «canale dela Morlacca». Deci în Podgorje și pe litoralul adriatic, care se întinde dela Senj până la Fiume și care se numește de Croați *Vinodol* (Valdevino) găsim Vlahi la *Karlobag* (Carlopago), *Novigrad*, *Nona* și *Starigrad*, unde regele Ludovic se adresează (1521) astfel către Vlahi: judi-

[1]) Mon. Hung. Hist. XXI, pp. 16—19.
[2]) Mon. Hung. Hist. 35, p. 188.
[3]) Vezi Dacoromania II, 712 și Cvijić, Naselja II, 178.
[4]) Mon. hist. jur. S. Mer. VI_1, pp. 132—133.

www.digibuc.ro

cibus et toti *universitati Walachorum* sub castro nostro Ztharigrad, când trimite în căpitănatul din Senj pe Ieronim Petelenić și pe Grigorie Orlovčić: qui vos regant et vobis preesse debeant [1]).

Vlahii din *Ledenica* se pomenesc în anii 1453 și 1465 [2]). Contele Martin Frankapan dărui în 11 April 1468 bisericii Sf. Marii din *Crkvenica* pe un Vlah cu numele Mikulu [3]) și întemeind în acelaș an mânăstirea franciscană din *Tersatto* (Trst) îi dărui patru Vlahi din preajma cetății *Buccari* și doi Vlahi de lângă *Novi* [4]). Lângă Novi mai donă Martin Frankapan bisericii Sf. Marii din Ospa un Vlah, care să-i fie cmet și păstor și să-i servească cu toată casa lui [1]).

Astfel vedem, cum în jumătatea a doua a sec. XV Vlahii se apropie tot mai mult de Carst, ceeace ne-o putem explică în două chipuri: fie ca o consecință a expansiunei lor firești, fie ca un val pornit din marea fluctuație a populației, care se refugià dinaintea Turcilor. Până în primele decenii ale sec. XVI a existat, fără îndoială, un însemnat contingent de Vlahi pe un teritoriu destul de întins, începând dela Cetina și frontiera Bosniei până la ramificațiile Alpilor din nordul Mării Adriatice.

Această populație vlahă însă erà populație românească, deșì astăzi nici terminul *Vlah* și nici cel de *Morovlah*, nu mai păstrează vechiul înțeles, pe care l-au avut cam până în primele decenii ale veacului al XVI. Studiul detailat al documentelor croate, dalmatine, venețiene și raguzane, ne convinge pe deplin, că în epoca despre care vorbim naționalitatea Vlahilor nu poate fi contestată. Invățații croați Rački, Lopašić și Klaić, deșì recunosc originea românească a Vlahilor din Croația, totuș cred, că ei nu mai vorbiau românește ci erau slavizați, cel puțin din sec. XIV. Numiții învățați nu aduc alt argument în favorul părerii lor, decât că la majoritatea covârșitoare a Vlahilor întâmpinăm nume slave.

---

[1]) Mon. hist. jur. Sl. Mer. V_1, p. 2. Starine V, p. 195.
[2]) O. c. p. 2.
[3]) O. c. VI_1, p. 253. Vlaha po imeni Mikulu...
[4]) O. c. V_1, p. 3.

www.digibuc.ro

Dar acesta e un fenomen general la Români, și îndeosebi la Românii din peninsula balcanică. E doară firesc că îndelungata comunitate de viață, pe care am dus-o cu Slavii să fi lăsat urme nesterse nu numai în limba noastră, ci și în onomastică. Dar această împrejurare nu dovedește, că Vlahii din Croația nu și-au păstrat naționalitatea până în sec. XVI.

Documentele raguzane întrebuințează din sec. XIII-XV permanent numele de Vlah pentru populația românească, cu care veniau în legătură. Așa numesc ei pe Petrus filius Pervosclavi, *Blacus monasterij de la Moraça* (1278) o mare mânăstire sârbească, cum numiau pe toți vlahii din întreg hinterlandul muntos, care erà presărat cu cătune de ale populației românești. Dar tot așà numiau și pe Românii din Țara Românească: Vlachi voivode Mirce (1416) [1]).

Statutele orașului Cattaro vorbesc într'un articol de populația dimprejurul cetății și fac distincție clară între Albanezi, Slavi și Vlahi: Et si aliquis forensis seu Arbanensis, Sclavus vel Vlachus interfecerit aliquem civem Catharensem... și într'alt loc: comes et judices habentes Deum pro oculis possunt ipsum arbanensem, Sclavum vel Vlachum poni facere ad tormentum...» [2]).

Deosebirea aceasta apare și din documentul regelui Ludovic (1345), prin care donează familiei Nelipić cetatea Sinj și districtul Cetinei: cum eorum incolis seu populis, Croatis et Olachis [3]). Ea apare și din epistola Raguzanilor (6 Aug. 1426) către regele Sigismund: Qui Teucri bis Crohatie fines hostiliter invaserunt, predatique fuerunt ibidem magnam predam Crohatorum videlicet et Vlacorum ibidem permanentium [4]).

Deja Jireček a relevat împrejurarea, că de câteva ori aceiași Vlahi se numesc și în documentele raguzane *Morlaci*. Astfel în anul 1367 când fu trimis un Raguzan «ad Morovlachos» pentru a adunà mercenari și în 1378, când regele Tvrtko

[1]) Jireček, Die Wlachen, p. 112, 113, 125.
[2]) Novaković, Zakonski Spomenici, p. 3.
[3]) Smičiklas, Cod. Dipl. XI, p. 249—52.
[4]) Jireček, Die Wlachen.. , p 117.

www.digibuc.ro

oferì Raguzei 300 soldați și tot atâția *Morovlahi*. Acest termen de origine bizantină (*Μαυρόβλαχος* = Vlah negru) s'a încetățenit mai ales în cancelaria venețiană, unde s'a pronunțat mai întâiu *Maurovláco*, dela care s'a format apoi *Morovlaco* (Statutul din Senj 1388) și *Morolaco* (1344, M. Sl. M. II, 219) și în fine *Morlaco* sau *Murlaco*. Sub influența signoriei terminul *Morlac* a fost adoptat și de către orașele dalmatine, cari totuș nu-l întrebuințează în mod consecuent, ci schimbându-l cu terminul *Vlah* sau Olacus din cancelaria angevină. Firește, că această regulă generală se poate urmări numai până către finea sec. XV, căci dela data aceasta împrăștiindu-se elementul românesc de pe locurile, unde a stăruit câteva sute de ani, și-a pierdut, odată cu naționalitatea, și numele, pe care-l purtase mai înainte.

Deci în Croația aceleiaș populații românești i-se dă de unii numele de Vlah, iar de alții Morlac. Intr'un document din anul 1405 se vorbește de *Morolaci* sau *Olahi* (morolakis seu olakonibus) [1]), iar în 1437 se identifică cei doi termeni: *aliquis Vlachus seu Morlachus* [2]). Interesant e, că în 1422, când se prezentă la Veneția o delegație din Zara, documentul cancelariei de acolo înregistrând în dialectul venețian plângerile trimișilor, folosește terminul *Morlachi*, iar când înseamnă latinește răspunsul signoriei folosește termenul de *Vlah* [3]).

In documentele scrise în limba croată numai o singură dată se întrebuințează și terminul Murlac, într'un document al cnezului Ivan Frankapan din anul 1468 de pe insula Veglia, dar și atunci se explică: *Vlasi al Murlaki* [4]). In fine trebuie să amintim, că mai ales din privilegiul banului Hanž Frankapan se vede clar, că sub Vlahi avem să înțelegem o naționalitate deosebită, căci ei se disting foarte clar atât de Croați, cât și de Sârbi.

Scriitorii croați din această epocă (sec. XVI) considerau pe Vlahi sau Morlaci, de aceeaș naționalitate, ca și pe Ro-

[1]) Mon. Hung. Hist. 35, p. 138—9.
[2]) Mon. Sl. Mer. XXI p. 96—7.
[3]) Mon. Sl. Mer. XVII, p. 149.
[4]) Mon. hist. jur. Sl. Mer. VI_1, p. 255.

www.digibuc.ro

mânii din Dacia Traiană. Astfel episcopul *Šimun Kožičić* din Modrussa zice într'o scriere a sa: «învingând Traian acea țară (Dacia), o coloniză cu Romani, din care pricină Morovlahii (= Românii) afirmă și acum că sunt Romani [1]).

Ivan Pergošić, care a tradus în limba croată Tripartitul lui Verbőczy (1574) traduce deasemenea pe Vulachi autorului ungur cu Morovlasi, ca și celebrul lexicograf *Iacob Mikaglia*, Dacia = morovlaška zemlja [2]).

Am adus aceste argumente pentru a confirmà pe deplin teza noastră, care se poate susține și cu probe sigure din limba Vlahilor sau Morlacilor. Ce-i drept nu ni s'au păstrat texte vechi, iar cuvintele singuratice sunt foarte puține: *Smantare*, *Sarebire* și *capii* (a se kapi ot Murlakov) [3]), dar cu atât mai numeroase sunt numele caracteristice românești, *Ursul*, *Bucur*, Dančul, Stančul, *Radul*, *Micul*, *Dražnul*, *Matul*, etc.

Cel mai puternic argument în favorul romanității elementului vlah și morlac îl formează limba, pe care au vorbit-o descendenții lor din Veglia până către începutul sec. XIX și pe care cei din Istria o vorbesc încă și azi.

Deja în sec. XV Vlahii din Croația se răspândesc, din diferite motive, atât pe insula Veglia, cât și în teritoriile învecinate ale orașelor dalmatine Spalato, Sebenico, Zara și Traù.

Pe insula *Veglia*, care formà moșia de baștină a Frankapanilor urme de Români întâmpinăm deja în veacul XIV. În veacul următor însă Frankapanii au colonizat sistematic Vlahi la Castelmuschio, Dubašnica și Poljica [4]). Numărul lor n'a fost redus, cum se vede, deoarece au putut rezistà slavizării până în sec. XIX.

Mișcarea populației vlahe în spre Dalmația se poate urmări foarte precis, atât în sec. XIV, cât și în sec. XV. Păstorii vlahi formau o adevărată plagă pentru Dalmatini. Ei încălcau în fiecare an teritoriul acestor orașe și desele intervenții la banii croați și la regii Ungariei rămâneau fără de nici un rezultat. Extrasele documentare ale cunoscutului

[1]) Rječnik Iugosl. Akad. s. v. Morovlah, morovlaški.
[2]) Kadlec, Stefana Verbecija Tripartitum III, 25, p. 211.
[3]) Mon. hist. jur. Sl. Mer. V_1. 99, 102, 106, 121, 124 și Rad I p. 157. Cfr. Mon hist. jur. VI_1, p. 254—55.
[4]) O. c. VI_1, p. 117, 241 244 și Cod. Dipl. XIII, p. 347, XIV, p. 315.

www.digibuc.ro

scriitor dalmatin Lucius ne dau pentru anii 1361—1406 foarte interesante date cu privire la ciobanii români, cari se coborau, în fiecare toamnă, din Alpi ori din Velebit, pentru a iernà în Dalmaţia, unde găsiau păşuni bogate. Dela o vreme însă Vlahii s'au împăcat cu Dalmatinii şi mai ales după 1437 au început a se mutà pe teritoriul oraşelor supuse acum Veneţiei. Numărul Vlahilor, cari s'au urnit nu a fost neînsemnat, de vreme ce Croaţii se plâng de marea pagubă, ce o sufăr din cauza dărilor neplătite de ei. Din discuţiile urmate între Veneţia şi banii croaţi cunoaştem şi motivul, pentru care plecau Vlahii din Croaţia: agravarea contribuţiilor, dar şi restrângerea libertăţii [1]).

E sigur, că o mişcare a populaţiei vlahe a avut loc foarte curând nu numai spre insula Veglia şi spre Dalmaţia, ci şi în spre Istria. Aceleaş motive, cari determinau pe unii Morlaci să se coboare pe teritoriul oraşelor signoriei, au împins alte grupe dintre ei către Novi şi Buccari şi în fine către Istria. Dar şi aici trebuie să deosebim, mai întâiu, penetraţiunea lentă a migraţiunilor păstoreşti atestate atât de frumos în statutele oraşului Segna, la sfârşitul sec. XIV [2]): «Item quod quando Morovlachi exeunt de monte et vadunt versus Gaccham, debent stare per dies duos et totidem noctes super pascuis Senie, et totidem tempore quando revertuntur ad montem». De sigur, că acest «munte» nu erà Kapela apropiată, unde n'au lăsat nici o urmă, ci mai probabil munţii din nordul Istriei. Deaceea a găsit Thalloczy în Tagliamento, deja în jumătatea a doua a sec. XII pe un *Radul* [3]), iar Tamaro în 1329 pe un *Pasculus Chichio* (Pinguent) şi în 1420 pe *Andruzul* între gastaldi de Pinguente [4]).

In jumătatea a doua a sec. XV epidemia de ciumă, care bântuì furios de câteva ori, rărì populaţia Istriei şi lăsă pustii multe din pământurile sale. Deacum erau deci bineveniţi şi Morlacii sau Vlahii, cari căutau adăposturi mai sigure dinaintea invaziilor turceşti, tot mai ameninţătoare. Deja în

[1]) Materialul întreg în lucrarea, ce va apăreà în curând Vlahii şi Morlacii, p 33 şi urm.

[2]) Archiv za povjestnicu jugoslavensku III, p. 141.

[3]) Illyr.-Alb. Forschungen I, p. 61.

[4]) Tamaro, La Venetie Iulienne... I, p. 343.

www.digibuc.ro

1449 se așezară astfel de Morlaci la *Bibali*, lângă Buie, iar în 1490 Veneţienii primiră Morlaci refugiaţi lângă *Castelnuovo* [1]).

Dar și alte împrejurări contribuiră să atragă populaţia vlahă către Istria. O informaţie precisă și de mare importanţă, din sursă veneţiană, ne spune, în anul 1458, că pe litoralul dinspre munţi, urcându-se dările, acum de curând, dela 20 la 32 ducaţi, cea mai mare parte a Morlacilor, începând dela Clissa și Segna până la Fiume, s'au pornit la drum către Istria. Deaceea ar fi bine a se reduce dările la 20 ducaţi, cum a fost și mai înainte, iar impozitul pe sare să fie acelaș, ca și în Istria, pentru ca să nu mai aibă nici un motiv de-a merge acolo [2]).

O cercetare amănunţită a arhivelor istriane ne-ar da, de sigur, lămuriri și mai exacte. Attilio Tamaro a încercat deja o asemenea lucrare și a izbutit a ne da, pe temeiul materialului publicat, informaţii destul de precise. Pentru a reconstitui tabloul mișcării populaţiei morlace spre Istria în sec. XVI, vom extrage în cele următoare datele cronologice redactate de învăţatul italian [3]), observând însă, că în aceeaș vreme și poate că în grupuri și mai mari curgeà către locurile scutite ale Istriei și populaţia serbo-croată din Bosnia, Croaţia și Dalmaţia.

1510—1525. Cristofor Frankapan așează în *Mune* și *Seiane* Morlaci refugiaţi.

1517. Morlaci refugiaţi intră pe teritoriul *Triestului*.

1530. Refugiaţi Morlaci, albanezi și greci capătă adăpost pe teritoriile dela *Buia* și *Cittanova*.

1532. Ferdinand I poruncește, ca Uscocii și Cicii, cari vin din Bosnia, să fie așezaţi lângă *Pisino*.

1538. Aloisiu Badoer transportă în Istria din banatul Kninului (Banadego) 5.000 de Morlaci. (Ei nu rămân însă acolo).

1539. Ferdinand I distribuie Cicilor teritorii întinse în regiunea Carstului și a litoralului istrian.

1539. Două mii de familii de Morlaci cer voie să intre în *Istria*. Veneţia le ușurează transportul.

[1]) Tamaro, o. c. I, p. 453—4.
[2]) Mon. Sl. Mer. XXII, p. 137.
[3]) Tamaro, La Venetie Iulienne. I, pp. 453—459.

www.digibuc.ro

1540. Colonii de Morlaci trec de pe litoralul de lângă Zara pe teritoriile dela *Cittanova*, *Umago* și *Parenzo*.

1540. Pe Carstul dela *Pinguente* și pe șesul dela *Montona* fură așezați Morlaci.

1541. Morlacii întemeiază colonii (Radmani, Delich, Prodanich, Rodolovich etc.) lângă Parenzo.

1556. Familii morlace din Dalmația se fixează pe câmpia dela *Pola*.

1558. O colonie de refugiați morlaci se strămută dela Zaravechia la *Torre* în Istria.

1558. Morlaci dalmatini întemeiază în Istria Villanova pe țărmul canalului de *Leme*.

1560. Morlaci veniți dinspre sud reîmpopulează *Torre*, *Abrega* și *Fratta*.

1570. Giovanni Filippini din Zemonico (l. Zara) aduce 40 familii de Morlaci la *Sbandati* (Parenzo).

1570. Câteva familii de Morlaci se așează pe teritoriul de lângă *Valle*.

1580. Refugiații din Zvonigrad fură aduși la *Promontore*. Alți Morlaci, de lângă Zara, se așează la *Marzana*, *Pomer* și *Monticchino* (toate lângă Pola).

1581. Morlacului Zuanne Mina, din Dalmația, i se dădură câteva teritorii la *Maderno* (Pola).

1583. Alți Morlaci la *Pomer*, *Monticchio* și *Marzana*.

1585. Un număr de 271 Greci, Morlaci și Croați se așează la *Pola* și în împrejurimi.

1585. Alți Morlaci sunt aduși la *Promontore*.

1586. Imigrațiuni de Morlaci în Istria; ei se așează la *Marzana*, *Monticchio*, *Sissano* și *Lisignano* (l. Pola).

1586—37. Proveditorul Salomon instalează Greci și Morlaci în orașul *Pola*.

1589. Morlaci sosesc și se așează pe Polesan, în *Valle* și *Cittanova*.

1590. Proveditorul Memo aduce 25 familii de Morlaci la *Fratta*.

1595. Morlaci colonizați pe muntele dela *Arche* (Rovigno).

1599. Căpitanul de Raspo aduce Morlaci pe pământurile pustii dela *Buie* și *Momiano*.

www.digibuc.ro

La acest tablou, foarte instructiv, trebuie să adăugăm însă o observație: că în jumătatea a doua a sec. XVI Morlacii din Dalmația nu se mai disting ca o naționalitate proprie, iar Vlahii din Croația, împrăștiați de viforul turcesc, își pierd deasemenea caracterul național. Totuș această afirmațiune nu are nici ea o valoare absolută pentru Morlacii din Istria, unde o seamă din urmașii lor vorbesc și azi limba proprie și unde mărturii prețioase, din sec. XVII, atestează latinitatea Morlacilor și Cicilor, pe un teritoriu mai întins, decât al Istro-Românilor de azi. Evident, că mulți dintre ei s'au slavizat numai în Istria.

Alte informații ne vorbesc despre Morlacii din Rovigno, cari cerură, în anul 1526, dela orașul Triest, pe al cărui teritoriu stăteau, un jupan propriu. Ei se luptară mai în urmă pentru a-l păstrà cu orice preț [1]). Când, în anul 1524, Podesta din Mentone înștiință pe căpitanul din Pisino despre iminenta primejdie turcească, el bănuià, că Turcii sunt înțeleși cu Morlacii din Istria [2]). Multă vreme avură să sufere asemenea bănuială și în alte regiuni, ceeace, în timp de răsboiu, e lesne explicabil. Dar ei își atraseră ura Istrienilor și prin violențele, cari le săvârșeau și prin vieața lor puțin obișnuită cu ordinea, ce domnea în noua patrie [3]).

Incepând cu sec. XVI Morlacii din Istria apar și sub denumirea de *Cici*. Astfel deja în anul 1500 întâmpinăm pe un Ciccio da S. Michele di Leme (în districtul Parenzo), alături de un Ciccio da Segna [4]). Deja Bidermann a arătat, că prima mențiune a Cicilor, cu înțeles de populație deosebită, se găsește într'un zapis al preotului Petru Fraščić din anul 1463, care povestește, că tocmai atunci oameni de ai contelui Ivan Frankapan făcând o expediție pe litoralul istrian au prădat acolo, dar în bătălia, care s'a angajat au căzut și Cici de ai contelui Ivan (a čič kneza Ivana 20...) [5]). Acești Cici se menționează apoi adeseori, mai ales în ordonanțele orașului Triest. Intr'o scrisoare pe care Podesta din Capo-

[1]) Bidermann, Die Romanen..., p. 89 n.
[2]) Mon. Hung. Hist. 31, p. 286.
[3]) Tamaro, La Venetie Iulienne I, p. 446 și urm.
[4]) Bidermann, Neue Siedlungen..., p. 366.
[5]) Bidermann, Die Romanen..., p. 86.

www.digibuc.ro

distria o adresează către Triestini se vorbește și de Cicii «detti Murlachi», ceeace ne servește ca dovadă, că erau considerați identici cu Morlacii [1]).

Dar în cele dintâiu decenii ale sec. XVI avem o mărturie clasică și despre originea Cicilor, pe cari însăș Curtea din Viena îi identifică cu Vlahii. Astfel când la 22 Oct. 1538 Nicolae Iurišić scrià regelui Ferdinand despre imigrările nouă, el vorbià în special «de Vlahii, cari la noi se chiamă vechi Romani (Walächen, welche bei uns allt Römer genennt sein", iar regele țineà să-i răspundă și să facă distincție între «Rasciani sive Serviani atque Valachi, quos vulgo Zytschy vocant...» E limpede, că Cicii, după părerea oficială erau Vlahi, iar aceștia, după opinia generală descendenți ai vechilor Romani [2]).

Un martor bine informat, Iacob Unnest, căpitan în Carintia, spune în Cronica Ungariei, pe care a compus-o în limba germană că «țara Cicilor e situată între Croația și Bosnia» (Czyschnlandt lig zwischn Wossen und Krabaten) [3]), deci în regiunea Cetinei și a Kninului.

Imprejurarea, că documentele Frankapanilor, cari în jumătatea a doua a sec. XV menționează de atâtea ori pe Vlahi și pe Morlaci, nu cunosc totuș pe *Cici*, ne face să credem, că și această denumire, ca și cea de Morlac ori chiar Vlah, a fost dată de cercurile oficiale, triestine și austriace, populației, care s'a refugiat, în Istria, Krajna și Gorica. Din aceeaș sursă s'a încetățenit apoi și termenul «*Tschitschenboden*», cum cu un secol mai înainte cancelaria venețiană introdusese terminul Morlachia pentru teritoriul locuit de Morlacii din Croația [4]). In sec. XVII episcopul Tommasini identifică iarăș termenii *Cici* cu *Morlachi*, iar Carmelitul Fra Ireneo della Croce spune lămurit, că Cicii se numesc în limba lor *Rumeri*, adică Români, cum se numesc pretutindeni și astăzi

[1]) Vassilich, Sull' origine dei Cici, p. 60.
[2]) Mon. Sl. Mer. 38 pp. 410—411.
[3]) Klaić, Povjest Hrvata III_1, p. 18.
[4]) Numele *Cicilor* se reduce probabil la un nume de persoană (Cfr. Pasculus Chichio), șeful vreunei seminții de Vlahi. Cfr. numele Cuce în Montenegro (Cvijić, Naselja IX, 221). Un nume *Čičič* în Mon. hist. jur. Sl. Mer V_1, pp. 60 și 66. In Donje Dragačevo denumirea *Čičavica* (Naselja I, 95, 194), în Ibar Čičino Brdo (Nas. III).

www.digibuc.ro

toţi coborîtorii vechei populaţii romanice din dreapta şi din stânga Dunării. De sigur, că tot aşà se vor fi numit ei şi când stăteau în Cetina, Velebit ori în Bosnia. Numele Vlah, Morlac, Cici sunt, cum am mai spus, numele date de oficialitatea slavă, veneţiană sau austriacă, întocmai aşà cum Ungurii, secoli întregi, ne-au numit Olah, Olahok, Valahi, fără să păstreze în documentele lor din sec. XIII-XVI niciodată numele nostru adevărat.

In fine o ultimă observaţie cu privire la părerea, pe care au formulat-o doi învăţaţi italieni, Vassilich şi Tamaro, cu privire la originea Românilor din Croaţia şi Dalmaţia. Ei susţin că fraţii noştri de acolo ar fi descendenţii vechei populaţii ilirice din Dalmaţia, care a fost romanizată, în răstimpul stăpânirii romane. Ce-i drept, nu există nici o mărturie istorică evidentă, care să infirme o asemenea părere. Totuş ea contrazice rezultatelor sigure la care a ajuns filologia noastră, deoarece dialectul istro-român se apropie atât de mult de cel daco-român, încât trebuie să presupunem naşterea sa în apropierea Dunării. Dar mai este o împrejurare, care nu ne permite să ne închipuim în Croaţia patria de baştină a Istro-Românilor: până au stat în Croaţia, ei erau creştini ortodocşi, ceeace ar fi imposibil de admis, în preajma atâtor puternice centre catolice.

Cercetările noastre au putut astfel stabili urma Vlahilor dela Cetina, prin Bosnia, până la Drina, unde, de fapt toponimia ţinutului situat în dreapta acestui râu, ne atestează existenţa unei numeroase populaţii româneşti, în evul mediu.

www.digibuc.ro

POMENIREA LUI DIMITRIE CANTEMIR VOEVOD DOMNITORUL MOLDOVEI, LA 200 ANI DE LA MOARTEA LUI

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința solemnă dela 21 Decemvrie 1923

MAIESTATEA SA REGELE este întâmpinat la sosire cu următoarele cuvinte rostite de d-l Președinte *I. C. NEGRUZZI:*

Sire,

Salut respectos pe Maiestatea Voastră și-I exprim recunoștința Academiei Române că a binevoit să vie și să prezideze această ședință a ei.

Astăzi colegul nostru d-l Nistor ne va vorbi despre Domnitorul Dimitrie Cantemir care cu mai bine de două secole în urmă a fost predecesorul Maiestății Voastre pe scaunul Moldovei. După un răstimp atât de lung în care țările noastre, despărțite încă, au avut un așa de mare număr de suverani, a trebuit ca Românii să se bucure de ilustra dinastie actuală pentru ca pe tronul patriei să se ție în mână pe lângă sceptrul domnesc și pana de scriitor. Dela nemuritorul Rege Carol ne-au rămas Memoriile *sale, pe cât de frumos scrise și de interesante, pe atât de necesare pentru cunoașterea României moderne. Regretata Regină Elisabeta avea cea mai întinsă celebritate ca autoare și în proză și în versuri. Succesoarea ei M. S. Regina Maria*

www.digibuc.ro

încântă publicul cetitor în țară și în străinătate cu incomparabilele ei povestiri, și ca să se vadă cât ține familia noastră regală la mișcarea intelectuală a poporului n'am decât s'aduc aminte de activitatea cu care A. S. R. Principele Moștenitor lucrează la desvoltarea culturii la Români.

Exprim încă odată viile mulțumiri ale instituțiunii noastre Prezidentului și membrului ei de onoare și exclam din toată inima: Trăiască Maiestatea Voastră și Maiestatea Sa Regina, Trăiască Altețele Lor Regale Principele și Principesa Moștenitoare și întreaga Familie Regală!

www.digibuc.ro

MAIESTATEA SA REGELE binevoește a răspunde următoarele:

Simt totdeauna o vie plăcere când pot veni în mijlocul D-voastră, dar azi bucuria mea este deosebit de mare, când ne-am întrunit spre a comemora pe Dimitrie Cantemir, cel mai învățat voivod al nostru, care, dacă a fost lipsit de noroc în politica sa națională de pe vremea lui, a rămas însă nemuritor prin neasemănata sa erudiție și prin uriașa sa muncă științifică pentru timpurile în cari a trăit.

Dimitrie Cantemir este printre cei dintâi Români la care a răsărit ideea unității neamului românesc peste hotarele vremelnice cari l-au împărțit în cele două Principate și sub atâtea stăpâniri străine. A început Cronicul vechimii Româno-Moldo-Vlahilor *cu marele gând de a scrie toată istoria întregului popor român, de a arătà măreața noastră origină romană și de a dovedi stăruința noastră pe aceste pământuri dela întâiul descălecat al Impăratului Traian.*

Pe lângă celelalte însemnate opere istorice ale lui Dimitrie Cantemir, pe temeiul cărora a avut marea cinste să fie ales membru al Academiei din Berlin, el ne-a lăsat aceà minunată Descriere a Moldovei, *din care avem atâtea știri despre vechia viață a poporului român. Cu vie plăcere am aflat că printr'o fericită coincidență, colegul nostru, distinsul geograf G. Vâlsan, a descoperit tocmai în acest an al comemorării lui Cantemir, adevărata hartă a Moldovei gravată și tipărită în Olanda, după manuscrisul original al lui Cantemir.*

Printr'o coincidență și mai fericită, noi facem pomenirea de 200 de ani a lui Cantemir într'o Românie întregită, la care de sigur că a visat și el, când își scrià în pribegia prin străini, opera sa despre unitatea Românilor, suspinând în cuvintele atât de duioase din Cronicul său: «Dulce iaste dragostea moșiei».

www.digibuc.ro

Ca întâiul Rege al României întregite, îi aduc aici prinosul de recunoștință, zicând din tot sufletul împreună cu Domniile Voastre: Scumpă să ne fie în veci fericita-i amintire!

După rostirea acestor frumoase cuvinte, primite de Academie cu vii și entuziaste aplauze, M. S. Regele acordă cuvântul d-lui Ion I. Nistor, Membru al Academiei, care cetește următorul discurs festiv:

www.digibuc.ro

Sire,

Domnule Președinte,

Domnilor Colegi,

Istoria înregistrează, asemenea unui receptor uriaș, vibrațiunile și frământările societății omenești. Dar nu întreg materialul înregistrat intră în patrimoniul istoriei, ci numai faptele cari s'a săvârșit în mod conștient și cari au la baza lor o ideie. Gândul îmbrățișează idea, iar ideile, la rândul lor, mână la fapte concrete și conștiente.

Aceluiaș triaj, sever și impecabil, este supusă și activitatea oamenilor cu rol determinat și cu răspundere în societate și în viața publică. Istoria înseamnă numele numai acelora, cari, în sbuciumata lor viață, au avut o convingere, au nutrit o credință și s'au călăuzit de idei, și cari, în clipele hotărîrilor supreme, au avut tăria de a trece dela idee la faptă, aruncând în cumpănă însăș situațiunea lor, oricare ar fi fost ea.

Unul dintre cei aleși, care și-a pierdut tronul de dragul unei idei, și la care nu știm ce să admirăm mai mult, îndrăsneala concepțiunilor politice, sau variația și temeinicia operilor literare, a fost Dumitrașcu-Vodă-Cantemir, a cărui comemorare bicentenară o sărbătorim astăzi.

Din zilele bătrâne ale lui Neagoe Basarab, grijile domniei n'au brăzdat o frunte mai îndrăgostită de stiință, ca cea a lui Dimitrie Cantemir, a cărui profundă învățătură pusese în uimire nu numai lumea cultă din vastul cuprins al Imperiului Otoman, ci și Rusia lui Petru-cel-Mare și însăș Prusia primului ei rege Frederic întâiul.

Dimitrie Cantemir își trăgeà obârșia din rândurile mândrei și nebiruitei răzășimi tighecene, de unde se ridicase legendarul Codreanu, care «vinele-și strângea și plumb din el scotea», și

www.digibuc.ro

unde amintirea luptelor seculare contra Tătarilor s'a păstrat în admirabilele balade: Grue Grozăveanu, Novac și Ghelea, care «multe hotare au călcat, multe țări au treerat, dela Nistru până la Crâm și din Buceag până la Mare, sunt tocmai 4 hotare: mulți Tătari au omorît, mulți creștini au slobozit de amara străinătate, din plean și dela moarte».

Familia Cantemireștilor nu era una din cele mai vechi și mai celebre din Moldova. Bunicul său Teodor fusese Căpitan de Tigheciu și căzù în lupta contra Tătarilor. Despre tatăl său Constantin, susține cronicarul Ion Neculce, «că a fost de oameni proști din ținutul Fălciului»; iar Nicolae Costin spune, că era «om de țară, Moldovan drept, fiind dela Tobac de locul lui; și foarte viteaz bun, necărturar, dară la toate priceput și la răspunsuri gata era.»

Dimitrie Cantemir era încredințat de originea tătărească a familiei sale, pe care el o punea în directă legătură cu Han-Timur, faimosul cuceritor al Asiei. Voltaire îi atribue o obârșie grecească, iar Sulzer, recurgând la naivitatea etimologiei populare, deduce numele Cantemir dela «cântă mire»!

Dar, ori care ar fi originea numelui Cantemir, un lucru rămâne cert, că purtătorii acestui nume—indentic cu cel al faimoasei căpetenii tătărești Cantemir-Bei, ce se răsvrătise contra hanului și care era «fârtat» cu Barnovschi-Vodă, pe care'l vizită adese în Toporăuții Bucovinei—erau neaoși Moldoveni și încă dintre cei mai dârzi și mai războinici din preajma codrului dela Tigheciu. Constantin Cantemir, tatăl lui Dimitrie, rămânând orfan, trecu în Polonia, unde servi multă vreme ca oștean român în armata leșească, luând parte la luptele Polonilor contra Svedezilor și Căzacilor. In 1657 el se întoarse în țară și aici i-se încredință căpitănia codrului, iar mai târziu serdăria Lăpușnei. Duca-Vodă îl ridică la demnitatea de Clucer-Mare. Constantin Serdarul era căsătorit cu Ana Bantoș, o femeie foarte instruită și pricepută în trebile gospodăriei: «literis optimis instructa, rei economicae peritissima et prudentissima», după însăș mărturia fiului ei Dimitrie.

Din această a treia căsătorie se născù în 26 Octomvrie 1673, probabil la moșia părintească Siliștea din Fălciu, al doilea fiu al Serdarului Constantin, care la botez primì nu-

www.digibuc.ro

mele nașului său Dimitrie Vodă-Cantacuzino. Ca și despre Goethe, se poate susține și despre Dimitrie Cantemir, că a moștenit dela tatăl său firea războinică și neînduplecată de codrean, iar dela maica sa gingășia simțirii, seninătatea cugetării și dragostea pentru îndeletnicirile artistice și literare. Rar când găsim unite în sufletul unui om o mai armonioasă împerechiere între dorul de a se instruì și nerăbdarea de a acționà și a se afirmà, pe care o surprindem în gândul lui Dimitrie Cantemir. Căci să se știe un lucru, că acțiunile politice ale lui Dumitrașcu-Vodă nu stau cu nimic mai prejos față de meritele literare ale istoricului Cantemir. El este deopotrivă de mare ca domn și ca savant.

Sclipitoarea deșteptăciune a copilului făcù să tresalte de bucurie inima părinților și să-i îndemne a-i da cea mai îngrijită educație. Pe lângă frumoasele îndemnuri ale părinților, natura încântătoare a patriei sale îi fusese cea mai bună și mai priincioasă învățătoare. Hăulind prin codrii Bâcului și Tigheciului, sufletul său gingaș de copil părea că deslușește din freamătul frunzelor glasul tainic al bunicului său, care-l chemà la luptă răsbunătoare contra păgânilor cotropitori.

In amintirea acestor vremuri de copilărie, Dimitrie Cantemir scrià mai târziu că «*Tigeciul este pieptul cel mai tare între Prut și Basarabia*» și că Codrenii, adică apărătorii acestui codru, «întrec în vitejia lor pe toți ceilalți Moldoveni, încât obișnuià a se face pentru dânșii acest proverb: Cinci Tătari de Crâm, plătesc mai mult decât zece de Buceag, și cinci Moldoveni biruesc pe zece Tătari de Crâm; dar cinci Codreni, adică tigheceni, bat pe zece Moldoveni». Iată o pildă de patriotism local care dovedește cât de strâns legat erà sufletul lui Cantemir de locul său natal și de aprigii apărători de hotar din rândurile neînfrânte ale cărora se ridicase neamul său.

Cantemir atinsese vârsta de 12 ani, când tatăl său ajunse domn al Moldovei, Iunie 1685. Drumul spre tron i-l netezise Șerban-Vodă Cantacuzino, care atrase atențiunea sultanului Mohamed IV-lea asupra aleselor calități ale fostei călăuze a armatelor turcești spre Camenița și asupra devota-

www.digibuc.ro

mentului pe care Constantin Cantemir îl dovedise cu ocazia salvării haremului împărătesc din mâinile Polonilor.

Urcarea pe tron a tatălui său înlesnì foarte mult opera de educaţie a tânărului principe. Pentru desăvârşirea acestei opere, tătăl său chemă în ţară pe eruditul ieromonah Eremia Cacavela, cretan de felul său, căruia îi încredinţă educaţia fiului mult iubit. Invăţătura erà în plină desfăşurare, când beizadeaua Dumitraşcu fu trimis de domn la Ţarigrad; ca să înlocuească acolo pe fratele său Antioh, în chip de zălog, pentru credinţa părintelui său faţă de Poartă. Şi se întâmplă aceasta în 1688, când Dimitrie Cantemir nu aveà decât 15 ani. Deatunci încoace beizadeaua Dimitrie petreceà mai mult la Constantinopol, de unde se întorceà numai pentru scurtă vreme în ţară, aşà în 1691, când rămăsese în Iaşi până la moartea tatălui său (1693); apoi în 1696, când se logodì şi în 1699 când se căsătorì cu Casandra, fiica lui Şerban Cantacuzino, fostul Domn al Munteniei.

In capitala imperiului otoman, o lume nouă, necunoscută se deschise tânărului principe. Ispite de tot felul îi surîdeau din toate părţile. Dar el nu se lăsà ademenit, ca mintea uşoară a acelui nenorocit Iliaş, fiul lui Petru Rareş, care, trimis la Constantinopol ca ostatec de tatăl său, prinsese dragoste pentru felul de traiu al Turcilor şi trecù la legea mohamedană, un caz izolat dealtfel în istoria Românilor.

Dimpotrivă, Dimitrie Cantemir era un tânăr aşezat, serios, cu o minte coaptă şi cu o judecată limpede, care plăceà mult marelui vizir şi făceà cea mai bună impresie în înalta societate turcească. Inclinaţiunile sale spre îndeletnicirile intelectuale îl ferirà de ademenirile înşelătoare ale oraşului mare şi-l îndrumară spre desăvârşirea educaţiunii sale. Marele predicător şi pedagog Cacavela îl întroduse în tainele culturii clasice greco-latine, care deschise deşteptului tânăr moldovean, orizonturi noui necunoscute şi nebănuite până atunci de dânsul. Dela vestitul filozof şi matematician Saadi-Effendi, el învăţă limba turcă, arabă şi persană. Interesul pentru filologie i-l deşteptă eruditul Iacomiu, iar filozofia o deprinse dela călugărul Meletie. Dela muzicianii Angeli şi Kiemani Achmed învăţă muzica, pentru care aveà aptitudini deosebite

www.digibuc.ro

și în care ajunse la o adevărată virtuositate. El compusese un manual de muzică turcească, inventând un metod nou pentru a exprimà cântecele și doinele prin note. Ca om de societate, el erà foarte apreciat de Turci și invitat adesea la ospețele lor. Prin studii asidue și stăruitoare, Cantemir reușise astfel să-și adune cunoștințe bogate și să ajungă, în scurtă vreme, unul dintre oamenii cei mai culți și mai instruiți ai timpului său. Dar el nu înțelegeà numai să adune și să înmagazineze cunoștințe, ci el știà să le asimileze, fiindcă erà un talent real, eminamente productiv, exuberant și creator.

* * *

Astfel pregătit și înarmat cu cunoștințe vaste, s'ar puteà zice chiar enciclopedice, el se simțì ademenit spre cercetări științifice și creațiuni literare; el simțià în sufletul său nevoia de a se afirmà și de a pune în valoare cunoștințele și aptitudinile sale.

Mânat de acest îndemn sufletesc, el încercă mai întâiu să se afirme pe terenul social-filozofic, așà de ademenitor pentru talentele tinere. Incercări juvenile de acest fel «pentru slava și folosința moldovenescului neam» fusese «*Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea, sau giudețul sufletului cu trupul*».

Lucrarea aceasta de începător, apărută în Iași în 1698, este o compilație filozofico-teologică, în care autorul încearcă să demonstreze superioritatea sufletului (înțeleptul) asupra trupului (lumea), o teză bine cunoscută și tratată adesea și de alții, poate cu mai mult succes și cu mai mare compentență ca cea a tânărului principe moldovean. Alte două încercări de acest gen sunt: «*Compendiolum universae Logices institutionis*», prima încercare de logică din pana unui cugetător român, și «*Lauda lui Van Helmolt*», în care Cantemir exprimă admirația sa pentru mângâitoarea filozofie religioasă a eruditului belgian Jean Baptist Van Helmolt, pe care-l compară cu Ion Botezătorul.

Dar scrierile acestea, cu toată erudițiunea, care se degajează din ele, n'au fost gustate niciodată de cetitori din

www.digibuc.ro

cauza limbii întortochiate şi a imaginaţiunilor complicate şi obscure, de care Cantemir se folosià intenţionat pentru a fi în nota savantă a timpului său.

Dară nu pe scrieri de acest gen şi-a întemeiat Cantemir reputaţiunea sa europeană de om de litere. Obiectul adevărat al preocupărilor sale ştiinţifice era *istoria* şi îndeosebi trecutul neamului său. Pentru deslegarea acestei probleme, Cantemir a făcut studiile cele mai conştiincioase. Cunoştinţa de limbi îi înlesnià utilizarea literaturii istorice bizantine, turceşti, slavone, latine şi române. El cetise în greceşte colecţia scriitorilor bizantini, cunoşteà în originalul turcesc pe Seadeddin, Iacut, Mizhond şi Hezerfeu, studiase letopiseţele ruseşti, cozmografiile sârbeşti, precum şi cronicile bulgare şi polone. El cunoşteà pe Bonfiniu şi Toppeltin, cu un cuvânt, el stăpânià literatura istorică străină precum şi analele şi cronicile indigene, muntene şi moldovene, mai bine ca oricine altul. Astfel înarmat cu toate cunoştinţele de cari un istoric are nevoie, şi înzestrat de fire cu un spirit pătrunzător, critic şi pricepător al evoluţiunii şi desvoltării istorice, el, credincios vechilor tradiţiuni ale familii sale, se hotărî să-şi pună talentul în serviciul cauzei naţiunii sale, pe care tatăl şi bunicul său o apărase cu spada, ca mari viteji şi răsboinici ce erau.

Cetind cronicile indigene şi văzând acolo insuficienţa informaţiunilor şi greşelile concepţiunii istorice, firea lui aprigă de codrean se revoltă peste măsură şi atunci talentul său de mare polemist se manifestă cu toată puterea. Epitetele ca «mincinos», «holercar», «teacă de minciuni» etc., aruncate în socoteala nepricepuţilor autori de cronice, arată cu câtă patimă şi înverşunare se ridică Cantemir contra acelora cari, prin scrierile lor nechibzuite, încearcă să întunece originea latină, unitatea etnică şi persistenţa neamului românesc pe pământul bătrânei Dacii.

«Suflétul odihnă nu poate aflà,—zice Cantemir—până nu găseşte adevărul, care îl cearcă oricât de departe şi oricât cu trudă i-ar fi a-l aflà».

Pentru constatarea acestui adevăr, el se hotărî să cuprindă, într'o întinsă operă de erudiţie, toată istoria poporului ro-

www.digibuc.ro

mân, conceput ca o unitate etnică, fără oprire la granițele trecătoare sau la despărțirile vremelnice. Opera aceasta de sinteză ni se înfățișază în «*Hronicul Romano-Moldo-Vlahilor*», care eră să cuprindă întreg trecutul neamului nostru, dela origina sa până în zilele autorului. Din nenorocire însă, lucrarea aceasta a rămas neisprăvită, apărând numai partea întâia dela origină până la fundarea principatelor, și capitole izolate din partea a doua, precum sunt: «Vita Costantini Cantemyri» și «Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor».

Intemeindu-se pe un bogat material istoric, Cantemir susține unitatea de rassă și origina latină a poporului român, în opoziție cu teza slavă, și se mândrește de latinitatea pură a neamului său față cu popoarele *barbarogenete* din vecinătate.

In urma studiilor și cercetărilor sale, el ajunge la următoarea concluzie istorică: «Românii din Dacia, cari sunt moldovenii, muntenii și ardelenii, sunt din neamul lor hireși romani dela Italia, de Traian împăratul aduși. Și românii au locuit necurmat în Dacia, precum până astăzi locuiesc. Iar ale noastre țări, cu ajutorul lui Dumnezeu, măcar că supuse și ascultătoare sub monarhii turcești, însă nici stăpânirea nici libertatea lor n'au lăsat, că după multe sângeroase și românești răsboaie, niciodată piciorul din hotarele lor nu și-au scos, ci înfipți și nesmulși au rămas; că, deși împărăției turcului bani a da obligați sunt, însă bisericile, legea judecățile, obiceiele nesmintite și nebetegite și le-au păzit».

La acest rezultat ajunge Cantemir în urma studiilor și cercetărilor sale istorice. Unde până la dânsul analiștii și cronicarii noștri însemnau simplu evenimentele an cu an, domnie cu domnie, înregistrând faptele una după alta, fără privire la conexul lor cauzal și la motivele cari determinaseră săvârșirea lor, Cantemir este primul învățat român, care sintetizează, într'o lucrare unitară, trecutul întregului neam românesc, în toate manifestațiunile lui. Deaceea el încheie epoca cronicarilor și deschide în modul cel mai strălucit *epoca istoricilor*. Iar în istoria culturii noastre, Cantemir face puntea de trecere dela înrâurirea culturii bizantino-slave la cea latino-occidentală.

www.digibuc.ro

Curând faima erudițiunii sale ajunse departe peste hotarele imperiului otoman. Academia din Berlin, creată numai atunci de Leibnitz, se grăbì să-l aleagă membru la ei. Şi pentru această Academie, și la îndemnul membrilor ei, Cantemir scrisese celebra «*Descriere a Moldovei*», în care găsim o adevărată comoară de știri și informațiuni privitoare la viața politică, economică, culturală și socială din Moldova. Cartea aceasta a fost tradusă și în limbi străine și ea a contribuit foarte mult la cunoașterea Românilor în străinătate; Dimitrie Cantemir a început cel dintâiu opera de propagandă românească în străinătate.

Dar cunoștințele lui Cantemir erau prea vaste și prea cuprinzătoare, ca ele să se mărginească numai la trecutul țării sale. Trăind în capitala imperiului otoman și cunoscând limbile orientale, el se simțì ispitit de a pătrunde și în misterele istoriei turcești, așà de puțin cunoscută în Europa până la dânsul. Rezultatele studiilor și cercetărilor sale în această privință, dânsul le adună într'o impozantă operă istorică, scrisă în latinește: «*Historia incrementorum et decrementorum Aulae Othomanicae*», adecă «*Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman*». Lucrarea aceasta remarcabilă trece drept una din cele mai bune cărți asupra istoriei turcești. Ea a fost tradusă în englezește după originalul latin de N. Tindal și a ajuns la a doua ediție (1734 și 1756). După ediția engleză s'a făcut cea franceză prin îngrijirea lui De Joncquières (1753). Traducerea germană este făcută de Schmidt (1745).

Creșterea imperiului o considerà Cantemir până la 1672, când Mohamed IV-lea, în baza tratatului de pace dela Buceaci, obținù dela Poloni cetatea Cameniţa cu întreaga provincie a Podoliei, pe care sultanul se grăbì să o prefacă în raia turcească. «Aceasta a fost — zice Cantemir — cea de pe urmă izbândă, prin care se aduse împărăției otomane vreun folos sau prin care se aduse vechilor margini ale împărăției vreun oraș sau vreo țară. După aceasta, și mai ales în timpul împăratului Leopold al Germaniei, urmează bătălii înfricoșate, pe cari urmașii cu greu le-ar puteà crede, dacă nu ar fi adeverite prin autoritatea unor documente oficiale. Şi puterea otomanilor a slăbit tare prin pierderea mai multor regate, prin

www.digibuc.ro

peirea unor oștiri întregi, precum și prin lupte și certuri lăuntrice». Cantemir însuș luase parte la bătălia dela Zenta în 1697 și rămase adânc impresionat de înspăimântătoarea înfrângere pe care o suferiră acolo victorioasele trupe de odinioară ale sultanului.

Din însuș observațiunile și constatările sale, se vede că Cantemir era adânc convins că imperiul otoman depășise culmea puterii și influenței sale, și că se găsià în vădit declin, în plină descompunere, descreștere și decădere. Și deaceea el și întitulă partea a doua a istoriei turcești, istoria descreșterii impărăției otomane.

In convingerea aceasta, fermă și hotărîtă, trebue să căutăm explicația pentru atitudinea sa politică de mai târziu. Cantemir erà încredințat că imperiul otoman se găsià în declin și că prin urmare soarta neamului românesc nu mai puteà rămâne legată de această organizațiune politică, în plină descompunere, ci trebuià să-și caute, de cu bună vreme o nouă orientare.

In multe cărți Dimitrie Cantemir este înfățișat într'o lumină cu totul greșită. El n'a fost numai un mare savant, un spirit științific și un desăvârșit istoric, ci el a fost și un om politic cu concepțiuni înalte, cu planuri îndrăznețe și un curajos cârmuitor de stat.

Dar laturea aceasta a activității lui Cantemir a fost sau neglijată, sau fals și tendențios interpretată. In lucrări de seamă se vorbește de pretinsa «trădare» a lui Dimitrie Cantemir, ca și cum acest mare și luminat patriot ar fi fost o simplă slugă a sultanului și nu un domnitor român, întrupător al dorințelor și aspirațiunilor neamului său, stăpân suveran pe hotărîrile sale și liber de a îndrumà soarta națiunii sale spre o nouă direcție, pe care el o considerà singura bună și mântuitoare.

Indeletnicirile științifice n'au împiedecat nicicând pe Cantemir de a urmări cu atențiune, dacă nu chiar cu pasiune, desfășurarea evenimentelor politice. Căci în definitiv, din ce este urzită istoria, dacă nu din firele acțiunilor politice și sociale? Dela vârsta de 15 ani, când tatăl său ajunse domn al Moldovei, Cantemir trăià în centrul frământărilor politice și respirà adânc această ademenitoare atmosferă. In acest mediu el a conceput planul romanului său istoric-social: «*Istoria hieroglifică*», o

www.digibuc.ro

încercare de a introduce și în literatura română acel gen de epopee, ca «Le Roman du Renard» și «Reineke-Fuchs», în care persoanele sunt travestite în animale, pentru a le puteà lăsà să vorbească liber și fără nici o restricțiune. In lista «numerelor și cuvintelor hieroglificești și tâlcuitoare» aflăm că boul, lupul, vulpea, bursucul, cămila, maimuța, privighetoarea, etc., reprezentau oameni politici și cărturari de seamă, boieri cu trecere în trebile publice din Moldova, pe cari Cantemir îi travestì în animale, pentru a-i caracterizà liber și a le pune în gură cuvinte cu tâlc. Leul și vulturul înfățișează apriga luptă de rivalitate între Cantemirești și Constantin Brâncoveanu și între ambele țări pe care ei le reprezentau: Moldova și Muntenia. Lupul reprezintă rolul hatmanului Bogdan, vulpea pe cel al stolnicului Ilie, cămila pe cel al lui Mihalache Racoviță, iar dascălul său Cacavela este simbolizat prin o privighetoare. In chipul acesta Cantemir a înțeles să dea curs liber sentimentelor sale de repulsiune sau preferință pentru lumea politică și pentru persoanele cari o alcătuiau. Printre aluziunile politice descoperim pe alocurea și observațiuni de înaltă înțelepciune morală ca bunăoară aceasta: «Căci praful casei după măturat, deși se ridică și în razele soarelui gioacă, însă nici razele soarelui a nu lovì oprește, nici pașii celui ce prin casă umblă contenește».

D'apoi situațiunea sa de ostatec și de capuchihaia la Țarigrad, nu erà și ea oare o emanațiune a vieții politice? După trei ani de ședere la Constantinopol, unde se concentrau toate firele intrigilor politice, el se întoarse în 1688 în țară și rămase aici trei ani de zile, alături de tatăl său, care-l inițià în toate tainele politice, îngăduindu-i chiar oarecare înrâurință și asupra trebilor publice. El contribuise la descoperirea complotului contra tatălui său și asistă la executarea complotiștilor între cari se găseau cronicarul Miron Costin și fratele acestuia Velicico. «Și au stătut acolo de față, pentru credință — zice Nicolae Costin — Dumitrașcu Beizadea, până ce i-au tăiat capul». După moartea tatălui său el fu ridicat de boieri în scaunul Moldovei și miruit de către doui patriarhi; după câteva săptămâni însă, el părăsì domnia fiindcă Poarta, cedând intrigilor contra Cantemireștilor, făcuse nu-

www.digibuc.ro

mirea altui domn pentru tronul Moldovei în persoana lui Constantin Vodă, fiul lui Duca-Vodă și ginerele lui Constantin Brâncoveanul.

După acest nesucces, Dimitrie Cantemir se reîntoarse la Constantinopol, unde îndeplinià mai târziu funcțiunea de capuchihaia al fratelui său, Antioh-Vodă. In calitatea aceasta el înțelegeà să paralizeze necontenitele intrigi ce se țeseau la Poartă contra Cantemireștilor. In Țarigrad el se bucurà de mare trecere pretutindeni și aveà posibilitatea de a urmări din depărtare cursul evenimentelor politice din Europa.

* * *

Și în adevăr, Dimitrie Cantemir trăià într'o epocă de mari frământări și prefaceri în politica europeană. Numai bine se încheiase pacea dela Carlovăț, prin care Poarta pierduse posesiunile ei din Ungaria și Podolia, când în 1701 izbucnì *răsboiul pentru succesiunea spaniolă*, care atrase în distrugătoarele sale mreje toată Europa centrală și occidentală. Iară pentru ca conflagrațiunea să fie generală, izbucnì în acelaș timp și *răsboiul nordic*, care atrase în hora sa macabră Polonia, Svedia lui Carol al XII-lea și Rusia deșteptată numai atunci la o nouă vieață politică prin priceperea și energia Țarului Petru-cel-Mare, introducătorul Rușilor în istoria mondială.

Dimitrie Cantemir privià cu ochiul său școlit și pătrunzător convulsiunea aceasta generală și se gândià la soarta neamului său, pe care el îl înfățișase, în lucrările sale istorice, în întregimea lui, ca o unitate etnică și națională, fără nici o privire la hotarele vremelnice și nelegiuite care-l sfâșiau, cu toate necazurile și suferințele lui și cu toate nădejdile și aspirațiunile lui în viitor.

El vedeà în gândul său Turcia, bătută la Zenta și împuținată și umilită la Carlovăț, în plină descompunere, și prin urmare incapabilă de a mai exercità vreo înrâurință politică asupra Principatelor, și mai puțin asupra Ardealului, care se desfăcuse de sub suzeranitatea Porții pentru a ajunge sub stăpânirea directă a Habsburgilor. Deaceea neamul său tre-

www.digibuc.ro

buia să-şi caute o nouă orientare politică, pentru o mai bună asigurare şi salvgardare a intereselor sale naţionale.

Plecând dela această convingere, el examină situaţia politicei europene deatunci pentru a găsi noul punct de razim pentru noua orientare a ţării sale. Şi, firește, gândul său se oprì mai întâiu asupra vecinilor din apus, cari erau Habsburgii. Aceştia duseseră cu succes lupta contra păgânilor şi-i aruncară peste Dunăre şi Sava. Ungaria fu liberată de Turci şi cu ea împreună şi Ardealul. Mai rămăsese semiluna numai în Banat.

Inţeles-au însă prin aceasta Habsburgii să răsplătească serviciile socrului său Şerban Cantacuzino, săvârşite de Munteni cu ocazia asedierii Vienei? Sigur că nu! Căci socrul său pierdù tronul iar soacră-sa trăià în pribegie la Braşov. Năzuinţa Austriei spre răsărit se evidenţiase prin desfiinţarea voivodatului Ardealului, în loc de a se aşezà acolo un domn român, precum nădăjduise Şerban Cantacuzino. Toate acestea le ştià şi le cumpănià cu socoteală Dimitrie Cantemir, şi el, ca bun cunoscător al evoluţiunii istorice, îşi dădeà bine seamă că Habsburgii nu erau dispuşi să se oprească, în drumul năzuinţelor lor politice spre răsărit, la bariera Carpaţilor, ci că ei tindeau să ajungă la Iaşi şi la Bucureşti, ba chiar până la Crimea, dacă se va puteà. Şi în adevăr, presupunerea aceasta s'a şi adeverit mai târziu prin ocuparea vremelnică a Olteniei şi prin răpirea Bucovinei de către Habsburgi.

Din aceste vajnice consideraţiuni, Dimitrie Cantemir ajunse la convingerea, că nu spre Austria habsburgică puteà să se îndrepte noua orientare politică a neamului său.

Rămăsese însă Polonia la Nord, spre care se îndreptau adesea privirile boierilor moldoveni. Cantemir ştià însă din istorie, cu ce s'a pricopsit Moldova pe urma politicei sale polonofile. Speranţele pe cari mitropolitul Dosofteiu şi Miron Costin le pusese în regele Sobieski, se dovediră zadarnice şi înşelătoare, lăsând mari şi amare decepţiuni în urma lor. Unde mai pui, că Polonii, chiar pe timpul tatălui său, cuprinzând o bună parte din Moldova, aşezară în Cernăuţi, în Câmpulung şi Suceava pe vahmiştrii lor. Iar cu podghiazurile lor ajunseră până la Neamţ şi Soroca şi aduseră ţara

www.digibuc.ro

«la mare sărăcie și pustietate». Planurile lor vechi de a-și deschide prin Moldova drumul la Marea Neagră, le cunoșteà Cantemir foarte bine din cele două încercări neizbutite ale craiului Ion Sobieski. Dealtfel Cantemir aflase multe despre stările din Polonia din gura tatălui său, care petrecuse multă vreme acolo. Nu-i rămăsese necunoscute poate nici versurile cu cari regele Sobieski luà în rîs pe tatăl său, când îl izgonise din Iași zicându-i:

«Constantine, fugi bine!
N'ai nici casă, n'ai nici masă,
Nici frumoasă jupâneasă!»

Mama lui Dimitrie Cantemir murise și tatăl său rămăsese văduv.

Consideraţiunile acestea nu-l îndemnau deloc la o legătură cu Polonia, a cărei situaţie de mare putere era dealtfel pe atunci grav ameninţată de Rusia, care revendică pentru sine egemonia în nordestul Europei, pe care o deţineà Polonia dela unirea ei cu Lituania în zilele bătrânului Vladislav Jagiello.

Când la atâta ajunsese lucrurile, «de se domnià ţara Moldovei în trei părţi», cum zice Nicolae Costin, când ţara de sus era cuprinsă de Poloni, iar Basarabia de Tătari, și puterea domnului redusă numai la ţara de jos, rămăsese pentru noua orientare politică a Românilor o singură putere creștină, *Rusia*, pe urma căreia Românii nu suferise până atunci încă nici o desamăgire, fiindcă nici nu veniseră în atingere directă cu Muscalii și fiindcă chestia Basarabiei nu înăsprise încă raporturile normale dintre aceste două neamuri. Erà deci firesc ca privirile cercetătoare ale lui Cantemir să se îndrepte asupra acestui vecin, și îndeosebi asupra ţarului Petru-cel-Mare, un fost învăţăcel al eruditului Nicolae Milescu Spătarul, care prin strălucita sa biruinţă dela Pultava asupra «leului nebiruit», își câștigase nimbul și reputaţia de mare viteaz și cuceritor invincibil.

Nimbul acesta lua proporţii fantastice în închipuirea ortodocșilor din Balcani, cari așteptau dela acest nou arhanghel răsbunător al creștinităţii, desrobirea lor de sub jugul

www.digibuc.ro

turcesc și reașezarea crucii pe catedrala Sf. Sofii din Țarigrad, de unde fusese coborîtă de mâinile necurate ale păgânilor cu două veacuri și jumătate în urmă.

Petru-cel-Mare a fost primul țar al Rusiei care a înțeles să exploateze această dispoziție sufletească, creând din ea o platformă politică pentru cuceririle moscovite în Balcani. *Această idee formează sustratul real pentru pretinsul testament politic al lui Petru-cel-Mare.*

Același scop îl urmăriau de altfel și cruciații apuseni; dară acțiunea lor n'a prins niciodată la creștinii ortodocși, fiindcă ea pornia dela popoare catolice, cari, în iperzelul lor confesional, nu făceau adese nici o deosebire între musulmani și schismatici. Dar îndată ce Petru-cel-Mare, ca creștin ortodox, veni să reia această idee, ea trezi o puternică repercusiune în sufletul populațiunilor ortodoxe din imperiul otoman, o repercusiune, de care n'a rămas nesguduit nici sufletul, așà de cumpănit și echilibrat dealtfel, al lui Dimitrie Cantemir.

Deaceea, când țarul tuturor rușilor, în ziua de 21 Februarie 1711, proclamă, în soborul din Moscova, *războiul sfânt* contra păgânității, împărțind trupelor sale steaguri roșii cu inscripția: «*In numele Mântuitorului și al Creștinătății*» și împodobite cu o cruce în raze de foc cu legenda: «*In acest semn vei învinge*», și când în cuvântarea sa către ostași, țarul amintì că dorește să fie înmormântat în patriarhia din Țarigrad, un fior cucernic și sfânt sgudui Rusia întreagă, care se repercută puternic asupra sufletelor creștine din împărăția turcească, răpind cu sine pe Greci, dar mai ales pe Slavii din Balcani, dornici de mângâiere, lumină și libertate, pe care emisarii țarului li-o înfățișau în cel mai ademenitor spectru. Privirile și nădejdiile tuturor ortodocșilor, ce gemeau sub jugul păgânătății, erau îndreptate asupra țarului mântuitor, care venià cu biciul de foc să răsbune creștinitatea și să alunge pe Turci din Europa în deșerturile Asiei de unde veniseră.

Nădejdea și însuflețirea aceasta generală atrase în vârtejul ei și pe Dimitrie Cantemir, cu atâta mai ușor, cu cât el, pentru alte considerațiuni și pe altă cale, ajunsese la nestrămutata convingere că Imperiul Otoman se găsià în plină

www.digibuc.ro

descompunere, și că din partea Austriei sau Poloniei neamul său nu se puteà aștepta la nici un ajutor real, sincer și desinteresat. In condițiunile deatunci el nu găsì deci altă cale mai bună pentru soluționarea problemei românești, decât abandonarea cauzei turcești și îmbrățișarea cauzei creștine prin alianță cu Rusia.

Hotărîrea aceasta, așà de gravă în urmările ei, fu luată de cu bună vreme, dar Cantemir știuse să o păstreze în tainițele cele mai ascunse ale inimii sale, pentru a nu o compromite prin bănueala Porții și prin diabolnicile intrigi ale numerosilor săi dușmani din Constantinopol. Și această discreție l-a ajutat foarte mult la executarea promptă a planurilor sale, cari izvorau dintr'o matură judecată și dintr'o profundă și îndrăzneață convingere politică.

Adăpostirea regelui pribeag Carol al XII-lea pe teritoriul turcesc, și sălășluirea lui lângă Tighina, provocă izbucnirea conflictului armat între Rușì și Turci. Apropierea țarului de hotarele Moldovei determinà pe sultan să înlocuească pe bătrânul Nicolae Vodă Mavrocordat, prin un domn activ, energic și priceput, care să fie de folos Turcilor în răsboiul ce izbucnise.

Și atunci marele vizir, nebănuind nimic despre cele ce se petreceau în gândul lui Dimitrie Cantemir, nu găsì un om mai priceput și mai destoinic pentru această grea misiune, ca pe Dimitrie Cantemir. Poarta aveà cuvânt să creadă că acesta, în urma îndelungatei sale petreceri în Constantinopol, a avut timp suficient să se asimileze complet cu interesele și aspirațiunile turcești.

Și în adevăr, Cantemir își dădeà la început toată silința pentru a justificà încrederea pe care Turcii o aveau într'însul. Marele Vizir scrià «cu scârbă» la pașa de Tighina zicând: «beiul de Moldova este un ghiaur și știe toate ce se fac la Mosc și la Leși, de le scrie toate adevărat la Poartă; iar tu, vezi Doamne, ești buzurman și nu știi nimic ce se lucrează».

Acum, când Turcii aveau nevoie de «ghiaur», ei nu-i mai cerură bani pentru obținerea tronului, ci-l trimiseră în Moldova cu toate onorurile și cu asigurări că va sta în scaun toată viața și că nu i se va cere nici tribut, nici pește cât

www.digibuc.ro

timp va fi domn în Moldova, pentru ca, după înlăturarea primejdii, să se poarte din nou arogant și necuviincios cu el, precum se purtaseră, la rândul său, cu Antioh-Vodă, pe care-l siliră să lucreze deavalma cu salahorii la șanțurile cetății Bender. Dealtfel, Cantemir se convinse îndată după instalarea sa în Iași, că Turcii nu erau deloc dispuși de a respectă făgăduelile și angajamentele lor față de dânsul. Unde mai pui, că el știa că, cu câțiva ani în urmă, și Constantin Brâncoveanul primise astfel de asigurări, și îndeosebi domnia pe viață, și cu toate acestea acum sultanul dăduse ordin, ca domnul muntean să fie prins și trimis mort sau viu la Constantinopol. Constatând deci cât de puțină credință se poate aștepta dela cei necredincioși, el se hotărî definitiv de a rupe legăturile cu Turcii, socotind că «este mai bine a pătimi cu Hristos, decât a-și pune nădejdea în comorile înșelătoare ale Egipetului» precum mărturisește el însuș în istoria Imperiului Otoman.

Cantemir primise domnia, dar nu pentru a ajunge un instrument orb în mâinile asupritorilor de veacuri, cari destrămară și știrbiră hotarele Moldovei prin lanțul de raiale, scobite adânc în trupul țării, și cari, de curând, înfipseră prin raializarea Cameniței, o nouă suliță în coasta Moldovei, ci pentru a servi cauza sfântă a neamului românesc, care se găsia la o grea cotitură a destinului său.

In Noemvrie 1710 el porni spre Moldova pentru a luă în stăpânire tronul părintesc, dar cu hotărîrea fermă de a se pune în serviciul cauzei creștine. Aceasta era dealtfel și gândul ascuns al contemporanului său Constantin Brâncoveanu din Țara Românească. In 10 Decemvrie 1710 el sosì la Iași, unde i s'a cetit «moliftă de domnie» în biserica Sf. Nicolae.

Ca om «isteț» și «slovednic» ce era, el făcù cea mai bună impresie asupra boierilor, sfătuindu-i să fie unii către alții într'o dragoste, poftind pe cei bătrâni ca pe niște părinți, pe cei de vârsta sa ca pe niște frați, pe cei mai tineri ca pe niște fii, să trăească în unire și armonie». Boierii «începură cu toții a se lepire și a-l lăudà, căci erà om învățat, numai la judecăți nu puteà luà seamă bine; lăcomie nu aveà mare, lucrurile lui poftià însă să fie lăudate».

www.digibuc.ro

Ajungând la domnie într'o vreme, când orizontul posomorît al țării sale erà luminat de flacările răsboiului nordic, Cantemir examină situația și găsì momentul oportun pentru a se «*ajunge cu creștinii*», desfăcându-se de Turci și înțelegându-se cu Rușii. In primăvara anului 1711, Luca Vistern icul, solul domnului, se prezentă țarului la Iaroslav, pentru a stipulà condițiunile alianței. Înțelegerea s'a făcut ușor, întrucât țarul în «ucazul» sau «*universalul*» său din Luck acceptă condițiunile cerute de Cantemir ca «Nistrul să rămână hotar între ambele țări și Bugeacul cu toate cetățile tot al Moldovei să fie», și domnia Moldovei să fie ereditară în familia Cantemir. Muscalii să nu se amestece în trebile interne ale Moldovei; tribut să nu plătească nici un ban, iar domnul să găsească refugiu în Rusia în caz de restriște. In urma acestei înțelegeri, Cantemir semnà «Demetrius Cantemir, Dei gratia advitam Palatinus Terarum Moldaviae» sau «Dux valahicus».

Indată ce convenția a fost semnată, Cantemir lansă un manifest către țară, în care arătă că Turcii, nesocotind capitulațiunile încheiate cu ei, continuă să asuprească și să stoarcă țara până la măduvă. Ei au dărîmat sau ocupat cetățile și au învoit pe Tătari să prade și să ia în robie pe fii și soțiile locuitorilor, spre a-și bate joc de ele. Din aceste și multe alte pricini și considerațiuni, dânsul s'a hotărît «să se unească cu împăratul milostiv și credincios al Rusiei, Petru Alexievici, care a ridicat arma spre «*a mântui pe creștini de jugul robiei mohamedane*».

Preparativele de răsboiu se făceau cu mare grabă. In ziua de 11 Iunie țarul, Petru Alexievici, sosì la Iași, însoțit de împărătească și de mulți curteni, cari, ca cruciferi adevărați ce erau, umblară pe la toate bisericile și mănăstirile din oraș, pentru a se închinà și a implorà harul ceresc asupra cauzei creștinătății. Atitudinea aceasta plăcù mult ieșenilor, credincioși și cucernici.

La banchetul de înfrățire ce s'a dat, boierii gustară pentru întâia oară «vinul frantozesc» adică șampanie, care se dovedì a fi mai tare decât dânșii, doborîndu-i foarte curând la pământ.

www.digibuc.ro

Intre timp Turcii înaintară cu forțe superioare împotriva țarului și a domnului hain. La Stănilești pe Prut, s'a dat bătălia decisivă în toiul verii 1711, și ea se sfârșì, după o luptă înverșunată de trei zile, cu înfrângerea creștinilor. La «Vadul Hușului» s'a așezat îndată pacea în condițiuni destul de grele pentru creștini. Extradarea lui Cantemir cerută de Turci, fù refuzată net de țar, cu toate că mulți dintre curteni îl îndemnau să nu pericliteze o armată atât de numeroasă de dragul unui singur om. Petru-cel-Mare declară delegaților sultanului cari cereau aceasta, «că mai curând le-ar puteà cedà toată țara până la Cursc, pentru că-i rămâne nădejdea de a o recucerì, dară nu poate în nici un caz să frângă credința și să extradeze pe un principe, care pentru dânsul și-a părăsit țara; căci este cu neputință de a reparà onoarea ce odată s'a pătat».

După așezarea păcii, țarul trecù Nistrul, însoțit de Cantemir și de tovarășii săi de pribegie, vreo mie de toți. La Movilău, pe celalt mal al Nistrului, țarul semnă, la 1 August, ucazul prin care Cantemir cu tovarășii săi primiră azil liber și sigur în Rusia, precum și cuvenita despăgubire pentru averile pierdute. Tot atunci țarul ridică pe Cantemir la rangul de principe sau cneaz al imperiului rusesc. In situațiunea aceasta el erà supus direct țarului și exercità singur și exclusiv dreptul de judecată asupra Moldovenilor pribegi. Inaintând în interiorul Rusiei și scăpând teferi de urmăririle Tătarilor și Cazacilor zaporojeni, ei se așezară în regiunile Harcovului, unde Moldovenii primiră «treisprezece sate, pline de pâine și de heleștee cu pește și cu mori, și bucate, vaci, boi, oi, stupi odoare, ce fusese confiscate generalului Sidlovski, care căzuse într'o greșeală». Una dintre așezările acestea erà Dimitrovca, numită probabil în cinstea lui Dimitrie Cantemir.

Intre însoțitorii nefericitului domn în exil, se găsià și cronicarul Ion Neculce, care ne-a lăsat pagini duioase despre suferințele Moldovenilor în pribegie. Mare și copleșitor erà dorul lor de țară, dar întoarcerea așteptată întârzià mereu și mulți din ei au murit acolo de nostalgie, între care și Casandra, doamna lui Dimitrie Cantemir.

www.digibuc.ro

Cantemir însuș nutrià nădejdea că se va puteà întoarce curând în Moldova sa iubită și deaceea, la plecare el luase cu sine și «*toiagul de argint al țării*», sceptrul Moldovei. O nouă complicație politică i-ar fi putut da posibilitatea de a-și redobândì tronul. Dar Europa obosită și surmenată de îndelungatul zângănit de arme, dorià pacea, care se așează pretutindeni. Complicațiunile politice se iviră numai pe timpul împărătesii Ana și îndeosebi pe timpul Caterinei a II-a când Cantemir nu mai erà în vieață. Atunci planurile lui Petru-cel-Mare fură reluate sub o altă formă. Impărăteasa Caterina se purtă cu gândul de a reface vechiul imperiu bizantin, cuprinzând și regatul Daciei, dară nu pentru Cantemir și nici pentru urmașii săi, cari se stânseseră, ci pentru nepotul ei Constantin, pe care-l dorià urmaș al ultimului Paleolog Constantin Dragazes. Apoi Caterina s'ar fi mulțumit și numai cu restaurarea Daciei pentru crudul cuceritor al Crimeei, cneazul Potiomkin, favoritul împărătesei.

Văzând că realizarea visurilor sale întârzie mereu, începù să i se urască la țară, unde-și petreceà timpul cu revizuirea, întregirea și traducerea operelor sale, care fiind tălmăcite în mai multe limbi europene, deveniră un bun comun al tuturor neamuirlor civilizate. In 1722 el înființă Academia rusească din Petrograd. Numele său figurează între marii eruditi ai lumei pe păreții bibliotecii Sainte Geneviève din Paris. Lordul Byron face mențiune de Cantemir.

In cele din urmă el se mută la Petrograd, unde fu primit cu mari onoruri de țar și de societatea înaltă. Acolo el începù să se dea după moda franceză, razîndu-și barba și mustățile și schimbându-și portul moldovenesc prin costumul francez. In Petrograd Cantemir se căsătorì a doua oară cu Nastasia, fiica principelui Trubețkoi, având de naș pe însuș țarul.

In 1720 Cantemir însoțea pe țar ca tălmaci pentru limbile orientale în Caucaz, împreună cu principii Apraxin și Tolstoi, cari câte-și trei formau consiliul intim al împăratului. Ajungând la Astrahan, Cantemir se îmbolnăvì de friguri, așà că el numai cu mare dificultate putù însoțì pe

www.digibuc.ro

ţar pe uscat până la Derbend; bagajele fură trimise pe mare, dar vasul se împotmolì pe o bancă de nisip; marinarii scăpară, iar bagajele principelui între cari se găsiau şi mai multe manuscripte preţioase — între altele: De statu politico Aulae Othomanicae — se înnecară. In călătoria aceasta Cantemir întocmì o mică tipografie cu litere turceşti pentru tipărirea proclamaţiunilor pe cari ţarul le dădeà în limba populaţiunilor caucaziene.

Intre timp boala sa se agravase şi el numai cu anevoie ajunse la Astrahan şi deacolo cu mari greutăţi la Dimitrovca, unde se restaurase niţel după strapaţele unei călătorii aşà de grele. Curând însă boala se ivì din nou, şi de astădată necruţătoare: în 22 August 1723 Dimitrie Cantemir se stânse în vârstă de 49 de ani, 7 luni şi 5 zile. Diploma prin care fusese numit principe al imperiului german, nu'l mai găsì printre cei vii.

* * *

Două sute de ani au trecut deatunci, şi amintirea suveranului poliglot, istoric şi filosof a rămas şi va rămâneà pururea vie. Cantemir este şi rămâne nemuritor prin sclipitoarea sa inteligenţă, prin neobişnuita sa putere de muncă, prin talentul său neîntrecut şi prin operile sale istorice, prin care a făcut cunoscut numele de Român în lumea întreagă, precum şi prin îndrăzneţele sale planuri politice.

Dar, oricât, istoria se repetă. Au trebuit să treacă două sute de ani, pentru ca Europa să ajungă din nou în flacări şi pentru ca generaţia noastră, în condiţiuni politice similare, să revină la planurile lui Cantemir, să calce hotărîtă pe urma lui, pentru a ajunge la realizarea măreţei idei pe care el a preconizat-o şi a încercat să o întrupeze cu jertfa tronului său domnesc.

Desrobirea şi întregirea neamului erà singurul scop, pentru care Dimitrie Cantemir părăsi toate onorurile şi îndemânările, treçând cu toată oastea sa de partea creştinilor — «relictis *propter unum* cunctis honoribus et commodis, cum ad Chris-

www.digibuc.ro

ÎNFIINŢAREA MITROPOLIILOR ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI ÎN MOLDOVA

DE

C. MARINESCU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI REGALE DIN BARCELONA
CONFERENŢIAR LA FACULTATEA DE LITERE DIN BUCUREŞTI

Şedinţa dela 14 Martie 1924

Scumpei amintiri a lui Dimitre Onciul.

I

MITROPOLIILE DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ

In repetate rânduri, Alexandru, Domnul Ţării Româneşti, ceruse patriarhului Calixt din Constantinopole să acorde demnitatea de mitropolit al Statului consolidat în ultima vreme, unui anume Iachint, care păstoreà dejà ca mitropolit la Vicina [1]). Inaltul prelat grec îndemnase el însuşi pe Domn a se adresà patriarhiei în acest sens. La un moment dat, Iachint se strămutase chiar, după cererea lui Alexandru, din eparhia lui, de sigur sărăcită şi scăzută ca însemnătate, în Ţara Românească [2]).

Erà un bun prilej pentru patriarhie de a-şi asigurà stăpânirea religioasă asupra noului Stat dunărean, deşi stăruinţa repetată a Domnului muntean, înainte de a hotărî pe Calixt

[1]) Localitate pe Dunăre, nu departe de punctul unde se desfac cele trei guri. Pentru istoricul ei, vezi *Vicina*, de Gh. Brătianu. (Académie Roumaine, *Bulletin de la section historique*, X, Bucureşti, 1923).

[2]) H. Gelzer crede (*Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum* (Abhandl. d. philosoph.-philolog. Classe d. königlich bayerischen Akad. d. Wissenschaften, t. XXI, secţia III [München 1899—1901] p. 611), că Iachint venise în Ţara Românească să strângă pomeni.

www.digibuc.ro

a-i recunoaște ca mitropolit pe Iachint, arată o ezitare care se va lămuri ușor prin cele ce urmează.

Abia în Mai 1359, patriarhul numește pe subordonatul său mitropolit al Țării Românești, aceasta însă numai după ce Alexandru jurase că biserica țării va rămâne totdeauna sub jurisdicțiunea Constantinopolei. Ba chiar Calixt cereà voevodului să se lege din nou în scris, și el și copiii lui, că după moartea lui Iachint se va cere tot patriarhiei să designeze pe mitropolitul succesor[1]).

Această stăruință a lui Calixt, în vremea căruia se ajunsese a se supune Constantinopolei și scaunul patriarhiei din Târnova[2]), este cu totul firească, dat fiind că orice creare de mitropolie nouă, însemnà, pe de o parte, și o consacrare politică a Statului în care se înființà, iar, pe de alta, *cuprindeà și o tendință spre autonomia religioasă, după cum se va lămuri din cele următoare.*

In orice caz, din examinarea împrejurărilor politice și religioase în Bulgaria și în Serbia contemporană reiese că Domnul Țării Românești nu se puteà adresà în acel moment pentru designarea unui mitropolit decât patriarhiei din Constantinopol[3]).

Trebuie totuși accentuat dela început că nu Calixt din proprie inițiativă numise, impusese un mitropolit în țara lui Alexandru, ci că acesta ceruse această favoare «*în repetate rânduri*»[4]). Ea nu i-a fost acordată decât după ce voevodul se angajase formal că Țara Românească va rămâne sub dependența religioasă a Constantinopolei.

După cum se va vedeà din cele următoare, patriarhia nu recunoșteà o nouă mitropolie decât sau silită, sau numai după ce luase toate măsurile care-i puteau asigurà supremația asupra acelei mitropolii.

---

[1]) In scrisoarea de numire a lui Iachint și într'alta adresată cu acest prilej lui Alexandru se revine de patru ori asupra acestei obligațiuni și se accentuează că în nici un caz țara nu va primì un «arhiereu de aiurea». Amândouă aceste importante acte în Hurmuzaki-Iorga, vol. XIV, partea I, pp. 1—6. Vezi *ibid.* și p. 8, no. 6.

[2]) W. N. Slatarski, *Geschichte der Bulgaren*, Leipzig, 1918, pp. 171—2.

[3]) Vezi analizarea acestor împrejurări în N. Dobrescu, *Intemeierea Mitropoliilor și a celor dintâiu mânăstiri din țară*, București, 1906, pp. 36—9.

[4]) Vezi mai sus p. 247.

www.digibuc.ro

De sigur, Iachint și-a așezat scaunul la Argeș alături de Domn[1]).

Știri asupra păstoririi primului mitropolit al Țării Românești, lipsesc până în preajma anului 1370. In vremea aceasta, câțiva dușmani personali îl pârîseră la patriarhie pentru niște fapte cari nu reies decât parțial din izvoare.

Anume, Iachint ajunsese a fi considerat la Constantinopole ca un «călcător și disprețuitor» al Bisericii [2]).

Pe la 1370 Iachint se plângea patriarhului Filoteu (1354—1355, 1364—1376) că s'a lăsat înrâurit de ațâțările dușmanilor săi și se scuză că n'a putut veni la Constantinopole, împiedecat fiind de bătrânețe și de boală. Ba chiar, Domnul Țării Românești (acum eră în scaun Vladislav-Vlaicu) îl oprise de a plecà spre îndepărtata capitală, temându-se de lungimea drumului și de ciumă.

Voevodul și boierii trimit la Constantinopol pe dikaiophylax-ul Daniil Kritopulos, pe care Iachint se declarà gata a-l recunoaște ca mitropolit al țării în cazul că patriarhul voià să-i acorde această calitate [3]).

In August 1370, trimisul lui Vladislav apare ca mitropolit *al unei jumătăți* din Țara Românească. Fiindcă sinodul se

---

[1]) V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș* (Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, anii X—XVI, [1917—1923], București, 1923, p. 17 și no. 4) crede că Iachint s'a instalat în biserica aflătoare pe locul actualei mânăstiri din Curtea-de-Argeș. In darea de seamă pe care i-o face în *Revista Istorică*, a. IX (1923), n-le 10—12, (Oct., Decemvrie), p. 193, N. Iorga crede dimpotrivă că în 1359 nu s'a putut face o mitropolie nouă, dat fiind că în 1351 se lucrà încă la Biserica Domnească. Totuși în anul numirii lui Iachint aceasta din urmă trebuie să fi fost de mult isprăvită. Pe de altă parte, nimic nu împiedecà ridicarea unei alte biserici pentru mitropolie în preajma sau imediat după anul 1359.

[2]) N. Iorga, *Condițiile de politică generală în cari s'au întemeiat Bisericile românești în veacurile XIV—XV*, (Analele Ac. Rom., seria II, t. XXXV, [1912—1913], Mem. Secț. ist.), p. 399, afirmă că Iachint eră «bănuit de slăbiciune față de Latini, de trădare chiar».

[3]) Hurmuzaki-Iorga, XIV, partea I, pp. 7—8, no. 6. Din această scrisoare a lui Iachint reiese că relațiunile lui cu Domnul erau foarte bune. Aceasta infirmă credința lui Dobrescu *(Mitropoliile)*, p. 54) potrivit căreia dela Vladislav ar fi pornit cererea ca Iachint să fie înlocuit. Dealtfel din cele ce urmează (vezi mai departe p.) reiese că Țara Românească cerea *încă un* mitropolit nu *alt* mitropolit. Analiza pusă de Iorga în fruntea scrisorii lui Iachint vorbește de «suferințele... și pârile» ce îndurase mitropolitul dela Domn. Iachint nu pomenește nimic de acestea în «pitacul» său, ci numai de acuzațiunile ce i se aduseseră la patriarhie. Pe de altă parte, Dobrescu, *Mitropoliile*, p. 51, interpretează greșit un pasaj din această scrisoare atunci când spune că vrăjmașii lui Iachint atrăseseră lui Vladislav favoarea patriarhului. Iachint amintește în pitac că lui se datorà această apropiere.

www.digibuc.ro

temeà ca nu cumva Daniil să tindă a înlocuì pe Iachint și în restul țării sau să-i facă acestuià vreun alt neajuns, noul mitropolit se legă printr'un act solemn că nu va tinde la aceasta și că se va conformà în purtarea lui față de celalalt mitropolit al țării atitudinii pe care va lua-o față de el sinodul în fața căruia Iachint urmà să se prezinte.

Numirea aceasta a lui Daniil ca mitropolit este înfățișată ca fiind cerută de «boierii și supușii» din Țara Românească al cărei popor «numeros», cereà încă un șef eclesiastic pe lângă cel din Argeș. Noul mitropolit, care erà și locțiitor al Melitenei, își luà numele de Antim. El rămâneà totuși subordonat lui Iachint [1]).

Ce determinase această curioasă numire a unui nou mitropolit în Țara Românească?

Mai toți cercetătorii, cari s'au ocupat cu chestiunea înființării mitropoliilor în țările noastre au fost izbiți de această onoare acordată lui Daniil Kritopulos și au căutat să-i găsească motivele.

Pentru Golubinskii [2]) și Xenopol [3]) numirea a doi mitropoliți ar fi avut de scop împiedecarea desfacerii de patriarhie. Primul autor credeà că exemplul patriarhiei din Târnova și al celei din Ohrida erà hotărîtor în această privință, așà încât erà firesc ca la Constantinopole să se ia măsuri pentru ca neplăcuta surpriză a autonomiei religioase să nu se mai repete și în Țara Românească. Iorga [4]) crede că ridicarea lui

[1]) Hurmuzaki-Iorga, pp. 6—7, 8—9, n-le 5 și 7. Fiindcă în scrisoarea sa către patriarh Iachint numește pe Daniil «frate», s'a introdus într'o parte a istoriografiei românești o greșeală care dăinuește de prea multă vreme. Anume, s'a interpretat aceasta literal și s'a dat, fără a se observà că Iachint designà pe Daniil ca «frate întru Domnul», primului mitropolit numele de Iachint *Kritopulos*. Greșeala pleacă dela E. Golubinskii, *(Scurtă privire asupra istoriei Bisericilor ortodoxe din Bulgaria, Serbia și Românía sau Moldo-Vlahia*, Moscova, 1871, (în rușește), pp. 350—1, 355; cf. și traducerea capitolelor privitoare la țările noastre de I. Caracicoveanu. *Privire scurtă asupra historiei Bisericei Româno-ortodoxă*, Iași, 1879, pp. 18—21). Ea trece la Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, III (ed. II), București, 1914. pp. 253, 257 (totuși la p. 254, n. 4, Xenopol arată pe Daniil ca *frate întru Hristos* al lui Iachint), la C. Auner, *Câteva momente din începuturile Bisericei Române*, Blaj, 1902, p. 103, la Dobrescu, *Mitropoliile*, pp. 50—1. Acesta din urmă însă nu numește pe Iachint, *Kritopulos*. Tot astfel Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 327.

[2]) *Op. cit.*, p. 351 (în traducerea lui Caracicoveanu, p. 19).

[3]) *Op. cit.*, III, p. 254.

[4]) *Condițiile*, pp. 399, 404; Vezi mai sus p. 249.

www.digibuc.ro

Daniil la demnitatea de mitropolit urmăreà combaterea catolicismului față de care Iachint fusese prea tolerant. El n'ar fi fost decât un prelat sufragan, care urmà să supravegheze pe mitropolitul învinuit.

Dacă acesta ar fi fost motivul real, se pare că înlocuirea lui Iachint printr'o persoană mai sigură s'ar fi impus dela sine, fără a se mai recurge la această măsură aproape inutilă. Dobrescu [1]), vedeà în această dublare a mitropoliei muntene dorința patriarhului de a menține pe Iachint în scaun cu toate că Domnul îi ceruse înlocuirea (!) [2]). La aceasta se mai adăogà mărirea țării sub Vladislav, în urma alipirii la stăpânirea lui a Amlașului, Făgărașului și a Banatului de Severin.

Ultima presupunere a lui Dobrescu mi se pare a se apropià de adevăr.

Pentru a-l luminà pe deplin, este nevoie să amintim între altele că Daniil, plecà la Constantinopole *însoțit de mitropolitul Vidinului*, care urmà să confirme și el că Iachint erà într'adevăr oprit de boală a se înfățișà înaintea sinodului [3]). Invocarea mărturiei prelatului din cetatea dunăreană, arată că acesta plecà, împreună cu trimisul lui Vladislav, *din Țara Românească*. Dacă se ține socoteala de timpul cât a trebuit să dureze călătoria până la depărtata capitală imperială și cel scurs acolo până la numirea lui Daniil (cel mai târziu în August 1370 [4]), trebuie să presupunem că plecarea celor doi clerici coincide cu sfârșitul anului 1369 sau cu începutul lui 1370.

Dar aceasta ne obligă să ne gândim numai de cât la amestecul lui Vladislav în luptele pentru stăpânirea Vidinului [5]).

Ludovic-cel-Mare, regele Ungariei, cucerise în 1365 orașul și ținutul respectiv dela țarul Sracimir, cumnatul Domnului muntean. El ar fi voit să facă din acest teritoriu o marcă de apărare împotriva Turcilor, un focar de catolicism și un post

[1]) *Mitropoliile*, pp. 54, 55—6.
[2]) Pentru interpretarea greșită a lui Dobrescu, vezi mai sus p. 249.
[3]) Hurmuzaki-Iorga, XIV, partea I, p. 7, no. 6.
[4]) Vezi mai sus p. 249.
[5]) Vezi pentru aceasta N. Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365—9 și politica lui Vladislav-Vodă față de Unguri*, (Convorbiri Literare t. XXXIV [1900], pp. 962—999).

www.digibuc.ro

de observație față de Vladislav. Propaganda Minoriților, cari ar fi ajuns la convertiri în massă în puține zile în acest ținut al Vidinului[1]), nemulțumì în curând pe locuitorii de credință răsăriteană. «Cu voia unora dintre cetățeni» Vladislav, care ajutase până acum pe regele ungar, luă în stăpânire Vidinul spre sfârșitul lui 1368.

In Februarie 1369, misionarii catolici îndurau martiriul în orașul cucerit, din porunca Domnului muntean[2]). Această trădare silește pe Ludovic la o dublă expediție: In fruntea unei armate, el merge să recucerească cetatea pierdută. Sforțările-i sunt zadarnice. O altă oaste condusă de Nicolae, voevodul Ardealului, intră în Țara Românească, unde este bătută — comandantul este omorît — de pârcălabul Dragomir. In fața acestor insuccese, Ludovic se văzù silit la o înțelegere cu Vladislav.

Vidinul este cedat Ungurilor, cu condițiunea ca aceștia să-l redeà cumnatului voevodului Țării Românești, lui Sracimir. Cu acest prilej Vladislav devine iarăși vasalul regelui Ludovic, însă numai după ce obține compensațiuni considerabile. Anume, i se confirmă bănia Severinului, căreia i se adaogă și ducatul Făgărașului [3]).

Prezența mitropolitului Vidinului în țară trebuie pusă în legătură necesară cu ocuparea orașului de către Vladislav și cu relațiunile de rudenie și de prietenie ale acestuia cu țarul bulgar de pe Dunăre [4]). Trimiterea lui Daniil la Constanti-

[1]) Se credeà că opt Dominicani, aduși de regele Ungariei, ar fi decis să treacă la catolicism două sute de mii de ortodocși și de Bogomili, numai în răstimp de cincizeci de zile.

[2]) Iorga, *Vidinul*, pp. 968—9, 984—6; Jireček, *Gesch. d. Bulgaren*, p. 327—8.

[3]) Iorga, *Vidinul*, pp. 986—7, 989.

[4]) Iorga presupune (*Condițiile*, p. 397) că mitropolia de Vidin ar fi luat naștere pe la 1370, tocmai datorită ocupațiunii orașului de către Vladislav. Dar el crede că jurisdicțiunea ei se întindeà și asupra banatului de Severin. In orice caz, aceasta erà imposibil după intrarea acestui teritoriu în mâinile lui Vladislav. Și după călătoria la Constantinopol împreună cu Daniil, mitropolitul Vidinului rămâne tot în Țara Românească.

In 1373 el erà arătat ca refugiat în Ungrovlahia. Domnul ceruse sinodului ca să-i permită să facă slujbă de arhiereu în țară, rugăminte care fu împlinită. Stoica Nicolaescu, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea, fiul lui Mircea Vodă cel Bătrân* (1431—1435). București, 1922, p. 17. (Atențiunea asupra acestei monografii mi-a fost atrasă de Părintele N. Popescu, profesor universitar). Fără nici o îndoială, refugiul mitropolitului Vidinului trebue pus în legătură cu ocuparea orașului de catre Alexandru în 1368, când el va fi primit cu bucurie pe Domnitorul ortodox.

www.digibuc.ro

nopole cu rugămintea din partea voevodului și a boierilor ca să se mai numească un mitropolit în țara a cărei populație era «numeroasă» [1]), coincide perfect cu întinderea stăpânirii lui Vladislav în urma păcii încheiate cu regele angevin.

* * *

De sigur, reședința lui Antim a fost Severinul [2]) unde i se vor găsi urmași în curândă vreme. El înlocuì însă repede în scaunul din Argeș pe Iachint, care murise probabil înainte de 1373. Intr'adevăr, într'un act slavon, păstrat în arhiva mânăstirii Cutlumuș, din Iulie 1373 (trebue citit indictionul XI nu I), se vorbește de alegerea ca mitropolit al unei părți din Ungrovlahia a protos-ului acestui locaș, Hariton. Innainte de aceasta, din îndemnul acestui cleric, Domnul Țării Românești devenise ctitorul mânăstirii căreia-i făcuse daruri [3]). In actele patriarhiei Hariton apare în 1378 [4]). In 1379 și 1380 încă, noul prelat este pomenit ca făcând parte din sinodul constantinopolitan împreună cu Antim, designat tot ca mitropolit al Țării Românești [5]).

De sigur, acesta din urmă succedase lui Iachint; Hariton, trebuie să-i fi urmat în părțile Severinului [6]), după cum se va vedeà din titlul celui ce-l va moștenì în această demnitate [7]). Din 1380 (Iunie) încolo, acest nou mitropolit nu mai apare în actele patriarhiei. Intre 1381 (Martie), și 1389 (Aprilie),

[1]) Vezi mai sus p. 249 și n. 3 și p. 250.

[2]) Iorga, (*Vidinul*, p. 989) admite ca și mine și Dobrescu (*Mitropoliile*, p. 53) că noul mitropolit se instalează la Severin. Dar mai târziu (*Condițiile*, pp. 399—400) I. revine și afirmă că Antim n'a păstorit la Severin. El n'ar fi avut o reședință, dat fiind că nu există în țară «aproape... reședință domnească», și cu atât mai puțin scaune de mitropolie sau de episcopie. Cf. părerea lui Iorga în această privință în *Istoria Bisericii române și a vieții religioase a Românilor*, I, Vălenii-de-Munte, 1908, p. 22. (Iachint n'ar fi fost decât un delegat, un exarh al plaiurilor fără un scaun metropolitan în Țara-Românească. Cu numirea lui nu s'ar fi creat o nouă dioceză).

[3]) Nicolaescu, *op. cit.*, pp. 16—17.

[4]) Hurmuzaki-Iorga, p. 10, n-rile 9—11.

[5]) *Ibid.*, pp. 10—11, n-rile 12—15.

[6]) Dobrescu, (*Mitropoliile*, p. 47), îl consideră ca urmaș al lui Iachint. Nici succesiunea și cronologia indicată de Xenopol, (*op. cit.*, III, p. 257, n. 14) — Hariton succesor al lui Iachint în 1380, Antim urmaș al lui Hariton dela 1381 până la 1389 — nu se pot susține.

N. Iorga, *Histoire des Roumains*, Paris, 1920, p. 135, se înșeală când spune că Hariton a fost succesorul lui Iachint și al lui Antim. Acesta din urmă trăește mult mai mult ca el.

[7]) Vezi mai departe p. 254.

www.digibuc.ro

Antim, care într'un moment dat este arătat și ca locțiitor al Nicomediei, este singur designat — cu oarecari întreruperi datorite, de sigur, lipsei actelor — ca fiind de față în Constantinopole.

In Iulie 1389, apare lângă el un al doilea mitropolit al Ungro-Vlahiei, Atanasie [1]).

Din cauza golurilor pe cari le lasă actele patriarhiei, este imposibil de spus când înlocuește acest nou prelat pe Hariton. Este sigur însă că el erà mitropolit de Severin. El apare cu acest titlu, alături de primatul țării, Antim, și de un egumen Vladislav, într'un act din 1394 [2]). După această dată — în 1396, 1397, 1400, 1401 — acest mitropolit al «Ungro-Vlahiei de spre Severin» este pomenit și el ca făcând parte din sinodul constantinopolitan [3]).

Antim, apare încă în calitate de mitropolit al Țării-Românești în 1401 [4]).

In orice caz, în această vreme Statul lui Mircea-cel-Bătrân aveà două mitropolii, semn de consolidare și de întindere teritorială considerabilă.

---

[1]) Hurmuzaki-Iorga, *loc. cit.*, pp. 11—13, n-rile 16—19.

[2]) B. P. Hasdeu, *Istoria critică a Românilor*, I, București, 1874, p. 126, n. 12.

[3]) Este adevărat însă că, deși în 1400 și 1401 se menționează acest mitropolit în sinod, numele nu-i este dat. Atanasie este designat precis până în Martie 1397. Socotesc însă că tot despre el este vorba și în 1400—1401. Hurmuzaki-Iorga, pp. 24, 28, 29, 30, 31, n-rile 48—49, 54—57, 59—62, 64—65, 67—68.

[4]) Hurmuzaki-Iorga, pp. 30—1, no. 66. Dobrescu se înșeală deci (*Mitropoliile*, p. 47). când afirmă că Antim este pomenit ultima dată în 1394. (D. admite totuși că el a păstorit până după 1400).

www.digibuc.ro

II

INTEMEIEREA MITROPOLIEI MOLDOVEI

In principatul înfiinţat în vremea când Ţara Românească căpătà o mitropolie proprie, întemeierea unui scaun eclesiastic superior aduce după sine întâmplări diferite de cele din ţara vecină.

La început, Moldova apare ca atârnând din punct de vedere religios de dioceza ortodoxă din Halici. Lucrul se explică nu numai printr'o consideraţiune de vecinătate ci şi — mai ales — prin faptul că Maramureşul de unde veneau descălecătorii pare a fi atârnat de acelaşi scaun [1]).

In vremea când Minoriţii roiau în misiunea lor de convertire şi prin părţile Vidinului [2]), doi Fraţi germani din ordinul Sfântului Francisc, Nicolae de Mehlsack [3]) şi Paul de Schweidnitz, pătrunseseră până la Siret, capitala lui Laţco. Câştigat de propaganda lor, voevodul cerù papei Urban V un episcop catolic, care urmà să fie aşezat în Siretul ridicat pentru el la rangul de reşedinţă episcopală *(civitas)*. La 24 Iulie 1370, papa însărcinà pe arhiepiscopul de Praga şi pe episcopii din Bratislava şi din Cracovia să cerceteze sinceritatea intenţiunilor «ducelui» moldovean şi să vadă dacă într'adevăr Fratele franciscan Andrei de Cracovia, pe care Laţco îl ceruse pentru scaunul ce urmà să se înfiinţeze, erà potrivit pentru aceasta [4]). Cercetarea fu favorabilă şi voevodului şi Minoritului polon. La 9 Martie 1371, Florian, episcopul de Cracovia, vesteà că sfinţise pe Andrei episcop de Siret, oraş

[1]) Hurmuzaki-Densuşianu, I, partea II, p. 160; Hurmuzaki-Iorga, pp. 15—16, no. 31; cf. G. Popovici, *Anul dela Martie în Moldova*, (Convorbiri Literare, t. 39 [1905], p. 207, nota; Dobrescu, *Mitropoliile*, pp. 73, 88—9.

[2]) Vezi mai sus p. 252.

[3]) El petrecuse multă vreme în aceste părţi ale «Rusiei, Lituaniei şi Valahiei». La 4 August 1370, Papa îi acordà permisiunea să întrebuinţeze 25 de Minoriţi pentru propagarea catolicismului în aceste ţinuturi. Hurmuzaki-Densuşianu, p. 163, no. 126.

[4]) Hurmuzaki-Densuşianu, pp. 160—3.

www.digibuc.ro

ridicat acum la rangul de reședință [1]). Peste două luni noul cap religios trimitea din Cracovia la Roma jurământul depus cu ocazia consacrării [2]). Ofensiva catolică în aceste părți se completă în Septemvrie al aceluiași an prin numirea de către Grigore XI a lui Nicolae de Buda ca episcop al Milcoviei al cărei scaun era vacant de câtva timp [3]).

Este sigur însă că gestul lui Latco era dictat de considerațiuni de oportunitate. Este greu să se spună dacă într'adevăr el se adresase papei ca să i se dea un episcop polon de teama Ungurilor [4]), dat fiind că după moartea lui Cazimir (3 Noemvrie 1370) și Polonia și Ungaria sunt întrunite în aceiași mână viguroasă a lui Ludovic-cel-Mare, așa încât, în momentul când Andrei de Cracovia era sfințit episcop de Siret, regatul din Nordul Moldovei avea același rege ca și cel din Apus.

Este sigur însă că propaganda catolică n'a mai înregistrat vreun succes notabil în afară de această așezare a unui episcop în Siret. Soția lui Latco ea însăși rămăsese ortodoxă [5]). Episcopatul vegetează până pe la începutul veacului XV, când dispare [6]).

* * *

In vremea, când Latco urmărea desfacerea Moldovei de Halici, regele Poloniei, Cazimir, isprăvea cucerirea Galiției. Indată după aceasta, pentru a înlătura pretențiunile ducilor lituani și ale principilor ruși din Moscova asupra noului teritoriu [7]), el se gândi la reînființarea vechei mitropolii ortodoxe de Halici, redusă acum la rangul de episcopat.

Intr'adevăr, se întemeiase aici o mitropolie pe la 1303 sau 1305. Suprimată, ea renaște, cu toată opunerea mitropolitului de Kiev, între 1341 și 1347 [8]). Cazimir, căruia se

[1]) Hurmuzaki-Densușianu, pp. 168—171.
[2]) *Ibid.*, pp. 171—4.
[3]) Noul numit era originar din aceste părți. *Ibid.*, pp. 174—5.
[4]) Aceasta-i parerea lui Iorga, *(Ist. Bis. române*, I, p. 33). El crede chiar că viitorul episcop îi fusese recomandat de Cazimir *(ibid.*, p. 34).
[5]) Hurmuzaki-Densușianu, *loc. cit.*, p. 197, no. 146; cf. Iorga, *Condițiile*, p. 405.
[6]) Vezi amănunte în Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, I—II, pp. XXIX—XXX, XLVII—XLVIII; cf. același, *Ist. Bis. române*, I, pp. 60—1.
[7]) J.Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, I, Wien, 1878 p. 343.
[8]) H. Gelzer, *Beiträge zur Kirchengeschichte aus griechischen Quellen*, (Zeitschrift für Kirchengeschichte, t. 13, [1892]), pp. 254—5, 259; cf. Pelesz, *op. cit.*, I, 383—4, 385, n. 84.

www.digibuc.ro

datoreà și înființarea între 1366 și 1370 a unui arhiepiscopat catolic, recunoscut ca atare și în 1375, în același oraș galițian [1]), cere în 1370 patriarhului din Constantinopole, Filoteu (1354—1355, 1364—1376) să sfințească ca mitropolit de Halici pe episcopul ortodox dejà existent, Antonie. *Regele amenință pe patriarh, în caz de refuz, cu trecerea Rutenilor la catolicism* [2]).

In Mai 1371, sinodul constantinopolitan satisfăcù cererea stăpânitorului catolic prezentată atât de energic și reînființă mitropolia de Halici, dându-i drept păstor pe protejatul lui Cazimir. In actul de numire se fixează și episcopiile sufragane ale noului scaun și anume: Chelm, Peremyschl, Wladimir și Turov. Nu se pomenește nimic de Moldova, deșì ar fi fost firesc ca după gestul lui Latco să se afirme și mai mult pretențiunile patriarhiei asupra țării de curând întemeiate.

Aceasta însemnează că în țara vecină nu există încă o eparhie; când în actele pontificale din 1370 se pomenește de atârnarea religioasă a stăpânirii lui Latco de episcopia ortodoxă din Halici [3]), se înțelege, de sigur, că țara făceà parte integrantă din teritoriul de jurisdicție al acesteia [4]). Dar, chiar din actul de numire al lui Antonie rezultă că în Moldova nu există la această dată vreo episcopie ortodoxă. Intr'adevăr, se specifică într'însul că noul mitropolit puteà să consacre episcopi, în caz că în provincia sa n'ar fi găsit un sufragan ca să-l secundeze, împreună cu mitropolitul Ungrovlahiei [5]).

---

[1]) J. Caro, *Geschichte Polens*, Gotha, 1863, pp. 612—613; cf. Gelzer, *Beiträge*, p. 262. Arhiepiscopatul catolic deci *coexistà* cu episcopatul și mai apoi cu mitropolia ortodoxă, datorită inițiativei aceluiași rege. Iorga, *(Condițiile*, p. 406) crede că în 1375 scaunul ortodox de Halici ar fi fost *înlocuit* printr'un episcopat catolic de către Ludovic-cel-Mare.

[2]) Fr. Miklosich și Ios. Müller, *(Acta patriarchatus constantinopolitani* (1315—1402), I, Vindobonae, 1870, pp. 577—8, no. 318.

[3]) Vezi mai sus p. 255.

[4]) D. Onciul, *Teoria lui Roesler*, (Convorbiri Literare, t. 19 [1885]), p. 338; cf. G. Popovici, *Anul dela Martie în Moldova*, p. 207, nota.

[5]) Actul de numire al lui Antonie în *Acta patriarchatus*, I, pp. 578—580, no. 319; cf. Hurmuzaki-Iorga, XIV, partea I, p. 10, no. 8.

Gelzer, *(Beiträge*, p. 263, n. 1) trage concluzia, din mențiunea mitiopolitului Țării Românești în legătură cu sfințirea de episcopi, că acesta trebuie să mai fi avut vreun sufiagan, fiindcă altfel ordinațiunea făcută numai de doi episcopi ar fi fost necanonică. De fapt, Iachint aveà în acest moment ca subordonat pe noul mitropolit Antim. Cât privește sfințirea de episcopi, trebuie notat că ea se poate face de trei dar și de doi colegi de grad. N. Milaš. *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche* (trad. A. v. Pessic) Zara, 1897, p. 237.

www.digibuc.ro

Aceasta arată că în Moldova Antonie n'ar fi avut la cine să se adreseze.

Indeplinirea cererii regelui Cazimir însă are o altă latură mai interesantă. Anume, ea ne luminează atitudinea patriarhiei atunci când era vorba de înfiinţări de mitropolii.

Ridicarea Haliciului la vechiul rang însemnă desfacerea din teritoriul de jurisdicţie al mitropoliei din Moscova a unei bucăţi considerabile şi, în acelaşi timp, crearea în coasta acesteia a unui scaun de concurenţă. Dealtfel chiar aceasta fusese şi intenţiunea lui Cazimir.

Tocmai din această pricină, patriarhul caută să se desvinovăţească faţă de mitropolitul moscovit, Alexie, şi-i arată că nu se putea opune cererii lui Cazimir, mai ales că el — Alexie — nu se mai îngrijea de creştinii din Rusia-Mică. Patriarhul mai adaugă şi următoarea motivare lămuritoare a procedeelor întrebuinţate la Constantinopole când se cerea o înfiinţare de mitropolie: «*Altfel ar fi stat lucrurile, dacă stăpânitorul acelei ţări* [Cazimir] *ar fi fost ortodox şi de credinţa noastră; atunci poate l-am fi înfrânat noi şi nu i-am fi îndeplinit dorinţa, chiar dacă n'ar fi fost prea bine aceasta; cum el însă nu-i dintre ai noştri, ci un Latin, puteam noi să ne împotrivim lui cumva?*

Mai ales că avea de gând să creeze o mitropolie latină deosebită şi să facă pe Ruteni să treacă la credinţa catolică. Gândeşte-te şi tu dacă ar fi fost bine ca aceasta să se întâmple! Eu mulţumesc lui Dumnezeu că n'a făcut aceasta, ci a cerut un mitropolit dela noi [1])». Din acest text este de reţinut, în folosul demonstraţiunii ce va urmă, că patriarhul mărturiseşte că s'ar fi opus la cererea lui Cazimir, *dacă acesta ar fi fost un ortodox* şi că, dacă n'a făcut-o, cauza era catolicismul suveranului polon.

* * *

[1]) „...ἄλλως τε καὶ, εἰ ἦν ὁ αὐθέντης τοῦ τόπου ὀρθόδοξος καὶ τῆς ἡμετέρας πίστεως, ἴσως ἐμέλλομεν προσκαρτερήσειν τοῦτο καὶ παραπετάσειν, καίτοιγε οὐδὲ τοῦτο ἦν ἂν καλὸν, διὰ σὲ δὲ ἴσως ἐποιοῦμεν τοῦτο. ἐπεὶ δὲ οὐκ ἔσειν ἡμέτερος, ἀλλὰ λατῖνος, ἔπρεπεν, ἵνα ἀποπέμψωμεν αὐτὸν κενόν, καὶ ἔμελλε ποιήσειν παραυτίκα μητροπολίτην λατῖνον, καθὼς ἔλεγε, καὶ βαπτίζειν τοὺς Ῥώσους εἰς τὴν πίστιν τῶν Λατίνων, ὅπερ διακρίνοις σὺ, ὅτι καλὸν ἦν, εἰ ἐγένετο; ἐγὼ πολλὰ εὐχαριστῶ τῷ θεῷ, ὅπως οὐκ ἐποίησε τοῦτο, ἀλλ' ἔγραψε καὶ ἐζήτησε παρ' ἡμῶν μητροπολίτην". *Acta patriarchatus*, I, p. 583.

www.digibuc.ro

Pentru a explică pe deplin motivele conflictului religios care va izbucni peste un deceniu în Moldova, este necesar să examinăm și felul în care s'au întemeiat alte mitropolii vecine.

Reușita lui Cazimir cu prilejul cererii în favoarea scaunului din Halici, determină și pe ducele Lituaniei, Olgierd, să repete o cerere anterioară și să pretindă și el un mitropolit dela Constantinopole, aceluiași patriarh Filoteu.

Dar înființarea unei mitropolii lituane însemnà iarăși o reducere a teritoriului de jurisdicție al șefului bisericii din Moscova, Alexie. Acesta avusese grija, dealtfel, să se opună la această cerere. In situația grea în care se găsea patriarhul, el recurse la un procedeu pe care-l vom întâlnì peste puțină vreme aplicat și Moldovei. Un «syncellus» al bisericii constantinopolitane, Ioan, însoțit de un călugăr sârb, Ciprian, erau trimiși să examineze reclamațiunile ducelui lituan și ale mitropolitului Alexie.

Ciprian însă, un ambițios, înlătură pe tovarășul de cercetare, atrage de parte-i mai întâiu pe Alexie, pleacă apoi în Lituania unde reușește să capete simpatia lui Olgierd și a altor prinți lituani. Deaicì acuză pe mitropolitul Moscovei pe care ar fi voit să-l înlocuească și trimise patriarhului scrisori ca din partea prinților lituani, cuprinzând cererea ca Ciprian să fie numit mitropolit. Ca și Cazimir cu câțiva ani înainte, ei amenințau, în caz de refuz, că se vor adresà Papei. Erà cel mai bun mijloc pentru a convinge pe patriarh. Intr'adevăr, în 1376, Filoteu recunoaște pe Ciprian ca mitropolit al Kievului și al Lituaniei și-i acordă și dreptul de succesiune în scaunul din Moscova la moartea lui Alexie. In 1389 el ajunge chiar, după multe incidente, și mitropolit «a toată Rusia» [1]).

Patriarhul îl recunoscuse cu atât mai ușor, cu cât el îl puteà considerà ca pe un *om al său*, trimis din Constantinopole.

Dar și incidentele petrecute puțin după aceasta în Biserica haliciană sunt foarte instructive în privința politicei patriarhale în părțile acestea.

[1]) Pelesz, *op. cit.*, I, pp. 345—6, 354; cf. Gelzer, *Beiträge*, p. 273.

www.digibuc.ro

Nu se știe când va fi murit mitropolitul Antonie. Se pare însă că a avut un urmaș. In 1391 patriarhul însărcinà pe un călugăr Simeon să administreze Biserica din Halici până i se va dà un nou șef. Ciprian ar fi voit să supună jurisdicției sale și acest teritoriu, desfăcut cu douăzeci de ani înainte din mitropolia Moscovei în fruntea căreia se află el acum. Bine înțeles, regele Poloniei, din motive politice lesne de înțeles, se opunea acestei încercări a mitropolitului moscovit [1]). In 1393, episcopul Ioan de Łuck apăreà la Constantinopole cu o scrisoare a lui Vladislav, care cereà patriarhiei scaunul Haliciului pentru trimisul lui.

Dar Ioan cel ocrotit de rege fusese reclamat mai înainte patriarhului pentru o vină față de episcopul de Wladimir. De aceea șeful Bisericii din Constantinopole trimite în Iulie 1393 pe Mihail, arhiepiscopul de Betleem, în «Rusia» ca să cerceteze. Fiindcă Ioan de Łuck nu voià să apară în fața sinodului după porunca patriarhului, acesta ordonă lui Ciprian să-l scoată din scaun și să numească la Łuck pe un anume Teodor. Regele Poloniei însă considerà pe Ioan ca mitropolit de Halici. Urmează o serie de neînțelegeri între patriarhie și suveranul polon.

In 1397, arhiepiscopul de Betleem, cunoscător al obiceiurilor și la limbii țării, este trimis din nou în cercetare în Galiția și în Moldova unde se iscase un conflict exact asemănător [2]). Patriarhul cereà regelui Poloniei ca să determine pe Ioan să părăsească scaunul halician la sosirea trimisului său și să se înfățișeze lui Ciprian, «mitropolitul său», ca să-l ierte. Numai după aceasta puteà să se prezinte la Constantinopole unde dorința regelui urmà să fie satisfăcută. Dacă însă Ciprian nu voià să-l ierte — și patriarhul erà de sigur convins de aceasta — regele erà îndemnat să trimită pe altcineva la patriarhie împreună cu arhiepiscopul de Betleem ca să fie pus în scaunul din Halici. Iar dacă nu aveà pe cine să designeze, *patriarhul se arătà gata să-i trimită un mitropolit dela Constantinopole* [3]).

[1]) Pelesz, *op. cit.*, I, p. 354; cf. pp. 392, 396. (P. se înșeală când spune că regele *Cazimir* se opuneà tendințelor lui Ciprian. De fapt, acum domnià Vladislav Iagełło).

[2]) Vezi mai departe pp. 264 urm.

[3]) *Acta patriarchatus*, II, 171—2, no. 338; Hurmuzaki-Iorga, XIV, partea I, pp. 24—8, n-rile 50—3; Pelesz, *op. cit.*, I, pp. 393—5; Gelzer, *Beiträge*, p. 265.

www.digibuc.ro

Cazul acesta al lui Ioan de Łuck este foarte instructiv. El arată etapele prin cari treceà obișnuit patriarhia pentru a se opune creării sau menținerii unei mitropolii, care conținea în sine tendința firească spre autonomie.

La început, împotrivire; în caz că suveranul țării respective nu cedà, un delegat sau mai mulți trimiși dela Constantinopol pentru *cercetare*. Această cercetare însă urmăreà, cum se va vedeà și din cazul Moldovei, înlăturarea cererii formulate sau, dacă nu se puteà, impunerea ca mitropolit a trimisului patriarhal (cazul lui Ciprian). Când nici această soluție nu erà primită, patriarhul se arătà gata să trimită pe altcineva din Constantinopole, evident, o persoană supusă, «din chilia lui», a cărei prezență pe scaunul mitropolitan puteà să fie o garanție că țara respectivă nu se va desface de patriarhie.

In privința aceasta exemplul scaunului metropolitan al Moscovei, ocupat obișnuit de Greci — ceeace aveà drept urmare menținerea bisericii rusești sub Constantinopole — este cu desăvârșire tipic[1]).

La Halici însă, încercarea Constantinopolei nu reușește. In 1398 Ioan este instalat de rege ca mitropolit în orașul galițian[2]).

* * *

Tot atât de puțin succes va aveà patriarhul și în Moldova unde un conflict religios asemănător cu cel provocat la Halici se desfășurà exact în aceeaș, vreme, exact din aceleași motive. Cu cele ce cunoaștem acum din diocezele vecine asupra procedeelor patriarhale, vom înțelege foarte bine criza care a precedat înființarea scaunului metropolitan moldovean.

De o mitropolie înființată în Moldova sub Iurg Coriatovici, având în frunte un prelat sfințit de patriarhul din Ohrida, nici nu poate fi vorba. Existența acestei mitropolii, acceptată numai pe baza unui pasaj din cronica lui Ureche, dovedit a fi el însuși o interpolație târzie[3]), trebuie hotărît și definitiv în-

[1]) Gelzer, *Beiträge*, p. 270.
[2]) Pelesz, *op. cit.*, I, p. 396.
[3]) Pasajul respectiv în C. Giurescu, *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359—1595), întocmit după Grigorie Ureche Vornicul, Istratie Logofătul și alții, de Simion Dascălul*, București, 1916, pp. 19—20 *(în aparat)*.

www.digibuc.ro

lăturată din istoriografia noastră, cu tot numărul impresionant al cercetătorilor cari au admis-o până acum [1]).

Innainte de 1393, un trimis al patriarhiei, Teodosie, veneà într'o misiune de cercetare în Moldova. Fără teamă de greşeală putem afirmà că erà vorba de o cerere a ţării, încurajată de exemplele vecine, de a i se recunoaşte un mitropolit. Obţinerea unui asemenea prelat însemnà şi consacrarea religioasă a independenţii Statului şi, în acelaşi timp, evitarea pretenţiunilor Poloniei asupra Moldovei, care altfel depindeà, sub raportul eclesiastic, de Halici.

Primirea făcută lui Teodosie, care de sigur după procedeul cunoscut din alte părţi ar fi voit să se impună el ca mitropolit dacă nu puteà să împiedece crearea unui scaun în Moldova, a fost rea. Trimisul patriarhal trebuì să părăsească ţara.

In cazul acesta, erà însă vorba de un stăpânitor ortodox, faţă de care patriarhia nu mai trebuià să întrebuinţeze tactica mlădioasă cunoscută din cazurile precedente.

De aceea se trimise direct din Constantinopol un mitropolit grec ţării, un anume Ieremia. Dacă patriarhul nu puteà să împiedece înfiinţarea unei mitropolii în Moldova, el încercà cel puţin să ridice pe scaun un prelat grec, un om de încredere, cu atât mai mult cu cât în Haliciul vecin el nu reuşise aceasta.

Dar Ieremia fu isgonit fără întârziere. Trimisul patriarhiei afurisì pe voevod şi poporul moldovenesc şi caterisì pe mitropolitul voit de ţară, Iosif, şi pe un episcop Meletie.

Iosif, fusese sfinţit ca episcop de mitropolitul Antonie de Halici la o dată necunoscută, în orice caz înainte de 1391,

[1]) D. Onciul, *Teoria lui Roesler*, loc. cit., pp. 337—9; acelaşi, *Geschichte der Bukowina*, Wien, 1899, pp. 18 şi 20; Xenopol, *op. cit.*, t. III; pp. 150 şi 256; Dobrescu, *Mitropoliile*, 76—87. (Argumentaţia lui D., care totuşi crede că mitropolitul lui Iurg Coriatovici n'ar fi fost sfinţit la Ohrida, ci la Târnova, este deadreptul naivă. In manualul de *Istoria Bisericii Române*, (ed. II-a, Bucureşti, 1923), al aceluiaşi, nu se mai pomeneşte însă de acest mitropolit; C. Auner, *Câteva momente din începuturile Bisericei Române*, Blaj, 1902, pp. 105—6, 107; Iorga, *Istoria Bisericii*, I, pp. 36—7 se pronunţă cu bună dreptate hotărît împotriva existenţei acestei mitropolii; cf. H. Gelzer, *Das Patriarchat von Achrida*, Leipzig, 1902, p. 23. Părerea lui D. Dan, *(Cronica Episcopiei de Rădăuţi*, Viena, 1912, pp. 17—21, 27) conform căreia, înainte chiar de mitropolitul Teoctist (!), sfinţit sub Iurg, şi chiar mai înainte de întemeierea Moldovei *(sic)* ar fi existat în aceste părţi o mitropolie, nu poate fi luată în consideraţiune.

www.digibuc.ro

când scaunul orașului galițian era vacant, poate chiar înainte de 1387 [1]).

Faptul că în acest ultim an Petru Mușat făcuse jurământul de credință față de regele Poloniei înaintea mitropolitului Ciprian al Kievului și al Lituaniei nu implică numai decât lipsa unui episcop în Moldova [2]). Era firesc ca jurământul Domnului moldovean să se facă în mâinile unui prelat ortodox din țara suzeranului. Iosif era un om de țară [3]) și tocmai de aceea fusese cerut patriarhiei ca mitropolit. In orice caz, contrariu părerii unanim admise în istoriografia noastră până acum, el nu fusese niciodată episcop de Cetatea-Albă [4]). De sigur el rezidase dela început în Suceava; unde-și va fi avut scaunul Meletie nu se știe [5]).

In decursul anului 1393, și timp de câteva luni în 1394, Ieremia figurează în sinodul constantinopolitan cu titlul de mitropolit al «Maurovlahiei».

El este numit în scaunul de Târnova, în August 1394, deși se pare că mai rămâne încă la Constantinopole [6]), poate în așteptarea desfășurării lucrurilor în Moldova.

---

[1]) Vezi mai sus p. 260; cf. Popovici, *Anul dela Martie*, loc. cit., p. 207, nota; Dobrescu (*Mitropoliile*, p. 91, n. 1), crede că Iosif fusese hirotonisit între 1378 și 1387; vezi același, *ibid.*, p. 89, n. 2.

[2]) Dobrescu, *loc. cit.*, vede în prezența lui Ciprian la jurământul prestat de Petru Mușat regelui Poloniei în 1387 (Hurmuzaki-Densușianu, I, partea II, pp. 295—6, no. 235) o probă că în Moldova și la Halici scaunele metropolitane erau vacante; cf. pentru aceiași părere, Iorga, *Condițiile*, p. 407.

[3]) «...ἀλλ' ἐκεῖθεν ὢν τοπικὸς καὶ συγγενὴς τῶν τοῦ τόπου αὐθέντων...». Onciul (*Teoria lui Roesler*, p. 339) și Dobrescu, (*op. cit.*, p. 90) înțeleg din acești termeni că Iosif era rudă cu Domnii. Tot astfel Iorga (*Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 295). Dar același revine în *Condițiile* p. 409 și în n. 5 dela p. 32 din Hurmuzaki-Iorga, *loc. cit.*, și socotește că aceasta însemnează mai de grabă că Iosif era un Moldovean, un localnic, traducere care mi se pare mult mai probabilă.

[4]) Scrisoarea patriarhală din 26 Iulie 1401, (Hurmuzaki-Iorga, *loc. cit.*, pp. 32—3, 34—5) spune numai că Antonie de Halici avusese voie să hirotonisească episcopi pentru eparhiile Rusiei-Mici, între cari se socotea și Cetatea-Albă. Se arată prin aceasta numai întinderea jurisdicției mitropoliei de Halici. Cât despre Iosif, se spune tot acolo, că el fusese dela *început* numit în Moldova. El nu venise *de aiurea* în țară. Dacă el s'ar fi strămutat dela Cetatea-Albă, care nu aparținea în această vreme Moldovei (Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, București, 1899, pp. 57—8), atunci de sigur că nu s'ar mai fi putut spune că nu venise din altă parte. De altfel în n. 5, dela p. 32 Iorga observă că din textul scrisorii nu reiese că Iosif ar fi rezidat vreodată la Cetatea Albă.

[5]) Onciul, *Gesch. d. Bucowina*, p. 18, crede că el rezidă la Suceava. In n. 1 dela p. 21 din Hurmuzaki, XIV, partea I, Iorga presupune că Iosif și Meletie păstoreau la Rădăuți și Roman sau în mănăstirile dela Neamț și din Rădăuți; cf. același *Gesch. d. rum. Volkes*, I, Gotha, 1905, p. 296 pentru Meletie.

[6]) Hurmuzaki-Iorga, pp. 16—18, 32, 34, n-rile 32, 34—5, 37—9, 69 și 70.

www.digibuc.ro

Un protopop moldovean, Petru, se înfățișà în orașul imperial în 1395, trimis de noul Domn Ștefan, care se rugà de patriarhul Antonie să recunoască pe cei doi episcopi. Acesta însă, socotindu-i drept «hoți, stricați și prădători» cereà voevodului să-i isgonească din Biserica Moldovei. Numai în cazul acesta blestemul aruncat asupra lui și a țării de către Ieremia puteà fi ridicat. Tot atunci se puteà sperà în trimiterea unui mitropolit, care în mintea patriarhului trebuià să fie prelatul isgonit cu câțiva ani înnainte.

In așteptarea acestor măsuri din partea lui Ștefan, șeful Bisericii constantinopolitane numeà «dichiu» al mitropoliei moldovenești pe solul domnesc, care, bine înțeles, nu primise aceasta decât după opunerea obișnuită în asemenea circumstanțe și numai după ce patriarhul îl amenințase cu luarea darului. I se acordau lui Petru depline puteri în conducerea Bisericii din Moldova. Preoții și diaconii însă, urmau să fie hirotonisiți, după recomandarea lui, de către episcopi din țările vecine. Totuși, misiunea lui cea mai de seamă erà isgonirea episcopilor «mincinoși» din Biserica țării. Un îndemn în acest sens se trimiteà și clerului, boierilor și poporului din Moldova. In același timp patriarhul invità pe cei doi episcopi să vină să se desvinovățească în fața sinodului. In caz de nesupunere el îi amenințà cu o nouă afurisenie [1]).

Pentru a îndrumà lucrurile pe un drum bun, Antonie trimiteà în Septembrie al aceluiași an pe mitropolitul de Mitilene în Țara Românească, unde trebuià să ia anumite măsuri dictate de patriarhie, și în Moldova. El îi dà voie să ridice blestemul aruncat de Ieremia asupra țării, excluzându-se însă cei doi episcopi dela această favoare [2]).

Dar toate măsurile patriarhiei rămaseră fără rezultat. Un an și câteva luni mai târziu, în Ianuarie 1397, arhiepiscopul de Betleem, Mihail, care mai fusese în părțile galițiene prin

[1]) Hurmuzaki-Iorga, pp. 18—21, 22—3, n-rile 42—6.
[2]) *Ibidem*, pp. 23—4, no. 47.

www.digibuc.ro

1393—1394, cu prilejul incidentelor provocate de numirea lui Ioan de Łuck [1]), erà însărcinat cu o nouă încercare de a împăcà lucrurile în Moldova și la Halici, mai ales că el erà un cunoscător al limbii, al stăpânitorilor și al popoarelor din cele două țări [2]). El erà numit exarh patriarhal și la Halici și în Moldova unde adevăratul mitropolit erà considerat tot Ieremia. Bine înțeles, i se recomandà iarăși să înlăture pe cei doi episcopi moldoveni și în acelaș timp pe Ioan de Łuck. Arhiepiscopul de Betleem erà însărcinat în același timp cu o misiune din partea împăratului bizantin față de regele Poloniei [3]).

Această ultimă misiune s'ar explicà și prin situația grea în care se aflà imperiul în această vreme, amenințat de aproape de Baiazet [4]).

* * *

Nici misiunea arhiepiscopului de Betleem nu pare a fi avut vreun succes deosebit. Totuși, la un moment dat, sinodul ridicase, în împrejurări pe cari nici un izvor cunoscut nu le precizează, afurisenia de deasupra poporului și a preoților. Rămăseseră sub blestem numai boierii «ca vinovați de nesupunere» și episcopii. Odată cu venirea la tron a lui Alexandru-cel-Bun trebuià să se lămurească și acest conflict, care durase prea mult și pentru țară și pentru patriarhie.

Din însăși ridicarea afuriseniei de deasupra poporului și a preoților se vede că patriarhul începuse să cedeze. Menținerea ei asupra boierilor arată însă dorința hotărîtă a acestora de a aveà mitropolit un Român.

De sigur, numai în fața acestei hotărîri, patriarhul Matei (1397—1410) s'a văzut silit să facă ceeace se obișnuià totdeauna la Constantinopole în cazuri extreme: Să recunoască pe prelatul susținut de țară sau de suveran. Dealtfel

[1]) Vezi mai sus p. 260; cf. Hurmuzaki-Iorga, pp. 16—17, n-rile 33 și 36.
[2]) De sigur mitropolitul știà slavonește. Cf. mai departe p. 266 trimiterea în Moldova în 1401 a lui Grigore Țamblac pentru același motiv.
[3]) Hurmuzaki-Iorga, pp. 28, n-rile 50—3.
[4]) Vezi pentru detalii Iorga, *Condițiile*, pp. 410—411.

www.digibuc.ro

Alexandru însuşi trimisese îndată după luarea domniei o delegaţie de boieri şi de ieromonahi la patriarhie pentru a obţine iertarea lui Iosif. Meletie probabil murise.

Sinodul luă din nou în cercetare cele susţinute de voevod şi anume că Iosif fusese sfinţit de Antonie al Haliciului, că erà un localnic şi că deci nu venise din altă parte ca un «σερβοεπίσκοπος» (adică sfinţit la Ohrida) [1]).

Pentru salvarea aparenţelor, se trimite în Iulie 1401 în Moldova, conform obiceiului cunoscut, o delegaţie compusă din călugărul Grigore Ţamblac şi din dascălul Manuil Archon. Primul erà un Bulgar din şcoala patriarhului Eftimie dela Târnova. Cunoscător al limbii bisericeşti din Moldova, el puteà fi primit mai bine [2]) — bănuià patriarhia — decât un prelat grec. El puteà chiar sperà la un rang în biserica moldovenească în care puteà păzì interesele pàtriarhului. El rămase chiar în ţara lui Alexandru, unde apare la un moment dat cu titlul de «ieromonah al bisericii moldoveneşti» [3]).

Cei doi trimişi urmau să cerceteze adevărul celor spuse de solia moldovenească şi să confirme pe Iosif ca mitropolit, în cazul că lucrurile se înfăţişau aşà cum se comunicase în urmă la Constantinopole [4]).

Aceasta însemnà recunoaşterea mitropolitului moldovean. Statul se consolidà acum pe deplin prin aşezarea în Suceava a unui cap bisericesc recunoscut şi de patriarhie. Pentru a se consacrà şi mai mult caracterul de reşedinţă metropolitană a Capitalei lui Alexandru-cel-Bun, după sfatul lui Iosif chiar,

---

[1]) Iorga, *Gesch. d. rum. Volkes*, I, p. 296, crede că acest termen ar arătà că Iosif şi Meletie erau din şcoala lui Nicodim; Onciul, *Teoria lui Roesler*, pp. 340—1, admite chiar că Iosif ar fi fost sfinţit la Ohrida. Actele patriarhiei însă afirmă categoric că el fusese consacrat la Halici. Acuzarea ridicată la Constantinopole nu erà, bine înţeles, decât un simplu pretext pentru a se împiedecà înfiinţarea unei mitropolii în Moldova, sau pentru a se impune în fruntea ei un prelat grec.

[2]) Cf. consideraţiunile similare cari au determinat în 1397 trimiterea arhiepiscopului de Betleem, mai sus p. 265 şi n. 2.

[3]) In 1416 el ajunse mitropolit al Kievului, prin voinţa lui Witold, duce al Lituaniei, tot împotriva dorinţei patriarhului. Pelesz, I, pp. 359, 360, n. 70, 363—4 şi nota; Gelzer, *Beiträge*, pp. 275—6. Vezi bibliografia privitoare la Ţamblac în Iorga, *Ist. Bisericii române*, I, p. 62, n. 4 şi în Dobrescu, *Contribuţiuni la istoria Bisericii române*, (Convorbiri Literare, t. 40 [1906], p. 1045, n. 3).

[4]) Hurmuzaki-Iorga, pp. 31—6, n-rile 69—70; Iorga, *op. cit.*, pp. 62—3.

www.digibuc.ro

se aduc la Suceava în 1402 moaștele Sfântului Ioan-cel-Nou din Cetatea-Albă. Cu acest prilej, Iosif este designat ca «arhiepiscop» al țării, deci ca mitropolit [1]).

Dacă într'un document din 3 Ianuarie 1403 Alexandru vorbește de «sfânta noastră episcopie din țara aceasta a Moldovei» căreia-i dărueşte două sate lângă Suceava, aceasta nu însemnează, cum s'a crezut, că n'ar fi existat mitropolie în țară la această dată și că în toată Moldova n'ar fi fost decât un episcop [2]). Chiar faptul, că cele două sate dăruite (Avereștii și Greațca-Hreațca) se aflau lângă Suceava, arată că era vorba de mitropolia țării, designată fără altă precizare — inutilă dealtfel — ca «sfânta episcopie a Moldovei». Se ziceà însă *episcopie* pentru *mitropolie* adesea, dat fiind că și mitropolitul nu era decât tot un episcop. De altfel, de vreme ce în 1402 Iosif era arhiepiscop, nu se puteà ca în anul următor să fie numai episcop [3]).

Instalat alături de Domn în Suceava, mitropolitul va fi rezidat în biserica Mirăuților [4]). In 1407 el este menționat într'un act privitor la mănăstirile Neamțu și Bistrița, care-i aparțineau [5]). Pentru ultima dată el este pomenit în anul următor, într'un act din 16 Septemvrie [6]).

Când va fi murit primul mitropolit al Moldovei, nu se poate spune în actualul stadiu al izvoarelor [7]).

---

[1]) Episcopul Melhisedec, *Viața Sf. Ioan-cel-Nou dela Suceava, scrisă în limba slavonă de Mitropolitul Grigorie Țamblac*, (Revista pentru ist., arheol. și filologie, III [1884], pp. 173—4).

[2]) I. Bogdan, *Un document dela Alexandru-cel-Bun*, (Convorbiri Literare, t. 35 [1901], pp. 356, 358, 364—5; cf. n. 1, p. 36 în Hurmuzaki-Iorga.

[3]) Dobrescu, *(Contribuțiuni*, p. 984) și Dan *(Rădăuți*, pp. 21—3) admit interpretarea mea.

[4]) Dobrescu, *Mitropoliile*, pp. 109—110; cf. același, *Contribuțiuni*, pp. 978—980.

[5]) B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a Românie*i, I, partea I, București, 1865, pp. 140—1.

[6]) Episcopul Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, pp. 102 (resp. 104).

[7]) Intre 1416 și 1418 un mitropolit al Moldovei — numele nu i se dă — nu puteà obține permisiunea dela patriarh de a intrà în Constantinopole. Hurmuzaki-Iorga, p. 37. Nu putem ști dacă era vorba de Iosif sau — mai probabil — de un urmaș al său în scaun. Dobrescu, *(Contribuțiuni*, pp. 985, n. 5 și 1043) nu vreà să acorde lui Iosif decât 15—20 de ani de viață după 1395, dată la care el era arătat într'o scrisoare patriarhală ca fiind bătrân. Deaceea el crede că mitropolitul care era în conflict cu patriarhul între 1416 și 1418, era un anume Macarie, care însă nu-i amintit în izvoare decât în 1429. Concluziunile și argumentarea lui D. însă sunt cu desăvârșire arbitrare.

www.digibuc.ro

Astfel, începutul veacului XV găsește amândouă țările românești înzestrate și cu întregirea firească a neatârnării Statului, adică cu mitropolii proprii.

Spre deosebire însă de Țara Românească, unde patriarhia reușise să-și asigure în oarecare măsură jurisdicțiunea prin trimiterea unor prelați greci, Moldova se înfățișează, după exemplul apropiat al Haliciului, cu o mitropolie ocupată de un episcop român dorit de Domn și de țară și impus Constantinopolei după un conflict destul de îndelungat.

București, 2 Martie 1924.

www.digibuc.ro

ERRATA

p. 249, n. 3. rândul 4 a se completà: *vezi mai departe p. 249.*

p. 250 *passim* a se cetì: *Golubinskiĭ*, în loc de *Golubinskii.*

p. 252 rândul 1 a se cetì: *Propaganda Fraţilor catolici*, în loc de *Propaganda Minoriţilor.*

p. 257, n. 5, rândul ultim a se cetì: *Pessić*, în loc de *Pessic.*

p. 259 rândul 20 a se cetì: *De aici*, în loc de *Deaicì.*

p. 260 rândul 23 a se cetì: *al limbii ţării*, în loc de *la limba ţării.*

www.digibuc.ro

PRIBEGIA LUI GLIGORAŞCU VODĂ PRIN UNGARIA ŞI AIUREA

(1664—1672)

DE

Dr. ANDREI VERESS
PROFESOR

Şedinţa dela 21 Martie 1924

I

Tronul vacant al Moldovei reuşise să şi-l câştige în primăvara anului 658 un albanez românizat, Gheorghe Ghica [1]). Boierul, de 60 de ani, sărutase mâna sultanului la Constantinopol în ziua de 18 Martie [2]) şi după aceea a şi plecat ca să fie pus în scaunul domnesc de solul puternicului împărat [3]). Ţinându-se seamă, însă, de vârsta lui înaintată, i s'a dat ca ajutor fiul său Grigorie, chemat de contemporani Gli-

[1]) Despre originea familiei Ghica, vezi Dora d'Istria: Gli Albanesi in Rumenia Storia dei principi Ghika. Firenze, 1873. Obiectul studiului nostru e tratat pe pag. 50—75, însă afară de istoria lui Ion Bethlen nu prea cunoaşte şi nu citează alte izvoare contemporane.

[2]) Relaţiunea rezidentului imperiului german dela Poartă, Reniger, din 19 Martie 1658 despre Gheorghe Ghica, care zice «bei etlich sechzig Jahren» bătrân; Viena. Staatsarchiv. Turcica.

[3]) Trauschenfels: Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens (Kronstadt, 1860) p. 345. După cronicarul contemporan Ştefan Enyedi, Ştefan-Vodă fu gonit din Moldova de Ghica-Vodă; Erdélyi Történelmi Adatok IV, p. 262.

www.digibuc.ro

gorașcu sau Grigorașcu [1]), nume care i-a rămas până la moarte [2]). Acesta fusese născut în Moldova, având de mamă pe Maria Sturza, însă în urmă, prin educațiune sau poate mai mult prin aplecările sale, a fost grecizat [3]), sprijinind pe Greci toată viața sa [4]).

In domnia sa, câștigată cu mare greutate, noul Voevod nu s'a simțit însă nici o clipă în siguranță, deoarece a trebuit să rămână unealta îndemânatică a voinței și capriciilor Inaltei Porți. Căci predecesorul său direct, Gheorghiță Ștefan, a putut stà aproape cinci ani în scaunul domnesc, dar vecinul său din Muntenia — Radu Mihaiu (Mihnea) Voevod — numit odată cu dânsul de Poartă [5]), la sfârșitul anului următor, a fost nevoit să-i predeà lui însuș tronul. Prilejul acestor complicațiuni fusese că Turcii voiau să se răsbune pe principele Ardealului, Gheorghe Rákóczy II, pentrucă pornise în anul 1657 fără știrea, ba chiar contra planurilor lor, răsboiu contra Poloniei, care însă se sfârșise pentru acel principe cu mare pierdere și umilință. Ardelenii se așteptau încă din primăvară la această răsbunare și când principele — la svonul știrilor rele — în vara anului 1658 se strămută în părțile Ungariei aparținătoare Ardealului, ei s'au strâns încă dela începutul lunii Iulie în tabăra din strâmtoarea Buzăului pentru apărarea țării. Apă-

[1]) Cronicarii moldoveni îl numesc Grigorașco, Miron Costin amestecat și Gligorașco, iar Ion Bethlen cancelarul Ardealului, Gligorascho, în opera sa întitulată Rerum Transylvanicarum libri quatuor, continentes res gestas principum ejusdem ab anno 1629 usque ad annum 1663 [Cibinii], 1664. Cităm ediția vieneză dela 1779 care a apărut sub titlul de «Ioannis Com. de Bethlen Commentarii de rebus Tran silvanicis» în două volume. Ambasadorul Franței dela Poartă, Delacroix îl numește asemenea Gregorasco (Iorga: Acte și fragmente II, p. 737) iar un document moldovean din anul 7170 Grigorașco; Iorga: Studii și documente cu privire la istoria Românilor I—II, p. 279.

[2]) Giacomo Querini, bailul Veneției la Poartă, îl numește asemenea consecvent Gligorasco; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 125—131. Dar tot așà îl numește și românul Nacul Stolnicul în porunca sa dela 1664; ibidem XV, p. 1322 și mai înainte la Iorga: Documente române din arhivele Bistriței II, p. 12. Afară de acestea avem o carte de jurământ din 1660 a lui Gligorașco Gika Voevod, în Magazinu istoric pentru Dacia I, p. 394 precum și un document din 1660 al lui Gligorașco Voevod, iar unul din 1661 începe astfel: Gligorie Ghica-Vodă; Iorga: Studii și documente VI p. 479.

[3]) Del Chiaro: Istoria delle moderne rivuloziuni della Valachia (Venezia, 1718) 123.

[4]) N. Iorga în Socotelile Brașovului (p. 213) îl numește «un Grec foarte șiret și nestatornic» iar în Geschichte des rumänischen Volkes II. (Gotha, 1905) p. 58 și 124 zice de el că e «ein halbromanisierter Grieche».

[5]) Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt IV, p. 245 în cronica lui Nekesch-Schuller.

www.digibuc.ro

rarea acestei strâmtori fusese încredințată lui Clement Mikes, care însă, neputând rezistà marelui număr al păgânilor cari se apropiau, s'a retras în Brașovul întărit cu ziduri, lăsând strâmtoarea fără pază. Așà s'a întâmplat că Turcii au putut năvăli în Ardeal fără nici o rezistență la castelul Buzăului în ziua de 7 August [1]). Când pe urmă, oștile lor au intrat mai înlăuntru în țară, Mikes dădù năvală peste ele cu Secuii săi la 19 August, însă fu învins și numai cu multe tocmeli și plocoane izbutì să constrângă pe inimici să se retragă de sub Brașov și să nu atace și să nu prade orașul [2]). Cu atât mai mult au jefuit însă țara o lună întreagă, până la Alba-Iulia, în urma cărui jaf locuitorii au ajuns la sapă de lemn [3]).

Cu pașa turcesc venise hanul Tătarilor împreună cu o ceată de Cazaci, precum și Mihnea-Vodă, din Muntenia în persoană și căpitanul lui Gligorașcu Vodă, cari au pustiit țara deopotrivă cu necredincioșii [4]). Ieșind însă din Ardeal, Domnii români au avut încurcături în propria lor țară, cu predecesorii lor. Anume, Gligorașcu Vodă trecând Dunărea cu pașa dela Silistra, a dat peste Mihnea-Vodă [5]), care cu tovarășii săi de soarte se silià să-și recapete scaunul domnesc cu ajutorul principelui Ardealului. Rákóczy erà doritor să-l ajute chiar și cu oaste, nu numai fiindcă îi cereau interesele, ca vecinii săi români să-i fie prieteni credincioși, ci și fiindcă printr'înșii nădăjduià a ține și pe Turci departe de țara sa. Astfel principele Ardealului primise vizita ambilor săi vecini, adică a lui Constantin Șerban (Basarab) Voevodul Munteniei și a lui Gheorghe Ștefan al Moldovei, aproape de hotarul Ardealului, la Rucăr, unde plecase la 15 Octomvrie 1659 în întâmpinarea lor [6]). Așteptă acì și pe Mihnea-Vodă, pe care principele l-a cunoscut de om bun și priceput, cu care a făcut bucuros pace [7]). Atât dela

[1]) După relațiunile și ziarul lui Andrei Frank (dintre anii 1657—61) în Történelmi Tár 1888, p. 37.

[2]) Notița lui Ion Nemes de Hidvég în Történelmi Tár 1902, p. 250.

[3]) Cfr. cu datele scoase din registrele din Cohalm dela anul 1658 la Iorga: Studii și documente IV, p. 249.

[4]) Quellen IV, p. 247/8. După ziarul lui Frank (l. c. 39) fu de față în persoană numai Mihnea-Vodă.

[5]) Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II (Budapest, 1891) p. 547 și 554.

[6]) Nota lui Ion Nemes în Történelmi Tár 1902, p. 255.

[7]) Deutsche Fundgruben 347 și scrisoarea lui Gheorghe Rákóczy în Com. Iosephus Kemény, Apparatus epistolaris ad historiam Transylvaniae, vol. X, p. 121. (Manuscript în arhiva Muzeului Național din Cluj).

www.digibuc.ro

aceştia, cât şi dela boierii lor a luat act solemn de credinţă [1]). Făgăduind chiar şi oaste lui Constantin, acela cu oştile primite dela principe a şi intrat peste zece zile în Moldova, ca să şi-o ia înapoi. Aceasta a putut-o face destul de uşor, deoarece primise în ajutor şi 6000 de Cazaci [2]), aşà că oastea de Turci şi Tătari a lui Ghica-Vodă n'a putut rezistà atacului său şi acesta, fiind şi urît de popor [3]), a fugit cu boierii săi la Cazaci şi Tătari.

Constantin-Vodă biruitor a putut şedeà astfel patru săptămâni în scaunul domnesc din Iaşi, rămas vacant, însă Ghica-Vodă, întorcându-se la începutul Iunii Noemvrie cu oştile sale de Tătari şi de Cazaci, Constantin a fost bătut într'o luptă sângeroasă, şi Ghica şi-a luat din nou tronul. Constantin a fugit în Ardeal, dar şi-a recâştigat iar domnia Moldovei pe la sfârşitul anului. Turcii au alungat pe Mihnea la începutul lui Decemvrie, pentrucă făceà cruzimi cu boierii săi, şi au chemat în locul lui pe Ghica-Vodă, care la Poarta otomană erà ţinut de om de încredere. Acesta erà gata a-şi schimbà scaunul domnesc din Moldova cu al Ţării Româneşti şi în locul său se pare că el singur recomandase pe fiul său Gligoraşcu. Marele vizir erà însă de părere, că nu e bine pentru imperiul turcesc ca amândouà ţările să fie încredinţate unui singur om [4]) şi astfel Voevodul bătrân ocupându-şi la 18 Decemvrie scaunul domnesc din Bucureşti, şi-a ţinut pe fiul său numai ca sfetnic, aducând deocamdată linişte asupra Munteniei [5]). Cu toate acestea domnia lui n'a fost liniştită, căci Constantin a stat numai două luni de zile pe tronul Moldovei, unde fu înlocuit de Turci prin Ştefăniţă. Dinaintea acestuia, Constantin a fugit în ţara lui Rákóczy, iernând în Bihor, precum iernà şi Gheorghiţă Ştefan în Maramureş [6]), iar când în primăvară s'a deschis vremea, la 4 Maiu 1660, a trecut prin Turnu Roşu cu haiducii primiţi dela Rákóczy, luându-şi îndărăt Muntenia.

[1]) Data acestor documente este Datum penes fluvium Dumbravicza, die 15. Octobris 1659 în Monumenta Comitialia regni Transylvaniae, vol. XII, p. 411—415.

[2]) Scrisoarea lui Rákóczy în Kemény, l. c. X, p. 235.

[3]) Declaraţia călugărului Franciscan Gregorio în relaţiunea ambasadorului Veneţiei dela Pozsony, 31 Octomvrie şi 21 Noemvrie 1659; Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe, vol. II, Abt. I, p. 320 şi 338.

[4]) Karácson-Szekfü: Török történetirók III. (Budapest, 1916) p. 230.

[5]) Quellen IV, p. 252.

[6]) Vezi cele două scrisori ale lor (Ex Sziget, 3. Octobris 1659 şi In Élesd, 10. Februarii 1660) în Monumenta Historiae Hungariae Diplomataria, vol. 23, p. 656 şi 661.

www.digibuc.ro

Constantin a căzut pe neașteptate asupra lui Ghica-Vodă, peste care trimisese dela podul Tomeșdi, în ziua de 3 Maiu, 300 de oameni la București [1]). El fugì la Turci dinaintea rivalului său cu familia și bogățiile sale trecând Dunărea. Peste câteva săptămâni (la 21 Maiu) iar s'a întors însă cu oaste de 2000 Turci și 6000 Tătari, cu care și-a recucerit țara, iar Constantin a fost nevoit să fugă în țara Bârsei [2]). Dar Ghica-Vodă, împreună cu boierii lui, a fost atacat și jefuit de Tătari în ziua de 11 Iunie în reședința din Târgoviște, din pricină că aceștia nu erau mulțumiți cu simbria căpătată pentru isgonirea lui Constantin Vodă [3]) și numai cu greu îi putù potolì, dându-le 15.000 de taleri [4]). Tot în acest timp se bate și Gheorghe Rákóczy cu Turcii în lupta dela Gilău, după care, peste puțin, moare în urma rănilor primite. Astfel Ghica, deocamdată n'aveà de cine să țină din spre Ardeal. Insă pe când reușì să îndepărteze pe Tătari de Ardeal, unde voiau să intre [5]), el singur devenì victima Turcilor, dela cari primise mai înainte tronul și față de cari se purtase și dânsul cu credința cuvenită. Anume, aceștia au năvălit în ziua de 16 Septemvrie cu vreo 1300 de Tătari peste el și l-au dus împreună cu familia și comorile sale la Stambul [6]). Bătrânul Voevod a fost dus acolo în fiare, cu toate că lumea știà că este nevinovat. Insă se spuneà, că lucrul acesta a fost făcut numai pentru ca să i se poată stoarce cu atât mai mulți bani pentru slobozirea lui. El într'adevăr nici n'a cruțat banii, a cerut însă să i se numească de succesor fiul său [7]).

Țara Românească, astfel scurtă vreme n'a avut Domn și a fost guvernată de *un vasal turc* [8]). Dar fiul lui Ghica, Gligorașcu a oferit și plătit Porții 200.000 de taleri pentru țară, cu cari scăpând pe tatăl său, care s'a retras în viață privată, plecă la 24 Noemvrie [9]), luând în stăpânire

[1]) Scrisoarea lui Constantin Vodă la Kemény, l. c. X, p. 191.

[2]) Quellen IV, p. 255.

[3]) Deutsche Fundgruben 406.

[4]) Ziarul lui Frank, l. c. 43.

[5]) Quellen IV, p. 257.

[6]) Quellen IV, p. 259. Deutsche Fundgruben 411. Ziarul lui Frank, l. c. 45. Cfr. și Mironis Costini Chronicon terrae Moldavicae (Bucur ști, 1912) p. 206.

[7]) Relațiune din Constantinopol, dela 8 Octomvrie 1660: Fu condotto qua in fieri il vaivoda di Valachia, benchè innocente, per farlo sudare danari se vorrà liberarsi et ottener il prencipato per il figlio. (Arch. Vaticano, Roma. Nunziatura di Germania, vol. 167).

[8]) Deutsche Fundgruben 412.

[9]) Reniger din Constantinopol, 29 Noemvrie 1660. (Viena, Staatsarchiv. Turcica).

www.digibuc.ro

la 15 Decemvrie scaunul domnesc al tatălui său [1]), care în principiu îi era dat încă de un an, pe când (în luna Noemvrie 1659) se afla la Adrianopol [2]). Ţara şi-a putut-o ţine de astădată mai liniştit decât tatăl său [3]), timp de aproape patru ani. Aceasta se datorà pe de o parte sumei mari ce plătise pentru scaunul domnesc, iar pe de alta darurilor cari le trimiteà neîncetat la Poartă, precum şi purtării sale iscusite şi, în sfârşit, împrejurării, că acum şi Ardealul căpătase un principe în persoana lui Mihaiu Apafi, cu care Ghica trăind în bune relaţiuni, rivalii săi intrigau în zadar contra sa. Pe amândoi i-a năpăstuit însă o mare nenorocire şi tristeţă în vara anului 1663, când Poarta i-a silit să lupte contra creştinilor. Marele Vizir, tânărul Köprilizadè Ahmed, doritor de răsboiu şi cuceriri, văzând că contele Nicolau Zrinyi a început să-şi zidească noua cetate Zrinyivár, iar împăratul Leopold I, a trimis garnizoană nemţească în câteva cetăţi din Ardeal, a găsit pricină şi prilej pentru începerea răsboiului pregătit de mult. La începutul lunii Iunie se găsià dejà în tabără sub Belgrad cu o armată de peste 100.000, după cum se spuneà exagerat, şi se află pe drum şi fiul hanului tătăresc dela Crimeea. Despre aceste ştiri Apafi fusese avizat de repetite ori de către Gligorașcu, prețuit de ardeleni ca bun creştin, care poartă cauza creştină la inimă [4]).

Teatrul răsboiului trebuià să fie evident partea de dincolo de Dunăre şi Ungaria de Sus, iar ţelul principal, luarea cetăţii Érsekujvár, asediul căreia l-a şi început marele vizir la mijlocul lunii August. La acest lucru care cereà o desfăşurare mare de puteri, au trebuit să se alăture şi vasalii Porţii, cari îşi trăgănau plecarea. Cel mai îndemânatic

[1]) Quellen IV, p. 261.

[2]) Szilágyi: Erdély és az északkeleti háború, II, p. 552.

[3]) Cea mai amănunţită descriere a domniei sale e până în ziua de astăzi aceea a lui Christian von Engel, Geschichte der Moldau und Walachei, vol. I. (Halle, 1804), p. 309—313 şi 317—320, pe când A. D. Xenopol în Istoria Românilor din Dacia Traiană scrie despre el în vol. IV, p. 222—229 citând relativ la fuga lui Gligorașcu din ţară (la 1664) Hurmuzaki, Fragmente zur Geschichte der Rumänen III, p. 262. Despre pribegia Domnului, Hurmuzaki ne dă altfel în aceste fragmente vol. III, p. 260—263 şi 280—283 (şi ediţia română vol. III, p. 326—329 şi 349—353) bune amănunte pe baza relaţiunilor rezidenţilor germani la Poartă.

[4]) Despre aceasta, Dionisie Bánffi scrie (la 13 Iunie 1663) astfel lui Mihail Teleki: Adfuerunt etiam hic apud principem utriusque Valachiae legati, praecipue principis Transalpinae Valachiae, qui est valde bonus Christianus rebusque christianitatis bene propensus... et roget, ut ego principem Valachiae Transalpinae apud Suam Maiestatem commendarem tanquam hominem probum et Christianum. (Mon. com. r. Trans. XIII, p. 237—9).

www.digibuc.ro

dintre ei fu Gligorașcu Vodă. El știù să-și ascundă sentimentele creștine și să nu dea Turcilor prilej de bănuelă, mai cu seamă că sentimentele și simpatiile lui erau bine cunoscute și de ardeleni [1]), la cari sentimente se mai adăugì că «era foarte cu bună inimă spre Casa Austriei»[2]), care, cu luptele ei permanente contra Turcilor, fusese cel mai aprig apărător al cauzei creștine. Astfel Voevodul, pornind cu o oaste de 5000 călărași și 600 pedeștri, sosì la 11 Iulie prin strâmtoarea Buzăului [3]), în țara Bârsei, prin care a trecut liniștit, fără să facă prădăciuni, ba încă căruțele lui au fost atacate în pădure de niște tâlhari vagabonzi [4]).

Gligorașcu și-a ținut așadar cu cinste cuvântul dat solilor lui Apafi, cancelarului Ion Bethlen și diacului Petru Budai, ajunși până la Buzău cu rugăminte ca la venirea sa să cruțe ținuturile ardelene [5]). Sosit la Prejmer, Gligorașcu primì în tabăra sa pe Pavel Béldi și Ion Nemes de Hidvég [6]), și pe trimișii orașului Brașov cari i-au venit înainte cu mied, țuică și turtă dulce. Această cruțare o făgăduì Voevodul bucuros, declarând totdeodată cât îl doare, că e constrâns a înaintà împotriva voinței sale contra creștinilor. Astfel ținându-se de făgădueala dată, a cruțat pretutindeni semănăturile și a interzis jaful [7]). Peste o săptămână găsim pe Istrate Dabija din Moldova în tabăra dela Prejmer cu oastea sa de Tătari și Cazaci [8]). Aceștia însă, n'au fost așà de liniștiți, ci au călcat semănăturile de grâu și au dat foc stupinilor aflate, din care cauză au și fost atacați de brașoveni, cari au fost bucuroși că a treia zi s'au dus mai departe prin pădurea Șercaiei spre Făgăraș [9]).

Dabija înaintà în urmele lui Gligorașcu, întrucât acela sosise în 20 Iulie la Făgăraș și în 22 la Sibiiu, unde a făcut tabără la o milă depărtare de oraș. Salutând deacì prin solii săi pe principele Apafi, care

[1]) Vezi declarația lui Dionisie Bánffi de mai sus.

[2]) După Cronica Bălăceneancă la Șincai: Cronica Românilor (ediția II), vol. III, p. 150.

[3]) Quellen IV, p. 345. Ioannis com. de Bethlen Commentarii II, p. 210. Ziarul lui Ion Nemes, Történelmi Tár 1902, p. 383.

[4]) Quellen IV, p. 278.

[5]) Bethlen: Historia rerum Trans. II, p. 210—211 și p. 229.

[6]) Történelmi Tár 1902, p. 383.

[7]) Georg Kraus: Siebenbürgische Chronik (Wien, 1862) II, p. 317.

[8]) In ziarul lui Frank (Mon. com. r. Trans. XIII, p. 266) publicat greșit astfel: unacum Moldaviae strate Gyischa wajvoda, la care s'a pus observația următoare asemenea greșită: strate=staroste.

[9]) Quellen IV, p. 278.

www.digibuc.ro

peste câteva zile sosì în oraș, plecă în pace spre Sebeșul-Săsesc, ca să se unească cu oștile lui Cuciuc pașa. A treia zi sosì sub Sibiiu și fiul hanului tătar cu oastea sa de 10.000 de oameni și împreună cu dânsul Domnul Moldovei cu 1000 de pedeștri și 3000 călăreți [1]). Apafi s'a scuzat prin solii săi că fiind bolnav și din multe alte cauze n'a putut merge în întâmpinarea fiului hanului tătar [2]), dar ori și cât se codeà, la ordinul vizirului, totuși a fost nevoit să plece spre Țara Ungurească, cum i s'a poruncit.

De sub Sebeșul-Săsesc, din oastea mare și amestecată, a pornit fiecare deosebit în ajutorul Turcilor. Astfel, plecă întâiu Gligorașcu Vodă spre miazănoapte, pe la Cetatea de Baltă și Sânpetru, jefuind toată «Câmpia», iar de sub Cluj luând-o spre Apus trecù Meseșul ca să ajungă în Sălaj și prin Sătmar [3]), sosì în 12 August cu cele 163 de steaguri ale sale la Debrețin, de unde a doua zi pornì spre Szolnok, ca să se unească cu marele vizir. Voevodul Moldovei dormise la 16 August în Săcheihid cu oastea sa de 4000 oameni, între cari mai aveà și 600 de soldați cu puști lungi și 250 de Cazaci [4]). Se vede însă, că pe drum s'au lăsat unul pe altul îndărăt, căci ajungând (în ziua de 26 August) sub Érsekujvár, acolo se înfățișă marelui vizir întâiu Domnul Moldovei, fiind căftănit cu vreo 10—15 «slugi» ale sale și numai după dânsul fu primit și Domnul Munteniei, căpătând și el caftan cu vreo 20 de oameni ai săi [5]).

Apafi aflase încă la începutul lunii Iunie din gura solilor lor în Iernot că Domnii moldo-români sunt siliți să plece din porunca Turcilor. Aceștia l-au înștiințat însă, că și el trebuie să meargă. Intrând pe urmă în Alba-Iulia, în ziua de 17 Iunie sosise acolo și Abdi aga cu poruncile sultanului și ale vizirului și astfel principele trebuià neapărat să se pregătească de drum. Așadar, peste o săptămână a descălecat și el în tabăra de pe câmpul dela Vințul de Jos, unde se strângeau trupele. Aflând însă de intrarea în țară a Domnilor români, s'a dus prin Sebeșul-

[1]) Numărul oștilor îl găsim bine la Bethlen (în Commentarii II, 228) pe când cronicarii vorbesc de 6000 pedeștri.

[2]) E interesant că Apafi și-a comunicat în șapte puncte scuzele că nu putù merge în ajutorul Turcilor; în Ortelius redivivus et continuatus partea II. (Frankfurt am Mayn, 1665) p. 256.

[3]) Kraus, l. c. 343.

[4]) Ortelius redivivus p. II, 270. Iorga: Acte și fragmente I, p. 265/6. O altă descriere nemțească asemănătoare cu cea de sus, Iorga: Studii și documente IX, p. 135/6.

[5]) După martorul ocular David Rozsnyai, care însemnă ceremonia acestei caftanări pe ziua de 30 August. (Rozsnyai Dávid naplója p. 270).

www.digibuc.ro

Săsesc până la Sibiiu și deacolo a privit plecarea lui Gligorașcu Vodă în ziua de 27 Iunie spre Ungaria, iar peste alte două zile plecarea lui Dabija-Vodă. La începutul lui August i s'a înmânat lui Apafi de către Capuci-pașa un nou ordin, după care plecă și dânsul cu oastea sa. Era vădit că Apafi își amână plecarea. Insă când a fost somat și a treia oară din partea marelui vizir la începutul lui Septemvrie, în ziua de 20 a acelei luni porni în sfârșit și el din castelul său dela Iernot [1]). Urmă cursul Mureșului prin Deva și Lipova, iar deacolo prin Arad pe marginea râului Tisa în sus și trecând podul la Szolnok, urmă drumul pe sub Buda-Veche până la Érsekujvár, unde ajunse tocmai după o lună, la 18 Octomvrie [2]). Acì comandantul suprem al Turcilor trimise pe Gligorașcu Vodă în întâmpinarea lui cu muzicanții, trâmbițașii, toboșarii săi și cu trei cimpoiași turci, trimițându-i și fermanul iscălit de tot divanul turcesc [3]). Bătrânul Dabija-Vodă s'a scuzat cu o boală și-și trimise numai oastea cu generalul său înaintea lui Apafi, și ducându-i și un cal turcesc minunat, împodobit cu hamuri aurite, principele Ardealului încălecându-l, fu condus în sunetul trâmbițelor și a tobelor ostașilor unguri și români în fața marelui vizir [4]).

Acesta-l aștepta cu tot alaiul său în cort aurit, unde primì cu mare cinste pe principe, care sărutându-i marginea caftanului de câteva ori, a început să vorbească cu dânsul. Mult uimì însă pe cei de față, că pe când lui Apafi îi era pregătit un scaun în fața marelui vizir, pe care — dându-i mâna — s'a și așezat, Gligorașcu Vodă împreună cu suita lui Apafi a trebuit să asculte ceremonia salutării în picioare lângă cana-

[1]) Astfel scrisoarea lui Apafi «In castris Turcicis ad arcem Novam positis 8. Septembris 1663» (în istoria lui Ion Bethlen I, p. 65—67) este plăsmuită sau rău copiată, căci în ziua datei scrisorii el nici nu se mișcase încă de acasă.

[2]) Ziarul lui Mihail Apafi dintre anii 1664—72 e publicat în «Erdélyi Muzeum» din Cluj 1900 p. 88—93 și 143—152. Datele întrebuințate de noi se găsesc pe p. 87—88. Cfr. Ortelius redivivus II, p. 288. Ziarul lui Rozsnyai p. 272.

[3]) Menționat de Rasid efendi în «Hadtörténelmi Közlemények» 1890, p. 500 și 1896, p. 94.

[4]) Descrierea mergerii principelui Mihail Apafi la Érsekujvár din anul 1663 a publicat-o Ștefan Czeglédi în prefața cărții sale tipărite la 1670 în Cluj sub titlul «Az Ur frigyszekrénye előtt Dágon ledülése». Deacì fu retipărită de Alexandru Szilágyi în «Uj Magyar Muzeum» 1859, vol. II, p. 52—64 și de Ștefan Szilágyi tot acolo, în anul 1860, vol. I, p. 97—112 însă mai puțin bine. A doua descriere contemporană ne-a lăsat-o martorul ocular Rozsnyai în ziarul său deja citat în Mon. Hung. Hist. Scriptores vol. VIII, p. 361—385, care descriere apărù întâia oară în revista din Cluj «Hon és Külföld» anul 1842 numerile 8—10.

www.digibuc.ro

peaua vizirului, care ceremonie terminându-se, toți primiră după obiceiul oriental câte un caftan, iar principele Ardealului o blană de samur cusută cu fir de aur. După această primire, Apafi fu condus în același chip în cortul său, care nu erà departe de corturile Domnilor români și când principele și-a luat rămas bun dela Gligorașcu, acesta i-a spus, că el împreună cu Domnul Moldovei e însărcinat să-i dea lemnele, fânul și vinul ce-i va trebui [1]).

Oștirea ardeleană o socoteau Turcii de 20.000 oameni, și i-a surprins pe toți, că ea a fost cea mai bine îmbrăcată și orânduită, căci fiecare ostaș mai purtà în mâini pe brațe 5—6 puști și câte o carabină italiană [2]).

Acei cari primiseră pe Apafi cu această solemnitate se aflau aproape de două luni în tabăra din Érsekujvár. Acì sosise și tânărul fiu abià de 15 ani al hanului tătăresc, sultanul Ahmed Gherai, în ziua de 25 August, fiind primit cu cinste de serdarul Ali pașa. In suita fiului hanului tătăresc, venì și oastea moldoveană și munteană, în care bătea la ochi mai ales Ghica-Vodă în mantaua sa cu blană și în cap cu calpac, călărind pe frumosul său cal cuirasat, în capul celor 200 de aprozi ai săi, în sunetul muzicii orchestrei turcești, primită dela Osmani [3]). Oastea aceasta dublă erà formată din 5000 de călărețì și 1000 pedeștri munteni și 4000 moldoveni. Cete mici de câte 60—80 de oameni erau conduse de câte un căpitan boier, fiecare cu câte un cal sau doi de lăturaș, ceeace a surprins pe străini. I-au surprins însă și faptul, că ostașii, niște țărani cu opinci, erau îmbrăcați rău, ținând câte o suliță, frântă prin pădurile prin cari trecuseră, pe când pedeștrii aveau puști. Fiecare ceată aveà câte doi tamburi, iar steagurile lor erau făcute de pânză roșie și albă, zugrăvite cu cruci și icoane. Alaiul Domnilor se compuneà din 15 boieri, iar garda lor din 200 de ostași turci și creștini amestecați, purtând înaintea lor stindardele ambelor țări zugrăvite cu pajurile țărilor lor. Oastea împreună cu îmbrăcămintea ei și felul de călărit al oamenilor semănà foarte mult cu al Tătarilor, doar că erà ceva mai bine prevăzută cu arme [4]).

---

[1]) Ziarul lui Rozsnyai p. 331 și 363—4. Comunicarea lui Rasid efendi în Hadtörténelmi Közlemények 1890, p. 500.

[2]) Descrierea lui Evlia Cselebi, care e greșită însă când zice, că Apafi s'ar fi prezentat deodată cu fiul hanului Tătar și cu voivozii moldo-români.

[3]) Evlia Cselebi magyarországi utazásai vol. III. (Budapest, 1904) p. 325/6.

[4]) Descrierea contemporană a lui Andrei Holtzel la Iorga: Acte și fragmente I, p 259—260 și Hurmuzaki: Documente IX/1, p. 220/2.

www.digibuc.ro

Din alaiul Domnilor cunoaștem pe mulți boieri amintiți prin cronicele contemporane, la cari putem adăugà acuma și numele spătarului Negoiță Văcărescu[1]). Dealtfel, Domnul Munteniei e descris ca un bărbat mândru, în vârstă de peste 40 de ani, iar acela al Moldovei ca un bătrân cărunt de vreo 60—70 de ani [2]).

La sosirea acestei oști mixte de ajutor, asediul cetății Érsekujvár începuse de o săptămână. Priveliștea oastei ce venià a demoralizat — după însemnările turcești — foarte mult pe ceice apărau cetatea [3]). Garda cetății, de sub conducerea contelui Adam Forgách a respins fiecare asalt al Turcilor cu vitejie, însă când aceștia au condus apa șanțului cetății și astfel s'au putut apropià mai bine de zidurile ei, după un asediu de șase săptămâni — în ziua de 25 Septemvrie — au fost constrânși s'o predeà sub condiția ca garda să părăsească cetatea fără nici o vătămare [4]), deoarece zidurile se aflau dejà în stare așà de rea, încât cetatea nu s'ar mai fi putut ține mult. Acum marele vizir punând o pază bună sub conducerea a doi pași în cetate, ale cărei șanțuri au fost curățite de oștile moldovene și muntene [5]), a plecat la iernat. O săptămână a stat și Apafi în tabăra marelui vizir, cu care ducându-se până la Pesta, fu concediat împreună cu Domnii Moldovei și Munteniei, poruncindu-li-se energic la toți trei, că la primăvara anului viitor să vină din nou cu cea mai mare oaste a lor [6]). In îmbulzeala de pe podul dela Pesta, Apafi a avut să sufere mult din cauza mojiciei Tătarilor, însă principele tot a trecut bine pe calul lui Ioan, diacul ungur al lui

[1]) Aceasta o știm din zapisul său scris la 27 Ghenarie leat 7172 (1664) prin care vânzând fratelui său Tudoran Păharnicul snă Jani Păharnicul ot Aninósa un copil de țigan în preț za ughi 16 bani gata, zice că: acei bani i-am luat toți deplin în mâinile mele în Țara Ungurească la cetatea la Uivar, când am fost la óste cu Domnul nostru Io Gligorie Vodă, ca să-i fie dumne-lui țigan de moșie în veci... și pentru mai adeverată credință... am scris și eu Nan Logofătul Berevoescul. (Originalul în Arhivele Statului din București, între documentele Mitropoliei București, în pachetul 346/165 netrebnic sub No. 45 al inventarului. Prin bunăvoința D-lui Iuliu Tuducescu).

[2]) Despre aceasta scrie Ortelius redivivus II, p. 279—280. Cfr. o altă cronică nemțească la Iorga: Studii și documente XX, p. 165.

[3]) Observația lui Rasid efendi în Hadtörténelmi Közlemények 1896, p. 88.

[4]) Datele precise ale asediului și luarea cetății Érsekujvár le găsim în ziarul lui Rozsnyai (l. c. p. 270/3) pe când descrierea ei turcească ne-o dă aproape contemporanul Rasid efehdi, în Hadtörténelmi Közlemények 1890, p. 378—382 și 1896, p. 94 și următoarele.

[5]) Observația lui Rasid efendi l. c. 1896, p. 94.

[6]) Rasid efendi l. c. 1896, p. 97.

www.digibuc.ro

Gligorașcu Vodă [1]). Apoi urmând drumul pe care au venit, la începutul lui Decemvrie au ajuns cu bine iarăș la reședința sa din Alba-Iulia [2]). Acì ambii Domni români luându-și rămas bun dela dânsul, fiecare din ei s'a retras în țara sa [3]).

Insă Gligorașcu Vodă peste puțin a făcut din nou să se audă despre dânsul, căci după anul nou (la 5 Ianuarie 1664) a pus să prinză pe marele postelnic Constantin Cantacuzenu și după ce l-a omorît [4]) și a pus să se taie nasul unuia din fiii lui, Șerban, ceilalți boieri ai săi înspăimântați au fugit ori s'au răscumpărat cu bani [5]).

Domnul s'a căit de fapta sa crudă, sfătuită de alții, cu toate acestea n'a încetat cu totul cruzimile față de supușii săi, dintre cari mulți în anul trecut își vărsaseră sângele în războiul din țara ungurească și suferiau greu din partea acestui Domn lacom. Se mai temeau și de altele și astfel se simțiau fericiți, când, cu prilejul reînnoirii războiului turcesc-unguresc din Ungaria, marele vizir a chemat din nou pe cei doi Domni români în Țara Ungurească. Aceștia au trecut la începutul lunii Iunie 1664 pe lângă Brașov cu oastea hanului tătăresc [6]), grăbindu-se în ajutorul Turcilor din Ungaria de Sus. Gligorașcu Vodă sosì acolo cu două săptămâni mai curând, decât erà așteptat, așà că a și fost lăudat de Turci. Au bătut avangarda imperialilor la Galgó, pe când treceau râul Vagului [7]). Scopul campaniei fusese de astădată însă luarea cetății Léva, care după capitulația cetății Érsekujvár, pe la mijlocul lunii Octomvrie 1663, căzuse în mâna Turcilor. După aceasta generalul De Souches (sau Zuza, cum îl numeau contemporanii) o asaltă la începutul lui Maiu 1664, după luarea cetății Nyitra, însă n'a izbutit, până nu s'a unit cu oastea generalului Heister. Astfel cetatea s'a predat după o rezistență de patru zile la 14 Iunie și oștile creștine, intrând în cetate, au găsit 20 de tunuri într'însa. Fortăreața aceasta im-

[1]) Rozsnyai l. c. 337 și 372.

[2]) Data din Quellen IV. p. 281 de 6 Decemvrie 1663 e astfel greșită, căci atunci se aflà la Târgul-Mureșului, iar nu la Brașov.

[3]) Quellen IV, p. 281.

[4]) Del Chiaro zice (o^. c. p. 123) că Gligorașcu Vodă și-a procurat scaunul domnesc nu pentru râvna de a domnì, ci mai cu seamă pentru a se puteà răsbunà pe familia Cantacuzenilor urîta de dânsul· însă această afirmație nu se poate primì, căci răsbunarea s'a făcut numai peste patru ani după ce s'a suit pe tron.

[5]) Quellen IV, p. 282/3.

[6]) Quellen IV, p. 285 și 288.

[7]) Gligorașcu Vodă dela Szádvár, 10 Iulie 1664, Hurmuzaki: Documente V/2, p. 96.

www.digibuc.ro

portantă doriau Turcii să o ia acum îndărăt cu orice preț, știind mai cu seamă că nu aveà o garnizoană mare. In ajutorul acestei garnizoane De Souches plecă cu trei regimente primite din Viena și trecând la 15 Iulie râul Nyitra își întinse tabăra pe dealul dela Garamszentbenedek, de unde se puteau vedeà ușor pozițiunile Turcilor. A doua zi a trecut în două ore râul Garam, luând loc pe platoul aceluia. Văzând Turcii această manevră au părăsit proiectul asedierii cetății Léva și în schimb și-au înșirat oștile pe câmpia care se întindeà sub cetate, mai favorabilă pentru o luptă deschisă.

Oastea Turcilor de sub conducerea lui Husain pașa din Buda se poate socotì la 16—20 de mii [1]), din care 9000 erà armata Domnilor moldo-români, pe când oștirea generalului De Souches, după notița unui martor moldovean, d'abià treceà peste 7000 de oameni [2]).

La apropierea păgânilor, creștinii au atras cu o retragere prefăcută mai aproape pe Turci, cari au aflat dela ostașii prizonieri scopul inimicilor lor, cum că doresc bătălia în ziua de 19 Iulie. Când s'au ivit zorile în ziua aceea, se puteà vedeà cum se înșiră creștinii pe două flancuri, cu câte 3000 de călăreți, în timp ce la mijloc se aranjà pedestrimea bine înarmată. In fața acestora, de partea Turcilor, flancul drept erà condus de Voevodul Moldovei, cel stâng de cel al Munteniei, iar înaintea lor s'au orânduit oștile Turcilor și ale Tătarilor. Toți aceștia erau călăreți, afară de vreo 2—3 mii de ieniceri, veniți dela Érsekujvár și Strigoniu în ajutorul pașei din Buda. Intre cele două oștiri, cari își încrucișau privirile încruntate, se întindeà o mocirlă, peste care Turcii trecură după îndemnul comandantului lor suprem. Aceasta o privìrà creștinii fără să facă ceva contra lor, așteptând să treacă norii ca soarele de amiazi să bată apoi în ochii inimicului. Pe la amiazi, De Souches adresă o cuvântare de însuflețire ostașilor săi, atrăgându-le atenția și la faptul că Românii și Moldovenii din oștile din față se bat numai de silă în contra creștinilor, nu de bunăvoie. Husain pașa însufleți pe oamenii săi, pe de altă parte, zicând să se gândească la ocuparea cetăților Ér-

[1]) Cronicarul ungur zice că oastea turcească erà de 25.000 de oameni, ambasadorul Veneției Sagredo dela Viena amintește 16.000, pe când însuș De Souches vorbește de 20.000, iar prizonierii turci vorbesc de 30—40.000. (Relațiunea lui De Souches, Lobentzii, 20 Iulii 1664 în colecțiunea Turcica a arhivei de Stat din Viena).

[2]) După cronica lui Nicolae Costin, Kogălniceanu, Cronicele României II. (Bucuresti, 1872) p. 4.

www.digibuc.ro

sekujvár şi Zerinvár, cari au fost luate cu vitejie, luptându-se curajioşi în contra acelora, cari au fost învinşi de atâtea ori în trecut.

Un bubuit de tun vestià spre amiazi începutul atacului, însă soarele n'a ieşit dintre nori aşà încât să strice Turcilor. Creştinii s'au asvârlit cu bucurie nespusă asupra inimicilor, cari au ţinut două ore întregi focul. Insă marcgraful de Brandenburg şi oamenii regimentului Caprara năvălind asupra Turcilor au produs o desordine aşà de mare în rândul lor, încât au fugit fără a mai întârzià pe câmpul de luptă. In urma lor fugeau firește şi Românii cu Moldovenii, cari — după izvoare turcești — au declarat Turcilor în față că, deoarece ei plătesc dajdii, nu se bat cu inimicii [1]).

In tot cazul, bătălia a fost determinată în favoarea creştinilor, prin faptul că oastea cuirasată a lui De Souches a împins flancul stâng al Turcilor spre pârâul Csejkő, iar mijlocul a fost încovoiat de sergentul-major Kniege şi în urma acestora Tătarii şi oştile române fiind despărțite una de alta s'au împrăştiat [2]). Pe de altă parte victoria o atribuià Gligoraşcu Vodă în raportul său (din 14 August) adresat împăratului Leopold propriei sale retrageri [3]), relevată [4]) şi observată şi de scriitorii contemporani [5]).

In bătălia importantă dela Léva au rămas vreo miie de Turci morți, cu toate că acest număr fu exagerat de creştinii învingători la 4—8 mii [6]), iar 500 de ieniceri au fost măcelăriți (după bătălie) pe

[1]) Adnotația lui Rasid efendi, în Hadtörténelmi Közlemények 1890, p. 521.

[2]) Raportul lui De Souches despre bătălia dela Léva (Lewentz, den 20. Julii 1664) în Ortelius redivivus II, p. 352. Cfr. Conte Gualdo Priorato: Historia di Leopoldo Cesare, vol. II. (Vienna, 1670) p. 435—440.

[3]) Raportul lui Gligoraşcu menționat la 11 Septemvrie 1664. Declarația analoagă a lui Gligoraşcu Vodă vezi în Memoires de Montecuculi (Strasbourg, 1740) p. 436-7.

[4]) Aşà de pildă, P. Ioannes Kéry în cartea sa întitulată «Martis Turcici ferocia» tipărită la Pozsony în anul 1672 descrind bătălia dela Léva scrie astfel, pe pagina z a cărții sale: Quibus in praeliis dignus cui elogium dicamus Moldaviae regulus Gregorius Gika insigniori congressu cogitata opera studioque turbatus, tubisque nostris occinentibus, et tympanis praeliarem in modum constrepentibus, fuga cum suis ablatus, et ut cordibus Barbarorum trepidantibus pedes salirent, exemplo efficiens.

[5]) Aşà şi ambasadorul Veneției dela Viena Sagredo, în relațiunea sa din 27 Iulie 1664, zicând: Furono i primi i Vallacchi e Moldavi non solo a retrocedere, ma prendere la fuga; Hurmuzaki: Documente IX/1, p. 212.

[6]) Izvorul nostru zice că au fost omorîți peste 8000 de Turci, alte izvoare vorbesc de 4000—6000 oameni, dar eu reprodusei acì mărturia părcălabului dela Garamszentbenedek (de lângă câmpul de bătaie) făcută a doua zi după bătălie, adică la 20 Iulie 1664; Hadtörténelmi Közlemények 1893, p. 543.

www.digibuc.ro

drum[1]). Din contră, creștinii n'au pierdut decât 130—150 de oameni, ceeace pare prea puțin și între aceștia pe colonelul erou Ștefan Koháry, care conduceà oștile Ungurilor[2]) și a pierit tocmai în prima ciocnire[3]), pe când în bătălia principală s'a distins prin minunata sa vitejie contele Valentin Balassa în fruntea oastei sale de Unguri[4]).

Prada creștinilor a fost în tabăra devastată a Turcilor aproape 100 de steaguri, 1000—1200 de care pline de merinde, 12 tunuri, o mulțime de arme, 7000 de vite, 1000 de cai și catâri, 140 de cămile și o mulțime de corturi, haine și scumpeturi[5]), dacă aceste date numerice nu sunt cu dinadinsul exagerate[6]). Iar ca să se răsbune pentru cruzimea de mai înainte a marelui vizir, au spânzurat sub Esztergom dintre prizonieri 700 de munteni și moldoveni, dacă se poate crede raportorului contemporan, care căutà sensații[7]).

In bătălia descrisă dela Léva, s'a nimicit aproape de tot sau s'a împrăștiat oastea lui Gligorașcu Vodă, fiind omorîți și 22 boieri de pe lângă dânsul[8]), iar mulți dintre ai săi au căzut prizonieri[9]). Despre Vodă se zvonià dealtfel chiar și pe câmpul de bătaie, că nu s'a purtat destul de bine și purtarea aceasta ar fi pricinuit pierderea cea mare a Turcilor, sau altfel că retragerea repede făcută de Vodă ar fi asigurat creștinilor victoria avută[10]). Aceasta fusese o judecată dreaptă, susținută de însuș Vodă spre gloria sa și a creștinismului, pentru a relevà importanța serviciului său adus cauzei creștine. Față de aceasta Ni-

[1]) După relațiunea citată a lui De Souches.

[2]) Pe baza relațiunii citate a lui Sagredo.

[3]) Despre moartea lui scrie părcălabul dela Garamszentbenedek în scrisoarea sa citată.

[4]) Relațiunea citată a lui De Souches în Ortelius redivivus II, p. 351/3.

[5]) Aceste date le-am confruntat cu datele ambasadorului Sagredo și ale părcălabului dela Garamszentbenedek, întregindu-le cu altele; dar și așà par exagerate.

[6]) O parte a acestor date sunt luate din tipăritura contemporană «Extract-Schreiben» scoasă — afirmativ — pe baza raportului original din 20 Iulie 1664 a generalului De Souches citat, însă pentru demonstrarea faptului cum se redactau aceste «gazete» și tipărituri trebuie să știm că datele numerice nu se cuprind în relațiunea citată a lui De Souches, nici măcar în originalul aceleia, care se află și am cetit-o în colecțiunea Turcica a arhivei de Stat din Viena.

[7]) După citatul Extra-Schreiben. (Anexat).

[8]) Quellen IV, p. 288.

[9]) Aceasta a fost scrisă și susținută de însuși Vodă în scrisoarea sa din 14 August 1664. Cfr. relațiunea lui Cob din 30 August 1664 în arhiva de Stat din Viena, Turcica.

[10]) Quellen IV, p. 288.

www.digibuc.ro

culae Costin — cronicarul moldovean — zice că «aceà năvală fără socoteală a lui Gligorașcu Vodă» a pricinuit moartea boierilor picați [1]). Pe de altă parte, față de Turci, pentru pierderea bătăliei, Voevodul învinuì pe Husain pașa din Buda [2]) justificându-se prin faptul, că d'abià scăpă din bătălie cu 30 de oameni, iar Domnul Moldovei cu 15 inși [3]). Aceste afirmări nu sunt decât niște exagerări binevoitoare. Cu toate acestea e sigur, că amândoi Domnii au scăpat cu oștile nimicite din bătălie, la care au trebuit să ia parte contra creștinilor și contra convingerii lor intime. Domnii români au avut însă și alte neajunsuri, după ce părăsiră câmpul de luptă cu oștile lor flămânzite, fără permisiunea comandantului suprem, ca să evite atacurile tâlharilor de drumul mare Nici n'au suferit nimica până la Tisa, unde o ceată mică de Turci nu voià să-i lase să treacă râul. Domnii români însă i-au împrăștiat, și de acolo s'au putut întoarce cu pace bună în țările lor părăsite de mult [4]).

Turcii erau mânioși pe Domnii români și mai cu seamă pe Gligorașcu Vodă, pentrucă plecaseră fără să-și ia rămas bun dela ei și așteptau numai buna ocazie ca să-i facă să simtă mânia lor. Această ocazie s'a prilejuit cu fiul hanului tătăresc, care voind a iernà cu oastea sa în Muntenia, ceruse dela Vodă provizie și nutreț, iar când acela nu-l putù satisface nici înduplecà cu daruri scumpe, pe la culesul strugurilor (în 24 Octomvrie) Tătarii au năvălit în țară. Gligorașcu, ca să scape, mai întâiu, se retrase la Câmpulung și de acolo fugì până la Dunăre [5]). Se mai spuneà că soarta aceasta tristă a Domnului erà pricinuità de trădarea propriului său vistier. După întoarcerea sa, marele vizir, prin solul său special, cerù socoteală dela Gligorașcu Vodă pentru purtarea sa arătată după bătălia dela Léva, făgăduindu-i însă iertare, dacă îi va venì din nou în ajutor [6]). Domnul se scuză zicând că supușii săi erau nemulțumiți și nu-l vor urmà, iar oaste nouă anevoie ar puteà scoate din poporul său prăpădit, mai cu seamă că se apropie vremea iernii, când își fixase ca țel să strângă dajdia anuală ce datorà Inaltei

[1]) Cronicarul Nicolae Costin l. c., II, p. 4.

[2]) Historia lui Ion Bethlen I, p. 195.

[3]) După un raport contemporan olandez la Iorga: Studii și doc. XXIII, p. 236.

[4]) Quellen IV, p. 288.

[5]) După Quellen IV, p. 289 si cronica lui Kraus.

[6]) Despre amănuntele bătăliei dela Léva se găsesc date foarte detaliate și interesante în Ricaut: Histoire des trois derniers empereurs des Turcs (Paris, 1685) p. 87—108. (Cartea aceasta rară se afla în biblioteca Universității din Cluj).

www.digibuc.ro

Porți. Insă marele vizir n'a primit scuzele sale și își repetă din nou porunca. La aceasta ambii Domni trimiseră câte 1500 de oameni, iar pentru ca să înduplece inima vizirilor turci, Gligorașcu a pornit pe vistierul său de origină greacă, Dimitrie Cantacuzenu cu 40.000 cechini la Poartă. Dar acesta, cu toate că îi jurase credință înaintea altarului, în loc să meargă la Strigoniu, unde se află vizirul în tabără, a fugit la Constantinopol și, pentru ca să-și poată căpătà scaunul domnesc pe seama sa, a răspândit acolo minciuna că stăpânul său e trădător răsvrătit.

Nu se poate dovedì îndeajuns ce e adevărat din această istorioară. E cert însă că dintre cei doi Domni, chemați «a sărutà poala caftanului» marelui vizir, Dabija a și plecat de fapt și găsindu-l la 12 Noemvrie 1664 tocmai la podul dela Belgrad, vizirul l-a iertat și dându-i un caftan l-a lăsat și mai departe în domnie. Gligorașcu Vodă însă, după ce n'a venit, fu mazilit, iar solii săi numai cu mare greutate isbutiră să-i scape capul, cu mulți bani. Insă, pe când acești soli au fost lăsați a treia zi, diacul unguresc-turcesc David Rozsnyai fu trimis de urgență la Apafi cu porunca să prinză pe Vodă și să-l pornească la marele vizir [1]).

II

Aflând aceasta Gligorașcu și știind că deacuma nu va mai puteà trăì în liniște cu marele vizir, a fugit din țară ca să-și scape vieața sa și a familiei sale.

Așà se făcù Gligorașcu Vodă pribeag, iar pe nevasta sa Domnul fugar o trimise împreună cu scumpeturile sale pentru mai mare siguranță în ziua de 2 Noemvrie prin strâmtoarea dela Bran, în Ardeal, unde s'a retras în țara Bârsei la Zârnești cu oamenii casei sale, pentru paza căreia aduse și câțiva ostași. Peste puțin sosì însă diacul Petru Budai, care a dus-o din porunca principelui Apafi la Vereșmort într'o locuință mai spațioasă, de unde, dând drumul ostașilor ei, a dus-o pe urmă în curtea sa de nobil dela Racoșul de Jos [2]), lăsând-o acolo cu câteva femei, din suita Doamnei [3]). Acì petrecù apoi timp de 18 săp-

[1]) In ziarul lui Rozsnyai l. c., p. 277.

[2]) Astfel trebue să rectific pe d-l Iorga când crede (în Hurmuzaki: Documente XV, p. 1322 nota 2) că acest loc ar fi «de sigur cel din Secuime, în Ciuc, Csikrákos» unde Doamna pribeagă nici n'a umblat.

[3]) Quellen IV, p. 290.

www.digibuc.ro

tămâni întreținută cu hrană din ordinul principelui, de către scaunul săsesc din Cohalm [1]).

Doamna pribeagă avù mare nevoie de ajutorul principelui și al femeilor de pe lângă dânsa, căci peste puțin a născut un prunc [2]), care primì la botez numele de Mateiu [3]). Sărmanul ei soț, Gligorașcu Vodă, află această îmbucurătoare veste încă în castelul său din Târgoviște [4]), dar nici nu se puteà gândì să-și poată vedeà în curând copilul, fiindcă trecând necazul Turcului, el se reîntoarse la București și se așeză din nou în scaunul domnesc; dar fu citat la Poartă sub motivul că se va numì în locul lui un alt Vodă [5]) ceeace s'a și întâmplat pe la mijlocul lui Decemvrie [6]). Gligorașcu Vodă însă nici nu aștептă aceasta, ci neputându-și luà rămas bun nici dela soția sa, părăsì țara la 20 Noemvrie 1664 de frica Turcilor [7]), fugind prin Moldova spre Polonia [8]). In fuga sa erà îndemnat și de dorul de răsbunare, ca să găsească pe Dabija Vodă și să-l tragă la răspundere pentru trădarea sa. Negăsindu-l însă nici până la Suceava, văzând că din oaste nu-i mai rămân decât 50 de oameni, fugì în timp de noapte spre Botoșani și de acolo peste Nistru la Movilău, mai departe fără popas, căci aveà teamă chiar și de aceea, că oamenii săi nemulțumiți se revoltă contra lui și-l prind sau îl predau Turcilor.

Astfel se apropià Vodă de împăratul Leopold [9]), la care nădăjduià să găsească un adăpost sau cel puțin un sprijin. Și nici nu s'a înșelat în socoteala sa, căci împăratul s'a arătat milos față de Domnul pribeag, pe care, în ordinul trimis ambasadorului său dela Poartă, lui Simion

[1]) Extras din registrele comunei Racoșul de Jos la Iorga: Studii și documente IV, p. 251.

[2]) Cronica lui Kraus 401/2. Ion Bethlen op. cit., I, p. 194.

[3]) După Ion Bethlen primì numele de Matei. Cfr. relațiunea lui Cob din 22 Octomvrie 1664. (Anexat). Cum că numele copilului fu într'adevăr Matei (și nu altul) se dovedește și prin cronica grecească a lui Daponte, care îl menț onează de două ori, cu prilejul nunții și mai târziu al exilării sale; Erbiceanu: Cronicarii Greci (București, 1888), p. 46 și 56.

[4]) Relațiunea lui Cob din 22 Octomvrie 1664. (Anexat).

[5]) Relațiunile lui Reniger din 14 Decemvrie 1664 și 2 Ianuarie 1665. (Anexat).

[6]) Reniger din 2 Ianuarie 1665. (Anexat).

[7]) Ziua plecării lui o găsim menționată la Pejacevich, p. 420. Iar după o pera lui Engel la Șincai: Chronica Românilor III, p. 153.

[8]) Apafi lui Teleki din 14 Decemvrie 1664; Teleki Mihály levelezése III, p. 312

[9]) După cronica lui Ion Neculce: Kogălniceanu, Letopisețe II, p. 193. Cfr Letopisețul Țării Moldovei, publicat de C. Giurescu (București, 1923) p. 55.

www.digibuc.ro

Reniger, pentru ca să facă tot posibilul în favoarea Domnului fugit, îl numià vechiul său prieten. Ambasadorul rezident însă, care privia cursul evenimentelor dela Belgrad, n'a prea cutezat să sprijine cauza justă a sărmanului pribeag, ca nu cumva să dea prilej de vreo bănuelă marelui vizir, care la vestea că Gligorașcu s'a retras sub aripile împăratului a făcut observația amărăcioasă, că acum cel puțin va ieși la iveală, întrucât își va ține împăratul cuvântul dat și articolele tratatului de pace încheiat cu dânsul [1]).

Pentru fugă Voevodul pribeag nici nu putù aveà alt drum, decât numai prin țara leșească, căci în Ungaria ocupată de Turci ar fi putut scăpà numai ascunzându-se ne'ncetat, ceeace erà greu de săvârșit. Pe de altă parte Apafi — după un cronicar săsesc — erà mânios pe dânsul pentru fățărnicia lui de anul trecut sub Sibiiu, când, în trecerea sa, Gligorașcu sfătuise pe Apafi prin cei doi soli ai lui (Ștefan Petki și Gheorghe Kapi) să fugă din Sibiiu la Cluj și să treacă la credința împăratului, dacă-i e scumpă vieața, pe care Turcii vreau să i-o ia, iar a treia zi l-a calomniat el însuș la Cuciuc pașa și la hanul Tătarilor [2]). Dealtfel Apafi ar fi stârnit neapărat supărarea Porții asupra sa, dacă primià în țară pe Domnul mazil al Munteniei, pentru prinderea căruia primise de mult poruncă [3]). Domnul fugar credeà dealtfel, că s'ar puteà retrage până în Polonia pe marginea țării în siguranță și fără ca să fie observat, însă sfetnicul principelui, Mihaiu Teleki căpitanul ținutului Chioarul, erà contra acestei opiniuni, temându-se că dacă s'ar aflà, Turcii se vor răsbunà, tocmai acuma, când se tratau negoțierile privitoare la hotarul țării și la dajdiile de plătit. Astfel principele însuși sfătuise pe Gligorașcu să fugă prin Polonia și să aștepte acolo sfârșitul cauzei sale, încredințându-l că l-ar fi ajutat bucuros pentru «marele zel creștin arătat în împrejurările deabià trecute» de către Vodă, a cărui soarte grea a amărît și pe Apafi [4]). Bunavoința sa o arătă însă principele Ardealului cu atât mai bine față de Doamna ocrotită de dânsul în țara sa. Pe la Crăciun venise știre dela solul țării dela Poartă, că se pornise o solie la principele cu porunca sultanului, ca să predeà pe

[1]) Din relațiunea lui Reniger, în care menționează și ordinul împăratului Leopold din 13 Noemvrie 1664 în care vorbind de «entflohener Gregor Ghica» zice de el: weillen er sunst mein alter Freund gewest.

[2]) Cronica lui Kraus p. 321/4 și 401.

[3]) Publicată în Török-magyarkori államokmányтár IV, p. 169.

[4]) Teleki lui Apafi din 2 Decemvrie 1664; Mon. Com. r. Trans. XIV, p. 69—70.

www.digibuc.ro

Doamna împreună cu comoara sa de bogăţii, trimiţând-o fără răgaz la Stambul [1]). Dealtfel marele vizir liniştì pe Apafi, cum că această poruncă s'a dat numai pentru ca să pună credinţa sa la probă şi ca să poată raportà aceea sultanului, căci altmintrelea a făcut o faptă plăcută lui Dumnezeu, primind o sărmană femeie în ţara sa [2]). Pe de altă parte, Doamna s'ar predà la Poartă tatălui lui Gligoraşcu Vodă, pe care îl vor iertà deasemenea, dacă nu va încercà ceva contra Porţii, ba chiar şi Doamna e cerută numai ca să se afle câte scumpeturi au trecut în Ardeal boierii pribegi din Muntenia [3]). Despre aceasta dânsa n'a fost în stare să dea seamă, însă a jurat cu suflet curat în faţa episcopului român şi a solului turc, că venise cu 4000 de poli imperiali în Ardeal, din care jumătate s'a mântuit pân' acum cu traiul ei de toate zilele [4]).

Cauza că Doamna pribeagă n'a fost luată de Turci se datorià faptului norocos, că zăceà încă lăuză şi îşi alăptà copilul. Astfel solii trebuiră să plece cu mâinile goale [5]), însă Apafi primì peste puţin — la începutul anului 1665 — un alt ordin, ca să trimeată pe Doamna la Belgrad [6]). In interesul ei principele intervenise dealtfel şi prin căpitanul dela Sătmar Ion Rotthal [7]). Străduinţele sale au fost chiar rău interpretate de nişte boieri unguri, cari au răspândit zvonul, că principele se interesează numai de scumpeturile soţiei lui Gligoraşcu Vodă şi nu-i pasă, dacă ajunge pe mâna Turcilor [8]). Calomnia aceasta nerusinată a fost respinsă în mod energic de către nobilul principe Apafi, referindu-se la Doamna, dela «care n'a văzut nici o lescaie» şi nici nu cere nimica, numai să o poată reţine în ţară şi să nu fie îndepărtată în ciuda lumii creştine. Dorinţa aceasta îi erà într'adevăr sinceră şi deşi n'ar fi putut împiedecà să nu fie dusă din ţara sa, totuş a reţinut pe trimisul marelui vizir cu fel de fel de făgăduieli două săptămâni de

[1]) Cronica lui Kraus 404 şi Rotthal din 22 Ianuarie 1665. (Anexat).

[2]) Scrisoarea nedatată a marelui vizir către Apafi din Belgrad, traducerea ei contemporană latină în Mon. Com. r. Trans. XIV, p. 78.

[3]) Bánffi lui Teleki din 30 Decemvrie 1664; Teleki Mihály levelezése III, p. 342.

[4]) Ioannes Bethlen: Historia rerum Trans. I, p. 201.

[5]) Cronica lui Kraus 404 şi Rotthal din 22 Ianuarie 1665. (Anexat).

[6]) Reniger din 30 Ianuarie 1665 dela Belgrad, unde tot nu se ştià încă pe unde a putut fugì Gligoraşcu Vodă, înaintea Cazacilor, cu teama că Tătarii vor cere extrădarea lui. (Viena, Staatsarchiv. Turcica).

[7]) Apafi lui Teleki din 4 Decemvrie 1664; Teleki Mihály levelezése III, p. 313.

[8]) Teleki lui Apafi din 10 Ianuarie 1665; Mon. Com. r. Trans. XIV, p. 83 şi Teleki Mihály levelezése III, p. 378.

www.digibuc.ro

zile, până ce va trimite pe cineva în interesul Doamnei la Poartă [1]). Și Doamna însăș făcù tot ce puteà să facă «în starea ei deplorabilă și nenorocită» cerând protecțiunea atotputernicului Mihaiu Teleki și prin dânsul ajutorul căpitanului din Sătmar [2]). Această protecțiune i-a fost făgăduită bucuros și dată chiar de însuș Apafi și soția sa, când au auzit, că Doamna se adresase până și pașei din Belgrad, rugându-l să privească soarta sa tristă și să o lase și mai departe în Ardeal [3]). Silințele acestea multiple în sfârșit tot n'au rămas fără rezultat, căci la începutul lui Martie ajunse și ordinul împărătesc la Alba-Iulia, că Doamna pribeagă poate să rămână în țară, însă numai dacă va predà scumpeturile soțului său [4]). De toate acestea n'aveà cunoștință Gligorașcu Vodă când făcù și dânsul pașii cuveniți la curtea împărătească, ca soția sa să vină în imperiul împăratului Leopold [5]) și să scape de grijile continue din cauza Turcilor, cari cereau extrădarea ei. Extrădarea aceasta amenințà și cu primejdia ca Doamna «care era frumoasă» să cază în brațele vestitului dragoman Panaiot, care — cu toate că erà căsătorit — voia să o ia de nevastă, ca astfel să nu fie din întâmplare silită de Turci ca să-și lase legea [6]).

Cererea aceasta a lui Gligorașcu Vodă a adus curtea imperială într'o situație foarte neplăcută, deoarece nu prea dorià nici ea ca Domnul pribeag să vină la curte [7]), temându-se că Turcii vor considerà acest eveniment ca o violare a articolelor de pace [8]), făcute după bătălia dela Sanct-Gothard. Despre această opiniune a curții Gligorașcu Vodă fù informat confidențial de către Rotthal, căpitanul suprem din Sătmar, la care venise pe neașteptate la mijlocul lunii Fevruarie 1665. Cu prilejul acesta îi dădù căpitanul probabil și serviciul acela de aur, pe care îl primise nu de mult pe seama lui dela camera imperială [9]). Cu toate

[1]) Apafi lui Teleki din 14 Ianuarie 1665; Teleki Mihály levelezése III, p. 389—390.

[2]) Scrisoarea Doamnei «Maria Sturze» lui Teleki din 24 Ianuarie 1665 dela Alsó-Rákos, ungurește; Teleki Mihály levelezése III, p. 405.

[3]) Relațiunile lui Reniger din 7 și 12 Fevruarie 1665. (Anexat).

[4]) Apafi și Naláczy lui Teleki din 3 și 25 Martie 1665, precum și Teleki lui Apafi din 2 Aprilie 1665; Teleki Mihály levelezése III, p. 435, 441 și 443.

[5]) Vezi însemnarea: Waiwoda Anfang Februarii 1665. (Anexat).

[6]) Relațiunea din 8 Martie 1665. (Anexat).

[7]) Decretul Hofkriegsrath vom 4 Februar 1665. (Anexat).

[8]) Relațiunea lui Reniger din 3 Noemvrie 1664. (Anexat).

[9]) Despre primirea acestui lucru, contele Rotthal raportează la 30 Noemvrie 1664. Citat în raportul din 10 Decemvrie 1664. (Anexat).

www.digibuc.ro

acestea nu i-a refuzat sfatul sincer să meargă în Polonia și să se adăpostească acolo. Față de aceasta Gligorașcu era de părere, că după ce nici acolo nu s'ar simți în siguranță, se va retrage mai bine la contele Lubomirski în Scepuzia polonă. Insă fiindcă tocmai sosise o capuchihaiă turcească la căpitanul din Sătmar, acesta i-a dat de știre ca să plece imediat în Polonia [1]). Domnul pribeag desperat de atât nenoroc că nu puteà să meargă nici măcar să-și vadă soția, după cum sperà să ajungă la dânsa în taină, a trebuit să se mulțumească, că a putut să scrie din drum, dela Someș-Uileac, cancelarului Teleki, mulțumindu-i pentru bunăvoința și protecțiunea arătată față de sărmana sa soție [2]).

In urma sfatului binevoitor al lui Rotthal, Gligorașcu Vodă se duse într'adevăr în țara leșească, însă vru să nu zăbovească mult acolo și nu s'a astâmpărat, până când nu i s'a hotărît în imperiul german, ca recunoașterea meritelor sale, un loc de adăpost, oricât de neplăcută a fost prezența sa oamenilor curții împărătești. Astfel după puțină odihnă a plecat deadreptul la împăratul Leopold la Viena, unde sosì pe neașteptate la începutul lui Martie. Rămase incognito și retras într'o mahala afară din oraș, cu suita sa de 30 de oameni. Prezentându-se însă în audiență, n'a fost primit, pentru motivul cu care-l purtau de nas, că nu puteà aveà audiență până când ciaușul se află la curte [3]). Gligorașcu nu fu însă chemat nici când plecă acela, dar el nu se lăsă și după două luni întregi de așteptare cu răbdare i-a reușit în sfârșit să ajungă la Laxenburg în fața gloriosului împărat pentru ca să-i mulțumească de îngrijirea grațioasă ce i-a arătat [4]). Căci cu stăruința sa neînfrântă totuș a ajuns într'o lună la atâta, ca cancelaria imperială să-i orânduească la Budweis în Moravia sălaș, iar pe seama celor 30 oameni ai săi și cai hrană și nutreț cu o rentă oarecare[5]). După aceea a și pornit spre Moravia[6]). Acì într'una din zilele de plictiseală Gligorașcu scrise și lui Apafi, când a aflat că i-a reușit să scape pe soția sa, Doamna, de primejdia extrădării, rugându-l să o trimeată cu un con-

[1]) Rotthal din 24 Fevruarie 1665. (Anexat).

[2]) Scrisoarea lui Vodă semnată Io. Gligorie Voevod mpr. (lui Teleki din 15 (Fevruarie) 1665 în ungureşte; Teleki Mihály levelezése III, p. 414.

[3]) Ambasadorul Cornaro din 15 și 22 Martie 1665 dela Viena; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 102/3 și din 5 Aprilie 1665 Hurmuzaki: Documente IX/1, p. 225/6.

[4]) Relațiunea ambasadorului Veneției Cornaro din 10 Maiu 1665; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 104 și IX/1, p. 227.

[5]) Hofkriegsrath din 14 Aprilie 1665. (Anexat).

[6]) Relațiunea ambasadorului Cornaro de mai sus.

www.digibuc.ro

voiu îndestulător cel puțin până la hotarul Ardealului, la marginea imperiului împărătesc [1]). La această rugăminte principele porni la mijlocul lunii Maiu 1665 pe Doamna [2]), care în ziua de 13 fù condusă cu 66 cai din locuința ei din Racoșul de Jos, prin Sighișoara [3]) la Bistrița, de unde plecă cu careta și călăreții armați ai orașului aceluia spre Polonia [4]), în care, trecând prin Lemberg și Cracovia, ajunse la soțul său, pe care nu-l văzuse de aproape un an întreg.

Sălășluirea din Budweis a Domnului muntean pribeag ajuns la adăpost n'a fost însă prea liniștită și fără de griji. Căci din renta ce i s'a orânduit de către Camera imperială puteà trăi foarte strâmtorat [5]), mai cu seamă că o primià neregulat și în mod neglijent. Astfel, după stăruințele sale necontenite ieșì la începutul lunii Septemvrie decretul prin care i s'a fixat renta anuală de 3000 fiorini în contul Camerei din Boemia [6]). După experiențele sale de până acuma, Gligorașcu însă nu așteptà mult dela această rentă. Astfel în situația sa materială grea pe la sfârșitul lunii Septemvrie, făcù o petiție către dogele din Veneția, căruia îi oferì serviciile sale, căci și pân' acum luptase cu entuziasm pentru cauza creștină contra inimicilor creștinilor, cărei purtări se datorește acuma pribegia sa, departe de patrie [7]). Insă Domnul, picat acolo cu alaiul său nu prea plăceà dealtfel nici locuitorilor dela Budweis. Se pare că oamenii săi grasau prin oraș sau cel puțin făceau datorii neplăcute, deoarece în primăvara anului 1666 consiliul orașului cerù dela cancelaria imperială din Boemia mutarea voevodului și a alaiului său în alt loc [8]). Cererea fiind satisfăcută, s'a hotărît să i se facă sălaș lângă Olmütz și ca Domnului pribeag să i se mărească și renta [9]), deși

[1]) Gligorașcu Vodă lui Apafi ungurește din Viena (și nu Vermiae, după cum e publicat greșit) la 2 Aprilie 1665; Török-magyarkori állam-okmánytár IV, p. 226.

[2]) Ioannes Bethlen: Historia I, p. 201.

[3]) Pe baza protocolului din Cohalm la Iorga: Studii și documente IV, p. 251.

[4]) Scrisoarea lui Apafi către orașul Bistrița din 15 Maiu 1665; Hurmuzaki: Documente XV, p. 1327.

[5]) Relațiunea ambasadorului Cornaro din 5 Iulie 1665; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 105 și IX/1, p. 228.

[6]) Insemnarea din 9 Septemvrie 1665. (Anexat).

[7]) Petițiunea latinească a lui Gligorașcu Vodă (Budovicii in Bohemia, 24. Septembris 1665) în Hurmuzaki: Documente IX/1, p. 230. Iorga greșește, când (în Studii și documente IV, p. 252) crede, că scrisoarea aceasta e datată din 2 și nu 24 Septemvrie.

[8]) Insemnarea: Anfang April 1666. (Anexat).

[9]) Copia vom 26. Mai 1666. (Anexat).

www.digibuc.ro

nu cu o miie de fiorini, după cum ceruse Domnul [1]). Insă nici la atâta n'ar fi ajuns Gligorașcu Vodă, dacă nu venià la mijlocul lunii Maiu la Viena și nu se interesà în persoană de afacerile sale prin oficiile împărătești. Cu acest prilej făcù vizită și ambasadorului Veneției Cornaro, căruia i s'a plâns cât de mult s'a înșelat în împărat, care îi plătește marile sale servicii cu făgăduieli deșarte. Deaceea se oferì din nou republicei Venețiene, făcând declarația, că ușor și-ar puteà întregì oastea sa de 100 călărași la 400—500 cu care e hotărît a luptà oriunde contra Turcilor. Ambasadorul descrie pe Domnul muntean de un ostaș talentat și un creștin zelos, care vorbește însuflețit de succesele republicei și de victoriile ei, la cari e gata a se asocià bucuros și dânsul [2]). Despre aceasta însă nu puteà fi vorbă și ambasadorul fu nevoit a concedià pe sărmanul Domnitor cu declarațiuni de simplă curtoazie, care la începutul lui Iulie sosì din nou la Viena, pentru a da zor ca starea sa să fie îmbunătățită [3]). Astfel, fu strămutat în sfârșit la Neustadt, în Moravia; dar în urma strâmtorării sale bănească și acì se iscară tot aceleași plângeri față de dânsul și alaiul său [4]) ca și la Budweis, ceeace născù nemulțumiri generale.

Ca să scape din mizeria sa, Gligorașcu Vodă, pe la sfârșitul anului, solicità din nou la ambasadorul Veneției tranșarea ofertei sale, însă acela nu o găsì executabilă [5]). După acest refuz își încercă norocul la regele Franței, declarându-se în memoriul său gata ca să adune în Italia 2000 de Albanezi pedeștri și 2000 de Croați călări, în fruntea cărora ar trece în Franța (împreună cu soția și familia sa), pentru a servì contra oricărui inimic al ei [6]).

In timpul petrecerii sale din Viena, Gligorașcu vizită totdeodată și pe nunciul papal, care făcând raport despre dânsul, Papa Alexandru VII îi oferì ajutorul cu cuvinte frumoase de politeță; atât mai mult

[1]) Insemnarea din 4 Iunie 1666. (Anexat).

[2]) Relațiunea ambasadorului Cornaro din 23 Maiu 1666; Hurmuzaki: Documente IX/1, p. 240.

[3]) Relațiunea ambasadorului Cornaro din 4 Iulie 1666; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 112.

[4]) Insemnarea din 9 Decemvrie 1666. (Anexat).

[5]) Relațiunea ambasadorului Cornaro din 14 Noemvrie 1666; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 115 și IX/1, p. 244.

[6]) Memoriul lui Gligorașcu Vodă nedatat și pus la anul 1671 în Hurmuzaki: Documente Supl. I/1, p. 256, unde însă în loc de 2000 *fanti* (adică pedeștri) e tipărit greșit și consecvent *santi* adică sfinți.

www.digibuc.ro

că aflase cu bucurie despre simpatia pe care el, ca greco-oriental, o arată față de religiunea catolică [1]), în sânul căreia dorià să intre [2]). Simpatia aceasta erà veche și — după cum amintisem — cunoscută și de ardeleni și se manifestà în toate acțiunile Domnului, ba erà adâncită atât prin influența mediului catolic, în care ajunsese, cât și prin împrejurări întâmplătoare. Așà de pildă, pe când se aflà în tabăra de sub Érsekujvár (încă la anul 1663) Tătarii aduseseră cu ei un prizonier Iezuit cu numele de Ion Lingoi prins sub orașul Tirnava, pe care Gligorașcu Vodă și l-a răscumpărat cu 4 galbeni ungurești și acela căzut în genunchi i-a vorbit așà de convingător despre datoria pe care Vodă o are față de cauza creștină, încât prin mijlocirea duhovnicului numit se puse în relațiuni cu generalii împăratului Leopold, ba comunică chiar contelui Niculae Zrinyi felul cum și când să dea peste Turci, care, ascultându-l, bătù pe păgâni, după ce — se zice — înainte de bătaie s'ar fi și întâlnit cu Domnul pribeag [3]). Acest Iezuit Lingoi pare altfel să fi fost Român sau cel puțin să fi avut o cultură românească, căci rămas în slujba împărătească, se îndeletniceà și cu descifrarea și traducerea scrisorilor românești primite sau prinse de oficiile curții [4]).

Ca rezultat al acestor aplecări evlavioase și al zelului nunciului se datorește și faptul important, că Gligorașcu Vodă semnă la 10 Aprilie 1667 (adică în ziua sfintelor Paști) chiar și actul de trecere la confesiunea catolică [5]). Documentul prețios — poate ca primul rezultat al activității sale din Viena — fu trimis de noul nunciu, cardinalul Spinola ca mare victorie conducătorilor Congregațiunii Propagandei Cultului din Roma. Insă acești conducători găsiră o greșeală de formalitate în acel document, care se remise din nou nunciului în cursul verii, cu observația ca acela să primească profesiunea (adică jurământul

[1]) Scrisoarea papei Alexandru VII din Roma, 19 Fevruarie 1667. (Roma. Arch. Vaticanului. Litterae ad principes Alex. VII. annus XII, fol. 177). Insemnarea din Ende Martii 1667. (Anexat).

[2]) Scrisoarea Sfântului Scaun către nunciul Spinola din Roma, 9 Aprilie 1667. Un extras al ei la Iorga: Studii și documente I—II, p. 427.

[3]) Gualdo Priorato op. c. II, p. 244/5 (cu numele Iezuitului scris greșit Ligoe) și după el Șincai, Chronica Românilor III, p. 149.

[4]) Cfr. însemnarea din 6 Septemvrie 1664. (Anexat).

[5]) Un exemplar al formularului tipărit, întregit de către Gligorașcu Vodă cu titlul «Forma iuramenti professionis fidei a cathedralibus et superioribus ecclesiis vel beneficiis curam animarum habentibus et locis regularium ac militarum praeficiendis observanda» se află și în Biblioteca Academiei Române.

www.digibuc.ro

de credință) dela Vodă după prescrierile existente pentru greco-ortodocși [1]). Acestei condiții se și conformă bucuros Domnul pribeag — după cum se vede în toamnă — și deatunci nu se mai găsià un aderent mai însuflețit al religiunii catolice ca dânsul, care menținù și urmă cu evlavie toate ceremoniile religiunii, iar în petițiile sale nu uità niciodată a-și declarà (conform formulei prescrise) sărutările de picior pentru Sfântul Părinte, asigurându-l, că își va ține toate făgăduelile date privitoare la înflorirea religiunii catolice [2]). Iată cum simțeà deodată Domnul crescut în legea răsăriteană, care — judecat de un cronicar postum — se lepădă de pravoslavnica credință și se făcù papistaș! [3])

Știrea trecerii la religiunea catolică a Domnului Munteniei pribeag, a pricinuit la Roma și în curtea împărătească din Viena mare senzație, iar în cercul pământenilor săi evlavioși cu atât mai mare desgust și surprindere. Așà se înțelege poate îndeajuns cronicarul Ion Neculce, care în convertirea lui Gligorașcu Vodă vede înlăturarea și desprețuirea propriei sale religii ortodoxe și astfel născocește un basm întreg pentru a face să se înțeleagă sau să se scuze fapta lui Vodă. După această descriere a cronicarului, Stolnicul Constantin Cantacuzenu auzind că Gligorașcu Vodă se află la «Beciu» porni și el la curtea împărătească, unde făcù jalobă la împăratul nemțesc contra lui Grigorie-Vodă, că ar fi omorît pe tatăl său nevinovat în mănăstirea Snagov. Spre mai mare dovadă Cantacuzenu introduse o slugă a lui Grigorie-Vodă în divanul împărătesc, care făcù mărturie despre cele predate. Iar Grigorie-Vodă nemai putând negà lucrul, a rămas vinovat înaintea divanului și a fost închis, dar sfătuindu-se cu un prieten s'a făcut catolic, căci într'un alt chip nu ar puteà scăpà de moarte, ba a dat și un copil al său la împăratul de l-a botezat și i-au pus și nume copilului, după numele împăratului Leopold [4]).

[1]) Originalul trimis al actului «Forma iuramenti professionis fidei» cu data de 10 Aprilie 1667 se află în Arhiva Propagandei din Roma, Scritture non riferite vol. I. p. 49. Pe dosul actului e scris: 11 Agosto 1667. Con il Signor Cardinal Spinola per disporre il Prencipe a far la professione conforme alla solita formula prescritta per i Greci.

[2]) In scrisoarea lui Gligorașcu Vodă din Venezia, 14 Septemvrie 1671 către cardinalul Spinola; Iorga: Studii și documente I—II, p. 429.

[3]) Letopisețul Țării Românești în Revista pentru Istorie, archeologie și filologie vol. XI. 1910 p. 172.

[4]) Ion Neculce, Kogălniceanu· Letopisețe II, p. 194.

www.digibuc.ro

Astfel de basme se născoceau în jurul persoanei lui Gligorașcu Vodă, în care numai duhovnicul său mai ținea sufletul, în starea de mizerie, în care lâncezià. Din istorioara plăcută, nici măcar partea despre botezul copilului nu e adevărată, căci altfel acest eveniment și-ar avea urma în relațiunile ambasadorilor italieni dibaci. Față de aceste născociri faptul curat este, că starea deplorabilă și aproape insuportabilă a Domnului pribeag erà pricinuită și de trândăvia tradițională a Camerei imperiale; dar afară de aceasta Voevodul aveà multă bătaie de cap și cu oamenii săi fără ocupație și fără bani. După cum se puteà presupune, și dela orașul Neustadt sosì la curte jalbă contra «tâlharilor de Români» cari trăiau în sânul lor — după care «ordinele» boeme i-au fixat Voevodului pribeag pe teritoriul dintre Kojetik și Tobičov un nou loc de adăpost [1]).

Gligorașcu Vodă singur reușise să obțină această nouă hotărîre la mijlocul lui Septemvrie la curtea împărătească din Viena. Nu erà mulțumit însă nici cu dispoziția aceasta, căci acuma îi venì dorul să scape de ospitalitatea împăratului și să meargă la Stambul, unde nădăjduià să obțină iertare și în tot cazul să afle o vieață mai liniștită, până când cu banii și prietenii ce-i aveà acolo își va recâștigà chiar și scaunul domnesc, la ceeace primise chiar oarecare îndemn. Iar ca să fie mai aproape de Poartă și de rudenia sa, și-a exprimat dorința să se poată retrage în Ungaria de Sus [2]).

Hotărîrea de plecare și proiectul său, Domnul l-a comunicat împăratului într'o audiență specială, plângându-se pe față de purtarea proastă și nevrednică, de care a avut parte, de când se află în imperiul său, unde după marile sale servicii n'a putut căpătà nici măcar un sălaș cum se cade. Ieșind dela audiență, a povestit aceste lucruri pretutindeni, și la alții pe cari îi întâlnià [3]) și astfel cererea sa a fost în sfârșit rezolvită în mod favorabil de către Consiliul de răsboiu, numai să scape de el. Ba la intervențiunea Cancelariei ungare i s'a lăsat până și subvenția din Moravia «pe acei puțini ani» cât va sta departe.

Pentru ca să treacă în deplină siguranță, se dădù ordin în interesul Domnului pribeag, contelui Francisc Csáky, căpitanului Ungariei de Sus, ca să ajute pe «principele» care trece pe acolo în spre Constanti-

[1]) Insemnarea din Ende August 1667. (Anexat).

[2]) Relațiunea ambasadorului Bernardo din 18 Septemvrie 1667; Hurmuzaki: Documente IX/1 p. 248.

[3]) Tot Bernardo din 16 Octomvrie 1667; ibidem p. 248.

www.digibuc.ro

nopol [1]). Insă până ce căpătă bani și prilej de plecare a trecut multă vreme și și-a și format un alt plan. In starea sa fără mijloace bănești și multele sale mizerii religia i-a rămas singura mângâiere și tărie, care i-a umplut toată ființa. In atari condițiuni sufletești trimise Colegiului Propagandei la Roma, aceà scrisoare importantă, în care își declară dorința sa fierbinte ca să-și asigure poziția familiei sale ducând-o în Ungaria de Sus și apoi să plece la Roma, ca, cunoscând deja adevărata credință din învățăturile cardinalului Spinola și ale arhiepiscopului din Marcianopol, să-și arate omagiul locțiitorului lui Hristos, să viziteze bisericile și moaștele din ele și să se spovedească de câteva ori înainte de a plecà la Poartă. Dorește să plece la Roma, la începutul anului viitor (pe la Conversiunea Sfântului Pavel) în societatea duhovnicului său, a arhiepiscopului numit, dela care însă — spre durerea sa sufletească — află că fără permisiunea mai marilor săi nu-l poate însoți. Astfel se roagă cu plecăciune să fie lăsat pe lângă el acel om evlavios, căci nu poate, dar nici nu vrea, să se spovedească altuia, ba chiar și proiectele sale celelalte le va puteà efectuà — pe lângă ajutorul lui Dumnezeu — numai cu sprijinul său, de care nu se poate lipsì nicidecum [2]). Bărbatul acesta însemnat erà Petru Parcevich, arhiepiscop titular de Marcianopol, pe care Vodă îl cunoșteà încă din Moldova, unde acela trăise mai înainte cu cinci ani ca misionar al catolicilor unguri de pe acolo, întâlnindu-se pe urmă cu el acì, când în pribegia sa ajunse la Viena [3]).

Frământarea unui suflet neliniștit devenit pios, răsbate din scrisoarea italiană frumoasă a Domnului pribeag, care însă n'a avut nici un răsunet și astfel nici Domnul nu avù vreo îndestulare, zadarnic așteptà și pândià venirea curierului dela Roma. Așà fiind, cucernicul Vodă ascultă și mai departe liniștit învățăturile duhovnicului său pios timp de câteva luni. Insă iarna ce se apropià nu mai voià să o petreacă la Viena, ci făcându-și vizitele cuvenite a pornit pe la finele anului și în

[1]) Paria litterarum 22. Septembris et 1. Octobris 1667. (Anexat).

[2]) Scrisoarea aceasta importantă din Viena, 16 Octomvrie 1667 și semnată astfel «Ioannes Gregorius Gika utriusque Valachie Princeps mpr» se află în arhiva Propagandei din Roma, Scritture riferite nei congressi vol. I, p. 21. Se găsește publicată de d-l Ion Bianu în «Columna lui Traian» 1883, p. 285/7; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 113/4 și IX/1, p. 250/1; de G. Cantacuzino în «Arhiva» din Iași 1894, p. 548. Utilizată de A. D. Xenopol în Istoria Românilor IV, p. 245.

[3]) Despre activitatea lui Parcevich vezi Julian Graf Pejacevich: Peter Freiherr von Parcevich, Erzbischof von Martianopol (vol. 59 din Archiv für österreichische Geschichte. Wien, 1880) p. 373—377.

www.digibuc.ro

ziua de 5 Ianuarie 1668 intră în orașul Lőcse din Ungaria de Sus, unde avea de gând să se stabilească. Consiliul municipal al orașului primi cu silă pe oaspele său neașteptat, cu toate că avuse în interesul lui încă din toamna trecută porunca împăratului Leopold ca să fie primit cu dragoste [1]). Neplăcerea eră mărită poate și prin faptul, că Domnul pribeag ocupă aproape toată casa de oaspeți; dar altfel, l-au găsit de un om «fain și boieresc» după cum l-au și trecut în cronica orașului [2]). Astfel Gligorașcu Vodă petrecù acì în pace zilele de iarnă, însă pe la Paști îl găsim iar la Viena, ca să-și realizeze în sfârșit planul călătoriei sale la Țarigrad. Acolo află și noutatea că fostul Domn al Moldovei (Gheorghe Ștefan) murise la sfârșitul anului ca exilat în Stettin și după ce secretarul ungur al aceluia — Iacob Nagy Harsányi — cunoscuse pe tatăl său bine încă din Moldova, Gligorașcu s'a folosit acuma de prilejul acesta ca să-și capete lucrurile mobile ale decedatului Vodă. In scrisoarea sa i-a adus aminte că după legile Moldovei și Munteniei, averea mobilă a vreunui Voevod decedat se cuvine urmașului direct, iar nu rudeniei defunctului. Pe urmă i-a atras atențiunea asupra faptului, bine cunoscut și de dânsul, că văduva rămasă după Domn nu eră soția sa legitimă și astfel nici nu poate să-l moștenească, precum și că soția sa — Doamna — este verișoara răposatului, în curtea căruia a trăit și a fost crescută până ce-a luat-o el de nevastă. De sigur va fi auzind și el (secretarul) de multe ori din gura decedatului, că i-a ținut de copiii săi proprii. Averea mobilă a defunctului Vodă se cuvine deci numai lor și acest fapt nu s'a contestat nici chiar de fratele decedatului, mulțumindu-se cu imobilele moștenite dela dânsul. Il roagă dar, și îl însărcinează chiar, să sechestreze acele lucruri și să convingă pe văduva decedatului Voevod despre dreptatea cauzei sale, înduplecând-o totdeodată să ducă corpul Voevodului mort acasă; iar dacă dânsa n'ar vrea să trăească în Moldova, să vină acì în curtea sa, unde Doamna o va primì ca pe o soră a ei sau, dacă dorește, o și mărită cum se cade [3]).

Trimisul lui Gligorașcu a și procedat cu zor în cauza ce i s'a încredințat [4]), al cărui sfârșit Domnul pribeag nu l-a mai putut aștepta la

[1]) Ordinul împăratului Leopold către orașul Lőcse, din 11 Octomvrie 1667 în arhiva orașului Lőcse II, fasc. IV, No. 112.

[2]) Vezi cronica orașului Lőcse din 5 Ianuarie 1668. (Anexat).

[3]) Scrisoarea lui Gligorașcu Vodă din Viena, 12 Aprilie 1668 (probabil către Harsányi) în Papiu-Ilarianu: Tesaur de monumente istorice III, p. 101/4 împreună cu traducerea românească și Iorga: Acte și fragmente I, p. 286/8.

[4]) Iorga: Acte și fragmente I, p. 289—291.

www.digibuc.ro

Viena, căci la mijlocul lunii Iunie [1]) s'a întors repede la familia sa din Lőcse. De acì pornì o corespondență foarte agilă cu căpitanul suprem contele Francisc Csáky, care se aflà la Caşovia sau petreceà la moşia sa din împrejurimi, dela care primià noutăți de răsboiu şi câteodată chiar merinde [2]), pentru cari îi mulțumià întotdeauna «cu iubire frățească» nădăjduind că va venì vremea, când îi va puteà arătà recunoştința pentru bunătatea avută. Toate scrisorile lui Gligoraşcu Vodă [3]) sunt în latineşte şi pe una din ele găsim chiar şi un «postscript» al său de cinci rânduri, ceeace arată că aveà o creştere latinească de diaci, lucru foarte rar la Domnii moldo-români din timpul acesta. Conținutul propriu al scrisorilor face mărturie de inima recunoscătoare, gândirea nobilă, concepția creştină de aproapele său şi despre buna cunoştință ale împrejurărilor răsboinice şi politice ale Europei ale autorului acelor scrisori, rămase după dânsul în stare perfectă până în ziua de astăzi.

Toate aceste lucruri însă n'au fost recunoscute şi prețuite de boierii unguri din ținutul Sepeşului. Ei vedeau într'însul, numai pe pribeagul străin care trăeşte — se poate zice — în spinarea oraşului şi astfel nu făceau prieteşug cu Vodă. Intr'una din scrisorile sale a şi spus-o odată lui Csáky, că dacă n'ar fi el, ar trăì acì, ca într'o pustie, neavând pe nimeni cu cine să vorbească confidențial [4]). In atari împrejurări erà o adevărată recreație pentru Vodă, când pe la sfârşitul anului putù merge la Viena, unde sosì la 10 Decemvrie. Scopul venirii sale erà ca să i se dea vreo moşie ungurească ca răsplată pentru serviciile sale de pân' acuma [5]), despre care lucru avuse deja făgăduiala Maiestății Sale. Nu şi-a ajuns acest scop, dar cel puțin i s'a mai crescut ve-

[1]) De astădată căpătase (în Viena, la 17 Iunie 1668) scrisoare de recomandație către consiliul oraşului Lőcse dela Francisc Szegedy episcopul de Vácz; în arhiva oraşului Lőcse II, fasc. IV, No. 113.

[2]) Scrisoarea lui Gligoraşcu Vodă din Lőcse, 23 Iulie 1668 în arhiva familiei conților Csáky; Lőcse.

[3]) In arhiva susnumită găsisem în vara anului 1898 un număr de 16 scrisori originale ale lui Gligoraşcu Vodă dela 23 Iulie 1668 şi până la 6 August 1670, pe cari acì le citez numai, dorind să le public în întregimea lor în publicațiunea care va cuprinde colecțiunea mea de documente şi scrisori domneşti.

[4]) Gligoraşcu din Lőcse, 1 Octomvrie 1668. (Arh. fam. Csáky).

[5]) Gligoraşcu din Lőcse, 14 Noemvrie 1668 şi din Viena, 13 Decemvrie 1668. (Arh. fam. Csáky).

www.digibuc.ro

nitul cu ceva, întrucât fu înrolat între ofițerii reformați din Silezia și sâmbria ce va luà de acolo îi va mărì renta sa sărăcuță [1]).

Dealtfel e minune că a putut stoarce și atâta, căci miniștrii din curte nu-l iubiau, nu dădeau mult pe declarațiunile sale și cu toate că despre intențiunile Turcilor întotdeauna le spunea câte ceva nou, prezicerile și comunicările sale le găseau exagerate, ba chiar înspăimântătoare şi bune doar să înfricoșeze lumea [2]).

Isprăvindu-și afacerile în Viena, găsim pe Gligorașcu Vodă pe la sfârșitul lunii Maiu din nou la Lőcse [3]), unde erà foarte așteptat de soția sa Doamna, căci peste puțin născù o fată, care a fost botezată la 23 Iunie de Gheorghe Bársony prepozitul Sepeșului și episcop titular de Oradea-Mare. La dorința Domnului pribeag s'au oferit de nași contele Ștefan Csáky cu soția sa și mama contelui, despre care s'a grăbit a informà pe fratele contelui la Cașovia, împreună cu descrierea festivității botezului [4]). Gligorașcu dorià să se strămute chiar el acolo, în orașul acela mai vioiu și mai aproape de Viena, după ce dorința i-a fost satisfăcută din partea împăratului, dându-se ordin municipiului orașului Cașovia să îngrijească de un sălaș cum se cade pe seama voevodului și casnicilor săi [5]). Domnul pribeag aflând de acest ordin deja la mijlocul lunii Octomvrie, de iarnă s'a și strămutat la Cașovia. Acolo însă s'a amăgit rău, căci orașul nu i-a dat decât o singură odae de locuit, în care ar fi trebuit să ierneze cu întreaga familie, din care cauză Domnul s'a plâns deadreptul împăratului [6]).

Gligorașcu păți acl și alte neajunsuri, căci stând în corespondență vie cu agentul său din Viena, mai cu seamă în afacerea asemnării salariului restant de ofițer și văzând că acel salar tot întârzie, probabil s'a folosit de oarecare critică cu gura, ceeace ajungând la urechile vre-

[1]) Insemnarea din Martie—Aprilie 1669. (Anexat).

[2]) Relațiunea ambasadorului Veneției din 12 Ianuarie 1669 în Hurmuzaki: Documente IX/1, p. 254. Scrisoarea fiind însă datată «more Veneto» aceea este din anul 1670, ceeace nu s'a băgat de seamă și nu s'a luat în considerație în ediținea Hurmuzaki.

[3]) Gligorașcu din Lőcse, 3 Iunie 1669. (Arh. fam. Csáky).

[4]) Gligorașcu tot din Lőcse, 25 Iunie 1669. (Arh. fam. Csáky).

[5]) Impăratul Leopold (din Ebersdorf, 14 Septemvrie 1669) către consiliul orașului Cașovia pentru primirea «Illustrissimum Ioannem Gregorium Gicca Valachiae Transalpinae vaivoda» care va merge acolo. (Arhiva orașului Cașovia No. 9058).

[6]) Ordinul lui Leopold (din Viena, 5 Fevruarie 1670) către orașul Cașovia despre plângerea lui Gligorașcu Vodă, «ut in uno ferme cubili seu hypocausto esse intelliguntur» să-i facă un sălaș cum se cade. (Arhiva orașului Cașovia No. 9090).

www.digibuc.ro

unuia dintre oficialii din Caşovia, fu pârît în primăvara anului 1670 la Curte [1]). Acolo însă raportul funcţionarului iperzelos nu s'a luat în consideraţie, căci corespondenţa afirmativ suspectă a Domnului pribeag se referià numai la plecarea sa, ca — tocmai cu ajutorul curţii împărăteşti — să meargă înainte în afacerile sale. Astfel la începutul lui Aprilie a şi primit permisul de plecare şi după ce primise dela căpitanul suprem 20 de cai şi 6 căruţe cu câte şease cai pentru transportul său şi al bagajelor sale, porni în ziua de 22 cu suita sa cuvenită din Caşovia [2]), unde suferise atâta umilire. Işi luă drumul spre Szepesváralja, ca să-şi ia rămas bun dela episcopul Bársony. I-a părut însă foarte rău că nu găsì pe contele Csáky acolo [3]) şi plecând mai departe ajunse la 26 Aprilie în Lőcse. Acì consiliul oraşului îl primì de astădată cu plăcere [4]) ca pe un cunoscut vechiu. Domnul pribeag îşi continuă chiar a doua zi drumul spre Viena, unde îl găsim la sfârşitul lunii Maiu din nou [5]).

Faptul că dela Lőcse până la Viena Domnul pribeag făcù o lună întreagă nu se poate altfel explicà, decât că pe semne îşi dusese familia şi suita sa mai întâiu în principatul Sileziei, unde căpătase poate chiar acuma un măieruş, de care e vorba mai târziu prin documente [6]) sau că eventual a condus-o la vechiul său adăpost din Moravia, de unde îşi trăgeà mereu renta sa anuală de aproape 4.000 fiorini. Cert e că nu erà aşteptat de loc la curtea vieneză şi când fù întrebat acolo de motivele venirii sale, raportă împăratului pe larg, că răsculaţii din Ungaria de Sus voiau să-l facă cu deasila general al lor, el însă voind a-şi ţine jurământul dat împăratului a refuzat. La aceasta începură cu fel de fel de ameninţări şi el temându-se să nu ajungă la închisoare, plecă din cercul lor pe furiş şi venì pe drumuri tainice la Viena pentru ca să-şi arate credinţa şi devotamentul către împărat, dela care aşteaptă răsplată [7]).

Văzurăm că Vodă nu părăsise Caşovia şi Lőcse deloc în taină, unde ştim că el nu aveà cu neaoşii unguri nici un fel de relaţiuni şi afară de

[1]) Insemnarea din 25 Martie 1670. (Anexat).

[2]) Gligoraşcu din Caşovia, 8 Aprilie 1670. (Arh. fam. Csáky).

[3]) Aceasta o aminteşte în scrisoarea sa din Viena, 1 Iunie 1670. (Arhiva fam. Csáky).

[4]) Cronica oraşului Lőcse, din 26—27 Aprilie 1670. (Anexat).

[5]) Relaţiunea ambasadorului Zorzi din 31 Maiu 1670; Hurmuzaki: Documente IX/1, p. 257.

[6]) Insemnarea din 17 Iunie 1671. (Anexat).

[7]) Relaţiunea lui Zorzi din 14 Iunie 1670. (Anexat).

www.digibuc.ro

familia Csáky nu se întreținea aproape cu nimeni. Raportul acesta al lui Gligorașcu Vodă nu era deci altceva, decât un act de fudulie pentru mărirea importanței persoanei sale, ceeace însă n'a mișcat deloc curtea împărătească, care cunoștea de aproape toate detailurile răscoalei neaoșilor din Ungaria de Sus și nu se influența de astfel de narațiuni deșarte, așternute ei de Domnul pribeag. Astfel nici nu se ocupau de Vodă și când acela tot nu se astâmpără cu propozițiunile și pretențiunile sale, peste câteva săptămâni i s'a comunicat să-și prezinte dorințele în scris.

In petițiunea sa predată împăratului așternù aceluia rugămintea sa dublă și alternativă, că ori să-i dea vreo moșie din acele confiscate dela rebelii din Ungaria de Sus, ori să-l lase să plece la Turci, cari i-au făgăduit că-l vor pune din nou în scaunul domnesc pierdut. Afirmarea aceasta a sa o adeverì și cu scrisori primite dela Poartă și astfel o parte dintre aderenții săi din Curte erau de idee să fie ajutorat, zicând, că nu e oportun a lăsà îndărăt în serviciul Turcilor un astfel de răsboinic iscusit cum e Vodă, care pe de altă parte în timpul locuinței sale pe acì și-a strâns cunoștințe temeinice și despre împrejurările din Ungaria. Nici împăratului nu-i plăceà să plece, cu toate că în calea săvârșirii cerințelor sale zăceau prea multe obstacole [1]). Acestea fiind cunoscute chiar de Vodă, se trudià în primul rând ca să i se asemneze solda de ofițer restantă, alergând dela un oficiu imperial la altul. In această cauză s'a adresat până și Papei printr'o petițiune a sa, în urma căreia Papa recomandă cu un «breve» special protecțiunii împăratului cauza și persoana Domnului [2]).

Pe unde s'a putut, în Viena Gligorașcu Vodă nu uità a spune câte o vorbă bună și în interesul binevoitorului său dela Cașovia, al contelui Francisc Csáky, al cărui nume erà cam compromis de turburările ivite în Ungaria de Sus în primăvara acelui an [3]). Domnul pribeag — ca martor ocular aflase și știà multe amănunte despre această mișcare a neaoșilor unguri nemulțumiți, însă tăceà despre ele, căci și petrecerea sa dela Viena o considerà provizorie, cu toate că mulți doriau pentru bunele sale însușiri să-l vadă în serviciul curții. Pe de altă parte oameni de rea voință n'aveau credință în el, zicând că e Ungur, Croat, Neamț,

[1]) Zorzi din 12 Iulie 1670; Hurmuzaki: Documente IX/1, p. 258.

[2]) Din răspunsul secretarului de Stat al Sfântului Scaun din 19 Iulie 1670 la Iorga: Studii și documente I—II, p. 428.

[3]) Gligorașcu Vodă din Viena, 1 Iunie 1670. (Arh. fam. Csáky).

www.digibuc.ro

ba și Turc, după interesul său și al lor. Insă pismuitorii aceștia mult nu-l vătămau, poate chiar și prin motivul, că Gligorașcu avea confident în Curte pe renumitul Iezuit ungur P. Matia Sámbár [1]), care-l apără energic față de orice bănuială și pe care-l iubia așà de mult, încât dorià să-l ia cu sine în călătoria sa proiectată la Roma.

Dealtfel Gligorașcu Vodă se pricepeà bine să facă lumea să vorbească de el și ca persoana sa să fie permanent la ordinea zilei la Curte. In urma legăturilor sale excelente primià dela Poartă mereu rapoarte interesante și prețioase, de cari aveà grijă să ajungă la cunoștința Consiliului de Răsboiu. Și tocmai acuma, la mijlocul lunii August, venindu-i o scrisoare făcută cu cifre, care pe lângă scopurile marelui vizir aduceà veste și despre porunca ce se dăduse dela Poartă ambilor Domni din Moldova și Muntenia să stea necontenit în arme [2]), Consiliul de Răsboiu dorià să înduplece pe Vodă, să trimeată în taină pe unul dintre oamenii săi la prietenii săi din Stambul spre a află prin acela care e proiectul adevărat al Turcilor și intenţiunea lor de activitate cea mai apropiată. I s'a relevat lui Vodă serviciul extraordinar ce-l va aduce prin zelul său împăratului și întregii cauze creștine, pentru care va puteà contà pe recunoștința Curții imperiale și astfel Gligorașcu primind însărcinarea de mare cinste [3]), porni peste puțin un credincios al lui la Adrianopol, unde se află curtea sultanului [4]).

Așteptând întoarcerea trimisului său, Gligorașcu Vodă se întreţineà adeseori cu sfetnicii împărătești și miniștrii din Curte, cu președintele Consiliului de Răsboiu, renumitul general Montecuccoli, ba ajunse de câteva ori și în fața împăratului, repetând mereu cu tărie, că dacă nu va fi îndestulit și el va trebui să cerșească și mai departe pentru pâinea sa de toate zilele, să nu se mire nimeni, dacă va fi nevoit a se gândì la plecare și declară sincer, că la Turci va aveà o primire mai bună decât a aflat-o la creștini, mai cu seamă acì la Curte [5]), unde oamenii de stat neavând nici o bizuială în el și ofertele sale, îl ţineau cu vorbe goale [6]).

[1]) In scrisoarea lui Gligorașcu din Viena, 6 August 1670. (Arh. fam. Csáky).

[2]) Relaţiunea ambasadorului Zorzi din Viena, 23 August 1670. (Anexat).

[3]) Relaţiunea lui Zorzi de mai sus, al cărei sfârșit a apărut în Hurmuzaki: Documente IX/1, p. 258.

[4]) Relaţiunea lui Zorzi din 20 Septemvrie 1670; Hurmuzaki: Doc. IX/1, p. 259.

[5]) Zorzi din 4 Octomvrie 1670. (Anexat).

[6]) Memoires de Montecuculi p. 406-7.

www.digibuc.ro

In atari împrejurări Gligoraşcu Vodă aşteptă şi pândì procesul de desvoltare al evenimentelor, trudindu-se a se folosì de orice bună ocazie, prin care îşi puteà îmbunătăţì soartea sa mizerabilă. Aşà de pildă, când prietenul său, contele Francisc Csáky căpitanul dela Caşovia, murì la 17 Noemvrie 1670, Gligoraşcu Vodă aveà de gând să-şi asigure căpitănia supremă a Ungariei de Sus [1]). Faptul că erà străin nu puteà fi vreun obstacol, căci oficiul acela important fusese dat de Curtea din Viena de multe ori şi străinilor, cu tot protestul ordinelor ungare. Insă petiţiunea sa a rămas desconsiderată şi oferta sa nu s'a luat în serios, cu toate că se referise cu tot dreptul şi la ajutorul pontificelui nou, Clemente al X-lea [2]). Domnului pribeag nu-i păsà însă mult şi el singur dorià mai bine ca ori cine să scape din anturajul acesta al său încă tot străin, în care mâncà dejà de şase ani pâinea exilului. Râvnià de mult la ce nădăjduià să ajungă acuma, după ce scrisorile primite în taină dela Poartă l-au încredinţat, că a sosit momentul când şi-ar puteà câştigà din nou scaunul domnesc. Acest lucru firește nu erà voie să fie vădit şi astfel face declaraţiunea, că doreşte să meargă cu familia sa în pelerinaj la Loreto şi Roma [3]). Aşà fiind, primì curând paşaport, ba se pare că i s'a achitat şi o parte a salarului ce-i datorà vistieria [4]), numai ca să scape de Vodă devenit dejà prea peste mână şi nesuferit.

III

După câteva zile de pregătire, Gligoraşcu Vodă «sătul de binele Nemţilor» după cum se exprimă un cronicar, foarte nemerit[5]) zise rămas bun în ziua de 10 Iulie 1671 oraşului Viena, într'o dispoziţiune sufletească rea şi nemulţumită. Aveà hotărîrea neclintită, că va merge la Roma cu recomandaţia caldă a noului nunciu [6]) şi pe drum să viziteze şi pe dogele

[1]) Insemnarea din 25 Noemvrie 1670. (Anexat).

[2]) Scrisoarea papei Clemente X către Gligoraşcu Vodă din Roma, 11 Decemvrie 1670; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 117 şi IX/1, p. 259. Iar răspunsul secretarului de Stat papal din 5 Decemvrie 1670 la Iorga: Studii şi documente I—II, p. 428.

[3]) Insemnarea din Anfangs Juni 1671. (Anexat). Este dar cu totul nefondată aserţiunea lui Pejacevich (probabil după Demetre Cantemir, respective Engel I, 317), pe pag. 420 cum că: Unter dem Vorwande sich durch den Papst von seiner Gemahlin scheiden zu lassen und eine Katholikin (aus der venezianischen Familie Giustiniani) heirathen zu wollen, ging Fürst Ghika nach Rom (?) und von da mit Empfehlungen des Papstes (?) nach Venedig.

[4]) Insemnarea din 4 Iulie 1671. (Anexat).

[5]) Nicolae Mıste; Kogălniceanu: Letopiseţe III, p. 4.

[6]) Relaţiunea nunciului Albrizi din Viena, 12 Iulie 1671. (Anexat).

www.digibuc.ro

Veneției [1]). Inainta însă foarte încetinel, așa că numai la începutul lui August ajunse la Padua, unde conform votului făcut încă la Viena, s'a dus la mormântul Sfântului Antonie. De acì avea de gând să meargă după planul său original prin Loreto la Roma, însă din cauza unei indispoziţiuni, cum și a unei calomnii ce o zvonise în contra sa unul dintre secretarii săi concediați, trebuì să mai zăbovească ceva. Acel netrebnic dăduse anume în vileag, că Gligorașcu Vodă vrea să-și rupă legăturile cu împăratul și cauza creștină și pleacă în Turcia numai ca să-și ofere acolo serviciile sale Turcilor și apoi să se întoarcă în Ungaria luptând contra imperiului. Astfel s'a și trimis o stafetă la curtea împărătească ca să i se reţină acei 4000 de fiorini, cu care Camera îi rămăsese datoare. Gligorașcu Vodă era mâhnit tare de această procedură perfidă, cu atât mai mult, cu cât — după propria sa mărturisire — serviciile sale făcute în imperiul german cauzei sfinte a creștinismului, nu fuseseră nici când apreciate sau răsplătite de către împărat. După aceste întâmplări însă, ca nu cumva să-și piardă pe lângă domnie și averea și casa, pe la mijlocul lunii Septemvrie hotărî să se întoarcă cât mai de grabă în țara sa cu ajutorul Porții otomane, pentru ca să poată servì acolo cât mai bine cauza creștină [2]). Domnul pribeag ajunse la această rezoluție în Veneția, unde mersese dela Padua [3]) pentru ca să se poată pregăti liniștit la călătoria sa spre Poartă, și ca să se justifice înaintea Senatului republicii față de calomniile, aduse acolo de însuș ambasadorul austriac în persoană, dar fără nici un rezultat [4]).

Neplăcerile suferite le uită însă printre petrecerile în zilele plăcute ale acelor câteva săptămâni, cari le-a petrecut în frumoasa Veneție, așteptând învitația marelui vizir, care spre fericirea sa, era tot de viță albaneză. Primind pe urmă și făgăduiala senatului în privința unei corăbii, Gligorașcu Vodă se îmbarcă și atingând Durazzo ajunse la sfârșitul lui Noemvrie la Constantinopol, convins că va găsì acolo prietenii, cari i-ar oferì bani, dacă va reușì să aibă din nou scaunul domnesc al Munteniei [5]).

---

[1]) Relațiunea lui Zorzi din 11 Iulie 1671; Hurmuzaki: Documente IX/1, p. 261.

[2]) După scrisoarea lui Gligorașcu Vodă scrisă în Venezia, la 14 Septemvrie 1671; Iorga: Studii și documente I—II, p. 428/9.

[3]) Insemnarea din 21 și 29 August 1671. (Anexat).

[4]) Vezi despre aceste lucruri Dora d'Istria op. c. 65—66.

[5]) Relațiunea bailului din Constantinopol, 29 Noemvrie 1671; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 125.

www.digibuc.ro

Sosit la Stambul Gligorașcu Vodă află situațiunea în puțin timp și la 3 Decemvrie îl găsim deja la Adrianopol, tratând și cu marele vizir [1]). Prezentându-se apoi sultanului, fu primit în mod amabil, dându-i-se speranță că în scurt timp îl va pune iar în scaunul domnesc [2]). Astfel, peste puțin i s'a dat «iertare» pentru cele ce făcuse în trecut, cu ordinul ca să meargă la Constantinopol [3]) și să aștepte până ce i se va rezolvì cauza. Acolo locuià întâiu în casa dragomanului împărătesc Panaiot, om de mare influență, de Crăciun i se dăduse însă casa sa veche, în care de obiceiu ședeà, când venià la Poartă. Pe lângă funcționarii turci, făcuse vizită și bailului republicei Veneției, căruia i-a vorbit cu inimă recunoscătoare de mărinimia cu care i-a îmbrățișat dogele cauza, făcându-i posibil, ca să poată venì aci [4]).

Bailul își exercità influența în interesul scopului Domnului pribeag, care însă și-a ajuns acest scop și mai bine prin banii împărțiți și făgăduelile largi date slujbașilor Inaltei Porți. Ii venì la 'ndemână și solia boierilor din Muntenia, chemată acì și sosità la începutul lunii Fevruarie 1672 care jelindu-se de cruzimile făcute timp de trei ani de Antonie Vodă, rugă să li se îmbunătățească starea lor mizerabilă. Patru dintre boierii veniți au fost însă prinși într'o noapte la sălașul lor, după ce s'a aflat, că și ei înșiși au comis cruzimi. Deoarece însă boierii veniți nu erau înțeleși între dânșii, Gligorașcu Vodă fù chemat de urgență la Adrianopol [5]). Domnul pribeag se retrăsese acì în casa marelui vizir, ca membrii soliei din Muntenia să nu afle de dârsul. Ba când aceia începuseră să trateze cu marele vizir și să se plângă chiar și contra lui Gligorașcu Vodă, vizirul îi îndreptățise ca să-și aleagă pe unul dintre dânșii de Vodă, pe care el a doua zi pe urmă îl va întărì, toate aceste lucruri Gligorașcu le ascultă de după o perdeà și când dimineața boierii făcuseră declarație, că doresc a aveà de Domn al lor pe fratele lui Șerban Vodă, Drăghici Cantacuzino, marele vizir trăgând perdeaua la o parte scoase de acolo pe Gligorașcu și-l dădù lor de Vodă. Boierii d'abià își credeau ochilor, văzând — după atâția ani — pe fostul lor Domn

[1]) Valentin Szilvási din Adrianopol, 3 Decemvrie 1671; Teleki Mihály levelezése V, p. 659.

[2]) Nunciul Albrizi din Viena, 23 Ianuarie 1672. (Anexat).

[3]) Insemnarea din 24 Decemvrie 1671. (Anexat).

[4]) Relațiunea bailului din Constantinopol, dela 25 Decemvrie 1671; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 125.

[5]) Insemnarea din 9 Fevruarie 1672. (Anexat).

www.digibuc.ro

de mai 'nainte în faţa lor, căruia s'au şi predat fără nici o opunere. Vestea acestor evenimente a ajuns deja pe la mijlocul lunii Fevruarie în Ardeal împreună cu ştirea, că odată cu Gligorașcu Vodă fù numit de Domn al Moldovei din nou Duca Vodă [1]). Poarta însă nu prea aveà încredere în el, așà că Gligorașcu Vodă fù numit totdeodată serdar peste oştile moldovenești, primind ca semn al demnităţii sale trei cozi de cal, ca vizirii, lucru de care ardelenii nu s'au putut mirà îndestul. S'au mirat şi de faptul, că Gligorașcu pornise pe boieri dela Poartă legaţi în fiare şi cu toate că nu omorî pe nici unul dintr'înşii [2]), mai pe urmă — ajungând acasă — i-a aruncat în temniţe şi i-a bătut, iar pe Drăghici l-a şi omorît [3]), cu toate că principele Apafi îşi trimisese solul său la dânsul pentru scăparea lor.

Astfel Gligorașcu Vodă ajunse iarăş la demnitatea sa de odinioară, pe care i-o răpise năpasta soartei sale, acum opt ani de zile. Când, pe urmă în faţa divanului la Demotica, primì caftanul şi căciula cu penele de vultur, îşi făcù şi pregătirile de plecare [4]). El erà hotărît să se întoarcă pe uscat în ţară, lăsându-şi însă soţia la Veneţia, trimise la începutul lunii Martie pe fratele ei, Teodor Sturza (adică cumnatul său) după ea la doge, rugându-l să-i dea până la Spalato o galeră cu oameni de ajuns pentru ca să poată trece marea sigură şi să plece acasă în ţară [5]). Sturza însă a însoţit probabil pe Domn la Bucureşti, căci s'a făcut luna lui Maiu până ajunse la Veneţia, unde predând cererea Domnului său senatului [6]), acela puse cu plăcere o mică galeră la dispoziţia Doamnei [7]), cu care ea şi trecù repede marea [8]), înaintând în-

[1]) Ladislau Székely către Teleki din Făgăraş, 19 Fevruarie 1672; Teleki Mihály levelezése VI, p. 77.

[2]) Inştiinţarea lui Dionisie Bánffi din 5 Aprilie 1672; Teleki Mihály levelezése VI, p. 152.

[3]) După Ion Neculce (Kogălniceanu: Letopiseţe II, p. 194/5) şi Niculae Muste (ibidem III, p. 4—5) şi Cronica Bălăceneancă în Şincai, op. c. III, p. 169—172.

[4]) Relaţiunea bailului din Constantinopol, dela 22 Fevruarie 1672; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 126 şi rezidentul Casanova din Constantinopol, 26 Februarie 1672; Dora d'Istria op. c. p. 70.

[5]) Gligorașcu Vodă către dogele Veneţiei din Adrianopol, 26 Fevruarie (stil vechiu) adică 6 Martie 1672; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 127.

[6]) Relaţiunea nunciului dela Veneţia (Monsignor Varese) din 24 Maiu 1672. (Anexat).

[7]) Scrisoarea dogelui Veneţiei din 24 Maiu 1672; Hurmuzaki: Doc. V/2, p. 134.

[8]) In relaţiunea nunciului dela Veneţia (Varese) cetim despre aceasta următoarele: Il 4 di Giugno la principessa di Valachia con il principe suo fratello, era già partita

www.digibuc.ro

cetinel spre țara ei [1]). Cererea a doua însă a lui Gligoraşcu Vodă ca să-şi poată cumpărà din arsenalul Veneției 1000 de puști și două obuze nici n'a fost raportată de bailul republicei, ca nu cumva aceste arme să ajungă — după spusa lui — din întâmplare pe mâna Turcilor și să fie pe urmă folosite împotriva creștinilor [2]).

Zvonul nouei schimbări a ajuns curând la ardeleni și nu se mântuise luna Martie, când se știù și la Făgăraș că Gligoraşcu se află dejà în scaunul domnesc. Această știre nu trebuie luată însă verbal, ci numai în înțelesul că primise domnia, căci până ce își putù aranjà treburile și făcù și ceva bani de drum pe la prietenii săi, trecù multă vreme. Noul Domn înainte să plece dela Adrianopol, făcù vizită de adio ambasadorului Veneției, fără să se fi dus și la rezidentul Austriei, care erà uimit de acest lucru și observă chiar și în raportul său către curtea imperială, că însemnează o lipsă de recunoștință față de împărat, pe care mai'nainte până ce căpătă calpacul domnesc — îl pomenià cu bune cuvinte [3]).

Luând veste de succesul Domnului pribeag cancelarul Teleki zise, că «Gligoraşcu a reușit, numai de ar fi vecin bun» [4]) și acesta abià sosit la București s'a grăbit a asigurà pe principele Apafi de buna sa prietenie de vecin [5]).

Astfel se sfârșì pribegia de aproape opt ani a lui Gligoraşcu Vodă, din care cea mai mare parte a petrecut-o pe pământul Ungariei.

* * *

et questi Signori gl 'hanno concesso un brigantino sino a loro confini della Dalmazia. (Roma. Arch. Vat. Nunz. di Venezia vol. 112).

[1]) Despre sosirea Doamnei la București vezi Cronica Bălăceneancă la Șincai, op. c. III, p. 173.

[2]) Relațiunea bailului dela Constantinopol, din 4 și 10 Martie 1672; Hurmuzaki: Documente V/2, p. 128.

[3]) După relațiunea rezidentului austriac Casanova dela Adrianopol, din 5 Aprilie 1672, citat de Hurmuzaki: Fragmente III, p. 352. Pe baza acestui raport Hurmuzaki zice to deodată că Gligoraşcu Vodă a plecat din Adrianopol la 2 Aprilie; greșește însă, căci văzând singur acest raport, trebuie să constat că acela nu cuprinde data citată a plecării lui, care trebuià să fi fost mult mai anterioară, deoarece știm dela doi cronicari români, că Gligoraşcu intră la București în ziua de 20 Martie 1672 și presupunând chiar că data aceasta e după leatul vechiu, Voevodul sosì dejà la 30 Martie la București.

[4]) Dionisie Bánffi către Teleki din 26 Martie 1672 și răspunsul acestuia din 1 Aprilie 1672; Teleki Mihály levelezése VI, p. 128 și 148.

[5]) Scrisoarea lui Gligoraşcu Vodă din 16 Aprilie 1672 către Apafi; Török-magyarkori állam-okmánytár VII, p. 519.

www.digibuc.ro

Faptul că, după mazilirea sa, Gligorașcu Vodă își căută și găsi pe seama sa si a soției sale adăpost în Ardeal, se bază pe tradiția veche și se poate zice pe obiceiul juridic, că Domnii din Moldova și Țara Românească la caz de primejdie se retrăgeau dinaintea Turcilor în Ardeal, unde timp îndelungat aveau chiar și moșii [1]). Acest lucru pe vremurile vechi erà obișnuit și aproape firesc, așà că Ardealul vecin servià într'adevăr de o fortăreață sigură Domnilor ajunși în pericol și familiilor lor. N'a modificat acest obiceiu omenesc nici împrejurarea, că ordinele țării pe timpul puternicului călugăr Gheorghe Martinuzzi au luat moșiile Domnilor Moldovei și Munteniei, adică Ciceul și Cetatea de Baltă, cari de fapt se înțepeniseră în trupul țării, jignind chiar suveranitatea ei. Cu toate acestea Domnii exilați sau boierii fugiți de cruzimea Domnilor lor se adăpostiau și mai departe în Ardeal, unde găsiau întotdeauna un acoperiș ocrotitor până ce furtuna treceà peste capul lor. Acest lucru erà foarte firesc, căci dintre cele trei țări avizate una la alta, cele mai ordinate împrejurări se găsiau în Ardeal, unde nici mâna Turcilor nu ajungeà așà de ușor. Insă de când și principele Apafi ajunsese și el o simplă unealtă a Turcilor, ospitalitatea sa arătată față de pribeagul Domn român a pricinuit la contemporani o surprindere generală, deoarece prin mărinimia sa principele primejduià tronul său propriu, expunându-și țara răsbunării Turcului temut.

In atari condițiuni în Ardeal se știà de toată lumea, că scăparea fericită a Doamnei a mijlocit-o principele Apafi și acest fapt erà stimat de contemporani în așà mare grad, încât «ploconul creștinesc și sentimentul bun» arătat de Apafi lui Gligorașcu Vodă îl pomenește și după un sfert de veac Șerban Cantacuzeno, Domnul Munteniei, devenit și el mazil [2]). Pomeni de dânsul și Domnul Moldovei, învățatul Dimitrie Cantemir, care însă — probabil după niște clevetiri proaste răspândite prin Moldova — învelește toată pribegia lui Gligorașcu Vodă într'o istorioară născocită. In aceasta confundând evenimente și ani

[1]) Documentele privitoare la aceste cetăți și proprietăți până la 1540, le-am publicat în volumul meu «Acte și scrisori privitoare la relațiunile Ardealului și Ungariei cu Moldova și Țara Românească» care a apărut la 1914 ca volumul IV al publicațiunii Dr. Andreas Veress: Fontes Rerum Transylvanicarum.

[2]) Șerban Cantacuzeno Vodă scrie astfel (pe la mijlocul lunii Noemvrie 1688) când se facù pribeag, cerând adăpost dela Apafi; Török-magyarkori állam-okmánytár VII, p 364.

www.digibuc.ro

și amestecând date greșite zice, că Grigorie Vodă care și-a luat domnia vicIenind pe tatăl său (?) s'a refugiat la împăratul Germaniei, care l-a făcut principe imperial (?) iar după aceea mergând la Roma (?) a declarat Papei, că fiindcă muierea sa e roabă la Turci (?) e silit să se căsătorească din nou și Papa ținând consistoriu (?) s'au judecat, ca să i-se îngăduie cererea (?) ca să atragă în sânul bisericii pe un schismatic dar altmintrelea prea ilustru principe, care pe urmă scornind că vrea să ia de soție o cocoană venețiană renumită (?) plecă cu recomandația Sfântului Părinte (?) la Veneția și de acolo la Constantinopol, așà înșelând el — după vorbele cronicarului — pe împăratul și pe Papa (?) unde-și dobândì iarăși scaunul domnesc, dară a murit după 40 de zile (?) au din curgerea sângelui, au din otravă [1]).

Cu cât mai simplă și firească este comemorarea contemporanului al treilea al lui Gligorașcu Vodă, a învățatului cancelar al Ardealului, Ion Bethlen [2]), descrierea căruia fragmentară, însă vioae a mișcat atât de mult fantazia celui mai mare romancier ungur — Mauriciu Jókai încât primul volum al romanului său întitulat «Vieață turcească în Ungaria» apărut la 1852 l-a consacrat aproape de tot pribegiei Doamnei Maria Sturza în Ardeal și faptelor soțului său, presărate cu fel de fel de evenimente și aventuri născocite de dânsul [3]). Această operă frumoasă de frunte eră cetită de bunicile noastre — ungare și române la fel pretutindeni cu ochi lăcrimați și cu mare mangaiere sufletească, căci Doamna din Muntenia refugiată însărcinată prin plaiurile Ardealului, a fost recondusă la soțul ei chiar și după Jókai de bunul Dumnezeu. Dar în timpul exilului de mulți ani al Domnului pribeag, și Gligorașcu Vodă însuși răbdă și nădăjdui cu credință tare în Dumnezeu, că Atotputernicul îi va restituì demnitatea de mai

[1]) După Cantemir în Historia Osmanici regni la Șincai III, p. 180/1 si în Istoria imperiului otoman (București, 1876), p. 417/9. Cantemir narează aceste lucruri negreșit după textul grecesc al cronicei lui Daponte, pe care însa nu l-a înțeles destul de bine în toate locurile sale; Erbiceanu: Cronicari greceşti p. 9—10 şi 13 14.

[2]) Datele din Ion Bethlen le-am întrebuințat și citat la locurile respective ale studiului nostru. Mai observ acì că o ediție germană a cărții acesteia a eșit sub titlul: Johann Bethlen, Das bedrängte Dacia. Verteutschet durch Iohannem Troester. Nürnberg, 1666.

[3]) Romanul acesta al lui Jókai, al cărui I volum cuprinde 263 pagini se ocupă în toate ale sale 21 de capitole cu Maria Sturza, a cărei vieață o colorează cu fel de fel de lucruri neîntâmplate, făcând și greșeli grosolane, așà de pildă, că Gligorașcu Vodă luă parte în bătălia dela Sanct-Gothard și nu dela Léva ș. a. multe.

www.digibuc.ro

înainte, pe care o pierduse în slujba adusă cu jertfe cauzei sfinte a creștinătății. Iar azi — pe baza nenumăratelor date noui, pe cari am avut norocul a le culege prin arhivele lumii — poate tot mai putem crede, că zelul Domnului român pentru această cauză și religia catolică, la care a trecut, tot n'a fost de tot o simplă fățărnicie, prietesugul lui către cei doi duhovnici ai săi numai o mișelie, iar devotamentul său către împăratul imperiului roman și Papa numai o goală lingușire și vicleșug, după cum se crede despre el în genere chiar până în ziua de astăzi [1]). E păcat și dureros însă, că învățăturile religiei adoptate cu atâta milostenie și influența nobilă a anturajului său religios din timpul lungei sale pribegii n'au fost așà de adânci, ca — cel puțin în vieața sa de mai departe să-i fi smuls din sufletul său puțin îmblânzit ceva din însușirile blestemate ale Domnului mult încercat [2]).

[1]) Cea mai nouă caracterizare a lui Gligorașcu Vodă se găsește în Iorga: Geschichte des rumänischen Volkes vol. II. (Gotha, 1905) p. 73 astfel: So handelte jener Gregor Ghica, der immer Heuchelreden im Munde führte und unsicher umherblickte... am Hofe Kaiser Leopolds spielte er den christlichen Schwärmer, in Rom erschien er als ein im Innern seiner heuchlerischen Seele bekehrter Katholik.

[2]) Faptul neruşinat al lui Gligorașcu Vodă, că murind unul dintre boieri în temniță, îl smulse din cortejul funebru, care-l ducea la groapă și îl spânzură se găsește descris după un martor ocular în scrisoarea lui Ladislau Székely din 8 Maiu 1672 în Teleki Mihály levelezése VI, p. 199.

www.digibuc.ro

ANEXE DOCUMENTARE

(1664—1672)

28. Marzo 1664. Linz. Giovan Sagredo ambasadorul Veneţiei către doge. Anco il Moldavo et il Valacco ha persone secretamente a quei prencipi expedite, et assicurano, che se l'imperatore [1]) haverà forze per esimerli dal giogo turchesco, vi serà in loro perfetta dispositione di scuoterlo; ma che il dichiararsi per il più debole, essendo un perdersi, non possono, se non variano gl 'accidenti scioglersi da' legami co' quali i Turchi li tengono al loro partito violentemente attacati.

(Venezia. Arch. di Stato. Dispacci di Germania vol. 124).

[1]) Impăratul Leopold I, dela 1658 până la 1705.

Der ungarische Palatin[1]) berichtet vom *24. Aprilis 1664* dass es verläute, die Moldauer und Wallachen stunden in Bereitschaft; würden sich eheistens moviren.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll [2]) 328. Pag. 201).

[1]) Palatinul Ungariei contele Francisc Wess_lényi.

[2]) Tot ce public acì din aceste protocoluri ale Arhivei de Răsboiu din Viena, sunt *înregistrări contemporane*, făcute pe baza actelor şi relaţiunilor intrate în Consiliul de Răsboiu imperial din Viena. Aceste înregistrări au azi o însemnătate deosebită şi din motivul, că actele originale indicate în felul de sus (adică mai pe larg sau mai pe scurt, după importanţa actului sau inteligenţa funcţionarului dela registratură) azi nu mai există, fiind nimicite cu dinadinsul şi vândute fabricilor de hârtie după răsboiul dintre anii 1848/49 chiar de către Direcţiunea Arhivei de Răsboiu, cu scopul de a face loc în arhivă altor colecţiuni; nimicire săvârşită în modul cel mai barbar, de nişte militari (răniţi şi pensionari) fără nici o cultură istorică şi simţ pentru atari monumente preţioase ale trecutului. Dearândul acestei «lucrări» s'au păstrat numai foarte puţine acte, cari pe urmă s'au semnat în protocolurile respective cu o literă *a* scrisă cu creion roşu.

Graf von Rotthal [1]) berichtet vom *4. Iuni 1664* dass er in Wien habe negotirt... für den Waywoda in der Wallachey umb ein goldenes Geschirr.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 279).

[1]) Contele Ioan Rotthal (Rottall) căpitanul cetăţii Sătmar.

www.digibuc.ro

Cob [1]) et Kászonyi [2]) melden vom *8. Iuni 1664*, wie die Moldauer und Wallachen zum Feldzug sollicitiert werden.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 308).

[1]) Generalul Wolfgang Friederic Cob L. Baro de Neuding.

[2]) Ofiţerul Martin Kászonyi din Sătmar de pe lângă Cob.

Cob General-Wachtmeister berichtet vom *14—18. Iuni 1664*, den Anzug des Apafi [1]), Moldauer, Wallachen, Zekler und der 3 Gespannschaften Doboka, Colosvar und Solnok nach Klausenburg. Wisse nit ob diese Völker zum Kutschy-Başa stossen werden.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 304).

[1]) Scris greşit: Abaffi; principele Ardealului Mihaiu Apafi dintre 1660—90.

Graf von Rotthal gibt vom *19. Iuni 1664*, Avisen der Tartern und Wallachen-Versamblung. Die Türken hätten sich bei Gran [1]) in die 6 m. [2]) sehen lassen, deswegen sich der Koháry [3]) nit zu ihme begeben können.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 344).

[1]) Ungureşte Esztergom, latineşte Strigonium pe malul drept al Dunării.

[2]) m.= mill, o miie. [3]) Ştefan Koháry, căpitan.

De Souches [1]) meldet vom *22. Iuni 1664*, der Tartern, Wallachen, Moldauer Versamblung umb Párkány.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 305).

[1]) Contele Ludovic Rattuit de Souches, general francez în serviciul împăratului Leopold.

Graf von Pucheimb [1]) meldet vom *24. Iuni 1664*, dass in Meinung Lewentz [2]) zu entsetzen, die Moldauer, Wallachen und Siebenbürger in die 4 m. Pferdt stark nach Gran angelangt, als sie aber zur Stadt ankommen, und wie sie sich selbige gegen Comorn [3]) in einen Feld gesetzt, klaget dass ihnen alles Volk genommen worden, dass er dem Feind nit resistirn kann.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 302).

[1]) Comandantul conte Pucheimb.

[2]) Pe ungureşte Léva, cetate în Ungaria de Sus, comitatul Bars.

[3]) Oraşul Komárom, pe malul stâng al Dunării.

Graf von Rotthal unterm *27. Iuni 1664*, beantwortet aus Neusohl [1]) Ih. Maiestät Handbriefl vom 17. eiusdem... er habe den Hofkammer Präsidenten ersuchet wegen des goldenen Geschirr vor den Wallachischen Waiwodar

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 369).

[1]) Pe ungureşte Besztercebánya, oraş în Ungaria de Sus.

Graf von Rotthal meldet unterm *12. Iuli 1664*, vom wallachischen Waiwoda wäre noch keine Antwort kommen; wolle verläuten, er wäre strangulirt worden.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 396).

www.digibuc.ro

Extract - Schreiben von Ihr Excellentz Herrn General Feld - Marschall Grafen de Souches, aus Leventz, vom 20. Iulii [1664].

Leventz haben wir gestern von der Belägerung erlediget, über 25.000 Türken, Tartarn, Wallachen, Moldawern allda angetroffen, deren über 8.000 niedergemacht; indem wir ihnen in ihr Läger eingefallen; die Stuck, unzählich viel Ross und Cameel, über 100 Fahnen, Pauken und bei 1000 mit Proviant und Munition beladene Wägen, sambt allen zu den Wägen gehörigen Ochsen, neben andern kostbaren Waaren und Kleidungen bekommen, dass wir also den Feind völlig in die Flucht geschlagen; für welche grosse Gnad wir heut neben dreimal Lossbrennung aller gross und kleinen Geschützen das *Te Deum Laudamus* in der Türken Läger gesungen [1]).

(Wien. Kriegsarchiv. Bibliothek).

[1]) Tipăritură foaie-volantă contemporană.

General-Wachmeister Cob aus Szatmár vom *30. Augusti 1664*, referirt sich auf des Grafen Rotthal Bericht, über diejenige Schreiben, so der Fürst aus der Wallachey auf sein, des Cobs und des Kászonyi Schreiben eingeschickt und sie Ihme, Grafen von Rotthal zuegeschickt.

Der Fürst aus der Wallachey habe sich sonsten verlauten lassen, nimmer mehr etwas wider die Christenheit zu tentiren; er müsste dann zum Legat gezwungen werden. Ziehet an seines Generals bei dem Treffen zu Lewentz, auch sonsten ihrer aller und der Moldauer Verlust und Niederlag, und wie der Fürst in der Moldau nachher Haus kommen. 2⁰ Es seie ein Misstrauen zwischen Ihne Vaivoda und den Fürsten Apafi entstanden.

In P. S. schliesst er bei ein Schreiben vom Vaivoda, in welchem er gern zu Wissen verlänget, was von seinen Leuten bei Lewentz geblieben und gefangen worden.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 472).

Graf von Rotthal meldet vom *6. September 1664*, dass nachdeme der wallachische Abgeordnete alldort angelangt, habe er die Schreiben des Vaivoda und Cob unterm 30. Augusti empfangen und selbige dem P. Ioan Lingoi (weilen sie in wallachischer Sprach) zum decifferiren geben. Wäre gleichwohl daraus zu schliessen, dass beide Vaivoda Ihr Maiestät getreu sein wollen.

Legt bei eine Specification, was der Vaivoda in der Moldau bei dem Treffen bei Lewentz für Subiecta verloren, und suchet deren Eliberation. Umb Befürderung der Geschirr für bedeuten Vaivoda.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 455).

www.digibuc.ro

Graf von Rotthal aus Kaschau [1]) vom *10. und 11. September 1664*, schicket ein zwei Translationes von dem Vaivoda aus Wallachey de dato 14. Augusti an Ihr Kaiserliche Maiestät. Er, Graf von Rotthal habe durch diesen Abgeschickten, neben Andern, Animirung aller benöthigter Assistenz versichern lassen. 2⁰ Wie die Correspondenz mit Ihme einzurichten. 3⁰ Dass den Wallachischen Inviato sendet, den Siebenbürgischen und deren Diener wohl und in Allem frei tractirt. Der Vaivoda attribuirt die Victoria bei Lewentz seiner Retirada, vermeinet dahero, es wären die Gefangenen nachher Kaschau zu lassen, also mit Ihme, Vaivoda sub praetextu der Eliberation der Gefangenen, die Correspondenz desto sicherer zu führen. Urgirt die Ueberschickung des Geschirrs vor demselben. 6⁰ Legt er, Graf von Rotthal ferers bei ein Schreiben vom P. Ieanne Lingoi, in welchem dieser überschickt, was der Fürst aus der Wallachey an Ihr Maiestät und an Ihne schreibet.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 457/8).

[1]) Pe ungureşte Kassa, latineşte Cassovia şi româneşte Caşovia, reşedinţa guvernământului din Ungaria de Sus.

Cob aus Szatmár vom *30. Septembris 1664*, erinnert einige angelängte Schreiben in Ziffer vom Vaivoda in der Wallachey, so er wegen Mangl der Ziffer den Grafen von Rotthal zuegeschickt; verlangt anhero die Communicirung der Ziffer. Schliesst bei, was ein Curier in den siebenbürgischen Sachen gebracht, auch was sonsten dem Kászonyi von dem Ioanne Szentpáli derentwegen geschrieben worden.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 474).

De Souches berichtet *[vom letzten] September 1664*, auf des Hofkriegs-Raths Rescript, in causa der bei Lewentz im Treffen gebliebenen wallachischen Officiere [1]).

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 470).

[1]) Pe margine: Gefangene Wallachen.

General-Wachtmeister Cob aus Szatmár vom *8. Octobris 1664*, legt bei, was er an den wallachischen Fürsten gelangen lassen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 507).

Kászonyi aus Szatmár den *9. und 11. Octobris 1664*, referirt sich in causa der Abfertigung des Fürsten in der Wallachey Bedienten.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 550).

Graf von Rotthal vom *20. Octobris 1664* urgirt über einige Galanterien von Uhren vor den Fürsten Apafi, und das destinirte Geschürre vor den Vaivoda.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 509).

www.digibuc.ro

Cob aus Szatmár vom *22. Octobris 1664.* Erindert, dass der Grossvezier den Vaivoda in der Wallachey, wie auch den Fürsten in der Moldau zu Ihm zu kommen erindern lassen. Der Fürst solle 1000 Säcke Geld, in einem jeden 500 Rhfl bringen, und ungehindert der Panaioti ihn versichert, dass er nichts zu befahren, nichts destoweniger seie der Fürst nicht dahin zu gehen gesinnet, sondern durch Verlassung Land und Leut, der Türken Joch zu entgehen; bittet Ihr Kais. Mt. einige Völker Ihme entgegen zu schicken; im Fall er sich mit den seinigen mit Ihr Maiestäts Corpo bei Szamosujvár nit conjungiren könnte. Ziehet an mit mehrern, wie dass nach der Wallachey geschickte Patent in der Türken Hand kommen möge; vermeinet es könnte durch den Fürsten in Siebenbürgen füeglich geschehen, da er, Waivoda ungehindert dieses, zum Gross-Vezier gehen müsste, verhoffet Ihr Mt. werden es Ihme in keine Ungnad vermerken. Der aus der Moldau seie eben des, was er, Fürst zu thuen resolvirt. Legt bei, was er an die wallachischen Ständt geschrieben.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 513).

Graf von Rotthal vom *28. Octobris 1664,* aus Tokaj, schliesst bei des wallachischen Fürsten und der dortigen Stände Creditiv an Ihr Kais. Mt. vor ihren Abgesandten, Nicolai Spatar [1]) und zweierlei Instructionen, in selbigen gesuchten Protection, in causa, dass der Gross-Vezier Ihne, Fürsten, berufen, er aber, Fürst bittet zu seiner Retirada, und zu dessen sichern Ueberbringung ein 3/m Mann entgegen zu schicken. 2⁰ Bittet er umb Interposition bei der Porten, damit er bei seinem Fürstenthumb entweder unperturbirt gelassen, oder Ihme von Ihrer Mt. Sicherheit verschaffet werde.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 515).

[1]) Scris greşit astfel: Spaderii.

Hof-Cammer vom *4. Novembris 1664* communicirt das guldene Geschirr für den wallachischen Waivoda.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 548).

Graf von Rotthal vom *7. Novembris 1664.* Wie es mit der Waivoda Retiriren gegen Siebenbürgen beschaffen, gebe die Zeit.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 550).

Conferenz den *10. Decembris 1664,*... allwo beiliegt... was der Graf von Rotthal unterm letzten Novembris, wegen des guldenen nachgeschickten Geschirr vor den wallachischen Vaivoda... und wegen abbemelten Vaivoda Retirada in Poln, überschrieben.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 328. Pag. 604/5).

www.digibuc.ro

14. Decembris 1664. Griechisch-Weissenburg. Simon Reniger [1]) *an Kaiser Leopold.* Der Vesir hat beide Vayvoda aus der Wallachey und Moldau nach dem Treffen bei Lewenz citiert, von welchen aber allein der aus der Moldau erschienen, und weilen Er sich gehorsamb erzeigt, gleich wiederumb entlassen worden, jedoch mit dessem Gedinge, dass er den Tribut fleissig liefere, und alle drei Jahr selbst an die Porten komme. Der aus der Wallachey hat sich nicht getraut, dahero man Ihn abgesetzt und dem Land vor diesmal frei gelassen, dass sie unter ihnen eine Person fünden und vorschlagen haben mögen; massen sie einen Boiaren, oder Wallachen von Adel dem Vesier allhier vorgestellt, welcher bereits fort nach Adrianopel, allwo Er sich dem Sultan praesentiren, und hierauf zum Fürsten erklärt soll werden [2]).

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

[1]) Simion Reniger von Reningen, nobilitat pentru serviciile sale în anul 1666.
[2]) Extrasul italienesc la Iorga: Studii şi documente IV, p. 258—9.

2. Ianuarii 1665. Griechisch-Weissenburg. Reniger an Kaiser Leopold. Der Vesir hat (laut meiner jüngsten allergehorsambisten Relation vom 14. Decembris) einen wallachischen Bojaren, oder von Adel, nach Adrianopl geschickt, welcher Wayvoda in der Wallachey werden sollen; der Sultan hat aber unterdessen einen Griechen von Constantinopel (Demetrius Stridie gennant, dessen Vater vor Jahren auch allda gewest, aber vom Land in einer Sullevation erwürgt worden) das Fürstenthumb verliehen, warob der Vesir ein grosses Missfallen tragt. Der vorige Wayvoda Gregorius Gika hat die Flucht durch die Moldau nach Pohlen genomben, seine Frau, welche *bel modo* in Siebenbürgen gelockt worden, schickt der Abafi allhero, sein Vater, ein alter betagter Mann, welcher vorhin Wayvoda in der Wallachey und Moldau gewest, war mit einer *Furi* von Constantinopel nach Adrianopl conduciert worden, der Vesir hat aber von hier in sein favorem geschrieben, also dass Er wiederumb entlassen, und anderst nit übel tractirt worden.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

Graf von Rotthal und Kászonyi vom *22. Ianuarii 1665.* Der wallachische Secretari Baron Spatar habe ihne, von Rotthal umb Rath gebeten, ob er nicht an Ihr Maiestäts Hof sollte für den Waivoda zu bitten, damit er sich unter Ihr Maiestäts Protection begeben thäte, und er ihne hinwider beantwortet. Die Waivodin seie noch in Siebenbürgen, zu Abholung derselben seie ein Eigener von der Porten ankommen. Rümbt des Teleki Eifer und guete Intention.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 329. Pag. 75).

www.digibuc.ro

Der Waivoda oder Fürst der Wallachey bittet *[Anfang Februarii] 1665*, seine Gemahlin in Ihr Maiestäts Land kommen zu lassen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 329. Pag. 132).

Antwort der Hofkriegsrat-Kanzlei vom *4. Februarii 1665*, an Grafen von Rotthal. Solle der wallachischen Waivoda anher Reis ferners divertiern.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 330. Pag. 25).

Graf von Rotthal berichtet vom *7. Februarii 1665* aus Szatmár, dass die Waivodin in der Wallachey bitte, sich ihrer anzunehmen, damit sie nicht in [die] Türkei dürfe.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 329. Pag. 144).

12. Februarii 1665. Griechisch-Weissenburg. Reniger an Kaiser Leopold. Der Siebenbürgische Gesandte, von welchem ich jüngst unterm 30. Ianuarii allergehorsambst gemelt, ist allhero kommen... und hat Er der Wayvodin in der Wallachey Memorial und Schreiben eingehändiget, in welchen Sie bitt, man woll Sie in Siebenbürgen lassen, und nit allhero bemühen, bevorab weilen Sie interim ein Kindl-Betterin worden. Abaffin [1]) intercedirt selbst für Sie. Ihr Mann, der geweste Wayvoda soll sich in Polen befinden. In der Moldau hat man wiederumb Jemand aus seinen Leuten mit etwas Geld und Briefen intercipirt, worunter ein Schreiben, so Euer Kais. Maiestät noch in Monat Mai an Ihn abgehen lassen, und zwei andere von Herrn Grafen von Rotthal gewest, welche allhero geschickt worden, der Panaioti hat sie aber nit weisen lassen.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

[1]) Soția principelui Apafi, născută Ana Bornemisza, o doamnă foarte înțeleaptă și mare gospodară, care conducea toate finanțele curții din Alba-Iulia, ba chiar și fermele țării, despre care se ținea o contabilitate întreagă.

Graf von Rotthal berichtet aus Tokaj vom *24. Februarii 1665*, die Ankunft des wallachischen Waivoda bei Szatmár in der Nähendt, und dass er ihm abermals obgemahnet, nit an Ihr Kais. Mt. Hof zu ziehen; darauf der Waivoda vermeint, weilen es in Polen gefährlich, wenn er zum Lubomirsky gehen, und an Ihr Mt. Hof seinen Secretarium Spatari schicken thäte. Entzwischen seie des Hussan Bassa Ober-Tihaia bei ihme, Grafen angelangt, dahero er den Waivoda warnen lassen, sich ungesaumbt gegen Polen zu wenden.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 329. Pag. 145).

3. Martii 1665. Griechisch-Weissenburg. Reniger an Kaiser Leopold. Aus der Wallachey laufen allbereit so erhebliche Klagen wider den neuen Wayvoda ein, dass sie die unerträgliche Exactiones nicht ertragen können, und das Land verlassen wollen, im Fall kein Mittel und Temperament verschafft wird.

www.digibuc.ro

Die neue Wayvodin hat auch als eine Fürstin mit sonderlicher Pompa nach der Wallachey reisen wollen, als sie aber nach Adrianopl kommen, und das Seraglio erfahren, mit was Hoffahrt sie reise, hat man Sie wiederumb zurück nach Constantinopl geschickt.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

8. Martii 1665. Wien. Marco Manicato aus Macedonia, griechischer Nation und Religion, Hauptmann zu Griechisch-Weissenburg, derzeit in Wien sich aufhaltend — *dem Hofkriegsrathe.* Der Gross-Vesir habe umb des Fürsten in der Wallachey, Gregorasko Waivoda Gemahlin geschickt. Dieser Fürst sei entflohen aus Forcht des bei Lewentz, vergangenen Sommer fürgangenen Treffens erlittenen Niederlage. Die Gemahlin aber wird eheister Tagen auf Griechisch-Weissenburg kommen, und weilen Sie schön und des Panajoto befreundet, gibt er, Panajoto vor, Er wolle Sie heurathen, ungehindert er vorhero schon ein Weib hat; zu dem und damit Sie nicht etwan möchte von denen Türken angestrengt werden, ihr Glauben anzunehmen.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

Fürst der Wallachey bittet *[Anfang Aprilis] 1665*, dass der Potschafter [1]) mit den Reniger und Panaioti correspondirn solle.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 329. Pag. 200).

[1]) Generalul conte Walter de Leslie.

Hofkriegsrath-Canzlei vom *14. Aprilis 1665*, an Hohenfeld et Böhmischen Hofkanzler, dass dem wallachischen Waivoda 30 Mund- und 30 Pferdt-Portionen in Böheimb zu reichen, und nacher Budweis abzuführen verwilligt worden.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 330. Pag. 94).

2. Mai 1665. Kaiserliche Hofkammer an die Rentamtsleute in Mähren wegen Reichung der Gelder für die getreue aufgenombene Wallachen wider die rebellische Wallachen... etliche 100 Gulden, wenn es des Lands Interesse betrifft. — Der K. Böhmischen Hofkanzlei zur Nachricht zu kommunizieren.

(Wien. Hoffinanzarchiv. Rep. Bd. 877. fol. 330—b).

12. Mai 1665. Griechisch-Weissenburg. Reniger an Kaiser Leopold. Man sagt, dass der geweste Wayvoda in der Wallachey zu Wien sich befinde. Der Türkische Potschafter kombt anjeczo dahin, es wäre besser, Er thäte sich ein Zeitlang anderwerts, und ausser Wien aufhalten; man möchte es gegen Euer Kais. Maiestäts Potschafter vielleicht ahnden.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

www.digibuc.ro

Iohann Georg Gyka Fürst in der Wallachey bittet *[Anfang Septembris] 1665*, umb einen Aufenthalt seinem Standt gemäss; wobei ein Specification liegt, wie viel die Ihme angewiesene Portiones in Böheimb austragen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 329. Pag. 436).

Copia decreti *9. Septembris 1665*, an die Königliche Böheimbische Hofkanzlei, dass dem Herrn Vaivoda aus der Wallachei zu seinem Underhalt in Allem so viel Mundportionen im Königreich Böheimb assignirt werden, dass er darvon jährlich 3.000 fl. erheben könne.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 329. Pag. 429).

Böheimbische Hofkanzlei gibt *[Anfang Aprilis] 1666* herüber, was der Rath der Stadt Budweis wegen Delogirung des daselbst einquartierten Moldauischen und Wallachischen Fürsten [mitteilt].

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 329. Pag. 191).

Gika wallachischer Fürst bittet *[Anfang Aprilis] 1666*, Ihme zu seinem Unterhalt ein Dorf oder Schloss zu schenken, oder sonsten in einer Stadt in Mähren sein Quartier zu assigniren. 2⁰ Verlangt er Satisfaction seiner habenden Praetensionen vom Apafi. 3⁰ Umb die Sachen, so er zu Constantinopel zum Aufheben gelassen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 329. Pag. 376).

13. April 1666. Wien. Walter Grafen von Leslie an Kaiser Leopold. Also bin ich den 7. Septembris zu Constantinopl mit fliegenden Fahnen, Trompeten und Paukenschall eingezogen, und gar stattlich logirt worden, in des Lupulo, gewesenen Fürsten von Moldau Behausung.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

Hofkriegsrath-Canzlei vom *15. Aprilis 1666* an die Böheimbische Hofkanzlei. Intimatur Kais. Resolution auf der Stadt Budweis Anbringen, dass der wallachische Fürst Iohann Gregorii Ghika von Budweis hinweg und umb die Stadt Olmütz einlogirt werden solle, je doch dass demselben die angewiesene 40 Mund- und 30 Pferdt-Portionen nachgeschickt werden.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 331. Pag. 78).

Copia decreti auf die löbliche Böhmische Hofkanzlei vom *15. Aprilis 1666* auf beschehene Intimation wegen der Stadt Budweis, damit der wallachische Fürst von da in Mähren umb die Stadt Olmütz dislogiret werden möchte, und damit seine angewiesene Portiones aus Böhmen Ihme richtig geliefert werden möchten.

Beschluss der Röm. Kais. Mt. Cammerern, Hof-Cammer Vice-Praesidenten etc., Herrn Ferdinand, Herrn von Hohenfeld Freiherrn etc. zur Nachricht und umb Bericht und Guetachten zu communiciern, ob nit einige Auswechs-

www.digibuc.ro

lung mit Theils, so die Portiones in Mähren geniessen, gegen diesen in Böheimb geschehen möchte. — Dorsch [1]) 26. Maii 1666.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 329 , Pag. 229).

[1]) Christof Dorsch, un funcţionar al Consiliului de Răsboiu.

25. Mai 1666. Adrianopel. Iohann Baptista Casanova an Kaiser Leopold. Die Ottomanische Porten hat den Fürsten von Moldau wegen gehabter Correspondenz mit denen Tartarn abgesetzt, unbewusst wohin er sich retiriert. An seiner statt ist anieczo derjenige Griech, so vor wenig Monat das Fürstenthumb übel tractiert, zum Fürsten gemacht worden.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica. Chiffre).

Ioannes Gregorius Gika, Valachiae princeps wegen der Permutation seines Quartiers thue er sich bedanken, bittet aber Ihme noch zu seiner Pension ein Tausend zu assignirn, damit er sich ehrlich durchbringen könne.

Beschluss der Röm. Kais. Mt. Cammerern . . . mit Erinderung zuzustellen, dass Ihr Kais. Mt. diesem wallachischen Waivoda zu denen vorigen noch zehen Mund-, und zehen Pferdt-Portiones verwilliget haben; wirdet also er, Herr General Feldkriegs Commissarius über die bereits eingerichte, eine neuere Repartition solcher Praetension halber zu machen wissen. Dorsch *4. Iunii 1666.*

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 329. Pag. 263 et 266).

30. Iunii 1666. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold. Der alte Fürst von Moldau, aus Befelch zwar des Gross-Vezier, dem alten Tartarhan, dessen Intent zu erforschen, geschrieben, in Brief aber selbigen seinen Kaiser genannt, und derselbige vom Bassa zu Silistria intercipirt, dem Sultan sei zugeschickt worden, der über den ergrimbt, hätte ihn abgesetzt, so unlängst von sich selbst kommend, fünfzehnhundert Taller erlegt, und frei nach Constantinopel erlassen worden, der neuist anheut mit grossem Pracht nach Moldau, macht sehr viel Uncosten, die das arme Land herschwitzen mues.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

31. Iulii 1666. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold. Es hat die Ottomanische Porten vom wallachischen Fürsten bei Ambts-Ersetzung zwei Hunderttausend Taller begehrt, von welchem noch kein Antwort erfolgt.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

Hofkriegsrath-Kanzlei vom *9. September 1666* an die Böhaimbische Hof-Kanzlei. Includitur des Waivoda aus der Walachei Memorial, umb demselben zum Unterhalt in Böhaimb so viel Mundportiones zu assigniern, dass es jährlichen darvon 3 m erheben könne.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 330. Pag. 225).

www.digibuc.ro

14. Novembre 1666. Vienna. Giorgio Cornaro ambasador către dogele Veneţiei. Li principati di Moldavia et Valacchia sono caduti sotto maggior rigore de Turchi, mentre si è tuolta la libertà dell' elettione ai prencipati, et si espediscono dalla Porta Greci, che tengono base et poteri nella città di Costantinopoli.

(Venezia. Arch. di Stato. Dispacci di Germania vol. 130, No. 403).

21. Novembris 1666. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold. Der neue Fürst in Moldau, aus Forcht bald abgesetzt zu werden, habe dem Favorito Cologl durch seine Agenten entbieten lassen, ihme monatlich fünftausend Taller zu bezahlen, damit er ihn schützen sollte; auch hinfüro seine vorfallende Nothen mit ihm allein zu tractieren.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

Hohenfeld schliesst bei unterm *9. Decembris 1666* was von der Mährischen Neustadt den 22. Novembris vor Gravamina wider den wallachischen Waivoda an den mährischen Lands-Unter-Cammerern Jakartovsky ergangen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 332. Pag. 33).

Ghika Fürst der Wallachei bittet *[Mitte Februarii 1667]* umb Pass und Recommendation zu den Residenten an der Ottomanischen Porten zu Herausbringung aus Constantinopel des daselbsten bei einem Baron von seinem Vetter depositirten Mobilien.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 332. Pag. 136).

Päpstliche Heiligkeit intercedirn *[Ende Martii] 1667* für Fürsten in der Wallachei.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 332. Pag. 197).

15. Aprilis 1667. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold. Einer von den zween moldauischen Agenten, welche, wie Euer Kais. Mt. unterm 21. Novembris nächsthin ich allergnädigst berichtet, übel tractirter von der Ottomanischen Porten geschaft worden, hatte sich wiederumb anhero begeben gehabt, und tentirt durch Zuethuen des Favoriten Cologl zum Fürstenthumb Wallachey zu gelangen; welches der Caimecam erfahren, denselben einbeziehen, und bei einem Tschiausz in Verhaft setzen lassen, darvon er sich heimblicherweis gemacht und in des Favoriten Haus retirirt, so aber der Caimecam durch den Tschiausz-Bassa bei Nacht anholen lassen, alsobald auf die Galleren condemnirt und nach Constantinopl geschicket.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

Hofkriegsrath vom *27. Maii 1667*, pro Assistirung der Landshauptmannschaft in Mähren mit ihrer unterhabenden militia wider die räuberische Wallachen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 333. Pag. 91).

www.digibuc.ro

Böheimbische Hof-Canzlei vom *19. Iulii 1667*, pro Lassung den Fürsten aus der Wallachey in seinem Quartier zur Neustadt in Mähren.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 333. Pag. 132).

Hohenfeld reicht ein *[Anfang Augusti] 1667* wie sich die Stadt Neustadt wider den moldauischen Fürsten beklägt.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 332. Pag. 444).

Böhmische Hof-Canzlei remittirt *[Ende Augusti] 1667* die Intimation wegen des wallachischen Fürsten, dass die Ständt eine andere Quartier-Repartition gemacht, und demselben das Quartier zu Kogetein und Tobitschau assignirt hätten, mit Ersuchen den Fürsten dahin anzumahnen, die Kanzlei erbietet sich wann der Fürst kein genugsames Unterkommen haben sollte, wollte sie bedacht sein zu remedirn.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 332. Pag. 437).

Hungarische Hof-Canzlei vom *1. Septembris 1667* umb dass dem Fürsten oder Waivoda aus der Wallachey, Georgen Gika, ungehindert seiner Absenz, seine in Böheimb angewiesene Portiones gereichet werden möchten.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 332. Pag. 526).

Gika Fürst der Wallachey *[Anfang Septembris] 1667*, umb Licenz und Pass nacher Haus zu reisen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 332. Pag. 489).

Paria litterarum Kaiserlichen Schreibens an Grafen Franciscum Chiaki, Generalen in Ober-Hungarn, dass er dem wallachischen Fürsten Iohann Georgen Gika durch die oberhungarische Gränizen auf seiner Reis nacher Constantinopl, allen sichern Pass, auch die nothwendige Assistenz leisten solle.

B. Ad inclytam cancellariam regiam Hungariae aulicam pro notitia, et si forte aliqua expeditio adhuc superinde requireretur, amice remittendum. — Dorsch *22. Septembris 1667*.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 332. Pag. 478).

Hofkriegsrath vom *22. Septembris 1667* dem Franciscum Chiaki, dass dem Fürsten aus der Wallachey, Iohann Gregorio Gika, sambt seiner Frauen und Familia verwilligt worden, sich in Ober-Hungarn und folgendts nach Constantinopl zu begeben.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 333. Pag. 178).

Hungarische Canzlei communicirt unterm *1. Octobris 1667* dem Hofkriegsrath die Kaiserliche Resolution, dass dem Georgio Gika, Fürsten in der Wallachey, ungehindert seiner Abwesenheit von hier, seine assignirte Portiones auf ein oder anders Jahr gleichwohlen gereicht werden sollen.

www.digibuc.ro

B. Der löblichen königlichen Böheimbischen Hof-Canzlei zu communiciren, zu weiterer unbeschwerten Verordnung, damit dem Fürsten in der Wallachei, ungeachtet er Licenz erhalten nach Ober-Hungarn zu gehen, auf innenbestimmte Zeit die angewiesene Portiones in Mähren continuirt werden. — Dorsch *8. Octobris 1667.*

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 332. Pag. 516 et 519).

1. Octobris 1667. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold. Die Ottomanische Porten begehrt vom wallachischen Fürsten, so jetzt drei Jahr ist, dreimalhundert Tausend, und vom moldauischen, so sechszehn Monat hat, hundert Tausend Thaler, wann sie in ihren Fürstenthümben verbleiben wollen, zu erlegen. Der Wallachische wird in wenig Tagen kommen, sich der Ottomanischen Porten, sowohl Gehorsamb zu erzeigen, als auch zu sehen, ob er umb ein Geringeres bestättigt werden könnte.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

14. Octobris 1667. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold. Den Dritten ist auch vom Moldauischen Fürsten ein Currier mit Bericht an die Ottomanische Porten kommen, dass der polnische General mit einer starken Armada nur zwei Stund von den moldauischen Gräniczen ankommen, wie auch der Moskoviter gar stark im Feld stehe, und sein Armada an den tartarischen Gräniczen in fünf Theil getheilt habe, und dass die Tartern hergegen in der Kosaken Land auch sehr stark zu Feld seien, worüber sich der Caimecam etwas entsetzt.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

6. Novembris 1667. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold. Die wallachischen und moldauischen Fürsten seindt durch Erlegung der von ihnen begehrten Summen von der Porten in ihren Fürstenthümben bestättigt worden. Der Wallachische befindet sich all hier sein Theil Geld darzue zu versamblen. Er hat sich dem Sultan, als selbiger von der Jagd käme, im Hieherweg mit grossem Pracht praesentirt, dessen Gehorsamb der Sultan gelobet, ihn ermahnet also weither fort zu fahren, und ein Caftan verehret, mit diesen so machenden Veränderungen der Fürsten, und deswegen so oftmaligen Geldforderungen, werden diese beide Fürstenthümber nothwendig gar ruiniert werden.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

23. Decembris 1667. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold. Der wallachische Fürst, mit welchem ich bei seiner Ankunft, denen Türken allen Argwohn zu benehmen, nur per tertiam Personam complementiret, hatte sich unterdessen, dass der Sultan abwesend, nach Constantinopl begeben, nach seiner Zurückkunft aber, als die Pest in der Stadt noch sehr grassirte,

www.digibuc.ro

bat er mich umb meinem Quartier ... im Dorf ansprechen, welches ihm hab einraumben lassen. Hierauf erst hat er mich mit seinem ganzen Hofstaat, und ich ihn wider besuecht, hernach mich mit einem Zoblpelz, den ich hergegen mit andern gleichgeltenden Sachen regalirt. Hab ihm auch dieser Occasion unsere Kaufleut recommendirt, und hat versprochen, sie wegen Euer Kais. Maiestät zu schützen, auch sonst andere Offerten gethan, weiter mit mir zu correspondiren.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

5. *Ianuarii 1668 [Leutschau]* ist Herr Iohann Georgius Gika Princeps et Wajvoda Transalpinae Walachiae von Wien hier ankommen, in Willens bei uns sich ein ganzes Jahr, oder mehr, als ein Exul aufzuhalten, deme die Stadt mit ihrem höchsten Schaden, das Stadt- oder Gasthaus fast völlig einräumen müssen [1]). Ist sonst ein feiner stiller Herr, welcher beim vergangenen Türkenkrieg, vom Türken abgesetzet und sich hiegegen zu den unsrigen gewendet; darum er auch um Land und Leute kommen.

(Din așà numita «Zipserische Leutschauerische Chronica» a lui Gaspar *Hain*, pe pagina 646 a manuscriptului original din arhiva bisericii Luterane din Matheócz în Ungaria, comitatul Sepeșului).

[1]) Până acì se află publicat rău în *Wagner:* Analecta Scepusii sacri et profani (Vienne, 1774), vol. II, pag. 31. Cfr. Iorga: Studii și documente IV, p. 252.

Gika Fürst in Wallachey, der Obrist Vogel, und die in Schlesien angewiesene gesambte Officier *[Ende Martii] 1669*, umb ihren Ausstand.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 335. Pag. 224).

Böheimische Hof-Canzlei vom *1. Aprilis 1669*, pro Ergehlassung mitNachdruck-Befelch, die in Schlesien angewiesene Officier, den Fürsten in Wallachey und Obristen Vogel ihre Verpflegung erfolgen zu lassen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 336. Pag. 98.

Böhmische Hof-Canzlei erinnert unterm *7. Iulii 1669*, dass die Ständt in Schlesien die reformirte Officier [1]) vom 19. Martii bis ultimo Maii bezahlt, und noch 4 Monat darüber ihnen reichen wollten lassen, worunter auch der wallachische Waivoda verstanden.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 335. Pag. 394).

[1]) *Reformiren* nannte man früher: ein Regiment auf einen geringeren Stand setzen; *reformirte Officiere* diejenigen, welche durch das Reformiren ihre Stellung verloren, aber ihre Charge behielten, und mit geringerem Gehalte bis zur Neuanstellung anderen Regimentern angeschlossen worden. (B. *Poten*, Handwörterbuch der gesamten Militärwissenschaften, VIII. p. 101).

Gika Fürst in Wallachey *[Anfang Augusti] 1669* umb seine Pension in Schlesien.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 335. Pag. 447).

www.digibuc.ro

Böhmischer Hofkanzlei includitur vom *19. Augusti 1669* des Fürsten in der Wallachey Iohann Gregor Gika Memorial wegen Abführung seiner, auch der andern reformirten Officier Verpflegung nicht nur bis End Septembris, sondern weiters.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 336. Pag. 207).

Gika Fürst in Wallachey *[Mitte Octobris] 1669*, pro Assignirung seiner ausständigen Portionen in Mähren.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 335. Pag. 519).

Böhmischer Hofkanzlei Antwort vom *25. Octobris 1669*, auf des Oberambts in Schlesien Repliken über die Verpflegung der reformirten Officier, des wallachischen Fürsten, Nachschickung des Unterhalts für die nach Hungern destinirte 2 Compagnien zu Ross und Bezahlung der Fortifications-Gelder.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 336. Pag. 262).

Gika Fürst in Wallachey *[Anfang Decembris] 1669* pro Verordnung damit Ihme seine ausständige Portiones sollen bezahlt und ins künftig, darmit ordentlich continuirt werden.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 335. Pag. 610).

Böheimbische Hofkanzlei vom *20. Decembris 1669*, pro Ausfertigung Befelch an das Oberamt in Schlesien dem Fürsten in der Wallachey Iohann Gregor Gika seine Pension richtig erfolgen zu lassen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 336. Pag. 314).

Ioannes Georgius Gika Vallachiae princeps, bittet umb seine rückständige Pensions-Bezahlung in Schlesien.

B. Der löblichen königlichen Böheimischen Hof-Canzlei abermal zu recommandirn, ob sie den Herrn Fürsten beeder Wallachey zu seinen assignirten Portionen in Schlesien verhülflich erscheinen, auch dem Hofkriegsrath von dem Erfolg unbeschwerte Nachricht ankommen lassen wollte.—Dorsch *12. Februarii 1670.*

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 337. Pag. 54).

Ottendorf aus Kaschau vom *25. Martii 1670.* Im P. S. legt er bei, was vom wallachischen Waivoda und seinen Correspondenten, einen Kaiserlichen Hof-Caplan und seiner üblen Intention berichtet, auch was er sonsten von Insolentien angefangen, und wes er sich verläuten lassen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 337. Pag. 186).

26. Aprilis 1670. Leutschau. Kam Georgius Gika Princeps Wallachiae Transalpinae wieder allhier an, welcher seine Liebe gegen diese Stadt abermal contestiret, und versprochen: Sobald Er nacher Wien käme, vor Ihro R. K. Majestät vermelden wolle, dass wir getreue, obwohl auch arme Leute

www.digibuc.ro

wären. Es hat dem guten Herrn dieses des Herrn Rakoczy Ferentz Beginnen gar nicht gefallen wollen, vorgebende, dass er hinter das Licht wäre geführt worden, und dass die Türken ihme zu diesmal nicht beistehen werden. Darum er es in die Länge nicht treiben würde; sondern musste unterliegen, weil all sein Intent, Sach und Vornehmen auf schlechten Fundament bestunde; den 27. April reiste der Fürst fort, und gab Gem. Stadt Ihme ein Schreiben mit, an Ihro Königliche Majestät de nostra fidelitate, welches er selbsten zu überliefern nebens einer guten Recommendation versprochen.

(Wagner: Analecta Scepusii II, pag. 33).

Ioannes Georgius Gika Fürsten in Wallachey wegen der in Schlesien Ihme assignirten Portionen.

B. Auf die löbliche königliche Böheimische Hof-Canzlei mit dieser ferneren Recommendation zu geben, ob dieselbe ingebetene ferner nachdrückliche Verordnung gehöriger Orten ohnmassgebig zu thuen Ihro belieben lassen wollte, damit der Effect darauf erfolge.—Hoffmann *5. Maii 1670.*

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 337. Pag. 214).

Ioannes Georgius Gika Fürst in Wallachey *[Anfang Maii] 1670* wegen der Ihme in Schlesien angewiesenen Portionen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 337. Pag. 248).

General-Commissarius von Hohenfeld vom *9. Maii 1670*, wegen des Vaivoda Gika.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 337. Pag. 257).

Hofkriegsraths Antwort vom *11. Maii 1670* an Hohenfeld, auf sein Memorial vom 9. dies: 1⁰ könne die Eintheilung der Reformirten suspendirt werden. 2⁰ Habe es bei des wallachischen Waivoda Pension sein Verbleiben.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 338. Pag. 156).

Gregorius Gika wallachischer Fürst *[Anfang Iunii] 1670*, pro Resolution ob Ihr Maiestät Ihme in dero Diensten behalten oder in Türkei [zu gehen] erlauben wollen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 337. Pag. 332).

Böheimbische Hofkanzlei includitur am *10. Iunii 1670*, des wallachischen Fürsten Gika Anbringen umb Bezahlung der Ihme ausständigen 15 Monat in Schlesien, und Reichung hinfüro seine Pension aus Mähren vom 1. Iunii demselben richtig.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 338. Pag. 208).

Fürst in Wallachey *[Mitte Iulii] 1670* pro Anschaffung seiner Portionen.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 337. Pag. 407).

14. Giugno 1670. Vienna. Maria Zorzi ambasador către dogele Veneţiei. Ha rappresentato in udienza il prencipe di Valachia li motivi della sua ve-

www.digibuc.ro

nuta alla Corte. Volevano li ribelli destinarlo per Generale suo contro l'imperatore. Conoscendo il coraggio et esperienza che tiene della professione militare, confidavano di migliorare grandemente con un capo di grido et d'autorità. Da lui precedendosi con fede incontaminata et pura intentione, negò d'assumere impresa contraria alla sua obbligatione et giuramento contratto, et alla giustitia. Essi non acquietandosi cominciavano a passare dalle preghiere alle minaccie, et a protestarli in vece del comando la prigionia. Conobbe impossibile rendere capace quella gente cieca alla ragione et frenetica per li vantaggi vani et inutili. Per questo s'absentò occultamente con ritirata onorevole et di riputatione; facendo il viaggio per strade occulte, si condusse con sicurezza a Vienna. Supplica l'imperatore rimirare con effetti di benignità la sua devotione costante nell' havere perduto oltre il principato di Valachia, anco l'occasione presente, che li risultava a rilevante profitto. Qui riconoscono li ministri la convenienza di consolarlo. Li cimenti della sua ottima volontà comprobati da tante esperienze, meritano al pari l'aggradimento et le mercedi. Non è dubbio che se li ribelli da un capo di conto havessero preso la direttione et gli auspicii, si sosteneva il partito con sodezza et speranza d'avvenimenti felici.

(Venezia. Arch. di Stato. Dispacci di Germania v l. 135. No. 268).

Böheimbische Hofkanzlei includitur am *21. Iulii 1670*, des Fürsten von der Wallachey Iohann Gregorii Gika Anbringen wegen seiner ausständigen Pension in Schlesien.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 338. Pag. 276).

Päbstliche Heiligkeit intercedirn *[Mitte Augusti] 1670*, für den Fürsten aus der Wallachey.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 337. Pag. 460).

23. Agosto 1670. Vienna. Marią Zorzi ambasador către dogele Veneției. Il prencipe di Valachia, se ben lontano da quella provincia, tiene ad ogni modo corrispondenze ottime et sicure. Molte lettere li sono capitate in tempi diversi, considerate particolarmente per le vere notitie che vengono dalla Porta. Hanno questi ministri desiderato di godere la communicatione confidente. Egli con pontualità mirando in materia sì curiosa et importante a rimostrare la sua rassegnatione alli comandi Cesarei, ha sempre fatto vedere ogn' avviso. Ultimamente li è pervenuta una lettera, scritta da suo intrinseco in zifra, con ragguagli rilevanti et molesti. Contiene che il primo visir, pentito d'havere lasciato progredire l'armi imperiali con felicità nell' Ungheria, pensi a fermar il corso alli fortunati successi. Vorebbe non solo

www.digibuc.ro

opponer perchè non s'avanzassero nell' avvenire, ma sturbare con le possibili arti il benefitio già riportato. Subito gionto appresso il Sultano rimirarà con riflesso profondo a mover una macchina grande, che colpisca la christianità in parte sì delicata et gelosa; haveva spedito ordini per tutto l'imperio a fine di ricavare li mezzi necessarii per l'unione d'armata poderosa et gagliarda. In Valachia et Moldavia già essere corse l'intimationi, che in conformità degl' obblighi ordinarii allestischino la militia et le forze; che siino attenti alle commissioni per esseguirle con la celerità necessaria, non mene che rassegnatione fedele; che subito haveranno quelli principi ridotta la Consultà per risponder all' Ordine Regio; attestorono d'obbedire prontamente, nel tempo medesimo, significando gl' incomodi per la stagion avanzata, l'angustie che afflissero li populi per le guerre passate et l'impossibilità per la corrente stagione di rendere fruttuoso et degno servitio. Così riespidirono subito in Andrinopoli un corrier [1]).

(Venezia. Arch. di Stato. Dispacci di Germania vol. 135. No. 296).

[1]) Urmarea tipărită în Hurmuzaki: Documente IX/1 p. 258/9.

Fürst Gika in der Wallachei erbietet sich *[Mitte Septembris] 1670*, ein Regiment Reuter in Türkei «Farige» genannt zu werben.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 337. Pag. 529).

4. Ottobre 1670. Cimerino. Maria Zorzi ambasador către dogele Veneţiei. Spedì il prencipe di Valachia in Andrinopoli il suo gentilhuomo con secrete commissioni, per procurar il proprio vantaggio. Non riport' in questa Corte le soddisfattioni pretese, nè le ricompense promesseli per gl'ottimi servitii ch'afferma haver reso nella guerra passata; si duole del stat' infelice, per essere concorso con l'opera sua al benefitio della Christianità et alle glorie Cesaree. Haverà pers' il suo prencipato, che lo costituiva in prospera fortuna opulente et stimato. Hora mendicare quasi li necessarii alimenti, per sostenere se stesso in condition angustiata et afflitta. All' imperatore in molte udienze ha presentato suppliche per ricever provvisioni et assistenze; in caso che non s'inclini a somministrare li mezzi di stabilire la sua casa con assegnamenti proportionati et sicuri, dimanda licenza per diriger secondo le violenze della necessità le sue necessarie deliberationi. Con li ministri replicò simigliant' espressioni, con il general Montecuccoli particolarmente, essendo presidente di guerra, li pare che doverebbe assumere con maggior premura la sua protettione. Lui adesso non riceve effetti, ma sole parole. Il tempo è lungo et si consuma nelli dispendii et negl' incomodi. Li va per la mente di ritrovare tra Turchi di nuovo accoglimento, che non rincontra ne' Christiani. Da suoi confidenti, che tien press' il Visir vien avvisato che si conservi

www.digibuc.ro

da quel supremo ministro memoria, non meno della sua persona, che della sua habilità et sufficienza; anzi molte volte ne' discorsi havere mostrato dispiacere d'havere perduto soggetto, che nella direttione dell' armi et nell' occasione di mossa de' Vallachi et Moldavi si teneva in consideration di sodo fondamento, per l'esperienza et valore. Egli dunque onendo alli disgusti che dalla Corte riceve, gl'allettamente che li vengono dalla Porta sta disposto al ritorno, quando non sia accomodato convenientemente. Quest' è il negotio, che lo ha indotto alla speditione. Li ministri, come non approvano la corrispondenza et l'inclinatione, così vorebbero divertirlo da risolutioni troppo pericolose. Certo è che a Sua Maestà non comple lasciarlo partir liberamente. Può essere che si rifletta meglio nella conseguenza di lasciarlo content' o mortificato. Questo governo non opera che riducendosi agl' ultimi periodi, et agl' estremi partiti de difficoltà o de travagli. Per forza bisogna estorquer, ingannandosi, chi suppone ricevere con soavità et cortesia.

(Venezia. Arch. di Stato. Dispacci di Germania vol. 136. No. 318).

Georgius Gika Fürst in Wallachey kombt ein *[circa 25. Novembris] 1670*, umb das Generalat in Ober-Hungarn... weil eben nach dem Bericht des von Spankau aus Kaschau vom 19. Novembris an den Herrn Hofkriegsraths-Präsidenten, dass den 17-ten der General in Ober-Hungarn Chiaki [1]) gestorben.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 337. Pag. 666).

[1]) Contele Francisc Chiaky.

4. Gennaio 1671 [1]). *Vienna. Maria Zorzi ambasador către dogele Veneției.* Ad un ambasciatore del prencipe di Valachia haveva il Re [2]) concessa l'udienza. Espose l'officiosità per l'elettione alla corona, il desiderio d'un ottima corrispondenza, et richiedè insieme che li fossero destinati commissarii per trattar alcuni negotii. Questi si riducono a differenze per li confini et ad estrattione di varie merci del regno, come hanno sempre concesso li Re precessori. La risposta fu benigna portata dal cancellier di Lituania, riservandosi a proponere nel Conseglio l'istanza per risolverla intieramente.

(Venezia. Arch. di Stato. Dispacci di Germania vol. 134. fol. 652).

[1]) E scris 1670 ceeace (More Veneto) înseamnă 1671.

[2]) Se înțelege regele Poloniei, adică Mihaiu Korybut Wisnowiecki.

General Commissarius von Hohenfeld vom *9. Martii 1671*, wegen der 2 Schmidtischen Compagnien, des wallachischen Vaivoda, und des Obristlieutenants Gneiss, deren Verpflegung das Land Mähren depreciret.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 339. Pag. 129).

Copiae zwei an die löbliche königliche Böheimbische Hof-Canzlei ergangenen Decreten. 1° Die Mährische Ständt wegen fernern Verpflegung der 2 Schmidtischen Compagnien, des wallachischen Fürsten und Obristlieu-

www.digibuc.ro

tenanten Gneissen capace zu machen. 2° Würdet ein Lista beigeschlossen, der vom 1. Iunii 1670 bis Februarii 1671 in Schlesien angewiesenen Parteien, deren Praetension 7180 fl austrägt.

B. Der Röm. Kais. Mt. etc. Herrn von Hohenfeld etc. zur Nachricht zu communicirn. — Dorsch *10. Martii 1671.*

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 339. Pag. 99 şi 340. Pag. 97).

Böheimbische Hof-Canzlei vom *23. Martii 1671* über den wallachischen Waivoda.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 339. Pag. 124).

Extract [eines Briefes] vom wallachischen Fürsten Gika vom *2. Aprilis 1671.* Haltet er sich, wes Ihme der Martiano, Littauischer Bischof vor Zeitungen von denen Türken und sonsten geschrieben.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 339. Pag. 255).

Gregorius Gika Fürst in Wallachey *[Anfang Aprilis] 1671* wegen seiner 4 monatlichen Pension in Schlesien.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 339. Pag. 200).

Böheimbische Hof-Canzlei am *20. Aprilis 1671* pro Bezahlung den Fürsten in der Wallachey Iohann Gregor Gika, seine in Schlesien ausständige 4 monatliche Verpflegung.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 340. Pag. 170).

Gika Fürst in Wallachey bittet *[Anfangs Iunii] 1671* umb Licenz und Passbrief nach Loreto und Rom mit seiner Gemahlin und Leuten.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 339. Pag. 332).

Wallachischer Waivoda Gikoua im Fürstenthumb Teschen, bittet umb ein Salvaguardia auf seinen Hof in der Trzenegg.

B. Der löblichen königlichen Böheimbischen Hof-Canzlei umb dero unbeschwerten Bericht und Gemüeths-Meinung, zumalen dem Kaiserlichen Hof-Kriegsrath von des Supplicenten Person nichts bewusst, in Freundschaft zu communiciern. — Hoffmann *17. Iunii 1671.*

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 339. Pag. 306 şi 337).

Gika Fürst in Wallachey pro Anschaffung der Ihme ausständigen 4 Monat in Schlesien und 4 Monat in Mähren, zu seiner Reis nacher Rom.

B. Der löblichen königlichen Böheimischen Hof-Canzlei in Freundschaft zu recommendiren, ob sie dem Herrn Supplicenten zu schleiniger Abführung innermelten Restantien, auf dessen vorhabende Reis, unmassgebig verhilflich sein wollte. — Dorsch *4. Iulii 1671.*

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 339. Pag. 349 şi 373).

12. Luglio 1671. Vienna. Monsignor Albrizio nunciu către cardinalul Altieri la Roma. Fin dall' altro giorno s'incamminò verso costà il principe di Va-

www.digibuc.ro

lachia e di Moldavia, e benchè io stimi superfluo di avvisare le sue qualità, che suppongo costì ben note, nondimeno per abbondanza in cautela accenno esser questo Signore il vero principe di quelle provincie, e quello appunto che nell' ultima guerra ch'hebbe Sua Maestà Cesarea col Turco, si unì colle sue truppe alle Cesaree, e cooperò molto con esse alla vittoria ch'hebbe la Maestà Cesarea, e che per questa causa fu poi egli privato della Porta Ottomana de' suoi stati; onde si è poi trattenuto in Vienna con un tal assegnamento da questa Maestà.

(Roma. Arch. Vat. Nunz. di Germania vol. 189).

21. Agosto 1671. Venezia. Si ritrova qui il prencipe di Valachia, già scacciato dal Turco, venuto di Germania, dove s'era ricovrato, qual pensa ora portarsi in Constantinopoli per tentare se li può riuscire d'esser riposto in possesso.

(Colecțiune privată Budapest. Avvisi).

29. Agosto 1671. Roma. Di Venetia scrivono, che vi era gionto il principe di Valachia già cacciato dal Turco e ricoverato in Germania.

(Roma. Arch. Vat. Avvisi vol. 116).

1. Novembre 1671. Vienna. Nunciul Albrizio către cardinalul Altieri la Roma. Subito ricovrato in questa Corte, doppo che fu scacciato dal suo principato il principe di Valachia, gl'era stato fatto da Sua Maestà un assegnamento di 4 o 5 mila fiorini; ma che del resto poteva egli procurare i suoi vantaggi, senza queste cautele.

(Roma. Arch. Vat. Nunz. di Germania vol. 189).

24. Decembris 1671. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold. Der wallachische Fürst, der sich lange Zeit zu Wien aufgehalten, ist zu Adrianopel angelangt, hat Perdon erhalten mit dem Geding aber, bei der Hofstadt nicht, sondern zu Constantinopl sich aufzuhalten. Hatte kein Audienz bei Gross-Vezir haben können; man meinet, er werde in kurzer Zeit wieder Fürst werden. Bishero hab es nichts gespührt, dass er etwas übles von Draussen geredt hätte.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

23. Gennaio 1672. Vienna. M-r Albrizio nunciu către cardinalul Altieri la Roma. Oltre quelle notizie che portano le lettere capitate ultimamente del sopradetto corriere, s'è poi inteso più precisamente esser vero che il Gika, già principe di Valachia, quale nell' estate passata si partì poco soddisfatto di questa Corte, sia giunto in Adrianopoli et introdottosi alla presenza del Gran Sultano, sia stato amorevolmente accolto e datale sicurezza d'esser fra poco rimesso al suo principato, e che di più li dicesse il primo vizir, che il comando dell' armi ottomani in quelle parti li sarebbe stato conferito;

www.digibuc.ro

e perchè si conferma con lettere di Transylvania esser insorta una sollevatione de' villani nella Valachia contro quel moderno principe, per il peso delle contribuzioni intolerabili, si va discorrendo esser questa una mentione e pratica secreta de' medesimi Turchi per haver un pretesto di rimuoverlo dal governo e rimettervi il predetto principe Gika, conformemente l'intentione datagli.

(Roma. Arch. Vat. Nunz. di Germania vol. 191).

Hof-Expedition vom *1. Februarii 1672*, wegen gueter Verwachtung durch die hiesige Stadtguardi oder sonsten, des von Gräz nacher Schottwien gebrachten wallachischen Bischofs Gabrielen Miakich [1]).

B. Der Röm. Kais. Mt. etc. Herrn Ugarde Freiherrn etc. zuzustellen, welcher so wiel Mannschaft, nebenst darzue gehörigen Officier, als er zu genuegsamber Verwacht- und Verwahrung invermelten arrestirten wallachischen Bischofens zu Schottwien für nöthig befindet, dahin zu commandiren, wissen würdet, massen auch wegen des gewöhnlichen Reis- und Zehrungs-Unkostens für bedeute Mannschaft, an die löbliche Kaiserliche Hof-Cammer die behörige Erinderung beschieht.—Hoffmann *5. Februarii 1672.*

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 341. Pag. 99 şi 124, 134).

[1]) Această notiță nu privește pe Gligoraşcu Vodă, fiind însă de interes românesc am găsit de cuviință a o copià împreună cu celelalte cari mai urmează asupra arestării acestui episcop român, poate de prin Istria sau Croația, care pare a fi necunoscut în ierarhia română.

3. Februarii 1672. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold. Der moldauische Fürst, umb daselbst confirmirt zu werden, ist bereit auf der Reis gewesen, aber mit der Confirmation wieder zurückbefehlcht worden; man vernimmt aber, dass selbige Rebellen ihn nit wollen einlassen. Der Wallachische seie auch wegen der Confirmation alldort, so man vermeinet, dass er's erhalten würde; wiewohl sich etliche stark bemühen den Gregorasco, so durch Venedig dahin kommen, und Perdon erhalten, zum Fürstenthumb wieder zu verhelfen.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

Hofkriegsrath an die Hof-Cammer, am *5. Februarii 1672.* Intimatur, dass ein gewisse Mannschaft sambt darzue gehörigen Officier zur Verwachtung des wallachischen Bischofens Gabriel Miakich von hiesiger [Wiener-Stadtguardi nacher Schottwien geschickt werde, pro Verschaffung denen] selben der Reis- und Zehrungs-Unkosten.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 342. Pag. 59).

9. Februarii 1672. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold. Der Gregorasco, so unlängst durch Venedig dahier kommen, wurde anieczo von Con-

www.digibuc.ro

stantinopl beruefen, wiederumb Fürst in Wallachey zu werden; wiewohl man vor wenig Tagen noch andere Meinung geführt. Die Ursach seie, dass die Wallachen unter sich selbst uneinig gewesen, ihren Fürsten, und die zu dessen Zeit tyrannisirt, verklagt haben, wie von den Vornembsten waren damals vor zwei Tagen bei der Nacht gefangen genomben worden, wurden übel tractirt; der Spatar oder General seie entrunnen. Ob dieser Fürst seine Dankbarkeit vergessen wird, seie mit der Zeit zu sehen.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

Hofkriegsrath an die Hof-Cammer, am *17. Februarii 1672*. Pro Verschaffung Unkosten zur Abführung des zu Schottwien verhaften wallachischen Bischof, Gabriel Miakich nacher Glatz.

Dann wird ihr des Ugards Bericht beigeschlossen, dass der nacher Schottwien commandierten Mannschaft bis dato nicht ein Stück Brod gereicht worden, wie sonsten gebräuchig, dass einem Caporalen des Tags 30, einen Gefreiten 24 und einem Musquetierer 15 Kr. gereicht werde, umb derselben solche zureichen.

Ugard solle den zu Schottwien verhaften wallachischen Bischof Gabriel Miakich von dannen bis nacher Znämb convoyren, und dem alldorten commendierenden Souches'ischen Officier überliefern lassen.

Souches' Oberstlieutenant intimatur, dass der Ugard Befelch [hat] den zu Schottwien arrestierten wallachischen Bischof Gabrielen Miakich nacher Znämb zu convoyren, welchen derselbe zu übernehmen und nacher Glatz zu überbringen.

Hauptmann zu Glatz solle den zu Schottwien gefangenen wallachischen Bischof Gabriel Miakich, so nacher Glatz geführt werde, übernehmen und wohl verwahren lassen hat.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 342. Pag. 74 — 75).

26. Februarii 1672. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold. Der Gregorasko, so von Wien durch Venedig dahier komben, seie widerumb Fürst in Wallachey, und ihme befohlen worden, sich zum Krieg fertig zu machen. Bishero höre man nicht, dass er etwas übles von heraussen geredet hätte, sondern wie er sich gegen den Ianaki verlauten lassen, dass er die Teutsch gekönnet, denenselben geneigt gewesen, und nunmehr nach empfangenen Guetthaten, noch mehr geneigt sein werde. Die in Verhaft genombene Wallachische Boiaren oder Barones liegen noch gefangen, und man meinet, dass sie der neue Fürst mit sich führen, und weilen sie das Land sehr tyrannisirt haben sollen, die Reitung von ihnen nehmben werde.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

www.digibuc.ro

Graf de Souches, wegen der Zehr- und Unterhaltungsmittel den nacher Glatz führenden wallachischen Bischofen, Gabrielen Miakich.

B. Auf die löbliche Kais. Hof-Cammer umb ohnbeschwerte behörige Verordnung allermassen Ingebeten, und nicht mehrers den billich ist, in Freundschaft zu remittiren. — Hoffmann *3. Martii 1672.*

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 341. Pag. 156).

Böheimbische Hof-Canzlei vom *16. Martii 1672.* Pro Wissen der Landshauptmann[schaft] zu Glatz, wegen Tractirung des wallachischen Bischofs und anderer dahin gebrachten Arrestanten zu verbescheiden; auch in causa desselbigen Commando halber.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 341. Pag. 205).

Hofkriegsrath an die Böheimbische Hof-Canzlei am *24. Martii 1672.* Wird beantwortet auf den 16. Martii, wegen des wallachischen Bischofs und 4 andern gefangenen Ungarn zu Glatz, und des Landhauptmanns allda vermeinten zuständigen militärischen Commando.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 342. Pag. 130).

Hofkriegsrath an Casanova am *28. Martii 1672.* Antwort auf sein Relation vom 9-ten Februarii, dass die Türken ihre Kriegspraeparatorien continuiren, und der Fürst in der Wallachey Gregorius Gika von der Porten wieder restituirt werden solle, mit Erinderung was diesseits fürgegen Verfassungen gemacht werden. Solle ermelten Fürsten in guter Devotion erhalten, deme sein Pension, jährlich pro 3840 fl. in Mähren noch dato fortläufe.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 342. Pag. 143).

5. *Aprilis 1672. Adrianopel. Casanova an Kaiser Leopold.* Die moldawische Rebellen hätten dem confirmirten Fürsten gewichen; dieser seie in der Residenz Iasche angelangt und ihne in Polen entflohen.

Von den Wallachen, so sich in Vechiai niedergelassen [1]), in der Remonstranz Meldung zu thuen, hab er, Resident, nit für gut gehalten, dardurch kein Kleinmüthigkeit zu erzeigen, als wann Euer Kais. Mt. nit mächtig wären diejenige aus ihren Landt zu vertreiben, so sich wider deroselben Willen darin gesetzt haben. Bei vorstehenden Krieg, in welchem der Bassa in Bosna mit allen Völkern erscheinen muss, würdt sich gute Coniunctur ereignen, diese Leut, wofern sie sich Euer Kais. Mt. nit unterwerfen, zu vertreiben. Es wäre aber gar gut, diese Leut mit der Güete zur Unterthänigkeit zu bringen und ihnen ein Stüeck Landts einzuraumen, in Ansehung sie gar gute Soldaten seint.

(Wien. Staatsarchiv. Turcica).

[1]) Poate să fie niște Români, stabiliți prin Bosnia și veniți acolo de cine știe unde, izgoniți poate de vrăjmași de pe la vetrele lor strămoșești.

www.digibuc.ro

Copia decreti an die löbliche Böheimbische Hof-Canzlei in causa, dass dem wallachischen Vaivoda, ungeachtet er von der Ottomanischen Porten in ein Fürstenthumb wieder eingesetzt worden, seine Pension noch gleichwohlen länger continuirt, doch anbei Achtung gegeben werden solle, damit nit etwa Unrecht erheben werde.

B. Der Röm. Kais. Mt. etc. Herrn Grafen von Hohenfeld etc. zur Nachricht zu communiciren. — Dorsch *18. Maii 1672.*

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 341. Pag. 345 și 342 pag. 220).

Böheimbische Hof-Canzlei vom *21. Maii 1672*, berichtet, dass des Waivoda in der Wallachey Pension aus Mähren erhoben und anderwärts assignirt worden.

B. Der Röm. Kais. Mt. etc. Herrn Grafen von Hohenfeld etc. zu communiciren, weilen in der letzten, auf dieses Jahr gemachte Repartition, die zwo in der N. ö. Rubrik allegirte Beilagen und Specificationes der Pensionisten nicht mit eingereicht worden, ob demnach er, Herr General Commandant selbige noch wollte eingeben lassen. — Dorsch *27. Maii 1672.*

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 341. Pag. 353).

24. Maggio 1672. Venezia. M-r Varese arcivescovo d'Adrianopoli nunciu către cardinalul Altieri la Roma. Il fratello della principessa di Valachia (la quale esso principe vi lasciò gravida) comparse qui pochi giorni sono, per condurla al consorte con tutta la famiglia, havendo lasciato a' confini della Bossina cinquanti cavalli per scortarviela.

(Roma. Arch. Vat. Nunz. di Venezia vol. 112).

Von Spankau erinnert vom *15. Iunii 1672* des wallachischen Fürstens Werbung, etc.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 341. Pag. 448).

Von Spankau vom *17. Septembris 1672*, aus Kaschau. Rabbata schliesst bei von Bársony Schreiben in causa, wie er sich wegen der Rebellen und der Pauren, so die Catholische sehr verfolgen, zu verhalten. Pressburger Cammer legt bei, was die Zipser Cammer und der Bischof zu Erlau erindern von bemelten Treffen, was in selbigen geblieben, worunter ein vornehmer Rebell; auch dass der Gika zu ihnen gehen thue.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 341. Pag. 712).

Hofkriegsrath an Stephan Chiaki am *25. Septembris 1672*. Solle den vornehmbsten Praedicanten zu Leutsch zu sich fordern, und von demselben die vom Fürsten in der Wallachey, Gregorio Gika empfangene Brief begehren, oder wenigist derselben contenta sagen und anhero berichten.

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 342. Pag. 478).

www.digibuc.ro

Copia Gutachtens gen B. H. C. in causa, dass dem Herrn Baron von Andrimont an des Gika wallachischen Fürsten Pension 320 fl. monatlich, 1200 fl. angewiesen worden.

Beschluss. Der Röm. Kais. Mt. etc. Herrn Grafen von Hohenfeld zur Nachricht zu communiciren. — Dorsch *28. Decembris 1672.*

(Wien. Kriegsarchiv. Protokoll 341. Pag. 823).

*

Stampe contemporane referitoare, de interes român:

Giovanni Gregorio Gika Principe di Valácchia 2⁰ Anno 1663. A. Bloem del. Corr. Meyssens, fec. Viennae. (Format 152×181 mm.). Reprodus în Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre vol. 1. (Budapest, 1888) p. 57.

Gregorio Sika (!) Principe di Moldavia etc. Anno 1664. I. Toorenvliet del. G. Bouttats Univers. Viennens. sculp. fe. (Format 15×19 cm. cu flori în colțurile portretului).

Costantino Serbano Principe di Valacchia etc. A. Blouem del. Il Bianchi fec. (Format acelaș).

Ambele în opera lui Gualdo Priorato: Historia di Leopoldo Cesare vol. I. (Vienna, 1670) p. 482. (Anexă).

Kurtzer Bericht über die Entsatzung Lewentz, und darbey erfolgten harten Feldt-Schlacht zwischen Ihr Excel. Herrn Feldt-Marschalln Grafen de Souches, und Gregorii Gika (!) Fürsten ausz der Moldaw, den Vesier von Offen, den Bassa von Erla, Zolnock, Newhäusel, und Aly Bassa von Gran, geschehen den 19. Tag Monats Julii 1664. Zu Augsburg, bey Elias Wellhöfer Brieffmaler, bey unser lieben Frawen Thor. (4-o 2 foi cu text). Biblioteca Contelui Alexandru Apponyi No. 911.

Abbildung des Treffens und Entsetzung der Stadt Levens. (Folio, lângă părău două cete cu însemnarea: Tartaren und Moldauer).

www.digibuc.ro

COMEMORAŢIA

LUI

JULES MICHELET

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 30 Maiu 1924

I

In anul când Franţa comemorează pe marele visionar care a fost Jules Michelet e pentru noi o datorie specială să ne gândim la dânsul.

In adevăr, în momentele când, precum spune un alt Francez a cărui vieaţă a fost mult timp strâns legată de renaşterea noastră naţională şi care a crezut că are datoria de a nu uită niciodată ceasurile de mulţumire gustate în Moldova lui Grigore-Vodă Ghica, poetul Édouard Grenier, soarta ţărilor noastre erà în discuţia «areopagului de regi», gloriosul scriitor prindeà un amănunt din frământările anului 1848, incidentul de eroism femeiesc al doamnei Rosetti alergând în ajutorul soţului ei prins şi trimis în exil, pentru a înfăţişà lumii care-l cetià cu pasiune drepturile noastre la simpatia ei mişcată.

«Via inteligenţă a acestui popor aşà de năpăstuit» câştigase simpatia acelui care a urmărit în lungul curs al vremurilor, dela Romani până la Revoluţia franceză, scânteierile sufletului popoarelor. El se simţise cuprins de compătimire la povestirea incidentelor din care se alcătueşte «marea *execuţie* a României, aplicată din când în când, după bunul plac sau

www.digibuc.ro

interesul cotropitorilor dela Nord», prefăcând în «robi albi», mânați la robote și la cărat de provizii, milioanele de țărani, de nobilă rassă, cari locuesc văile și șesurile noastre. El urmărise desbaterile adunării țărănești din Bucureștii revoluției țărănești neizbutite și despre simțul politic și social al acestor *desproprietăriți* — căci aceasta a fost de fapt situația majorității țărănimii noastre timp de trei veacuri — el se rostià astfel: «acești țărani dădură atunci cele mai frumoase dovezi de bună judecată, de vorbire frumoasă și de aleasă simțire. Indrăznesc a spune că poate în nici o țară nu s'ar fi putut găsi la locuitorii satelor un mai puternic bun simț strămoșesc și în acelaș timp o dreaptă și pătrunzătoare judecată, însușiri pe care cei de sus își închipuie că le au numai ei»[1]). Părere deosebit de prețioasă, din partea aceluia care mai târziu, în răgazul bătrânețelor, erà să încerce aceà admirabilă explicare a sufletului popular, aceà «Völkerpsychologie» fără categorii artificiale și metafizice îmbâcsite de cuvinte tehnice, care e «Le peuple».

Ridicându-se mai sus însă de această prețuire a stratelor fundamentale dela noi, cugetătorul istoric, care înțelesese dela început că orice studiu istoric pleacă dela istoria universală pentru a înțelege și se întoarce pentru a verificà tot la istoria universală, se închină înaintea sforțărilor îndelungate ale unui neam dușmănit veșnic de toți vecinii săi fără să aibă — și adaug: chiar și până astăzi, când stau sub apăsarea aceluiaș vechiu blestem — măcar mângâierea Ungurilor și Polonilor că se cunoaște pretutindeni «gloria suferinților sale». «Opt milioane de oameni de aceeaș limbă, de aceeaș obârșie, *unul* din marile popoare ale lumii, trăiau neluați în seamă.» Gâcește, marele gâcitor, că, neavând «furia Ungurului», acest popor de o latinitate al cării adevărat caracter, de emigrație rurală, nu-l puteà bănui, se ține prin «două însușiri care l-au făcut să se ridice de câte ori a fost doborît: răbdarea și mlădierea». Intuiția lui minunată îl face să descopere prețul pe care-l are în cântec și artă produsul, nesfârșit de variat și încântător de simplu în mijloace, al imaginației și

[1]) Traducerea d-lui profesor D. Munteanu-Râmnic.

www.digibuc.ro

simțirii românești creatoare: cuvintele lui sunt, cred, cea dintâiu apreciere a acelei contribuții a noastre la elaborarea frumosului în omenire pentru care abia astăzi începe a se deschide înțelegerea marilor națiuni. Pasionatul de fenomene etice a cules din spuse despre o țară pe care n'a văzut-o, poate și pentrucă n'am ținut să i-o arătăm, recunoscătoare, moralitatea fără cârjă de legi și suliță de supraveghere a maselor țărănești și aceà ospitalitate împărătească, în cele mai umile condiții, pe care o descrie ca și cum el însuș, călătorul prin imaginație peste țări și peste secole, s'ar fi împărtășit de zâmbetul ei neprefăcut. Pasărea de sub strașină, barza de pe coperiș, spune el, întră și ele în rândul oaspeților pentru cari nimic nu se cruță dintr'o agonisită săracă.

Din Alecsandri, din încercările lui Rosetti, pe care nu trebuie să-l scădem de hatârul teoriilor de rassă, ci, criticând caracterul difuz al frazei sale de romantic, să recunoaștem vibrația byroniană a versurilor tinereței sale, din cântecul popular acomodat și completat de cel dintâiu, curiosul de orice manifestare sufletească a cules cât îi trebuià pentru a spune că avem și noi o literatură prin care, fără atenția universală pentru a ne adresà ei, nația noastră «și-a vorbit șieși, inimii ei, despre durerile și bucuriile ei». «Nimic nu m'a interesat mai mult», declară el, «cu privire la sufletul acestui tânăr popor decât datinile, cântecele din care acest copil — care părea» (după contrafacerea lui Alecsandri, pe care, ca și Mérimée într'un foileton contemporan a simțit-o) «că nu știe decât să iubească, să culeagă flori și să suspine, — se ridică deodată ca să vorbească bărbătește, lăsând să iasă la iveală ceeace-i menește viitorul».

Poetul interpretărilor istorice, care erà de mult un profet al vremilor sale, nu e indiferent față de ursitele noastre și caută a le fixà liniile principale. Cunoscând boierimea numai în faza ei de atunci și numai după caracterizarea adversarilor ei, el o înlătură din iubirea lui și la dânsa se gândește, de sigur, — ca și atâția alți scriitori francezi — când vorbește de «moravurile cam ușoare, cel puțin la orașe, unde», adauge el, «populația e foarte mult amestecată cu străini». Viitorul nostru nu-l vede asigurat decât după împroprietărirea țăra-

www.digibuc.ro

nului. Pentru dânsul, pentru acest «popor», el cere «o bucată de pământ, din care, prin muncă, să-şi poată agonisì traiul, să-şi poată hrăni soţia şi copiii». Dar totdeodată acel care vorbeşte despre «poporul de opt milioane» absolut omogen înţelege că trebuie să i se dea o ţară unică pentru un popor perfect unitar.

Vorbind de nepăsarea, care nu puteà fi evitată în aşà de grele împrejurări, a guvernului revoluţionar din 1848 faţă de revoluţia românească, făcută, poate chiar prea mult, pe baza singurelor idei franceze, el observă că Franţa nu poate da decât «lacrimi pentru cei ce au crezut în ea şi ea nu i-a ajutat». In curând Franţa erà să dee şi acest ajutor, fie şi printr'un regim pe care inveteratul democrat sentimental nu-l puteà admite, acela al unui Impărat totuş cu aceleaşi concepţii ca acest crainic al drepturilor populare şi naţionale. Dar ceeace dela o naţie soră ni e mai scump chiar decât acest ajutor e înţelegerea simpatică. In această privinţă nimeni nu l-a întrecut pe Michelet şi-mi îngăduiu a comite o indiscreţie, o gravă, dar dulce indiscreţie, redând dintr'o admirabilă scrisoare a acelui care în atâtea privinţe îi calcă pe urmę, marele istoric al străbunei sale Galii, d-l Camille Jullian, rândurile în care vorbeşte de «aceà Românie în care a fost odată, în jurul acelei Albe astăzi înviate, un Stat celtic, unde a fost aceà sfântă regalitate dacică, una din adevăratele minuni ale antichităţii, unde au trăit acele colonii romane pe care suntem obişnuiţi a le admirà şi în care s'a petrecut, de o sută douăzeci de ani, aceà prodigioasă ridicare a poporului care e una din gloriile umanităţii moderne» [1]).

II

Spiritul lui Michelet, şi în ce ne priveşte pe noi, ca şi în ce priveşte esenţa lui nobilă şi fecundă, n'a dispărut deci, din

[1]) «Cette Roumanie où il y eut jadis, autour d'Albe aujourd'hui ressuscitée, un État celtique; où il y eut cette sainte royauté dace qui est une des justes merveilles de l'antiquité; où il y eut ces colonies romaines qu'il est convenu d'admirer, — où il s'est passé, depuis cent-vingt ans, ce prodigieux redressement de peuple qui est une des gloires de l'humanité moderne; — où il y a tant d'amitiés françaises»; scrisoare din 20 Aprilie 1924.

www.digibuc.ro

Franța, unde l-a atacat adesea o critică, ce se inspiră din raționalismul german, de mult incapabil de sintesa lui Ranke și puțin respectuos de aceea, mai rece, a lui Lamprecht, și din acele practice de seminarii erudite, care pregătesc știința, dar n'o reprezintă, cum n'o reprezintă nici o anumită pătrundere a filozofiei de termeni.

A-l definì e o îndrăzneală pe care totuș mi-o impune momentul.

Apariția lui Michelet în literatura istorică franceză ar părea că poate fi pusă în legătură cu triumfătoarea revelație de trecut a lui Châteaubriand, care n'a lăsat numai învierile uimitoare din operele sale de imaginație, ci a dat, în acelaș stil de un neimitabil farmec al coloarei, de un măreț răsunet, și tablouri de viață adevărată în «Études historiques». S'a vorbit și de Vico, genialul comentator italian al istoriei, ale cărui formule l-ar fi fermecat.

Școala de istorie germană l-a reclamat pentru dânsa — și acest visător de înfrățiri universale a iubit pe Germani pentru marele avânt de idei dela începutul secolului al XIX-lea ca și pentru o viață patriarhală care există și domină pe vremea lui —, atribuind interpretațiilor filozofice ale trecutului, revelațiilor ei de filozofie istorică concepția primordială a operei lui Michelet.

De sigur că nimeni dintre aceia cari și-au trăit tinerețea în vremea când sunau trâmbițele de aur ale marelui romantic francez n'au putut scăpà de influența lui. In «Studiile istorice» ale lui Châteaubriand, care nu trecuse prin ceeace mai târziu s'a numit pregătirea de specialitate, ci găsià de atâtea ori din genial instinct adevărul, nu este însă nici dorința măcar, cu atât mai puțin putința de realizare a marilor sinteze în care o explicație se leagă de alta și din mulțimea lor orânduită se desface o întreagă operă, în liniile ei principale, cu elementele ei generatoare și forțele ei de impulsie, ceeace formează meritul de căpetenie al lui Michelet.

Vico dă cadre mai interesante pentru el decât conținutul: pe scriitorul francez însă o nesfârșită iubire îl apropie de acest conținut însuș.

www.digibuc.ro

Iar, dacă orizontul istoric s'a lărgit imens printr'o cugetare îndrăzneață al cărei focar a fost în Universitățile germane de acum o sută de ani, nimic din caracterul abstract, din reducerea la tema de ideologie, din violentarea adevărului constatat pentru a se ajunge la rezultate cu atât mai seducătoare, cu cât erau mai false, n'a răsbătut în mentalitatea romanică, setoasă de senzații, lacomă de experiențe, capabilă de a creà ființe vii și scene în mișcare, fără să piardă firul care singur permite înțelegerea, a scriitorului francez.

Antagonismul e, pe de altă parte, desăvârșit între această concepție organică, biologică și psihologică, a vieții trecute, între această necontenită punere în legătură a vieții care a fost cu vieața care este și chiar cu vieața care se poate prevedeà, cu aceea care trebuie să fie, și între aceà prelungire a concepției creatorilor de constituții dela capătul filozofiei secolului al XVIII-lea, a revoluționarilor îndrăgiți de noi orânduiri mecanice, bune pentru oricine, sau măcar între spiritul aplecat spre deslușirea și discutarea așezămintelor de ieri pentru folosul tendințelor politice actuale, care se întrupează în Guizot protestantul, pe care Michelet l-a înlocuit un timp în învățământ fără cea mai mică dorință de a i se asimilà.

E o greșeală aceea de a înfățișà în domeniul spiritului uman generații spontanee, una fără raport cu alta, izbucniri de individualități misterioase, fără derivație din materia rassei sau din curentul gândirii. Dar e o greșeală tot așà de mare, făcută prea adeseori în domeniul istoriei literare, chiar când depășește marginile mai înguste ale filologiei aplicate la producții primitive, de a crede că orice nouă manifestare sufletească poate fi urmărită în toate elementele ei de împrumut, așà încât, odată găsite elementele de adiționat, nu rămân decât amănuntele, adesea banale sau chiar triviale, ale unei biografii cercetate critic.

Sângele lui Michelet, țara originii sale au avut de sigur asupra lui o influență care nu se poate atinge mai de aproape. Din ele i-a venit aceà violență în a atacà problemele, acea furie în a le bruscà, acel avânt luptător față de greutățile explicației, să zicem chiar aceà lipsă de discreție, de delica-

www.digibuc.ro

teță, de simț al complexității nesfârșite a lucrurilor umane care e în instinctul aristocrațiilor. E interesant de considerat, din punct de vedere al sufletului de clasă și de educație, deosebirea de înfățișare în domeniul istoriei universale între sinteza de amvon a episcopului Bossuet, între procesul-verbal înviorat de patima frondei al nobilului de «robă» Voltaire și între poezia cuceritoare, între sgomotoasa năvălire în idei și stil a acestui plebeian, care tratează faptele și amănuntele istorice ca un soldat al Republicei câmpul de luptă al Europei invadate și supuse prin farmecul încrederii în sine. Și în pornirea contra unora, buni de distrus, în larga frăție, în calda îmbrățișare a altora, e acelaș suflet al masselor, fanatic și generos, îmbătându-se din înseși manifestațiile lui spontane și sincere.

E și, cu toată copilăria lui închisă într'o casă de muncitor sărac, un om al naturii. Chiar când gustarea ei e refuzată unei generații, ea aduce la naștere ca un fel de misterioasă moștenire a ei; simți că ea a văzut-o cu alți ochi decât ai ei, cari-și transmit senzația peste hazardul nașterilor, ce nu rup firul unității de rassă și de familie. Cu viziunea aceasta ereditară Michelet se va simți între lucrurile din jurul umanității ca și în mijlocul zbuciumului, muncii și suferinții, înfrângerilor și izbânzilor acestei umanități înseși. Și cevà din înțelegerea frățească a Sfântului Francisc se va revărsà asupra celor ce trebuie însuflețite prin noi când, la bătrânețe—a fost el vreodată bătrân? —, a atins acele teme grandioase, de loc indiferente în desvoltarea spiritului său, care sunt Pasărea, Insecte, Muntele.

El e un om de pe lumea aceasta între produsele artificiale ale bunei educații, ale instrucției îngrijite, ale metodei și dresajului. Vrea să înțeleagă și dă înțelegere celorlalți; are nevoie să simtă și face să simtă ceilalți; îi arde de luptă, *de amestecul în luptele pe cari le-ar fi luptat și anume de cutare parte și, sub cutare șef*, și pe cetitorii mai puțin înarmați ca să reziste, ba momentan și pe cei mai tari, îi târăște cu dânsul sub steagul pe care la un semn din bagheta lui de mag îl prind, iarăș vii, mânile cari au putrezit de mult.

Lăsând la o parte negura de dimineață din *Introduction à l'histoire universelle* dela 1831, plină de cultul simbolelor,

www.digibuc.ro

îmi aduc aminte de vibrația de comprehensiune și de simpatie cu care am străbătut, foarte tânăr profesor, acel *Précis de l'histoire moderne*, care e una dintre cele mai mari din cărțile mici. Patru secole trăiau cu o intensitate extraordinară: straniul vrăjitor știuse să atingă totdeauna punctul precis de unde pleacă fibrele capabile de a trezi din morți. Este acolo o absolută înțelegere integrală și unitară și anume prin suflet, nu ca în alte încercări, cari niciodată nu duc la altceva decât la iluzii, prin definirea instituțiilor, prin aruncarea în bloc a fenomenelor sociale și economice. Cunoșteam prelucrarea în ceva mai vast a acestei interpretări în cărțile de școală ale lui Victor Duruy, așà de mult influențat de dânsul; contactul cu originalul însuș aveà însă cu totul altă putere,

Am înaintea mea ediția din Bruxelles dela 1840 a acelei «Istorii a Romanilor» care însemnà pentru acest om al intuiției fulgerătoare, cu tendințe spre scăpărări trecătoare de spirit, spre comunicări imediate de splendide impresii, o disciplină. Dela început el se ridică împotriva «disertațiilor» de modă academică, a expoziției de substrucții critice; ceeace cutează a înfățișà, spune el, e istorie.

O revelație a naturii romane, așà cum erà atunci, începe. Ii trebuie să știe ce zice pământul, îi trebuie să vadă forma actuală a eternității rassei. Chiar dacă n'a fost acolo, îi capătă noțiunea exactă prin aceà transfuzie tainică de care sunt capabili numai marii instinctivi. Datinile de azi sunt psihologie istorică acumulată. Un gest al Cesarilor e în manifestările de orice clipă ale cui le are sângele și cerințile sufletești. Istoria întârzie fiindcă vădit istoricul e fermecat și reținut de o geografie în care rezidă cele dintâiu explicații. Mai târziu, în «Tabloul Franciei», acest ignorant al științei pământului ne dă cea mai admirabilă găcire a sensului pe care țărâna patriei sale o are în toate locurile, peste toate țesăturile lăuntrice și sub toate aspectele exterioare.

De aici înainte el trăește între oamenii pe cari i-a chemat, i-a *convocat*. Ii judecă după normele neschimbate ale sufletului omenesc, dar caută în nevoile lor de vieață perspectiva exactă din care trebuie să fie priviți: adevărul istoric nu e alta decât aceasta.

www.digibuc.ro

Acest adevăr de impresie, spune el dela început, nu e o simplă gâcire profetică. De fapt știința germană contemporană nu puteà da mai mult decât în notele și excursiunile lui. Dar nu pentru ele e făcută cartea; prin ele se apără numai împotriva criticei de detaliu, și, chiar când se înșiră fragmentele de text, spiritul scapă adesea pentru un nou sbor, alături și mai sus.

Contactul continuu cu realitatea, înțelegerea unității ce se ascunde sub jocul amețitor de variat, dar înțelepțește coherent al aparențelor, recursul la ceeace este pentru a înțelege ce a fost — ar fi putut să adauge și scăpărarea de lumină a acelor paralelisme, care jignesc numai spiritele înguste —, iată noua vădire de metodă pe care o aduce.

Incă din 1835, un subiect străin îl atrăsese: vieața lui Luther. Nu e o carte de luptă, cum s'a zis. Acest catolic în luptă cu dervișii credinței sale respectà nesfârșit Biserica sa, «biata maică bătrână a lumii moderne, bătută de fiul ei». Cum din istoria Romei nu se desface, ca pentru alții, admirația formei republicane sau respectul puterii Cesarilor — pretutindeni fiind numai necesități istorice, dar mai ales oameni și obiceiuri —, așà și aici, în vremea marilor ciocniri politice, a revoluțiilor al căror rezultat e totdeauna supus blestemului celor cari le-âu făcut, povestirea, extrase de text care sună ca o veche spovedanie venită peste veacuri, se ține pios liniștită. Visà de o istorie a creștinismului însuș, unde ar fi introdus prin cotloanele dogmelor și coridoarele înguste unde se sugrumă divergențele o notă ce ar fi readus la om, la omul singur, o religie care n'a fost, de sigur, făcută pentru teologii de mâne, când lovià așà de simplu și de minunat în teologii de ieri.

Dar de mult încă el începuse istoria Franciei sale.

E superioară această operă acelor dela început? Nu cred. Și data aceasta o informație de o extraordinară bogăție o susține; niciodată un director de arhive n'a fost mai încântat de sarcina sa și nu s'a bucurat mai mult de nesfârșitul pitoresc al mărturiilor contemporane, al îngânărilor seculare, al recunoașterilor solitare. Din această imensă cunoștință a amă-

www.digibuc.ro

nuntelor, din marea iubire pentru caracteristicul pe care-l cuprind iese însă în stil o sacadă continuă, un amestec al icoanelor fugare care nu se pot suprapune. Dar mai este ceva care înlătură seninătatea construcțiilor în adevăr sănătoase în care intensitatea vieții în interior nu sguduie soliditatea substrucțiilor, nu turbură desfășurarea liniștită a linilor dominante.

Concepută fiind, cum zice el însuși, «la fulgerul revoluției din Iulie», când «o mare lumină s'a făcut și a descoperit Franța», el poate afirmà cu dreptate că «a văzut Franța cel dintâiu ca un suflet și o ființă», că vieața ei cere întregime, că «organele ei sunt toate solidare și nu lucrează decât în ansamblu», că «funcțiunile ei se leagă», că «totul influențează asupra totului», că e o mișcare «sintetică de provocat, fără care nu poate fi istoria, definită ca «învierea vieții integrale». I se pare că dela al treilea volum, care începe cu restaurația ideilor romane sub Filip-cel-Frumos, a devenit mai «uman», mai istoric, și, sub influența, crede el, a operei, despre psihologia populară, a lui Grimm.

De fapt, aceste schimbări, din afară, se introduseseră în spiritul lui, deviindu-l. Se credeà la început mai mult scriitor decât istoric, cum a ajuns mai târziu. E tocmai contrariul. Scrise cu calm, întâiele volume corespund, cu mai puțină vigoare și căldură, Istoriei Romei, dar dela o vreme pasiunea politică străbate: povestitorul trecutului regal se aruncă la 1848 — el zice aiurea că a pornit încă din 1845 —, în izbucnire 'n plin a urilor celor mai nebune, care se poate înțelege numai când cineva scapă de sub stăpânirea sistemelor care au produs-o ca și a indignării pe care o trezește insanitatea cruzimilor ei. E un strigăt de pe baricade, cu incoherența lui, cu stridența accentelor ei de furie. Profetismul lui Victor Hugo, biblismul fulgerător de anateme al lui Lamennais e în aier, paradoxul negativ al lui Proudhon molipsește. Viziuni de friguri trezesc fantome în locul piosului omagiu care deșteaptă morții. Revoluționarul de contagiune devine apoi exilatul în provincie al regimului cesarian al lui Napoleon al III-lea. Departe de o lume pe care o disprețuește și care l-a lovit, în vuietul valurilor de pe coasta atlantică, el se trudește a găsì vagi formule de viitor.

www.digibuc.ro

Se întrerupe pentru a urmà cu istoria modernă a Franciei, în care duce acelaș spirit de neliniște și nervozitate, ca să revie la Revoluție sub un regim față de care n'a avut neînduplecata protestare a prietenului său Quinet. In această vagă ideologie un singur lucru a rămas statornic: *ideea naționalității sacre.*

Pe aceasta o salută oriunde, cu ignorarea primejdiilor ce poate aduce țării sale realizarea ei în vecinătatea imediată. Ea l-a apropiat de noi. Pentru proclamarea în folosul ei îi sùntem recunoscători. Dar această păstrare a ideii naționale călăuzitoare atunci când totul se stânge și se amestecă, îl face scump și cugetării severe într'o vreme ca a noastră, când iarăș visiunile ideologiei și-au părăsit mormintele blestemate. Căci credința lui nestrămutată a fost că, de câte ori întrebi prin trecutul ei umanitatea, ea-ți afirmă nevoia formelor organice, de înceată desfășurare, și nu prin lăcomia satisfacerilor materiale, nici sub biciul improvizațiilor revoluționare, și că aceste forme organice, pornite din suflet și dominate de el, eterne ca eternitatea lui, se chiamă națiuni.

www.digibuc.ro

UN CIOBAN DASCĂL
DIN EPOCA DE TRANSIȚIE A CULTURII NOASTRE

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 6 Iunie 1924

Nu e nevoie să mai spunem că suntem țara cea mai săracă în memorii, că din această cauză pentru epoce și lucruri însemnate din trecutul nostru suntem siliți a înfățișà numai draparea convențională din actele oficiale sau caricaturi pasionate din ziare, că tot ce e vieață adâncă a masselor, gândire și sentiment a deosebitelor strate sociale, care au trăit și ele doar ca și conducătorii de merit sau de usurpație ni rămâne ascuns.

Și totuși o asemenea informație există, numai cât e așà de uitată, ea se prezintă adesea în forme așà de înșelătoare asupra cuprinsului, stilul e așà de pretențios, de naiv, de haotic, respingând la prima vedere, așà de grea e găsirea, fără o istorie literară amănunțită ori măcar o bună bibliografie, a acestor modeste produse, încât nimeni, dar nimeni nu s'a ocupat de ele, fie și numai pentru a le semnalà folosul.

Nici nu e de nevoie să fie publicații prea vechi. Cine povestește prin 1870—80 începuturile vieții sale e adus să atingă atâtea fapte și situații care aparțin unui vechiu regim de care am părea depărtați cu sute de ani.

Am fost uimit când, acum câțiva ani, am găsit memoriile unui «om de rând», plecat de pe malurile Siretului-de-sus ca să isprăvească la București. Cunoșteam o singură ediție din ele; deunăzi am găsit o a doua, mai întinsă. După întâia am alcătuit cu mici eliminări și schimbări de formă aceà «Vieață a unui băiat dela țară» ce poate sta cu cinste alături de memoriile Basarabeanului boierinaș, care prin scrisul lui

www.digibuc.ro

de ton patriarhal luminează atâta din vieața de provincie, din datinile negustorești ale țărilor noastre la începutul veacului trecut [1]).

Acuma tot hazardul care i-a dat d-lui Gorovei și mie plăcerea de a fi găsit astfel de mărturisiri sincere și pitorești îmi scoate înainte «omul și norocul, sau memoriile și aventurile unui infortunat *(sic)* de M. A.», — adică Marin Alexandrescu —, «vechiu profesore, etc.», București 1882.

E un haotic amestec de zădărnicii umflate și absolut proaste și de note de vieață în care autodidactul îmbătat de carte neînțeleasă uită de sine și spune frumos pe șleau ce a văzut, ce a trăit [2]).

Să încerc a desface, în așteptarea unei ediții, atâta din această parte încât să lumineze epoca și să atragă atenția asupra operei înseși.

După introducerea asupra răutății omului, dovedită și prin felul cum se taie bivolii la Colintina, asupra greutății, pe care o cunoaște fostul «prefesore», de a învăța pe «puiul de om», mai puțin inteligent, în socotința lui, decât «puiul de pasăre», asupra deosebirii, ce i se pare fără sens, a graiurilor, între care al «Ebreului, Târtanului sau Turcului» cari «blodogoresc tot ca un fel de pasări», asupra diplomației «cu obrazele ca teletinul, ca coaja copaciului», asupra copiilor rău crescuți cari «urlă ca șurlicăiele», pentru paza cărora părinții ar avea nevoie de «câte un dorobanț sau vătășel», după considerații asupra norocului, el intră, la pagina 30, în materia care ne interesează, prezintând vieața lui ca a unui «narator», «infortunat», firește, care vorbește «domnilor, doamnelor și domnișoarelor».

Născut la 1837—8, dată aproximativă, la Gura Sărății din Buzău. Părinți țărani, dar «avuți, posedând bun cuprins de vie și mai cu samă vite, boi, cai, oi, și de cele mărunte în abundență». Tatăl se chiamă Lixandru Sobaru. Urît la naștere

[1]) Teodor Vârnav „*Istoria vieții mele*". Râmnicul-Sărat, 1893, ed. Artur Gorovei; a doua ediție în volum în colecția „Minerva".

[2]) Citează italienește așa:

Ne se poco io vidie quem potere somo.
Que quanto io pos tuto videno.

Totuși a cetit „Gerusalemme liberata" (p. 9), de bună seamă în traducerea lui Păcleanu, frumos ilustrată. O citație franceză tot așa, p. 278.

www.digibuc.ro

sau îndată după naştere, încrucişat. La şapte-opt ani e dat la şcoală în comuna Izvorul dulce sau Sărata, «peste un deal şi nişte hârtopi urîte», în seama «respectatului dascăl Stanciu», ca să înveţe a cântà *Sfinte Dumnezeule*, *Pre Tatăl* şi să zică Crezul, dar, dorià tatăl pământesc, nu pe nas. Drum greu pe la Istriţa, prin via «Domnicei», pe la Lutăria cu stafii.

Nu-s mai mulţi de cinci, şase elevi, unii de trei, patru ani. Neştiind Crezul, Marin e «croit» de autorul zilelor sale chiar în biserică. Un frate mai mare e luat înapoi la plug, «cu cuvânt că, dacă are unul la şcoală, e plătit». O vreme de suferinţă copilărească. Adesea colegii nu vin, fiind «zăpezi mari, viscole, ploi, noroiu şi zloate, căci atunci în adevăr par'că erà altă lume: iarna erà iarnă, cu zăpezi mari, gheţuri, geruri, iar vara erà vară, apoi primăvara». O primăvară, primăvară!» Vara altfel, nu se învaţă.

Copilul a deprins acolo cetitul, scrisul, «cele patru operaţii simple din aritmetica *a mare*, se ce numià şi bibliotecă, o carte care cuprindeà şi din geografie şi din astronomie şi din naturale şi mai multe cunoştinţi frumoase şi folositoare, apoi din ceaslov, cântece bisericeşti» «ca pentru «ghersul» lui. Hărţi nu erau. Un Nenciulescu, «cam logofăt, cam moşnean, cam mazil», îmbrăcat cu fermeneà şi negru la faţă, îl bate pentru o poreclă: deci refuză a merge la şcoală; de unde corecţiune acasă. «Mă legă şi mă duse legat la şcoală, care se mutase dela domnul dascăl la şcoala zisă domnească.» Invaţă pe cale tabla îmmulţirii, «de s'auzià din sat». Şi iată deodată graţia părintească: «m'a pus după oi», în locul ciobanului Dobre.

Şaptezeci, optzeci de oi îi sunt în seamă, cu mieii «negri, oacheşi, bălani, gălbiori, bucălăi». Vremea cea mai plăcută din vieaţa lui, şi o descrie cum poate, neuitând să însemne acolo, pe Bărăgan, paza cocorilor înştiinţaţi să nu mănânce porumb de caraule care ar fi întrebuinţând o pietricică în ghiare, lăsată să cadă jos, ca să nu adoarmă. «Iarna se strângeau vitele prin adăpoastele lor; aducere de lemne cu sania, cu târlia, veselie şi bucurie casnică, iar noi, tinerei copii, la şezătoare sau clăci, unde fetele şi femeile cântă doine, spun basme, gâcitori şi fără a sta din mâni se înveselesc în glume». Pe lângă mulţumirea de a prinde cu laţul

www.digibuc.ro

«presuri frumoase, pobârci mai măricei, ţinteze, altele roşioare şi vrăbii».

Ajunge regele ciobanilor, un Cir, poruncind să se aducă de acasă «ouă, slănină, muşchiu, nuci, câte-odată o găină sau o raţă», judecând şi pedepsind. «Ii trântiam pe toţi şi chiar pe cei mai mari de vârsta mea; eu fugiam mai tare decât toţi la jocuri, mulgeam oile mai bine şi mai iute, încât singur şi fără povaţa tată-mieu am înfiinţat o stână în curtea noastră... Aveam văcari, porcari şi berbecari, în unire şi cu alţi doi, trei săteni, dară tată-mieu erà cel mai mare; la el cereau de mâncare, îmbrăcăminte, încălţăminte şi adăpost.» Regele scoate însă apă din puţ, «trăgând de giumănări». Dar e şi artist: «nu ştiu de unde şi cum învăţasem să cânt şi cu fluierul; mă chemau fetele la furci, mai spre toamnă, cu focuri pe bătătură şi eu le cântam cu fluierul: hori, biruri, raţe, brâul şi altele.» Dealtfel, înainte de toate cioban, hrănind oile cu orz şi ovăs, dându-le sare, umblând cu ele şi noaptea, «căci trebuie să umbli şi noaptea dacă vrei să ai oile frumoase». Ba «vara şi toamna mai le băgam printre porumburi, răzoare şi pe la troscot, astupând clopotele».

Casa erà o bucurie. Deschisă drumeţilor flămânzi şi îngheţaţi, «aveà două camere de locuit şi o tindă sau celar, plină cu saci cu făină, cu mălaiu, slănină, muşchiu şi coaste de râmători, iar peştele îl aduceau locuitorii... Erà ca la casa lui Avram.» Şi cei mai îngrijiţi erau copiii, cărora mama le dădeà «lapte dulce cu păsat, cu colărezi, cu foi de făină turtite subţiri numai sdrenţe, ceeace nu vom mai mâncà poate în veci».

In casa patriarhului patima de a dărui trezeşte însă dihonie. Fraţii mai mari protestă. Bătrânul îi face să fie închişi şi bătuţi, după sistemul «cioclovinismului».

Dar lipsa de nutreţ îl mută pe tânărul de paisprezece ori cincisprezece ani în Bărăgan, pe valea Ciochinei, la «Ungureanul» Ion Sighireanul. Un fel de «străinătate». Duceà o turmă de «vreo sută douăzeci de capete, toate frumoase şi mai toate cu coadele scurte, astfel că în mersul lor se legănau şi clopotele şi clopoţeii», cu calul roib «foarte deştept şi bun, doară că nu vorbià», capabil de a se întoarce acasă dela un capăt de ţară la altul, cu «iapa dereşă ce păreà trasă prin inel». Cearta iz-

www.digibuc.ro

bucnește între dânsul și ciobanul lui Sighireanu. «Mă gândeam acasă, la furcă, la mama, la alde soru-mea». Încălțat ușor, cu «niște ciupici de aceia cu urechi sau cu opinci», îmbrăcat «cu o ghebuliță blănită, dar la mâneci nu», pleacă pe crivăț spre Ialomița. Trecerea apei în brânci, «târîș ca șerpii», e de tot farmecul. Tot drumul ar fi dealtfel vrednic de reprodus.

Acasă o «bobăreasă» îi prevestise sosirea. Trebuì să se întoarcă însă pe Ialomița și să mănânce o iarnă întreagă «mămăligă de meiu înghețată și cu brânză roșie, de veche ce erà, căci d'a bună nu-mi da». Face cunoștință și cu lupul care fuge, prins la oi, «sub vânt, ca dracul». Vede și turma împrăștiată și decimată de lighioană sau «livioană», cum scrie el. Atunci aude «cochilul» Mocanilor că «harnic și cu cap e băiatul ăla, dar n'are triște». Dalacul desăvârșește ce făcuse fiara.

Il mângâie spre toamnă, când «se mută hurdumele prin mijlocul Bărăganului», pe Mostiște, la Ulmu, bătrânul «boaghen», badiul Ion, care-i explică astronomia, cu «pacte» cu tot, din ceaslov și-l învață a socotì sărbătorile. Profesorul erà împiedecat numai când erà vorba, cum spuneà el, «să-și facă lăzăretul» de libațiuni terminate cu o cofă de apă întreagă. «D'acì», ne asigură povestitorul, «iară s'a pus pe seriozitate». Altfel, nicio religie: «Mă închinam la toate buruienile, cum se zice: la soare, când răsărià, când apuneà, la lună, când se ivià». Dar erà undeva un «schituleț» unde mergeà să se spovedească.

Isprăvind, toamna, la «răvășit», cu Sighireanu, își caută alt tovarăș și abià află un Cojean, Bratu, cu o sută cincizeci de oi, «cu avere de vite, de bucate și altele», indigen cu părul roșu și cu șalvari. Invoiala: «patru oi pe an și ajutor cu băieții miei și cu argatul, de mâncare, opinci și o glugă». Cere însă cisme, și tot le capătă. Tovarăș îi erà unul care ajunse apoi, la București, «mălăier, orzar cu căruța cu cai a lui, cu casă și cu copii». Lucrà și «bice de curele în șaisprezece, douăzeci de împletituri ce semănà cu șarpele, apoi cojoace mici și pieptare cusute cu fel de fel de flori cu lână, arnici și cu fășii mici de piele colorate».

Rămase în această tovărășie, dar i se pierd oile odată și, după credința poporului, turma, lipsind câteva «pișcate»

www.digibuc.ro

astfel, se prăpădește. După un nou războiu cu lupii, iată-l acasă, la «sătuc», și anume prin 1851—2. Află pe frații dorobanți «huituiți», înstrăinați de casă, mama «ocrotind între unul și altul», tata «ciudat», în luptă cu odraslele. «Huituit» și el, fostul cioban plecă la Buzău, să se întoarcă la carte.

Stă în oraș la un văr al mamei, cavaf, care-l dă la dascălul Ioan, apoi preot, unde stă jumătate de an. «Avea multe trebi cu dăscălia bisericească.» Nu e primit la seminar. Un profesor G. P., care nu e «ciocloavă», dar joacă rolul lui Putifar, îl ia în gazdă, pentru muncă în casă. Merge și la târg și cumpără pâne dela «jupân Chiru brutarul», la care se bat oamenii pe jimblă până «le dă cu lopata în cap». Invață «verburile și geografia» în clasele a III-a și a IV-a împreună, apoi și franceza, istoria generală și istoria naturală.

Mai târziu pățania cu soția profesorului îl făcù «să șeadă pe la vecini și pe la biserică, adică știam să toc și să cânt, să cetesc pe ceaslov și pe din afară».

Alt popas e la București, la sora tatălui, «în valea de sub Dealul Spirei», unde vin apoi și «Turci la cvartir». Un profesor îl îmbracă, și noaptea cu un frate al acestuia tânărul învață gramatica, geografia, istoria Românilor și Romanilor. «Primăvara alergam prin recreații, pe unde auziam trompetele militarilor, prin gropile de pe la Icoană, pe la Popa-Rusu, pe la Herăstrău și dulapurile Brăzlei.» Dar lipsa de bani îl aduce înapoi la Buzău.

Intrarea Turcilor în Buzău la 1854—5 e materia unui capitol suplimentar. «Turcii alergau după Ruși strigând: Allah, Hallah, iar Rușii: io, io, boho!, sdrăngănind armele, frângând săbiile și suliți... Turcii din urmă, mai în repaus, ziseră oamenilor români să nu aibă nicio grijă, că ei nu au venit a face niciun rău la Români... Ne-am luat cu lumea după urma Turcilor pe unde întraseră: văzuiu vreo trei Cazaci tineri tăiați și îmboldiți în coaste și în pântece, la mâni, la cap cu sulițile.» *Ordia Pașei* sosește. «Au început a venì Turcii prin oraș, să cumpere ce le trebuià, cu burdușe pe cai și catâri, pentru apă. Seara, pe nebăgate de seamă, s'au retras de aici dincolo de o pădurice frumoasă, aproape de oraș, Frasinul. Dimineața nu se mai vedeau nici Turci, nici Ruși.» A treia zi, din turnul

www.digibuc.ro

dela Sfinții Ingeri el vedeà lângă pădurice pe Turci și dincoace de apă Cazaci «alipiți pe lângă cai, cu sulițile și săbiile amerințătoare și gata, pare-că, de răsbunare». Lumea din Buzău fuge la deal. Apoi vin «cinstiții Nemți, nu cei cu coadă».

Cu cât știà, deschide școală la Buzău și predă și la un pension de fete», condus de o Polonă și de fetele ei, în 1855—6. Se prezintă la concursul pentru «revizori de școale comunale», — și în ce împrejurări, venind în țară pe o zăpadă cumplită ca să afle amânarea examenului. «Mai petiționaiu», scrie bietul om, «și mai așteptaiu vreo două săptămâni: răbdarea și așteptarea se zice că este înțelepciune, dar se vede că filozoful a uitat că este și amărăciune și mizerie goală». Cu trei lei vechi dela o calfă de prăvălie pe podul Târgului-de-afară se întoarce pe «niște care ce plecau cu buți goale către Buzău la Pietroasa», locuind chiar într'o bute și hrănit cu pește sărat și mămăligă.

Inchisese școala și pierduse lecțiile. Un nou termen de concurs e ținut, și candidatul buzoian reușește. O inspecție a revizorului general la școala lui, redeschisă, îl face revizor pe singurele «patru școale comunale» din județ: «trei la munte și una la baltă», și profesor de clasa I-iu și a II-a din oraș. «Așà se făceau lucrurile pe acest timp: îți vedeau meritele, te numiau curând.»

Merge tot județul, vorbind sătenilor despre școală. Cercetează în vară pe «candidații de învățători»: «unii abià puteau să cetească sau să silabisească, apoi cu numerația erà grozav»; nu puteau face cifrele bine. In trei până la cinci luni se fac cincizeci de școli cu ei. Vacanțele-i reluau la pregătire. «Spre iarnă plecam iarăș în executarea și cu propagarea: urcă și coboară, pe jos și călare, noaptea și ziua... Mai erau câni cari ne și împiedecau.» Adăugându-se și sub-revizori de plaiu —, vătășeii, dorobanții aduceau pe părinți cu copii, imediat tunși, dar «nu voià niciodată ca să-și taie bietul țăran găina din bătătură pentru dânsul» —, el are, la 1860—2, 160 de școli rurale.

O călătorie în 1860 îl duce la Călărași și de acolo la Silistra pe o «luntre turcească». Se cunoșteau urmele răsboiului abià trecut. «Locuitorii turci, lucrătorii erau serioși și se uitau la noi în tăcere; ei lucrau mult, se vedeà, la pantofărie, căvăfie, la hileri de aceia cu coadă ca copaia sau ca luntrea, cizme

www.digibuc.ro

și alte, ocupându-se și cu întinderea sacâzurilor». Fiul Pașei, absent acesta, e «un fel de ciutac necioplit», stă «într'un fel de pridvor afară din palat, într'o mică piață, cu niște sălcii împrejur și un fel de cișmea»; vice-Pașa e pe trepte cu narghileaua. Călătorul găzduește la Bulgari, cu prispe interioare de pământ. La portițe între dealuri privesc creștine, și Românce, cu flori în păr. La geamii mai erau marmure cu inscripții aurite. La Rusciuc pe urmă vede lucru de șosele, hagii pe străzi, munițiі la conacul Pașii, mulți soldați.

Episcopul Dionisie Romanul întrebuințează pe Alexandrescu, pentru a-i cercetà clerul. Anume petreceri îndulcesc o vieață de muncă: păcat că descrierea vieții sentimentale e absolut ridiculă!

Mutat în Prahova după reducerea pe jumătate a inspectorilor, cărora li se cere gimnaziul, nu-i place la Ploiești. Lumea-i prea aspră. O femeie-i arată drumul așà: «Ia pe ăla, nu vezi?». La vama târgului de către Bărcănești e apostrofat cu «Stai acolo, mă! Da' tu nu vezi?». «Așà mojicie și proastă încăpățânare n'am văzut.» Locuitorii dela Târșor, dela Filipești, «nu sunt nici muncitori de câmp propriu-ziși, nici negustori, ci olari, rogojinari, fumari, răchitari, cari fac coșuri de răchită și la căruțe, vărari». Nu-i place orașul, mutat de la vechea așezare pe Teleajen, la Ploieștiori. Il supără numele: «Stelian, Banciu, Raiciu, Iofcea, Sfetea, Petcu, Gospodin, Bârâitul, Părpăilă, Slepcia, Ciupitul». Bănuiește tot străini până la aceia «cărora muntenii sau podgorenii le zic: Turlaci, mârzaci și altă expresie mai grea». Il supără vorba: «nu este bani, nu e parale, nu-i lemne, este covrigi, am fostără, am mâncatără». Șaptesprezece ani stă în ce i se pare o «urâtă amestecătură».

Noile amintiri sentimentale sunt povestite așà încât înțelegem de unde și-a luat Caragiale, atunci elev la Ploești, modelele tipurilor și discursurilor sale. Sunt însă cuvinte și impresii de cules. Amestecul în politica anului «republican» 1870 e tot așà înfățișat.

O mutare la Ocnele-Mari intervine. Orășelul Ocnele-Mari e asemănat cu «un oraș din Asia Mică», fiind «dărăpănat și sărac», având ca locuitori mai mult «ciocănași, portari, mă-

www.digibuc.ro

glași, ceauși, cantaragii». «Târg se făceà Vinerea ca la Turci: aici veniau bietele țărance cu banițele pe cap, cu ouă, lapte, unt, brânză și legume, ca la patriarhi, apoi oale, urcioare și ceva carne». Se dau și probe de limbă: «Se chitulà, o tulit-o, la chit (*sic*), ciucoiu». Se dă și tabloul vechii exploatări a salinelor. Prezența-i acolo îngăduie să ne schițeze vieața locală, în 1870. «Pe la ei porumbul între niște șanțuri de-l păzià câte-o babă; aici pe loc câte o jumătate sau șfert de pogon țineau gâștile și oile cu jujău». Doi-trei copii la școală. Avem și privelișteа unei alegeri în Vâlcea. «Am făcut alegerea cu vreo cincisprezece indivizi din vătășei, argați, țigani dupe drum adică: Cum te chiamă mă. In fine se ziseră că au izbutit ca din urciorul văduvii, cu vreo două sute și mai bine de voturi din vreo cincisprezece, douăzeci de vătășei, dorobanți, etc.»

La București în 1876: «Duhul necurat se bucurà de marea criză de sărăcie și ticăloșie, birjele, cociile, harabalele și h z-nalele bubuiau și dârdâiau pământul; se țineau șir sute, pare că erà nunta Satanei». Nu află locuință, mai rău ca în Bărăgan, unde «puteai, la oboseală, să te culci pe covorul lui Dumnezeu».

Se întoarce la Ploești «profesore», advocat, jurnalist, la «Aquila», întâia foaie de acolo după una bulgărească. E pus să facă recensământul și zugrăvește alte serii de pățanii. Are conflict cu Muscalii pentru că nu lăsase pe lăutarul Dobrică să le cânte și lor și refuză întâia provocare la duel din vieața lui. «Erà să fie cu sabia sau revolverul?», întreabă el și se declară mulțumit de scuze, căci «atâta așteptam și eu; altfel mă retezà».

Ajunge profesor la școala de arte și meserii, unde «trebuià să fiu profesor și negustor, cumpărător, vânzător sau chelar, iconom sau vătaf de curte». Face ordine: «bate fără sfială pe cei ce se împotriviră». Elevi, «gojgoge găligani, până la douăzeci și doi—douăzeci și patru de ani».

Iată-l însă îndată la Mizil, unde avem iarăș în stilul fostului cioban un tablou de moravuri. Fetița-i moare; Zaharia Antinescu o pomenește cum ne putem închipuì. Numit la Văleniide-Munte, nenorocitul bătrân admiră «poziția cea mai frumoasă din câte am putut vedeà, mai frumos decât la Ocnele-Mari». El recunoaște ușurința cu care se poate apără această gură de munte. E primit bine de negustori și funcționari.

www.digibuc.ro

«Cei din prejur însă, lăturașii, apoi sunt încăpățânați, semeți, leneși, neprimitori de instrucție; fug de adevărata muncă onestă; vor să fie pișicheri și hoți: aici însă se mai păstrează vorbe de «cucoane și cuconule.» «Vechea mănăstire» a lui Hagi Stoian îl încântă: vede încă în lăuntru «în acest mic cuprins niște ziduri ruine, ca niște încăperi de palate, în asemănare cu acele dela Afumați». Nu uită «cișmeaua-chioșc» cu «cafenea-bufet», apa curgând «prin mai multe ciuciure». Află elevi «tâmpiți» de un profesor «dăscăliciu», care «bate cu lemnele dela foc în cap». «Mi-au scos vreo douăsprezece mii de peri albi». Copiii nu-și dădeau sama că «un substantiv are douăzeci și mai bine de întrebări».

Călătorii de băi îl duc la Lacul-Sărat, la Brăila și Galați. Sunt note hazlii despre băile de atunci cu «otel Bertemberg, Strazberg, etc., izmeniri străine după nume târtănești», despre «verzișorii limonii» de copii ai cutărui cofetar grec. Alte note de drum n'au interes.

Dacă n'ar fi fost amestecat în pospăiala unei vremi de tranziție, falsă în vorbă, falsificată în simțire, viul ciobănel dela 1840 ar fi putut da o carte. Așa culegem dela dânsul însemnări de viață trecută care nu sunt fără valoare. El însuș, ca tip, merită un moment de atenție.

www.digibuc.ro

M E M N O N,
TITULARUL DECRETULUI DE ONOARE ATENIAN
I. G. II², 1, 356

DE

TEOFIL SAUCIUC-SĂVEANU

Memoriu prezentat în ședința dela 7 Iunie 1924
de d-l V. Pârvan, M. A. R.

In decretul de onoare din Atena I. G. II² 1, n. 356, calificat ca «Memnonis (Rhodii) honores» ne pun pe gânduri indicațiile din linia 24 și urm. După ce au fost scoase în relief în l. 11 și urm. meritele personale cari au provocat distincțiile și decretul, se revelează în l. 24 și urm. meritele ce le au pentru Atena 2 progonoi, apoi și meritele lui Mentor, părintele lui Timondas. Despre Timondas nu auzim altfel nimic în decretul de față, dară despre el trebue să fi fost vorba în partea ilegibilă a inscripției I. G. II² 1, n. 356. Din felul cum este vorba de 2 progonoi, apoi de tatăl lui Timondas, dintr'un fel de paralelism care se trădează prin l. 24 și urm. și l. 30, am fi dispuși să bănuim că decretul de onoare I. G. II² 1, 356 are 2 titulari. Dară acestei ipoteze se opune în mod irefutabil singularul *αὐτόν* din l. 35 care formă este asigurată după cum îmi comunică Dr. Otto Walter, directorul inst. arh. austriac din Atena și consul gen. austriac [1]).

Din linia 24 și urm. a inscripției rezultă că înaintașii, evident ai celui distins [2]), al cărui nume ni s'a păstrat, ai lui

[1]) D-sa a binevoit să revizuească pentru mine în 29/11 1923 inscripția de mai sus și deaceea mă grăbesc să-i mulțumesc și pe calea aceasta.

[2]) Aceasta a accentuat-o, după cum văd, numai Beloch, Gr. Gesch.² III, p.147 în tomul apărut în 1923 și Beloch, Ianus I Festschrift zu Lehmann-Haupts 60. Geburtstag, 1921, p. 11.

www.digibuc.ro

Memnon, au binemeritat dela poporul atenian și s'au arătat folositori poporului atenian în cursul războaelor și că părintele lui Timondas cu numele Mentor a salvat pe acei Greci cari serviau ca mercenari în Egipet pe vremea cuceririi Egipetului de către Perși.

Cuvintele *καὶ ὁ πατὴρ Θυμώνδου Μέντωρ*, felul numirii lui Timondas, ne surprinde dacă nu admitem că în literele fragmentare ale l. 12—23 se ascunde numele lui Timondas, că era vorba de meritele lui Timondas în legătură cu cele ale lui Memnon, după al cărui nume în l. 11 nu se găsesc urme certe, după cum îmi afirmă Dr. Otto Walter. Piatra este atât de rău păstrată încât e de admirat cât de mult au putut descifrà editorii. Dr. Otto Walter nu a putut cetì mai mult nici chiar întrebuințând pulbere de cărbune, pe alocurea nici ceeace au cetit editorii I. G. II² 1, n. 356.

Despre Timondas[1]) fiul lui Mentor avem știre, la Arian II 2, 1; Curt. Ruf. III, 3, 1, că a fost trimis de Dareios la Tripolis [2]) pentru a luà mercenarii dela Farnabazos și a-i aduce lui Dareios.

După lupta dela Isos dezertează Timondas fiul lui Mentor cu ca. 8000 soldați și cu alți comandanți ai lui Dareios [3]) și, trecând munții, ajung la Tripolis în Fenicia, de unde o apucară cu vasele, cu cari sosiseră din Lesbos, la Cipros — cele cari nu le erau de trebuință le incendiară — și deacolo în Egipet, locul de întâlnire pentru aventurieri politici, condotieri și mercenari (Ar. II, 13, 2 și 3) unde-și va fi găsit moartea din partea populației pornite în contra Perșilor [4]).

Imprejurările în cari a ajuns Timondas [5]) în contact cu Atenienii și le-a adus servicii înainte sau după lupta dela Isos se sustrag cunoștinței noastre. Din l. 30 a inscripției se poate conchide numai că pe la a. 327/6 a. Ch. Timondas era în viață și activ.

---

[1]) Thymodes, la Curt. Ruf. III 3, 1, impiger iuvenis.

[2]) Vezi și Droysen, Geschichte des Hellenismus I¹ p. 240.

[3]) Amintas al lui Antioh, Aristomedes din Terai și Bianor din Acarnania, *ξυμπάντες οὗτοι αὐτόμολοι*, Ar. II 13, 2 și urm.

[4]) Van Gelder, Geschichte der alten Rhodier 1900 p. 98.

[5]) La van Gelder p. 97 Timondas este numit din eroare fiul lui Memnon. Vezi Arian II, 2, 1 și Curt. Ruf. III, 3, 1.

www.digibuc.ro

Expressis verbis este vorba în l. 30 și urm. ale inscripției I. G. II² 1, n. 356 de meritele lui Mentor, părintele lui Timondas, pentru Grecii din Egipet. Mentor din Rodos sprijinind pe rebelul Artabazos în contra regelui Artaxerxes III Ohos, este nevoit a fugi în Egipet la Nectanebos II (ca. 352 a. Ch.) și ajunse comandantul mercenarilor Greci din Egipet, 4000 [1]) la număr, pe care-i luă în serviciul său Tenes, regele Sidonului, care se războia cu Artaxerxes III Ohos, regele Perșilor după moartea lui Artaxerxes II, întâmplată în a. 359 a. Ch.[2]). Ajungând Tenes la o înțelegere cu Artaxerxes, Mentor este ținut la curent de Tenes despre rezultatele tratativelor și predă orașul Sidon lui Artaxerxes (Diod. XVI, 42, 45, 47). Mentor conduse apoi în serviciul lui Artaxerxes II o parte a armatei persane în contra Egipetului și în contra regelui Nectanebos și cuceri Egipetul în anii 345—343 (van Gelder, Gesch. d. alten Rhodier, 1900 p. 96). Cu ocazia cuceririi de către Perși a orașului Bubastis din delta Egipetului dela gura peluziacă a Nilului, izbucniră între mercenarii Greci și indigeni neînțelegerile cari mocniau de lungă vreme. Indigenii se înțeleseră pe furiș cu comandantul persan Bagoas și Grecii simțind intervenția indigenilor pe lângă eunuhul Bagoas, se adresară către Rodianul Mentor, care le dete instrucțiile necesare pentru a pune mâna pe Bagoas. Bagoas este prins de Greci și scăpând numai la intervenția lui Mentor se simte obligat și recunoscător față de Mentor, și acești doi făcând o alianță avură cea mai mare trecere la Artaxerxes.

Despre Mentor ne informează Diodor, XVI, 50: *ὁ μὲν γὰρ Μέντωρ ἐν τοῖς παραθαλαττίοις μέρεσι τῆς Ἀσίας ἡγεμὼν μέγιστος ἀποδειχθεὶς τῷ βασιλεῖ μεγάλας παρείχετο χρείας, ἐκ μὲν τῆς Ἑλλάδος μισθοφόρους ἀθροίζων καὶ πέμπων πρὸς Ἀρταξέρξην, κατὰ δὲ τὰς πράξεις ἀνδρείως καὶ πιστῶς ἅπαντα διοικῶν.*

Regele persan îl face pe Mentor *σατράπην τῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν παραλίας* și, în luptele lui Artaxerxes în contra rebelilor, *αὐτοκράτορα στρατηγόν* (Diod. XVI, 52). In situația aceasta distingându-se Mentor în mod excelent, reu-

[1]) Diodor XVI 42; cf. Prášek, Gesch. d. Meder u. Perser II p. 223.
[2]) Prášek, l. c. II p. 216.

www.digibuc.ro

șește să împace pe fratele și pe cumnatul său cu regele Perșilor și să asigure membrilor familiilor acestora funcțiuni înalte în armata lui Artaxerxes III Ohos, pe cari aceștia le mențin și sub Arses și Dareios III, succesorii lui Ohos.

Despre anii din urmă ai lui Mentor nu avem știre. El va fi murit, după van Gelder, Geschichte der alten Rhodier 1900 p. 97, pe la anul 338 a. Chr.

In vremea expediției lui Alexandru cel Mare în Asia auzim doar de familia lui Mentor: După lupta dela Isos au fost prinse în Damascus 3 fiice ale lui Mentor, soția și nepoata sa Barsine [1]), care rămăsese văduvă și după Memnon, a cărei cunoștință o făcuse Alexandru mai întâiu în Asia și de care singură se atinsese el în 332 a. Chr.[2]). Și din anul 324 a. Chr. avem știrea că în Susa se căsătorì fiica lui Mentor și a Barsinei cu Nearhos [3]) din Creta, comandantul flotei lui Alexandru.

Fratele lui Mentor este Memnon, care, contrariând în alianță cu Artabazos pe Artaxerxes, este nevoit să se refugiere împreună cu Artabazos în Macedonia, unde ajunseră să fie găzduiți de Filip din Macedonia (Curt. Ruf. V, 9, 1; VI, 5, 3; Diod. XVI, 52; cf. Ateneus VI, 256 d, e).

Nu se poate ști cărei vremi aparține conflictul lui Memnon cu Leucon, regele Bosforului cimeric (387—347 a. Chr.) despre care ne vorbește Polyainos V, 44, 1 și urm.[4])

Amnestiat fiind Memnon se întoarce în Asia unde ajunge unul din cei mai vestiți generali ai lui Dareios III prin calitățile și aptitudinele sale extraordinare. Diodor XVII, 7, 13 și urm., ni-l caracterizează: *διαφέρων ἀνδρεία καὶ συνέσει στρατηγικῇ*. Memnon fu numit de Dareios comandantul întregii flote persane și al tuturor regiunilor maritime: *τοῦ*

[1]) Curt. Ruf. III, 13, 13 și urm.

[2]) Plut. Alex. 21, 4; Plut. Eumen, 1, 3. Tarn, J. H. St. 1921 p. 18 și urm. militează, în urma unei analize minuțioase a izvoarelor, în contra legendei despre căsătoria lui Alexandru cu Barsine și despre pretențiile la tronul Macedoniei ale unui fiu al lor cu numele Heracles din Pergamon. In captivitatea macedoneană au ajuns în Damascus soția lui Artabazos și fiul acestuia Ilioneus, soția lui Farnabazos și fiul ei, apoi și fiul lui Memnon. Curt. Ruf. III 13, 13 și urm.

[3]) Artacama și Artonis, fiicele lui Artabazos, (după Plut. Eum. I, 3 Apama și Barsine; cf. și Strabo 578 și Plut. Demetr. 31) au fost logodite în Susa cu Ptolemaios (somatofilax, apoi rege al Egipetului) și Eumenes, *γραμματεὺς βασιλικὸς* (Arian. VII 4, 6). Vezi și Beloch, Griech Gesch.[2] III 2, p. 149.

[4]) Vezi și Minns, Scythians and Greeks 1913 p. 556, 576, 626.

www.digibuc.ro

τε ναυτικοῦ παντὸς ἡγεμὼν καὶ τῆς παραλίου ξυμπάσης (Arian, anab. II, 1, 1). Şi fiind *τῶν ἐπὶ θαλάττῃ Δαρείου στρατηγῶν ἐπίδοξος* (Plut. Alex. 18, 3) Dareios îl numì în războiul său cu Alexandru *τοῦ πολέμου παντὸς ... στρατηγόν* (Diodor XVII, 29).

Acest Memnon, care cauză lui Alexandru *πολλὰ πράγματα καὶ μυρίας ἀντιλήψεις καὶ ἀσχολίας* (Plut. Al. 18, 3), pe care Alexandru voià să-l discrediteze în ochii lui Dareios dând ordinul Macedonenilor, cari aveau grija furajului, să nu se atingă de teritoriul lui Memnon *(ἀπέχεσθαι τῶν τοῦ Μέμνονος χωρίων* Polyainos IV, 3, 15) [1]) organiză războiul în Marea Egeică în contra lui Alexandru şi, după lupta dela Granicus, în care comandă Memnon împreună cu Arsamenes aripa stângă (Diodor XVII, 19), după fuga sa la Milet (Diodor XVII, 22) şi după capitularea Halicarnasului trimiţând soţia sa şi copiii săi la Dareios *(τήν τε γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα.* Diod. XVII, 23) şi plecând la Cos, primì dela Dareios *τὴν τῶν ὅλων ἡγεμονίαν.*

Memnon făcù ca elementele antimacedonene din Marea Egeică şi Grecia să-şi pună toate speranţele în acţiunea maritimă şi în planul lui Memnon de a transportà războiul din Asia în Europa, de a mutà teatrul operaţiunilor războinice în Macedonia — Memnon plecase cu 300 triere şi mare putere armată şi se vestise că va plecà în contra insulei Euboia (Diodor XVII, 31) — şi de a-l constrânge pe Alexandru de a abandonà ideea cuceririi Asiei. Erau critice împrejurările, în cari se găseà Alexandru, din cauza situaţiei tulbure din Grecia [2]).

Şi nu ştim ce se întâmplà dacă Memnon, care cucerise Hios, nu erà cuprins de o boală pe când asedià oraşul Mitilene din Lesbos şi dacă nu-l răpià moartea în a. 333 a. Chr., în vremea în care intră Alexandru în Paflagonia şi Capadocia [3]).

Memnon predase pe patul morţii *τὴν αὐτοῦ ἀρχὴν* până la hotărîrea definitivă prin Dareios lui Farnabazos, fiul lui

[1]) Vezi *Μέμνονος χώρα* la Arian. I, 17, 8 şi Beloch, Ianus I p. 10.

[2]) *Ὁ δὲ Μέμνων χρήμασι διαφθείρων πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων ἔπεισε κοινωνεῖν τῶν Περσικῶν ἐλπίδων* (Diodor XVII 29).

[3]) Plut. Alex. 18, 3. O apreciere a importanţei acestui Memnon se găseşte la Nöldeke, Aufsätze zur persischen Geschichte 1887, p. 82.

www.digibuc.ro

Artabazos, *ἀδελφιδῷ αὐτοῦ ὄντι* (Ar. anab. II, 1, 3), care Farnabazos ajutat de Autofradates ajunge la o înțelegere cu Mitilineii și pune mâna pe orașul Mitilene (Ar. II, 1, 4—5). Ca progonoi ai lui Memnon din I. G. II² 1, 356 apar Farnabazos și Artabazos. La prima vedere s'ar părea dificil de a stabili ordinea cronologică a acestor 2 progonoi, dacă Farnabazos e tatăl sau fiul lui Artabazos; s'ar părea că Farnabazos nu poate fi altul decât *Φαρνάβαζος ὁ Ἀρταβάζου* care joacă un rol imediat după moartea unchiului său Memnon din Rodos.

Acest Farnabazos avea să domnească în cadrele latitudinii lui Memnon din Rodos, și Timondas, fiul lui Mentor, avea să aducă în numele lui Dareios hotărîrea aceasta la cunoștința lui Farnabazos (Ar. II, 2, 1; Curt. Ruf. III, 3, 1). Farnabazos pleacă spre Licia cu mercenarii pe care-i predă lui Timondas și se prezintă apoi la Autofradates la flotă. Unindu-se cu Autofradates trimite Farnabazos 10 vase spre insulele Ciclade sub comanda persanului Datames, ei înșiși navighează cu 100 vase la Tenedos, pe care o aduc pe partea lor mai mult de frică decât cu asentimentul populației (Ar., anab. II, 2, 2—3).

Farnabazos și Autofradates petrecură apoi în Hios și lăsând acì o garnizoană și trimițând un detașament de vase la Cos și Halicarnas ajung cu 100 vase, cele mai mobile, la Sifnos, unde sosește și Agis, regele Spartanilor pentru a cere subsidii pentru războiu. Sosind acì știrea despre înfrângerea lui Dareios la Isos, Farnabazos pleacă îndărăt la Hios (Ar., an. II, 13, 4—6).

In Hios Farnabazos ajunge în captivitate macedoneană și avea să fie condus de Hegelohos la Alexandru, care se găsià în Egipet.

In Cos reușește Farnabazos să scape (Ar. III, 1, 7), și de acì perdem orice știre despre Farnabazos până la a. 321 a. Chr., când îl găsim în serviciul lui Eumenes (Plut. Eumen. 7). Dară acest Farnabazos, fiul, probabil cel mai mare al lui Artabazos și numit după bunul său, tatăl lui Artabazos [1]), nu poate fi tatăl lui Memnon din I. G. II² 1, 356.

[1]) Nöldeke, Gött. Gel. Anz. 1884 p. 295.

www.digibuc.ro

Sub raportul vârstei este imposibil ca acest Farnabazos să fie tatăl lui Memnon, care la 327/6 a. Chr. puteà să aibă merite pentru Atenieni în urma unei funcţiuni politice, militare. Căci Farnabazos, bunul nepotului lui Memnon din Rodos dela o soră a lui Memnon din Rodos, căsătorindu-se pe vremea păcii lui Antalcidas sau scurt înainte de această pace (Xen. V, 1, 28) nu puteà să aibă pe la a. 327/6 a. Chr. un strănepot în vârsta ce trebuie să o atribuim lui Memnon din I. G. II² 1, 356.

Despre Farnabazos, *ἀδελφιδὸς* al lui Memnon din Rodos, nu avem ştire că ar fi ajuns în contact amical cu Atenienii.

Dară nici ordinea numirii celor 2 progonoi în I. G. II² 1, 356 nu admite ca să opinăm că cel distins ar fi fiul lui Farnabazos. E greu să presupunem că în I. G. II² 1, 356 nu vor fi numiţi progonoi-i celui distins în mod cronologic, astfel că rămâne cert că Farnabazos a fost bunul, Artabazos tatăl celui distins în I. G. II² 1, 356.

Şi aceşti progonoi ai lui Memnon *διετέλουν τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων εὐεργετοῦντες καὶ χρήσιμοι ὄντες ἐν τοῖς πολέμοις τῷ δήμῳ*, după cum ne informează I. G. II² 1, 356.

Aceasta o ştim şi din altă parte atât cu privire la Farnabazos cât şi cu privire la Artabazos.

Farnabazos, numit între progonoi-i celui distins în I. G. II² 1, 356, este fiul lui Farnaces şi succesorul părintelui său în conducerea satrapiei dascilitice cu sediul în Dascyleion, pe care o avù Farnabazos până pe vremea păcii lui Antalcidas. In tot cursul activităţii sale din 413 sau începutul anului 412 a. Ch. [1]) până la a. 374/3 a. Chr., din care avem ultima ştire despre el, Farnabazos a avut legături cu Atenienii şi erà un amic pronunţat al lor.

In a. 413 sau 412 însoţeşte Farnabazos solia ateniană care se găseşte în drum spre Susa, spre a sprijinì cererea Atenienilor, cari solicitară ajutorul persan în contra Spartei. Farnabazos erà apoi un prieten intim şi vechiu al strategului atenian Conon [2]).

Pe vremea când se pregăteà şi încheiă pacea lui Antalcidas

[1]) Beloch, Griech. Gesch.² III 2, p. 146.
[2]) Beloch, Griech. Gesch.² III 1, 93.

www.digibuc.ro

Farnabazos era cu simpatiile sale pe partea Atenienilor. El nu putù să-i ajute pe Atenieni: *ὁ δὲ Φαρνάβαζος ἤδη ἀνακεκλημένος ᾤχετο ἄνω, ὅτε δὴ καὶ ἔγημε τὴν βασιλέως θυγατέρα* zice Xen. Hel. V, 1, 28. Din a. 388 sau 387 [1]) Farnabazos nu mai era satrapul dascilitic, ci se găseà în Susa, unde se căsătorì cu fiica regelui.

Pe la a. 380 a. Chr. intervine Farnabazos în Atena în contra strategului Habrias care (*ἄνευ τῆς τοῦ δήμου γνώμης* Diod. XV, 29; sua sponte Corn. Nep. Chabrias 2 și urm.) se găseà în Egipet în serviciul lui Nectanebos II. La intervenția lui Farnabazos, însărcinat de regele Artaxerxes cu răsboiul din Egipet, Atenienii nu au ezitat a-l revocà pe Habrias din Egipet.

Fiind Farnabazos comandantul trupelor persane în Egipet, nu a putut să se lipsească de ajutorul atenian și a trimis la Atena după Ificrates, vestitul general atenian din vremea aceea. Atenienii au satisfăcut neîntârziat cererea lui Farnabazos și Ificrates primì în Egipet comanda peste 12000 mercenari (Diod. XV, 29; Corn. Nep. Ificrat. 2, 4).

Revocat fiind Farnabazos din funcțiunea sa de comandant al trupelor persane din Egipet, a plecat odată cu Farnabazos și Ificrates. In vara 374 a. Chr. Farnabazos și Ificrates se găsesc din nou în fruntea armatei persane care avea să opereze în Egipet. In cursul expediției acesteia se iviră mari neînțelegeri între Farnabazos și Ificrates din motive de rivalitate și rezultatul expediției persane în Egipet a fost cât se poate de deplorabil. Ificrates a căutat să scape cât se poate de repede din Egipet și să ajungă la Atena. Despre Farnabazos pierdem apoi orice urmă și e probabil că a murit nu mult după eșecul său din Egipet [2]).

Fiul acestui Farnabazos și al soției sale Apame, fiica lui Artaxerxes II, era Artabazos [3]), numit în I. G. II² 1, 356.

Pe acest Artabazos îl cunoaștem mai întâiu ca comandant de

[1]) Vezi și Beloch, Gr. Gesch.² III 1, p. 93; III, 2, p. 146; apoi Beloch, Ianus I, Festschrift zu C. F. Lehmann-Haupts 60. Geburtstag, 1921 p. 8.

[2]) Prášek, Gesch. der Meder und Perser II, 1910, p. 211 și urm.; Beloch, Griech. Gesch.² III, 2, 1923 p. 146.

[3]) Plut. Alexandros 21, 4; Plut. Artax. 27; Nöldeke, Gött. Gel. Anz. 1884 p. 295.

www.digibuc.ro

armată al Perșilor în Asia Minoră. Aici operă Artabazos în contra lui Ariobarzanes, pe care avea să-l înlocuească în satrapie [1]).

Apoi îl găsim în luptă cu satrapul rebel Datames, care reuși să-l fugărească pe Artabazos cu armata sa (Diodor, XV, 91, 2—7).

Artabazos ajunse în captivitatea lui Autofradates, și după ce fu frântă rezistența satrapilor prin moartea lui Datames și prin schimbarea de pe tronul Egipetului, Artabazos ajunse satrapul provinciei helespontice [2]). In cursul luptelor din Asia Minoră Artabazos se împrietenì cu Mentor și Memnon, vestiții comandanți de mercenari din Rodos. Aceștia îi vor fi făcut lui Artabazos bune servicii. Cu sora lor se căsătorì Artabazos scurt înainte de a. 362 a. Chr.[3]) și Mentor și Memnon primiră din partea lui Artabazos orașele Scepsis, Cebren și Ilion din Mysia (Demost. Contra Aristocr. 150, 154, 157).

Ca satrap al provinciei helespontice îl găsim pe Artabazos dintr'odată schimbat în atitudinea sa față de regele Artaxerxes II. Artabazos este aliatul rebelului Orontes, ginerele lui Artaxerxes II, și această schimbare subită a frontului se explică după Iudeich, Kleinasiatische Studien 1892 p. 207 prin chestiunea succesiunii în domnia persană, care devenise acută în urma agitațiunilor prințului Vahuca sau Ohos.

După moartea lui Artaxerxes II în a. 359/8 și urcarea oficială pe tron a lui Artaxerxes III Ohos [4]), Artabazos și Orontes nu se conformară ordinului de a concedià armatele și începură răsboiul în contra lui Artaxerxes III.

Artabazos angajă pe strategul atenian Hares, care erà ocupat în apele helespontice cu răsboiul în contra aliaților atenieni și nu avea mijloacele necesare pentru răsboiu, și cu ajutorul lui Hares care erà bucuros de subsidiile bogate primite dela Artabazos, a obținut Artabazos succese mari [5]) în contra armatei regale sub Titraustes.

[1]) Așa Beloch, Griech. Gesch. III², 2, p. 148, 149.

[2]) Cf. Beloch, Ianus I, Festschrift zu Lehmann-Haupts 60. Geburtstag, 1921, p. 10 și 11.

[3]) Pe la 363 a. Chr., după Beloch, Griech. Gesch.² III 2, p. 147.

[4]) Judeich, Kleinasiat. Studien 1892 p. 209; Ed. Meyer, Gesch. des Alt. V, p. 486.

[5]) Hares trimise la Atena știre despre a doua victorie dela Maratona și știrea aceasta fu primită în Atena cu mare însuflețire. Ed. Meyer, Gesch. des Alt. V p. 493; Beloch, Griech. Gesch.² III, 7, p. 243, 244.

www.digibuc.ro

Insă protestul lui Artaxerxes III îi întimidă pe Atenieni, și Hares se retrase din Asia Minoră la ordinul poporului atenian. Artabazos angajă apoi pe tebanul Pamenes cu 5000 soldați în contra lui Artaxerxes III [1]). După 2 victorii în contra satrapilor, Pamenes este nevoit să se retragă din serviciul lui Artabazos care plecă pe la a. 352 a. Chr., înainte de expediția lui Artaxerxes III în Egipet din 351/0 a. Chr., în Macedonia la Filip [2]).

Atât Farnabazos cât și Artabazos erau în termeni buni cu Atenienii și amândoi au avut prilej să fie de folos poporului din Atena în complicațiunile răsboinice numeroase din secolul 4 a. Chr.

Artabazos, a cărui soartă eră lungă vreme legată de aceà a lui Memnon, ajunge, după pribegia sa în Macedonia, unde fusese din primăvara anului 352 a. Chr. [3]) împreună cu cumnatul său Memnon oaspele lui Filip, prin intervenția lui Mentor nu numai să fie grațiat pe la a. 343 a. Chr.[4]), ci și să fie primit în funcțiuni înalte și de mare responsabilitate la curtea lui Artaxerxes III împreună cu familia sa numeroasă (Diodor XVI 52; Curt. Ruf. VI, 5, 4) și cu mercenarii pe care-i comandà [5]).

Ca princeps purpuratorum (Curt. Ruf. III, 13, 13) devine Artabazos sfetnicul cel mai devotat al lui Dareios, pe care nu l-a părăsit decât după ce fu asasinat Dareios de uzurpătorul și ruda sa Besos (Arian, anab. III, 21, 4).

După moartea lui Dareios înaintând Alexandru spre Hircania, la Zadracarta i se prezintă Artabazos, după Curt. Ruf. VI, 5, 4, de 95 ani, cu fiii săi (Arian III, 23, 7 numește 3: Cofen, Ariobarzanes și Arsames) și cu o ceată modică de Greci și-i oferă serviciile sale și ale fiilor săi: precatus ut tam diu viverent, donec utiles Alexandro essent (Curt. Ruf. VI, 5, 4).

Alexandru știind să aprecieze credința lui Artabazos față de Dareios l-a primit pe Artabazos la sine și încredințându-i

[1]) Diodor XVI 34, 4.

[2]) Judeich, Kleinasiat. Studien 1892 p. 219; Beloch, Griech. Gesch.[2] III 1, p. 482 și nota 2.

[3]) Prášek, Geschichte der Meder und Perser bis zur makedon. Eroberung II 1910 p. 222.

[4]) Beloch, Griech. Gesch.[2] III, 1, p. 537.

[5]) Artabazos nu a mai ajuns în satrapia sa de odinioară.

www.digibuc.ro

misiuni importante și grele l-a ținut în mare cinste. (Arian III, 23, 7; Curt. Ruf. VI, 5, 4). Scurt după moartea lui Dareios III [1]) ajunge Artabazos să fie angajat cu fiii săi în armata lui Alexandru. Știrea că ar fi avut vârsta metuzalemică de 95 ani, când a ajuns la Alexandru, și că în vârsta aceasta a putut să fie atât de activ cum ne arată informațiile vechi, că a putut fi de folos lui Alexandru și i-a putut conduce cu 95 de ani și mai bine satrapia bactrică, știrea aceasta aparține, după cum judecă și Nöldeke, Gött. Gel. Anz. 1884, p. 295, marelui registru de fabule și exagerări ale lui Curtius Rufus [2]).

Artabazos fiind în serviciul lui Alexandru din a. 330 a. Chr. este trimis la mercenarii din armata lui Dareios și-i conduse în tabăra și armata lui Alexandru (Arian II, 23, 9); apoi plecă în contra Arcilor cari se revoltaseră (Arian III, 38, 2). In urmă primi administrarea Bactriei (Ar. IV, 15, 5). In drum spre Maracanda conduce Artabazos cu Coinos a 4-a parte din armata lui Alexandru (Ar. IV, 16, 2) și este trimis în țara Sciților în contra lui Spitamenes.

In Maracanda primește Alexandru demisia lui Artabazos, din postul său de satrap al Bactriei, care demisie o motivase Artabazos prin vârsta sa înaintată [3]).

In anul depășirii sale din serviciul lui Alexandru, în a. 328 a. Chr., Artabazos, va fi fost, fiind născut foarte aproape de anul încheierii păcii lui Antalcidas, un bărbat în vârstă de aproape 60 ani, și după sbuciumul vieții sale nu e de mirat că la aproape 60 ani va fi simțit defectele bătrâneții cari l-au determinat să-și ceară demisia din serviciul lui Alexandru.

Memnon din I. G. II² 1, 356 nu poate să fie identic cu cel mai vestit cu numele acesta, cu Rodianul Memnon, care este mort din vara anului 333 a. Chr.

Părintele lui Memnon din I. G. II² 1, 356 s'ar păreà că este Timondas și editorul prim al acestei inscripțiuni și ex-

[1]) In Iulie sau August 330, 1; H. Nöldeke, Aufsätze zur persischen Geschicht 1887 p. 84.

[2]) La fel judecă și Beloch, Griech. Gesch.² III, 2, p. 147, apoi în Ianus I, Festschrift zu Lehmann-Haupts 60. Geburtstag 1921 p. 8.

[3]) *Ἀρτάβαζον μὲν τῆς σατραπείας τῆς Βακτρίων ἀπαλλάττει δεηθέντα διὰ τὸ γῆρας* (Arian, Anab. IV, 17, 3); acceptaque aetatis excusatione ab Artabazo la Curt. Ruf. VIII 1, 20.

www.digibuc.ro

primă această părere. Dară Timondas fiind fiul lui Mentor (vezi l. 30/31), nu este de înțeles, cum ar puteà fi Farnabazos și Artabazos progonoi ai lui Memnon din I. G. II² 1, 356, nepotul lui Mentor, ale cărui merite pentru Grecii din Egipet relevate și în inscripția I. G. II² 1, 356 le istorisește pe larg Diodor XVI, 42, 45, 47.

Memnon, ai cărui progonoi sunt Farnabazos și Artabazos, nu poate fi descendentul nici al luĭ Mentor, nici al lui Memnon ci numai al acelei surori a acestor 2 Rodieni, care după cum ne arată Diod. XVI, 52 și Ar. II, 1, 3, se căsătorì cu Artabazos, fiul unei fiice a lui Artaxerxes, regele Perșilor. Nu este ușor de a ne orientà în familia ce a avut-o sora lui Mentor și Memnon cu Artabazos. Dară din numărul cel mare de copii ai lui Artabazos[1]) — după unii 11 fii și 10 fete (Diod. XVI, 52), după alții 9 fii «eadem matre geniti» (Curt. Ruf. VI, 5, 4) — nu este prea hazardat să opinăm, că pe unul Artabazos îl va fi numit după cumnatul său Memnon, de care erà strâns legat nu numai prin încuscrire ci mai mult prin soarta comună ce au avut după suprimarea rebeliunii din Asia prin regele persan Dareios. Artabazos cu familia sa întreagă și Memnon se refugiaseră de frica regelui persan din Asia la Filip din Macedonia și petrecură acì până le exoperă cumnatul resp. fratele lor Mentor amnestia și dreptul de a se întoarce în Asia.

Acest Memnon, din familia lui Artabazos resp. Farnabazos, pentru care Atenienii pun la cale și hotărăsc un decret de onoare, a binemeritat dela Atenieni în legătură cu o solie. Aceasta se trădează prin literele *πρεσβε* în l. 14. Dacă este vorba de *πρέσβεις* sau de funcția de *πρέσβεις*, cuvântul poate să se refere numai la soli sau solie ateniană, cărora le-a adus Memnon servicii. Pe vremea expediției lui Alexandru cel Mare în Asia erau Atenienii, cari la începutul războiului aveau o atitudine dubioasă față de Macedonia și întrețineau legături cu Dareios (Arian II, 15, 2, 34), zoriți de a-l felicità pe Alexandru cu ocazia succeselor sale față de Perși și de a-l asigurà de loialitatea lor. Și în tot cursul cuceririlor sale în

[1]) Mentor este mândru de progenitura aceasta (Diod. XVI, 52).

www.digibuc.ro

Asia Alexandru cel Mare a avut față de Atena, sau mai bine zis față de gloria trecutului atenian, considerări excepționale. Atenienii erau *παρὰ πάντας τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ὑπ' Ἀλεξάνδρου προτιμώμενοι* (Diodor XVII, 62). Cu toate actele de dușmănie și de iloialitate față de Alexandru — Atenienii luară parte la lupta dela Granicus pe partea adversă; soli atenieni se găsesc în tabăra lui Dareios — Alexandru nu a omis nici o ocazie, de a le dà dovezi de simpatii, dovezi de recunoștință pentru meritele ce le aveà Atena ca metropolă a culturii grecești.

Și în Ilirus sosind la Alexandru care vizitase Amoniul, vasul sacru al Atenienilor, care se întrebuințà pentru *θεωρία* delică și se numià *ἡ Πάραλος*, cu Diofantos și Ahileus și totalitatea Paraliilor, Alexandru le satisfăcù toate cererile și eliberă pe Atenienii ajunși în captivitate macedoneană în lupta dela Granicus (Arian, anab. III, 6, 2; vezi și Curt. Ruf. IV, 8, 11). Și pe Ificrates care sosise ca sol la Dareios înainte de luptă și fu prins și dus înaintea lui Alexandru, l-a tratat Alexandru cu toate onorurile cuvenite fiului marelui general și organizator militar al Atenienilor și cuvenite cetățeanului acelui oraș, a cărui aureolă de glorie politică, deși începuse de mult a se pălì, totuș, se înviorà prin razele culturii grecești răspândite de acì. Și întâmplându-se să moară Ificrates în Asia, Alexandru a grijit ca ultimele sale rămășițe să fie trimise familiei sale la Atena (Arian, anab. II, 15, 2, 3, 4).

Nu se poate stabilì prilejul soliei de care este vorba în inscripția I. G. II² 1, 356, nu putem știì ce merite precise are Memnon, în urma cărora a votat poporul atenian decretul de onoare de mai sus.

Prin resturile de cuvinte și litere din l. 14 se trădează substantivul sau verbul, care ne indică funcțiunea de sol, și în l. 21 Hiller v. Gaertringen crede că se poate cetì *ὁ βασιλεὺς* care nu poate fi după mine altul decât Alexandru, regele Macedoniei. Dareios III, *βασιλεὺς κατ' ἐξοχήν*, este mort în anul când se votă decretul de onoare I. G. II² 1, 356 și este puțin probabil că în legătură cu un eveniment anterior morții lui Dareios erà vorbă de regele Perșilor, când în l. 34 cucerirea Egipetului se atribue Perșilor, nu regelui per-

www.digibuc.ro

san. Solia atenianã puteà să se pună în contact cu Alexandru, care operà în India în vremea care precedează nemijlocit luna Maimacterion a anului 327/6 a. Chr., sau din partea sudică, din Siria, sau din cea nordică, prin părţile Traciei şi ale Mării Negre, şi comandanţii Siriei sau Traciei şi ai Helespontului aveau mai ales ocazie să se arate de folos soliilor ateniene.

In Siria nu dăm cu certitudine de un comandant sau satrap cu numele Memnon.

Despre un Memnon din vremea cărei aparţine inscripţia I. G. II² 1, 356 aflăm prin Curtius Rufus VI, 8, 11, care ne istoriseşte că în locul lui Andromahos, pe care îl pusese în fruntea Siriei (quem praefecerat Syriae, Curt. Ruf. IV, 8, 10) şi care fu ars de viu de Samariţi, Alexandru aşează în drumul spre Babilon în primăvara 331 a. Chr. pe Memnon, al cărui patronimicon şi patrie nu se găseşte la Curtius Rufus.

Arian, anab. III, 6, 8 ne numeşte ca satrap al Siriei în aceeaş vreme, în primăvara anului 331 a. Chr., pe Arima, care nu arătase solicitudinea necesară pentru aprovizionarea armatei lui Alexandru cel Mare şi fu înlocuit prin Asclepiodor fiul lui Eunicos.

Nu auzim aci de Memnon. De un Menon satrap al Siriei *τῆς Κοιλῆς*, fiul lui Cherdimas ne vorbeşte Arian II, 13, 7. Acest Menon ajunse în funcţiunea aceasta de satrap prin Alexandru după lupta dela Granicus.

Droysen, Geschichte des Hellenismus² I, p. 326 n. 1 crede că la Arian III, 6, 8 e greşit pus *ἀντὶ δὲ Ἀρίμμα* în loc de *ἀντὶ Μένωνος τοῦ Κερδίμμα*. Oricât de plauzibilă ni s'ar părea conjectura aceasta, un domeniu vast de posibilităţi se deschide pentru cel ce ar dorì să se ocupe de comandanţii Siriei numiţi de Alexandru în primii ani ai cuceririlor sale în Asia.

Pentru noi chestiunea are numai întru atâta interes întrucât putem stabilì fără îndoeală că titularul decretului de onoare I. G. II² 1, 356 nu poate fi identic cu Memnon resp. Menon al lui Curtius Rufus resp. Arian, oricât de ademenitor ar fi pentru ipoteze istorice, de a da chiar în părţile aceste de un Memnon din familia lui Artabazos.

www.digibuc.ro

Despre un strateg din Tracia cu numele Memnon aflăm dela Diodor XVII, 62: *Μέμνων γὰρ ὁ καθεσταμένος στρατηγὸς τῆς Θράκης ἔχων δύναμιν καὶ φρονήμαιος ὢν πλήρης.* Acest Memnon a cărui patrie și patronimicon nu ni se indică, a răsculat după Diodor XVII, 62, 1 pe vremea arhontelui atenian Aristofon, după lupta dela Arbela, barbarii regiunilor trace și lepădându-se de Alexandru a început cu putere mare războiul în părțile nordice.

Din cuvintele *ἀποστάτης δὲ γενόμενος τοῦ Ἀλεξάνδρου* la Diod. XVII, 62 rezultă clar că funcțiunea sa de strateg al Traciei o datorà Memnon lui Alexandru. Opinia lui Beloch că răzvrătirea strategului Memnon erà îndreptată numai în contra lui Antipatros, locțiitorul lui Alexandru din Macedonia, nu-mi pare în deajuns motivată. Rebeliunea lui Memnon care aprinse și flăcările războiului în Pelopones nu va fi fost numai de natură personală. La convențiunea ce încheià Memnon cu Antipatros vor fi contribuit mult succèsele lui Alexandru în Asia, a căror știre trebuià să ajungă imediat în Europa. Nu cred că greșim dacă opinăm că între rebeliunea lui Memnon din Tracia și sosirea la Atena ca *ἄγγελος* a lui Rebulas, fiul lui Seutes și fratele lui Cotis, cunoscut prin decretul atenian din anul arhontului Aristofanes (331/0), luna Sciroforion (I. G. II, 1, add. et corrig. 175 b p. 412) este vreun conex. Conjectura *Ἀνγελ[ῆθεν* a lui Hiller v. Gaertringen în I. G. II² 1, 349 nu ține cont de lărgimea marmorei și nu-mi pare de fel necesară.

In contra acestui Memnon, a cărui rebeliune a fost un imbold și pentru Greci, de a purcede la fel, a plecat Antipatros, care nu avù posibilitatea să se ocupe mai lungă vreme de războiul cu Memnon. Căci o primejdie mai mare erà răscoala și războiul din Grecia puse la cale de regele spartan Agis. Și punând capăt războiului din Tracia cum a putut — *τὸν μὲν ἐν τῇ Θράκῃ πόλεμον ὥς ποτ' ἦν δυνατὸν διέλυσε* Diod. XVII, 63, 1 — Antipatros a părăsit părțile nordice.

Evident că în condițiile acestea războiul din Tracia nu s'a terminat cu o victorie strălucită a lui Antipatros și o înfrângere definitivă a lui Memnon, evident că puterea lui Memnon

www.digibuc.ro

a rămas neînfrântă, nemicşorată, dacă nu majorată. Din Diodor, XVII, 63, 1 e de conchis că Antipatros şi Memnon au ajuns să se înţeleagă în mod paşnic, să convină asupra punctelor litigioase şi este probabil că Memnon a ajuns să fie apoi un comandant devotat al lui Alexandru. Căci Antipatros a putut să-i trimită lui Alexandru 600 călăreţi din Tracia, (Diodor XVII, 65), cari au sosit odată cu 500 călăreţi din Macedonia şi 6000 infanterişti când porneà Alexandru din Babilon.

Şi este foarte seducătoare combinaţiunea că acest Memnon este identic cu Memnon care aduce în toamna a. 326 pentru armata lui Alexandru la râul Acezines în India 5000 călăreţi din Tracia, 7000 infanterişti dela Harpalos şi 25.000 arme cizelate cu aur şi argint (Curt. Ruf. IX, 3, 21).

Şi nu poate să fie oare acest Memnon identic cu Memnon din inscripţia atică I. G. II² 1, 356 şi un membru al familiei lui Artabazos care a petrecut din a. 352 mai mulţi ani în pribegie în părţile nordice ale Greciei, la Filip din Macedonia? Loialitatea lui Memnon din a. 327/6 faţă de Alexandru s'ar explicà bine prin felul cum a fost primit şi apreciat Artabazos de Alexandru după moartea lui Dareios şi prin raporturile pline de încredere şi respect între Alexandru şi între Artabazos cu întreaga sa familie. Nu vom greşì dacă vom opinà că Alexandru în atitudinea sa faţă de Artabazos se va fi lăsat condus nu numai de credinţa ce o păstrase Artabazos lui Dareios ci şi de momente personale şi de oportunitate în vederea ascendentului ce-l aveà Artabazos cu numeroasa sa familie în tot cuprinsul domniei lui Dareios de odinioară, acel Artabazos, care petrecuse mai mulţi ani în Macedonia la regele Filip.

In ce priveşte ipoteza identificării strategului din Tracia cu Memnon din I. G. II² 1, 356, rămân între multe altele nelămurite şi următoarele chestiuni: Cum a putut să ajungă un fiu al lui Artabazos, un nepot al lui Memnon din Rodos, cari amândoi, şi Artabazos şi Memnon, erau contrari pronunţaţi ai lui Alexandru, strateg al Traciei, al unei regiuni atât de importante prin legătura ce face între Europa şi Asia? Să fi rămas oare Memnon după plecarea lui Artabazos din Ma-

www.digibuc.ro

cedonia la Filip şi apoi la Alexandru, şi puteà Memnon să justifice încrederea ce o puse Alexandru în persoana sa? Alexandru va fi ştiut să aprecieze valoarea lui.

Dar mai mari sunt dificultăţile ce se ivesc pe urma părerii că Memnon din I. G. II² 1, 356 ar fi fiul lui Timondas.

Acestei păreri s'ar asocià şi Beloch în articolul său Artabazos din Ianus I, Festschrift zu Lehmann-Haupts sechzigstem Geburtstage 1921 p. 11, pe care o calificà prin cuvintele: «und das ist ja die nächstliegende Annahme».

După Beloch acest Timondas, care în lupta dela Isos joacă un rol important şi este caracterizat de Curtius Rufus III, 3, 1 ca «impiger iuvenis», nu puteà să fie fiul lui Mentor dela o fiică a lui Artabazos. Dacă admitem că Memnon cu acei progonoi pe cari îi numeşte I. G. II² 1, 356, a fost fiul lui Timondas, acest Timondas în anul 327/6 a. Chr. nu puteà aveà dela o fiică de a lui Artabazos decât un fiu de cel mult 14 ani, care nu puteà să aibă merite personale pentru poporul din Atena. Şi putem oare admite că Atenienii ar fi decretat cele cuprinse în I. G. II² 1, 356 numai în vederea meritelor ce le aveau Farnabazos şi Artabazos, înaintaşii lui Memnon, pentru Atena? Apoi mai avem dificultăţi din cauza ştirii că Mentor, tatăl lui Timondas, ar fi ţinut de soţie pe o fiică de a lui Artabazos.

Părerea lui Beloch, că Memnon din I. G. II² 1, 356 ar puteà fi fiul lui Memnon din Rodos cu Barsine, fiica lui Artabazos, numită mai sus, şi că decretul de onoare atenian I. G. II² 1, 356 s'ar puteà motivà prin raporturile între Alexandru cel Mare şi Barsine ajunsă în Damascus în captivitate macedoneană, e prea hazardată şi vine într'o vreme, când începe a se desfiinţà legenda despre aceste raporturi şi urmările lor.

Până la ivirea unor ştiri mai palpabile despre Memnon, descendentul lui Farnabazos şi Artabazos, cari se trăgeau din cele mai nobile viţe ale monarhiei persice [1]) (Nöldeke, Gött. Gel.

[1]) Neamului lor aparţine şi Artabazos, fiul lui Farnaces, numit des de Herodot (VII, 66, VIII, 126—129, IX. 41 şi urm., 58, 66, 70, 77, 89). Din partea familiei acestui Artabazos va fi avut Herodot informaţiile cu privire la istoria Persiei. Ed. Meyer, Gesch. d. Altert. III, p. 244 (§ 143).

www.digibuc.ro

Anz. 1884, p. 296), poate în frunte cu strămunul Otanes, cari se trăgeau poate dela unul din cei 7 Perși cari uciseseră pe magul Smerdis (Diodor XIX, 40; Polib. V, 43, 2; Florus 3, 5, 1), rămâne cert că Memnon din I. G. II^2 1, 356 nu poate fi calificat ca Rodian și nu este fiul lui Timondas. Și tabela genealogică la Beloch, Gr. Gesch.^{2} III$_2$ p. 151 trebuie completată cu alți 2 fii ai lui Artabazos: Ilioneus și Memnon. Iar în ce privește fiica sa Barsine e de adăugat că a fost și soția lui Mentor (Ar. VII, 4, 6).

www.digibuc.ro

RÉSUMÉ

Le décret athénien I. G. II² 1, n. 356 en l'honneur de Memnon, qualifié de «Rhodien», relève dans l. 24 et les suivantes les mérites, qu'ont pour Athènes 2 progonoi, puis les mérites de Mentor, père de Thymondas. De sa manière de parler de ces 2 progonoi du distingué et du père de Thymondas nous pourrions supposer que le décrete d'honneur avait deux titulaires. A cette hypothèse s'oppose d'une manière irrefutable le singulier *αὐτόν* de l. 35, qui est gravé sur pierre.

Pour motiver le décret d'honneur de Memnon ont servi aussi les mérites qu'avaient les 2 progonoi de Memnon et, faisant mention des mérites de Memnon, ou n'aura sans doute jamais manqué de parler des mérites de Thymondas, fils de Mentor, dont le nom est effacé dans la lacune et dans les lettres fragmentaires de l. 13—23 de l'inscription.

De Thymondas, fils de Mentor, c'est Arr. anab. II, 2, 1 et Curt. Ruf. III, 3, 1, qui nous donnent des nouvelles. De l. 30 de l'inscription résulte qu'en 327/6 av. J.-Chr. Thymondas était encore en vie et en pleine activité.

On y parle expressément des mérites de Mentor, du père de Thymondas, dont nous informe aussi Diodore XVI, 42, 45, 47, 50, 52. Le frère de Mentor de Rhodes est Memnon, un des plus célèbres généraux de Dareios III (Diod. XVII, 7, 13, 19, 22, 23, 29, 31; Plut. Alex. 18, 3; Arr. anab. II, 1, 1), qui sur son lit de mort lègue son règne à Pharnabaze, *ἀδελφιδῷ αὐτοῦ ὄντι* (Arr. anab. II, 1, 3), fils de Artabaze.

Pharnabaze et Artabaze, ces deux noms se trouvent aussi dans l'inscription I. G. II² 1, n. 356 en qualité de progonoi de Memnon. Pharnabaze, neveu de Memnon de Rhodes, dont nous font mention Arr. anab. II, 2, 2—3, 13, 4—6; III, 1,7 et Plut. Eum. 7, à cause de l'âge ne peut pas être le père de Memnon de I. G. II² 1, n. 356.

De l'ordre, dans lequel l'inscription I. G. II² 1, n. 356 fait mention de ces deux progonoi, résulte, que Pharnabaze était le grand-père et Artabaze le père du distingué de l'inscription I. G. II² 1, n. 356. Que Pharnabaze, fils de Pharnace, et Artabaze, fils de Pharnabaze, etait les bienfaiteurs des Athéniens, ce un fait que nous tenons aussi d'une autre source (v. Beloch, Griech. Gesch.² III, 1 p. 93, 146, 243, 244). Ils avaient assez d'occasions de se rendre utiles au peuple d'Athènes à l'occasions de nombreuses complications guerrières du IV-e siècle av. J. Chr. Artabaze s'est marié peu avant 362 a. J. Chr. avec la soeur des Rhodiens Mentor et Memnon et était avec Memnon de Rhodes en exil chez Philippe de Macédonie, d'où il retourna

www.digibuc.ro

en Asie après avoir été gracié à cause de l'intervention de Mentor de Rhodes par le roi de Perse, dont il resta ensuite le général fidèle jusqu'à la mort de Dareios III. Aprés l'assassinat de Dareios, Artabaze avec sa nombreuse famille se mit au service d'Alexandre le Grand jusqu'à ce qu'il démissionnât en 328 av. J.-Chr. à cause de son âge avancé.

Vu le grand nombre de ses enfants (d'après Diod. XVI, 52 Artabaze avait 11 fils et 10 filles, d'après Curt. Ruf. VI, 5, 4 neuve fils «eadem matre geniti») il n'est pas très hasardé de supposer qu'l ait nommé un de ces enfants d'après son beau-frère Memnon, avec lequel il était intimément lié par leur sort commun après l'oppression des révoltes en Asie par le roi de Perse.

Ce Memnon, fils d'Artabaze a bien mérité des Athéniens en relation avec une légation, ce que nous indique *πρεσβε* dans l. 14. Ou ne peut pas determiner ce qui a occasioné cette legation. Les Athéniens, à l'egard desquels Alexandre le Grand avait des considerations exceptionnelles, s'étaient, à l'époque des expéditions d'Alexandre le Grand et après ces premières grandes victoires, empressés de le féliciter et de l'assurer de leur loyauté et en chemin qui devait les conduir, du nord ou du sud chez Alexandre, qui se trouvait en Asie, ils auraient pu rencontrer Memnon de la famille d'Artabaze, qui leurs rendait de grands services.

Notre attention est attirée à ce Memnon, qui étant stratège de Thrace et *ἀποστάτης.. γενόμενος τοῦ Ἀλεξάνδρου* (Diod. XVII 62) fit la guerre à Antipatre. Il est probable que ce Memnon est parvenu à s'entendre à l'amiable avec Antipatre et à devenir un capitaine devoué d'Alexandre, La combinaison est fort seduisante que ce Memnon a ammené à Alexandre le Grand dans l'automne de l'an 326 av. J-Chr. à la rivière Acesine aux Indes 5.000 cavalièrs de Thrace, 7.000 fantassins de Harpale et 25.000 armes ciselées d'or et d'argent (Curt. Ruf. IX 3, 21).

En ce qui concerne l'hypothèse de cette indentification beaucoup de questions restent encore a eclaircir, Les difficultés qui surgissent si l'on suppose que Memnon de l'inscription I. G. II² 1, n. 356 serait le fils de Thymondas ou de Memnon de Rhodes avec Barsine sont trop grandes. Jusqu'à la découverte des faits plus évidents au sujet de Memnon, descendant de Pharnabaze et d'Artabaze, il reste établi, que Memnon de I. G. II² 1, n. 356 ne peut pas être qualifié de Rhodien et n'est pas le fils de Thymondas et le tableau génealogique de Beloch, Griech. Gesch.² III, 2 p. 151 doit être complété.

www.digibuc.ro

NOTE POLONE

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 27 Iunie 1924

Călătoria pe care am făcut-o timp de două săptămâni în Polonia, dela Wilna la Liovul nostru cel vechiu, n'a rămas fără oarecare folos pentru studiile istorice, deși caracterul ei oficial a ocupat cea mai mare parte din timpul rămas liber după pregătirea și ținerea conferințelor ce eram chemat a ținea.

Inainte de a arătà care sunt știrile noi venite aproape numai printr'un noroc fericit și pe care mă simt dator să vi le comunic cât mai de grabă, trebuie ca și aici să-mi arăt adânca recunoștință pentru o primire a cării prietenie caldă se îndreaptă nu numai către poporul și Statul român, dar și către așezămintele noastre de cultură, între care această Academie are un rang așà de înalt.

I

La Varșovia am putut vedeà cele cinci cutii mari în cari se păstrează, nu numai pergamentele vechilor noastre acte omagiale către Piași și Iagelloni, ci și o întreagă serie de scrisori domnești trimise în Polonia. Am văzut, pe lângă multe dela Vasile Lupu, pe lângă câteva dela domnii munteni contemporani, un număr de misive latine purtând iscălitura lui Constantin Brâncoveanu și chiar câte una de-a Domnilor fanarioți, cari întrebuințează limba latină.

www.digibuc.ro

Imediata fotografiare a tuturor acestor acte și scrisori, afară de acelea cari formează prețiosul volum pregătit de răposatul nostru coleg Ioan Bogdan și care trebuie să apară în curând la Comisia Istorică a României, îmi pare indispensabilă, ca și tipărirea cât mai răpede a acestui material atât de prețios.

II

La Wilna mi s'a semnalat o piatră de mormânt prinsă în zidul Catedralei. Numele Moldovei e înscris pe bucățica de marmoră. Ea acoperià odată rămășițele unei nepoate de fiică a lui Ieremia Movilă, Ecaterina, fata adevăratei Marii «Mohylanka», deosebită de cea falsă, născută din Vasile Lupu, de care ne vom ocupà mai departe, și a severului Palatin de Lituania, Ianus Radziwill, al cărui portret cu lungile și groasele mustăți aplecate, cu chica tăiată scurt deasupra frunții drepte și a ochilor mașcați se vede uneori, atât în pânzele muzeelor cât și în cutare planșă litografică din acel timp.

Duioasa inscripție zice așà:

«Pietatis, pudicitiae, humilitatis, bonitatis omniumque virtutum exemplar, haeroina *(sic)* sui saeculi incomparabilis, Catherina de Potok, Stephani Potocii, Palatini braclaviensis, e Maria Mohilanka filia, Ieremiae, Valachiae despotae, neptis, hic iacet, deposita a maestissimo marito Ianussio duce Radivilio, mag[ni] duc[atus] Lith[uaniae] archicamerario, anno D DC XLIII°, men[sis] febr[uarii] X die.»

Deci Ianus Radziwill nu se unià întâia oară cu sângele Domnilor Moldovei atunci când în vechea Mitropolie din Iași, se însurà, la 1641, cu fata Lupului. El gustase și până atunci din zestrile date de acești «despoți» ai «Valachiei» vecine, luând pe odrasla Mariei Potocki.

Dar, cu privire la această Marie, îndatorirea d-lui Alexandru Czołowski, care, acum douăzeci și cinci de ani, mă introduceà în prețioasele arhive orășenești ale Liovului, îmi dă o neașteptată revelație.

O vedem copilă lângă strașnica și frumoasa ei mamă, o copiliță brună, cu fața busnată, sămănând mai mult cu a pă-

www.digibuc.ro

rintelui ei, Ieremia [1]). Inainte de 1603 ea luă în căsătorie pe Ştefan, fratele acelui Ioan Potocki, care, în fruntea soldaţilor poloni cu plată, fu, multă vreme, sprijinul de căpetenie al ambilor Domni din neamul lui Movilă [2]).

Căsătoria ar fi avut loc, după cel mai recent cercetător polon al istoriei Movileştilor, d-l Otto Forst, care întrebuinţează pe Starowolski, *Monumenta Sarmatarum*, pe la 1591—2 [3]). Deci, în momentul suirii pe tron, Ieremia aveà acum un ginere în aristocraţia polonă, ceeace ar explicà înălţarea lui. Văduvă la 5 Martie 1631, Maria se mărită din nou, acum înaintată în vârstă, cu Nicolae Firley. Biograful lui Ianus Radziwiłł, ca Hatman al coroanei, pune nunta fiicei cu Potocki, această Ecaterina, la 1638 [4]), exact la 2 Februarie 1638 [5]). Maria trăià încă la 17 Iulie 1644, când, sub un act făgăduind mănăstirii lui Aron-Vodă, de lângă Iaşi, în mâna unui călugăr grec din insula Chalki, un dar anual de câte o sută de lei la miezi păresimile fiecărui an, ea iscălià, nu fără greutate, «Maria Firleiowa, W. S.», adică Voevodeasă de Sandomir [6]). Din fetele ei se coboară şi Stanislav Leszczynski, regele pus de Carol al XII-lea în Polonia, şi dinastiile bavareză, saxonă, austriacă, venind astfel, prin Ecaterina, din sângele Movileştilor [1]). Ba chiar dinastia noastră se leagă astfel, cum a dovedit-o d-l Sever Zotta, cu aceşti stăpânitori ai Moldovei de acum peste trei sute de ani.

D-l Czołowski are presumpţia că această starostină Fierliska e doamna polonă din cea dintâiu jumătate a veacului al XVII-lea, purtând o rochie de mătasă cu flori, guler şi mâneci de blană şi, peste o pălăriuţă cu mărgăritare, un lung văl alb, pe care o înfăţişează un tablou din Muzeul Sobieski la Lemberg. Figura e fină, slăbuţă, prelungă, ochii mari, limpezi.

---

[1]) V. planşele la memoriul meu *Doamna lui Ieremia-Vodă*, în «Analele Academiei Române», XXXII, No. III.

[2]) Sora ei mai mică se mărită cu Wiszniewiecki în vara anului 1603 (Hurmuzaki, *Supl.* II[2], pp. 285—6, No. CXLIII).

[3]) *Przyczynek do najdawniejszej genealogii Mohilow*, din «Miesięcznik heraldyczny», Chiev, 1912, p. 7. Pasagiul din Starowolski la pagina 495.

[4]) Bartoszewic, *Hetman wielky koronny*, la Otto Forst, *o. c.*, p. 8.

[5]) Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 31, nota 1. Originalul în Archivele Statului din Bucureşti, *Aron-Vodă*, II, 1.

[6]) Otto Forst, *l. c.*, p. 8.

www.digibuc.ro

Am vorbit de a doua «Marie Mohylanka». E fata lui Vasile Lupu, măritată la 5 Februarie stil nou din anul 1645, în chiar Mitropolia Moldovei, cu acelaș Ianus Radziwiłł, care, în scrisorile lui de invitare către prinții vecini, arată că s'au strecurat doi ani ai văduviei sale [1]), ceeace corespunde perfect, aproape zi cu zi, cu data inscripției din Wilna. Cum a fost nunta, ni-o spune trimisul «Craiului» ardelean, Gheorghe Rákóczy I-iu, Ioan Kemény, în memoriile sale. Bogăția de veșminte a acestuia și a solului său, Românul maghiarizat Acațiu Barcsai, viitor prinț ardelean, a suitei lor numeroase, a celor 2.000 de Poloni nu întrecea, zice el însuși, pe a Moldovenilor, îmbrăcați în «haine căptușite cu soboli, cu samuri și cu râși, cele de urșinic și de mătasă fiind numai de rând». Masa, cu vase, linguri, cuțite de argint, era de acelaș lux inimitabil. Regele Poloniei era reprezentat, și Petru Movilă, Mitropolitul Chievului, făcea slujba. Danțuri românești se desfășurau în curte, boieri și jupânese, având în capul horii pe un bătrân Stolnic, cu șlicul pe cap și toiagul în mână, Vasile Lupu apărea pe un cal turcesc bogat împodobit, frânele fiind stropite cu pietre scumpe, iar cuca lui strălucia din cinci mari diamante [2]).

Se cunoștea un chip al Mariei, în chiar înfățișarea ei atunci la cununie, cum spune lămurit în josul gravurii: «Maria, Basilii, per Dei clementiam utriusque Moldaviae principis filia, desponsata hoc habitu Illustrissimo principi Jano Radziwilio, Birzal et Dubinki duci, etc.» [3]). Aici ea apare destul de urîtă, deși samănă cu mândrul ei părinte, dar acoperită de cele mai scumpe podoabe: diademă de perle, cu surguciu îndoit de pene de struț, peste un șlic de blană asupra căruia se revarsă obișnuitul văl moldovenesc transparent, parietare de mărgăritare, mari cercei de mărgăritare, șase șiraguri de mărgăritare, mari și mici, la gât, un lanț de flori de metal legat cu mărgăritare, paftale imense prinse în aceste șiraguri, totul peste o scumpă rochie de brocart.

[1]) Scrisori din Brzesk, 1-iu Noemvrie 1645, în Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 197—8. Răspunsul Electorului de Brandenburg, *ibid.*, p. 198.

[2]) Memoriile lui Kemény, traduse de Șincai, II, pp. 67-9.

[3]) Reprodusă după *Theatrum Europaeum*, VI, 1652, p. 1118, și în Smirnov, Минмый портретъ пламіанницы грознаго, Moscova 1916, tabla XIX.

www.digibuc.ro

Aceleași podoabe o acopăr într'un alt portret, necunoscut, în care figura e mai senină, mai armonioasă, mai dulce și mai nobilă. De jur împrejurul stemei Moldovei cu săbiile Movileștilor o ciudată inscripție o face «Movileancă» întocmai ca pe întâia soție a lui Radziwiłł, și în plus sora lui Miron Barnovschi ca și a Ruxandei măritată după Cazacul Timuș, Vasile el însuș, Roman de origină, Mucius, fiind — poate prin femei — rudă cu Voevozii Ieremia și Simion («Maria Mohylanka princeps, Palatinis Valachiae, stem[ate] Mohyla, ex illustri romana genta mutia originem ducens, Mironis, Palatini Moldaviae, et Rohenne, Timothei Bohdanowicz Chmelnicki coniugis soror germ[ana], Basilii Lupuli el Basilissae, Mohylorum principum, Palatinorum Valachiae et Moldaviae, filia, Stephani Ioannowitz *(sic)*, fratris Georgii, Metropolitae Valachiae, Hieremiae et Simeonis, Mohylorum principum, Palatinorum Valachiae et Moldaviae neptis, Ianussii XI Radivilii, D. G. ducis in Birsa et Dubinki, S. R. I. principis, in Revel et Schucz domini et camerarii supremi M. D. L., postea campiducis, demum Samogitiae capitanei, ultimo Palatini vilnensis supremi ducis exercitus M. D. L. consors»).

Se adaugă că, moartă în 1664 la Liov, a fost înmormântată în biserica rusească din Sluck, unde i s'ar puteà căutà urma («nupta Iassis, in metropoli Moldaviae, a. 1645, decessit Leopoli 1662, sepulto Slucii in eccl. ruth. S. Salvatoris») [1]).

Smirnov, care s'a ocupat de aceste portrete, atribue tot Mariei, cum o arată, de altfel, și o inscripție aproape ștearsă, un portret în uleiu, reprezentând o femeie brună, ochioasă, cu sprincene groase mari și gura mică, de-asupra căreia mijește o mustăcioară. Imbrăcămintea e absolut aceeaș, dar se vede și mâna plină de inele, năframa pe care o ține, rochia de brocart până mai jos.

Radziwiłłii au două portrete ale «Mohylankăi»: unul, cum îmi spune d-na contesă Potocki, născută Radziwiłł, o înfățișează cu alte două persoane; celălalt se află în copie la Academia Română, de unde l-am reprodus în prima ediție a «Istoriei Românilor în chipuri și icoane», I. E un portret de o

[1]) Smirnov, pl. XIX.

www.digibuc.ro

frumuseță uimitoare, Maria fiind icoana însăși a tatălui ei: podoabele obișnuite i se recunosc ușor, fiind așezate mai mult ca în portretul pe pânză din Smirnov.

Bogăția de portrete se explică de altfel la cineva care mai fusese în Olanda și care îndată după nuntă pornià iarăș în Apus. In lăsământul lui se află un mare număr de tablouri [1]).

III

Relațiile lui Vasile-Vodă cu Polonia erau de multe feluri, până la speranța ca o oaste de cruciată polonă să-l ducă la Țarigrad pentru a face din el un mare Impărat bizantin, cum voiau Grecii [2]).

Pot adăugì un amănunt la ele: ctitoria bisericii rusești a Sfintei Paraschive.

Așezată într'o suburbie a Chievului, în apropierea celor dintâiu așezări ale orașului, e o zidire solidă, massivă, făcută din piatră tare, o adevărată fortăreață pe care o domină azi, o copleșește un puternic turn de strajă.

Pe părețele de spre intrare e un frumos herb al Moldovei, adânc săpat și scos în relief, cu inițialele lui Vasile și aceste versuri rusești, într'o scrisoare amestecând litera latină cu buchile cirilice:

Слице мцьі корона
Сцептрꙋ пала шборона
Глава Б вѣци и S вѣлою
Потою всѣ тасно твою
χрas веш ро[к] аχмд
Йвгꙋ. іѣ.

Cum se vede, această pisanie din 15 August 1644 cuprinde lauda coroanei, a sceptrului, a săbiei din stemă.

Interiorul cuprinde o admirabilă catapeteasmă, din nenorocire înădită prost în partea de jos. Niciodată sfinții bizantini n'au avut o mai frumoasă înfățișare.

[1]) Iorga, *Acte și fragmente*, I, *l. c.*
[2]) Iorga, *Studii și documente*, IV, Prefața.

www.digibuc.ro

Cum Trei Ierarhii s'au isprăvit în 1640, trebuià să se admită că la Liov au fost întrebuințați pe urmă meșterii ruși strămutați, cu multă trudă, de bogatul Voevod, din Moscova.

IV

Dar, cu mult înainte de Vasile, Românii ajutau cu banii lor clădirea în chiar centrul orașului, străbătut și chiar locuit de negustorii și pribegii lor, a unei biserici mari și mândre, care din cauza belșugului de daruri revărsat asupra ei timp de trei sferturi de veac, a meritat a se numì «moldovenească».

Incă din 1558 teribilul, dar evlaviosul Alexandru Lăpușneanu trimiteà o sută de galbeni pentru această zidire, făgăduind și «icoane și zavease, poartă, vase, veșminte» lăcașului ce se va înălță [1]). Curteanul Simio aduce alți bani îndată lui David și luiVolos, ctitorii lioveni. Vodă cere, în schimb, să nu stea femeile la un loc cu bărbații, locul acelora fiind «în pridvor înaintea bisericii». Ca să fie rânduială, se arată dispus a crește la el, pentru Liov, cum a făcut și pentru Przemysl, «dieci tineri și buni», ca să știe «cântarea grecească și sârbească». Prin popa Anton din Suceava el trimite «toate cele de nevoie bisericii și odăjdii»; apoi aurește la el în țară cele două cruci, dă inscripția pentru cele două clopote; meșterul liovean Malcher toarnă unul cu «slove creștine și latinești», purtând numele lui de Alexandru. Se dau pentru acoperirea cheltuelilor boi, oi, pietre de ceară [2]).

Se pare că biserica primitivă, azi cu neputință de închipuit, a fost sfințită, după dorința Domnului, de Sântă-Măria anului 1559 [3]) și că sfințirea s'a făcut de un Vlădică moldovean, împreună cu cel din Liov chiar și cu altă preoțime. Hramul arată a fi fost Sfântul Gheorghe [4]).

Dar Alexandru-Vodă nu-și află mulțumirea. Credincioșii nu aduceau lumânări, pânile lor păreau «cât merele» și se luau acasă jumătate din ele, pânea, hrana de acasă nu erau bine-

[1]) Hurmuzaki, *Supl.* II, p. 205.
[2]) *Ibid.*, pp. 208—9, 210—1, 212—4.
[3]) *Ibid.*, p. 214.
[4]) *Ibid.*, p. 216.

www.digibuc.ro

cuvântate; preoteasa se vedeà silită a vinde în piață pâne, ceapă și altele [1]).

Indată, la 1561, Lăpușneanu erà răsturnat de Heraclidul Iacov și acesta însuși întâmpinà revolta biruitoare a lui Tomșa, devenit Ștefan-Vodă.

Silit să se adăpostească în Polonia, cu credincioșii săi Moțoc și Spancioc, Domnul de câtevà luni erà osândit la moarte pentru a face plăcere Turcilor. In duiosu-i testament, Ștefan orânduiește să fie îngropat în biserica Sântă-Măriei, căreia-i lasă, și cu voia soției Candachia, trei sute de galbeni de aur. Tot acolo, la popa «Prasmus», vor fi fost înmormântați de văduvele lor, Magda și Maria, boierii executați [2]).

Sântă-Măria ar fi după d-l Czołowski aceà mănăstire a Basilitanilor, unde s'au tipărit și cărți pentru noi. Azi, doar zidul de încunjur se mai ține cu înfățișarea dela început; lăcașul însuși a fost prefăcut, și la începutul veacului al XVIII-lea dându-i-se capèle laterale. Nici urmă din pietrele de mormânt mai vechi, afară de cele două lipite pe păretele din față: multe, foarte multe s'ar fi distrus la reparație. Poate că totuși s'ar descoperì ceva sub lespezile de azi.

Restabilit de Turci, Lăpușneanu își amintește de ctitoria lui și face să se lucreze acum la clopotnița «bisericii moldovenești», să se facă zugrăveala. Popa Teodor, căminarul Tudor Dracșin, călugări aduc «zloți de-ai noștri» și alți bani, cari se adaugă pe lângă vitele și lucrurile de vânzare. Un acoperemânt de țigle s'a pus în 1565. La 20 August, vorbind de praznicul Maicii Domnului, în loc de al Uspeniei, neglijat — e vorba de Basilitani, ori Tomșa să se fi îngropat dincoace? — Alexandru îndeamnă pe Liovenii de legea lui «să mănânce, să bea și să nu-l uite» [3]).

Mai târziu, biserica arse, și noi ajutoare se cerură pentru a o reface. Petru Șchiopul nu le refuză. Ajutătorul de căpetenie pare a fi fost însă acel fost vameș al Moldovei, Cretanul, de viță nobilă, Constantin Corniact, intrat în serviciul regelui. Și azi se păstrează neatinsă, în «muzeul Sobieski», creat tot de

[1]) *Ibid.*, p. 221.
[2]) *Ibid.*, pp. 235, 239—40.
[3]) *Ibid.*, p. 257.

www.digibuc.ro

d-l Czołowski, după ce a trecut prin multe stăpâniri nobiliare, frumoasa-i casă de piatră, cu capete sculptate la întrare, cu arcade și colonete ca la Wavel spre curte, cu scărița de comunicație în interior, cu cârciuma boltită de jos. Deoarece se păstrează încă azi, pe o pânză, chipul lui, în haină lungă de brocart negru, cu papuci turcești în picioare, cu capul ras după datina orientală, precum și cele două chipuri ale fiilor, toate strămutate evident după o frescă distrusă, trebuie să se admită că această frescă s'a așternut după incendiu. Portretul lui Constantin, reprodus și într'o lucrare despre patriciatul liovean al lui Lozinski (Liov 1892), are această inscripție latină: «Hic iacet generosus dominus Constantinus Corniactus, in insula Creta, patria sua, parentibus nobilitate et potentia clarissimis natus, qui inde in Valachiam Cisalpinam veniens et ob insignem in rebus gerendis prudentiam ab Alexandro principe administrationi eiusdem Valachiae praefectus, postea ab Augusto rege honorificentissime accessitus, cum se sua que omnia in Poloniam contulisset, ab eodem principe in album indigenarum adscriptus, tempore deinde Stephani, regis Poloniae, officio, maximo cum reipublicae emolumento, perfunctus, plurimis eidem reipublicae officiis, diem extremum obiit. Vixit annos 86, decessit primo augusti anno 1603»[2]).

Aici să se fi îngropat oare frumosul Domn Ioan Potcoavă, mort pe piața Liovului, după ce denunțase poporului ura turcească, necinstind regatul prin osândirea lui, și cercase spada care era să-l taie?[3]) O povestire contemporană absolut sigură, a «internunțiului» din Danzig, spune că după tăierea frumosului și a vestit de puternicului viteaz, trupul, având capul cusut cu mătasă, fu îngropat, în mijlocul lacrimilor nobilimii și ostașilor, în «biserica rusească («in der Reussischen Kirche»[1]). Deci nu în cea «moldovenească». Și într'un proces al casnicilor lui «Nicoară zis Potcoavă», Crăciun Harbuz, Grigorie Folici (Xolicz), Alexe Totârnac, Petrașcu Pitarul și Ivan Rusul, cu «popa Rușilor» («pop Rutenorum»), Ioan, care le

[1]) Cf. *Relațiile cu Lembergul* (din «Economia Națională»), București 1899 și *Studii și Documente*, XXIII, pasim.
[2]) V. Hurmuzaki, XI, p. XXXIX.
[3]) *Ibid.*, p. XV. jos.

www.digibuc.ro

restituie două haine de brocart de aur cu cincisprezece nasturi de argint auriți, din averea mortului, se spune că popa erà dela biserica «rutenească cu hramul Adormirii Maicii Domnului» («ecclesiae ruthenicalis tituli Assumptionis Beatae Mariae Virginis») [1]).

S'ar crede că și Iancu Sasul, decapitat puțin după aceea, din același motiv, al supunerii servile față de Turci [2]), a fost înmormântat aici la «Ruteni» și nu în «biserica românească». D. P. P. Panaitescu îmi comunică o povestire contimporană, pe care mi-a dat-o pentru «Revista Istorică», din care rezultă că Bernardinii, descoperind sentimente catolice la fiul unui Voevod ortodox și al unei Săsoaice luterane, l-au căpătat pentru splendida lor biserică, unde până la prefacerile ordonate de Austriecii lipsiți de orice pietate, un pompos monument i-a cuprins rămășițele. Dar—descoperire nouă și care m'a mișcat adânc — în păretele bisericii Basilitanilor e prinsă piatra de pomenire a fiicei lui, Emiliana, Omeliana, aceea care rămăsese lângă mama ei, Paleologa Maria, «Iankulina» Polonilor, și pe care o credeam, ca una ce lipsește din genealogia prezintată de fratele său Bogdan, ca fiind fată din prima căsătorie, cu un Grec, a Mariei.

In 1584 și 1585 Emiliana apare judecându-se cu un Armean Toma Babici și cu un Rutean Sienco din «Luczk» [3]). In 1598, când mamă-sa, revenită din Apus, locuì din nou la Liov, lângă altă fată, Chrysaphina, văduva lui Anton Catacallo [4]), Emiliana erà înmormântată cu multe lacrimi de soțul ei, un Ponetowski.

Iată cuprinsul duioasei inscripții:

«Omelianae, illustrissimi olim principis Moldaviae Iankulae filiae, Alb. Ponetowski chariss. coniugi, ob dulcissimam memoriam posuit; mortua die XXV feb., A. D. 1598».

In același an Ieremia Movilă, ajuns Domn dădeà cinci sute de zloți prin Orăș, starostele de Cernăuți, pentru biserică. Episcopul Ghedeon Balaban erà prietenul lui Luca Stroici, care scrie și

[1]) *Ibid.*, p. XXXIV, nota 3.
[2]) Cf. *Relațiile*, paștim.
[3]) *Relațiile*, pp. 64—5.
[4]) *Ibid.*, 2 p. 77.

www.digibuc.ro

el, mustrând pe credincioşi că fac lux dărâmând vechea împrejmuire pentru a o clădi de piatră [1]). Sume însemnate fură trimise şi în alţi ani, de Ieremia, de Doamna Elisaveta.

Sfârşitul Movileştilor erà să lase biserica fără ajutor. Dar numele lui Miron Barnovschi [2]), ultimul lor reprezintant, e proslăvit prin această splendidă inscripţie slavonă din interior, sub balconul corului:

Твоіа wт твоиѵ тебѣ црⷭ̀ хе рабъ твои мирwи берънавскїй вwиводa молдовлахїа съвершенїе храма сего любезне приносить гплими ⷭ̀во мліствнѣ распиіьсѧ плогию іес с любѣ вжіи и всѣ ктутор w сти храм сіи люди о борба нзбави ѕ. рок ахко.

Pe o uşă se înseamnă aceeaş dată: храм сіи цстньіи бож. вжіа съверши сѧ 1629. *Ἐπέλθετε εἰς τὰς πύλας αὐτοῦ ἐν ἐξομολογήσει.*

Deci hramul ar fi *Naşterea Domnului.*

Dar trebuì la 1672 jertfa lui Alexe Balaban, marele negustor, acela în gropniţa căruia fu înmormântat Duca-Vodă, mort în pribegie, ca să se refacă, odată cu o capelă nouă, întreaga zidire. Inscripţia lui pe frumoasa şi marea zidire făcută de trei Italieni, Pietro di Lugano, Pietro di Berbone şi Paolo Romano, sunà aşà:

Ἀνακενίσθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς ἐκ βάθρον, μεθ' ὅλου τῆς ὑπεραγίας μου (θε)Θεοτόκου, ἥτις ἐστὶν ἐνγὴς τῆς μεγίστης ἐκκλησίας τῶν Ῥώσων [3]) *ται εἰς κάστρον Λιωβίου παρὰ τοῦ τιμιωτάτου καὶ ἐνδοξωτάτου ἄρχοντος κυρίου Ἀλεξίου τὸ ἐπίκλειν Παλαπάνις τὸ ἐξ Ἰοάνίνου, ὅς ἐποίησεν τὴν ἁπάσαν ἔξωδον αὐτοῦ, διὰ ψυχικὴν σωτηρίαν καὶ τῶν γονέων αὐτοῦ, ὁσοῦτος ὁ ῥιθὴς κὺς Ἀλέξιος κτήτορ 'νε, ὁ εἰς τὴν τὴς ἁγίας μονῆς', αὐτῆς καὶ ἐτελιώθη οὗτος ὁ θεῖος ναὸς ἐν ἔτει σοτιρίῳ* 1671 (stema lui Balaban), *Μάϊος* 25. *Θεοῦ τὸ δῶρο καὶ Ἀλέξις, ὠπ[ί]ος τὰ σὰ ἐκτωρῶν (ἐκτελῶν?), σοὶ προσφέρομεν Χρηστὲ βασιλεῦ* [4]).

Despre Balaban, cunoscut şi din documente, cronica lui Nicolae Costin spune aşà:

---

[1]) Hurmuzaki, *Supl.* II², p. 457 şi urm.
[2]) V. *Ibid.*, pp. 586, 605—6.
[3]) Deci aceasta ar fi «biserica Ruşilor».
[4]) Ultimul rând nu se poate cetì bine de jos.

www.digibuc.ro

«Şi, aşà petrecându-se Duca Vodă, l-au astrucat în biserica lui Alexie Balaban, neguţătorul cel mare, carele a avut şi câteva bude în ţara Moldovei mai nainte, cu Ursachi cel vestit de bani mulţi ce aveà. Punând trupul Ducăi-Vodă aşà în sclipul gropiţei lui Alexe Balaban, de la carele *am luat*» — scrie de sigur Miron Costin însuşi — «şi această istorie pentru moartea Ducăi-Vodă. Că Balaban s'au tâmplat la toată vieaţa lui şi la moartea lui, fiind rânduit de Craiul leşesc să fie lângă Duca-Vodă. Pentru că erà şi Balaban Grec dela Rumeli, teamşerii cu Duca-Vodă, de la un loc [1]).

V

Chipul lui Potcoavă nu erà cunoscut până acum. D-l Czołowski mi l-a semnalat într'o culegere de desemnuri polone din veacul al XVII-lea, unele pe jumătate autentice numai, şi cu numele confundate, pe care a publicat-o I. I. Smirnovici, în lucrarea rusească Описаніе одного польскаго сборника портретовъ XVII-а вѣка (Moscova, 1911).

Prietenul Cazacilor e înfăţişat cu capul şi barba rase, cu un ciuf pe cap, ca acela pe care-l purtau boierii noştri în vremea lui Brâncoveanu, cu mustăţi lungi şi cercel în urechi. E o veche datină orientală, tătărască. Tot astfel se prezintă, în Muzeul lui Ioan Sobieski dela Wilanow lângă Varşovia, portretul lui Dimitrie sau Mitro Vişnievieţchi, Hatmanul căzăcesc care, nepot de fiică al lui Ştefan-cel-Mare, a râvnit la Scaunul Moldovei în 1563 ca să isprăvească în căngi la Constantinopol.

Astfel încât desemnul polon, făcut după un document grafic mai vechiu, pare a puteà fi considerat ca fiind corespunzător. Sub el se află această inscripţie: «Perduellis iussu Stephani regis capite diminutus». Se spune apoi în limba polonă că rupeà, nu numai potcoave, ci şi taleri, că spărgeà lemnul cu bucata de metal aruncată, că oprià o căruţă cu şase caì, că rupeà osia în genunchi, că puteà să ţie o bute cu miere în dinţi, că puteà să străbată o poartă de lemn cu un corn de bou.

[1]) *Letopiseţi*, ed. a 2-a, II, p. 33.

www.digibuc.ro

D-l Smirnovici trimite pentru mândrul aventurier la Martin Zeiller, *Aenderte Beschreibung des Königreichs Polen* (Ulm, 1657), la Solicovius, la *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, XI (Cracovia, 1886), la rara broșură polonă contimporană, pe care ar trebui s'o copiem, «Krótky a prawidziwy opis wjechania do Woloch Iwana Wojewody, którego Podkową zowa», Cracovia 1578, in 8°.

Se mai cuprinde în această colecție un fals chip al lui Mihaiu Viteazul, care e de fapt Bocskai, «Craiul» ardelean ce i-a urmat. Apoi un tot așà de fals Ieremia Movilă, cu un fel de turban pe cap, cu cozi atârnând la urechi, cu nasul ascuțit și gura strâmbă, cu un fel de gușă, sub bărbie. Nu cred să mă înșel în presupunerea că acest chip de tânăr imberb e al lui Constantin Movilă. Inscripția, fantastică, spune că «Ieremia» erà Ceh de neam, crescut în Anglia, prins de Turci și turcit, că el a pricinuit un răsboiu turco-polon și că a fost dus în Polonia, — ultimele știri corespunzând oarecum carierei lui Constantin Movilă [1]).

Gașpar Grațiani se prezintă în profil, cu o pălăriuță franceză, cu o barbă ca a lui Henric al IV-lea și un juste au corps de modă. Legenda-l face a puteà duce o ghiuleà dela Iași la «Blosczywoda». E, bine înțeles, și el un pribeag, Italian de origine, dus pe la Paris, prins de Turci. D-l Smirnovici amintește în explicațiile sale versurile prin care Twardowski cântă tragedia lui Gașpar-Vodă [2]).

VI

O interesantă descoperire mi-o rezervă arhivele din Poznan: Ele prezintă încă dela 1745 un șir de «Greci» din Moscopole, Siatista și alte localități macedonene, de fapt deci Aromâni, cum îi arată adesea și numele, cari se stabilesc ca negustori de vinuri, ba ajung și librari, fiind primiți în cetățenia orașului.

Facem loc mențiunii din condica de indigenate care-i privesc:

[1]) Ca informație se pomenește un ziar contemporan de Gluchowski («Zacharias Bokyzi z Bobrinka»).

[2]) Biblioteca Ossolin'ski posedă, pe lângă chipul lui Mihai Viteazul de Sadeler, acela, uitat, pe care-l săpà Isac Maier și acela, mult prefăcut, care era dat la 1651 de E. Wideman, cu inscripția: «Michael Vaivoda Valachiae Transalpinae haereditarius fide et constantia».

www.digibuc.ro

Honoratus Antonius Roza, mercatorialis artis, Graecus, sacrosanctae Ecclesiae romanae catholicae unitus [prezintat de Paul Peterzyński și Francisc Gronalski]. Ita ut sub protectione sua alios Graecos praerogativa civili non gaudentes non foveat, neque in detrimentum civitatis societatem cum eiusdem habeat.

Literas legitimi ortus producere et bombardam reponere tenebitur... Feria secunda post festum Sanctae Margarethae Virginis et Martyris proximo die, scilicet 19-ma mensis iulii A. D. 1745 to.

Apoi:

Honoratus Thomas Rosa, vinopola, in Macedonia, Moscopolii, oriundus [prezintat de Gheorghe Brałka și Valentin Sandys]... Die 7-ma mensis octobris, A. D. 1757-mo.

Sunt înaintașii cunoscutului scriitor aromân, așezat în Austria, Roja.

Contemporan cu așezarea e Szabelski din Șatista, librarul:

«Honoratus Georgius Szabelski vinopola, in oppide Szepiska, in Macedonia, oriundus. Literas legitimi ortus in spatio trium mensium ab acto praesentium compulsando bonbardamque aut in locum eius duas hydrias ad portandam aquam in eodem spatio reponere in praetorio tenebitur. Consortium cum aliis Graecis circa Posnaniam habitantibus sub iuramento praestito vitabit nec eos, uti praerogativa civili non gaudentes, circa se favebit neque, in detrimentum tam civitatis quam et fraternitatis, mercatorum societatem cum eis habebit... Feria sexta ante dominicam Septuagesime proxima die, scilicet 13-ma mensis februarii, A. D. 1756 to».

Urmează acum, dela 1778 înainte, alții:

Honoratus Nicolaus Tanszanski, vinopola graecus disunitus, de civitate Grabowo, in Macedonia..., die 14 februarii 1778.

Honoratus Anastasius Szabolski, de oppido Szybiski in Macedonia oriundus... Die tertio mensis ianuarii, A. D. 1780 0.

Honoratus Michael Pawłoski, Graecus, vinopola, de civitate Zamowo in Sclavonia oriundus..., die 10 ianuarii 1780.

Honoratus Constantinus Tuszynski, Graecus, vinopola, de civitate Moschopolis, in Macedonia, oriundus..., die 10 ianuarii, A. D. 1780.

www.digibuc.ro

Honoratus Demetrius Graboski, Graecus, vinopola, de civitate Grabowo, în Macedonia, oriundus..., datum die 19 ianuarii 1780.

Honoratus Adamus Szein, Graecus, vinopola, de civitate Moscopoli, în Macedonia, oriundus... Actum in praetorio, die 19 ianuarii 1780.

Honoratus Demetrius Wretowski, Graecus, vinopola, de civitate Moscopolis, in Macedonia, oriundus..., die 1-ma mensis februarii, anno 1780.

Honoratus Georgius Dymszo Zupanski, Graecus, vinopola, de civitate Moscopolis, in Macedonia, oriundus..., corporali iuramento itaque graeco idiomate expleto [sus: in graecum idioma interpretatum]..., die 1-ma februarii, anno 1780.

«Honoratus Demetrius Kałube, Graecus, vinopola, de civitate Karzyca, in Macedonia, oriundus... Actum die 25 octobris 1781.

Honoratus Georgius Lepory, Graecus, disunitus, de civitate Popensztein, in Macedonia situata, oriundus..., die 23 augusti 1784 to.

Honoratus Michael Dziemovski, ex Macedonia, de civitate Moscopolis oriundus, Graecus disunitus, vinopola..., die 15 mensis februarii, anno 1788.

Acești Greci neuniți țineau la biserica și la școala lor. Se știe că prin jertfa făcută de dânșii și-a putut publică la 1776, cu litere grecești, o carte de lectură în dialectul de acasă, pe care nu-l puteà uità, și pentru «gloria neamului» *(διὰ καύχημα τοῦ γένους)*, «Noua pedagogie sau Alfabetariul ușor ca să învețe copiii cei mici carte *româno-vlahică*, pentru folosul de obște al *Româno-Vlahilor*» *(Νέα παιδαγωγία ἤτοι ἀλφαβητάριον εὔκολον τοῦ μαθεῖν τὰ νέα παιδία τὰ ῥωμανο-βλάχικα γράμματα εἰς κοινὴν χρῆσιν τῶν ῥωμανο-βλάχων)*. Ca autor se dă «prea-respectatul între preoți domnul domn Constantin Ucuta, Moscopolitan, chartofilax și protopop în Posnania Prusiei de Miazăzi» *(παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἐν ἱερεῦσιν κυρίου κυρίου Κωνσταντίνου τοῦ Οὐκοῦτα, Μοσχοπολίτου, χαρτοφύλακος καὶ πρωτοπαπᾶ ἐν τῇ Ποσνανίᾳ τῆς μεσημβρινῆς Προσσίας)*, care a publicat-o în Viena, la tovarășii de gânduri, «Românо-Vlahi» și ei, vestiții frați Marchide Pulio.

www.digibuc.ro

Probabil că Ucuta a fost întâiu prin Viena, unde, de mult, Boiagi aveà, în mijlocul unei colonii şi mai bogate, şcoala lui naţională, pentru care dăduse o gramatică a aceluiaşi dialect [1]).

Actele din archive, cari vor trebuì transcrise în răgaz, lămuresc toată viaţa acestui interesant cleric, viaţă care a fost scurtă, sbuciumată şi fără noroc, dar nu s'a stins fără să dea aceste pagini de simţire caldă pentru neamul său.

Incă din 1794, în Iunie, un act pomeneşte pe «Constantin Okota Chartofilax». La 25 Septemvrie 1776 «P. Constantinus, chartophylax». La 15 Septemvrie 1796, «P. Constantinus, chartophylax, decanus P.», intervine ca să nu se mai îngăduie cazuri ca al lui Gheorghe Paclescha în 1795, de căsătorii între Macedoneni fără voia lui. Se mai pomenesc şi alţii din aceştia cari încheie legături matrimoniale cu Polonii: Emanuel Popovicz, care ia pe Mariana Poprzycka din Borek, Adam Jankowitz, a cărui soţie e văduva Zarowska din Kalisch.

El păzeşte pe ortodoxii lui, pe când un altul, care scrie la 10 Decemvrie din acelaşi an, asigurând că afară de Basilitanii din Varşovia nu mai sunt uniţi în Polonia, «Mathys Bischoff von Thanasien *(sic)*, Weih-Bischoff und Official zu Posen», e în fruntea acestei comunităţi, fără durată.

Se amestecă în 1799 şi un călugăr nevârstnic din Bocche di Cattaro, a cărui expulzare o cere, la 15 Martie, Constantin, scriindu-i numele aşà «Bokke de Cattaro».

Ucuta mai aveà puţin de trăit. La 7 Octomvrie 1799 găsesc o petiţie a văduvei lui, Sofia Politowska, în care se descrie un traiu amărît. Tânărul cleric, mort la douăzeci şi şapte de ani, a stat cu dânsa «cincisprezece» ani în mari necazuri («kümmerlich»).

Procese continue cu ai săi l-au zdrobit: «mein verstorbener Mann jahrelang in beständigen Streit mit seiner Gemeinde gelebt». O lasă la «patru sute de mile» departe de ai ei, cu doi copii de şase şi de patru ani.

Poate că în cimitirul «Grecilor» din Poznan se află încă mormântul acestui preot şi dascăl al Românimii balcanice desţerate.

[1]) Cf. Iorga, *Ist. literaturii române în sec. al XVIII-lea*, II, şi Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în sec. XVIII*, Bucureşti, 1909; Iorga, în «Floarea Darurilor», II, şi Bianu-Hodoş, *Bibliografia*, II, pp. 398—403.

www.digibuc.ro

Şi mica lui avere a fost luată pentru folosul coloniei de exilaţi, compusă pe la 1801, când se pronunţă hotărîrea, din o sută trei persoane. Se decide că ea va fi întrebuinţată pentru plata noului preot şi «zu Anschaffung mehrerer Schulbücher und Kirchenustensilien».

D. P. P. Panaitescu îmi comunică şi acest act din Cracovia, manuscriptul 5 al Bibliotecii Iagelonice din Cracovia, şi referitor la Ştefan-Vodă Tomşevici dela începutul secolului al XVII-lea:

Poselstwo od Tomsze Hospodara Wołoskiego
Naiaśnieyszy a Mczywy Kroliu Panie, Panie nasz Mczywy

Stephan Tomsza Hospodar ziemie Mołdawskyey Pan Nasz unizone służby swe z wiernem Poddanstwem oddawszy pod nogy Maiestatu W. K. M. panu naszemu mczywemu pilnie i uniżenie prosi W. K. M. pana naszego Mczywego y wszystkych rad Coronnich aby W. K. M. pan nasz Mczywy za zli mieć nie racził Hospodarowy że do tego czasu posłow swoych posłać y o dobrem zdrowiu W. K. M. dowiedzieć się (iako się godziło wiernemu poddanemu) niemogł. Oto wszelakiem sposobem starał się y posłow swoych do W. K. M. Pana naszego Mczywego posiłał ale dla woyski nieprzyiacielskych i niebespieczenstwa pogranicznego niemogly do W. K. M. przebić bo strona przeciwna zawsze na przeszkodzie bila. Skoro iednak z łasky milego Pana Boga pokoy lepszy nastąpił tedy Hospodar Pan nasz wiedząc że W. K. M. iako pan Chrześćyiansky i pomazaniec Boży iesteś przeciw wszistkiemu Chrześćyanstwu miłosierdzia pelen, posila nas do W. K. M. pana naszego Mcziwego, proszanc aby W. K. M. miłosiernym bidź raczył Hospodarowy panu naszemu y wszystkiem obywatelom ziemie Mołdawskyey, ktorzy spolnie z panem swem upadaią na kolana przed nogamy Maiestatu W. K. M. proszanc aby Hospodar teraznieyszy bił przyienty za sługy y wiernego poddanego tak żeby służyć mogł W K M y wszystkiey Coronie (siedzać spokoynie nā Hospodarstwie Mołdawskiem) iako inszy Hospodarowie siedziely y służyły taką wiernōscią z każdey miary y że wszystkych strón wszystkiemy powinōsciamy i podatkamy iako z wieku należy W K M panu Naszemu y Coronie. Aby zatem ubodzy Chrzescyianie y biedna Mołdawska ziemia mogly bydź pod obroną y pokoiem za rowno z panstwamy W K M pana naszego mczywego. A naiwiencey zeby nas W K M bronić raczil od tych ktorzy błandzanc Woyska zbierać y woyne podnosić nam chcą naszy wlasnie bracia y krew bez wiadomosćy y rozkazania W K M i Senatu W K M pana naszego Mczywego. Gdysz iusz dosić ta biedna ziemia skazona spustoszona i w nywecz prawie obrocona iest od swawolnych y niespokoynych ludzy. Aby takiego pokoiu zażyć mogła iako pod sczesływem panowaniem W K M przed tem zażywała, pokornie i uniżenie prosimi, racz W K M Pan nasz Mczywy na nas Mczywem okiem weyrzeć a od Maiestatu swego panskiego z oczamy zapłakaniemy niedopuszczać się nąm zwracać y prosbach naszych zarzucać, zeby Hospodar ze wszystkiemy obywatelmy mołdawskiey ziemie ucieszyć się mogł z wielkiey łasky y miłosierdziy W K M pana Naszego Mczywego. Za czem Naiasnieyszy a mczywy kroliu stawią się ochotnie przed Maiestat W K M poslanie Hospodara Pana naszego Arhiepiskop Soczawsky i Hetman Moldawsky do zawarciu i oddania wszystkiego posłuszenstwa y gruntowney wiary Hospodara pana naszego. A my wszyscy Moldawianie spolnie z Hospodarem panem naszem gotowesmy y powinni będziemy pokysmy żywy Pana Boga prosić za dobre zdrowie y dlugo szczesliwe panowanie W K M. Pana naszego Mczywego. Pisanie ktoresmy miely od Hospodara pana naszego do Waszy krolewskiey Mczy rozumiemy że iusz doszło do rak W K M przez pana przystawa naszego.

Solie dela Tomşa, Domnul Moldovei,

Prea-strălucite, milostive rege, doamne, domnul nostru milostiv Ştefan Tomşa, domnul ţării Moldovei, Domnul nostru, depune umilele

www.digibuc.ro

sale servicii și credincioasă supunere sub picioarele tronului Maiestății Voastre Regale, domnul nostru milostiv. Roagă stăruitor și umil pe M. V. R., domnul nostru milostiv, și pe toți sfetnicii Coroanei ca M. V. R., domnul nostru milostiv, să binevoiască a nu ține de rău pe Domn că până acum nu a putut să trimită solii săi pentru a cercetà de sănătatea M. V. R. (cum se cuvenià unor supuși credincioși). In toate chipurile s'a silit să trimită solii săi către M. V. R., domnul nostru milostiv, dar din pricina oștirilor dușmane și a primejdiilor dela graniță nu a putut străbate până la M. V. R., căci partea dușmană mereu i-a împiedecat. Abià însă din mila bunului Dumnezeu a urmat pacea, și Domnul, stăpânul nostru, știind că M. V. R., ca domn creștin și pomăzuit de Dumnezeu, ești plin de milă față de orice creștin, ne trimite pe noi către M. V. R., domnul nostru milostiv, rugând pe M. V. R. să binevoiască a fi milostiv față de Domnul, stăpânul nostru, și de toți locuitorii țării Moldovei, cari împreună cu Domnul său cad în genunchi la picioarele tronului M. V. R., rugând ca Domnul actual să fie primit ca slugă și credincios supus, ca să poată slujì M. V. R. și întregii Coroane (stând liniștit în Domnia Moldovei), precum și alți Domni au stat și au slujit cu aceà credință în orice chip și din toate părțile cu toate îndatoririle și tributul cari din veci se cuvin M. V. R., domnul nostru milostiv, și Coroanei, pentru ca apoi sărmanii creștini și sărmana țară a Moldovei să poată fi sub apărare și în pace întocmai ca țările M. V. R., domnul nostru milostiv. Și, mai mult ca toate, M. V. R. să binevoiască să ne apere împotriva acelora, însiși frații noștri de sânge rătăciți, cari vor să adune oaste și să ridice răsboiu asupra noastră fără știrea și porunca M. V. R. și a Senatului M. V. R., domnul nostru milostiv. Căci destul e altfel pustiità și pedepsită biata țara aceasta și aproape nimicită de oamenii turburători și fără căpătâiu. Pentru ca să poată să se bucure de aceeaș pace de care s'a bucurat și mai înainte sub fericita domnie a M. V. R., supus și umil rugăm ca M. V. R., domnul nostru milostiv, să binevoiască a ne privì cu ochi milostivi și să nu ne îndepărteze dela tronul său domnesc cu ochii înlăcrimați, să se întoarcă spre noi și să îndeplinească rugămințile noastre, pentru ca Domnul cu toți locuitorii Moldovei să se poată bucurà de marea milă și grație a M. V. R., domnul nostru milostiv. Pentru aceasta, prea-luminate și milostive rege, se înfățișează cu bucurie în fața tronului M. V. R. solii Domnului, stăpânul nostru, Arhiepiscopul Sucevei și Hatmanul Moldovei, pentru încheierea și darea întregii supuneri și deplinei credințe a Domnului, stăpânul nostru. Iar noi, toți Moldovenii împreună cu Domnul, stăpânul nostru, vom fi gata și datori cât vom fi vii să rugăm pe Dumnezeu pentru sănătatea și lunga și fericita domnie a M. V. R., domnul nostru milostiv. Scrisoarea pe care am avut-o dela Domn, stăpânul nostru, către M. V. R. am înțeles că a și ajuns în mâinile M. V. R. prin pristavul nostru.

Balșe logofăt și Nicoară spătar (în slavonește). Traducere de d. P. P. Panaitescu.

---

www.digibuc.ro

«Maria Firleiowa, W. S.»
Voevodeasă de Sandomir.

www.digibuc.ro

MARIA. BASILIJ. PER DEI CLEMENTIAM VTRIVSQ MOL
DAVIÆ. PRINCIPIS FILIA. DESPONSATA HOC HABITV ILLVSTRI
SIMO PRINCIPI LANO RADZWILIO. BIRZÆ ET DVBLNKI DVCI

«Maria Mohylanka»
fata lui Vasilie Vodă Lupu.

www.digibuc.ro

«Maria Mohylanka princeps,
Palitinis Moldaviae stem. Mohyla».

www.digibuc.ro

Maria, fata lui Vasilie Vodă Lupu.

www.digibuc.ro

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III

TOMUL I:

VASILE PÂRVAN. Considerațiuni asupra unor nume de râuri daco-scitice. Lei 10

ZENOVIE PÂCLIȘANU. Luptele politice ale Românilor ardeleni din 1790—92. Lei 12

ZENOVIE PÂCLIȘANU. Din istoria bisericească a Românilor ardeleni: «Teologul» vlădicilor uniți. Lei 28

ANDREIU RĂDULESCU. Pravilistul Flechtenmacher. Lei 16

TEODOR V. STEFANELLI. Cadastru și cărți tabulare. Lei 5

Dr. IACOB RADU. Manuscriptele din Biblioteca Episcopiei unite din Oradea-Mare. Lei 12

NICOLAE IORGA. Un colaborator francez la Unirea Principatelor: Paul Bataillard. Lei 5

NICOLAE IORGA. Ernest Renan. Cuvânt de comemorare la centenarul nașterii. Lei 5

TOMUL II:

VASILE PÂRVAN. Histria VII. Lei 40

ANDREIU RĂDULESCU. Publicitatea drepturilor reale imobiliare și registrele de publicitate. Lei 15

TEOFIL SAUCIUC-SĂVEANU. Un fragment de *ΑΗΚΥΘΟΣ* funerar atic de marmoră. Lei 6

SILVIU DRAGOMIR. Originile coloniilor române din Istria. Lei 6

ION I. NISTOR. Pomenirea lui Dimitrie Cantemir Voevod Lei 8

C. MARINESCU. Inființarea Mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova. Lei 8

Dr. ANDREI VERESS. Pribegia lui Grigoraşcu Vodă prin Ungaria și aiurea. Lei 20

N. IORGA. Comemorația lui Jules Michelet. Lei 5

N. IORGA. Un cioban dascăl din epoca de transiție a culturii noastre. Lei 5

TEOFIL SAUCIUC-SĂVEANU. Memnon, titularul decretului de onoare atenian. I. G. II², 1, 356. Lei 8

N. IORGA. Note polone. Lei 12

www.digibuc.ro